

Ф И Л О Л О Г

часопис за језик, књижевност и културу
XIII 2022 26
универзитет у бањој луци
филолошки факултет

- Издавач* Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
- Главни уредник* Др Биљана Бабић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
- Одговорни уредник* Др Татјана Бијелић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
- Редакција* Др Тери Иглтон, Универзитет у Ланкастеру, Одсјек за енглеску књижевност и креативно писање
Др Енди Маузли, Универзитет Де Монтфорт, Факултет умјетности, дизајна и хуманистичких наука
Др Рос Поснок, Универзитет Колумбија, Одсјек за енглеску и компаративну књижевност
Др Сања Бошковић Данојлић, Универзитет у Поатјеу, Факултет књижевности и језика
Др Жоржета Чолакова, Универзитет „Пајсије Хиландарски” у Пловдиву, Филолошки факултет
Др Горан Максимовић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
Др Саша Јазбец, Универзитет у Марибору, Филозофски факултет
Др Љиљана Бањанин, Универзитет у Торину, Италија
Др Марија Кривокапић, Универзитет Црне Горе, Филолошки факултет Никшић
Др Емир Мухић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Сања Мацура, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Дијана Црњак, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Андреја Марић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Роберто Руси, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Радана Лукајић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Анђелка Крстановић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
- Лектори* Др Мијана Кубурић Мацура, др Дијана Црњак, др Роберто Руси, др Радана Лукајић, Тања Булатовић
- Секретар редакције* Мср Дејан Милиновић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет

Припрема за штампу Мр Данијел Дојчиновић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет

Штампа

За штампарiju

Интернет адреса <https://filolog.rs.ba>

Имејл-адреса filolog@ff.unibl.org

Индексни статус ERIN PLUS, SCOPUS, Листа МКС, CROSSREF, DOAJ, MIAR, CEEOL, ANVUR, MIRABEL

Тираж 150

Радове објављене у овом броју рецензирани

Др Милан Ајдановић, Универзитет у Новом Саду
Др Нада Арсенијевић, Универзитет у Новом Саду
Др Биљана Бабић, Универзитет у Новом Саду
Др Миланка Бабић, Универзитет у Источном Сарајеву
Др Татјана Бијелић, Универзитет у Бањој Луци
Др Недељка Бјелановић, Институт за књижевност и уметност, Београд
Др Фреидерикос Валетопоулос, Универзитет у Поатјеу
Др Александра Вукотић, Универзитет у Београду
Др Гордана Галић Каконен, Универзитет у Сплиту
Др Јелена Даниловић Јеремић, Универзитет у Крагујевцу
Др Мина Ђурић, Универзитет у Београду
Др Младен Јаковљевић, Универзитет у Приштини
Др Јелена Јаховић, Универзитет у Нишу
Др Иван Јовановић, Универзитет у Нишу
Др Божица Јовић, Универзитет у Источном Сарајеву
Др Јасна Јуришић Рољић, Универзитет у Бањој Луци
Др Милена Карапетровић, Универзитет у Бањој Луци
Др Далибор Кесић, Универзитет у Бањој Луци
Др Ксенија Кондали, Универзитет у Сарајеву
Др Мијана Кубурић Маџура, Универзитет у Бањој Луци
Др Огњен Куртеш, Универзитет у Источном Сарајеву
Др Данијела Мајсторовић, Универзитет у Бањој Луци
Др Биљана Марић, Универзитет у Београду
Др Јовица Микић, Универзитет у Бањој Луци
Др Данијела Милинковић, Универзитет у Источном Сарајеву
Др Снежана Милинковић, Универзитет у Београду
Др Светлана Митић, Универзитет у Бањој Луци
Др Емир Мухић, Универзитет у Бањој Луци
Др Олга Панић Кавгић, Универзитет у Новом Саду
Др Мирјана Петровић Савић, Институт за српски језик САНУ
Др Ирена Просенц, Универзитет у Љубљани

Др Александра Радовановић, Универзитет у Крагујевцу
Др Наташа Радусин Бардић, Универзитет у Новом Саду
Др Страхиња Степанов, Универзитет у Новом Саду
Др Стефан Стојановић, Универзитет у Београду
Др Дијана Тица, Универзитет у Бањој Луци
Др Марија Форнари, Универзитет у Бањој Луци
Др Ана Халас Поповић, Универзитет у Новом Саду
Др Дијана Црњак, Универзитет у Бањој Луци
Др Јелена Шајиновић Новаковић, Универзитет у Бањој Луци

- Publisher* University of Banja Luka, Faculty of Philology
- General Editor* Dr Biljana Babić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Editor-in-chief* Dr Tatjana Bijelić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Editorial Board*
- Dr Terry Eagleton, University of Lancaster, Department of English and Creative Writing
- Dr Andy Mousley, De Montfort University, Faculty of Art, Design and Humanities
- Dr Ross Posnock, Columbia University, Department of English and Comparative Literature
- Dr Sanja Bošković Danojlić, University of Poitiers, Faculty of Literature and Language
- Dr Georgeta Tcholakova, University of Plovdiv Paisii Hilendarski, Faculty of Philology
- Dr Goran Maksimović, University of Niš, Faculty of Philosophy
- Dr Saša Jazbec, University of Maribor, Faculty of Philosophy
- Dr Ljiljana Banjanin, University of Turin
- Dr Marija Krivokapić, University of Montenegro, Faculty of Philology Nikšić
- Dr Emir Muhić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Dr Sanja Macura, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Dr Dijana Crnjak, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Dr Andreja Marić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Dr Roberto Russi, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Dr Radana Lukajić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Dr Anđelka Krstanović, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Proofreading* Dr Mijana Kuburić Macura, Dr Dijana Crnjak, Dr Roberto Russi, Dr Radana Lukajić, Tanja Bulatović
- Editorial Board Secretary* Dejan Milinović, MA, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Prepress* Danijel Dojčinović, MA, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Print*
- For print*
- Web address* <https://filolog.rs.ba>
- E-mail* filolog@ff.unibl.org

Indexing status ERIH PLUS, SCOPUS, MKS List, CROSSREF, DOAJ, MIAR,
CEEOL, ANVUR, MIRABEL

Circulation 150

Reviewers of papers published in this issue

Dr Milan Ajdžanović, University of Novi Sad
Dr Nada Arsenijević, University of Novi Sad
Dr Biljana Babić, University of Novi Sad
Dr Milanka Babić, University of East Sarajevo
Dr Tatjana Bijelić, University of Banja Luka
Dr Nedeljka Bjelanović, Institute for Literature and Arts, Belgrade
Dr Dijana Crnjak, University of Banja Luka
Dr Jelena Danilović Jeremić, University of Kragujevac
Dr Mina Đurić, University of Belgrade
Dr Maria Fornari, University of Banja Luka
Dr Gordana Galić Kakkonen, University of Split
Dr Ana Halas Popović, University of Novi Sad
Dr Jelena Jaćović, University of Niš
Dr Mladen Jakovljević, University of Priština in Kosovska Mitrovica
Dr Ivan Jovanović, University of Niš
Dr Božica Jović, University of East Sarajevo
Dr Jasna Jurišić Roljić, University of Banja Luka
Dr Milena Karapetrović, University of Banja Luka
Dr Dalibor Kesić, University of Banja Luka
Dr Ksenija Kondali, University of Sarajevo
Dr Mijana Kuburić Macura, University of Banja Luka
Dr Ognjen Kurteš, University of East Sarajevo
Dr Danijela Majstorović, University of Banja Luka
Dr Biljana Marić, University of Belgrade
Dr Jovica Mikić, University of Banja Luka
Dr Danijela Milinković, University of East Sarajevo
Dr Snežana Milinković, University of Belgrade
Dr Svetlana Mitić, University of Banja Luka
Dr Emir Muhić, University of Banja Luka
Dr Olga Panić Kavgić, University of Novi Sad
Dr Mirjana Petrović-Savić, Institute for Serbian Language, Serbian
Academy of Science and Arts
Dr Irena Prosenč, University of Ljubljana
Dr Aleksandra Radovanović, University of Kragujevac
Dr Nataša Radusin Bardić, University of Novi Sad
Dr Strahinja Stepanov, University of Novi Sad
Dr Stefan Stojanović, University of Belgrade
Dr Jelena Šajinović Novaković
Dr Dijana Tica, University of Banja Luka
Dr Freiderikos Valetopoulos, University of Poitiers
Dr Aleksandra Vukotić, University of Belgrade

САДРЖАЈ

ЈЕЗИК

Ana V. Halas Popović

Keep a Cool Head about This Hot Issue – The Analysis of Metaphorical Senses in the Semantic Structure of Adjectives from the Domain of Temperature in English and Serbian 13

BITI HLADNE GLAVE U VEZI SA OVIM GORUĆIM PROBLEMOM – ANALIZA METAFORIČKIH ZNAČENJA U SEMANTIČKOJ STRUKTURI PRIDEVA IZ DOMENA TEMPERATURE U ENGLESKOM I SRPSKOM

Е. И. Якушкина

Лексическое своеобразие сербских говоров юго-восточной Герцеговины 40

LEXICAL PECULIARITY OF SERBIAN DIALECTS OF SOUTHEASTERN HERZEGOVINA

Бильана М. Бабић

Анализа грешака у роду конгруентне речи у именичкој синтагми у српском као страном језику 51

THE ANALYSIS OF ERRORS IN GENDER OF THE CONGRUENT WORD IN A NOUN PHRASE IN SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Iryna Lenchuk, Amer Ahmed

Vot éto da! Some Remarks on Assessment in Russian..... 78

ВОТ ЭТО ДА! НЕКЕ НАПОМЕНЕ О ВРЕДНОВАЊУ У РУСКОМ ЈЕЗИКУ

Александар М. Новаковић, Јелена М. Стошић

Грешке странаца при коришћењу српског језика на Јутјубу (на примеру Арноа Гујона)..... 96

MISTAKES OF FOREIGNERS IN THE USE OF THE SERBIAN LANGUAGE IN THE MEDIA (ON THE EXAMPLE OF ARNAUD GOILLON)

Vesna V. Bulatović, Danijela M. Prošić-Santovac, Tanja P. Kaurin

Figurative Use of Language in Information Technology: A Corpus-Based Study 131

ФИГУРАТИВНА УПОТРЕБА ЈЕЗИКА У ИНФОРМАЦИОНИМ ТЕХНОЛОГИЈАМА: СТУДИЈА ЗАСНОВАНА НА КОРПУСУ

Olufunke O. Fagunleka, David Olorunsogo

Modal Auxiliaries in Selected Newspaper Editorials on Medical Brain Drain in Nigeria 151

МОДАЛНИ ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ У ОДАБРАНИМ УВОДНИМ ЧЛАНЦИМА О ОДЛИВУ МОЗГОВА У ОБЛАСТИ МЕДИЦИНЕ У НИГЕРИЈИ

Jelena Lj. Biljetina

Glagoli pijenja u engleskom i srpskom jeziku kao
izvori pojmovnih metafora i metonimija 170
VERBS OF DRINKING IN ENGLISH AND IN SERBIAN AS SOURCES
OF CONCEPTUAL METAPHORS AND METONYMIES

Jovica M. Mikić

La conception didactique des projets dans la méthode #*La Classe A2** 193
DIDAKTIČKA KONCEPCIJA PROJEKATA U UDŽBENIČKOM
KOMPLETU #*LA CLASSE A2*

Olivera B. Vušović

Un aperçu des défis de la traduction juridique: À la recherche des solutions... 209
AN OVERVIEW OF THE CHALLENGES OF LEGAL TRANSLATION:
IN SEARCH OF SOLUTIONS

Оља Р. Милошевић

Културна баштина као контекст за развијање
интеркултуралности и усвајање језика 230
CULTURAL HERITAGE AS A FRAMEWORK FOR DEVELOPING
INTERCULTURALISM AND LANGUAGE ACQUISITION

Марија С. Недељковић

Језичко-стилске карактеристике романа *Испод таванице*
која се љуспа Горана Петровића 248
LINGUO-STYLISTIC CHARACTERISTICS OF THE NOVEL *UNDER*
THE PEELING CEILING BY GORAN PETROVIĆ

Сања Р. Милићевић

Образовна језичка политика Републике Српске у
домену наставе страних језика 271
LANGUAGE EDUCATION POLICY AND FOREIGN LANGUAGE
TEACHING IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

КЊИЖЕВНОСТ

Mirna Radin Sabadoš

The Art of Noise and the Art of Silence – Don DeLillo’s
Deafening Soundscapes 287
УМЕТНОСТ БУКЕ И УМЕТНОСТ МУКА – ЗАГЛУШУЈУЋИ
ЗВУЧНИ ПЕЈЗАЖИ ДОНА ДЕЛИЛА

<i>Nikica N. Mihaljević</i>	
Nuove tendenze nella letteratura italiana: dall'ecologia litteraria alla letteratura migrazione	306
NEW TRENDS IN ITALIAN LITERATURE: FROM ECOCRITICISM TO MIGRANT LITERATURE	

<i>Наталија Билик</i>	
Музичка екфраза у српском роману с краја XX и почетка XXI века (Стваралачко искуство А. Гаталице, М. Павића, Г. Петровића и Г. Ћирјанић)	326
MUSICAL ECPHRASIS IN THE SERBIAN NOVEL OF THE LATE 20TH – EARLY 21ST CENTURY (THE EXPERIENCE OF A. GATALICA, M. PAVIĆ, G. PETROVIĆ AND G. ĆIRJANIĆ)	

<i>Ana P. Mužar</i>	
<i>The Coffer Dams</i> and the Making of Civilised Culture Revisited	342
POVRATAK DINAMIČI ORIJENTALIZMA U DELU KAMALE MARKANDAJE <i>THE COFFER DAMS</i>	

<i>Nataša V. Ninčević</i>	
An Ecocritical Reading of Thomas Hardy's <i>Jude the Obscure</i>	358
ЕКОКРИТИЧКО ТУМАЧЕЊЕ ХАРДИЈЕВОГ РОМАНА <i>НЕЗНАНИ ЦИД</i>	

<i>Татјана З. Ристић</i>	
Екфраза у Китсовој „Оди грчкој урни”	370
ECPHRASIS IN KEATS'S "ODE ON A GRECIAN URN"	

<i>Simone Pettine</i>	
“Fui soldato. Questa parola esprime tutto”. Antimilitarismo e nevrosi in <i>Una Nobile Follia</i> di Iginio Ugo Tarchetti	394
„БЕЈАХ ВОЈНИК. ОВА РЕЧ ИЗРАЖАВА СВЕ”. АНТИМИЛИТАРИЗАМ И НЕУРОЗА У ДЕЛУ <i>ЈЕДНА ПЛЕМЕНИТА ЛУДОСТ (UNA NOBILE FOLLIA)</i> ИЋИНИЈА УГА ТАРКЕТИЈА	

<i>Жељко М. Шарић</i>	
Дени де Ружмон и западно схватање љубави	407
DENIS DE ROUGEMONT AND THE WESTERN CONCEPTION OF LOVE	

ПРИКАЗИ

<i>Страхиња Р. Степанов</i>	
Лингвистика и проучавање дискурса дигиталних медија – теорија и емпирија	431
LINGUISTICS AND DIGITAL MEDIA DISCOURSE STUDIES – THEORY AND PRACTICAL EXPERIENCE	

<i>Слађана Цукут</i>	
Систематична библиографија радова о објављеној дијалекатској грађи	437
SYSTEMATIC BIBLIOGRAPHY OF PAPERS ON PUBLISHED DIALECT MATERIAL	
<i>Горан Б. Милашин</i>	
Однос форме и значења језичких израза у свјетлу савремених лингвистичких праваца.....	440
RELATIONSHIP BETWEEN FORM AND MEANING OF LANGUAGE EXPRESSIONS IN TERMS OF CONTEMPORARY LINGUISTIC APPROACHES	
<i>Душан Р. Стефановић</i>	
Ка развијању литерарне ономастике: свет онима у поезији Радомира Андрића.....	449
TOWARDS DEVELOPING LITERARY ONOMASTICS: THE WORLD OF NAMES IN THE POETRY BY RADOMIR ANDRIĆ	
<i>Бојана Б. Вучен</i>	
О књижевним дјелима Предрага Степановића.....	452
ON THE LITERARY OEUVRE OF PREDRAG STEPANOVIĆ	
<i>Данијела Д. Јелић</i>	
У озрачју књиге – о првом броју часописа <i>Верзал</i>	459
IN THE REALM OF BOOKS – ON THE FIRST ISSUE OF THE JOURNAL <i>VERZAL</i>	
<i>Даница Д. Трифуњагић</i>	
Брате или chaval: Шта знамо о омладинском говору?.....	465
BROTHER OR CHAVAL: WHAT DO WE KNOW ABOUT THE SPEECH OF THE YOUNG?	
<i>Биографије аутора.....</i>	471
<i>Упутства за ауторе.....</i>	482
<i>Instruction for Authors</i>	490

... СНАХУТІАТІАТІАТІ
СНАХУТІАТІАТІАТІАТІ
НЕОБСТІАТІАТІАТІАТІ
СНАХУТІАТІАТІАТІАТІ
НАХУТІАТІАТІАТІАТІ
ТЕАХУТІАТІАТІАТІАТІ
СТІАХУТІАТІАТІАТІАТІ

СТІАХУТІАТІАТІАТІАТІ
ЖІАХУТІАТІАТІАТІАТІ
МІАХУТІАТІАТІАТІАТІ
КІАХУТІАТІАТІАТІАТІ
ТІАХУТІАТІАТІАТІАТІ
ЮЖІАХУТІАТІАТІАТІ
ШІАХУТІАТІАТІАТІАТІ

... СНАХУТІАТІАТІАТІ
СНАХУТІАТІАТІАТІАТІ
НЕОБСТІАТІАТІАТІАТІ
СНАХУТІАТІАТІАТІАТІ
НАХУТІАТІАТІАТІАТІ
ТЕАХУТІАТІАТІАТІАТІ
СТІАХУТІАТІАТІАТІАТІ

СНАХУТІАТІАТІАТІАТІ
СНАХУТІАТІАТІАТІАТІ
НЕОБСТІАТІАТІАТІАТІ
СНАХУТІАТІАТІАТІАТІ
НАХУТІАТІАТІАТІАТІ
ТЕАХУТІАТІАТІАТІАТІ
СТІАХУТІАТІАТІАТІАТІ

СНАХУТІАТІАТІАТІАТІ
СНАХУТІАТІАТІАТІАТІ
НЕОБСТІАТІАТІАТІАТІ
СНАХУТІАТІАТІАТІАТІ
НАХУТІАТІАТІАТІАТІ
ТЕАХУТІАТІАТІАТІАТІ
СТІАХУТІАТІАТІАТІАТІ

Л Е З И К

Ana V. Halas Popović¹
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of English

KEEP A COOL HEAD ABOUT THIS HOT ISSUE – THE ANALYSIS OF METAPHORIC SENSES IN THE SEMANTIC STRUCTURE OF ADJECTIVES FROM THE DOMAIN OF TEMPERATURE IN ENGLISH AND SERBIAN²

Abstract: This paper analyses the derivation of metaphoric senses of English and Serbian adjectives primarily denoting a certain degree of temperature as a physical property of objects. The aim of the analysis is to identify conceptual metaphors that have driven the derivation of these senses and compare English and Serbian in terms of conceptualisations of abstract notions using temperature as the source domain. Furthermore, the analysis aims at revealing whether the conceptualisation of an abstract notion using a certain degree of warmth as the source domain activates the conceptualisation of the opposite abstract notion starting from a degree of coldness and vice versa, i.e. to investigate whether there are pairs of opposite metaphors activated in semantic dispersion of the given adjectives. The analysis has shown that there is a significant similarity between English and Serbian regarding the conceptualisation of abstract notions using temperature as the source domain. Still, English displays a greater variety of abstract notions conceptualised in the given way. There are rare cases in which derivations of metaphoric senses of adjectives belonging to the opposite sections of the temperature scale are mutually related in the sense that they are driven by opposite metaphoric patterns.

Key words: conceptual metaphor, conceptualisation, temperature, metaphoric sense, English, Serbian.

¹ ana.halas@ff.uns.ac.rs

² The paper was presented at the conference *Languages and Cultures in Time and Space 9* in November 2019 in Novi Sad, Serbia with the title *The Derivation of Metaphorical Senses of Adjectives Belonging to the Domain of Temperature in English and Serbian.*

1. Introduction

The subject of this paper is an analysis of metaphoric senses of English and Serbian adjectives whose primary meaning refers to a certain degree of warmth or coldness, i.e. a certain point on the scale of temperature. The general aim of the analysis is to investigate motivated derivations of these senses in the two languages and compare them. This general aim comprises three more specific ones. The first is to identify conceptual metaphors that have driven figurative extensions of the primary meaning of these adjectives. The fulfilment of this aim enables us to gain an insight into abstract notions conceptualised by speakers of English and Serbian starting from the domain of temperature as the source domain. Secondly, the aim is to establish similarities and differences between English and Serbian in terms of conceptual metaphors activated in the derivation of metaphoric senses of the adjectives in question, i.e. in terms of conceptualisations of abstract notions using the domain of temperature as the source domain. Thirdly, the analysis is aimed at examining whether derivations of metaphoric senses of adjectives belonging to the opposite sections of the temperature scale are mutually related in the sense that they are driven by directly opposite conceptual metaphors. The question to be answered is whether it is possible to establish pairs of directly opposite metaphorical patterns activated in semantic structures of adjectives belonging to the opposite parts of the scale of temperature. These opposite metaphorical patterns are understood in the analysis as those whose source domains involve certain degrees on the opposite sections of the scale while their target domains are directly opposite abstract notions, such as, for example, *EMOTIONAL IS WARM* and *UNEMOTIONAL IS COLD*. Hence, the essential intention is to reveal whether, in English and Serbian, the conceptualisation of a particular abstract notion using a certain degree of warmth as the source domain activates the conceptualisation of the directly opposite abstract notion that starts from a certain degree of coldness and vice versa.

The comparison of English and Serbian in the aforementioned context as the focus of this paper refers to the issue of cross-linguistic universality and variation of metaphors, which has already been established in contemporary cognitive linguistic literature as an influential topic concerning even non-linguistic areas of research and knowledge (e.g. philosophy, anthropology, etc.). This topic is closely related to universal human bodily experience, which encompasses, among other bodily sensations, those caused by different degrees of temperature used as a common source domain in conceptualisations of abstract notions in various languages, which is further elaborated in section 3 of the paper. In regard to linguistic realisation of degrees on

temperature scale, both English and Serbian offer quite a wide choice of adjectives with diverse metaphorical semantic dispersion yielding meanings related to a variety of abstract notions from different domains. Therefore, the given adjectives in the two languages provide a sample suitable for gaining significant insight into associative linkage between the domain of temperature and various abstract domains, or more generally speaking, into the role of human bodily experience in conceptualisation of abstract notions, while the comparison of English and Serbian, the two languages with their own cultural specificities, in this context can contribute to the investigation of cross-linguistic universality and variation of conceptual metaphors, a cognitive linguistic issue requiring constant research involving various domains.

2. Conceptual metaphor and polysemy

As Lakoff and Johnson (1980: 7) claim, metaphoric expressions are linguistic realisations of metaphor as a cognitive mechanism operating in our conceptual system. One of the essential ideas of this understanding of metaphor is that it is a mechanism of thinking that we use in order to understand certain concepts by cognitively relating them to concepts that are more familiar or experientially closer to us³. Kövecses (2010: 4) summarises the structure of a conceptual metaphor by saying that it includes two domains, the target domain or the one that we try to understand and the source domain or the one we use in order to understand the target domain.⁴ In the example frequently cited in literature on conceptual metaphor, ARGUMENT IS WAR, argument as a more abstract target domain is understood in terms of an experientially closer source domain – war, while this conceptual structure is linguistically realised through metaphoric language expressions, such as the following: *Your claims are indefensible, He attacked every weak point in my argument, He shot down all of my arguments*, etc. (Lakoff and Johnson 1980: 5).

However, the mechanism of conceptual metaphor can also be used for explaining the derivation of metaphoric senses of polysemous words. Cognitive linguistics views polysemy as a form of categorisation⁵. In relation to this, Lakoff (1987) describes the semantic structure of a polysemous lexeme as a radial category

³More on conceptual metaphor as a cognitive mechanism in: Croft & Cruse (2004), Evans and Green (2006), Filipović Kovačević (2021), Ungerer & Schmid (2006), etc.

⁴This mechanism is asymmetric because the target domain which we know less about is related to the source domain which we know better (Stanojević 2013: 83).

⁵More on polysemy from the cognitive-linguistic perspective in: Cuyckens & Zawada (2001), Dragičević (2007), Evans & Green (2006), Geeraerts (2010), Halas Popović (2017a), Lewandowska-Tomaszczyk (2007), Nerlich et al. (2003), etc.

comprising all its mutually related senses which are radially positioned around the prototypical sense. Mutual relatedness of senses in a polysemous structure arises from the functioning of semantic mechanisms through which new senses are derived from the already existing ones. One of the most commonly employed mechanisms in this derivation is metaphor. The linguistic mechanism of polysemy known as lexical metaphor (Dragičević 2007: 148) is actually based on the cognitive mechanism of conceptual metaphor⁶.

The functioning of the aforementioned derivational mechanism, through which, as Bartsch claims (2003: 73), a new concept is construed from an already existing one, will be shown on the example of the adjectives *hard* in English and *tvrđ* in Serbian. Both of these adjectives are, in their primary meaning, used to describe an entity that is not easily bent, broken or pierced. However, in one of their secondary meanings, they refer to life, time, etc. that is difficult to bear (e.g. *hard times*, *hard life*, *hard conditions*; *tvrđ život*, *tvrde godine*, etc.). Although these two uses of the given adjectives seem completely unrelated, there is actually a systematic link between them represented by the conceptual metaphor MENTALLY OR PHYSICALLY TIRING IS HARD (MENTALNO ILI FIZIČKI NAPORAN JE TVRĐ) (Halas Popović 2017b: 104). This conceptual metaphor shows that we conceptualise something that is mentally or physically tiring using the notion of physical hardness. The given conceptual metaphor shows a conceptual pattern operating in our cognition on the basis of which a new, metaphorical meaning of the adjectives *hard* and *tvrđ* has been derived.

3. Temperature as a domain in conceptualisations

Klikovac (2004: 19) firmly claims that source domains are based on our bodily experience, which is a conclusion she draws from Johnson's work (1987), where one of the essential ideas is that we use our existing bodily experience gained through our functioning in the world around us by moving and using our senses to understand and interpret some new experience.⁷ Temperature, the central notion in this paper, is a physical property of objects that we can register using our sense of touch. As such, temperature is among the most common source domains in metaphors (Kövecses 2010). It is particularly prominent as the source domain in conceptualisations of emotions (Geeraerts & Grondelaers (1995), Grady (1997), Kövecses (1990), (2003), (2005), Lakoff & Kövecses (1987). Furthermore, there are studies done in

⁶More on metaphor as a mechanism of polysemy in Halas Popović (2017a), Halas Popović (2017b), Halupka-Rešetar & Radić-Bojanić (2015), Radić-Bojanić (2020), etc.

⁷The idea of concepts grounded in the body and physical environment is supported by Gibbs (2003) as well as Gibbs et al. (2004).

various languages and often of a contrastive type, analysing metaphoric meaning extensions of temperature adjectives based on principles of cognitive linguistics and conceptual metaphor theory (e.g. Bergström (2010), Deignan (1999), Lorenzetti (2009), Valiulienė (2015), etc.), which show that the domain of temperature is associatively linked with various other abstract domains, so that this conceptual link forms the base for derivation of a significant number of metaphoric senses constituting rich polysemous structures of the adjectives in question.

A study of polysemy of temperature adjectives in English and Serbian (Rasulić 2015) reaches the conclusion that English and Serbian are significantly similar in terms of overall metaphorical conceptualisation using temperature as the source domain. In addition to this, some of the aforementioned contrastive studies show a high degree of similarity between English and other specific languages in terms of the given metaphorical conceptualisations. For instance, Lorenzetti (2009) investigates English and Italian temperature terms and their metaphorical patterns in a contrastive corpus-based study and realises that patterns linking the domain of temperature with the domain of emotions are consistent cross-linguistically between the two languages. Valiulienė (2015) contrastively analyses temperature metaphors in Lithuanian and English and finds out that the majority of the identified metaphors overlap in the two languages. Since basic physiological and cognitive functioning is common for all human beings, metaphors including source domains related to this functioning tend to be very similar or even universal (Kövecses 2005: 34). This observation about universality of metaphors as well as the fact that the notion of temperature is related to our bodily experience explain the findings of these studies and justifies the expectation that this research will generally confirm results obtained in Rasulić's study (2015) referring to a high degree of similarity between English and Serbian. However, it should be pointed out that, while the aforementioned study defines mechanisms underlying the derivation of metaphoric meanings of temperature adjectives in the two languages focusing on qualitative and quantitative aspects of conceptualisations using temperature as the source domain, energy transfer as a constituent of the given conceptual motivation and transitive cross-domain mappings as well as on the effect of the given semantic extensions on general semantic characteristics of the analysed adjectives, the research described in this paper focuses more on similarities and differences between English and Serbian in terms of specific abstract notions conceptually linked with the temperature domain and the connection between conceptualisations starting from the opposite sections of the temperature scale, i.e. those reflected in the pairs of directly opposite metaphorical patterns.

4. Methodology of the analysis

Temperature is understood here as being scalar in its nature, which is an interpretation of this category relying on the principles of fuzzy logic. According to them, all phenomena and entities can be defined in terms of degrees, scalarity, graduality, etc. (Radovanović 2015: 29). Our bodily experience tells us that an object can be more or less warm or more or less cold. Hence, the gradual nature of temperature is obvious. These different degrees of warmth and coldness or different points on the temperature scale are expressed in English and Serbian by various adjectives (e.g. *warm, hot, cold, freezing; topao, vreo, hladan, mrzao*, etc.). We should not forget that the “in-between” point on this scale connecting the two extremes is also expressed in these languages (e.g. *lukewarm, tepid; mlak*). The sample for this analysis comprises English and Serbian adjectives whose primary meaning denotes a certain degree on the scale of temperature and whose semantic structure contains metaphoric senses. The primary meaning is understood here as the one listed first in a dictionary entry of the given adjective. The adjectives *warm, lukewarm* and *cold* in English, and *topao, mlak* and *hladan* in Serbian are taken as representatives of three basic ways of expressing an object’s temperature and as starting points in collecting the sample for the analysis. Their synonyms⁸ fulfilling the aforementioned criteria for the analysis have been excerpted from dictionaries of synonyms and thesauri of the two languages⁹. Finally, there have been formed three groups of adjectives labelled by the following features: +warm (encompassing various degrees of warmth), ±warm (referring to points where two extremes, warmth and coldness, meet and melt into each other yielding temperatures characterised as lukewarm) and -warm (including various degrees of coldness). The excerpted English and Serbian +warm adjectives are the following: *warm, hot, sizzling, scorching, scalding, heated, burning; topao, vreo, vruć, ključao, gorući, žarki, jarki*, while the selected -warm adjectives of the two languages include the following: *cool, cold, chilly, frosty, frigid; hladan, studen, mrzao*. Among the excerpted adjectives from both languages, there are also ±warm ones: *lukewarm, tepid; mlak*.

This qualitative and contrastive analysis has included the following steps: (1) compiling the inventory of all possible senses of every analysed adjective on the basis of its entry in the consulted dictionaries¹⁰, (2) identifying the way in which each sense of a particular adjective is related to its primary or basic sense (the one

⁸ Near-synonymy, understood according to Cruse’s classification (Cruse 1991: 265), is taken into account since it enables the collection of a wider sample for the analysis.

⁹ The list of the sources is provided at the end of the paper.

¹⁰ The list of the sources is provided at the end of the paper.

referring to a certain degree on the temperature scale), i.e. identifying the semantic mechanism through which the given sense is derived from the basic meaning (e.g. metaphor, metonymy, etc.), (3) compiling the inventory of metaphoric senses of each adjective, (4) grouping of the identified metaphoric senses of all the analysed adjectives according to the domain they refer to (e.g. emotions, intensity, public interest, etc.) based on dictionary sense definitions and illustrative examples showing the context in which the given sense is typically used or specific referents typically used with the given adjective in this meaning, (5) identifying the specific metaphoric pattern underlying the derivation of the given sense(s), (6) identifying pairs of directly opposite metaphoric patterns, (7) comparing the identified metaphoric patterns of the two languages including pairs of opposite metaphors.

5. Analysis and discussion of results

The results of the analysis are presented according to the established groups of metaphoric meanings. Each group refers to a different target domain.

5.1. Derivation of Metaphoric Meanings Related to the Domain of Emotions

Through the analysis of polysemous structures of adjectives from both English and Serbian whose primary meaning denotes a certain degree on +warm section of the temperature scale, it has been noticed that they have a significant number of metaphoric senses that are related to the domain of emotions. These senses are presented in the following two tables:

Table 1 Metaphoric meanings of *hot*, *sizzling*, *heated* and *warm* from the domain of emotions

hot
<ul style="list-style-type: none">• 'lustful or erotic'¹¹ (e.g. <i>a hot passionate kiss</i>)• '(of popular music) strongly rhythmical and excitingly played' (e.g. <i>hot Cuban rhythms, hot jazz</i>)• 'filled with passionate excitement, anger, or other strong emotion' (e.g. <i>hot with rage, hot emotions</i>)

¹¹ In the case of the analyzed English adjectives, the formulations of sense definitions and their illustrative examples have been taken from the online version of *Oxford Dictionary of English* and *Collins English Dictionary*.

<p>sizzling</p> <ul style="list-style-type: none"> ‘very exciting or passionate’ (e.g. <i>a sizzling affair, sizzling performance</i>)
<p>heated</p> <ul style="list-style-type: none"> ‘inflamed with passion or conviction’ (e.g. <i>a heated argument, a heated debate, a heated, passionate kiss, a long, passionate, heated affair</i>)
<p>warm</p> <ul style="list-style-type: none"> ‘having or showing enthusiasm, affection or kindness’ (e.g. <i>warm, friendly smiles, a warm welcome</i>)

Table 2 Metaphoric meanings of *vreo*, *vruć*, *žarki*, *topao* and *ključao* from the domain of emotions

<p>vreo</p> <ul style="list-style-type: none"> ‘strastan, vatren’¹² (npr. <i>vreo poljubac, vrela krv</i>)
<p>vruć</p> <ul style="list-style-type: none"> ‘pun topline, usrdan, srdačan, svesrdan’ (npr. <i>vruć pozdrav, vruća molitva</i>) ‘vatren, strastven, strastan’ (npr. <i>vruć poljubac, vruć zagrljaj</i>) ‘strasno privržen, oduševljen, veoma odan’ (npr. <i>vruć zagovornik</i>) ‘veoma zainteresovan, zagrejan za kupovinu nečega’ (npr. <i>vruć kupac, vruća mušterija</i>) ‘koji je plahe, bujne naravi, plah, plahovit, bujan, neobuzdan, nagao’ (npr. <i>vruća narav</i>)
<p>žarki</p> <ul style="list-style-type: none"> ‘strastan, vatren’ (npr. <i>žarki rodoljub</i>)
<p>topao</p> <ul style="list-style-type: none"> ‘pun topline, srdačnosti, prisnosti’ (npr. <i>topao pogled, topla preporuka</i>) ‘osećajan, čovekoljubiv’ (npr. <i>topla duša</i>)
<p>ključao</p> <ul style="list-style-type: none"> ‘strastan, uzburkan’ (npr. <i>ključala krv</i>)

All of these senses refer to passionate excitement that takes different forms in different contexts in which the given adjectives are used. The English adjectives *hot*,

¹² In the case of the analyzed Serbian adjectives, the formulations of sense definitions and their illustrative examples have been taken from *Rečnik srpskoga jezika* (2011).

heated and *sizzling* as well as the Serbian adjectives *vreo* and *vruć* refer to romantic or erotic passion (e.g. *a hot, passionate kiss, a sizzling affair, a heated, passionate kiss; vreo poljubac, vruć poljubac*). *Hot* also describes music that is passionately, excitingly played (e.g. *hot jazz*) or refers to passionate excitement that can involve negative feelings, such as anger (e.g. *hot with rage*), which can be denoted by *heated* as well (e.g. *a heated argument*). *Sizzling* in English and *vruć* in Serbian are used to describe an entity showing passion which can be inflamed by burning enthusiasm (e.g. *a sizzling performance*) or a wish to buy something (e.g. *vruća mušterija*). Passion the Serbian adjective *ključao* refers to has the form of general fierce emotional excitement (e.g. *ključala krv*), which is often felt by a quick-tempered person whose character is described by the adjective *vruć* (e.g. *vruća narav*). *Žarki* and *vruć*, in one of their uses, are related to a specific form of passion that is expressed in supporting or advocating some ideology, idea, attitude, etc. (e.g. *žarki rodoljub, vruć zagovornik*).

However, the adjective *warm* in English and *topao* and *vruć* in Serbian are, in one of their metaphoric senses, used with referents showing a different emotion, the one of affection (e.g. *warm, friendly smiles; topao pogled, topla duša, vruć pozdrav*).

The analysis carried out so far indicates that English and Serbian adjectives belonging to +warm section of the temperature scale denote two emotions, passionate excitement and affection, which trigger off our physiological reaction so that our heart pounds, we feel warm or hot. Therefore, English and Serbian speakers' mind associates the experience of these emotions with warmth. This associative link is reflected in the conceptual metaphors PASSIONATELY EXCITED IS HOT/HEATED/SIZZLING or STRASTVEN, UZBUĐEN JE VREO/VRUĆ/KLJUČAO/ŽARKI, AFFECTIONATE IS WARM or SRDAČAN, PRISAN JE TOPAO/VRUĆ. AFFECTION IS WARMTH is already established as one of primary, fundamental metaphors, found cross-linguistically (Grady 1997). In addition to affection, emotions like anger, passion or lust, excitement are typically associated with high temperature in other studies as well (Kövecses 2003, Rasulić 2015). In this analysis, these feelings are lumped under the general notion of passionate excitement as it is the component they all share. Also, these are all highly intense emotional states, which supports the observation that high temperature as a source domain highlights intensity as an aspect of emotional concepts (Kövecses 2003: 41).

The examination of semantic structures of -warm adjectives in both English and Serbian has revealed that they also contain a significant inventory of metaphoric senses related to the domain of emotions, as shown by the following tables:

Table 3 Metaphoric meanings of *cool*, *cold*, *chilly*, *frigid* and *frosty* from the domain of emotions

<p>cool</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘showing no friendliness towards a person or enthusiasm for an idea or project’ (e.g. <i>a cool reception, a cool response</i>) • ‘free from excitement, anxiety, or excessive emotion’ (e.g. <i>a cool head, cool logic</i>) • ‘(of jazz) restrained and relaxed’ (e.g. <i>cool jazz</i>)
<p>cold</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘feeling or characterised by fear or horror’ (e.g. <i>cold shivers</i>) • ‘lacking affection or warmth of feeling; unemotional’ (e.g. <i>a rather cold and calculating man, cold black eyes, formal cold manner</i>) • ‘not affected by emotion; objective’ (e.g. <i>cold statistics, cold logic, cold reality</i>) • ‘sexually unresponsive; frigid’ (e.g. <i>cold and unresponsive, cold and barren</i>) • ‘depressing or dispiriting; not suggestive of warmth’ (e.g. <i>a cold light, a cold and clinical design</i>)
<p>chilly</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘unfriendly’ (e.g. <i>a chilly reception, chilly persona</i>)
<p>frigid</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘stiff or formal in behaviour or style’ (e.g. <i>frigid elegance, frigid stepmother</i>) • ‘unable to be sexually aroused (typically used of a woman)’ (e.g. <i>an uptight frigid woman</i>)
<p>frosty</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘cold and unfriendly in manner’ (e.g. <i>a frosty look, a frosty reception, a frosty glare</i>)

Table 4 Metaphoric meanings of *hladan*, *studen* and *mrzao* from the domain of emotions

<p>hladan</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘koji izaziva osećaj jeze, jezovit; strašan’ (npr. <i>bladni žmarci, hladna smrt</i>) • ‘koji se ne uzbuđuje, ne uzrujava, staložen, miran, hladnokrvan, trezven’ (npr. <i>hladan čovek, ostati hladan, biti hladne glave</i>)

<ul style="list-style-type: none"> • ‘uzdržan, rezervisan; ravnodušan, neosetljiv; neljubazan; koji odražava takve osobine’ (npr. <i>biti hladan prema nekome, hladno službeno lice, hladno držanje, hladan doček, hladan prijem</i>)
<p>studen</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘bezosećajan, neosetljiv, hladan; koji odražava takvo osećanje’ (npr. <i>studen pogled</i>)
<p>mrzao</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘lišen svake topline, osećajnosti, hladan, leden’ (npr. <i>mrzle duše</i>) • ‘koji ledi duh, koji izaziva jezu, užas, stravičan’ (npr. <i>mrzla strava, mrzli strah</i>)

The English adjectives *cold*, *chilly*, *frosty* and *frigid* and the Serbian adjectives *studen* and *hladan* describe referents characterised by the absence of friendliness and affection (e.g. *cold black eyes, a chilly reception, a frosty look, frigid elegance; studen pogled, hladan doček*). *Cool* refers to a lack of enthusiasm (e.g. *a cool response*). *Cold* and *frigid* denote a lack of erotic or sexual passion as well (e.g. *cold and barren, an uptight frigid woman*). However, such use is not identified among the analysed Serbian -warm adjectives. *Cool* and *cold* in English and *hladan* in Serbian also describe entities that are freed from emotions in general, especially excessive ones, due to which they are characterised by objectivity and rationality (e.g. *a cool head, cold logic; biti hladne glave*). However, in the case of the Serbian adjective *mrzao*, the complete absence of emotions is not a cause of objectivity but extreme insensitivity (e.g. *mrzle duše*). As opposed to the adjective *hot* which describes jazz that is played passionately and excitingly, *cool* used in the phrase *cool jazz* denotes the absence of passion.

Yet, the given adjectives in the two languages do not refer only to a lack of particular emotions or emotions in general but also to the experience of emotions perceived as negative or destructive. Thus, *cold* in English and *hladan* and *mrzao* in Serbian denote fear (e.g. *cold shivers; hladni žmarci, mrzli strah*). *Cold* can also be used to describe entities causing someone to feel depressed or dispirited (e.g. *a cold and clinical design*).

Zooming onto –warm section of the scale, it is noticeable that it is used in the two languages as the source domain in conceptualisations of a lack of emotions in general as well as a lack of affection and any form of passionate excitement involving erotic passion, enthusiasm, etc., i.e. a lack of emotions associated with warmth. These conceptualisations are based on an associative linkage between the domain of emotions and -warm section of the temperature scale, which is

reflected in the conceptual metaphors UNEMOTIONAL IS COOL/COLD or NEEMOTIVAN JE HLADAN/MRZAO and, in the case of a lack of specific emotions, NOT AFFECTIONATE IS COLD/CHILLY/FROSTY/FRIGID or NESRDAČAN, NEPRISAN JE STUDEN/HLADAN, NOT PASSIONATELY EXCITED IS COOL/COLD/FRIGID. Hence, the feeling of warmth is cognitively connected with the experience of certain emotions, while the feeling of coldness, as the notion opposite to warmth, is related to the absence of these emotions. In line with this observation, the conceptualisations of the presence of emotional excitement and affection and their absence form two pairs of directly opposite conceptual metaphors. Their target domains are directly opposite abstract notions understood by relying on the opposite sections of the temperature scale as the source domains. It can be assumed that the conceptualisation of the presence of these emotions based on our bodily experience has triggered off the conceptualisation of their absence, as its logical counterpart.

Furthermore, in both languages, there are expressions (e.g. *a cool head*; *biti hladne glave*) which show that being freed from any emotions is a state related to being objective or rational. A more indepth analysis reveals that the meaning of such expressions is based on the collaboration of two metaphors, UNEMOTIONAL IS COOL/COLD or NEEMOTIVAN JE HLADAN and RATIONAL IS COLD or RACIONALAN JE HLADAN, where the second one has already been recognised in cognitive linguistic literature (e.g. Kövecses 2005: 288-289).

However, we should not neglect the observation that the experience of fear or depression is associatively linked with coldness, which is the conclusion reached by Rasulić (2015) as well. This link is reflected in the following metaphoric patterns: FEELING OR AROUSING (INTENSE) FEAR OR DEPRESSION IS COLD or KOJI OSEĆA ILI BUDI (INTENZIVAN) STRAH JE HLADAN/MRZAO. Fear or dispirited mood triggers off our physiological reaction which includes shuddering, shivers going down our spine or, in general, unpleasant bodily reaction characteristic of our physical experience of coldness. This explains why speakers of English and Serbian associate the given destructive feelings with -warm section on the temperature scale.

It can be concluded that an aspect of coldness that plays a role in the given conceptualisations is unpleasant bodily experience it causes. Consequently, in some conceptualisations, coldness is associated with unpleasant emotions (e.g. depression, fear) or unpleasant mental experience in general caused by a lack of affection, enthusiasm or passion. Hence, -warm section of the scale, as a source domain, can highlight unpleasantness as an aspect of emotional concepts.

5.2. Derivation of Metaphoric Meanings Related to the Domain of Intensity

Another productive associative linkage that has driven the derivation of metaphoric senses in semantic structures of the adjectives in question in both English and Serbian is the one established between the notion of high temperature and high intensity, as shown in the following tables:

Table 5 Metaphoric meanings of *scorching* and *scalding* from the domain of intensity

scorching
<ul style="list-style-type: none"> • ‘(of criticism) harsh; severe’ (e.g. <i>scorching criticism</i>)
scalding
<ul style="list-style-type: none"> • ‘intense and painful or distressing’ (e.g. <i>a scalding pain</i>)

Table 6 Metaphoric meanings of *vruć*, *vreo*, *žarki*, *jarki* and *gorući* from the domain of intensity

vruć
<ul style="list-style-type: none"> • ‘jak, žestok, silan’ (npr. <i>vruće batine</i>, <i>vruć šamar</i>)
vreo
<ul style="list-style-type: none"> • ‘vrlo jak, silan, žestok’ (npr. <i>vrela potreba</i>, <i>vrela čežnja</i>)
žarki
<ul style="list-style-type: none"> • ‘intenzivan, snažan’ (npr. <i>žarka želja</i>) • ‘jak, žestok’ (npr. <i>žarko vino</i>, <i>žarka rakija</i>)
jarki
<ul style="list-style-type: none"> • ‘intenzivan, snažan; izrazit, upečatljiv’ (npr. <i>jarka eksplozija</i>, <i>jarko obeležje</i>)
gorući
<ul style="list-style-type: none"> • ‘žarki, vatren, žestok (o osećanjima)’ (npr. <i>goruća ljubav</i>, <i>goruća želja</i>)

The English adjectives *scorching* and *scalding* and the Serbian adjectives *vruć*, *vreo*, *žarki*, *jarki*, *gorući* all have a use referring to the notion of high intensity. However, each of these uses represents a specific realisation of the given general notion appearing in a specific context. Therefore, *scorching* is usually used to denote the high intensity of criticism (e.g. *scorching criticism*), while *scalding* emphasises

the intensity of pain (e.g. *scalding pain*). In Serbian, *vruć* refers to the intensity of pain caused by the referent it describes (e.g. *vruće batine*, *vruć šamar*) and *gorući* to high emotional intensity (e.g. *goruća ljubav*). However, other contexts in which the analysed Serbian adjectives appear in the general meaning of high intensity are quite different from the aforementioned ones in which the given English adjectives are used. The adjectives *žarki* and *vreo* refer to the intensity of cognitive notions such as a need, a wish, etc. (e.g. *žarka želja*, *vrela potreba*). In expressions such as *žarka rakija* or *žarko vino*, the given adjective emphasises the high intensity of alcoholic drinks, while *jarki* describes an entity that is easily noticeable or stands out due to its intensity (e.g. *jarko obeležje*).

The metaphor employed in derivation of all these senses can be formulated as INTENSE IS SCORCHING/SCALDING in English and INTENZIVAN JE VRUĆ/VREO/ŽARKI/JARKI/GORUĆI in Serbian. The source of this conceptualisation is probably our physical sensation caused by our bodily contact with an object emitting heat. The intensity of this sensation is then associatively linked with the more abstract notion of high intensity. As this analysis has initially shown, +warm section of the temperature scale is related to high emotional intensity. However, further examination supports the observation that the link between high temperature and high intensity is applicable beyond the sphere of emotions (Kövecses 2003: 42).

It is interesting that neither English nor Serbian speakers use the opposite section of the temperature scale to conceptualise the notion of low intensity. It can be claimed that, in both languages, coldness is perceived as the absence and not as a low(er) degree of warmth. As a high degree of intensity is conceptually linked with a high degree of warmth, according to a logical line of reasoning, a low(er) degree of intensity should be conceptualised through a low(er) degree of warmth and not through its complete absence, so that coldness is not used as the source domain here. In the analysed dictionaries of both languages, there are examples which show that low intensity is understood through reference to the middle section of the temperature scale.

Table 7 Metaphoric meanings of *lukewarm* and *tepid* from the domain of intensity

<p>lukewarm</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘showing little enthusiasm’ (e.g. <i>a lukewarm reception</i>, <i>lukewarm attitudes</i>, <i>lukewarm support</i>, <i>a lukewarm response</i>)
--

tepid

- ‘showing little enthusiasm’ (e.g. *a tepid response, the applause was tepid*)

Table 8 Metaphoric meanings of *mlak* from the domain of intensity

mlak

- ‘neborben, nehajan, neaktivan, pasivan, nepreduzmljiv; bezvoljan, apatičan; koji je svojstven takvoj osobi, koji odaje takvu osobu’ (npr. *biti mlake naravi*)
- ‘koji je bez životne snage, energije, bez bodrosti, poleta; koji odaje takvu osobu; bezizrazan, beživotan’ (npr. *govoriti mlakim glasom, mlake oči*)
- ‘koji nešto nije u punoj meri, koji je ograničen, rezervisan, suzdržan’ (npr. *mlake pohvale*)
- ‘koji je bez dovoljno jačine, intenziteta, oštine, žustrine i sl., slab, beskrvan’ (npr. *mlak meč, mlak napad, mlaka utakmica*)
- ‘neispunjen intenzivnijim doživljajima, jednoličan, monoton, dosadan’ (npr. *mlaka atmosfera penzionerske bezbrižnosti*)

The semantic structures of *lukewarm* and *tepid* in English and *mlak* in Serbian, which in their primary meaning denote the presence of both components, +warm and -warm, contain metaphoric senses that refer to a low degree of passionate, enthusiastic excitement (e.g. *a lukewarm reception, a tepid response; mlake pohvale*), which can be manifested in inactivity, passivity, apathy, a lack of energy or vigour (e.g. *biti mlake naravi, govoriti mlakim glasom*). In addition to low emotional intensity, the Serbian adjective *mlak* refers to the notion of low intensity in general (e.g. *mlak napad*), which is in the examples such as *mlaka atmosfera penzionerske bezbrižnosti* caused by a lack of dynamics. It can be concluded that, being perceived as a lower degree of warmth, the lukewarm temperature is used by both English and Serbian speakers as the source domain for conceptualising low intensity (NOT INTENSE IS LUKEWARM/TEPID OR NEINTENZIVAN JE MLAK).

5.3. Derivation of Metaphoric Meanings Related to the Domain of Freshness

On the basis of their experience, both English and Serbian speakers know that what is warm or hot is newly or recently made, such as a loaf of bread. Through the mechanism of metaphor, this connection between warmth and freshness has

been brought to a more abstract level so that entities such as a recent scent or trail or the latest news are described as hot or warm, as shown in the examples in the following tables:

Table 9 Metaphoric meanings of *warm* and *hot* from the domain of freshness

warm
• '(of a scent or trail) fresh; strong' (e.g. <i>warm scent</i>)
hot
• '(of the scent) fresh and strong, indicating that the quarry has passed recently' (e.g. <i>hot scent</i>)

Table 10 A metaphoric meaning of *vruć* from the domain of freshness

vruć
• 'svež, skorašnji, nov' (npr. <i>vruć trag</i> , <i>vruće novosti</i>)

These meanings are derived on the basis of the metaphor RECENT IS WARM/HOT in English and SKORAŠNJI JE VRUĆ in Serbian. This metaphor has its direct opposite in English reflected in the pattern NOT RECENT IS COLD which has led to the derivation of the following metaphoric meaning of the adjective *cold* used with a scent or trail as its referent:

Table 11 A metaphoric meaning of *cold* from the domain of freshness

cold
• '(of the scent or trail of a hunted person or animal) no longer fresh and easy to follow' (e.g. <i>The trail went cold.</i>)

This conceptualisation also arises from the aforementioned everyday experience according to which we know that a warm loaf of bread is recently made while a cold one is not that fresh. Therefore, two possible outcomes of the same everyday situation have served as source domains for understanding two opposite abstract notions.

5.4. Derivation of Metaphoric Meanings Related to the Domain of Great Public Interest

In both English and Serbian, the physical feature of objects that emit heat is used as the source domain in the conceptualisation of the quality of being current and attracting great public interest, which is observable in the semantic structures of the adjective *hot* in English and *gorući* in Serbian.

Table 12 Metaphoric meanings of *hot* from the domain of public interest

hot
<ul style="list-style-type: none">• ‘involving much activity, debate, or interest’ (e.g. <i>a very hot issue, hot debate, hot dispute</i>)• ‘(of news) fresh and of great interest’ (e.g. <i>hot gossip, hot news, a recent hot topic</i>)• ‘currently popular, fashionable, or in demand’ (e.g. <i>the hottest dance moves, hot fashion items</i>)• ‘(of a person) sexually attractive’ (e.g. <i>the hottest guys, the hot American girl</i>)

Table 13 A metaphoric meaning of *gorući* from the domain of public interest

gorući
<ul style="list-style-type: none">• ‘vrlo hitan, neodložan; veoma aktuelan’ (npr. <i>gorući problem, goruće pitanje</i>)

A current disputable issue that attracts public interest is described as *hot* by English and *gorući* by Serbian speakers (e.g. *a very hot issue; gorući problem*). In addition to this one, *hot* is used in various other contexts referring to an entity that arouses great public interest for different reasons, such as the fact that it is fashionable (e.g. *hot fashion items*), sexually attractive (e.g. *the hottest guys*) or new (e.g. *hot news*).

A physical contact with an object emitting a very high temperature jolts us and immediately grabs our attention just like an entity that awakens our burning interest. Due to the noticed similarity, we rely on a high temperature as the source domain when we talk about the attracting of publicity, which can be represented by the patterns CURRENT, AROUSING GREAT INTEREST IS HOT and AKTUELAN,

KOJI BUDI VELIKO INTERESOVANJE JE GORUĆI. However, this pattern does not have its direct opposite including -warm section of the scale as its source domain in either English or Serbian.

5.5. Derivation of Metaphoric Meanings Related to the Domain of Success

The adjective *hot* has three uses representing specific realisations of the broadly understood notion of success:

Table 14 Metaphoric meanings of *hot* from the domain of success

hot
<ul style="list-style-type: none">• ‘very knowledgeable or skillful’ (e.g. <i>to be hot on local history, to be hot on the maths</i>)• ‘good’ (e.g. <i>not to be so hot for business, not to be too hot with electronics</i>)• ‘If a person or team is the hot favourite, people think that they are the one most likely to win a race or competition’ (e.g. <i>the hot favourite</i>)

Hot is used in the context in which a person possesses a quality needed for success in a particular field (e.g. *to be hot on local history, not to be so hot for business*). Also, it describes a person or team most likely to be the most successful one in a competition (e.g. *the hot favourite*). These uses have been derived according to the metaphor SUCCESSFUL IS HOT. Heat, as a high degree of temperature, is identified, in this conceptualisation, with a high level of someone’s performance yielding a good result or success in general.

5.6. Derivation of Metaphoric Meanings Related to the Domain of Mental Pleasantness

As the following table shows, *cool* is, in an informal register, used when a speaker wants to describe a particular referent as impressive, admirable or to say that they find a particular idea, situation or suggestion acceptable to them. Therefore, although denoting a certain degree of coldness, *cool* has a positive connotation in the following examples:

Table 15 Metaphoric meanings of *cool* from the domain of mental pleasantness

cool
<ul style="list-style-type: none">• ‘fashionably attractive or impressive’ (e.g. <i>a cool bar, a very cool collection of photographs, cool clothes, cool music</i>)• ‘used to express acceptance of or agreement with something’ (e.g. <i>He was cool with that. That’s cool by me.</i>)

The connection between the notion of mental pleasantness and coolness reflected in the metaphor **MENTALLY PLEASANT IS COOL** is enabled by the fact that an entity having a cool temperature is cold but not too cold. It can be even regarded as refreshingly cold so that our bodily contact with it can be pleasant. This pleasant physical experience is then used as the source domain in conceptualising the quality of entities that are mentally pleasant to us, i.e. the experientially closer notion of physical pleasantness is used for understanding the more abstract notion of mental pleasantness.

5.7. Derivation of Metaphoric Meanings Related to the Domain of Difficulty

While *cool* carries a positive connotation in the previously analysed cases, *hot* has a negative one when used in the following meanings:

Table 16 Metaphoric meanings of *hot* from the domain of difficulty

hot
<ul style="list-style-type: none">• ‘difficult to deal with’ (e.g. <i>be too hot to handle</i>)• ‘(of goods) stolen and difficult to dispose of because easily identifiable’ (e.g. <i>the hot merchandise</i>)

Heat is related to the characteristic of a situation or an entity which is difficult and undesirable for a certain reason. Such a cognitive link is based on our unpleasant physical experience caused by touching a hot object, which is, therefore, difficult to hold, carry or deal with in general. The given link is represented by the pattern **DIFFICULT TO DEAL WITH IS HOT**. Hence, physical unpleasantness as a negative aspect of heat is brought into focus in this conceptualisation.

6. Conclusion

The summary of all conceptual metaphors identified in the analysis is provided in the table below:

Table 17 Conceptual metaphors motivating the derivation of figurative senses of English and Serbian adjectives primarily denoting a certain degree on the temperature scale

ENGLISH	SERBIAN
+warm as the source domain	+topao as the source domain
PASSIONATELY EXCITED IS HOT/ HEATED/SIZZLING	STRASTVEN, UZBUĐEN JE VREO/ VRUĆ/KLJUČAO/ŽARKI
AFFECTIONATE IS WARM	SRDAČAN, PRISAN JE TOPAO/VRUĆ
INTENSE IS SCORCHING/SCALDING	INTENZIVAN JE VRUĆ/VREO/ ŽARKI/JARKI/GORUĆI
RECENT IS WARM/HOT	SKORAŠNJI JE VRUĆ
CURRENT, AROUSING GREAT INTEREST IS HOT	AKTUELAN, KOJI BUDI VELIKO INTERESOVANJE JE GORUĆI
SUCCESSFUL IS HOT	
DIFFICULT TO DEAL WITH IS HOT	
-warm as the source domain	-topao as the source domain
NOT AFFECTIONATE IS COLD/ CHILLY/FROSTY/ FRIGID	NESRDAČAN, NEPRISAN JE STUDEN/HLADAN
NOT PASSIONATELY EXCITED IS COOL/COLD/FRIGID	
UNEMOTIONAL IS COOL/COLD RATIONAL IS COLD	NEEMOTIVAN JE HLADAN/MRZAO RACIONALAN JE HLADAN
FEELING OR AROUSING (INTENSE) FEAR OR DEPRESSION IS COLD	KOJI OSEĆA ILI BUDI (INTENZIVAN) STRAH JE HLADAN/MRZAO
NOT RECENT IS COLD	
MENTALLY PLEASANT IS COOL	

\pm warm as the source domain	\pm topao as the source domain
NOT INTENSE IS LUKEWARM/TEPID	NEINTENZIVAN JE MLAK

The abstract notions conceptualised through a certain degree of warmth in both English and Serbian are the following: emotions including affection and passionate excitement, high intensity, the characteristic of being recent and public interest. In addition to these, English speakers conceptualise the notions of success and difficulty using the same source domain. Coldness in its various degrees is used in both languages for conceptualising a lack of affection and emotions in general, but also the presence of rationality and destructive emotions, such as fear or depression. Unlike Serbian speakers, English ones associate coldness with the characteristic of not being recent, a lack of passion or enthusiasm and, surprisingly, with mental pleasantness. In both languages, the middle section of the temperature scale is conceptually linked to a low intensity.

If we generalise the source domain in all the identified metaphors so that all the alternative adjectives listed within a pattern are subsumed under the label for the corresponding section of the temperature scale (+warm, -warm or \pm warm), it can be said that there have been established fourteen conceptual metaphors in total. Nine of them are common for the two languages, which indicates that there is a significant similarity between English and Serbian regarding conceptualisation of abstract notions using temperature as the source domain. This similarity is especially prominent in the cases in which the given conceptualisation starts from +warm section of the scale. However, there is a wider range of abstract notions understood with the help of the domain of temperature in English in comparison with Serbian. The identified similarities between the two languages support the observation that universality is a characteristic of certain metaphors, particularly those based on universal human experience (Kövecses 2005: 63-64), such as bodily experience related to different temperature degrees. Most of the metaphors common for the two languages are related to the domain of emotions. Kövecses (2003: 161-162) notices a certain degree of universality in conceptualisation of emotions as well, finding its roots in universality of our physiological reactions to emotional states.

The conceptual link between the domain of temperature and the one of emotions is significantly productive in both English and Serbian so that several specific metaphoric patterns reflecting this link have been established in the analysis. The observation regarding the productivity of the given link is not surprising since, as it has already been mentioned in the paper, cognitive linguistic literature recognises

temperature as a significant source domain in metaphoric conceptualisations of emotions. Finally, conceptual metaphor is very significant for the study of emotions since it can contribute to their understanding and characterisation, which can be used in other fields dealing with this domain, such as psychology, anthropology, etc. (Soriano 2015).

It has been noticed that speakers of both English and Serbian associate their bodily experience of a certain degree of warmth with specific emotions, affection and passion. On the other hand, speakers of these languages associatively link their bodily experience of coldness with situations in which affection and passion are suppressed, not shown or not expressed. Therefore, there have been established two pairs of directly opposite metaphoric patterns in English and one in Serbian: *PASSIONATE IS HOT/HEATED/SIZZLING* and *NOT PASSIONATE IS COOL/COLD/FRIGID*, *AFFECTIONATE IS WARM* and *NOT AFFECTIONATE IS COLD/CHILLY/FROSTY/FRIGID*; *SRDAČAN, PRISAN JE TOPAO/VRUĆ* and *NESRDAČAN, NEPRISAN JE STUDEN/HLADAN*. Each of the pairs contain patterns which have directly opposite source domains involving points on the opposite sections of the temperature scale, as well as directly opposite target domains referring to the presence of certain emotions, on the one hand, and their absence, on the other.

In addition to the aforementioned ones, another pair of directly opposite metaphoric patterns has been revealed, which is characteristic only of English. Namely, warmth is used as the source domain for understanding the characteristic of being recent while coldness is connected to the opposite characteristic, as can be seen in the patterns *RECENT IS WARM/HOT* and *NOT RECENT IS COLD*.

Finally, it can be claimed that the number of identified pairs of opposite metaphoric patterns is quite small in both languages in question (three in English and one in Serbian). Hence, cases in which the conceptualisation of an abstract notion relying on a certain degree of warmth as the source domain triggers off the conceptualisation of the opposite abstract notion starting from a certain degree of coldness and vice versa are quite rare in the two languages.

Summarising the findings of this research, it can be concluded that an analysis of conceptual metaphors as the motivating force in sense derivation is certainly significant for deeper understanding of polysemy in the cognitive linguistic context. For instance, the results of this research can be particularly helpful for learners of English and Serbian as second or foreign languages in understanding polysemy of temperature adjectives and memorising their metaphoric meanings. These learners can gain insight into derivational paths of the given metaphoric meanings and their relatedness to literal ones within a semantic structure. The same insight is valuable

for lexicographic practice in terms of formulating more efficient and transparent dictionary definitions of metaphoric senses. Focusing more on temperature as a domain related to our bodily experience used in conceptualisations of various abstract notions in different languages, it becomes clear that an analysis such as the one presented in this paper can be a valuable source for studies in the field of psychology, philosophy or culture, especially those investigating the role of the human body and its sensations in creating meaning. Conclusions reached in this paper regarding the comparison of English and Serbian in terms of the aforementioned conceptualisations contribute to the study of universality and variation of conceptual metaphors, still regarded as only the potential features of this cognitive mechanism. Hence, this issue needs consistent and systematic input from analyses of conceptual metaphors including those relying on the domain of temperature in various languages. Taking into account universality of human bodily experience and its significant potential as a source domain in conceptualisations of abstract notions and further examination of similarities and differences between English and Serbian in the context of universality and variation of conceptual metaphors, future research should be directed towards investigating metaphorical meanings of adjectives denoting other physical properties of objects perceived through our sense of touch in the two languages. This will provide a more thorough and reliable, though still not complete, picture of the role of human body in conceptualisations in English and Serbian as well as the extent to which these languages are similar in this respect.

Sources

1. *Collins English Dictionary*. Accessed January 16, 2022 <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>.
2. Ćosić, Pavle (2008), *Rečnik sinonima*, Beograd: Kornet.
3. Gilmour, Lorna (Ed.) (2004), *The Collins Thesaurus: the Ultimate Wordfinder*. 2nd edition, Glasgow: HarperCollins.
4. Hanks, Patrick (Ed.) (2000), *The New Oxford Thesaurus of English*, Oxford: Oxford University Press.
5. Lea, Diana (Ed.) (2008), *Oxford Learner's Thesaurus: a Dictionary of Synonyms*, Oxford: Oxford University Press.
6. *Merriam-Webster Collegiate Dictionary*. Accessed January 16, 2022 <http://www.merriam-webster.com/>.
7. Nikolić, Miroslav (ur.) (2011), *Rečnik srpskoga jezika*, Novi Sad: Matica srpska.
8. *Oxford Dictionary of English*. Accessed January 16, 2022 <https://www.lexico.com/>.

9. Stevanović, Mihailo, Svetozar Marković, Svetozar Matić i Mitar Pešikan (ur.) (1967–1976), *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* I–VI, Novi Sad, Zagreb: Matica srpska, Matica hrvatska.

References

1. Bergström, Annika (2010), *Temperatur i språk och tanke. En jämförande semantisk studie av svenska temperaturadjektiv*. Unpublished doctoral thesis, University of Gothenburg, Faculty of Arts, Accessed January 26, 2022 on Temperatur i språk och tanke. En jämförande semantisk studie av svenska temperaturadjektiv (gu.se)
2. Bartsch, Renate (2003), “Generating Polysemy: Metaphor and Metonymy”, In: Rene Dirven and Ralf Pörings (eds.), *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 49–74.
3. Croft, William and D. Alan Cruse (2004), *Cognitive Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
4. Cruse, D. Alan (1991), *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
5. Cuyckens, Hubert and Britta E. Zawada (eds.), (2001), *Polysemy in Cognitive Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
6. Deignan, Alice (1999), “Metaphorical Polysemy and Paradigmatic Relations: A Corpus Study”, *Word*, Routledge, Abingdon, England, 50, 3, 319–338, Accessed January 26, 2022 <https://doi.org/10.1080/00437956.1999.11432491>
7. Dragičević, Rajna (2007), *Leksikologija srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike.
8. Evans, Vyvyan and Melanie Green (2006), *Cognitive Linguistics. An Introduction*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
9. Filipović Kovačević, Sonja (2021), *Pojmovna metafora i metonimija u teoriji i praksi*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu.
10. Geeraerts, Dirk (2010), *Theories of Lexical Semantics*, Oxford: Oxford University Press.
11. Geeraerts, Dirk and Stefan Grondelaers (1995), “Looking Back at Anger: Cultural Traditions and Metaphorical Patterns”, In: John R. Taylor and Robert E. MacLaury (eds.), *Language and the Cognitive Construal of the World*, Mouton de Gruyter, Berlin, 153–179.
12. Gibbs, Raymond (2003), “Embodied Experience and Linguistic Meaning”, *Brain and Language*, Elsevier, Amsterdam, 84, 1–15.
13. Gibbs, Raymond, Paula Lenz Costa Lima and Edson Francozo (2004), “Metaphor is Grounded in Embodied Experience”, *Journal of Pragmatics*, Elsevier, Amsterdam, 36, 1189–1210.
14. Grady, Joseph. 1997. *Foundations of Meaning: Primary Metaphors and Primary Scenes*. Ph.D. dissertation, University of California, Berkeley, Accessed January 26, 2022 <https://escholarship.org/uc/item/3g9427m2>
15. Halas Popović, Ana (2017a), *Uvod u leksičku polisemiju*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Keep a Cool Head About This Hot Issue – *The Analysis of Metaphoric Senses in The Semantic Structure of Adjectives from The Domain of Temperature in English and Serbian*

16. Halas Popović, Ana (2017b), “Metaforička značenja engleskog prideva *hard* i srpskog prideva *tvrd* – kognitivnolingvistička analiza”, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad, XLII, 1, 99–115.
17. Halupka-Rešetar, Sabina and Biljana Radić-Bojanić (2015), “Polysemy of the Lexemes *Home* in English and *dom* in Serbian”, *Nasleđe*, Filološko-umetnički fakultet, Univerzitet u Kragujevcu, Kragujevac, 32, 51–60.
18. Johnson, Mark (1987), *The Body in the Mind: the Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, Chicago: University of Chicago Press.
19. Klikovac, Duška (2004), *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.
20. Kövecses, Zoltán (1990), *Emotion Concepts*, Dordrecht: Springer.
21. Kövecses, Zoltán (2003), *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*, Cambridge: Cambridge University Press.
22. Kövecses, Zoltán (2005), *Metaphor in Culture. Universality and Variation*, Cambridge: Cambridge University Press.
23. Kövecses, Zoltán (2010), *Metaphor. A Practical Introduction*. 2nd edition, Oxford: Oxford University Press.
24. Lakoff, George and Mark Johnson (1980), *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press.
25. Lakoff, George (1987), *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, Chicago: University of Chicago Press.
26. Lakoff, George and Zoltán Kövecses (1987), “The Cognitive Model of Anger Inherent in American English”, In: Dorothy Holland and Naomi Quinn (eds.), *Cultural Models in Language and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 195–221.
27. Lorenzetti, Maria Ivana (2009), “‘That girl is hot, her dress is so cool, and I’m just chilling out now’: Emergent Metaphorical Usages of Temperature Terms in English and Italian”, Paper presented at the *Corpus-Based Approaches to Figurative Language Colloquium*, Liverpool, UK, July 2009, Accessed January 26, 2022 <http://www.cs.bham.ac.uk/~amw/pdfVersions/Lorenzetti.pdf>
28. Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara (2007), “Polysemy, prototypes, and radial categories”, In: Dirk Geeraerts and Hubert Cuyckens (eds.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford University Press, Oxford, 139–169.
29. Nerlich, Brigitte, Zazie Todd, Vimala Herman and David D. Clarke (eds.), (2003), *Polysemy. Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
30. Radić-Bojanić, Biljana (2020), “Metaforičnost leksema iz leksičkog polja *family* na engleskom i *porodica* na srpskom jeziku”, *Filolog – časopis za jezik, književnost i kulturu*, Filološki fakultet, Banja Luka, 22, 52–67.
31. Radovanović, Milorad (2015), *Fazi lingvistika*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

32. Rasulić, Katarina (2015), "What's Hot and What's Not in English and Serbian: A contrastive View on the Polysemy of Temperature Adjectives", In: Maria Koptjevskaja-Tamm (Ed.), *The Linguistics of Temperature*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 254–299.
33. Stanojević, Mateusz-Milan (2013), *Konceptualna metafora. Temeljni pojmovi, teorijski pristupi i metode*, Zagreb: Srednja Europa.
34. Soriano, Christina. (2015). "Emotion and Conceptual Metaphor", In: Helena Flam and Jochen Kleres (eds.), *Methods of Exploring Emotions*, Routledge, New York & London, 206–214.
35. Ungerer, Friedrich and Hans-Jörg Schmid (2006), *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Second edition, Harlow: Longman.
36. Valiulienė, Edita (2015), "Temperature Metaphors in Lithuanian and English: Contrastive Analysis", *Verbum*, Vilnius University Press, Vilnius, 6, 207–219.

Ana V. Halas Popović
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za anglistiku

**BITI HLADNE GLAVE U VEZI SA OVIM GORUĆIM
PROBLEMOM – ANALIZA METAFORIČKIH ZNAČENJA
U SEMANTIČKOJ STRUKTURI PRIDEVA IZ DOMENA
TEMPERATURE U ENGLESKOM I SRPSKOM**

Rezime

Ovaj rad predstavlja analizu derivacije metaforičkih značenja prideva iz engleskog i srpskog jezika koji primarno označavaju izvestan stepen na skali temperature kao fizičkog svojstva predmeta. Cilj analize jeste identifikovanje pojmovnih metafora koje su motivisale derivaciju ovih značenja i poređenje engleskog i srpskog jezika u pogledu konceptualizacija apstraktnih pojmova u kojima je temperatura izvorni domen. Takođe, analiza teži otkrivanju toga da li konceptualizacija apstraktnog pojma u kojoj je izvestan stepen toplote izvorni domen aktivira konceptualizaciju suprotnog apstraktnog pojma koja polazi od izvesnog stepena hladnoće i obrnuto, odnosno utvrđivanju eventualnih parova direktno suprotnih pojmovnih metafora. Analiza je pokazala da postoji značajna sličnost između engleskog i srpskog u pogledu konceptualizacije apstraktnih pojmova pomoću temperature kao izvornog domena. Ipak, u engleskom je utvrđen širi dijapazon različitih apstraktnih pojmova koji se konceptualizuju na ovaj način. U oba jezicima, po svojoj produktivnosti, izdvaja se asocijativna veza između domena temperature i

Keep a Cool Head About This Hot Issue – *The Analysis of Metaphoric Senses in The Semantic Structure of Adjectives from The Domain of Temperature in English and Serbian*

domena emocija, te je u analizi utvrđeno nekoliko metaforičkih obrazaca koji odslikavaju ovu povezanost, a na osnovu datih metafora izveden je značajan broj značenja u semantičkim strukturama analiziranih prideva iz oba jezika. Identifikovani su retki slučajevi u kojima su izvođenja metaforičkih značenja prideva koji označavaju suprotne delove temperaturne skale međusobno povezana u smislu da su motivisana direktno suprotnim metaforičkim obrascima.

► **Ključne reči:** pojmovna metafora, konceptualizacija, temperatura, metaforičko značenje, engleski, srpski.

Preuzeto: 23. 5. 2022.
Korekcije: 12. 11. 2022.
Prihvaćeno: 16. 11. 2022.

Е.И. Якушкина¹

Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова,
Филологический факультет

ЛЕКСИЧЕСКОЕ СВОЕОБРАЗИЕ СЕРБСКИХ ГОВОРОВ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ГЕРЦЕГОВИНЫ

Аннотация: В статье описываются лексические признаки говоров двух населенных пунктов, расположенных в юго-восточной Герцеговине – города Любине (Любинье) и села Дведичи (Ђедићи). Материалом для статьи послужили анкеты, заполненные по лексической части вопросника Сербскохорватского диалектного атласа специально для настоящего исследования (помимо описываемых в работе герцеговинских пунктов, к анализу привлекается материал из еще 20 сербских пунктов в Боснии и Герцеговине и Сербии, а также нескольких хорватских). В статье выделяются следующие характеристики юговосточногерцеговинской лексики: 1) сохранение праславянских архаизмов, характерное для периферийных областей центральноюжнославянского ареала; 2) использование слов, характерных для запада центральноюжнославянского ареала и не характерных для его восточной части; 3) использование слов, характерных для приморских областей, прилегающих к Адриатическому побережью; 4) широкое распространение лексической дублетности, а именно употребление в говоре слов с различными ареальными характеристиками.

Ключевые слова: сербский язык, диалектная лексикология, славянская лингвогеография, сербские говоры в Боснии и Герцеговине.

Вводные замечания

Лингвогеографические исследования лексики в сербской лингвистике представлены сравнительно небольшим кругом исследований и прежде всего посвящены интерпретации данных Общеславянского лингвистического атласа (см. обзор Милорадовић 2017). В сводных сербских диалектологических описаниях ареальным характеристикам лексики также не уделяется много

¹jkatia@yandex.ru.

внимания. Обычно дается лишь общая характеристика свойственной диалекту лексики, выделяется несколько характерных диалектизмов и указываются преобладающие в регионе заимствования (турцизмы, романизмы, германизмы, унгаризмы) (Ивић 1994; Окука 2008).

Настоящая статья является частью большого исследования лингвогеографических особенностей сербской лексики, осуществленного автором данной статьи на базе диалектных анкетных материалов, специально собранных для этой цели в 2019-2021 гг. (ср. Якушкина 2019, Якушкина 2020, Якушкина 2021, Якушкина 2021). С целью выявления ареалогических характеристик сербской лексики и выявления изоглосс, проходящих по территории сербских говоров, в беседах с диалектоносителями из различных областей Сербии, Боснии и Герцеговины и Черногории, а в ряде случаев лично диалектоносителями, были заполнены анкеты, составленные на основе лексических вопросов Сербскохорватского диалектного атласа (Upitnik za SDA, анкета насчитывает 370 вопросов, всего было обследовано 22 сербских пункта, из них в Боснии и Герцеговине – 11).

В данной статье рассматриваются данные двух анкет. Первая была заполнена проф. Велько Брборичем и отражает говор города Любине (Љубиње, далее – Л), а вторая записана Саней Миличевич в селе Дьедичи (Ђедићи, далее – Д) от информанта Томислава Мерчепа². Данные анкет анализируются в сопоставлении с данными и результатами, записанными и полученными автором ранее, при описании других сербских и хорватских говоров.

Результаты исследования

Давая общую оценку своеобразию лексики Любине и Дьедичи, можно отметить следующие ее особенности: 1) сохранение праславянских архаизмов, характерное для периферийных областей центральноюжнославянского ареала; 2) использование слов, характерных для запада центральноюжнославянского ареала и нехарактерных для его восточной части; 3) использование слов, характерных для приморских областей, прилегающих к Адриатическому побережью; 4) широкое распространение лексической дублетности, а именно употребление в говоре слов с различными ареальными характеристиками.

1. Факт сохранности в говорах юго-восточной Герцеговины многих редких для центральноюжнославянского континуума праславянских слов свидетель-

² Автор приносит глубокую благодарность профессору В.Брборичу и магистру С.Миличевич за неоценимую помощь в проведении исследования.

ствует о периферийном характере данного ареала, в котором лексические инновации в разные периоды истории и праистории сербского языка не вытеснили древние лексемы.

Наиболее простое для описания и сравнительно поздно развившееся явление – это сохранение славянского наименования, которое на большей части сербской территории было вытеснено турцизмом или иным балканизмом. По данному признаку говоры юго-восточной Герцеговины проявляют себя не как специфические периферийные говоры, а как часть западносербских говоров (говоров к западу от Дрины), для которых характерны отдельные случаи сохранения славянской лексики, вытесняемой турцизмами и балканизмами. Ср. *јетра* (Л) при широко распространенном сербском *џигерица* (в том числе в Д), *бедра* (Л, Д) – ср. *бутина* (в том числе в Д), *скоруп* – ср. *кајмак* (в том числе в Л), *гра* – ср. *пасуљ* (в том числе в Л), *ножице* (Д, Л) – ср. *маказе* (в том числе в Л), *ручник* (Л) – ср. *пешикир* (в том числе в Д), *вал* (Д, Л) – ср. *талас* (в том числе в Л). Сохранение приведенных исконных слов характерно для многих сербских говоров в Боснии и Герцеговине, ср. *јетра* (Кола, Грдово, Приедор, Мосоровичи), *бедра*, *бедро* (Лакташи, Кола, Шеховци, Грдово, Бастаси, Мосоровичи), *скоруп* (Кола, Шеховци, Приедор), *гра* (употребляется во всех привлеченных к анализу сербских пунктах в Боснии и Герцеговине), *ножице* (Кола, Бастаси, Приедор, Мосоровичи, Подновле), *ручник* (Лакташи, Кола, Шеховци, Грдово, Бастаси, Подновле), *вал* (Кола, Приедор, Мосоровичи).

Кроме славянских слов, не вытесненных турцизмами, в говорах юго-восточной Герцеговины имеется много редких архаизмов, вышедших из употребления в прасербских и сербских говорах на более раннем хронологическом этапе, частично еще в праславянский период. Это слова: *мучити* (Л) (в других говорах чаще в форме *мучати*) при общесербском *ћутати* (зап. *шутјети*), *огањ* (Л) (при общесербском *ватра*), *зеле* (Л) (при общесербском *кутус*), *желуд* (Л) (при общесербском *жир*), *козле* (Л) (при общесербском *јаре*), *окно* (Л) (при общесербском *прозор*), *дуб* (Л, Д) (при общесербском *храст*), *конач* (Л) (при общесербском *крај*), *луна* (Л) (при общесербском *м(ј)есец*), *жельезо* (Л, Д) (при общесербском *гвожђе*). Как видно из приведенных данных, наибольшая сохранность таких архаизмов наблюдается в Любине. В Дьедиче в значении ‘радити’ записан архаизм *ћеље* (из **dělati*).

По признаку сохранности праславянских архаизмов рассматриваемые говоры присоединяются к протяженному поясу периферийных сербских и хорватских говоров. Так, глагол *мучати* в наших материалах засвидетельствован в кайкавском пункте Доня-Пачетина, славонском Нови-Град, чакавском Сали

и в сербских пунктах Бастаси (в Ливаньско-Поле) и Големади (Черногория), *огањ* – в Чабаре, Доња-Пачетина, Сали и в сербских призренско-тимокских говорах сел Доњи-Присьян, Горњи-Стрижевац и Штрпце, *зеље* – в кайкавских и в чакавском пункте и в призренско-тимокском Горњи-Стрижевац, *окно* – в Чабаре и в Доња-Пачетина, *дуб* – в Штрпце, *конац* – в кайкавском пункте Шимляник и зетско-сеницком Големади. Лексема *желуд* в обследованных нами пунктах больше нигде не зафиксирована, а согласно данным ОЛА 2000, представлена в зетско-сеницких и чакавских говорах. Обозначение козленка корнем *козл-* в обследованных нами пунктах также встретилось в Приедоре. Слово *луна* в центральноюжнославянском ареале очень редкое, встречается в чакавских и близких к побережью штокавских говорах (ср. Šimunić 2009: 449; Ćuljat 2004: 141). Все представленные данные свидетельствуют о большой архаичности лексики Любиня, которая на штокавской территории сопоставима с архаичностью призренско-тимокских и зетско-сеницких говоров. На территории Боснии и Герцеговины из обследованных нами пунктов по сохранности архаизмов подобных Любину пунктов больше нет. Географическая близость Любиня к эпицентру штокавских инноваций вступает в определенное противоречие с глубокой архаичностью его лексики. По всей видимости, этот факт объясняется тяготением данной области к изолированному приморско-черногорскому ареалу, для которого архаичность является нормой.

2. Говоры Любине и Дьедичи в плане лексики принадлежат к западносербскому ареалу. В Любине и Дьедичи, во-первых, представлена та характерная для запада центральноюжнославянского ареала лексика, которая свойственна и другим сербским говорам в Боснии и Герцеговине. К этой группе прежде всего относятся слова, перечисленные в пункте 1 в качестве примеров не вытесненной турцизмами исконной лексики (*ручник, јетра, бедро, вал, гра*), к которой примыкает слово *мрква* (восточное – *шаргарена*).

Помимо сохранения исконной лексики в противоположность использованию заимствований, в данном ареале употребляются некоторые праславянские диалектизмы, не характерные для восточной или центральной части сербских говоров. Это слова *оток* 'остров' (Д, также в Бастаси), *пуше* 'дува' (Д, Л, также в Бастаси), *медвједица* (Д, Л, также в большинстве пунктов в Боснии и Герцеговине наряду с восточным *мечка*), *цеста* (Д, Л, также во всех обследованных пунктах в Боснии и Герцеговине).³ В ряде случаев «западной» является форма или

³ Следует оговориться, что слова *пуше* и *цеста* являются не только западными. Ареал их употребления включает и восточную периферию, зетско-сеницкие, призренско-тимокские и ко-

вариант заимствования: *цукар* (Д, Л, также в Бастаси, чакавском и кайкавских пунктах) в противоположность форме *шећер*; *шпинат* (Д, также в большинстве пунктов в Боснии и Герцеговине) в противоположность *спанаћ*, *шпанаћ* (Л, Бастаси). Из южнославянских новообразований в группе западной лексики назовем слова *судац* (Д, также в кайкавских и чакавских пунктах). Материал показывает, что говоры Дьедичей и Любиня из всех учтенных нами сербских боснийских и герцеговинских пунктов в наибольшей степени используют западную лексику, несмотря на свое восточное положение на боснийско-герцеговинской территории. Юго-восточная Герцеговина чаще имеет характеристики западного ареала, чем тяготеющие к востоку более северные районы Боснии и Герцеговины (среди наших материалов – прежде всего Мосоровичи и Подновле). Большую концентрацию западной лексики в периферийных штокавских районах показали и наши предыдущие исследования. Так, много лексем западного типа присутствует в зетско-сеницких говорах, несмотря на их географически восточное положение в штокавском ареале (Якушкина 2019).

3. Говоры сел Любине и Дьедичи тяготеют к приморскому ареалу, объединяющему говоры, прилегающие к Адриатическому побережью. На это указывают романизмы: *пјат* ‘тафир’ (Л), *боца* (Д, Л, также Шеховци), *мурва* ‘дуд’ (Д, Л, также в Сали), *скале* (Д) ‘мердевине’ (Д, также в Бастаси, Сали и Големади), *шега* ‘тестера’ (Д, Л, также в Големади), *фаца* ‘лице’ (Л, также в Големади), а также другая лексика, фиксируемая в Далмации, Приморье и (или) Черногории: *шкџја* ‘дуван’ (Д, Л, также в Големади), *товар* ‘магарац’ (Д, также в Сали), *вруља* ‘извор’ (Д, также в Лике, в Истрии, на Паге, РСАНУ 3, 93).

4. Анкета из Любиня показывает, что для говора этого места в большой степени характерна лексическая дублетность.⁴ Частое явление, что в говоре в качестве дублетов сосуществуют названия разной лингвогеографической природы: 1) западного и восточного типа; 2) центрального и периферийного; 3) приморского и общесербского. Таким образом, данную географическую область можно описывать как пограничную и зону высокой лексической интерференции, в которой происходит наложение разных лексических типов. Явление лексической интерференции в принципе характерно для всей

совско-ресавские говоры (Ђупић 1997: 401; Вујичић; Стијовић 214: 557; Петровић, Ђелић, Капустина 2013: 343; Јовановић 2004: 778; Елезовић; Букумирић 2012: 505 и Ђупић 1997: 485, 540; Букумирић 2012: 662).

⁴ Для анкеты из Дьедичей это не столь характерно, что может быть связано с особенностями сбора материала.

территории Боснии и Герцеговины, занимающей срединное положение в центральноюжнославянском континууме, а следовательно представляющей собой пограничную область. Это явление мы отмечали в более ранних исследованиях на материале Общеславянского лингвистического атласа (Якушкина 2018). То же явление было нами замечено и в говоре села Кола в окрестностях Баня-Луки, в основном, на примере параллельного функционирования заимствованной и исконной лексики (Якушкина 2019). Однако, согласно данным, полученным из Любиня, в говоре этого города интерференция выражена особенно ярко. Приведем примеры: *обрва* – *в(ј)ећа*, *усна* – *губица*, *шућети*, *шутјети* – *ћутати* – *мучити*, *заручница* – *вјереница*, *дјевојка*, *ђевојка* – *цура*, *пунац* – *таст*, *пуца* – *дугме*, *гаће*, *пантале*, *панталоне* – *хлаче*, *код куће* – *дома*, *прозор* – *пенџер* – *окно*, *ватра* – *огањ*, *гвожђе* – *жельезо*, *луг* – *пепео*, *мердевиње* – *љестве*, *бешика*, *беша* – *колијевка*, *флаша* – *боца*, *напољу* – *ван(и)*, *на извану*, *пура* – *качамак*, *пиринач* – *рижа*, *тањир* – *пјат*, *шећер* – *цукар*, *зејтин* – *уље*, *зоб* – *овас*, *козле* (*козлићи*) – *јаре* (*јарићи*), *кајмак* – *скоруп*, *ждр(иј)ебац* – *пастух*, *пијетао* – *пјевац* – *ороз*, *мечка* – *медвједица*, *дуб* – *храст*, *грм* – *жбун*, *мурва* – *дуд*, *печурка* – *гљива*, *желуд* – *жир*, *купус* – *зеље*, *грах* – *пасуљ*, *мрква* – *шаргарепа*, *стан* – *разбој*, *ножице* – *маказе*, *цеста* – *теста*, *пут* – *друм*, *талас* – *вал*, *мјесец* – *луна*, *пешир* – *ручник*, *позајмити* – *посудити* и др.

5. На основании сопоставления анкет из Любиня и Дьедичей с анкетами из других обследованных нами пунктов можно выделить несколько типов ареалов, в которые входит юго-восточная Герцеговина. 1) юго-западный ареал: *невјеста* ‘снаја’ (Д, Л, Чабар, Сали, Грдово, Бастаси, Мосоровичи), *жмири* ‘чварци’ (Д, *жмаре* в Бастаси, Грдово, Шеховци и Приедоре, также согласно ОЛА 2007 в Черногории); 2) восточногерцеговинский ареал: общность с говором села Мосоровичи *вера* ‘бурма’ (Д), ср. также выше приведенное *невјеста* и *лијев* ‘левак’ (Д, Л); 3) западный ареал: *пунац* ‘таст’, *пуница* ‘ташта’ (Д, Л, также во всех обследованных пунктах в Боснии и Герцеговине, кроме Лакташей, в славонских пунктах, в чакавском и кайкавских пунктах Шимляник и Доня-Пачетина), *пуца*⁵ ‘дугме’ (Д, Л, также Кола, Приедор, Бастаси, кайкавский пункт Шимляник, славонские пункты), *рижа* ‘пиринач’⁶ (Д, Л, также Лакташи, Кола, Шеховци, Бастаси, Приедор, кайкавские, славонские и чакавский пункт), *гљива* ‘печурка’ (Д, Л, также Лакташи, Кола, Шеховци, Приедор,

⁵ В Дьедичи и Любине зафиксирована форма с окончанием *-а*, в отличие от более распространенной формы *пуце*.

⁶ Слова западного типа могут являться в говоре Дьедичей или Любиня инновацией. Так, слово *рижа* информат из Дьедичей характеризует как новое, «*пиринач*» су *говорили старији*.

Подновле, кайкавские, славонские и чакавский пункт), *стан* 'разбој' (Д, Л, также в Мосоровичи, в кайкавском пункте Доня-Пачетина, Славонии), *чесан*, *чешањ* 'бели лук' (Д, Приедор, также в кайкавских пунктах, в Славонии); 4) периферийный (в широком смысле слова, включает говоры западнее Дрины и говоры (юго-)восточной Сербии): *дома* 'код куће' (из исследованных пунктов в Боснии и Герцеговине только в Д и Л, также в кайкавском пункте и трех призренско-тимокских пунктах), *жельезо* 'гвожђе' (Д, Л, также во всех пунктах западнее Дрины, кроме Грдово, и в призренско-тимокских пунктах), *вани* 'напољу' (Д, Л, кайкавские и чакавский пункт, Лакташи, Кола, Шеховци, Приедор, Подновле, Штрпце), *гра* 'пасуљ' (Д, Л, все пункты в Боснии и Герцеговине, Шимляник, Штрпце), *локва* 'бара' (Д, Л, во всех пунктах в Боснии и Герцеговине, кроме Подновле, в чакавском, кайкавских пунктах и в Славонии, призренско-тимокском пункте Дони-Присьян, ср. также в Лунице, в пункте Горни-Стрижевац *лочка*), *ножице* 'маказе' (Д, Л, во всех пунктах в Боснии и Герцеговине и во всех исследованных призренско-тимокских пунктах), *бачва* 'буре' (Д, Л, в кайкавских и чакавском пункте, Кола, Гдово, Дони-Присьян, Горни-Стрижевац), *прасица* 'крмача' (*прасилица*, *прасиља*) (Д, Л, чакавский пункт, Кола, Бастаси, Приедор, Горни-Стрижевац); 5) боснийско-славонский: *пура* 'качамак' (Д, Л, все пункты в Боснии и Герцеговине, Славония); 6) восточный (объединяющий говоры восточной Герцеговины и Боснии с Сербией): *нијетао* 'певац' (Д, Л, большинство пунктов в Боснии и Герцеговине, также в говорах на территории Сербии, ср. ОЛА 2000), *пастув*, *пастух* 'ждребац' (Д, Л, Лакташи, Кола, Приедор, Мосоровичи, также на территории Сербии, ср. ОЛА 2000). Случаи наложения, или интерференции, западного и восточного или центрального и периферийного ареалов были нами рассмотрены в п. 5.

Заключение

Говоры юго-восточной Герцеговины в лексическом плане представляют собой чрезвычайно интересный объект для изучения, поскольку их лексический состав значительно удален от литературного сербского языка и содержит много архаизмов. Традиционно архаичность лексики в центральноюжнославянском континууме приписывается зетско-сеницким, призренско-тимокским и чакавским говорам, которые являются архаичными и в отношении других языковых уровней. Однако судя по данным анкетирования, новоштокавские говоры Любиня и Дьедичей также характеризуются глубокой архаичностью

лексики. Большой интерес представляет лексическая общность говоров юго-восточной Герцеговины с зетско-сеницкими говорами и говорами, расположенными вдоль Адриатического побережья (в том числе с говорами Лики). Эти вопросы требуют специального и более детального изучения на более обширном материале.

Источники

1. Букумирић М. (2012), *Речник говора северне Метохије*. Београд.
2. Вујичић М. *Рјечник говора Проићења (код Мојковца)*. Режим доступа: <http://raskovnik.org/>; 3. 4. 2022.
3. Елезовић Г. *Речник косовско-метохиског дијалекта*. Режим доступа: <http://raskovnik.org/>; 3. 4. 2022.
4. Јовановић В. (2004), *Речник села Каменице код Ниша*, СДЗБ LI. Београд.
5. ОЛА – *Общеславянский лингвистический атлас*. Серия лексико-словообразовательная. Вып. 2. Животноводство. Warszawa, 2000; Вып. 6. Домашнее хозяйство и приготовление пищи. М., 2007.
6. Петровић Д., Ђелић И., Капустина Ј. (2013), *Речник Куча*, СДЗБ LX. Београд.
7. РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Т. 1–. Београд, 1959 –.
8. Стијковић Р. (2014), *Речник Васојевића*. Београд: Чикоја штампа.
9. Ђупић Д., Ђупић Ж. (1997), *Речник говора Загарача*. СДЗБ XLIV. Београд.
10. Čuljat M. (2004), *Ričnik ličke ikavice*. Gospić: Lika press.
11. Šimunović P. (2009), *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.

Литература

1. Ивић П. (1994), *Српскохрватски дијалекти: њихова структура и развој*. Целокупна дела. Т. III. Сремски Карловци: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.
2. Јакушкина Е.И. (2019), „Говори Црне Горе у Општесловенском лингвистичком атласу”, *Зборник радова са Другог међународног научног скупа одржаног у Подгорици 26–28. маја 2017*. Подгорица. С. 351–360.
3. Милорадовић С. (2017), „Лингвистичка географија у Србији – језички записи на картама и њихово читање”, *Јужнословенски филолог*. LXXIII, 3/4. С. 113–135.
4. Окука М. (2008), *Srpski dijalekti*. Zagreb: SKD „Prosvjeta”.
5. Јакушкина Е.И. (2019), „Западнобоснијска диалектна лексика в общесербском контексте (на примере говора Манячи)”, *Наш језик*, № 50/2. с. 607–615.
6. Јакушкина Е.И. (2021), „Компаративна анализа података српских дијалектолошких анкета”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 50/1*, Београд. С. 193–198.

Е.И. Якушкина

7. Якушкина Е.И. (2020), „Лексика восточногерцеговинског и шумадијско-воєводинског дијалектов српског језика в сопоставителном аспекте”, *Славјанский альманах*. № 3–4. С. 197–212.
8. Якушкина Е.И. (2021), *Српска и хорватска лексика в ареалогическом освещении*. Москва: Макс-Пресс.
9. Якушкина Е.И. (2018), „Српска и хорватска лексика в Общеславянском лингвистическом атласе”, *Известия Российской академии наук. Серия литературы и языка*, том 77, № 1. С. 5–11.
10. Upritnik za SDA – Upritnik za srpskohrvatski / hrvatskosrpski dijalektološki atlas. Институт за српски језик САНУ (рукопись).

Е. И. Якушкина

Московски државни универзитет

Филолошки факултет

ЛЕКСИЧКЕ ОСОБИНЕ СРПСКИХ ГОВОРА ЈУГОИСТОЧНЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ

Резиме

Рад представља део великог истраживања лингвогеографских карактеристика српске лексике које је аутор овог рада спровео на основу дијалекатских лексичких анкета посебно прикупљених у ту сврху у периоду 2019–2021. на основу лексичких питања за Српскохрватски дијалектолошки атлас, са циљем да се идентификују ареалшке карактеристике српског лексикона и да се одреде изоглосе које пролазе кроз територију српских говора. Информатори су били изворни говорници дијалеката из различитих области Србије, Босне и Херцеговине и Црне Горе. У чланку су описане лексичке особине говора два пункта који се налазе у југоисточној Херцеговини: града Љубиње и села Ђедићи (поред ових места, анализа укључује додатни материјал из још 20 српских пункта у Босни и Херцеговини и Србији, као и неколико хрватских).

У чланку се истичу следеће карактеристике југоисточнохерцеговачког речника: 1) очување прасловенских архаизама, карактеристично за периферне регионе централнојужнословенског подручја; 2) употреба речи карактеристичних за западни део централнојужнословенског континуума и некарактеристичних за његов источни део; 3) употреба речи карактеристичних за приморска подручја у близини Јадранске обале; 4) широка распрострањеност лексичке дублетности, наиме – употреба речи са различитим ареалним карактеристикама.

На основу поређења упитника из Лубиња и Ђедиња са упитницима из других истражених пунктова, може се разликовати неколико врста ареала у које улази југоисточна Херцеговина: 1) југозападни ареал: *невјеста* 'снаја' и др.; 2) источнохерцеговачки ареал: заједништво са говором села Мосоровићи (*вера* 'бурма' и др.); 3) западни ареал: *пунац* 'таст' и др.; 4) периферни (у ширем смислу речи, укључује говоре западно од Дрине и говоре југоисточне Србије): *локва* 'бара' и др.; 5) босанско-славонски: *пура* 'качамак'; 6) источни (уједињујући говоре источне Херцеговине, Босне и Србије): *нијетмао* 'певац' и др. Типичан је, међутим, случај интерференције западног и источног или централног и периферног ареала.

► *Кључне ријечи*: српски језик, дијалектолошка лексикологија, славенска лингвогеографија, српски говори у Босни и Херцеговини.

E. I. Yakushkina
Moscow State University
Faculty of Philology
Department of Slavistics

LEXICAL PECULIARITY OF SERBIAN DIALECTS OF SOUTHEASTERN HERZEGOVINA

Summary

This article is a part of a large study of the linguistic and geographical features of Serbian vocabulary, carried out by the author of this article on the basis of dialect questionnaire materials specially collected for this purpose in 2019-2021. In order to identify the arealogical characteristics of Serbian vocabulary and identify isoglosses passing through the territory of Serbian dialects, in conversations with dialect speakers from various regions of Serbia, Bosnia and Herzegovina and Montenegro, and in some cases personally by dialect speakers, questionnaires were filled out based on lexical questions of the Serbo-Croatian Dialect Atlas. The article describes the lexical features of the dialects of two settlements located in southeastern Herzegovina – Ljubinje and Djedići (In addition to the Herzegovina villages described in the work, material from another 20 Serbian settlements in Bosnia and Herzegovina and Serbia, as well as several Croatian ones, is involved in the analysis.). The article highlights the following characteristics of Southeast Herzegovian vocabulary: 1) the preservation of Proto-Slavic archaisms, characteristic of the peripheral areas of the Central Slavic area; 2) the use of words characteristic of the west of the Central Slavic area and

uncharacteristic of its eastern part; 3) the use of words characteristic of the regions near the Adriatic coast; 4) the widespread use of lexical doublets, namely the use of words with different areal characteristics in the dialect. Based on the comparison of questionnaires from Ljubinje and Djedići with questionnaires from other researched points, we can distinguish several types of areas, which include south-eastern Herzegovina. 1) the south-western area; 2) the east Herzegovian area: unity with the dialect of the village of Mosorovići; 3) the western area; 4) the peripheral (in the broad sense of the word, including the dialects west of Drina and the dialects of (south) eastern Serbia); 5) Bosnian-Slavonian 6) eastern (uniting the dialects of eastern Herzegovina, Bosnia and Serbia). Typical, however, is the case of overlapping, or interference, of the western and eastern or central and peripheral areas.

► *Key words*: Serbian language, dialectological lexicology, Slavic linguogeography, Serbian dialects in Bosnia and Herzegovina.

References

1. Ivić P. (1994) Srpskohrvatski dijalekti: njihova struktura i razvoj. Celokupna dela. T. III. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
2. Jakushkina E.I. (2021) „Komparativna analiza podataka srpskih dijalektoloshkih anketa”, Nauchni sastanak slavista u Vukove dane 50/1, Beograd. S. 193–198.
3. Jakuškina E.I. (2019) „Govori Crne Gore u Opšteslovenskom lingvističkom atlasu”, Zbornik radova sa Drugog međunarodnog naučnog skupa održanog u Podgorici 26–28. maja 2017. Podgorica. S. 351–360.
4. Miloradović S. (2017) „Lingvistička geografija u Srbiji – jezički zapisi na kartama i njihovo čitanje”, Južnoslovenski filolog. LXXIII, 3/4. S. 113–135.
5. Okuka M. (2008) *Srpski dijalekti*. Zagreb: SKD „Prosvjeta”.
6. Upitnik za srpskohrvatski / hrvatskosrpski dijalektološki atlas. Institut za srpski jezik SANU (rukopis).
7. Yakushkina E I. (2021) Serbskaya i horvatskaya leksika v areaologicheskom osvshchenii. Moskva: Maks-Press.
8. Yakushkina E.I. (2018) „Serbskaya i horvatskaya leksika v Obshcheslavjanskom lingvisticheskom atlase”, Izvestiya Rossijskoj akademii nauk. Seriya literatury i yazyka, tom 77, № 1. S. 5–11.
9. Yakushkina E.I. (2019) „Zapadnobosnijskaya dialektnaya leksika v obshchserbskom kontekste (na primere govora Manyachi)”, Naš jezik, № 50/2. s. 607–615.
10. Yakushkina E.I. (2020) „Leksika vostochnogercegovinskogo i shumadijsko-voevodinskogo dialektov serbskogo yazyka v sopostavitel'nom aspekte”, Slavyanskij almanah. № 3–4. S. 197–212.

Биљана М. Бабић¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

АНАЛИЗА ГРЕШАКА У РОДУ КОНГРУЕНТНЕ РЕЧИ У ИМЕНИЧКОЈ СИНТАГМИ У СРПСКОМ КАО СТРАНОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: У раду се спроводи морфосинтаксичка анализа грешака забележених у облику зависног члана именичке синтагме, конкретно – у роду конгруентне речи. Корпус је формиран ексцерпцијом грађе из писмених састава студената који су похађали интензивни курс српског језика на нивоима А1 и А2 у Центру за српски језик као страни на Филозофском факултету у Новом Саду. Циљеви анализе су: идентификација грешака, њихова систематизација према типовима, квантификативна и статистичка обрада, излагање резултата анализе према типовима грешака, учесталости њиховог појављивања и према првом језику студента. Поред тога, у мери у којој је то могуће, врши се и поређење налаза с налазима ранијих анализа грешака у роду конгруентне речи у продукцији ученика мађарског матерњег језика који српски језик уче као нематерњи. Анализом је утврђено да страни студенти најчешће погрешно употребљавају облике мушког рода, док је погрешна употреба женског и средњег рода сасвим изједначена. Утврђене су и значајне сличности у грешкама између страних студената и ученика мађарског матерњег језика.

Кључне речи: српски као страни језик, анализа грешака, именичка синтагма, конгруенција, род.

¹ biljanab@ff.uns.ac.rs

1. Увод

У досадашњим истраживањима српског као нематерњег, а ту се првенствено мисли на мађарско-српски билингвизам (јер је он код нас најчешће и највише описиван), врло често се истиче да усвајање и функционисање категорије граматичког рода у српском језику представља посебну тешкоћу за говорнике мађарског због тога што ова категорија не постоји у њиховом језику (Mikeš 1968: 249; Burzan 1984: 69; Arsenijević 1988: 639; Arsenijević 1990: 5, 9, 19, 37). Оваква тврдња намеће једно логично запажање и питање: шта је с говорницима осталих језика који српски уче као страни/нематерњи? Како се они сналазе на пољу граматичког рода? Да ли ће студенти који у свом матерњем језику имају категорију рода мање грешити од ученика мађарске националности? Да ли ће грешке једних и других бити потпуно различите, или ће се у некој мери ипак подударати? Да ли тим грешкама доприноси и структура самог српског језика, или су условљене само природом матерњег језика студента? Осим тога, у облику конгруентне речи, с граматичким родом преплићу се још две категорије – категорија граматичког броја и падежа, па би било занимљиво и корисно сагледати и то колико (не)успешно страни студенти (али и студенти мађарског матерњег језика) савладавају и ове две категорије. Да бисмо дошли до одговора на ова питања, извршићемо морфосинтаксичку анализу именичке синтагме с конгруентном речи у позицији њеног зависног члана, конкретно – анализу грешака у конгруенцији унутар такве синтагме. Због ограниченог простора, анализом ћемо обухватити само грешке у роду конгруентне речи, а оне у броју и падежу оставићемо за другу прилику. Новијих истраживања граматичке категорије рода (у именичкој синтагми) у српском као нематерњем немамо, а у српском као страном – чини нам се – никада их није ни било. Зато је ово истраживање оправдано и неопходно, а његови резултати биће веома корисни свима који се на различите начине баве српским језиком као страним или као нематерњим.

2. Досадашње анализе грешака у роду конгруентне речи

Проблем конгруенције у именичкој синтагми у досадашњој литератури о српском језику као нематерњем разматран је у више радова.

Слагање придева с именицом у роду – било да је придев у предикатској, било у атрибутској позицији – код деце мађарског матерњег језика која усвајају српски описала је М. Микеш (Mikeš 1968). Путем тестова припремљених за

ово истраживање, ауторка је дошла до закључка да ученици првог разреда граматички род лакше усвајају кад је придев у атрибутској позицији, затим да интерференција мађарског језичког система (тј. непостојање дистинкције између мушког, женског и средњег рода) води ка униформности придевског наставка – најчешће посежу за наставком *-а*, најређе за *-Ø* наставком, наставак *-о* јавља се као наставак за сва три рода, као и да женски род придева, маркиран наставком *-а*, представља најмањи проблем у процесу усвајања категорије рода. Учесталост наставка *-а* М. Микеш објашњава на следећи начин: „Можемо претпоставити да га деца преферирају због његових фонетских особина, тј. лакоће у артикулацији и акустичком перципиранију. Као такав он је врло погодан за граматичко маркирање” (Mikeš 1968: 252–253). Поред тога, ауторка сматра да успешнијем усвајању женског рода доприноси и фреквенција именица на *-а*. Треба истакнути и то да се овде ради само о облицима номинатива једине придева, а остале падежне облике ауторка није посматрала.

Истим проблемом и у истој категорији испитаника бавиле су се и М. Бурзан (Burzan 1987) и Н. Арсенијевић (Arsenijević 1990). Обе ауторке анализирале су грешке у граматичком роду на које су наишле у писменим саставима, снимљеном говору и контролним задацима ученика основне школе, и осветљавале су их првенствено као резултат интерференције у мађарско-српском двојезичју. М. Бурзан, као најтеже и најбројније, издаваја грешке у слагању атрибута:

- с именицама женског рода на *-Ø* наставак (очекивано – неизворни говориници схватају их као именице мушког рода, које уче знатно раније, па им приписују атрибуте тог рода, и у једнини и у множини, нпр. *један реч, стари пећи, летњи радости*);
- с именицама мушког рода на *-а* (ученици им, у номинативу једине, придружују атрибут женског рода – дакле, извршено је слагање по облику, а не по значењу, тј. слагање према граматичком, а не природном роду, нпр. *наша тата, моја деда*); и
- са збирним именицама на *-је* (приписују им атрибут с наставком *-е*, у чему М. Бурзан види множински наставак женског рода (номинатива множине), до којег се дошло успостављањем аналогије² између именица типа *жене* и *цвеће*, нпр. *црвене цвеће, суве грање, оштре камење, жуте лишће*) (Burzan 1987: 790–792).

² Да би било јасније о чему је реч, навешћемо дефиницију аналогије: „[...] у лингвистици: процес стварања речи и облика према постојећим образцима. У настави страних језика аналогија је и један од методских поступака, при коме се утврђују сличности између језичких појава које су већ познате и оних које се тешко уочавају или су нове за ученике” (Raičević 2011: 8).

Исте појаве уз именице женског рода на $-\emptyset$ наставак, одн. уз именице мушког рода на $-a$, у свим падежним облицима, осветлио је и Ј. Јерковић, али из сасвим другог угла – као последице унутарјезичке интерференције (Јерковић 1988: 32).

Н. Арсенијевић као најбројније неправилности у свом корпусу издваја:

- одредбе мушког рода уз именице женског рода на $-a$ (нпр. поред *Великог* Британије; *моји* другарице), као и уз оне на $-\emptyset$ наставак (на *школском* свечаности; још *већи* крволочне звери) – у оба случаја неправилности се јављају и у једнини и у множини;
- затим одредбе женског рода уз именице мушког рода на $-\emptyset$ наставак (нпр. да направи *рибљу* паприкаш; *нашом великом* трудом), као и уз оне с наставком $-a$ (*моја* тата, код *своје* комшије) – судећи по примерима, забележене су неправилности само у облицима једнине (Arsenijević 1990: 17–21).

Још један, ранији рад Н. Арсенијевић (Arsenijević 1988) посвећен је огрешењима о граматичку категорију рода, овај пут у писаној продукцији билингвала обрнутог смера – носилаца српско-мађарског двојезичја (то су ученици српског матерњег језика који живе у мађарској језичкој средини, у Печују, и код којих је мађарски језик доминантнији од матерњег, па отуда и његов утицај на српски). Кад је у питању именичка синтагма, ауторка уочава две врсте грешака у њој:

1) неслагање одредбе с именицом у роду (грешка у конгруенцији, нпр. *Правили смо једну јаку велику снешка*); и

2) слагање одредбе с именицом у роду, броју и падежу, при чему је именица сврстана у погрешну именичку врсту, тј. деклинациони тип (грешка у парадигми, нпр. *После су дошли мањи награди*).

Даље, у вези с грешкама у конгруенцији, утврђује да су одредбе женског рода уз именице мушког и средњег рода чешће него одредбе мушког рода уз именице женског рода. Одредбу женског рода налази уз именице мушког рода у номинативу и свим зависним падежима (нпр. *Имамо још и телевизијску торањ*; *Зорица је легла на твоју кревет*), док је уз именице средњег рода најчешћа у генитиву и локативу, ређе у осталим падежима (нпр. *Ти у твојој посљедњој писму [...]*). О падежним облицима одредаба мушког рода уз именице женског рода нема података, али на основу примера можемо закључити да се сигурно ради о овој појави у номинативу и локативу (*СТИЖЕ хладни зима*; *У првом години [...]*) (Arsenijević 1988: 642–643).

Од два типа именица карактеристичне промене – именице женског рода на $-\emptyset$ наставак (*реч*, *младост* и сл.), и именице мушког рода на $-a$ (нпр. *тата*,

деда) – у истом корпусу налазимо само први тип. Ради се о именицама које ученици перципирају као именице мушког рода, тако их мењају по падежима, па им придружују и одредбе мушког рода (нпр. *из далеког прошлости*) (Arsenijević 1988: 640).

Конгруенција у именичкој синтагми у српском језику као страном до сада није била предмет посебних истраживања. У неколико радова посвећених анализи грешака ортографског, морфолошког, синтаксичког и лексичког карактера нађени су и малобројни примери неправилног слагања одредбене речи и именице у роду, али првенствени циљ тих анализа био је да покажу и докажу међујезичку интерференцију. Тако се и поменута неслагања у именичкој синтагми објашњавају као последице преноса (у српски језик) навика из првог језика студента – из словеначког (Požgaj-Hadžić 1987: 30–32), италијанског (Perišić Arsić 2016: 160–161) и руског (Milošević 2016: 172). Код говорника словеначког језика у позицији конгруентне речи нађени су придеви, редни бројеви, показне и односне заменице с наставком карактеристичним за њихову промену у словеначком језику (нпр. на *оближњи* огради; у *школски* клупи; на *четрдесети* страници; *С то* пријатељице увијек путујем; [...] неке ситуације у *којих* још нисам била; [...] њиве на *којих* садите кромпир (Požgaj-Hadžić 1987: 30–32)). У корпусу говорника италијанског језика употреба одредбе женског рода уз именицу мушког рода (*наша туристичка* водич причала је...) образлаже се тиме што еквивалентна именица у италијанском језику има обележје женског рода (*la guida turistica*). У истом раду указује се још и на могуће грешке у употреби присвојних заменица до којих долази због тога што италијански језик нема средњи род (у 3. лицу јд.), као и због тога што српски има два наставка за средњи род јд. (*мој-е, њен-о*), а што за последицу може имати изједначавање наставка присвојне заменице с наставком именице (нпр. *мојо* вино, *његове* дете (Perišić Arsić 2016: 160–161)). Грешке говорника руског језика образложене су као „последица чињенице да се у руском језику код именских и глаголских врста речи не разликују облици рода у множини, тј. множински облик исти је за сва три рода” ([...] да им урадим *сви* техничке апстракције овог кино-бала; Куповали су *неки* ствари за кућу (Milošević 2016: 172)).

3. Методе и корпус истраживања

Као што видимо из овог прегледа, конгруенција у именичкој синтагми у српском језику као страном до сада није била истраживана. Зато ћемо резултате анализе која следи упоредити с расположивим резултатима ранијих истра-

живања српског као нематерњег (у погледу категорије рода), а који су управо изнети. Упоредићемо их у оној мери у којој то буде могуће због тога што је у нашем истраживању примењен приступ нешто другачији од досадашњих. Наиме, овде полазимо од неправилног облика конгруентне речи, посматрамо уместо којег облика је употребљен (и колико често), посматрамо и именицу уз коју се јавља (њена граматичка и семантичка обележја), анализирамо и структуру синтагме (пре свега обим субординираног (зависног) члана, да ли се ради о конгруенцији с једноструком, двоструком или вишеструком субординацијом). Анализирамо и описујемо све забележене примере, не само оне најфреквентније, не само оне у номинативу, нити само оне уз једну специфичну врсту именица, и на крају дајемо квантификативну и статистичку обраду података. Предмет анализе је корпус формиран на основу писмених састава студената (на нивоима знања језика А1 и А2) који су наставу похађали у Центру за српски језик као страни (при Одсеку за српски језик и лингвистику) на Филозофском факултету у Новом Саду. Током осам семестара (тј. четири узастопне школске године) истраживањем су обухваћена 503 писмена састава (на једну од 30 тема) и 85 студената из 26 земаља света, који као први говоре један од 18 језика (арапски, белоруски, чешки, енглески, фински, француски, грчки, хинди, италијански, јапански, корејски, мађарски, немачки, пољски, португалски, румунски, шпански и тајски).

4. Анализа корпуса

4.1. Неправилна употреба конгруентне речи мушког рода

а) М. р. уместо ж. р.

Одредба мушког рода уз именице женског рода на *-а* забележена је у различитим падежним облицима именичке синтагме (али доследно у једнини), у:

- номинативу (42 примера),
- акузативу (2),
- локативу (6) и
- инструменталу (1).³

³ Пошто облици мушког и средњег рода једине придевских речи у локативу одн. инструменталу имају међусобно изједначене облике (нпр. *с летим* човеком, *с летим* дететом, одн. *о лепом* човеку, *о лепом* детету), немогуће је са сигурношћу тврдити да се у овим случајевима ради баш о мушком роду, а не о средњем. Али, с обзиром на то да су почетни нивои у питању и на основу искуства у раду са страним студентима, предност дајемо мушком роду, јер се показало да је мушки род далеко чешћи у оним падежним облицима који нису изједначени са средњим родом.

Visok kula i dubok izbor su vrlo čudesni. (korejski)⁴

Najmlađi baba je Gizela. (mađarski)

Imala sam problemi sa mojim stipendijom. (mađarski)

Da, ali imam drugi okolnost. (korejski)

Међу именицама с наставком *-a* у номинативу једине налазимо оне с обележјем живо (–), које означавају неке предмете или апстрактне појмове, дакле – именице које имају граматички род, и у чијем случају, осим наставачке морфеме (*-a*), студенти немају другог показатеља њиховог рода (*боја* (2 примера), *веш-машина*, *година* (3), *земља*, *имовина*, *карта*, *коса* (2), *кула*, *кућа* (3), *одећа* (2), *палачинка* (4), *паприка*, *пијаца*, *прича*, *продавница*, *просторија*, *регија*, *реченица* (2), *соба* (4), *стипендија*, *страна* (2), *субота*, *торта*, *улица*, *храна* (2), *шницла*). Стога би се могло рећи да је оваква врста грешке у синтагми донекле разумљива (бар на почетним нивоима учења језика):

Laponija je najseverniji regija u Finskoj. (finski)

Prvi soba je velika dnevna soba. (engleski)

Zelen boja će biti dobro za oči. (korejski)

С друге стране, у корпусу налазимо и именице с обележјем живо (+), које означавају бића женског пола, дакле – природног су женског рода (*баба* (2 примера), *другарица*, *жена* (2), *мама* (2), *пријатељица*, *сестра* (3)), и које тим својим обележјем не могу доводити студента у забуну када бира род одредбене речи уз њих. Напротив, такве именице требало би да му то увелико олакшавају:

Moј sestra ima 23 godine. (mađarski)

Nјegov žena se zove Sonja. (engleski)

Moј mama ima lep glas. (korejski)

Иста појава, употреба одредбе мушког рода уз именице женског рода, нађена је и у корпусу српско-мађарских билингвалних ученика, који мађарским владају боље него српским. Судаћи по примерима, грешке су забележене у номинативу и локативу именица женског рода на *-a*, како оних с обележјем живо (–), тако и оних с обележјем живо (+) (Стиже *хладни* зима; У *првом* години [...]; *Старију* девојке су њу примили (Arseniјевић 1988: 643)). Такође, и продукција мађарско-српских билингвалних ученика одликује се оваквим неправилностима. Одредбе мушког рода користе се уз именице женског рода у свим падежним облицима, у једини и множини, уз „*именице којима је род*

⁴ Будући да су скоро сви писмени састави студената писани латиницом, овде је у примерима задржано исто писмо, јер је постојала опасност да се приликом њиховог пресловљавања ћирилицом начине нове и неаутентичне грешке. У облој загради наведен је први језик студента.

samo gramatička kategorija i imenice koje se odlikuju i prirodnim ženskim rodom” (Arsenijević 1990: 17–18).

За три именице могло би се рећи да оправдано праве проблем страним студентима, било својим обликом, било својим значењем, а ради се о именицама *беба* (3 примера), *браћа* и *породица* (6). Именица *беба* је граматичког женског рода, али може означавати новорођенче и мушког и женског пола. У конкретном случају, амерички студент писао је о свом новорођеном сину, што га је могло навести да уз ову именицу доследно употреби придеве мушког рода:

Moј novi mali beba uvek jede i spava. (engleski)

Збирна именица *браћа*, граматичког женског рода једине, функционише као множински облик именице *брат*, дакле – семантички означава две или више особа мушког пола, што стране студенте лако може навести на погрешно (али ипак логично) решење, на употребу одредбе мушког рода (додуше, по истој логици требало би да буде и у множини). Да се студент колеба у вези с овом именицом, показује и придев у именском делу предиката (*комични*, истакнут спационираним слогом), који с именицом *браћа* остварује семантичку конгруенцију (у мушком роду множине):

Moј braća su takoђе komični, ali Valid је често смеђнији nego Edi. (engleski)

Трећа издвојена именица, *породица*, може бити проблем због тога што означава заједницу људи (засновану на крвном сродству), коју чине особе и мушког и женског пола, при чему студентима не даје никакве семантичке назнаке у вези са својим родом:

Moј porodica је mala. (portugalski)

Moја sestra ima najduжу kosu u moјem porodici. (engleski)

Малобројне забележене именице женског рода с -Ø наставком (*будућност*, *љубав*, *околност*, *нећ*), страни студенти лако изједначавају с именицама за које је тај -Ø наставак карактеристичан, а то су именице мушког рода, па се тиме може објаснити и употреба одредбе мушког рода уз њих. Поменуте именице мушког рода уводе се на првим часовима нивоа А1 (прва лекција у *Научимо српски – Let’s Learn Serbian 1* (Ђелакловић–Војновић ⁵2014)), док се именице женског рода уводе на почетку нивоа А2 (шеста лекција у наведеном уџбенику, нпр. *љубав*, *реч*, *ствар*). До тренутка употребе наведених именица женског рода, студенти их као деклинациону врсту можда нису ни учили. За ову појаву, дакле, може се рећи да настаје аналогизацијом унутар српског језика, тј. да су грешке унутарјезичког карактера.

Da, ali imam *drugi* okolnost. (korejski)

Levo od vrata ima *velik* peć sa belim pločicama. (nemački)

Употреба одредбе мушког рода уз наведени тип именица женског рода одликује и ученике мађарске националности (Јерковић 1988: 32; Арсенијевић 1990: 18–19). Грађа М. Бурзан показује да су именице ове деклинационе врсте – кад је род придевских речи у питању – највећи проблем за ученике мађарског матерњег језика, уз њих је веома фреквентна употреба одредбе мушког рода, и у једнини, и у множини (нпр. *један* реч; *други* ствар; *стари* пећи; *твоји* дужности). Као и Ј. Јерковић, и ова ауторка ову врсту грешака објашњава „time što se imenice ove kategorije znatno kasnije uvode u jezik učenika, zapravo u vreme kada je razvijen automatizam da -Ø predstavlja simbol muškog roda. Stoga se i ovim imenicama pripisuje isti rod i shodno tome vrši kongruiranje pridevske reči” (Burzan 1987: 791–792). Дакле, сасвим је јасно да се и код њих ради о истој појави као и код страних студената, о аналогiji унутар српског језика.

У анализиралим примерима, међу одредбама забележене су присвојне заменице: *мој* (13 примера), *твој*, *његов* (3), придеви: *велик*, *вински*, *висок*, *зелен*, *кариран*, *корејски*, *леп*, *лимански*, *мали*, *млад* (2), *нови*, *омиљен*, *простран*, *светложут*, *северни*, *скуп*, *следећи*, *спаваћи*, *срећан*, *српски* (2), *стар*, *таласаст*, *узак*, *цео* (2), *шалив*, бројеви: *један* (11), *први* (2), *други* (5), показне заменице: *овај*, *тај* (2), и општа заменица *сваки*.⁵

У одређеном броју примера цела синтагма је употребљена у погрешном падежном облику (и у једнини). Дакле, зависни члан синтагме конгруира с именицом у броју и падежу, изостаје само правилно слагање у роду – а то је оно што нас овде највише и занима.⁶ Ради се о појави номинатива именичке синтагме уместо:

- генитива (5),
- акузатива (10), и
- инструментала (1).

Sledeći godina on ide u Koreju. (španski)

On ima šezdeset *jedan* godina. (engleski)

Idite *ovaj* ulica i Zmaj Jovinom ulicom do kraje. [idite ovom ulicom]⁷ (arapski)

⁵ Без обзира на то који је род погрешно употребљен, свугде се у опису наводи основни облик одредбене речи, а то је мушки род једнине у номинативу (код придева позитив).

⁶ О погрешној употреби падежних облика именица в. Babić 2016, 2017, 2018, 2020, 2021.

⁷ У угластој загради, кад је то неопходно, на основу ширег контекста реконструише се одговарајући правилан облик.

Последњи пример показује нам једну занимљиву и зачуђујућу појаву – у напоредном односу употребљена је једноставнија структура у неправилном облику (*овај улица*) и сложенија структура у правилном облику (*Змај Јовином улицом*). Ради се о томе да синтагму *Змај Јовином улицом* студенти налазе готову у једном краћем дијалогу у уџбенику: *идите право Змај Јовином улицом* (Вјелаковић–Војновић⁵2014: 143), и она је таква или упамћена или просто преписана. Али када правило (да глагол кретања допуњавамо обликом инструментала) треба применити на нове јединице (*ова улица*), структурно чак једноставније, дешава се да студенти у томе не успевају.

У синтагмама с двоструком или вишеструком субординацијом (према *Нормативној граматици* (Piper i dr. ⁴2022: 345)), забележени су примери у којима је грешка начињена у свим одредбеним речима:

Njegov omiljen геџепица је „Hasta luego” као *vidimo se*. (немачки)

Moj novi mali беба *uvek jede i spava*. (енглески)

Међутим, ипак је више случајева у којима је неправилан само један зависни члан – онај који је даље од именице, или онај који јој је ближе (онај правилни је истакнут спационираним слогом):

Puno te voli tvoje в е ч н а *drugarica*. (мађарски)

Drugi o m i l j e n a боја је *ljubičasta*. (корејски)

Zeli jedan л ј у т а *paprika* и *pola kilograma žuta paprika*. (енглески)

Želela bih da kupim jedan „porsche”, jedan v e l i k a кућа, *kakva sam zamislala*. (мађарски)

Dođim kod kući oko četiri sata i onda m o j a *srbksi* породица и ја *pričamo*. (енглески)

Velika talasast [kosa] је *bolja*. (корејски)

Укупно 67 *грешака* у својој писаној продукцији начинила су 34 студента којима је први језик један од следећих девет: арапски (1 студент), енглески (9), јапански (1), корејски (11), мађарски (3 – Војводина, 1 – Мађарска), немачки (2), португалски (3), фински (1) или шпански (2).

На овом месту треба поменути и множинске облике двеју именица: *очи* и *уши*, због тога што, за разлику од својих јединских облика, имају сасвим другачије конгруенцијске и парадигматске индикаторе.⁸ Док су њихови облици једине средњег рода и с номинативским наставком *-о* (*плаво око, велико ухо*), ови множински облици имају обележје женског рода и припадају именичкој

⁸О конгруенцијским и парадигматским индикаторима в. Ivić 1960: 192–211.

врсти с -Ø морфемом у номинативу јединице (типа: *ствар, реч, љубав* и сл.):
плаве очи, велике уши.

Као што смо претходно видели, неизворни говорници имају озбиљан проблем са усклађивањем атрибута и са јединским облицима типичних именица женског рода, оних на -а. Ова промена обају индикатора (конгруенцијског и парадигматског), међутим, мора им бити још тежа за разумевање, па прибегавају стратегији њиховог сврставања и изједначавања с именицама мушког рода (множине) на -Ø морфему (типа: *студенти, тањери* и сл.), дакле – опет се ради о аналогiji, што даље води употреби атрибута у мушком роду множине:⁹

Moji uši će rasprsnuti za samo sekund! (engleski)

Njeni oči su manji nego ja. (korejski)

Njegovi oči su smeđi. (španski)

Укупно *четири грешке* уз ове две именице направљене су у номинативу множине,¹⁰ а у позицији зависног члана синтагме налазимо – сасвим очекивано – присвојне заменице: *мој, његов, њен* (2 примера). Грешке потичу од четворо студената којима је први језик енглески (2 студента), корејски (1) или шпански (1).

б) М. р. уместо ср. р.

Одредба мушког рода погрешно је употребљена уз именице средњег рода, углавном уз оне на -о и -е, а неколико пута и уз именице с -Ø наставком (*воће, време, дете, име, језеро* (3 примера), *краљевство, купатило* (7), *место* (4), *око, парче, слеподне, путовање* (2), *чело*). Неправилна употреба бележи се уз облике номинатива (16 пута) и акузатива јединице (9) ових именица, и само једном уз множински облик акузатива. Будући да су облици номинатива и акузатива јединице мушког рода придева (и осталих речи придевског карактера) изједначени кад стоје уз именицу која означава нешто неживо, то су и овде уз именице средњег рода у акузативу јединице употребљени облици конгруентне речи једнаки облицима номинатива јединице. Тешко је тврдити да је то због тога што и овде употребљене именице означавају нешто неживо, или пак да је због тога што студенти имају свест о томе да су номинатив и акузатив име-

⁹ Наведени примери, као и неки које ћемо видети у наставку, могли би се тумачити и другачије – као уједначавање наставка одредбене речи с наставком именице. Због тога ће сви такви примери бити издвојени у засебну групу и анализирани у посебном раду, како би се сагледало њихово место у корпусу.

¹⁰ Ово није коначан број грешака уз именице *очи* и *уши*, друге грешке уз њих биће анализирани у другој категорији и на другом месту.

ница средњег рода увек једнаки. Падежни облик одредбене речи одређен је на основу падежа и функције именице уз коју стоји.

У позицији зависног члана синтагме забележене су присвојне заменице: *мој* (4 примера), *наш*, бројеви: *један* (4), *први*, *други*, придеви: *важан*, *велик*, *висок*, *плав*, *комичан*, *леп*, *познат*, *популаран*, *сладак*, *српски* (8), *цео*, показне заменице: *овај*, *тај* (3), неодређена заменица *неки*.

Moј kupatilo ima veće šolju, ogledalo, kadu, već mašinu. (korejski)

Tај putovanje је bio veoma teško. (korejski)

Drugog dana smo bili u Ohridu gde se nalazi poznat jezero. (poljski)

Da li imate srpski ime? (korejski)

Ima crnu i raznu kosu i visok celo, lep osmeh. (korejski)

По обиму субординираног члана синтагме, ради се углавном о неслагању у примерима с једноструком субординацијом. У свега два случаја начињена је грешка у синтагми с двоструком субординацијом, при чему је у погрешном роду одредаба удаљенија од именице, док је она ближа њој употребљена у правилном облику:

Ovaj stan će biti мој b e l o kraljestvo kao Beograd. (korejski)

Želim da kupim fotelju за мој s l o b o d n o време. (nemački)

У корпусу је забележен и један пример неправилне двоструко контролисане конгруенције:¹¹

Ja idem на pijasi, могам да купим neki voće и поврће. (korejski)

Ради се о збирним именицама средњег рода с наставком *-e*, у напоредном односу, у акузативу једине (*воће и поврће*), у позицији управног члана синтагме, уз које је употребљена конгруентна реч мушког рода (можда једине, можда и множине, мање је битно јер је облик исти). У граматикама српског језика не налазимо опис конгруенције у оваквим синтагмама – ког рода и броја треба да буде конгруентна реч уз две именице средњег рода у напоредном односу.

Код М. Стевановића налазимо правило слагања предиката с именицама средњег рода у функцији субјекта: „А када су имена тих појмова [у функцији субјекта] различног рода, или су сва средњег рода, као и када су сва мушког рода, – њихов предикат се употребљава у облику множине м. рода: [...] *Перо и мастило су ми остали на столу*” (Stevanović 1974: 128–129).

Неодређену заменицу мушког рода множине већ имамо у продукцији корејског студента (*неки воће и поврће*) и сасвим је јасно да тај облик није

¹¹ Термин преузет из *Нормативне граматике* (Piper i dr. 2022: 345).

одговарајући, што даље води до закључка да се с именицама средњег рода у напоредном односу на један начин слаже предикат, а на други начин конгруентна реч. (Истина, у наставку текста М. Стевановић додаје: „У оваквим реченицама, са субјектом од више напоредно употребљених речи, предикат се *понеки пут* [моје истицање] слаже с најближом, не само у граматичком броју већ и у облику рода: *И одело и тело му је опалено. – Вратила се моја сестра и она њена другарица*” (Stevanović 1974: 129)). С друге стране, аутори *Нормативне граматике*, описујући конгруенцију, указују на следеће:

При помињању лица различитог пола у именичким облицима за различити граматички род, њихови називи често се употребљавају у напоредној синтаксичкој вези. У таквим случајевима [...] атрибут конгруира с најближом именицом, нпр. *Толики људи и жене у Лондону... растали су се...* (М. Црњански); али ако је атрибуту ближа именица женског рода, а даља именица мушког или средњег рода, атрибут је у женском роду, нпр. *Толике жене, деца и мушкарци тада су се растали* (Piper i dr. 2022: 345).¹²

Ово правило, иако се тиче лица, у недостатку бољег, могли бисмо применити и на опис правилног слагања у нашој синтагми – дакле, уз именице средњег рода једнине у напоредном односу конгруентна реч треба да се слаже у роду, броју и падежу с именицом која јој је најближа, што значи да нам је потребан атрибут средњег рода једнине: *Морам да купим неко воће и поврће* (исто ће бити и уз именице које нису збирне: *Идем да купим ново перо и мастило; Записала сам његово име и презиме; Купи ми домаће уље и вино*).

Иако именице средњег рода у напоредном односу нису тако честе у нашем језику, нарочито не на почетним нивоима учења српског језика,¹³ треба нагласити да ова разлика у роду и броју између предиката и атрибута, коју смо управо показали, није безначајна за стране студенте. Они за њу не знају, с њом немају искуства, и због тога им на њу свакако треба указати.

Укупно 26 грешака у писменим саставима начинило је двадесет студената који као први језик говоре један од следећих седам: енглески (5 студената), корејски (9), мађарски (1 – Војводина, 1 – Мађарска), немачки (1), пољски (1), португалски (1) или шпански (1).

У већ помињаним радовима о грешкама у продукцији ученика мађарског матерњег језика, одредбу мушког рода уз именице средњег рода налазимо за-

¹² Уп. и Mrazović–Vukadinović 2009: 765.

¹³ Осим имена и презимена, мало које именице средњег рода користимо у пару или у још дужем низу. Други проблем у вези с њима јесте то што оне углавном означавају појмове (значењски разнородне) којима ретко приписујемо исте особине.

бележну само код Н. Арсенијевић (Отишли су на *тај место*). Ово одступање бележи се успут, без много детаља, тек као појава мање честа у односу на неправилан облик одредбе уз именице женског и мушког рода (Arsenijević 1990: 21).

4.2. Неправилна употреба конгруентне речи женског рода

а) Ж. р. уместо м. р.

Употреба одредбе женског рода уместо мушког далеко је чешћа од њене употребе уместо средњег рода. Јавља се уз именице мушког рода на -Ø наставак (*авион, акваријум, аутомобил, брат* (3 примера), *дан, викенд, кафић, комад, човек, месец* (2), *момак, орман, прстен, пут* (2), *распуст, родитељ* (2), *рок, сир, спрат, стан, сто, ђевап, фрижидер* (2)). Као што видимо, нема именица на -о или -е. Грешке се јављају најчешће у облицима јединице (24/29 примера), и готово у свим падежима, у:

- номинативу (10),
- генитиву (4),
- акузативу (9),
- локативу (2), и
- инструменталу (4).

Dobro, molim Vas *jednu* ćevap. (arapski)

Letnje raspusti su bili *najbolji*. (mađarski)

U *prvoj* spratu je *dve* spavaće sobe *takođe*. [spratu] (engleski)

Naročito bih *zelela* da posetim (North Pole) *malom* avionom. (korejski)

Као и у претходном поглављу, и овде налазимо именице с обележјем живо (+): *брат, момак*, које означавају особе мушког пола, што би код студената требало да отклони сваку дилему у вези с њиховим родом, а онда и у вези с родом употребљене одредбе. Пракса, међутим, показује другачију ситуацију:

Imam *jednu* tetku se zove Maribel sa *mamine* strane i *jednu* brata od tetke. (španski)

Želela bih da kupim *novi* stan u Kanjiži gde *možemo* da živimo sa *mojom* momkom. (mađarski)

Именица *родитељ*, иако истих обележја – граматички мушки род, на -Ø морфему, живо (+) – специфичне је семантике, може означавати и особу мушког пола, и особу женског пола, а само на основу контекста разумемо на кога се односи. Стога донекле може бити разумљива употреба детерминатора жен-

ског рода уз њу кад означава мајку, нарочито кад је цела синтаagma у функцији именског дела предиката који се повезује са синтагмом *моја мама*:

Моја мама је *najstroža* roditelj. (engleski)

Пажњу привлачи и чињеница да су све четири замене рода у генитиву остварене само у структури темпоралног значења, код четворо студената:

Draga Mariela, *prošle* vikenda bilo je super. (španski)

Prošle meseca, putovala sam u Hrvatsku sa mojim prijateljima. (korejski)

Sledeće dana, mi smo išle na palatu i tvrđavi. (korejski)

I vi ste zajedno od *prošle* meseca. (mađarski)

Употреби одредбе женског рода уз именице мушког рода на $-\emptyset$ морфему, у једнини и множини, у номинативу и свим косим падежима, склони су и српско-мађарски (Arsenijević 1988: 642), одн. мађарско-српски билингвали за чије неправилности у конгруенцији Н. Арсенијевић сматра следеће:

Greške, u vidu pojave odredbe ženskoga roda uz imenice muškoga roda, uslovljene su prvenstveno interferencijom maternjeg jezika koji kategoriju roda nema, ali rekli bismo, na osnovu nekih primera, da je u manjoj meri posredi analoški uticaj. Tu prvenstveno mislimo na konstrukcije sa imenicama muškoga roda koje u instrumentalu (Isg) imaju isti nastavak kao i imenice ženskoga roda (lekar-om ~ žen-om). Morfološka jednakost centralnih delova sintagmi mogla je uticati i na izjednačavanje odredbi uz njih (jedn-om lekar-om ~ jedn-om žen-om) (Arsenijević 1990: 19–20).

Два пута дошло је и до замене падежног облика целе синтагме, оба пута замењен је акузатив – једном обликом номинатива и једном обликом локатива (обе појаве честе су код неизворних говорника). Како зависни члан синтагме конгруира с именицом у броју и падежу, овде се ради о њиховом неслагању само у роду:

Onda ja želeo bih kupio poklon za *moja* roditelj.¹⁴ (korejski)

Prekjuče, moja prijateljica išla je u *našoj* stanu. [došla je u naš stan] (korejski)

У позицији зависног члана јављају се заменице – присвојне: *мој* (5 примера), *наш* (2), показна: *овај* (2), општа: *сав* (2), придеви: *класички* („класични“), *летњи*, *мали*, *прошли* (3), *ружан*, *следећи*, *строг*, бројеви: *један* (7), *први*, *други*.

По обиму субординираног члана, ради се најчешће о конгруенцији с једноструком субординацијом. По једном је забележена грешка у синтагми с

¹⁴ Овде нам ни контекст не помаже да схватимо да ли је поклон за маму, за тату, или можда за обоје.

двоструком, одн. троструком субординацијом. У првом случају у погрешном је роду зависни члан удаљенији од именице, а у другом онај који је непосредно уз њу:

Ispred prozor je *moja* r a d n i sto. (portugalski)

Pored vrata se nalazi v e l i k i braun, vrlo *rižna*¹⁵ orman. (mađarski)

Укупно 29 *грешака* направила су 23 студента који као први говоре један од следећих десет језика: арапски (1 студент), енглески (4), јапански (1), корејски (8), мађарски (2 – Војводина, 1 – Мађарска), немачки (1), пољски (1), португалски (1), хинди (1) или шпански (2).

У оквиру овога типа грешке посебно треба размотрити неправилну употребу атрибута уз именице мушког рода на *-а*, код којих се граматички и природни род потпуно разликују (нпр. *тата*, *деда*). Ради се о именицама граматичког женског рода на *-а* (међају се као типичне именице женског рода: *жена*, *кућа*), а природног мушког рода, па се у једнини атрибут с њима слаже на основу природног рода, а не граматичког (*мој тата*, *мој деда*). За стране студенте, међутим, код ових именица претежнији је граматички, женски род (односно његов наставак) него природни, мушки, па им у великом броју примера придружују атрибуте женског рода. У овом делу корпуса јављају се само именице *тата* (18) и *деда* (7).¹⁶ Готово све грешке су у облику једнине (24), најчешће у номинативу (22), и сасвим спорадично у акузативу (2) и генитиву (1).

Moja deda sa tatine strane se zove Fran. (engleski)

Ima samo *jednu* detu¹⁷ i jednu babu. (nemački)

Moja tata i moja mama živu u Austriji. (nemački)

Овакво, граматичко слагање атрибута с именицама природног мушког рода на *-а*, у различитим падежним облицима, чешће у једнини него у множини, налазимо и у говору ученика мађарске националности (Burzan 1987: 791–792; Jerković 1988: 32; Arsenijević 1990: 20–21).

Међу атрибутима појављује се присвојна заменица *мој* (чак 21 пут), присвојни придеви (2) и број *један* (2). Оволико честа употреба заменице *мој* сасвим је разумљива и оправдана јер се ради о именицама које означавају чланове породице, а студенти при обради ове теме полазе, пре свега, од своје породице.

¹⁵ Писмени састав писан је ћирилицом, па је – по свему судећи – уместо ћириличног слова у написано латинично слово *и*, које у оваквом контексту читамо као ћирилично *и* (*врло рижна орман*).

¹⁶ Од осталих заједничких именица на нивоима А1 и А2 уводе се још *колега*, *комишија*, *судија*.

¹⁷ Уз фонолошку грешку у именици, *д*: *т*.

У вези с овим именицама треба запазити још једну занимљиву појаву у писаној продукцији страних студената – атрибут уз именицу добија обележје женског рода (синтагма је у позицији субјекта), док придев или заменица у функцији именског дела предиката има обележје мушког рода (истакнуто спационираним слогом):

Moja deda je najveseliji. (portugalski)

Majina tata je veoma strog. (korejski)

Закључујемо да у оквиру синтагме доминира граматички род, док на релацији субјекат–предикат доминира природни род. С именицом ће конгруентна реч у синтагми остварити (неправилну) граматичку конгруенцију, док ће она у именском делу предиката остварити семантичку. Појава је забележена у чак девет реченица од укупно 25 у овом делу корпуса.

По обиму управног члана, забележен је један пример двоструко контролисане конгруенције с именицом мушког и женског рода на *-a* у акузативу јединине, и паукалном синтагмом у саставном односу с њима:

Imam moju tatu, mamu, i dva brata. (engleski)

И овде су обе именице с наставком *-u* лако могле навести студента да исти наставак дода и присвојној заменици, тим пре што с акузативским обликом *маму* заменица заиста и дели тај наставак. Према *Нормативној граматици* (Piper i dr. ⁴2022: 345), видели смо то и у претходном поглављу, у оваквим случајевима атрибут би требало управити према оној именици која му је ближа: *Имам мо(је)г тату, маму и два брата.* (На страну то што у српском језику у оваквом контексту – кад је глагол *имати* допуњен именицама које означавају чланове породице – присвојну заменицу и не користимо, јер је јасно да је оно што имам *моје*.)¹⁸

Други забележен пример двоструко контролисане конгруенције иде у прилог горњем запажању:

Moje baba i deda (mama strane) žive u Lisaboni takođe. (portugalski)

Овде присвојна заменица није сувишна, јер уз називе сродника није употребљен глагол *имати*, али њен облик јесте погрешан, иако је донекле и оправдан: две именице граматичког женског рода (на *-a*) могле су навести студента да изабере женски род множине присвојне заменице (*моје*). Будући да именице означавају особе мушког и женског пола и да су у номинативу јединине, могуће је или семантичко слагање заменице са обе именице (облик мушког

¹⁸ Присвојну заменицу *свој* на овом нивоу страни студенти још не уче.

рода множине: *Моји баба и деда* живе у Лисабону), или слагање само са ближом именицом (облик женског рода јединице: *Моја баба и деда* живе у Лисабону).

Забележена су и два случаја у којима је именица употребљена у погрешном падежном облику (у номинативу уместо у акузативу јединице), а онда је с њеним погрешним наставком усклађен и наставак конгруентне речи (дакле, слажу се у броју и падежу, али не и у роду):

Ali imam *jedna* deda, on zove Jožef. (mađarski)

Укупно 25 *грешака* овога типа направило је шеснаест студената говорника једног од следећих пет језика: енглеског (4 студента), корејског (6), мађарског (3 – Војводина), немачког (2) или португалског (1).

б) Ж. р. уместо ср. р.

Одредба женског рода погрешно је употребљена уз именице средњег рода на *-e*, *-o* и *-Ø* наставак (*име, купатило* (2 примера), *место*). Све замене рода одредбене речи остварене су у облицима јединице – у номинативу (3 примера) и акузативу (1). У позицији одредбе забележене су присвојне заменице: *мој, њен*, придев *дубок* и број *један*.

Njena ime je Hac-Sil. (korejski)

Prosečna širina Balatona je 7,8 km i prosečna dubina 3,2 m, *najdubljana*¹⁹ mesto je 12,5 m. (mađarski)

Moј stan je dvosoban: ima *jednu* kupatilo, spavaću sobu, hodnik i kuhinu. (portugalski)

Малобројне грешке, свега *четири*, у овој категорији потичу од четворо студената, говорника трију језика: корејског (2 студента), мађарског (1 – Мађарска) и португалског (1).

Као и одредбу мушког рода, тако и одредбу женског рода уз именице средњег рода у језичкој продукцији ученика мађарске националности налазимо забележену само у корпусу Н. Арсенијевић (Јако ми се свиђала *та* такмичење) – опет као појаву мање учесталости у односу на неправилан облик одредбе уз именице женског и мушког рода (Arsenijević 1990: 21).

¹⁹ Уз грешку у грађењу облика компаратива.

4.3. Неправилна употреба конгруентне речи средњег рода

а) Ср. р. уместо м. р.

Детерминатор средњег рода бележи се уз именице мушког рода, најчешће уз оне на -Ø наставак (*алкохол, број, град, дан* (3 примера), *дизајн, еурокрем, задатак, избор, кауч, килограм, краставац, лавабо, локал, назив, однос* (2), *орман, отац, посао, предео, пријатељ, радијатор, ресторан, спорт, стан* (3), *стил, сто* (3), *супруг, тепих, тросед, укус, фудбалер, хлеб, џемпер* (2), *шал* (2), *шешир*), и само једном уз именицу на -а (*тата*). Све грешке забележене су уз именице у једнини, подједнако у номинативу (23) и акузативу (22).

„Salzburg” је био врло леп град и *okolno* предео је било такође одлично.²⁰ (korejski)

Међутим *ovo* krastavac кошта четирдесет пет динара за вас. (korejski)

Онда организујем *moje* сто. (korejski)

Моја спаваћа соба има *jedno* тепих, *jedna* врата, *jedno* сто, *četiri* зид и *jedan* кревет. (portugalski)

И овде имамо именице с обележјем живо (+), које су природног мушког рода (*отац, пријатељ, супруг, тата, фудбалер*) и које би тим својим обележјем студентима требало да олакшају избор рода и облика одредбене речи, али видимо да није увек тако:

Njegovo tata mnogo voli da trča. (španski)

Naravno u holandiji on je *dobro* fudbaler. (korejski)

Njeno otac је био трговац и *njena* маика је била глумица. (italijanski)

У једном случају цела синтагма употребљена је у погрешном падежном облику, локатив је замењен номинативом или акузативом – тешко је утврдити, јер обе употребљене лексеме имају синкретизоване облике номинатива и акузатива. Будући да зависни члан конгруира с именицом у броју и падежу, и овде се ради о њиховом неслагању само у роду:

Ми смо биле заједно и *isto* стан у *nedeljom*. (portugalski)

У позицији зависног члана налазимо показне заменице: *овај* (4 примера), *тај* (4), придеве: *добар* (7), *домаћи, интересантан, исти* (3), *леп, мали, модеран, околни, омиљен, плави, посебан, таман, фини, цео, црвени, црни*, присвојне заменице: *мој, његов, њен* (2), опште заменице: *сав, сваки*, упитне заменице: *који, какав*, бројеве: *један* (4), *други*.

²⁰ И овде (а и ниже) имамо пример који можемо тумачити и као уједначавање наставка одредбе с наставком именице.

По обиму субординираног члана, најчешћи су примери с једноструком субординацијом. У три наврата забележена је грешка у синтагми с двоструком субординацијом. Од тога, два пута с именицом не конгруира члан у њеној непосредној близини, а само једном онај удаљенији од ње:

Nj e g o v *omiljeno* sport je tenis. (korejski)

Takođe, pored ormara se nalazi m o j *crveno* sto i moja bela stolica. (grčki)

Imam *jedno* d o b a r prijatelj! (portugalski)

Забележен је и пример две конгруентне речи у саставном односу, од којих она ближа именици конгруира с њом, а друга не. (Та друга би могла бити управљена према именици *Sarajevo*, која јој претходи.)

Ali, ja mislim da Sarajevo je veoma *interesantno* i lep grad. (korejski)

Укупно 45 *грешака* у конгруенцији, замењујући мушки род средњим, направило је 26 студената, говорника девет језика: арапског (1 студент), грчког (1), енглеског (6), италијанског (1), јапанског (1), корејског (12), мађарског (1 – Мађарска), португалског (2) или шпанског (1).

б) Ср. р. уместо ж. р.

Детерминатор средњег рода уз именице женског рода бележимо знатно ређе него уз именице мушког рода. Јавља се претежно уз именице с наставком *-а*, само једном уз именицу на *-Ø* наставак (*гимназија, коса, нескафа, одећа, палачинка, половина, предност, соба, храна, цена*). Све грешке остварене су уз именице у једнини, подједнако у номинативу (6 примера) и акузативу (7).

Ćuo sam im da to je *prvo* gimnazija u Srbiji. (korejski)

Ja ću doneti *dobro* hranu iz Jemena. (arapski)

Pa obično ja nosim *svetlo* odeću i obuću i ja volim jednobojan stil. (korejski)

У улози зависног члана налазимо придеве: *висок, добар* (2 примера), *светао, слабак, слан, топао* (2), *хладан, црн*, показну заменицу *тај*, и редне бројеве: *први, други*.

Нађен је само један пример грешке у конгруенцији с двоструком субординацијом, и то у члану ближем именици:

(Obično on je iskren.) To je n j e g o v a *najviše*²¹ prednost. (korejski)

²¹ Овде се ради још и о погрешном лексичком избору – *предност* није *висока*, него *велика*, па онда ни компаратив не треба да буде *највиша* него *највећа*.

Укупно 13 грешака потиче од девет студената који говоре један од пет језика: арапски (1 студент), енглески (2), италијански (1), јапански (1) или корејски (4).

Двојни су наставци номинатива и акузатива јединине средњег рода, именичке речи могу имати наставак *-o* или наставак *-e*, а њихова дистрибуција зависи од природе претходнога гласа. У забележеним примерима увелико претеже наставак *-o*, налазимо га у чак 51 случају (од укупно 58).

4.4. Конгруенција одредбене речи с именицом у функцији субјекта реченице уместо с именицом као главним чланом синтагме

Као могућу, занимљиву и на неки начин разумљиву појаву, из анализираног корпуса треба издвојити следећа *четири примера* у којима имамо именски предикат с именичком синтагмом у функцији именског дела предиката. Именица у функцији субјекта различитог је рода у односу на именицу у именском делу предиката, а зависни члан синтагме не конгруира с именицом која је њен главни члан него с именицом у позицији субјекта, која му претходи (обележена спационираним слогом):

Moja m a m a je *najstroža* roditelj. (engleski)

Ali, ja mislim da Sa r a j e v o je veoma *interesantno* i lep grad. (korejski)

Moј stariјi b r a t je *najkomičan* dete. (engleski)

Ja mislim, B u d i m p e š t²² je *najlemši*²³ mesto na svetu (korejski)

Наведени примери показују нам да се у посматраној речи женски и средњи род појављују уместо мушког, и мушки уместо средњег рода (све у јединици), код двоје корејских и једног америчког студента с енглеским као првим језиком.

5. Закључак

У анализираној грађи, у именичкој синтагми нађено је укупно 213 одредбених речи у погрешном роду. Од тога, готово половину ($97/213 = 45,5\%$) чине облици мушког рода именичких речи употребљени уместо женског (71 пример) и средњег рода (26). Потпуно је изједначена учесталост појављивања

²² Овде именица *Будимпешт* има обележје мушког рода, нема наставак *-a*, највероватније под утицајем енглеске и мађарске верзије овог имена (*Budapest*).

²³ Уз словну грешку, *n* : *m*.

женског и средњег рода, по 58 примера за сваки од њих ($58/213 = 27,2\%$).

Притом се и један и други најчешће јављају уз именице мушког рода:

- женски род уместо мушког (54 примера) и средњег рода (4),
- средњи род уместо мушког (45 примера) и женског рода (13).

Ако погледамо падежне облике у којима је начињена грешка у роду, видимо да се:

- мушки род појављује у:
 - номинативу (62 пута),
 - генитиву (5),
 - акузативу (22),
 - локативу (6), и
 - инструменталу (2);
- женски род такође у:
 - номинативу (35),
 - генитиву (5),
 - акузативу (12),
 - локативу (2), и
 - инструменталу (4);
- средњи род само у:
 - номинативу (29), и
 - акузативу (29).

Дакле, укупно гледано – најчешће су грешке у облицима номинатива ($126/213 = 59,2\%$), двоструко их је мање у акузативу ($63/213 = 29,6\%$), док су оне у генитиву, локативу и инструменталу готово занемарљиве (заједно их је $24/213 = 11,3\%$).

Овде се намеће питање зашто је највише грешака баш у основном облику. Да ли то значи да су страни студенти (скоро) све друге падежне облике одредбених речи савладали, усвојили, а само номинативски нису? (Мало је вероватно да је тако.) Или то показује да именичке синтагме најчешће користе у номинативу, па отуда баш у њему и највећи број неслагања? (Ако знамо да се конгруенција унутар синтагме уводи од краја 1. лекције, обликом номинатива присвојних заменица, односно од 3. лекције почетног нижег нивоа, обликом номинатива придева, онда нам је јасно да до краја нивоа А2 највише прилика и времена студенти имају баш за овај падежни облик.) Одговор на ово питање добили бисмо неком широм, обимнијом анализом њихове писане продукције, али и ово што видимо указује нам на једну значајну ствар, а то је да неизворни говорници мало теже схватају појам конгруенције у српском језику и кад је

основни облик у питању, што даље води ка закључку да ће и са осталим падежним облицима именичке синтагме засигурно имати проблема и да ће им за њихово савладавање требати доста времена и доста вежбања, можда и више него за номинатив. (И то би нека друга анализа сигурно показала.)

Према обиму субординираног члана синтагме, забележени су углавном примери с једноструком субординацијом: *најстрожа* родитељ, на пример (што је било очекивано на почетним нивоима учења српског језика као страног), док су примери с двоструком и троструком субординацијом малобројни (*његов омиљен* реченица, одн. *мој нови мали* беба), укупно их је шеснаест.

Све грешке (213) начинило је укупно 57 студената који говоре један од следећих 13 језика: арапски (1 студент), грчки (1), енглески (13), италијански (1), јапански (1), корејски (18), мађарски (6 – Војводина, 1 – Мађарска), немачки (3), пољски (2), португалски (4), фински (1), хинди (1) или шпански (4).

Што се тиче студената мађарског матерњег језика, гршили су једнако као и остали студенти. Правили су скоро све типове грешака који су забележени у анализираној грађи. Једина категорија у којој се они не појављују јесте употреба средњег рода уместо женског. (Истина, та група примера и није велика, има их свега тринаест. Да је већа, можда би мађарски студенти и у њој имали удела.) Из другог угла посматрано, оно што је раније нађено као најфреквентније код ученика мађарске националности у Србији, сад је забележено и код страних студената, укључујући и студенте с мађарским као првим језиком, било да живе овде, било да долазе из Мађарске.

Појаве које су у ранијим истраживањима међујезичке интерференције окарактерисане као појаве настале и аналогичном унутар самог српског језика (поред утицаја мађарског језика на српски, нпр. *велик* пећ, *моја* деда), забележене су и у овом истраживању. Али, исто тако, забележене су и оне појаве које у тим ранијим истраживањима нису сматране аналошким, већ само међујезичким грешкама (на пример: *зелен* боја, у *нашој* стану). И све оне заједничке су и страним студентима и студентима мађарског матерњег језика.

Анализа нам показује да многи студенти различитих првих језика греше у роду придевских речи (пре свега због сложености нашег граматичког система), да је категорија рода (у датом тренутку) у њиховом знању нестабилна, да јој на почетним нивоима треба посветити више пажње, обухватајући и средњи род, а не само мушки и женски као природне родове. Доминација облика мушког рода тамо где му није место може имати свој разлог у томе што се студенти баш с њим сусрећу пре и чешће него с осталим облицима – на часовима приликом увођења нових придевских речи наводи се мушки род једнине као основни

облик; ако пак отворе речник, и у њему ће наћи мушки род једине као основни облик. Памћење облика женског и средњег рода захтева додатни труд.²⁴

Литература

1. Arsenijević, Nada (1988), „Interferencija u mađarsko-srpskohrvatskom dvojezičju: greške u gramatičkoj kategoriji roda”, *Pedagoška stvarnost* (Novi Sad), XXXIV/9–10, 639–646.
2. Arsenijević, Nada (1990), *Najfrekventnije interferentne pojave učenika mađarske narodnosti u produkciji na srpskohrvatskom jeziku*, neobjavljena magistarska teza, odbranjena 1990. godine na Institutu za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad: Seminarska biblioteka Odseka za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu. Sign. L 10305.
3. Babić, Biljana (2016), „Greške u upotrebi oblika lokativa na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog”, *Зборник у част Биљани Суботић: Теме језикословне у србистици кроз дијакронију и синхронију*, Нови Сад: Филозофски факултет, 703–726.
4. Babić, Biljana (2017), „Greške u upotrebi oblika genitiva na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog”, *Језици и културе у времену и простору VI (Тематски зборник)*, Нови Сад: Филозофски факултет, 363–377.
5. Бабић, Биљана (2018), „Унутарјезичке грешке у употреби облика акузатива у српском језику као страном”, *Српски језик: студије српске и словенске*, XXIII, Београд: Филолошки факултет, 583–600.
6. Бабић, Биљана (2020), „Најфреквентније унутарјезичке грешке у употреби падежних облика именица у српском језику као страном”, *Српски као страни језик у теорији и пракси 4*, Београд: Филолошки факултет, 47–59.
7. Babić, Biljana (2021), *Unutarjezičke greške u nastavi srpskog jezika kao stranog*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Centar za srpski jezik kao strani.
8. Bjelaković, Isidora, Jelena Vojnović (⁵2014), *Научимо српски – Let's Learn Serbian 1*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
9. Burzan, Mirjana (1984), *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske narodnosti*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike.
10. Burzan, Mirjana (1987), „Ogrešenja o kategoriju roda u srpskohrvatskom jeziku učenika mađarske narodnosti – slaganje subjekta i odredbe”, *Pedagoška stvarnost* (Novi Sad), XXXIII/9–10, 789–793.

²⁴ Поређења ради, доминација мушког рода једине забележена је и приликом анализе грешака у роду (и броју) глаголског придева радног, као и у роду (и броју) придевских речи у функцији именског дела предиката – на истом корпусу (в. Babić 2021: 194–249).

11. Ивић, Милка (1960), „Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику”, *Наш језик* (Београд), н.с., књ. X, св. 7–10, 192–211.
12. Jerković, Jovan (1988), „Unutarjezička interferencija u srpskohrvatskom kao sekundarnom jeziku”, *Pedagoška stvarnost* (Novi Sad), XXXIV/1, 29–34.
13. Mikeš, Melanija (1968), „Kategorija srpskohrvatskog gramatičkog roda u govoru dece mađarskog maternjeg jezika”, *Прилози проучавању језика* (Нови Сад), 4, 249–254.
14. Милошевић, Стефан (2016), „Типологија граматичких грешака руских говорника при усвајању српског језика”, *Српски као страни језик у теорији и пракси 3*, Београд: Филолошки факултет, 169–179.
15. Mrzović, Pavica, Zora Vukadinović (²2009), *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
16. Perišić Arsić, Olja (2016), „Analiza grešaka u srpskom jeziku kao stranom na primeru italofona”, *Српски као страни језик у теорији и пракси 3*, Београд: Филолошки факултет, 155–168.
17. Пипер, Предраг, Иван Клајн, Рајна Драгићевић (⁴2022), *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
18. Rožgaj-Hadži, Vesna (1987), „Klasifikacija govornih napak pri slovenskih študentih hrvaškega ali srbskega jezika”, *Jezik in slovstvo* (Ljubljana), 33/1–2, 25–32.
19. Раичевић, Вучина (2011), *Речник лингводидактичке терминологије*, Београд: Завод за уџбенике.
20. Стевановић, Михаило (²1974), *Савремени српскохрватски језик (Грамматички системи и књижевнојезичка норма), II Синтакса*, Београд: Научна књига.

Biljana M. Babić
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Linguistics

THE ANALYSIS OF ERRORS IN GENDER OF THE CONGRUENT WORD IN A NOUN PHRASE IN SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

This paper carries out a morphological and syntactic analysis of errors in the form of a dependent member of a nominal phrase, specifically – in gender of the congruent word. The corpus has been formed through the excerption of material from 503 assignments written by students who have taken an intensive course in Serbian as a foreign language (at level A1 and A2) at the Centre for Serbian as a Foreign Language at the Faculty of Philosophy in Novi Sad. The aims of the analysis are as follows: identification of er-

rors, systematisation according to types, quantitative and statistical analysis, presentation of analysis results according to types of errors, frequency of occurrence and the students' first language (since the participants are ethnically and linguistically heterogeneous). Another aim is to compare, as far as possible, the analysis outcome with results of previous analyses of errors in gender of the congruent word in language production by students with Hungarian as their first language learning Serbian as their non-native language. Since there is no category of gender in Hungarian, it is pointed out that the acquiring of this category is especially difficult for speakers of this language. The analysis has shown that: foreign students incorrectly use male gender forms most frequently (45,5%), while the incorrect use of female and neutral gender is completely equal (27,2% per gender). Considerable similarities in errors have been established between foreign students and students with Hungarian as their first language. What was previously determined as the most frequent error among students of Hungarian nationality in Serbia has now been confirmed in the case of foreign students as well, including students whose first language is Hungarian regardless of whether they live here or come from Hungary.

► **Key words:** Serbian as a foreign language, error, error analysis, phrase, congruence, gender.

References

1. Arsenijević, Nada (1988), „Interferencija u mađarsko-srpskohrvatskom dvojezičju: greške u gramatičkoj kategoriji roda”, *Pedagoška stvarnost* (Novi Sad), XXXIV/9–10, 639–646.
2. Arsenijević, Nada (1990), *Naifrekventnije interferentne pojave učenika mađarske narodnosti u produkciji na srpskohrvatskom jeziku*, neobjavljena magistarska teza, odbranjena 1990. godine na Institutu za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad: Seminarska biblioteka Odseka za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu. Sign. L 10305.
3. Babić, Biljana (2016), „Greške u upotrebi oblika lokativa na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog”, *Zbornik u čast Ljiljani Subotić: Teme jezikoslovne u srbistici kroz dijahroniju i sinhroniju*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 703–726.
4. Babić, Biljana (2017), „Greške u upotrebi oblika genitiva na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog”, *Jezici i kulture u vremenu i prostoru VI (Tematski zbornik)*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 363–377.
5. Babić, Biljana (2018), „Unutarjezičke greške u upotrebi oblika akuzativa u srpskom jeziku kao stranom”, *Srpski jezik: studije srpske i slovenske*, XXIII, Beograd: Filološki fakultet, 583–600.

6. Babić, Biljana (2020), „Najfrekventnije unutarjezičke greške u upotrebi padežnih oblika imenica u srpskom jeziku kao stranom”, *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi* 4, Beograd: Filološki fakultet, 47–59.
7. Babić, Biljana (2021), *Unutarjezičke greške u nastavi srpskog jezika kao stranog*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Centar za srpski jezik kao strani.
8. Bjelaković, Isidora, Jelena Vojnović (⁵2014), *Naučimo srpski – Let’s Learn Serbian 1*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
9. Burzan, Mirjana (1984), *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske narodnosti*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike.
10. Burzan, Mirjana (1987), „Ogrešenja o kategoriju roda u srpskohrvatskom jeziku učenika mađarske narodnosti – slaganje subjekta i odredbe”, *Pedagoška stvarnost* (Novi Sad), XXXIII/9–10, 789–793.
11. Ivić, Milka (1960), „Obeležavanje imeničkog roda u srpskohrvatskom književnom jeziku”, *Naš jezik* (Beograd), n.s., knj. X, sv. 7–10, 192–211.
12. Jerković, Jovan (1988), „Unutarjezička interferencija u srpskohrvatskom kao sekundarnom jeziku”, *Pedagoška stvarnost* (Novi Sad), XXXIV/1, 29–34.
13. Mikeš, Melanija (1968), „Kategorija srpskohrvatskog gramatičkog roda u govoru dece mađarskog maternjeg jezika”, *Prilozi proučavanju jezika* (Novi Sad), 4, 249–254.
14. Milošević, Stefan (2016), „Tipologija gramatičkih grešaka ruskih govornika pri usvajanju srpskog jezika”, *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi* 3, Beograd: Filološki fakultet, 169–179.
15. Mrzović, Pavica, Zora Vukadinović (²2009), *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
16. Perišić Arsić, Olja (2016), „Analiza grešaka u srpskom jeziku kao stranom na primeru italofona”, *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi* 3, Beograd: Filološki fakultet, 155–168.
17. Piper, Predrag, Ivan Klajn, Rajna Dragičević (⁴2022), *Normativna gramatika srpskog jezika*, Novi Sad: Matica srpska.
18. Požgaj-Hadži, Vesna (1987), „Klasifikacija govornih napak pri slovenskih študentih hrvaškega ali srbskega jezika”, *Jezik in slovstvo* (Ljubljana), 33/1–2, 25–32.
19. Raičević, Vučina (2011), *Rečnik lingvodidaktičke terminologije*, Beograd: Zavod za udžbenike.
20. Stevanović, Mihailo (²1974), *Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički sistemi i književnojezička norma)*, *II Sintaksa*, Beograd: Naučna knjiga.

Преузето: 27. 8. 2022.
Корекције: 4. 10. 2022.
Прихваћено: 11. 10. 2022.

Iryna Lenchuk¹

Amer Ahmed²

Department of English Language and Literature
College of Arts and Applied Sciences, Dhofar University

VOT ÉTO DA! SOME REMARKS ON ASSESSMENT IN RUSSIAN

Abstract: This article investigates assessment in Russian as a type of social action by using the approach to linguistic relativity where the diversity of lexicosyntactic resources available to the speakers of natural languages brings about different collateral effects to the social act of assessment. An analysis of selected samples of a Russian spoken corpus presented in this paper shows that specific lexicosyntactic resources available to the speakers of Russian, such as flexible word order and particles (e.g. da, nu, vot, to), have specific collateral effects. In addition to building agreement in assessment, these lexicosyntactic resources (i) create the context of closeness where more can be said with less overtly expressed linguistic means, and (ii) intensify the social act of assessment by making it more emotionally charged.

Keywords: spoken language, colloquial speech studies, assessment as social action, linguistic relativity.

Introduction

How do people participate in social events? One way to do that is by offering assessments. According to Pomerantz (1984: 57), “assessments are produced as *products* of participation; with an assessment, a speaker claims knowledge of that which he or she is assessing”. Sidnell and Enfield (2012: 312) define assessment as the use of evaluative expressions to express a person’s stance towards the object of assessment, which is typically offered in the grammatical form of assertion. In interaction, assessment offered by the first speaker is typically followed by the

¹ilenchuk@du.edu.om

²aahmed@du.edu.om

assessment of the second speaker that is (dis)aligned with the first speaker's stance on the object of assessment.

“The machinery” (Sacks 1995, v. 2: 169) of assessment has been studied cross-culturally and cross-linguistically (see e.g. Goodwin and Goodwin 1987; Heritage and Raymond 2005; Tanaka 2016). For example, Sidnell and Enfield (2012) review the analysis of the epistemically authoritative second-position assessment in three languages: Caribbean English Creole (Sidnell 2009a), Finnish (Sorjonen and Hakulinen 2009) and Lao (Enfield 2007). Their analyses of assessment are framed within a new perspective on the concept of linguistic relativity that they proposed, which can be briefly summarised as follows. Natural languages are diverse and therefore they differ in what lexicosyntactic resources are available to their speakers in their attempts to organise turn-by-turn interaction. Sidnell and Enfield argue that these differences bring about different collateral effects, that are referred to as side effects created by specifically selected lexicosyntactic tools for the purpose of achieving intersubjectivity, i.e. understanding in interaction.

Based on an analysis of selected samples of a Russian spoken corpus, this paper attempts to continue the cross-linguistic work on assessment from the point of view of conversational analysis and interactional linguistics (see e.g. Sidnell 2009b) by investigating how assessment is done in Russian. Specifically, the paper focuses on assessment from the point of view of the lexicosyntactic resources that are available to the speakers of Russian for building agreement in assessment. The claim is that these linguistic resources (i) create a certain context in which speakers perform the act of assessment and (ii) lead to collateral effects specific to the act of assessment in Russian.

Social actions as rituals

Recently, the universal nature of talk-in-interaction across many cultural and linguistic communities has been noticed and addressed by Sidnell (2009c: 3), who argues that despite all the diversity, “people everywhere encounter the same sorts of organisational problems and make use of the same basic abilities in their solution to them...”.

The claim that human actions are universal has a long-standing tradition which goes back to Goffman who was interested in studying the organisation of social life through everyday encounters or situations. Goffman (1967: 44) argued that despite the cultural differences, “people everywhere are the same”, i.e. they self-regulate their actions through rituals built into them by the society. Goffman noted that

Universal human nature is not a very human thing. By acquiring it, the person becomes a kind of construct, built up not from inner psychic propensities but from moral rules that are impressed upon him from without...The general capacity to be bound by moral rules may well belong to the individual, but the particular set of rules which transforms him into a human being derives from requirements established in the ritual organisation of social encounters. (45)

Goffman believed that the order of social rituals was centered on the construct of face rather than justice. The participants of everyday social situations want to be validated and acknowledged; therefore, they will steer away from the types of social actions that might threaten the integrity of face. He described it in the following way,

Social life is an uncluttered, orderly thing because the person voluntarily stays away from the places and topics and times where he is not wanted and where he might be disparaged for going. He cooperates to save his face, finding that there is much to be gained from venturing nothing. (110)

Thus, Goffman proposes the universality of the organisation of social life through ritual, where a person is taught self-expression through face, “an image of self delineated in terms of approved social attributes” (1967: 5), such as pride, honor, dignity and consideration. Goffman also acknowledged a certain amount of cross-cultural variation in relation to these “human-nature elements” (45), where the lack of some values may be counterbalanced by others. However, despite all the variations, what remains central in the organisation of social life is the essential ritual of face saving and face maintenance.

How do Goffman’s ideas mentioned above relate to the social act of assessment? It can be argued that they provide a theoretical foundation for the following assumptions. The first assumption deals with the universality of assessment that people from many cultural and linguistic communities engage in while participating in social activities. The second assumption deals with the rules of this participation, specifically, with acknowledgment and validation of the participants’ epistemic rights to assess the object of their assessment (Heritage and Raymond 2005; Sidnell and Enfield 2012). The third assumption deals with the importance of face maintenance through preference for agreements rather than disagreements with the assessment provided by a co-participant (Pomerantz 1984). Face saving and face maintenance is also realised through preference to emphasise “shared affect and co-experience the participants display to each other” (Goodwin and Goodwin 1987: 41) over the object of assessment.

Background

Naturally occurring speech (*razgovornay rech*) can be studied from many different perspectives. It can be analysed from the point of view of Austin's speech act theory that studies "a use of language that not only says but does" (Mey 2006: 54). The study of speech acts (e.g., apologising, threatening, greeting, convincing, complimenting, etc.) are at the centre of pragmatics, a field of linguistics that investigates how meaning is achieved in the context of language use. (Mey 2006). A number of studies written in the Russian language are centred on the analysis of speech acts. For example, Borger (2004) examines the lexico-grammatical features of the speech acts of negative reaction realised through refusals, prohibitions, disagreements, rebuttals, and disapprovals as well as their pragmatic force in the discourse of modern plays. Bragina and Sharonov (2019) focus their analysis on pseudo-questions, i.e. mock citations of interlocutor's speech and rhymed pseudo answers that are labeled as acts of 'pedagogical aggression'. In their study they analysed excerpts taken from literary sources (i.e. short stories, novels) found in the database of the National Corpus of the Russian Language. Through the use of Discourse Completion Tasks as tools for data collection, Vlasyan and Kozhukhova (2019) investigate formal and informal invitations in the Russian language within the framework of politeness theory.

The study presented in this paper analyses naturally occurring speech (*razgovornay rech*) within the framework of conversation analysis rather than pragmatics. The focus of conversation analysis (CA) is on researching the organisation of human action in and through the talk-in-interaction. Thus, the study does not address the act of assessment as a speech act but rather focuses on how assessment is achieved as a type of social action through talk-in-interaction. To the best of the authors' knowledge, there are no studies that investigate assessment in Russian using the methodology of conversation analysis and the present study aims to address this gap.

We start the analysis of assessment by providing an overview of the studies that focus on assessment in Japanese (Tanaka 2016) and Finnish (Hakulinen & Sorjonen 2016). The choice to review assessment studies on Japanese and Finnish is explained by the fact that despite many differences, Japanese, Finnish and Russian share some common syntactic properties, such as a flexible word order. In these languages, a flexible word order is possible since the arguments of a predicate are marked for morphological case (e.g. subject vs. object). The fact that both subject and object arguments are morphologically case marked allows for the possibility of pronouncing some of these arguments and dropping the others by constructing

null subject sentences. A null subject sentence is a sentence in which the subject can be omitted but can still be recovered either through the verb morphology or through the context (for Russian, see Bailyn 2011; for Finnish, see Biberauer et al. 2009; for Japanese, see Camacho 2013).

In an investigation of the connection between the lexico-grammatical resources provided for a language and the type of social action that is facilitated in that language, Tanaka (2016) identifies the following main strategies used by Japanese speakers in interaction: (1) word order variability; (2) omitting unexpressed arguments. Japanese speakers use these strategies for the purpose of expediting an agreement within the base turn construction unit (TCU) and for showing preference and affiliation with the stance taken in a prior assessment. The strategy of omitting unexpressed arguments is illustrated in example (1):

Example 1 (example 1 and 7 in Tanaka, 2016, p. 9 and p. 13, respectively)

1 + ³ Orie:	yuukyuu	tte	ii	yo	ne
	paid.leaves	TOP	nice	FP	FP
	'concerning paid leaves, nice, aren't ((they))?'				
2 → Fumi:	ii	yo	ne:	[:	
	nice	FP	FP		
	'nice, aren't ((they))?'				

In turn 1, Orié offers a positive assessment of *yuukyuu* 'paid leaves' by placing positive assessment in the predicate position, which is shaded in turn 1. Fumi expedites her assessment by repeating the same predicate and by placing it in the turn-initial position (see the shaded part in turn 2). As seen from turn 2 of the example in 1, Fumi omits the subject argument 'paid leaves'.

Tanaka (2016) states that the grammar of the Japanese language allows for structures where arguments can be unpronounced and therefore, predicates can be placed in the turn-initial position without a mandatory subject. These structures are commonly used by the Japanese speakers as means for building positive agreement with a prior assessment.

Another syntactic resource that is available to Japanese speakers who participate in the act of assessment is word order flexibility. This means that by housing

³ Following Tanaka (2016), the initial assessment is indicated by a plus sign, i.e. '+', and the second assessment is indicated by '→', i.e. an arrow sign.

assessment in the turn-initial predicate, the speaker can add any extra material, if needed, in the post-predicate position. This is illustrated in example (2) below.

Example 2 (example 8 in Tanaka, 2016, p. 14)

- 1 + Shin: ((whispered)) °° shippai da yo °°
 fiasco COP FP
 ‘a fiasco, ((it)) was.’
- 2 →Nobu: ((whispered)) °sshipp(h)i da yo=kinoo wa hhhh[.hhh°
 fiasco COP FP yesterday TOP
 ‘a fiasco, ((it)) was, as for yesterday hhhh .hhh.’

In turn 1 of example 2, Shin offers assessment of his trip to the beach by placing the predicate in the turn-initial position. Nobu agrees with this assessment by using the strategy of turn-initial repeated predicate and by placing the tropicalised element *kinoo wa* ‘as for the yesterday’ in a post-predicate position. According to Tanaka, the possibility of this word order in Japanese is used by the Japanese speakers as a strategy to index agreement early at the beginning of the TCU by repeating the predicate that houses the assessment and by locating extra material in the post-predicate position.

In Finnish, two typological features are relevant for building assessment, which is (i) a possibility of forming a clause without a subject and (ii) flexibility of word order. According to Hakulinen and Sorjonen (2016: 125), free word order in Finnish creates the following paradigm of agreeing with a prior assessment: Adverb + V, V(+V), V+S (+X), S+V (+X), V+ particle. The authors argue that the structures chosen by the speakers in assessment might have different functions in conversations or in Sidnell and Enfield’s (2012) words, different collateral effects. For example, Hakulinen and Sorjonen argue that the verb repeat paradigm option (V + V) signals assertion of the agreement offered in a previous turn, VS response signals differences in speakers’ position to the object of assessment, whereas V + particle signals topic closure, as illustrated in example (3).

Example 3 (example 13 in Hakulinen & Sorjonen 2016: 145)

- 16 Antti: .nhh Joo:, .mth (.) ↑Ai siel ol’ oikeen löpökamina
 PRT PRT there was true oil.stove
 .nhh Joo:, .mth (.) ↑So there was a real oil stove.

17 → **Sehän oli hieno homma.**=
that-CLI was fine business

Now that was something.=

18 Pekka: → **=mt Oli joo**
was yes

19 (0.6)

In line 16, the speaker offers assessment of a stove that heated a hut where Antti and his friends stayed during their winter trip to Lapland. By assessing the stove as something extraordinary, Antti invites Pekka to elaborate on the topic of assessment to which Pekka responds with the construction V + joo (V + PRT). The agreement offered is followed by a pause which signals the closure of the topic. Thus, in addition to agreeing with the previously offered assessment, the structure V + PRT is used in Finnish as a topic closure.

These studies have shown that specific lexicosyntactic properties of Japanese and Finnish are used as resources to build assessment in interaction. Despite the fact that both languages share the syntactic property of flexible word order, building positive agreement in Finnish and Japanese has language specific consequences or collateral effects. In Japanese, the speakers can expedite positive agreement in assessment by placing it in turn-initial position and locating all other arguments in the post-predicate position. In Finnish, in addition to signalling agreement in assessment, V + PRT structure is also used as a topic closure. The next section attempts to shed light on how assessment is done in Russian and on the consequences or collateral effects of assessment as a type of social action.

The data: Some methodological issues

The Russian data analysed in the paper are taken from a tape-recorded and transcribed corpus of the Russian spoken language (Zemskaja & Kapanadze 1978). This corpus was also used in a number of studies of Russian colloquial speech (see e.g. Vepreva, Shalina, & Matveeva 2019). We acknowledge the fact that the data are taken from a corpus that dates back to 1978. The rationale for using this corpus is the following. Unfortunately, there is no publicly available corpus of spontaneously occurring speech in Russian. The corpus of the colloquial Russian language, which is part of the National Corpus of Russian (2019) has examples of lexical items and syntactic structures that occur in colloquial Russian at the sentence level only. The spontaneous speech in this corpus is presented only in narratives told by one narra-

tor. To the best of our knowledge, the data collected and recorded as the result of the project titled the St. Petersburg One Day of Speech Corpus has not been made publicly available (see e.g. Bogdanova et al. 2015) and it seems that the corpus is still under construction.

The corpus used in this paper has been tape-recorded and transcribed and constitutes a valid representation of the spontaneously occurring Russian speech. For the purpose of this paper, the decision has been made to keep the transcription as it is used in the original. We are aware of the fact that the transcription used in the corpus does not follow the established CA conventions that seem to capture a more nuanced approach to transcribing naturally occurring interaction (for an overview of different approaches to transcribing naturally occurring interaction, see e.g. Hepburn and Bolden 2013). However, the standard rule of transcribing non-English data has been observed in this paper to follow a three-line presentation of the Russian data, i.e. a transliteration line, a morpheme-by-morpheme breakdown line and an English translation line.

Samples of naturally occurring Russian conversations are selected on the basis of their relevance to the social action of assessment (positive and negative) that speakers regularly participate in.

Data analysis

This section provides a description of the analysis of assessment in Russian. The purpose of the analysis is to demonstrate that despite its universal nature, assessment in Russian has specific consequences or collateral effects in relation to the type of social action undertaken by speakers of Russian. These collateral effects are determined by certain lexicosyntactic resources available to the speakers of Russian participating in the act of assessment. The discussion of the data starts with excerpt 1.

Excerpt 1 (About the play) (Zemskaja & Kapanadze 1978: 200)

- 1 + B: Da-a/ oni stavili Steinbek-a/ **blestiashche sovershenno** bylo postavleno/
 PRT they staged Steinbeck-ACC brilliantly really was staged
 ‘Yeah, they staged Steinbeck. It was brilliantly staged.’
- 2 → D: **Da-a?**
 PRT
 ‘Really!’

- 3 → G: **Vot** **éto** **da!**
PRT this PRT
'Isn't it something'
4 → A: **Steinbek-a//**
Steinbeck-ACC
'Steinbeck'

In Excerpt 1, the act of assessment starts with speaker's B positive assessment of the performance of Steinbeck's play staged by the students. D's utterance in turn 2 that consists of the particle *da* only is interpreted as the expressions of admiration of the fact that Steinbeck's play has been played in a local theatre. In G's utterance in turn 3, *da* is included in the expression *Vot éto da* 'Isn't it something!'; an expression that upgrades the first speaker's assessment by making it very expressive and emotionally charged. At the same time, speaker A in turn 4 chooses to express his agreement by repeating the object of assessment, i.e. *Steinbek-a* 'Steinbeck', and omitting the verb and other arguments included in the utterance.

Similar to Japanese and Finnish, Russian allows for a flexible word order due to its extensive system of morphological case. Thus, speaker B in 1, can place the adverbial phrase *blestiáshche sovershenno* 'really brilliantly' at the beginning of the utterance that signals assessment. Speaker A in 4 has the choice of expressing his agreement by using only the object since the Accusative marker *-a* on the object *Steinbek-a* Steinbeck-ACC identifies it as an object.

The lexicosyntactic resources that are available to the speakers in Excerpt 1 include particles, morphological case and flexible word order for building agreement. Thus, the context is created with minimum overtly expressed resources since some of the arguments can be omitted and the emotion of admiration can be expressed by the particles only. In addition, some of the sentence constituents that express assessment can be dislocated from their canonical syntactic positions and be moved to the beginning of the utterance, thus expediting assessment provided by the speakers. The collateral effects of these resources are a shared emotional closeness created among the speakers engaged in the act of assessment. This is also illustrated in excerpt 2 presented below.

Excerpt 2 (About Vit'ka) (Zemskaja & Kapanadze 1978: 147)

- 1 A: A? Sdelat' chto zhe/ konechno nichego ne sdelaesh'//
 PRT do what PRT of.course nothing not do
 'PRT What can you do? You can't do anything of course.'
- 2 + Y: Nu Vit'ka/ Vit'ka-to on vsë vremiã tam//
 PRT Vit'ka Vit'ka-PRT he all time there
 'PRT Vit'ka, Vit'ka-PRT he is always there.'
- 3 → A: Net Vit'ka-to molodets umnit'sa// molodets/ molodets//
 PRT Vit'ka-PRT good.man good.man good.man good.man
 'PRT Vit'ka-PRT is a good man. A good man, a good man.'

In excerpt 2, two friends A and Y talk about the death of their mutual friend. In turn 1, speaker A expresses the feeling of helplessness in the face of death. What happens in line 2, which starts with the particle *nu*, is the introduction of a new, more positive turn and an indirect positive assessment of Vit'ka, the speakers' friend. By saying that Vit'ka is *vsë vremiã tam* 'always there', Y provides an indirect positive assessment of Vit'ka, who spends time with the family of their mutual deceased friend. The second speaker A agrees with the assessment. The utterance in turn 3 contains two particles *net* and *to*. The negative participle *net* at the beginning of turn 3 and the particle *to* that attaches to the noun Vit'ka are used here to signal emphasis. The speaker uses them to emphasise the assessment of Vit'ka as a really good person and a good friend. In addition to the use of particles, speaker A repeats the predicate *molodets molodets* 'a good man, a good man'. This repetition is used as a closure of the positive assessment of Vit'ka as a good person and a good man that was initiated by the use of particles.

Similar to excerpt 1, in excerpt 2, the agreement in assessment is offered through the use of particles and a flexible word order. For example, in addition to using adjectives, such as *good* when describing Vit'ka, the particle *to* is used here as an intensifier, thus creating a stronger degree of positive assessment. The collateral effect of these resources is that by positively assessing their friend Vit'ka, the speakers counterbalance the feeling of helplessness that they have experienced because of the loss of their mutual friend.

The use of particles and argument fronting as intensifiers in assessment is also observed in Excerpt 3.

Excerpt 3 (Katya's behaviour) (Zemskaja & Kapanadze 1978: 183)

1. A: ... *Katiā* *vela* *sebiā* *nichego?*
Katya behaved herself not.bad
'Did Katya behaved herself well?'
- 2 + B: *Ochen' khorosho*
very well
'Very well.'
3. A: *Slushalas'?*
obey
'Did she listen to you?'
4. B: → *Da da s nei vobshche nikakikh problem*
yes yes with her absolutely no problem
'Yes, yes, there are no problems with her absolutely'
absoliūtno ... ona takaia spokoinaia
absolutely ... she PRON quiet
'Absolutely, she is very quiet.'
5. → A: *Khorosho*
good
'Good.'

In excerpt 3, speakers A and B discuss the behaviour of a child named Katya. Initially B offers a positive assessment of Katya's behaviour through the use of the adverb phrase *ochen' khorosho* 'very well'. In turn 4 in response to A's question, B continues the positive assessment of Katya's behaviour first by repeating the particle *da* (i.e. *da da* 'yes yes') and second, by topicalising the prepositional phrase *s ney* 'with her' in turn 4. The topicalisation of the prepositional phrase is possible due to the flexible word order in Russian. The collateral effect of the topicalisation of the prepositional phrase is in emphasising the object of assessment (i.e. Katya's behaviour). The turn *khorosho* 'good' by speaker A concludes the assessment of the child's behaviour and acts as a token of agreement with the assessment provided by B.

Agreement with a negative assessment can create a shared emotional space for expressing an emotion of amusement, which is illustrated in excerpt 4.

Excerpt 4 (About the actress) (Zemskaja & Kapanadze 1978: 205)

- 1 -⁴ B: *Ona byla prima/ no (.) no ona po-moïemy éтого ne zasluživala//*
 she was prima/ but but she I.think this not deserve
 ‘She was prima but I think she does not deserve it.’
V obshchem ona vo vseh roliakh byla sovershenno odinakovaïa//
 in total she in all roles was completely same
 ‘Briefly speaking, she was the same in all her roles.’
- 2 → A: **Odinakovaïa?**
 Same
 ‘The same.’
- 3 B: **Chto** *Nastasïa Filippovna/ chto ona starshaïa sestra/*
 PRT *Natasiya Filipovna/ PRT she elder sister/*
 ‘Whether she is Nastasija Filippovna or whether she is the elder sister’
nikakoĭ raznitsy sovsem//
 no difference at.all
 ‘There is no difference.’
- 4 A: *(nerazb.) dyshit vsë odinakovo (imitiruet tiazhëloe dykhanie)//*
 (unclear) breathe all similar (imitating the heavy breathing)
 ‘Her breathing is always the same.’
 → *Kak nachnët ona/ Oi! Ia ne mogu//*
 PRT started she PRT I not be.able
 ‘Whenever she starts it! PRT I can’t stand it.’

Excerpt 4 starts with a negative assessment of one actor’s acting abilities. In the next turn, speaker A agrees with the assessment by repeating the predicate *odinakovaïa* ‘the same’. In turn 3, the particle *chto* is used by B to introduce a list of different roles played by the actor and emphasise monotony and lack of variety in the actor’s acting abilities. Speaker A continues with the assessment. In 4, speaker A uses flexible word order, i.e. a particle, a verb and a subject, which is followed by another particle. The particle *oi* is used in this turn to intensify the assessment and to create a humorous effect. In this excerpt, the lexicosyntactic resources selected by the speakers allow for a gradual build-up of the positive emotions that culminate in a humorous situation with speaker A imitating the iconic heavy breathing of the actor.

In addition to creating a shared emotional space, the particles can also be used as a topic closure, as illustrated in excerpts 5 and 6.

⁴The initial negative assessment is indicated by a negative sign, i.e. ‘-’.

Excerpt 5 (About the herring) (Zemskaja & Kapanadze 1978: 165)

- 1 + A: Ochen' khorosha selëdka
very good herring
'The herring is very good.'
- 2 → M: selëdka ne solënaïa//
herring not salty
'The herring is not salty.'
- 3 + A: Ochen' khorosha selëdka
very good herring
'The herring is very good.'
- 4 → E: Ugu// (.)
PRT

In excerpt 5, A provides an initial positive assessment. In turn 1, the assessment is expressed through the use of a marked word order, as it starts with the predicate *ochen' khorosha* 'very good' instead of the subject *selëdka* 'herring'. M indirectly agrees with the positive assessment of A by providing an utterance that describes the qualities of the assessed object. A confirms his prior assessment by repeating the original assessment housed in the predicate. Speaker E agrees with the assessment by using the particle *ugu* that signals a confirmation of the original assessment of A and M and a topic closure, as signaled by the pause that follows the particle *ugu*.

Now consider excerpt 6.

Excerpt 6 (About the dacha) (Zemskaja & Kapanadze 1978: 148)

- 1 S: I uchastok naverno bol'shoï//
and plot probably big
'And a plot is probably big.'
- 2 G: Net// Uchastok sotok shestnadsät'//
PRT plot weaving.land sixteen
'PRT, the plot is sixteen weaving land.'
- 3 + S: Shestnadsät'?// Ochen' khorosho// Neplokho//
sixteen very well not.bad
'Sixteen? Very well. Not bad.'
- 4 → G: N-da//
PRT

A flexible word order in Russian allows the speaker to emphasise the object of assessment, i.e. *uchastok*, which is followed by a description of the plot. In turn 3, S provides positive assessment by repeating the number *shestnadtsat'* 'sixteen' and by the use of the adverbs *ochen' khorosho* 'very well' and *neplokho* 'not bad'. In turn 4, G responds with the particle *n-da*. The function of the particle *n-da* in turn 4 is to neutralise if not downgrade the object of assessment that speaker G starts in turn 2. This neutralisation or downgrading the assessment is needed in response to speakers S's positive assessment in turn 3.

Discussion

This paper investigates assessment in Russian; specifically, it examines the use of the lexicosyntactic resources available to the Russian speakers in the evaluative act of assessment and their collateral effects. Table 1 presents a summary of the analysed excerpts for the purpose of identifying the collateral effects of the lexicosyntactic resources available to Russian speakers.

Table 1: Lexicosyntactic resources and their collateral effects

Excerpt No.	The object of assessment	Lexicosyntactic resources	Collateral effects
Excerpt 1	Steinbeck's play	flexible word order, morphological case	assessment emphasis upgrading assessment
		particles (<i>da, vot</i>)	by making it emotionally charged co-constructing agreement among the speakers
Excerpt 2	Vit'ka's behaviour	particles (<i>-to, nu</i>) flexible word order repetition	assessment emphasis counterbalancing a tragic event
Excerpt 3	child's behaviour	flexible word order particles	intensifying assessment creating assessment agreement
Excerpt 4	acting abilities of an actress	repetition particles (e.g., <i>oi</i>) flexible word order	intensifying assessment and creating an opportunity for a shared emotion of amusement

Excerpt 5	a herring	flexible word order repetition particles (e.g., <i>ugu</i>)	assessment agreement assessment closure
Excerpt 6	a dacha	flexible word order repetition particles (e.g., <i>nda</i>)	neutralising the object of assessment

Table 1 shows the following lexicosyntactic resources that are available to speakers of the Russian language: flexible word order, assessment repetition, particles. The data analysis shows that the particles used by the speakers of Russian in the analysed excerpts, such as *da*, *n-da*, *to*, *vot*, *net*, *oi* and a flexible word order allow the speakers to create the context of shared emotional space and closeness. This allows more to be said with less overtly expressed linguistic means as the omitted arguments and other elided linguistic materials can be recovered from the context. The particles (e.g., the particle *-to*) can emphasise the object of assessment or create a humorous effect (e.g., the particle *oi*). In addition, the particles can neutralise the object of assessment or provide closure to the evaluative act of assessment (e.g., the particle *n-da*). The collateral effects of the lexicosyntactic resources available to the speakers of Russian during the evaluative act of assessment make assessment an activity which can be expedited and emphasised by placing the evaluative remark at the beginning of the utterance. The particles make assessment an activity that provides space for shared emotions and affect.

Conclusion

This paper investigates how assessment is done in Russian; specifically, it examines the use of lexicosyntactic resources available to the speakers of Russian in assessment, such as particles and flexible word order. The claim that is made in this paper is that these linguistic resources (i) create a certain context for a social action of assessment and (ii) carry specific collateral or side effects. Since this is the first study on assessment in Russian to the best knowledge of the authors, further studies are needed to continue this line of work in cross-linguistic CA.

Abbreviations

TOP	topic particle
FP	final particle

COP	copula
V	verb
S	subject
X	complement
PRT	particle
CLI	clitic
ACC	Accusative case
PRON	Pronoun

References

1. Bailyn, J. F. (2011), *The syntax of Russian*. Cambridge University Press.
2. Biberauer, T., Holmberg, A., Roberts I., & Sheehan, M. (2009). *Parametric variation: Null subjects in Minimalist theory*. Cambridge University Press.
3. Bogdanova-Beglarian N., Martynenko G., & Sherstinova T. (2015), "The 'One Day of Speech' corpus: Phonetic and syntactic studies of everyday spoken Russian". In Ronzhin A., Potapova R., Fakotakis N. (Eds) *Speech and Computer*. SPECOM 2015. Lecture Notes in Computer Science, vol 9319. Cham, Switzerland: Springer.
4. Borger, Y. V. (2004), "Kompleksnyĭ analiz rechevykh aktov negativnoĭ reaktivnosti (na materiale sovremennykh dramaticheskikh proizvedeniiĭ). [*Complex analysis of speech acts of negative reaction (based on the analysis of modern drama)*]. (Unpublished doctoral dissertation). Tiimensk State University, Russia.
5. Bragina, N., & Sharonov, I. (2019), "'Pedagogical' aggression in Russian everyday communication". *Russian Journal of Linguistics*, 23 (4). doi: 10.22363/2312-9182-2019-23-4-975-993. 975-993.
6. Camacho, J. A. (2013), *Null subjects*. Cambridge University Press.
7. Enfield, N. J. (2007), *A grammar of Lao*. Berlin: Mouton de Gruyter.
8. Goffman, E. (1967), *Interaction ritual: Essays on face-to-face behavior*. Garden City, NY: Anchor Books.
9. Goodwin, C., and Goodwin, M. (1987), "Concurrent operations on talk: Notes on the interactive organization of assessments". *IPRA Papers in Pragmatics*, 1(1), 1-54.
10. Hakulinen, A., & Sorjonen, M-L. (2016), "Designing utterances for action: Verb repeat responses to assessment". In M. Haakana, M. Laakso, & J. Lindström (Eds.), *Talk in interaction: Comparative dimensions*. Helsinki: Studia Fennica Linguistica. 152-180.
11. Hepburn, A., & Bolden, G. B. (2013), "The conversation analytic approach to transcription". In J. Sidnell and T. Stivers (Eds.) *The handbook of conversation analysis*. Blackwell Publishing. 57-76.
12. Heritage, J., and Paymond, G. (2005), "The terms of agreement: Indexing epistemic authority and subordination in talk-in-interaction". *Social Psychology Quarterly*, 68(1), 15-38.

13. Mey, J. L. (2006), "Pragmatics: Overview". In K. Brown (Ed.), *Encyclopedia of language and linguistics*, 2nd ed. Elsevier. 51-62.
14. The National Corpus of Russian. (2019), Retrieved from <http://www.ruscorpora.ru/new/en/>.
15. Pomerantz, A. (1984), "Agreeing and disagreeing with assessment: Some features of preferred/ dispreferred turn shapes". In M. Atkinson and J. Heritage (Eds.) *Structures of social action: Studies in conversation analysis*. Cambridge University Press. 57-101.
16. Sacks, H. (1995), *Lectures on conversation*. Cambridge, MA: Blackwell Publishing.
17. Sidnell, J. (2009a), "Language specific resources in repair and assessment". In J. Sidnell (Ed.), *Conversation analysis: Comparative perspective*. Cambridge University Press. 303-320.
18. Sidnell, J. (2009b), *Conversation analysis: An introduction*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
19. Sidnell, J. (2009c), "Comparative perspectives in conversation analysis". In J. Sidnell (Ed.), *Conversation analysis: Comparative perspectives*. Cambridge University Press. 3-27.
20. Sidnell, J., & Enfield, N. J. (2012), "Language diversity and social action: A third locus of linguistic relativity". *Current Anthropology*, 53(3), 302-333.
21. Sorjonen, M.-L., and Hakulinen, A. (2009), "Alternative responses to assessments". In J. Sidnell (Ed.), *Conversation analysis: Comparative perspectives*. 281-303. Cambridge University Press.
22. Tanaka, H. (2016). "Lexico-grammatical structures of agreements with assessments in English conversation: From a Japanese perspective". *Journal of Pragmatics* 100, 8-24.
23. Vepreva, I., Shalina, I., Matveeva, T. (2019), "Russian colloquial speech: Aspects of research and relevant issues". *Quaestio Rossica*, 7(3), 919-936. 10.15826/qr.2019.3.415.
24. Vlasyan, G. & Kozhukhova, I. (2019), "Formal and informal Russian invitation: Context and politeness strategies". *Russian Journal of Linguistics*, 23 (4), 994-1013. doi: 10.22363/2312-9182-2019-23-4-994-1013.
25. Zemskaia, E. A., and Kapanadze, L.A. (Eds.) (1978), *Russkaia razgovornaia rech: Texty. (Russian spoken language: Collection of texts)*. Moskva: Nauka.

Ирина Ленчук

Амер Ахмед

Универзитет у Дофару, Висока школа умјетности и примијењених наука

Одсјек за енглески језик и књижевност

ВОТ ЁТО ДА! НЕКЕ НАПОМЕНЕ О ВРЕДНОВАЊУ У РУСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

Чланак истражује вредновање у руском језику као врсту друштвене активности, користећи приступ лингвистичкој релативности, гдје разноликост лексичко-синтаксичких ресурса која је доступна говорницима природних језика истиче различите споредне ефекте у друштвеном чину вредновања. Анализа одабраних узорака из корпуса руског говорног језика која је представљена у овом раду показала је да одређени лексичко-синтаксички ресурси који су доступни говорницима руског језика, као што је флексибилан ред ријечи и партикуле (нпр. *да, ну, вот, то*), имају специфичне споредне ефекте. Поред тога што доводе до слагања приликом вредновања, ови лексичко-синтаксички ресурси (1) креирају контекст блискости у којем се више може рећи кориштењем мање изражајних лингвистичких средстава, и (2) интензивирају друштвени чин оцјењивања тако што чине да он буде мање набијен емоцијама.

► **Кључне ријечи:** говорни језик, студије колоквијалног говора, вредновање као друштвена активност, лингвистичка релативност.

Preuzeto: 20. 6. 2022.

Korekcije: 10. 8. 2022

Prihvaćeno: 12. 8. 2022.

Александар М. Новаковић¹

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

Јелена М. Стошић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

ГРЕШКЕ СТРАНАЦА ПРИ КОРИШЋЕЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА НА ЈУТЈУБУ (НА ПРИМЕРУ АРНОА ГУЈОНА)

Апстракт: Предмет овога рада јесте анализа грешака Арноа Гујона у првим годинама учења српског као страног језика, са циљем идентификације, класификације и статистичке анализе грешака у години пре и након пресељења у Републику Србију. У раду смо користили дескриптивну методу, методу теоријске анализе са техником анализе видео-садржаја и методу контрастирања. Грађу за истраживање чинило је укупно 35 видео-записа са Јутјуб канала Арноа Гујона, објављених у периоду од 2011. до 2013. године. Анализа резултата истраживања показала нам је тенденцију смањења броја грешака у години након пресељења. Другим речима, забележени број грешака на морфолошком, синтаксичком, лексичком и стилистичком нивоу обрнуто је пропорционалан времену употребе српског језика током јавних наступа, чиме смо још једном показали да се као важан предуслов за успешно савладавање српског језика појављује његова примена у изворном лингвокултуролошком окружењу.

Кључне речи: методика наставе српског као страног језика, анализа грешака, Арно Гујон, Јутјуб.

1. Увод

Развој информационо-комуникационих технологија у другој половини XX века означио је почетак употребе различитих медија у наставном окружењу. Радио, телевизија и филм почели су се употребљавати у реализацији великог броја предмета, при чему је сама њихова природа омогућила ширу примену у настави (страних) језика. Већи број истраживача сагледавао је педагошку страну употребе (традиционалних) медија на часовима страног језика, запажајући позитивне ефекте које остварују на постигнућа ученика (Brinton, Gaskill 1978; Joiner 1990; Bardovi-Harling et al. 1991; Poon 1992; Stempleski, Arcario 1992; Rubin 1995; Cauldwell 1996; Berber 1997). У наведеним истраживањима два су се ефекта посебно истакла у настави језика: 1) учење језика у јединственом друштвеном и културном контексту, односно 2) развој вештине слушања и усвајање основних акустичких говорних константи: *темпа, паузе, ритма и пратећих прозодијских елемената говора*. Међутим, поред традиционалних (наративних) медија, у XXI веку почели су се употребљавати и њихови савремени облици, какви су: интерактивни (дигитални), адаптивни, комуникативни и продуктивни медији (Laurillard 2013), који подразумевају истовремену употребу текста, аудио и видео садржаја. За ову врсту медија почели су се користити термини: 1) „друштвени медији”, јер су омогућили међусобно повезивање већег броја људи, али (врло често) и 2) „образовни медији”, јер су у наставном окружењу преузели улогу традиционалних: *Фејсбук* (енгл. *Facebook*), *Твитер* (енгл. *Twitter*), *Инстаграм* (енгл. *Instagram*) и *Јутјуб* (енгл. *YouTube*) (Terantino 2011; Novaković 2022a). Услед своје мултимедијалне природе, *Јутјуб* је препознат као функционално средство у настави страних језика.

Иако се *Јутјуб* може користити у настави са истим циљем као и медији који су до његове појаве били у употреби у настави (радио, телевизија и филм), чињеница да сваки појединац може бити аутор видео-садржаја омогућила је његову примену на делимично измењен начин у настави страног језика. Наиме, врло је честа појава и пракса да странци, у тежњи да учени језик користе у конкретним животним ситуацијама (што је основни циљ наставе страног језика), креирају медијске садржаје и њих постављају на поменути платформу. У таквим видео-садржајима неретко проговарају о сопственом искуству учења страног језика, дајући подстрек будућим ученицима. С обзиром на чињеницу да је *Јутјуб* сцена у Републици Србији релативно малог обима, добар део јавности упознат је са каналима странаца који су учили српски језик и који су, захваљујући таквом ангажовању, постали нашироко познати и популарни. Арно Гујон, оснивач фондације „Солидарност за Косово”, Тијаго Фереира, Бразилац са српским пасошем,

и Лиз Дуонг, „Аустралијанка која се случајно заљубила у Србију и српски језик”, покренули су канале на које годинама уназад постављају видео-садржаје, детаљно описујући изазове и проблеме са којима су се сусретали приликом учења српског језика и промовишући своје професионалне подухвате и активности. Том приликом остављали су драгоцену сведочанство о сопственом напретку у савладавању српског језика током вишемесечног (па и вишегодишњег) учења језика, због чега поменути канали на *Јутјубу* представљају драгоцен извор материјала за лингвометодичку анализу и реализацију многобројних истраживања у области методике наставе српског као страног језика.

2. Методолошке поставке истраживања

2.1. Проблем, предмет и циљ истраживања

Иако се методика наставе српског као страног језика почела развијати шездестих година двадесетог века, подручје анализе грешака ни дан-данас није у потпуности истражено и објашњено. Први рад у вези с питањем анализе грешака објављен је тек средином деведесетих година, при чему је интересовање било кратког века. Све до почетка новог миленијума није било нових истраживања у вези с грешкама које странци продукују приликом учења српског језика (в. Iričanin 1999; Jovanov 2011; Ruskova Đermanović 2013; Babić 2014, 2015, 2016a, 2016b, 2017, 2018, 2020; Milošević 2016, 2017; Perišić Arsić 2016; Đorđević 2017; Sudimac 2019, 2020; Novaković, Jović 2022). Имајући у виду значај анализе грешака у унапређењу квалитета наставе, као и очигледно повећање броја истраживача у области методике наставе српског као страног језика, последњих година створени су услови за реализацију ове врсте истраживања (што наведени радови и показују). Развој центара за изучавање српског као страног језика и увећање писменог корпуса омогућили су истраживачима да се посвете изучавању међујезичког утицаја, односно интерференције матерњег језика ученика и ученог (страног, српског) језика. Поменути истраживачи махом су радили на писаном корпусу (који је укључивао тестове знања, саставе и есеје). Развој информационо-комуникационих технологија и стварање нових медија (какав је Јутјуб) обезбедили су креирање већег корпуса у дигиталној форми (рачунајући аудио и видео записе). Странци који уче српски језик добровољно постављају снимљене садржаје, омогућавајући лингвометодичарима да реализују велики број истраживања. С обзиром на природу посла који обавља,² канал Арноа Гујона на Јутјубу тренутно је најпознатији и најпо-

² Арно Гујон, Француз који је своју авантуру учења српског језика започео захваљујући алтруистичким осећањима према нашем народу, тренутно ради као директор Управе за сарадњу са

пуларнији у Републици Србији. У тренутку реализације овог истраживања, на каналу постоји укупно 360 видео-записа, укључујући и оне које је власник канала постављао на самом почетку учења српског језика. Стога је предмет овога рада анализа грешака Арноа Гујона у првим годинама учења српског као страног језика, са циљем идентификације, класификације и статистичке анализе грешака у години пре и након пресељења у Републику Србију.

2.2. Задаци истраживања

У складу са постављеним предметом и циљем истраживања, издвојили смо следеће истраживачке задатке:

1. идентификовати најчешће грешке Арноа Гујона у почетним етапама учења српског као страног језика;
2. систематизовати грешке према језичким нивоима (фонетско-фонолошком и прозодијском, морфолошком, лексичком и синтаксичком);
3. описати и објаснити интерлингвалне и интралингвалне грешке, као и могуће узроке њиховог настанка.

2.3. Методе и узорак истраживања

У складу са дефинисаним предметом, циљем и задацима истраживања, користили смо дескриптивну методу, методу теоријске анализе са техником анализе видео-садржаја и методу контрастирања. Грађу за ово истраживање чинило је укупно 35 видео-записа³ са канала Арноа Гујона, објављених у периоду од три године: осам видео-записа из 2011, 12 видео-записа из 2012. и 15 видео-записа из 2013. године.⁴ Најпре смо направили транскрипте свих видео-записа (бележећи запажања у вези са прозодијским елементима говора), након чега смо спровели детаљну лингвистичку анализу. Истраживање је реализовано средином јуна 2022. године, а сви подаци дескриптивно су објашњени, представљени помоћу табела и графикона (израђених у софтверу *MS Excel 2019*).

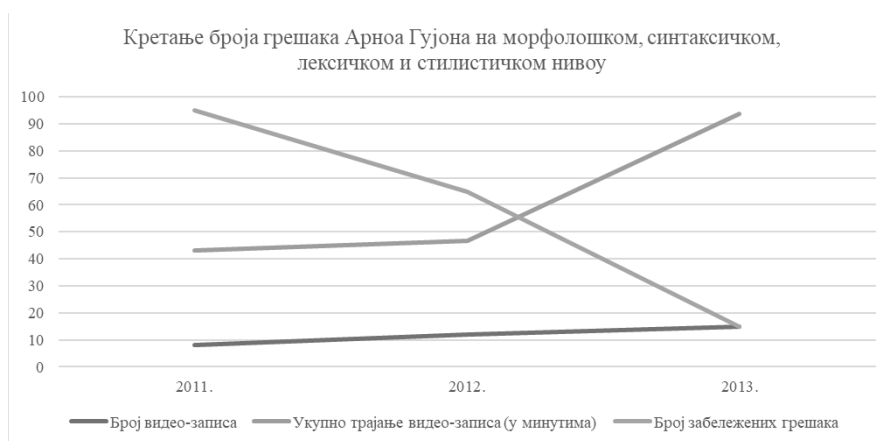
дијаспором и Србима у региону.

³ Укупно трајање анализираних видео-садржаја је 183,28 минута.

⁴ У својој аутобиографији *Сви моји путеви воде ка Србији* Арно Гујон издаваја 2007. годину као годину почетка самосталног учења српског језика, а 2012. годину као годину званичног наставања у Републици Србији.

3. Анализа резултата истраживања

Захваљујући спроведеној анализи грешака, запазили смо да је Арно Гујон продуковао грешке на свим граматичким нивоима: фонетско-фонолошком и прозодијском, морфолошком, лексичком и синтаксичком. С обзиром на чињеницу да је реч о говорном корпусу, већи број забележених грешака је фонетско-фонолошке и прозодијске природе – неразговетан изговор појединих гласова српскога језика, изостављање гласа *x* у речи *хиљада*, грешке у непознавању места акцента, неразликовање квалитета и квантитета и изостављање дужина.⁵ Узимајући у обзир остале језичке нивое (морфолошки, лексички и синтаксички), забележили смо укупно 185 грешака, при чему смо уочили тенденцију њиховог смањења у години након пресељења Арноа Гујона у Републику Србију (в. графички приказ 1). Наиме, највећи број грешака направљен је током 2011. године – 95 грешака, нешто мањи број током 2012. године – 68 грешака, док смо приметили знатан пад њиховог броја у 2013. години – свега 16 грешака. Наведени статистички податак показује нам да се као важан предуслов за савладавање српскога језика појављује његова примена у свакодневним животним ситуацијама, какве су гостовања у ТВ емисијама и остали видови јавне употребе (пригодни говори, изјаве за медије и сл.). Дакле, број грешака на морфолошком, синтаксичком, лексиколошком и стилистичком нивоу обрнуто је пропорционалан (у случају Арноа Гујона) времену употребе српскога језика (односно времену трајања видео-записа у којима је наш испитаник био у главној улози).

Графички приказ 1: Кретање броја грешака Арноа Гујона током три године учења језика

⁵ Природа грешака и време које смо имали на располагању онемогућили су да их све попишемо и пребројимо.

Класификујући грешке према језичким нивоима, запазили смо да је Арно Гујон највећи број грешака продуковао на морфолошком нивоу (113 грешака), затим на синтаксичком (37 грешака), те на лексичком (20 грешака) и стилистичком (пет грешака). Тенденција смањења броја грешака из године у годину уочљива је и на плану сваког појединачног нивоа (в. табелу 1).

Табела 1: Приказ смањења броја грешака по језичким нивоима током три године

Језички ниво	Година		
	2011.	2012.	2013.
Морфолошки ниво	56	46	11
Синтаксички ниво	21	13	3
Лексички ниво	13	6	1
Стилистички ниво	5	0	0
Σ	95	65	15

3.1. Анализа грешака на морфолошком нивоу

Анализа грешака на морфолошком нивоу показала је да се мањи број грешака односио на: неразликовање рода (3) и броја појединих именица (4), употребу повратне заменице *се* у погрешном контексту (1), образовање облика суперлатива (1), неразликовање глаголског вида (1) и образовање и употребу инфинитива (2), радног глаголског придева (4), трпног глаголског придева (2), перфекта (3 + 2) и трећег лица множине презента (4). Ипак, највећи број грешака начињен је при образовању и употреби падежних облика (86); Арно Гујон је у време учења српског језика показивао склоност ка: 1) замени падежних облика и 2) чињењу грешака у њиховом образовању (најчешће генитива, инструментала и локатива).

3.1.1. Погрешна употреба рода појединих именица

Није, ово ми је шеснаести посет на Косову и Метохији. (V2)⁶

Од марта ове године, од кад смо посетили народне кухиње на Косову... Већ смо послали два пошљика. (V17)

⁶Ознака у загради представља број видео-записа из кога је пример ексерпиран. Списак извора налази се на крају рада.

Први *пошиљак* се састојао од готових оброка – тридесет хиљада, а други *пошиљак* се састојао од конзерве – десет **тоне*.⁷ (V17)

Именица *visite* („посета”) у француском језику је мушког рода, па се употреба облика *poset* у мушком роду уместо женског *poseta* може објаснити утицајем матерњег језика на страни језик. У питању је грешка супердиференцијације – ученик у страни (српски) језик уноси особине матерњег језика.

3.1.2. Грешке при формирању облика множине именица

Добровољаци, отприлике имамо двадесетак, а људи који нам помажу, значи донатора, они су скоро две иљаде. (V1)

И тако да сад знам боље ситуацију и све знамо пошто сви добровољаци из Француске који долазе овде имају курсеви и српског језика и српског историја. (V3)

*Тако да сад имам друг свугде **на Косово*...* (V5)

*Помоћ се **састојила* од хране пошто у марту ове године, након наше посете Косову, нарочито народним кухињама, ми смо установили да **[је]* помоћ у храни неопходна за српско становништво и најугрожније породице тих краја.* (V20)

Именице које су употребљене погрешно у облицима множине специфичне су: 1) у прва два примера Арно Гујон је показао несигурност приликом образовања облика множине именице *добровољаци*, и то услед невршења гласовне промене *непостојано а*, односно употребе именице у облику номинатива једине уз атрибут *сви*. У трећем и четвртном примеру у питању је образовање множине једносложних именица мушког рода, које у множини захтевају проширење основе *-ов/-ев-*, а које у наведеним случајевима изостаје. Наведени примери потврђују чињеницу да странци оно што је систематско лакше и брже усвајају од граматичких јединица које су по нечему специфичне, односно које представљају изузетке.

3.1.3. Употреба повратне заменице *се* уз глагол који не спада у повратне глаголе

Људи су озбиљни, они се тренирају редовно. (V23)

У наведеном примеру погрешна употреба повратне заменице *се* представља резултат утицаја француског језика на српски језик. На француском језику ова реченица гласила би *Les gens sont sérieux, ils s'entraînent régulièrement*, где је, дакле, уз 3. л. множине употребљена повратна заменица, што је употребљено

⁷У појединим примерима учили смо постојање грешака које припадају различитим типовима. Како бисмо направили јасну разлику између њих, звездом (или астериском) обележили смо оне (граматичке) грешке које не припадају датој класификационој групи.

и у контексту на српском језику, у коме глагол *тренирати* не спада у повратне глаголе. Деловањем процеса супердиференцијације Арно Гујон је у страни (српски) језик унео особине својствене матерњем.

3.1.4. Грешке при образовању облика компаратива (и суперлатива)

Због тога помажемо најугроженије породице и спортске клубове. (V7)

Иако је у датом примеру употребљен суперлатив, грешка која се јавила односи се на образовање облика компаратива (*угроженији* уместо *угроженији*), а који се налази у саставу суперлатива. Посреди је унутарјезичка грешка настала услед недовољне савладаности начина грађења компаратива и суперлатива, односно под утицајем сугласничког окружења и гласовне промене.

3.1.5. Неразликовање трајања глагола

Тај пројекат се ради у сарадњи са Рашко-призренском епархијом, јер у јулу ове године смо потписивали са владиком Теодосијем... (V16)

То докаже да је наш рад оцењен и да морамо да наставимо у том смеру, зато што та помоћ неопходна. (V20)

Показало се да је једна од најтежих граматичких јединица при усвајању српског као страног језика (на средњем нивоу) разликовање глаголског вида и начин његове употребе у зависности од трајања глаголске радње и контекста. Говорницима француског језика није непознат појам глаголског вида, али он је најчешће садржан унутар његовог семантичког поља (Golusić Vokan 2009: 73–74). „Постоји, наиме, увријежено мишљење да француски језик готово не познаје ту граматичку категорију. Томе је главни разлог што француски не посједује ниједно од *класичних средстава* видског израза” (Ćosić 2018: 65). Зато су грешке недиференцијације у вези с питањем глаголског вида код говорника француског језика природна и очекивана појава.

3.1.6. Грешке у употреби облика инфинитива

И, наравно, да ћемо растати... (V1)

*А сад до краја месеца ми ћемо пошаљити камион, комплетан са тридесет три *палета.* (V17)

Глаголи представљају врсту речи „са најсложенијим системом морфолошких облика и граматичких значења, који страним студентима задају несумњиво највише муке” (Бабић 2019: 35). П. Пипер и И. Клајн (Piper, Klajn 2013: 189–196) издвајају чак седам врста правилне промене појединих глагола: 1) глаголи на *-ати, -ам*; 2) глаголи на *-ети*; 3) глаголи на *-ити*; 4) глаголи на *-ути*; 5) глаголи на *-сти*; 6) глаголи на *-рти*; 7) глаголи на *-ћи*. У првом наведеном примеру дошло је до погрешне употребе инфинитива приликом грађења обли-

ка футура тако што је Арно Гујон употребио погрешан облик глагола (*расти*). Два су потенцијална објашњења грешке: 1) до грешке је дошло услед замене завршетка *-ати* завршетком *-сти*; 2) грешка је начињена услед мешања значења глагола *расти* и *растати* (*се*), што је мање вероватно с обзиром на контекст из кога је реченица ексцерпирана. У другом примеру, глагол који је употребљен у наведеном контексту има неправилну конјугацију – није могао да пронађе одређени систем, због чега је дошло до уопштавања основе из презента (уп. *шаљем-шаљеш* итд.) у облику инфинитива.

3.1.7. Грешке при образовању облика радног глаголског придева

А после тога ми смо доста растали, тако да сад имамо три комвоја годиште. (V1)

И због тога смо направили... оснули организацију. (V7)

*Помоћ се састојила од хране пошто у марту ове године, након наше посете Косову, нарочито народним кухињама, ми смо установили да *[је] помоћ у храни неопходна за српско становништво и најугроженије породице тих *краја.* (V20)

Наравно, у почетку они су се више бојили. (V21)

Сви наведени примери погрешног грађења радног глаголског придева представљају очигледну унутарјезичку грешку до које је дошло услед недовољне савладаности глаголског система: глаголске основе и наставака.

3.1.8. Грешке при образовању облика трпног глаголског придева

И кад људи знају то они су дотичени... (V7)

Углавном људи нису толико узнали, нарочито сада, 2012. године. (V13)

У француском језику постоје партиципи (*participle présent, participe passé*) који представљају еквиваленте радног и трпног глаголског придева у српском. И у њему, баш као и у српском, реч је о обезличеним граматичким категоријама, „које поред ознаке за лице немају ни ознаке за број, нити време, већ их добијају из контекста” (Јаџовић 2015: 334). С обзиром на идентичне особине ове граматичке категорије у српском и француском језику, грешке које је Арно Гујон продуковао нису последица међујезичког утицаја, већ недовољне савладаности система глаголских облика у српском језику.

3.1.9. Грешке при образовању трећег лица множине презента

Има доста људи који се осете сами и кад виду једног Француза долазе за помоћ њима... (V5)

*Значи, француске породице донесе школски прибор, *одеће, играчке.* (V6)

Пријатељи и породица разумему и подржавају. (V21)

Спроведена анализа нам је показала да је Арно Гујон начинио свега неколико грешака при образовању трећег лица множине презента. Александар Новаковић (Novaković 2022b: 593) запажа да странци који уче српски језик имају великих потешкоћа да савладају начин образовања облика презента, како због непостојања јасних правила, тако и због великог броја наставака – само у грађењу 3. лица множине презента на располагању су чак три. Ипак, мали број забележених грешака показује да је Арно Гујон још тада показивао добро познавање начина образовања и употребе презента и презентских облика.

3.1.10. Употреба презентских облика уместо облика перфекта

Исто тако, наш циљ је у Француској да информишемо људе, Французе, о реалним догађањима који се десе на Косову. (V7)

Да људи знају да ми у Француској мислимо на њих, да доносимо и материјал и подршку и да знају исто, хоћу да кажем то на телевизији, да Французи знају шта се деси овде. (V7)

*[...] пошто морамо да подржимо један европски народ који је страдаје, морамо да подржимо један пријатељски и братски народ *од француског народа и морамо исто тако да подржимо наше пријатеље, пошто су они постали сад наши пријатељи. (V7)*

3.1.11. Изостављање помоћног глагола јесам у образовању облика перфекта

Одабрали смо ову школу јер [је] што се тиче грејања и осталих предмета, што сам поменуо, у доста лошем стању. (V16)

*Помоћ се *састојила од хране пошто у марту ове године, након наше посете Косову, нарочито народним кухињама, ми смо установили да [је] помоћ у храни неопходна за српско становништво и најугроженије породице тих *краја. (V20)*

Изостављање помоћног глагола *јесам* при образовању перфекта једна је од најчешћих морфолошких грешака странаца који уче српски језик. С обзиром на то да је у српском језику перфекат сложени глаголски облик, који се састоји од облика помоћног глагола *јесам* и радног глаголског придева, грешка настаје услед деловања процеса недиференцијације – граматичка категорија, односно помоћни глагол *јесам* није својствен матерњем језику ученика, те он не препознаје њену разликовну природу у страном (српском) језику.

3.1.12. Употреба генитива с предлогом *од* за исказивање квалитета, припадности, сарадництва, сродства и пријатељства⁸

⁸Посесивни генитив се у српском језику употребљава „у функцији неконгруентног атрибута са значењем односа поседовања или шире схваћене посесивности као односа између дела и цели-

Није као музејски град, град од музеја, него град од атмосфера, од љубав исто. (V1)

Али по мом искуству ја бих додао да је Косово срце од Срба, тако да ово поклоним за... (V5)

*[...] пошто морамо да подржимо један европски народ који *је страдаје, морамо да подржимо један пријатељски и братски народ од француског народа и морамо исто тако да подржимо наше пријатеље, пошто су они постали сад наши пријатељи.* (V7)

*Срби су брат од Француза који *страдаје.* (V10)

3.1.13. Употреба предлошко-падежне конструкције (предлог у/од + номинатив јединине/множине) уместо облика генитива при образовању неконгруентног атрибута

По занимању ја сам инжењер у екологија, тако да превенција ризика... (V1)

Само сам знао да Срби ту су жртве од насиље, од силовање и то је веома тешка ситуација. (V3)

Он је направио изложбе од слике и од тада ја сам желео са братом да направим организацију за помоћ Србима који живе у енклавама. (V8)

3.1.14. Употреба номинатива уместо облика генитива

Па, отприлике, четири пута годиште, што се тиче Косово. (V1)

У Србији, када желеш да учиш француски, има курсеви француског језика. (V5)

*Исто тако има донатори који нам пружају финансијску помоћ да изнајмимо комби да пролазимо *кроз путарине...* (V6)

*Акција у току је дистрибуирање школски прибор, *спортску опрему, играче за децу и исто тако одеће и обуће.* (V7)

Што се тиче историја, то је издржаност. (V8)

Доста млади има проблема са пићем... (V13)

*То нам је веома важно пошто смо приметили да доста деца на Косову никад нису били ни *на одмор, ни на мору, нису никад видели море и желимо да омогућимо...* (V14)

*Увек сам се осећао блиско са српским народом, а *кад 2004. године сам видео страхоте антисрпски прогроми, онда то је *био полазна тачка и желео сам да...* (V18)

3.1.15. Употреба номинатива уместо облика акузатива

Доносимо скоро све што треба тамо: одеће, спортску опрему, школски прибор, исто кревети, душеке... (V1)

Обожавам Београд и градови. (V1)

[...] тако да кревети смо доносили у Грачаници где ће све бити подељен после по породицама. Да, и у Драганицу смо ставили неколико кревета за конач који нема. (V2)

И тако да сад знам боље ситуацију и све знамо пошто сви *добровољци из Француске који долазе овде имају курсеви и српског језика и *српског историја. (V3)

Идући на Косово, ја сам упознао људи. (V5)

Отишли смо мало свугде на Косову и у Метохију. Значи, наравно, у Косовску Митровицу, у Грачаницу, у Високи Дечани, и у Велику Хочу... (V8)

*Прошли месец сам упознао амбасадор Србије у Аустрији и желимо заједно да направимо организацију у Аустрији. (V9)

Донели смо лопте. Следећи пут предвиђамо да за време лета донесимо дресови, патике... (V10)

Да информисамо људи у Француској о ситуацији на Косову. (V11)

Конкретније, само има две рупе, а поред тога ћемо реновирати степенице, прозори који су поломљени итд. (V16)

Ја сматрам Арчибалд Рајс највећи Србин страног порекла, тако да веома сам почаствован зато што ме је Национална ревија упоредила са њим... (V20)

И тамо сам видео и даље деца у вуненим *чарапима и летњим сандалама у зими, по брдима. (V21)

Онда преведемо све што се дешава на француском језику да бисмо информисали људи и грађани у Француској, шире у Европи *у ранијим догађајима. (V21)

Прошле године, кад је био наш претходни божји конвој, ја сам упознао тренер овог клуба, који је овде присутан... (V23)

То нам даје мотивација да и даље наставимо... (V27)

3.1.16. Употреба номинатива уместо облика датива

Док сам био дете учили су ме српско-француско пријатељство и за мене то је значило нешто. (V8)

3.1.17. Употреба номинатива уместо облика локатива⁹

И у тој години било је погром на Косово. (V3)

⁹ Иако би се ова грешка могла тумачити као замена локатива акузативом, пракса показује да се странци радије одлучују за употребу номинатива уз одговарајући предлог.

Тако да сад имам *друг свугде на Косово... (V5)

Е, па за мене, на пример, због тога сам био осетљив на шта се десило на Косово... (V5)

Да информише грађане о ситуацији на Косово *у 2012. године. (V10)

И данас наш циљ у Француској јесте да се види *истину на Косово. (V10)

Посета се састоји у помоћ за децу, за школе и за спортисте. (V12)

Кад помажемо Србима на Косово, сами себи помажемо. (V13)

А у наредним месецима наставићемо у тај смер да пружимо што више хране овој асоцијацији, овој народној кухињи. (V14)

То нам је веома важно пошто смо приметили да доста *деца на Косову никад нису били ни на одмор, ни на мору, нису никад видели море и желимо да омогућимо... (V14)

Да информише грађане о ситуацији на Косово *у 2012. године. (V10)

Учествоваћемо у један пројекат који се зове... (V33)

3.1.18. Употреба предлога *од* уместо предлога *из* у образовању генитивних конструкција

Ја сам учио језик од потребе. (V5)

И то је важно да се мења слика од прошлости који су направили медији у току рата. (V10)

3.1.19. Употреба генитива уместо облика акузатива

Само они гледају медија, они гледају *мало пропаганда и све ово. (V2)

Значи, француске породице *донесе школски прибор, одеће, играчке. (V6)

То је наш главни план за 2012. године. (V7)

Она су изолована села и тамо смо ишли код школе да дамо играчке деци и да такође доставимо компјутера. (V10)

Исто тако имамо сарадње са спортским клубовима као што је Цудо-клуб Косовска Каменица. (V11)

То је *било реакција мартовског погрома *које су током два дана погађали цело Косово и Метохију. (V11)

Наша организација је увек имала једну предност и то јест помоћ најмањима и због тога смо у нашим конвојима увек доносили школског прибора... (V16)

У јуну ове године сам добио у Риму ове медаље зато што тамо италијанско удружење „Пријатељи Дечана” *је организовао са рашко-призренском епархијом... (V20)

3.1.20. Употреба генитива уместо облика локатива

Па, у 2004. године један од мог пријатеља је ишао на Косово само два дана после погрома. (V1)

Ми смо остварили асоцијацију 2004. године, али у 2011. године то је још тек почетак пошто желимо више и више да радимо. (V1)

Ми смо оснивали организације „Солидарите Косово” у 2004. године. (V3)

*Да информише грађане о ситуацији *на Косово у 2012. године. (V10)*

Основао сам ову организацију у 2004. године после мартовског погрома... (V12)

[...] не знају, немају свест од ситуације у којој живе... (V15)

У 2013. године желимо да наставимо у том смеру... (V29)

У највећем броју примера у којима је употребљен облик генитива уместо локатива налази се именица година уз редни број који означава годину. Временско значење исказано редним бројем и годином може се исказати на два начина – обликом генитива и обликом локатива уз предлог у (нпр. *две хиљаде четврте године* и *у две хиљаде четвртој години*). Грешка је направљена додавањем предлога у на генитивну конструкцију. Падежна синонимија која је својствена српском падежном систему представља потешкоћу у учењу српског језика.

3.1.21. Употреба датива уместо облика акузатива

Не знамо ништа, ни језик, ни географији... (V20)

3.1.22. Употреба датива уместо облика акузатива личне заменице

И председница организације „Азбука” Јованка Ђорђевић ми је позвала... (V1)

То нам је шокирало у Француској. (V3)

[...] то је напор који им одушеви... (V5)

3.1.23. Употреба акузатива уместо облика генитива

И због француско-српског пријатељства имамо доста подршку у Француској... (V5)

*Знам да на Косову има доста проблема са дрогом и са пићем међу младима и *мислим да спорт је једини начин да се извуку из све те проблеме.*

3.1.24. Употреба акузатива уместо облика локатива

И он је написао као фото-репортаже о све томе. (V1)

*Мислим да је Косово срце Европе, по култури, по објекте, *по манастири... (V7)*

И надам се и мислим да ћемо успети на то. (V7)

Косово је и срце Европе по манастирима, по културу, по... (V13)

Хвала за позив за емисију. (V13)

3.1.25. Употреба акузатива уместо облика номинатива

*И данас наш циљ у Француској јесте да се види истину *на Косово.* (V10)

Ову грешку условила је употреба рефлексивног пасива. У активној реченици у функцији објекта био би употребљен акузатив (*И данас наш циљ у Француској јесте да видимо истину...*), што је довело до грешке у пасивној конструкцији, у којој се објекат који трпи радњу по правилу налази у номинативу.

3.1.26. Грешке у образовању облика инструментала

И надам се да наш долазак са помоћи није само долазак са материјалом, него мало долазак са сунцом из Француске, са мало моралним помоћем. (V7)

Идемо ми Французи са Шпанцама да помажемо енклавама. (V9)

Почео сам да учим сам, кући, у компјутеру са књигом. (V12)

Том поводом сам одликован медаљом Краља Стефана Дечанског. (V20)

Грешке у образовању инструментала могу се поделити на фонетско-фонолошке и морфолошке. У прву групу спадао би пример *са сунцом*, док је већи број оних примера где је употребљен падежни наставак који није својствен датој речи. У примеру *са моралним помоћем* именица женског рода IV Стевановићеве врсте употребљена је са наставком именица мушког рода; у примеру *том поводом* уместо заменичког наставка употребљен је именички и сл., што указује на несигурност у познавању српског падежног система, што, уосталом, важи за све падежне грешке које наводимо.

3.1.27. Употреба инструментала (средства) уместо предлошко-падежне конструкције у генитиву

Па, у ствари ја сам почео да учим књигом. (V1)

Почео сам да учим српски језик пре четири-пет година књигом, зато што сам хтео да разговарам са људима... (V21)

Иако овакав начин употребе именице *књига* није уобичајен у савременом српском језику, начињена грешка је донекле когнитивно оправдана јер се *књига* сматра средством за учење, у овом случају страног језика, што је једно од значења инструментала.

3.1.28. Уопштавање наставака у образовању облика локатива

И по селлама исто је дивно, природно. (V1)

*И тамо сам видео и даље *деца у вуненим чарапима и летњим сандалама у зими, по брдима.* (V21)

3.1.29. Употреба локатива уместо облика акузатива

[...] тако да кревети смо доносили у Грачаницу где ће све бити подељен после по породицама. Да, и у Драганицу смо ставили неколико кревета за конач који нема. (V2)

Ја сам се доста уклопио у друштво на Косову. (V5)

Које никад нису ишле на одмор и на мору... (V11)

Баши јуче смо стигли на Косову да одаберемо школу и одабрали смо школу у Стражи, јер она је у лошем стању нарочито што се тиче грејања. (V17)

Ми смо одлучили да се доселимо у Србију, у Београду. (V20)

Заједно са нама они су се укључили у тој акцији...

Овакве грешке заснивају се на неразликовању значења акузатива и локатива, пре свега уз глаголе кретања и мировања. Акузатив уз предлог у подразумева завршетак радње кретања (Stevanović 1986: 414–415), али се у датим примерима у том значењу погрешно употребљава локатив, коме је примарно значење места вршења радње (Stevanović 1986: 496). То, даље, доводи до закључка да је странцима тешко разликовање падежа правца и места, при чему примарно бирају падеж којим се означава место вршења радње, док значење глагола не узимају као релевантно.

3.1.30. Употреба погрешног предлога у образовању облика локатива

Па нисмо у мањем броју. Углавном Французи не знају ништа у Косову. (V3)

У својој аутобиографској књизи *Сви моји путеви воде ка Србији* Арно Гујон и сам сведочи о тешкоћама са којима се сусретао приликом учења српског језика: „Опште је познато да језик који учим, са својима падежима, родовима и небројеним изузетцима, спада међу најтеже индоевропске језике” (Gujon 2014: 47). Анализа наведеног корпуса показала нам је да је највећи број грешака начинио управо приликом образовања и употребе падежних облика. Како је и Биљана Бабић (Babić 2016: 222–262) запазила, странци приликом учења српскога језика показују склоност ка замени једног падежног облика другим, што се у случају Арноа Гујона показало апсолутно тачним. Уочена је тенденција ка употреби: номинатива уместо облика генитива (7), акузатива (15), инструментала (1), локатива (11); генитива уместо акузатива (9), локатива (7); датива уместо облика акузатива (4); акузатива уместо облика номинатива (1), генитива (2), локатива (4); инструментала уместо облика генитива (2); локатива уместо облика акузатива (6), као и грешке у образовању генитива (2), инструментала (4) и локатива (3). Наведене грешке проузроковане су недовољном савладаношћу падежног система српског стандардног језика,

односно представљају вид технике компензације и употребе познатих облика ради преноса одговарајуће информације саговорнику.

3.2. Анализа грешака на лексичком нивоу

Анализа корпуса показала нам је да је Арно Гујон током прве три године учења српског језика усвојио речнички фонд својствен вишем средњем нивоу познавања српског језика. Ипак, богатство лексичког фонда српског језика показује да странци имају одређених потешкоћа да га у потпуности савладају. Због тога су као најчешће грешке Арноа Гујона на лексичком нивоу забележене следеће: непознавање облика глаголске именице (5), супституција именице чије значење не познаје именицом чије значење познаје (1), коришћење непостојећих облика глагола (9), неразликовање њиховог значења (1), коришћење лексичких конструкција несвојствених српском језику (1), страних речи и израза (1), неуобичајених облика речи (1) и неуобичајена промена свакодневних израза (2).

3.2.1. Непознавање облика глаголске именице и прилога

А после тога ми смо доста растали, тако да сад имамо три комвоја годиштите. (V1)

*Па, отприлике, четири пута годиштите, што се тиче *Косово.* (V1)

А, иначе, у Србији један пут годиштите... (V1)

Остало нам је само да конкретизујемо реновацију ове школе. (V16)

Тако да нам сад преостаје у реновацију школе. (V17)

На основу анализе корпуса, утврдили смо да је током 2011. и 2012. године Арно Гујон познавао облике глаголских именица¹⁰ и прилога (што доказују многобројни примери); но два су му облика била непозната – прилог *годишње* и глаголска именица *реновирање*, због чега је (готово систематски), у циљу преношења жељене информације, користио именице *годиштите* и *реновација*.

3.2.2. Супституција именице чије значење не познаје именицом чије значење познаје

*Исто тако има *донатори који нам пружају финансијску помоћ да изнајмимо комби да пролазимо кроз путарине...* (V6)

¹⁰ „Глаголске именице представљају веома плодну именичку врсту у лексичком систему српског језика” (Štasni 2012: 301). Њима се чува концептуална вредност мотивног глагола у другачијој, именичкој форми.

У наведеном примеру Арно Гујон употребио је себи познату именицу „платина” уместо именице чија се употреба у конкретном случају очекује: „наплатна станица”. Свакако, грешка је резултат недовољног познавања лексичког система у првим годинама учења српског као страног језика.

3.2.3. Замена глагола предлошко-падежним конструкцијама, њихова употреба у погрешним контекстима и употреба непостојећих облика глагола

Због тога смо се везали са њима. (V1)

Јесте, ја сам био почаићен што сам почасни гост за Видовдански дан. (V1)
Џилеви нашег посета овај пут је да доносимо струњаче и спортску опрему за џијуџицу клуб Косовске Каменице, који има осамдесет чланова, али врло мало средстава да се може да се праксује овај спорт и исто, ми смо доносили кревет са душеком и све што треба за сиромашне породице са Косова и Метохије... (V2)

**Па прошли смо после 15 сати. Па смо морали да ставимо комби на границу, на терминалу. Онда да спавамо, да се враћамо и онда ујутро да оцарињемо... (V7)*

Следеће године ми желимо да још растујемо у Европи и да направимо исту асоцијацију у Италији. (V7)

Значи, наш циљ је да пожемо најугроженије породице, да помажемо децу и да помажемо спортске клубове. (V7)

Мислим не знам како је то подржљиво на дуго време. (V7)

*Трудим се сваки дан савршим свој језик и почео сам да учим *књигом. (V13)*

И за нас је неусмисливо запоставимо ученике да дркте ове зиме због недостатка материјала, због неисправне инфраструктуре и због тога смо хтели као прво то да радимо. (V16)

За нас је веома важно да обновимо грејање, јер је неусмисливо запоставити ученике да дркте током зиме. (V17)

Недовољна савладаност глаголског система српскога језика и непознавање значења глагола узрок је претходно побројаних грешака – замене глагола предлошко-падежним конструкцијама, њихова употреба у погрешним контекстима и употреба погрешних облика глагола, која је најчешће условљена асоцијативним повезивањем са познатим речима које слично звуче.

3.2.4. Употреба страних речи и израза

Ако желимо да помажемо један фудбал клуб, онда питамо наше донаторе да нама дају и лотте, и обуће и све ово. (V11)

Ова грешка такође указује на деловање првог страног језика и преношење изворног изговора стране речи, уместо облика прилагођеног српском језику.

3.2.5. Употреба неубичајених облика речи

Прошле седнице смо ишли на Косово са студентима из Лијона. То је део њиховог курсуа... (V33)

3.2.6. Грешке при употреби устаљених израза

Има из години у години више људи који знају... (V7)

Ако те воли, онда загрлимо се одмах. Ако те не воли, па иди бежи одавде. Нема лажа. (V8)

Три претходно наведене групе грешака нису бројне и резултат су недовољне савладаности лексичког система српског језика. Евидентан пад броја грешака из године у годину показатељ је успеха са којим је Арно Гујон учио језик након пресељења у Републику Србију.

3.3. Анализа грешака на синтаксичком нивоу

Грешке које је Арно Гујон начинио на синтаксичком нивоу могу се сврстати у типичне грешке странаца који уче српски као страни језик на почетном и средњем нивоу. Реч је о грешкама које се односе на: неслагање предиката са субјектом у роду (8), неслагање конституената у именском делу предиката (1), неслагање односне заменице у функцији везника са именицом (која јој претходи) (9), употребу погрешног облика заменице у функцији везника (1), елиптичних реченица (2), партитивних синтагми (5) и формирање неубичајеног реда речи у реченици (9).

3.3.1. Неслагање предиката са субјектом у роду

И кад ми је то показао, то ме је доста шокирао и због тога сам са братом направио мобилизацију и ми смо створили једну асоцијацију чији је циљ помоћ Србима на Косову. (V1)

Пошто за нас је спорт важно. (V7)

У Француској су нас ови догађања доста шокирали и ми смо хтели са мојим братом да излазимо у сусрет најугроженијим породицама... (V11)

[...] српским породицама које су били угрожени, натерани из домова, који су живели и живе у доста тешким условима и дан-данас. (V11)

Пошто због снега доста школа су уништена, крове и све ово... (V13)

Увек сам се осећао блиско са српским народом, а *кад 2004. године сам видео страхоте *антисрпски процрми, онда то је био полазна тачка и желео сам да... (V18)

Крајем децембра нас десеторо Француза долазе са конвојем хуманитарне помоћи. (V19)

У јуну ове године сам добио у Риму *ове медаље зато што тамо италијанско удружење „Пријатељи Дечана” је организовао са рашко-призренском епархијом... (V20)

Косово и хуманитарни пројекти су потпуно ушао у мој живот... (V33)

3.3.2. Неслагање конституената у именском делу предиката

То је било реакција мартовског погрма *које су током два дана погађали цело Косово и Метохију. (V11)

Арно Гујон је приликом продуковања исказа на српском језику начинио и већи број грешака у слагању: 1) атрибута са именицом уз коју стоји, 2) субјекта и предиката и 3) конституената у именском делу предиката. Реч је о типичним грешкама приликом учења српског као страног језика, јер је питање конгруенције једно од најзахтевнијих са којима се странци сусрећу на средњем нивоу.

3.3.3. Употреба погрешног облика заменице у функцији везника

Знате како су Срби... (V1) (уместо: Знате какви су Срби...)

Забележена грешка нема већи број потврда, те не можемо говорити о систематској грешци Арноа Гујона. Пракса нам показује да странци често мешају придевске и прилошке заменице какав и како, услед формалне сличности и недовољне савладаности језика на средњем нивоу.

3.3.4. Неслагање (односне) заменице у функцији везника са именицом (која јој претходи) у роду, броју и падежу¹¹

Па има помоћ који долазе из француске породице који су желе да нам помажу. (V2)

Има и од фирме, с киме имамо уговор *сарадњу. (V2)

И тако да сад знам боље ситуацију и све знамо пошто сви добровољци из Француске који долазе овде имају курсеви и српског језика и *српског историја. (V3)

Сада морам да признам да је исто тако пријатељство која је родила у контактима са српском народом на Косову. (V7)

¹¹ О слагању придева (и придевских заменица) Арно Гујон у својој аутобиографији бележи: „Један придев, зависно од падежа, рода, једине или множине, може да се пише на 42 начина, што по мерилима једног Француза свакако не представља оличење лакоће...” (Gujon 2014: 47).

Француско-српска пријатељства која је можда била поломљена за време бомбардовања...

И тамо доносимо хуманитарну помоћ који се састоји од школског прибора... (V8)

*То је *било реакција мартовског погрома које су током два дана погађали цело Косово и Метохију.* (V11)

Од повратника који, на пример, смо поново посетили јуче... (V15)

Ова гардероба се састоји од женске одеће. У питању је, наравно, нова женска одећа. [...] од једне француске фирме с ким смо у пријатељству... (V35)

Употреба односне заменице *који* у функцији везника представља функционално средство за образовање релативних реченица атрибутског и апозитивног карактера. Реч је о реченицама „које се односе на неко име у главној, односно управној реченици или на целу ту реченицу, по правилу као њихова одредба” (Stevanović 1986: 850). „Релативне заменице су заменице које повезују матичну и релативну клаузу и показују синтаксичко-семантички статус антецедента (заступајући га) у релативној клаузи” (Urošević 2015: 50). Ова врста односне заменице има свој преводни еквивалент и у француском језику (Obrađović 2011: 355–371), с тим што се у српском мора слагати у роду, броју и падежу са речју из претходне реченице на коју се односи. Наиме, род, број и падеж ове заменице директно су условљени родом, бројем и падежом именице из (претходног дела) реченице на коју се односи. С обзиром на то да је највећи број грешака Арноа Гујона забележен током 2011. године, у време када је његово познавање српског језика било на средњем нивоу, грешке овога типа су уобичајене, јер кандидати који уче српски језик у датом тренутку настоје да произведу сложене језичке исказе.

3.3.5. Неубичајен ред речи у реченици

Да могу да разумем шта људи ми кажу... (V5)

И тако да редовно сам читао, слушао, на пример, вести, радио, Пинк ТВ. (V5)

*Знам да на Косову има доста проблема са дрогом и са пићем међу младима и мислим да спорт је једини начин да се извуку из *све те проблеме.* (V7)

Сада имамо пријатеље овде, за њих нисмо више незнаници, него чекају нас. (V7)

*Француско-српска пријатељства *која је можда била поломљена за време бомбардовања и желимо ми да то обновимо, реновирамо и да то се настави...* (V7)

Наравоученије од тог устанка је, што је битно, да треба се дизати за слободу и никад не заборавити да ће доћи касније. (V9)

Ово је најбоље летња шема пошто Београд није само град где можемо да уживамо. То је град и где можемо да учимо и да се проведемо лето мирно. (V12)

*Увек сам се осећао блиско са српским народом, а кад 2004. године сам видео страхоте *антисрпски прогрови, онда то је *био полазна тачка и желео сам да...* (V18)

Најчешћа и најбројнија грешка странаца који уче српски језик на синтаксичком нивоу односи се на „правилно” увезивање реченичних конституената. Пипер и Клајн (Piper, Klajn 2013: 437) и Халупка-Решетар (Halupka-Rešetar 2011: 21) запажају да српски језик има „релативно слободан ред речи у реченици”, под којим се подразумева могућност померања елемената без бојазни да ће се значење реченице променити. Међутим, постоји и велики број правила која ту слободу ограничавају. Анализирајући горенаведене примере, запажамо да је одступање од „правилног реда речи” резултат померања позиције непунозначних речи, „које се”, према правилу, „распоредују испред пунозначних” (Ковачевић 2012: 42). Са друге стране, француски језик је, захваљујући обавезној употреби личних заменица, семантички ослабљених и у служби завршетка испред глагола, у већој мери обележен крутошћу у грађењу реченице, односно устаљеним редом речи (Stanković 2015: 288). „На почетку готово сваке реченице налази се субјекат у виду именице или личне заменице, потом долази глагол који описује радњу коју врши субјекат и најзад објекат под којим се врши та радња” (Рејић 2009: 180). Анализа примера показала нам је да делимично постоји утицај француског језика на формирање реда речи у српском, али смо мишљења да је узрок наведеним грешкама недовољна савладаност српског синтаксичког система и правила о употреби енклитика.

3.3.6. Употреба синтаксичких конструкција несвојствених српском језику
Ја кажем, па није више, него има људи који још страдају од рата и који морају нашу подршку. (V8)

Реч је о грешци која је директно проузрокована утицајем реда речи и употребом модалних глагола у француском језику: *...qui nécessitent notre soutien.* Такође, ову грешку могли бисмо тумачити и као деловање интрузије, односно утицаја првог страног језика (енглеског) на други страни језик (српски): уп. *They need our support.*

3.3.7. Грешке при употреби партитивних синтагми

*Ја сам завршио студија *већ три година.* (V1)

На пример, имамо сад више од две хиљаде донатори у нашој асоцијацији. (V5)

*Први *пошиљак се састојао од готових оброка – тридесет хиљада, а други пошиљак се састојао од конзерве – десет тоне.* (V17)

*А сад до краја месеца ми ћемо *пошаљити камион, комплетан са тридесет три палета.* (V17)

Сад живим ту већ три и по месеци у Србији и морам да се прилагодим у друштву и менталитету у народу. (V29)

Значење партитивности се у српском језику уско везује за облик генитива (Piper, Klajn 2013: 337). Наведени примери нам показују да је Арно Гујон чинио типичне грешке за странца који учи српски језик, користећи неодговарајуће облике именица уз бројеве мање и више од пет, што је, рекли бисмо, последица недовољне савладаности овог сегмента граматике српског језика.

3.3.8. Употреба елиптичних реченица

Ја сам осетљив шта се деси тамо. (V5)

И надам се да због наше акције то се поново развија и у српским срцима. (V5)

Странци који уче српски језик, настојећи да пренесу потребну информацију саговорнику, врло често елидирају реченице њиховим свођењем на неопходне елементе. Иако се у литератури ова појава сматра средством за постизање упечатљивости, изразитости, убедљивности, живости, динамичности, емоционалне експресивности (Radojević 2016: 589), у случају странаца, ова врста исказа настаје као последица недовољне савладаности граматичког и лексичког система српског језика.

3.4. Анализа грешака на стилистичком нивоу

Анализа грешака на стилистичком нивоу показала нам је да је Арно Гујон током 2008, 2009. и 2010. године постигао завидан ниво језичких компетенција. Поседујући значајан лексички фонд, био је у стању да продукује језичке изразе својствене средњем нивоу познавања српског (као страног) језика. Са једне стране, грешке стилистичке природе последица су потребе самог говорника да употреби граматички коректне исказе, при чему се коришћење поштапалица (3) појављује као логична потреба „куповине додатног времена” за продукцију одговарајућег одговора. Са друге стране, употреба плеоназма (2) означава потребу увећања сопственог речничког фонда, те постизања стилске коректности својствене говорницима на напредном нивоу учења језика.

3.4.1. Коришћење поштапалица

После тога понављам и све ово... али ја сам усавршио српски на Косову и Метохији, тамо са Србима сам ишло редовно тако да сам могао говорићи да усавршиш језик. (V1)

Па, у ствари, ја сам имао деветнаест година, тако да нисам знао пуно о Србији и о Косову. (V3)

*Па прошли смо после 15 сати. Па смо морали да ставимо комби на граници, на терминалу. Онда да спавамо, да се враћамо и онда ујутро да *оцарињемо... (V7)*

3.4.2. Употреба плеоназама

У почетку смо имали један конвој годиштите, за време Божића и ишли смо по енклавама да поклонимо поклоне за децу за Нову годину као Деда Мраз... (V1)

*То је истина, не могу да кажем нешто друго. Али да има пуно Француза који нису заборавили историју *наше стара пријатељства и има доста тих Француза који нам помажу, који нам дају и паре и донације да можемо да радимо наш рад на Косову. (V3)*

4. Закључак

Иако се методика наставе српског као страног језика почиње развијати шездесетих година XX века, тек су након оснивања центара за учење српског као страног језика при катедрама за србистику започета систематичнија истраживања мање познатих питања у овој области. Једно од таквих свакако јесте и поље анализе грешака, чија је основна функција пружање увида у потенцијалне потешкоће ученика са различитим матерњим језицима при учењу страног (српског) језика. Од почетка двехиљадитих до данас спроведено је више таквих анализа, мада је приметно да су сагледани аспекти интерференције свега неколико европских и азијских језика са српским. Уз то, истраживања су махом реализована на писаном корпусу, док је усмена језичка продукција остала у потпуности изван пажње истраживача. Усмена језичка продукција можда најбоље показује савладаност страног језика јер изискује да се о некој ствари говори из главе, без додатног времена за размишљање, које је доступно при писаној речи. С обзиром на чињеницу да је све већи број странаца који уче српски језик и покрећу своје канале на Јутјубу, створила се могућност за нова истраживања у овој области, те је због тога и питање анализе грешака добило на актуелности у српским лингвометодичким истраживањима.

У овом раду анализирали смо видео-записе са Јутјуб-канала Арноа Гујона, Француза који је, након покретања хуманитарне организације „Солидарност за Косово”, и сâм научио српски језик како би боље разумео душу српскога народа, са којим је неколико пута годишње долазио у контакт. Истраживањем смо обухватили видео-записе настале у периоду од три године – од 2011. до 2013. Наиме, према сведочењу самог Арноа Гујона, српски језик почео је учити 2007. године, али га је користио само неколико пута годишње (током боравка у Републици Србији). Тако је било све до 2012. године, када одлучује да се са својом породицом пресели у Београд. Анализа видео-записа показала нам је да је број грешака у години након пресељења (2013) знатно опао у односу на годину пре пресељења (2011) и годину пресељења (2012), чиме се потврђује да овладавање страним језиком умногоме зависи од услова и окружења у којима се тај процес одвија. Свакако је учење страног језика у изворној средини нај-функционалнији вид учења језика, јер се, уз граматичке обрасце језика, спознају и многобројни лингвокултуролошки садржаји. Класификујући грешке према језичким нивоима (морфолошком, синтаксичком, лексичком и стилистичком), уочили смо идентичну тенденцију смањења њиховог броја из године у годину у свим издвојеним граматичким категоријама.

Највећи број грешака у усменој продукцији Арноа Гујона забележили смо на морфолошком нивоу. Први групу чине грешке у вези са неразликовањем рода појединих именица, формирањем облика множине, употребом повратне заменице *се*, образовањем облика суперлатива. Друга група обухвата грешке при образовању и употреби инфинитива, радног глаголског придева, трпног глаголског придева, трећег лица множине презента и перфекта. Трећа група грешака на морфолошком нивоу је и најбројнија – односи се на употребу падежних облика. Представља добро познату тенденцију странаца да користе један падежни облик уместо другог у погрешним контекстима – номинатив уместо облика генитива, акузатива, инструментала, локатива; генитив уместо акузатива, локатива; датив уместо облика акузатива; акузатив уместо облика номинатива, генитива, локатива; инструментал уместо облика генитива; локатив уместо облика акузатива. Забележили смо и неколико грешака у образовању генитива, инструментала и локатива. Поред морфолошких грешака, приметили смо и више грешака на синтаксичком нивоу, при чему је уочљиво да се махом односе на питање слагања у српском језику, и то: придевске заменице са именицом, предиката са субјектом, конституената у именском делу предиката, односне заменице са именицом која јој претходи, броја и именице у партитивним синтагмама. Уз то, Арно Гујон показивао је и тенденцију упо-

требе елиптичних реченица и, наравно, неуобичајеног реда речи. Грешке на лексичком нивоу условљене су непознавањем облика и значења појединих речи (именица и глагола) и израза у српском језику, док се грешке на стилистичком нивоу односе на коришћење поштапалица и плеоназама.

Пописане грешке које је Арно Гујон начинио у видео-записима насталим у периоду од три године махом су унутарјезичке природе – настале су услед недовољне савладаности појединих граматичких категорија српскога језика. Међутим, забележено је и неколико грешака насталих под дејством интерференције, односно утицаја матерњег (француског) језика на страни (српски) језик, али и утицаја првог страног језика на страни језик који се учи. Истраживање нам је још једном показало важност употребе српског језика у процесу учења, односно важност његовог савладавања у изворној језичкој средини. С обзиром на чињеницу да Арно Гујон с посебном пажњом води свој канал на Јутјубу, верујемо да ће будућа истраживања пружити научној и стручној јавности увид у нова запажања у вези са процесом учења „претешког, али и прелепог српског језика”.

Цитирана литература

1. Babić, Biljana (2014), „Greške u tvorbi prezentskih oblika na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog”, u: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, III (ur. Snežana Gudurić), Novi Sad: Filozofski fakultet, 569–583.
2. Babić, Biljana (2015), „Greške u tvorbi oblika futura I na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog”, u: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, IV/2 (ur. Snežana Gudurić, Marija Stefanović), Novi Sad: Filozofski fakultet, 143–153.
3. Babić, Biljana (2016), *Unutarjezičke greške na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog*, doktorska disertacija, Novi Sad: Filozofski fakultet.
4. Babić, Biljana (2016a), „Greške u tvorbi oblika participa aktiva na početnim nivoima učenja srpskog kao stranog”, u: *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi*, III (ur. Vesna Krajišnik), Beograd: Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, 143–154.
5. Babić, B. (2016b), „Greške u upotrebi oblika lokativa na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog”, u: *Teme jezikoslovne u srbistici kroz dijabroniju i sinhroniju* (ur. Jasmina Dražić, Isidora Bjelaković, Dejan Sredojević), Novi Sad: Filozofski fakultet, 703–726.
6. Babić, Biljana (2017), „Greške u upotrebi oblika genitiva na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog”, u: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, VI (ur. Snežana Gudurić, Marija Stefanović), Novi Sad: Filozofski fakultet, 363–377.
7. Бабић, Биљана (2018), „Унутарјезичке грешке у употреби облика акузатива у српском језику као страном”, *Српски језик – студије српске и словенске*, XXII, 583–600.

8. Бабић, Биљана (2020), „Најфреквентније унутарјезичке грешке у употреби падежних облика именица у српском језику као страном”, у: *Српски језик као страни у теорији и пракси*, IV (ур. Весна Крајишник), Београд: Филолошки факултет, 47–60.
9. Bardovi-Harling, Kathleen, B. A. S. Hartford, R. Mahan-Taylor, M. J. Morgan, D. W. Reynolds (1991), „Developing pragmatic awareness: closing the conversation”, *ELT Journal*, 45(1), 4–15.
10. Berber, S. A. (1997), „Proficiency and comprehension of television news in a foreign language”, *Revista de Documentacao de Estudos em Linguistica Teorica e Aplicada* (D.E.L.T.A.), 13(2), 177–190.
11. Brinton, Donna, William Gaskill (1987), „Using news broadcasts in the ESL/EFL classroom”, *TESOL Quarterly*, 12(4), 403–413.
12. Golušić Bokan, Jadranka (2009), *Gramatika francuskog jezika*, Београд: Edicija.
13. Ђорђевић, Кристина (2017), „Анализа грешака словачких матерњих говорника на почетном нивоу учења српског језика као страног”, *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca VII*, Brno: Moravské zemské muzeum Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy university, 691–697.
14. Иричанин, Гордана (1999), „Типичне интерференцијске грешке у настави страних језика (српског и немачког)”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 28(1), 227–233.
15. Jovanov, Nataša (2011), „Interferencija grčkog kao L1 u srpski kao L2”, у: *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi*, II (ур. Vesna Krajišnik), Београд: Filološki fakultet, 381–393.
16. Cauldwell, Richard T. (1996), „Direct encounters with fast speech on CD-Audio to teach listening”, *System*, 24(4), 521–528.
17. Ковачевић, Милош (2012), „Синтаксичком конверзијом и семантички условљен везани ред ријечи у савременом српском језику”, *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Структурне карактеристике српског језика* (уредник М. Ковачевић), Крагујевац: ФИЛУМ, 41–53.
18. Laurillard, Diana (2002), *Rethinking University Teaching: A conversational framework for the effective use of learning technologies* (2nd ed.), Routledge: Taylor & Francis Group. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315012940>
19. Милошевић, Стефан (2016), „Типологија граматичких грешака руских говорника при усвајању српског језика”, у: *Српски као страни језик у теорији и пракси*, III (ур. Весна Крајишник), 169–180.
20. Милошевић, Стефан (2017), „Правописне грешке руских говорника при усвајању српског језика”, у: *Савремена проучавања језика и књижевности*, VIII/1 (ур. Милош Ковачевић, Јелена Петковић), Крагујевац: ФИЛУМ, 163–170.
21. Новаковић, Александар (2022а), „Онлајн настава књижевности на почетку XXI века”, у: *Иновирање основношколске лектире у функцији унапређења културе*

- читања савременог дјетета у Републици Српској, зборник радова (ур. Слађана Миљеновић), Бијељина: Педагошки факултет, 123–145.
22. Novaković, Aleksandar (2022b), „Alternativni postupci prilikom učenja prezenta u nastavi srpskog kao stranog jezika”, u: *Jezik, književnost, alternative, zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa* (ur. Biljana Mišić Ilić, Vesna Lopičić), Niš: Filozofski fakultet, 593–605.
 23. Новаковић, Александар, Емилија Јовић (2022), „Анализа и класификација грешака студената из Русије на почетном нивоу учења српског језика као страног”, *Philologia Mediana* 14, 315–339.
 24. Обрадовић, Радмила (2011), „Француске релативне реченице уведене релативном прилошком заменицом *où* и еквиваленти у српском језику”, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 41, 355–372.
 25. Pejić, Slavica (2009), „Neologizmi u francuskom poslovnom jeziku kao sredstvo za očuvanje i obogaćivanje francuskog jezika”, *Ekonomске теме*, 47(2), 177–190.
 26. Perišić Arsić, Olja (2016), „Analiza grešaka u srpskom jeziku kao stranom na primeru italofona”, *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi*, III, 155–168.
 27. Пипер, Предраг, Иван Клајн (2013), *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Магица српска.
 28. Poon, Anita (1992), „Action research: A study on using TV news to improve listening proficiency”, *Research Report*, 14(1), 1–70.
 29. Radojević, Danijela (2016), „Sintaksičko-stilske karakteristike eliptičnih rečenica u književnoumetničkim tekstovima (na primjerima iz jezika međuratne crnogorske pripovjedačke proze)”, *Rasprave*, 42(2), 587–598.
 30. Rubin, Joan (1994), „A Review of Second Language Listening Comprehension Research”, *Modern Language Journal*, 78(2), 199–221.
 31. Ruskova Đermanović, Svetla (2013), „О неким морфолошким грешкама код студената србистике на Универзитету у Пловдиву”, u: *Srpski jezik, književnost, umetnosti*, knj. I: *Tradicija i inovacije u savremenom srpskom jeziku* (ur. Miloš Kovačević), Kragujevac: FILUM, 503–510.
 32. Станковић, Селена (2015), „О једној специфичној употреби личних заменица у француском и српском језику”, u: Тематски зборник радова [са четвртог Међународног научног скупа Наука и савремени универзитет 4, том I] *Језик и књижевност у контакту и дисконтакту* (ур. Бојана Димитријевић), 285–301
 33. Stempleski, Susan, Paul Arcario (1992), *Video in second language teaching: Using, selecting, and producing video for the classroom*, Alexandria, VA: TESOL.
 34. Судимац, Нина (2019), „Најчешће грешке приликом усвајања српског језика као страног код студената румунске националности”, *Исходишта* 5, Темишвар: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 5(1), 441–455.

35. Sudimac, Nina (2020), „An analysis of phonetic-phonological and orthographic errors when learning Serbian as a Foreign Language”, *Facta Universitatis* (Series Linguistics and Literature), 18(1), 109–118.
36. Terantino, Joseph (2011), „Emerging Technologies: Youtube for Foreign Languages: You have to see this video”, *Language Learning & Technology*, 15(1), 10–16.
37. Урошевић, Данка (2015), *Релативна реченица у шумедијско-војвођанском дијалекту* (докторска дисертација), Нови Сад: Филозофски факултет.
38. Ćosić, Vjekoslav (1975), „Glagolski vid u francuskom jeziku”, *Svezak*, 14(6), 65–75.
39. Halupka-Rešetar, Sabina (2011), *Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku*, Edicija E-disertacija, knjiga 1, Novi Sad: Filozofski fakultet.
40. Joiner, Elizabeth G. (1990), „Choosing and using videotext”. *Foreign Language Annals*, 23(1), 53–64.
41. Штасни, Гордана (2012), „Нерегистроване глаголске именице у српском језику”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XXXVII, 301–321.

Извори

1. V1: Арно Гујон на ТВ „Студио Б”, 2011, <http://skr.rs/z4HM>.
2. V2: Арно Гујон на ТВ „Пулс”, 2011, <http://skr.rs/z4H4>.
3. V3: Хуманитарци из Француске помажу спортистима на Косову, 2011, <http://skr.rs/z4Hк>.
4. V4: Репортажа о НВО „Солидарност за Косово”, 2011, <http://skr.rs/z4HX>.
5. V5: Арно Гујон на Пинк ТВ, 2011, <http://skr.rs/z4Hc>.
6. V6: Пакећићи из Француске за српску децу на Косову, 2011, <http://skr.rs/z4H8>.
7. V7: Арно Гујон говори о божићној посети Косову и Метохији, 2011, <http://skr.rs/z4Hi>.
8. V8: Емисија „Без визе” на РТС-у о СК и Арноу Гујону, 2011, <http://skr.rs/z4Hm>.
9. V9: Интервју са Арноом Гујоном на Дан државности, 2012, <http://skr.rs/z4HN>.
10. V10: Интервју са Арноом Гујоном о шпанском хуманитарном конвоју на КиМ, 2012, <http://skr.rs/z4HG>.
11. V11: Разна питања за НВО „Солидарност за Косово”, 2012, <http://skr.rs/z4Hf>.
12. V12: Ивана Гајић и Арно Гујон у емисији „Летња шема”, 2012, <http://skr.rs/z4H0>.
13. V13: Арно Гујон на РТС-у, 2012, <http://skr.rs/z4HS>.
14. V14: Помоћ из Француске народним кухињама на Косову и Метохији, 2012, <http://skr.rs/z4HK>.
15. V15: Сарадњом до најугроженијих, 2012, <http://skr.rs/z4HE>.
16. V16: „Солидарност за Косово“ обнавља школу на Космету, 2012, <http://skr.rs/z4HU>.
17. V17: Помоћ из Француске српској школи на Космету, 2012, <http://skr.rs/z4He>.
18. V18: Реконструисана школа у Стражи код Ђилиана, 2012, <http://skr.rs/z4Hw>.

19. V19: Француска НВО „Солидарност за Косово” реновирала школу на Косову, 2012, <http://skr.rs/z4Hg>.
20. V20: Арно Гујон код Бобана Ковачевића, 2012, <http://skr.rs/z4HO>.
21. V21: Арно Гујон код Сање Лубардић на Студију Б, 2013, <http://skr.rs/z4HI>.
22. V22: Радио Слово љубве: разговор са Арноом Гујоном, 2013, <http://skr.rs/z4Ht>.
23. V23: Косово: Школа фудбала „Гикси Шилово” добија помоћ из Француске, 2013, <http://skr.rs/z4HV>.
24. V24: Студенти из Француске помажу деци на Косову, 2013, <http://skr.rs/z4HZ>.
25. V25: Б92: хуманитарна помоћ француских студената, 2013, <http://skr.rs/z4Hy>.
26. V26: Подвиг године: награђени најплеменитији у 2012, 2013, <http://skr.rs/z4Hx>.
27. V27: Арно Гујон – признање за најплеменитији подвиг године 201, 2013, <http://skr.rs/z4HN>.
28. V28: Божићни конвој стигао у Грачаницу, 2013, <http://skr.rs/z4HD>.
29. V29: Арно Гујон на путу ка Косову, 2013, <http://skr.rs/z4HQ>.
30. V30: Арно Гујон у школи „Никола Тесла” у Винчи, 2013, <http://skr.rs/z4H2>.
31. V31: Помоћ за енклаве на Косову од Француза и Италијана, 2013, <http://skr.rs/z4HR>.
32. V32: Косово: први хуманитарни конвој из Италије, 2013, <http://skr.rs/z4HY>.
33. V33: Помоћ из Француске за Србе, 2013, <http://skr.rs/z4HI>.
34. V34: Владика Теодосије и Арно Гујон потписали су хуманитарну сарадњу, 2013, <http://skr.rs/z4HL>.
35. V35: Донација НВО „Солидарност за Косово” за болнице Србије, 2013, <http://skr.rs/z4HF>.
36. Gujon 2014: Гујон, Арно (2014). *Сви моји путеви воде ка Србији*. Београд: Службени гласник.

Aleksandar M. Novaković
Jelena M. Stošić
University of Niš
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Studies

**MISTAKES OF FOREIGNERS IN THE USE OF THE SERBIAN
LANGUAGE IN THE MEDIA (ON THE EXAMPLE OF
ARNAUD GOUILLON)**

Summary

The subject of this paper is the analysis of Arnaud Gouillon's mistakes in the first few years of learning Serbian as a foreign language, with the aim of identifying, classifying and statistical analysis of mistakes in the years

before and after moving to the Republic of Serbia. In this paper, we used the descriptive method, the method of theoretical analysis with the technique of video content analysis and the method of contrast. The research material consisted of a total of 35 videos from Arnaud Guillon's YouTube channel, published in the period from 2011 to 2013. The analysis of the research results showed us a tendency to reduce the number of errors in the years after relocation. In other words, the recorded number of errors on the morphological, syntactic, lexical and stylistic level is inversely proportional to the time of use of the Serbian language during public appearances, which once again showed that its application in the original linguistic and cultural environment appears as an important precondition for successful mastering.

► **Keywords:** teaching methods of Serbian as a foreign language, error analysis, Arnaud Guillon, YouTube.

References

1. Babić, Biljana (2014), „Greške u tvorbi prezentskih oblika na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog”, u: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, III (ur. Snežana Gudurić), Novi Sad: Filozofski fakultet, 569–583.
2. Babić, Biljana (2015), „Greške u tvorbi oblika futura I na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog”, u: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, IV/2 (ur. Snežana Gudurić, Marija Stefanović), Novi Sad: Filozofski fakultet, 143–153.
3. Babić, Biljana (2016), *Unutarjezičke greške na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog*, doktorska disertacija, Novi Sad: Filozofski fakultet.
4. Babić, Biljana (2016a), „Greške u tvorbi oblika participa aktiva na početnim nivoima učenja srpskog kao stranog”, u: *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi III* (ur. Vesna Krajišnik), Beograd: Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, 143–154.
5. Babić, B. (2016b), „Greške u upotrebi oblika lokativa na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog”, u: *Teme jezikoslovne u srbistici kroz dijabroniju i sinhroniju* (ur. Jasmina Dražić, Isidora Bjelaković, Dejan Sredojević), Novi Sad: Filozofski fakultet, 703–726.
6. Babić, Biljana (2017), „Greške u upotrebi oblika genitiva na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog”, u: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, VI (ur. Snežana Gudurić, Marija Stefanović), Novi Sad: Filozofski fakultet, 363–377.
7. Babić, Biljana (2018), „Unutarjezičke greške u upotrebi oblika akuzativa u srpskom jeziku kao stranom”, *Srpski jezik – studije srpske i slovenske*, XXII, 583–600.
8. Babić, Biljana (2020), „Najfrekventnije unutarjezičke greške u upotrebi padežnih oblika imenica u srpskom jeziku kao stranom”, u: *Srpski jezik kao strani u teoriji i praksi*, IV (ur. Vesna Krajišnik), Beograd: Filološki fakultet, 47–60.

9. Bardovi-Harling, Kathleen, B. A. S. Hartford, R. Mahan-Taylor, M. J. Morgan, D. W. Reynolds (1991), „Developing pragmatic awareness: closing the conversation”, *ELT Journal*, 45(1), 4–15.
10. Berber, S. A. (1997), „Proficiency and comprehension of television news in a foreign language”, *Revista de Documentacao de Estudos em Linguistica Teorica e Aplicada* (D.E.L.T.A.), 13(2), 177–190.
11. Brinton, Donna, William Gaskill (1987), „Using news broadcasts in the ESL/EFL classroom”, *TESOL Quarterly*, 12(4), 403–413.
12. Golušić Bokan, Jadranka (2009), *Gramatika francuskog jezika*, Beograd: Edicija.
13. Đorđević, Kristina (2017), „Analiza grešaka slovačkih maternjih govornika na početnom nivou učenja srpskog jezika kao stranog”, *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca*, VII, Brno: Moravské zemské muzeum Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy university, 691–697.
14. Iričanin, Gordana (1999), „Tipične interferencijske greške u nastavi stranih jezika (srpskog i nemačkog)”, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 28(1), 227–233.
15. Jovanov, Nataša (2011), „Interferencija grčkog kao L1 u srpski kao L2”, u: *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi*, II (ur. Vesna Krajišnik), Beograd: Filološki fakultet, 381–393.
16. Cauldwell, Richard T. (1996), „Direct encounters with fast speech on CD-Audio to teach listening”, *System*, 24(4), 521–528.
17. Kovačević, Miloš (2012), „Sintaksičkom konverzijom i semantički uslovljen vezani red riječi u savremenom srpskom jeziku”, *Srpski jezik, književnost, umetnost*, knj. 1, *Strukturne karakteristike srpskog jezika* (urednik M. Kovačević), Kragujevac: FILUM, 41–53.
18. Laurillard, Diana (2002), *Rethinking University Teaching: A conversational framework for the effective use of learning technologies* (2nd ed.), Routledge: Taylor & Francis Group. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315012940>
19. Milošević, Stefan (2016), „Tipologija gramatičkih grešaka ruskih govornika pri usvajanju srpskog jezika”, *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi*, III (ur. Vesna Krajišnik), 169–180.
20. Milošević, Stefan (2017), „Pravopisne greške ruskih govornika pri usvajanju srpskog jezika”, u: *Savremena proučavanja jezika i književnosti*, VIII/1 (ur. Miloš Kovačević, Jelena Petković), Kragujevac: FILUM, 163–170.
21. Novaković, Aleksandar (2022a), „Onlajn nastava književnosti na početku XXI veka”, u: *Inoviranje osnovnoškolske lektire u funkciji unapređenja kulture čitanja savremenog djeteta u Republici Srpskoj*, zbornik radova (ur. Slađana Miljenović), Bijeljina: Pedagoški fakultet, 123–145.
22. Novaković, Aleksandar (2022b), „Alternativni postupci prilikom učenja prezenta u nastavi srpskog kao stranog jezika”, u: *Jezik, književnost, alternative, zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa* (ur. Biljana Mišić Ilić, Vesna Lopičić), Niš: Filozofski fakultet, 593–605.

23. Novaković, Aleksandar, Emilija Jović (2022), „Analiza i klasifikacija grešaka studenata iz Rusije na početnom nivou učenja srpskog jezika kao stranog”, *Philologia Mediana* 14, 315–339.
24. Obradović, Radmila (2011), „Francuske relativne rečenice uvedene relativnom priloškom zamenicom où i ekvivalenti u srpskom jeziku”, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 41, 355–372.
25. Pejić, Slavica (2009), „Neologizmi u francuskom poslovnom jeziku kao sredstvo za očuvanje i obogaćivanje francuskog jezika”, *Ekonomске теме*, 47(2), 177–190.
26. Perišić Arsić, Olja (2016), „Analiza grešaka u srpskom jeziku kao stranom na primeru italoфона”, *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi*, III, 155–168.
27. Piper, Predrag, Ivan Klajn (2013), *Normativna gramatika srpskog jezika*, Novi Sad: Matica srpska.
28. Poon, Anita (1992), „Action research: A study on using TV news to improve listening proficiency”, *Research Report*, 14(1), 1–70.
29. Radojević, Danijela (2016), „Sintaksičko-stilske karakteristike eliptičnih rečenica u književnoumetničkim tekstovima (na primerima iz jezika međuratne crnogorske pripovjedačke proze)”, *Rasprave*, 42(2), 587–598.
30. Rubin, Joan (1994), „A Review of Second Language Listening Comprehension Research”, *Modern Language Journal*, 78(2), 199–221.
31. Ruskova Đermanović, Svetla (2013), „O nekim morfološkim greškama kod studenata srbistike na Univerzitetu u Plovdivu”, u: *Srpski jezik, književnost, umetnosti*, knj. I: *Tradicija i inovacije u savremenom srpskom jeziku* (ur. Miloš Kovačević), Kragujevac: FILUM, 503–510.
32. Stanković, Selen (2015), „O jednoj specifičnoj upotrebi ličnih zamenica u francuskom i srpskom jeziku”, u: *Tematski zbornik radova* [sa četvrtog Međunarodnog naučnog skupa Nauka i savremeni univerzitet 4, tom I] *Jezik i književost u kontaktu i diskontaktu* (ur. Bojana Dimitrijević), 285–301.
33. Stempleski, Susan, Paul Arcario (1992), *Video in second language teaching: Using, selecting, and producing video for the classroom*, Alexandria, VA: TESOL.
34. Sudimac, Nina (2019), „Najčešće greške prilikom usvajanja srpskog jezika kao stranog kod studenata rumunske nacionalnosti”, *Ishodišta* 5, Temišvar: Savez Srba u Rumuniji – Centar za naučna istraživanja i kulturu u Rumuniji – Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, 5(1), 441–455.
35. Sudimac, Nina (2020), „An analysis of phonetic-phonological and orthographic errors when learning Serbian as a Foreign Language”, *Facta Universitatis* (Series Linguistics and Literature), 18(1), 109–118.
36. Terantino, Joseph (2011), „Emerging Technologies: Youtube for Foreign Languages: You have to see this video”, *Language Learning & Technology*, 15(1), 10–16.
37. Urošević, Danka (2015), *Relativna rečenica u šumadijsko-voždanskom dijalektu* (doktorska disertacija), Novi Sad: Filozofski fakultet.

38. Ćosić, Vjekoslav (1975), „Glagolski vid u francuskom jeziku”, *Svezak*, 14(6), 65–75.
39. Halupka-Rešetar, Sabina (2011), *Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku*, Edicija E-disertacija, knjiga 1, Novi Sad: Filozofski fakultet.
40. Joiner, Elizabeth G. (1990), „Choosing and using videotext”. *Foreign Language Annals*, 23(1), 53–64.
41. Štasni, Gordana (2012), „Neregistrovane glagolske imenice u srpskom jeziku”, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XXXVII, 301–321.

Izvori

1. V1: *Arno Gujon na TV „Studio B”*, 2011, <http://skr.rs/z4HM>.
2. V2: *Arno Gujon na TV „Puls”*, 2011, <http://skr.rs/z4H4>.
3. V3: *Humanitarci iz Francuske pomažu sportistima na Kosovu*, 2011, <http://skr.rs/z4Hk>.
4. V4: *Reportaža o NVO „Solidarnost za Kosovo”*, 2011, <http://skr.rs/z4HX>.
5. V5: *Arno Gujon na Pink TV*, 2011, <http://skr.rs/z4Hc>.
6. V6: *Paketići iz Francuske za srpsku decu na Kosovu*, 2011, <http://skr.rs/z4H8>.
7. V7: *Arno Gujon govori o božićnoj poseti Kosovu i Metohiji*, 2011, <http://skr.rs/z4Hi>.
8. V8: *Emisija „Bez vize” na RTS-u o SK i Arnou Gujonu*, 2011, <http://skr.rs/z4Hm>.
9. V9: *Intervju sa Arnoom Gujonom na Dan državnosti*, 2012, <http://skr.rs/z4HN>.
10. V10: *Intervju sa Arnoom Gujonom o španskom humanitarnom konvoju na KiM*, 2012, <http://skr.rs/z4HG>.
11. V11: *Razna pitanja za NVO „Solidarnost za Kosovo”*, 2012, <http://skr.rs/z4Hf>.
12. V12: *Ivana Gajić i Arno Gujon u emisiji „Letnja šema”*, 2012, <http://skr.rs/z4H0>.
13. V13: *Arno Gujon na RTS-u*, 2012, <http://skr.rs/z4HS>.
14. V14: *Pomoć iz Francuske narodnim kuhinjama na Kosovu i Metohiji*, 2012, <http://skr.rs/z4HK>.
15. V15: *Saradnjom do najugroženijih*, 2012, <http://skr.rs/z4HE>.
16. V16: *„Solidarnost za Kosovo” obnavlja školu na Kosmetu*, 2012, <http://skr.rs/z4HU>.
17. V17: *Pomoć iz Francuske srpskoj školi na Kosmetu*, 2012, <http://skr.rs/z4He>.
18. V18: *Rekonstruisana škola u Straži kod Gnjilana*, 2012, <http://skr.rs/z4Hw>.
19. V19: *Francuska NVO „Solidarnost za Kosovo” renovirala školu na Kosovu*, 2012, <http://skr.rs/z4Hg>.
20. V20: *Arno Gujon kod Bobana Kovačevića*, 2012, <http://skr.rs/z4HO>.
21. V21: *Arno Gujon kod Sanje Lubardić na Studio B*, 2013, <http://skr.rs/z4Hl>.
22. V22: *Radio Slovo ljubve: razgovor sa Arnoom Gujonom*, 2013, <http://skr.rs/z4Ht>.
23. V23: *Kosovo: Škola fudbala „Piksi Šilovo” dobija pomoć iz Francuske*, 2013, <http://skr.rs/z4HV>.
24. V24: *Studenti iz Francuske pomažu deci na Kosovu*, 2013, <http://skr.rs/z4HZ>.
25. V25: *B92: humanitarna pomoć francuskih studenata*, 2013, <http://skr.rs/z4Hy>.
26. V26: *Podvig godine: nagrađeni najplemenitiji u 2012, 2013*, <http://skr.rs/z4Hx>.

27. V27: *Arno Gujon – priznanje za najplemenitiji podvig godine 201*, 2013, <http://skr.rs/z4HH>.
28. V28: *Božićni konvoj stigao u Gračanicu*, 2013, <http://skr.rs/z4HD>.
29. V29: *Arno Gujon na putu ka Kosovu*, 2013, <http://skr.rs/z4HQ>.
30. V30: *Arno Gujon u školi „Nikola Tesla” u Vinči*, 2013, <http://skr.rs/z4H2>.
31. V31: *Pomoć za enklave na Kosovu od Francuza i Italijana*, 2013, <http://skr.rs/z4HR>.
32. V32: *Kosovo: prvi humanitarni konvoj iz Italije*, 2013, <http://skr.rs/z4HY>.
33. V33: *Pomoć iz Francuske za Srbe*, 2013, <http://skr.rs/z4HI>.
34. V34: *Vladika Teodosije i Arno Gujon potpisali su humanitarnu saradnju*, 2013, <http://skr.rs/z4HL>.
35. V35: *Donacija NVO „Solidarnost za Kosovo” za bolnice Srbije*, 2013, <http://skr.rs/z4HF>.
36. Gujon 2014: Gujon, Arno (2014). *Svi moji putevi vode ka Srbiji*. Beograd: Službeni glasnik.

Преузето: 11. 7. 2022.
Корекције: 31. 10. 2022.
Прихваћено: 7. 11. 2022.

Vesna V. Bulatović¹

University of Novi Sad

Faculty of Technical Sciences, Department of Fundamental Sciences

Danijela M. Prošić-Santovac

University of Novi Sad

Faculty of Philosophy, Department of English Studies

Tanja P. Kaurin

Union University, Faculty of Law and Business Studies

Department of Security and Crime Science

FIGURATIVE USE OF LANGUAGE IN INFORMATION TECHNOLOGY: A CORPUS-BASED STUDY

Abstract: New technologies have pervaded many aspects of modern life and influenced human communication, emotions and language. This close interaction between people and computers is reflected in language, in the use of computing terms applied to human emotions, relationships and everyday activities. Metaphor plays an important role in the language of information technology and it is widely used in creating new vocabulary. This paper explores conceptual metaphors in order to determine their usage in the information technology research papers, through describing similarities and differences in the conceptualisation of these metaphors within two languages. The aim of the paper is to quantitatively and qualitatively present conceptual metaphors, regarding computers and the Internet, found in ten research papers written in English and in Serbian. These expressions are compared with respect to their frequency in the papers and the degree to which metaphorical vocabulary is present in analysed research papers. The results indicate that all authors have used conceptual metaphors, although papers in Serbian include a slightly larger number of expressions than papers in English. Apart from differences and diversities, the analysis also identifies a remarkably similar structure of the mapping in both languages.

Key words: conceptual metaphors, conceptualisation, computer, the Internet, mapping.

¹vesna.bulatovic@uns.ac.rs

1. Introduction

Conceptual metaphors contribute greatly to understanding the language of information technology, and this paper focuses on conceptual metaphors in the language of information technology with the emphasis on two elements: *the computer* and *the Internet*. The aim of the research is to quantitatively and qualitatively present conceptual metaphors, in order to determine their usage in information technology research papers, written in English and Serbian, through describing similarities and differences in the conceptualisation of these metaphors within both languages. These expressions are first compared with respect to their frequency and then in context in the papers examined. The study uses a corpus-driven approach to analyse metaphorical language in information technology research papers, i.e. metaphors in information technology discourse.

2. Theoretical Background

Johnson (1987: 14) characterises a metaphor as "a pervasive mode of understanding by which we project patterns from one domain of experience in order to structure another domain of a different kind", and Sweetser (1990: 8) posits that "metaphors allow people to understand one thing in terms of another, without thinking that the two are objectively the same". Since language abounds in metaphorical expressions, metaphor can be defined as one of the basic cognitive mechanisms (Kövecses 2002; Klikovac 2004; Radić-Bojanić 2020). Lakoff and Johnson (1980) claim that metaphor is used for reasoning and shaping human thought and attitudes, and define three main types of metaphors: 1) structural, where one concept is structured in terms of another; 2) orientational, where a whole system of concepts is organised with respect to another, using spatial orientation; and 3) ontological, which signifies understanding events, activities and ideas in terms of objects, substances and containers. One very common form of ontological metaphors in the language of information technology is personification; e.g., the computer *went dead* on me (Lakoff and Johnson 1980).

Conceptual Metaphor Theory (CMT) introduced the idea that metaphor is understanding of one domain in terms of another (Lakoff and Johnson 1980). The more concrete conceptual domain is the source and the target domain is the more abstract. The interconnection between these two is called mapping, i.e. the target is usually seen through the source domain. Lakoff and Johnson (1980) explain this via the example THE ARGUMENT IS WAR, where WAR is the source domain and

ARGUMENT is the target domain – hence, the argument is discussed in terms of war. They claim that numerous things people "do in arguing are partially structured by the concept of war. Though there is no physical battle, there is a verbal battle, and the structure of an argument—attack, defense, counterattack, etc.—reflects this" (Lakoff and Johnson 1980: 4). In addition, there are numerous expressions that include talk about argument as a war (e.g. your claims are *indefensible*; I demolished his *argument*; I've never *won* an argument with him; You disagree? Okay, *shoot*; He *attacked every weak point* in my argument...), and they represent mappings from one domain to another.

However, people use more than one metaphor to understand and transfer the meaning of a single activity or a concept. Kövecses (2002: 91) points out that "concepts in general (both source and target) are characterised by a number of different aspects. When a source domain is applied to a target, only some (but not all) aspects of the target are brought into focus". He gives the example THE MIND IS A BRITTLE OBJECT metaphor (Kövecses 2002: 91).

- The experience *shattered* him.
- I am *going to pieces*.
- His mind *snapped*.
- He *cracked up*.

In this metaphor, the source domain emphasises one aspect of the concept of the mind, focusing on the aspect of "psychological strength". This process of emphasising some of the aspects of a target concept is called highlighting, while other aspects of the concept remain hidden.

2.1. Metaphors in Academic Language Use

The study of metaphor in authentic discourse is the subject of numerous studies (Deignan 2005; Semino 2008; Silaški, 2009), examining the use of metaphors in different areas of everyday life, such as: metaphors in political discourse (Zeng, Tay and Ahrens 2020), metaphors in Arab journalistic discourse (Chatti 2020), metaphors used for the description of women managers (Koller 2004), the journey metaphors in Brexit-related political cartoons (Silaški and Đurović 2019), metaphors in perfume reviews in four languages (Zawisławska and Falkowska 2021), metaphors in the discourse of workplace socialisation (Woodhams 2014), metaphors in advertising (Lazar 2009), etc.

Although the type of metaphor in academic discourse is fundamentally different from that in spoken English, there are authors who see it as a threat to academic

discourse, since "technical communication is still haunted by the idea of a plain style as the preferred" (Giles 2008: 41). Written academic texts are usually related to "the use of specialist vocabulary, impersonal voice and the ways that ideas are packed into relatively few words" (Hyland 2006: 13) and to the high degree of abstract information and linguistic formality (Biber 1988). The use of metaphors in academic discourse has been examined in many fields: physics (Pulaczewska 1995), medicine (Richardt 2005), sociology (Levine 1995), legal studies (Smith 2007), economics (Đurović 2007), information technology (Rohrer 1997; Grevy 1999; Meyer et al. 1997; Constantine 2001; Colburn and Shute 2008; Wu and Chen 2013), etc.

2.2. Metaphors in Information Technology

The language of information technology is "laced with metaphor" (Colburn and Shute (2008: 526). Windows, buttons, menus, folders, pages, viruses and libraries are incorporated into this specialised language. However, "the most obvious ontological metaphors are those where the physical object is further specified as being a person" (Lakoff and Johnson 1980: 33), making it possible to see the world phenomena in human terms. Johansson (1997) discusses the intelligence-centred metaphors such as "artificial intelligence" and "computer brain" and the computers' ability to communicate, think, fall asleep and die. The intelligent part of a computer is compared to the brain of a person. Meyer et al. (1997) investigated the use of the Internet metaphors from cognitive and linguistic point of view, analysing dictionaries, books and magazines with the result of classifying metaphors into two categories: fully and partly metaphorical. Furthermore, Internet traffic corresponds to the traffic on the highway, surfing the net corresponds to surfing the ocean, and online shopping can be seen in terms of shopping in the real world. Grevy (1999) examined metaphors in the Danish language, discovering that 500 metaphors out of 3000 are *highway* metaphors.

Certain aspects of everyday life are mapped on the target domains of THE COMPUTER and THE INTERNET. Therefore, a COMPUTER can be conceptualised as a HUMAN BEING, ANIMAL, BUILDING or a PLACE and WORKSHOP, while the INTERNET can be seen as a HIGHWAY, OCEAN, WAR or SUPERMARKET. One single metaphor is not sufficient to explain the complexity of THE COMPUTER or THE INTERNET, as not "one of them is sufficient to give us a complete, consistent, and comprehensive understanding of all these aspects, but together they do the job of giving us a coherent understanding" (Lakoff and Johnson 1980: 89) of what a certain aspect is.

Metaphors in the language of information technology are created from expressions in the general language and from our experiences and everyday activities. As the Internet grows relentlessly, new metaphors appear and become a part of our everyday language. These metaphors are frequently associated with certain physical experiences, with a parallel drawn between the two realms. Thus, when shopping online, people expect that a web site would work like shopping in an ordinary store, choose the product, put it in a shopping cart and finally pay for it. Therefore, "in the fast changing world of computers, these public metaphoric representations have an increasingly indispensable cognitive function" (Gibbs 1999: 160).

Also, there are metaphors related to physical structures, such as libraries, bridges, pathways, offices, etc. These metaphors help us to create the way in which we perceive the Internet as a physical space, whose "structure supports both market and cooperative approaches to finding social resources in virtual communities" (Wellman and Gulia 1999: 4). It is a place where people go shopping, travel, work and do everything they would do in real life, only, in this case, within the safety and comfort of their own homes. This description emphasises the very nature of the Internet: the global connection, a vast amount of data, speed and mobility. These metaphors create a larger system of meanings operating at the cognitive level and helping us to understand one conceptual domain in terms of another.

3. Data and method

Two corpora were analysed for the purpose of this study. The first consisted of 24.796 words and was based on five information technology research papers written in English, labeled with the capital letter E and numbers from 1 to 5. The second corpus consisted of 13.870 words and was based on five information technology research papers written in Serbian, labeled with the capital letter S and numbered from 1 to 5. The analysed articles in both languages were chosen randomly from the pool of published articles in 2016 and 2017. All articles varied in content, discussing different information technology issues. Due to a difference in length between the two corpora, the results were presented in percentages.

The methodology of research included a quantitative and qualitative analysis of two corpora. Content analysis was performed on ten articles, with the aim of identifying the metaphors according to Lakoff and Johnson's (1980) conceptual metaphor theory. First, the metaphoric vocabulary was compared in respect to its frequency in the corpora analysed and second, it was classified into categories. The aim of the study was to determine the level of mapping in both languages and the influence of the English language on Serbian in the field of information technology.

4. Results

4.1. Overall frequencies

The results of the quantitative analysis, the overall frequencies are given in Table 1. The overall number of metaphorical vocabulary items in the five research papers written in English (corpus E) was 547 or 2.206% (Table 1), while the number of items in the five research papers written in Serbian (corpus S) was 326 or 2.350% (Table 1). Surprisingly, the overall frequencies were very similar in both languages, meaning that the metaphorical expressions were present in both corpora. In corpus E, the metaphors based on COMPUTER IS A HUMAN BEING were the most numerous: 35.649%. On the other hand, in corpus S, the most numerous metaphors were metaphors based on INTERNET IS WAR: 29.755%. The least numerous metaphors in corpus E were metaphors based on INTERNET IS AN OCEAN: 2.559%, and, in corpus S, the least numerous were metaphors based on COMPUTER IS AN ANIMAL: 0.307%.

Table 1. Metaphoric vocabulary in corpora E (E1-E5) and S (S1-S5)

No.	Metaphoric vocabulary	Corpus E (E1-E5)		Corpus S (S1-S5)	
		No.	%	No.	%
1	COMPUTER IS A HUMAN BEING	195	35.649%	26	7.975%
2	COMPUTER IS A BUILDING OR A PLACE	83	15.174%	61	18.712%
3	COMPUTER IS A WORKSHOP	48	8.775%	53	16.258%
4	COMPUTER IS AN ANIMAL	19	3.473%	1	0.307%
5	INTERNET IS A HIGHWAY	23	4.205%	64	19.632%
6	INTERNET IS AN OCEAN	14	2.559%	21	6.442%
7	INTERNET IS A SUPERMARKET	100	18.282%	3	0.920%
8	INTERNET IS WAR	65	11.883%	97	29.755%
	OVERALL:	547	2.206%	326	2.350%

4.2. Metaphors in context

The analysis of the two corpora (Table 1) shows that all the authors used metaphorical vocabulary in the research papers analysed. In this section, the metaphoric vocabulary is classified and analysed within categories.

4.2.1. COMPUTER IS A HUMAN BEING

Source domain: PERSON

Target domain: COMPUTER

The analysis of the two corpora shows that this metaphor was the most numerous metaphor in corpus E (35.649%). The corresponding frequency of this metaphor in corpus S was 7.975%.

People use computers in almost every aspect of their lives. As a result of a such close interaction, much of the language of the information technology refers to humans. Personification allows us to see the world phenomena in human terms, and, since "computers seem almost human in many ways, . . . an inevitable result of that similarity is that much of the language describing computers seems to refer to humans" (Barry 1993: 134). Hence, computers have brains (CPU) and memory (hard disk), they can think, read, sleep and die. Relationships between two processes correspond to family relationships (example 8). According to Hänke (2005), the metaphor COMPUTER IS A HUMAN BEING encompasses metaphors that map psychological qualities like intentions, emotions, memory, and intelligence on the computer, as well as body and its functions. However, only certain aspects of the body are mapped on the computer. The brain is usually mapped on the CPU (examples 3 and 5), memory on the hard disk (example 5), but other parts of the body like eyes, ears, teeth or internal organs are not mapped onto the computer. Certain aspects are highlighted, while others are hidden.

The analysis of the corpora shows that the structure of the mapping in both languages is similar and that the metaphor COMPUTER IS A HUMAN BEING encompasses:

1. metaphors that map psychological qualities onto the computer:

► **Communication** - transferring files between computers corresponds to the verbal communication between people, e.g.

(1) ... *računar dobija podatke o stvarnom svijetu, npr. lokacija predmeta, posmatrača i slično.* (S4)

(2) *This aforementioned core embeds a Wishbone interface that is in charge of the communication with other screen components (e.g., video memory). (E2)*

► **Thought and intelligence** – In metaphorical mapping the brain of a human being is mapped on CPU, and when we talk about the brain of a person, we think of thought and intelligence. Therefore, when the brain of a human being is mapped on CPU, thought and intelligence are also mapped on CPU. e.g.

(3) *We wanted to create an artificially intelligent agent that could learn to play this game. (E5)*

(4) *... it is very likely that machine learning/artificial intelligence (AI) algorithms will play a big role in solving the problems mentioned in this paper. (E4)*

► **Memory** – data stored on a hard disk correspond to human memory, e.g.

(5) *Glavne komponente game engine-a su: komponenta za vještačku inteligenciju, komponenta za mrežu, komponenta za upravljanje memorijom... (S4)*

2. metaphors that map body or bodily functions on the computer:

► **Life and death** – The functioning of the computer corresponds to the human life and malfunctioning corresponds to the death, e.g.

(6) *Model Vodopada je praktično najstariji oblik modela razvoja životnog ciklusa softvera ali se i danas primjenjuje širom IT industrije. (S1)*

► **Illness** – viruses are mapped onto harmful programmes which can harm computers; computer malfunctioning corresponds to people being ill; computers catching a virus corresponds to people catching a virus; spreading the virus from one computer to another corresponds to spreading the virus between people, e.g.

(7) *Uprošćen primjer imenovanja rizika u registru (katalogu) rizika za scenario nedostatka implementiranog antivirus rješenja je prikazan u Tabeli 3. (S2)*

3. metaphors that map family relationships on the computer:

► **Family** – relationships between two processes correspond to family relationships, e.g.

(8) *At least one of the nodes will have no parents... One or more of the nodes will have no children. (E3)*

4.2.2. COMPUTER IS A BUILDING OR A PLACE

Source domain: BUILDING/PLACE

Target domain: COMPUTER

The analysis of the two corpora showed that the overall number of metaphorical expressions regarding the metaphor COMPUTER IS A BUILDING OR A PLACE was 83 or 15.174% in corpus E. On the other hand, in corpus S, the overall number of these metaphorical expressions was 61, i.e. 18.712%. The parts of the concept BUILDING/PLACE that were used to structure the concept COMPUTER are windows, gates, residents, offices, desktops, libraries, keys, folders, files, etc. The roof, foundation, staircases, houses, swimming pools, etc. were parts of the concept BUILDING/PLACE not used to structure the concept COMPUTER. Therefore, the metaphor COMPUTER IS A BUILDING OR A PLACE has used parts (windows, office, library...) and unused parts (foundation, houses etc.). Windows and folders resemble the real windows and folders in a real office (examples 9, 10, 11, 12 and 13), which users can open, minimise or move to access its content. A folder contains files and documents which users can copy, move or delete. Also, an online library corresponds to the real-life library (examples 15 and 16). Online material is organised into numerous categories and different forms and users can search for information just as they can search for a book in an ordinary library.

The analysis of the corpora showed that the structure of the mapping in both languages is similar and that the metaphor COMPUTER IS A BUILDING OR A PLACE encompasses:

Windows – the access to information on the computer corresponds to the opening of the windows in a real office; windows are mapped on user interface of the computer;

(9) *In order to overcome some reliability issues in connection with activation mechanism, we have specified some parameters related to the screen: resolution... maximisation or not of the browser window...* (E2)

(10) *Nakon što korisnik ove aplikacije pređe sve nivoe otvara se prozor iz koga je moguće odabrati dvije opcije...* (S4)

Office – virtual files, folders and desktop correspond to the files, documents and desktop in an ordinary office; access to the stored information on the computers corresponds to reading the files in the office; organising the information on the computer corresponds to organising the folders in a real office;

(11) *But if we would normalise the URL structure in the way so that we replace each web folder name in the URL with string...* (E4)

(12) *This shows that as transitive depth increases in genealogy, the ration of similarity decreases between different versions of the program file.* (E3)

(13) *...posjeduje niz alata za bezbjednosnu provjeru sistema ranjivosti kao i najprimijenjenije dokumentacije...* (S2)

(14) *Za druge informacione sisteme se koriste kombinacije raznih alata... (operativni sistemi, baze podataka, mrežni uređaji itd.).* (S2)

Library – an online library corresponds to a real life library; searching for online material corresponds to searching for a book in the real library; information is organised like pages in a book;

(15) *For experimenting with this algorithm for game 2048, we used library ANJI (Another Java NEAT Implementation).* (E5)

(16) *Osim opreme (...) potrebna je dodatna biblioteka, tj. paket za pomenuti alat, Vuforia.* (S4)

Inaccessible data are locked – making data inaccessible corresponds to locking the offices and keeping them safe; to enter the system or access the data one must use a password or a specific key on a keyboard just as one needs a key to unlock the office;

(17) *Even strong passwords, which cannot be easily guessed, are under threat due to existing password attacks.* (E2)

(18) *Transformacioni parametri i-te etape... predstavljaju ključeve za kriptovanje...* (S3)

4.2.3. COMPUTER IS A WORKSHOP

Source domain: WORKSHOP

Target domain: COMPUTER

The analysis of the two corpora showed that the overall number of metaphorical expressions regarding the metaphor COMPUTER IS A WORKSHOP was 48 or 8.775% in corpus E, while the corresponding frequency of this metaphor in corpus S was 16.258%. This metaphor encompasses metaphors that generally map physical objects, such as tools and hardware on the computer. Computer users use different tools to install, remove or repair the components within their computers

just like people do in an ordinary workshop (see examples 19-25). The analysis of the corpora showed that the structure of the mapping in both languages is similar and that metaphor COMPUTER IS A WORKSHOP encompasses:

Tools and activities – installing, removing and repairing the components of the computer correspond to the work done in a real workshop; ordinary tools and everyday activities from the workshop are mapped on the computer;

(19) *The third step can be done manually or automated by using various tools.* (E4)

(20) *They are constantly being updated/changed, often by a large number of developers, which makes it hard to keep an overview of all the cogwheels.* (E4)

(21) *All of the experiments were implemented on following hardware...* (E5)

(22) *Ugradnja vodenog žiga u frekvencijske podopsege HL i LH predstavlja kompromis...* (S3)

(23) *Ovaj alat se koristi prevashodno za izradu igara.* (S4)

(24) *Alati poput Nessus-a se koriste za testiranje internet aplikacija i internet stranica na sigurnosne propuste...* (S2)

(25) *SVD dekompozicija se koristi kao alat za umetanje vodenog žiga...* (S3)

4.2.4. COMPUTER IS AN ANIMAL

Source domain: ANIMAL

Target domain: COMPUTER

The overall number of metaphorical expressions regarding the metaphor COMPUTER IS AN ANIMAL was 19 or 3.473% in corpus E, and, in corpus S, the overall number of these metaphorical expressions was only 1, i.e. 0.307%.

Animal metaphors are common in the language of the information technology, e.g. *mouse, bug, spider, to hibernate*, etc. The pointing device is named a mouse (example 28 and 29) because it looks like a mouse (its shape and the tail). The spider is a programme that automatically fetches Web pages and it is used to feed pages to search engines. It is called a spider because it ‘crawls’ over the Web. In English, the noun bug denotes an insect and the verb bug means to annoy. Therefore, a bug in computing is usually an error, imperfection or a fault in functioning, which can be annoying (example 27), and this term was first used as early as 1947, in an account by Grace Hopper, who described the cause of a malfunction in an early computer (Pearson 2013).

The analysis of the corpora showed that the word bug did not have an appropriate translation in Serbian and it was used in its transcribed form - "bag", or the derived "zabagovati".

Animals – animal characteristics are mapped on the computer; annoying bugs correspond to annoying software problems; spiders are generally seen as engineers and builders and these characteristics are mapped on the computers;

(26) *Although our algorithm was quite effective...it was not completely autonomous because we still have to provide the link depth parameter to the spider.* (E4)

(27) *They often try to improve security by starting bug bounty programs...* (E4)

(28) *...the early versions of malware disclosed passwords by capturing the coordinates of the mouse on each click.* (E2)

(29) *Loptice se ispaljuju lijevim klikom miša...* (S4)

4.2.5. INTERNET IS A HIGHWAY

Source domain: HIGHWAY

Target domain: INTERNET

The overall number of metaphorical expressions regarding the metaphor INTERNET IS A HIGHWAY was 23 or 4.205% in corpus E, and the corresponding frequency of this metaphor in corpus S was 19.632%.

The Internet is usually perceived as Information Highway. When this phrase was used by U.S. Senator Al Gore in 1991 (Wiggins 2000), it created a metaphoric image of a highway with a vast amount of data, Internet traffic and network of pathways. In 1997, the U.S. Department of Education published a booklet entitled *Parents Guide to the Internet*, in which Internet was called the Information Highway. They used expressions such as: "*starting your engine*", "*having a safe trip*", "*getting on the information superhighway*", "*sites along the way*" (U.S. Dept of Education 1997). Thus, the Internet traffic corresponds to traffic on a real highway (example 34), while data on the Internet correspond to vehicles on a highway, and sometimes, the data can be detoured, just as vehicles can be re-routed (example 31). Also, traffic on a highway can be slow or fast, and, given that the Internet defines traffic, Internet traffic can be slow or fast as well.

The analysis of the corpora showed that the structure of the mapping in both languages is remarkably similar.

Highway – the longer one searches the Internet, the more data are accessed; this metaphor highlights transport, destination and speed. Rohrer (1997) points out that the vehicle is mapped on the computer, the engine on the operating system and the steering wheel on the software application.

(30) *...these reserved locations cannot be accessed by the system.* (E2)

(31) *In order to keep the same place and route, we have created a Hard-macro containing...* (E2)

(32) *GMSAT pripada klasi invertibilnih haotičnih mapa (engl. Chaotic Maps)* (S3)

(33) *Pružanje bezbednosti u mreži je proces primene...sa ciljem da se mrežna infrastruktura i resursi zaštite...* (S5)

(34) *Prikazano je RTBH rešenje za filtriranje saobraćaja, kao primer tehnike za mitigaciju DoS napada.* (S5)

4.2.6. INTERNET IS AN OCEAN

Source domain: OCEAN

Target domain: INTERNET

The overall number of metaphorical expressions regarding the metaphor INTERNET IS AN OCEAN was 14 or 2.559% in corpus E. On the other hand, in corpus S, the overall number of these metaphorical expressions was 21, i.e. 6.442%.

Surfing the Internet corresponds to surfing the ocean. For example, the amount of online data is vast, like on ocean, which is deep, with numerous creatures living in it. Similarly, the Internet is endless, deep (e.g. deep web) and limitless (example 37). Surfing the ocean can be dangerous, and, similarly, surfing the Internet can be dangerous as well, especially if one ventures "deep into the web".

The analysis of the corpora showed that the structure of the mapping in both languages is similar.

Surfing - Surfing in the sea of information corresponds to surfing the ocean;

(35) *Unlikely, virtual keyboards are vulnerable to shoulder surfing...* (E2)

(36) *This research addressed customers' preferences during an experience with surfing business software...* (E1)

(37) *In our tests, we spidered 5 links deep.* (E4)

(38) *FlowSpec predstavlja metod za distribuciju informacije o toku podataka (flow)...* (S5)

4.2.7. INTERNET IS A SUPERMARKET

Source domain: SUPERMARKET

Target domain: INTERNET

The analysis of the corpora showed that the overall number of metaphorical expressions regarding the metaphor INTERNET IS A SUPERMARKET was 100 or 18.282% in corpus E, but only 3, i.e. 0.920%, in corpus S.

Online shopping corresponds to shopping in the real world, and "this effect is a direct result of the metaphorical description of the target concept, namely ONLINE SHOPPING, in terms of the source concept, namely ORDINARY SHOPPING" (Colburn & Shute 2008: 529). Therefore, one can buy something online (example 40), pay for it, see advertisements online, promote and sell something (example 40), stimulate the customer's behaviour (example 39), etc.

The analysis showed that the structure of the mapping in both languages is remarkably similar.

Shopping - online shopping corresponds to shopping in the real world;

(39) *The online experience using business software with game features can positively stimulate the customer's behaviour, increase usage, and induce users to purchase more products.* (E1)

(40) *Websites are a key success factor for most organisations to promote and sell their products.* (E1)

(41) *The web design's objective is to influence positively, overall customer satisfaction, the perceived service quality, and to affect the purchase intention in a positive way* (E1)

(42) *Scrum je okvir koji je namijenjen razvoju kompleksnih softverskih proizvoda.* (S1)

4.2.8. INTERNET IS WAR

Source domain: WAR

Target domain: INTERNET

The analysis showed that the overall number of metaphorical expressions regarding the metaphor INTERNET IS WAR was 65 or 11.883% in corpus E, and the corresponding frequency of this metaphor in corpus S was 29.755%.

In many ways, the Internet corresponds to war. People can defend themselves, be a target or under attack (examples 43, 44), find a Trojan horse or other malicious

viruses (example 46), need a password (example 43) or take some countermeasures. In real life the consequence of war is the loss of life and territory, while in a war on the Internet, a computer can be harmed (i.e. lose data) or even die (i.e. stop functioning). Therefore, the data on a computer correspond to a territory in a real war and computer functioning corresponds to human life.

INTERNET is partially understood in terms of WAR. This metaphor is reflected both in English and Serbian in a wide variety of expressions:

War – Internet malicious attacks correspond to the real battles in war;

(43) *In user-based attacks, an attacker can gather passwords by observing the target screen from a distance.* (E2)

(44) *... a comparator simply implemented with a bank of AND-gates could be used to detect the webpage under attack.* (E2)

(45) *Web sites/applications are no exception of that and are often the favourite target of attackers.* (E4)

(46) *... virtual keyboards are vulnerable to shoulder surfing and malicious software-based attacks such as malware and Trojans.* (E2)

(47) *Pristupne liste (Access Control List-ACL) predstavljaju jedan od najčešće korišćenih rešenja u borbi protiv DoS napada.* (S5)

(48) *Zatim se izvorna IP adresa napadača preusmerava na null0 interfejs...* (S5)

All these examples have vocabulary that is used in discussing war, i.e. *an attacker*, *target of attackers*, *Trojans*, *battle*, *under attack*, with the expressions being transferred from the topic of war to the discussion of the Internet.

5. Conclusion

As Kent (2001: 361) points out, "to understand something as dynamic and abstract as WWW is difficult or impossible without the aid of a metaphor for contrast", which is especially true for understanding the language of information technology. Certain aspects of everyday life are mapped on the target domains of COMPUTER and INTERNET, with one single metaphor not being sufficient to explain their complexity. Thus, COMPUTER can be conceptualised as a HUMAN BEING, ANIMAL, BUILDING or A PLACE AND WORKSHOP, while INTERNET can be seen as a HIGHWAY, OCEAN, WAR and SUPERMARKET. Metaphors in the language of information technology are created from expressions in general language and from daily experiences and activities.

The analysis of the two corpora has shown that all the authors used metaphorical expressions in their research papers, although the articles in Serbian included a slightly larger number of expressions than the articles in English. However, no major differences have been noticed in the structure of the mapping between the English and the Serbian language. These results were not unexpected, due to the global influence of English on other languages, especially in the field of information technology. Owing to the rapid changes in this area, people tend to adopt English words for new technological terms in their native languages. In addition, sometimes it can be difficult to translate the emerging vocabulary, and it is more convenient to use the existing English terms.

Finally, in both corpora, metaphorical vocabulary was more frequent in the introduction and discussion section of the research papers and was less frequent in the conclusion section. What can be concluded from this research is that metaphors are widely used in academic discourse in the field of information technology and the mapping is highly similar in both languages due to the large influence of English in this area. This research represents a small step towards examining the presence and the use of metaphorical expressions in information technology research papers, and, due to a relatively small corpus analysed, further research would be needed for a more detailed assessment of these results.

References

1. Barry, John (1993), *Technobabble*, MIT Press, Cambridge.
2. Biber, Douglas (1988), *Variation across speech and writing*, Cambridge University Press, Cambridge.
3. Chatti, Sami (2020), "Seasonal metaphors in Arab journalistic discourse", *Metaphor and the Social World*, 10, 1, 22–44.
4. Colburn, Timothy and Garry Shute (2008), "Metaphor in Computer Science", *Journal of Applied Logic*, 6, 4, 526–533.
5. Constantine, Larry (2001), *The peopleware papers*, Yourdon Press, NJ.
6. Deignan, Alice (2005), *Metaphor and corpus linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam & Philadelphia.
7. Đurović, Tatjana (2007), "Metaphors in Economic Discourse", In: I. Lakić and N. Kostić (eds.), *Language for Specific Purposes. Conference Proceedings*, Institut za strane jezike, Podgorica, 43–55.
8. Gibbs, Raymond.W. (1999), "Taking metaphor out of our heads and putting it into the cultural world", *Metaphor in Cognitive Linguistics: Selected papers from 5th International Cognitive Linguistic Conference*, John Benjamins Publishing, Amsterdam/ Philadelphia, 143–166.

9. Giles, Timothy. D. (2008), *Motives for metaphor in scientific and technical communication*, Baywood, Amityville.
10. Grevy, Carlo (1999), "Informationsmotorvejen og andre metaforer i computerfagsprog", *Hermes*, 23, 173–201.
11. Pearson, Gwen (2013), "Google Honors Grace Hopper... and a "Bug", <https://www.wired.com/2013/12/googles-doodle-honors-grace-hopper-and-entomology/>
12. Hyland, Ken (2006), *English for academic purposes: An advanced resource book*, Routledge, New York.
13. Johansson, Magnus (1997), *Smart, Fast and Beautiful: on Rhetoric of Technology and Computing Discourse in Sweden 1995-1995*, PhD thesis, University of Linköping, Linköping.
14. Johnson, Mark (1987), *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, University of Chicago Press, Chicago.
15. Kent, Michael (2001), "Managerial rhetoric as the metaphor for the World Wide Web", *Critical Studies in Mass Communication*, 18, 3, 359–375.
16. Klikovac, Duška (2004), *Metafore u mišljenju i jeziku*, XX vek, Beograd.
17. Koller, Veronika (2004), "Businesswomen and war metaphors: 'possessive, jealous and pugnacious?' *Journal of Sociolinguistics*, 8, 1, 3–22.
18. Kövecses, Zoltán (2002), *Metaphor. A Practical Introduction*, Oxford University Press, Oxford.
19. Lakoff, George and Mark Johnson (1980), *Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press, Chicago.
20. Lazar, Michelle M. (2009), "Gender, War and Body Politics: a Critical Multimodal Analysis of Metaphor in Advertising", In: Ahreens K. (ed), *Politics, Gender and Conceptual Metaphors*, 209–234.
21. Levine, Donald (1995), "The organism metaphor in sociology", *Social Research*, 62, 2, 239–265.
22. Meyer, Ingrid, Victoria Amy Zaluski and Kristen Mackintosh (1997), "Metaphorical internet terms: a conceptual and structural analysis", *Terminology*, 4, 1, 1–33.
23. Pulaczewska, Hanna (1999), *Aspects of metaphor in physics*, Max Niemeyer, Tübingen.
24. Radić-Bojanić, Biljana (2020), "Metaforičnost leksema iz leksičkog polja family na engleskom i porodica na srpskom jeziku", *Filolog*, 22, 52–67.
25. Richardt, Susanne (2005), *Metaphor in languages for specific purposes. The function of conceptual metaphor in written expert language and expert-lay communication in the domains of economics, medicine and computing*, Petar Lang, Frankfurt.
26. Rohrer, Tim (1997), "Conceptual Blending on the Information Highway: How do metaphorical inferences work?", *Discourse and Perspective in Cognitive Linguistics* (pp. 185–205), John Benjamins, Amsterdam.
27. Semino, Elena (2008), *Metaphor in discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.
28. Silaški, Nadežda (2009), "Kako delovati rečima – izbor leksike u reklamnim oglasima u časopisima za žene", *Teme*, 33, 3, 925–938.

29. Silaški, Nadežda and Tatjana Đurović, (2019), “The journey metaphor in Brexit-related political cartoons”, *Discourse, Context & Media*, 31.
30. Smith, Michael (2007), “Levels of metaphor in persuasive legal writing”, *Mercer Law Review*, 58, 919–947.
31. Sweetser, Eve (1990), *From etymology to pragmatics - Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
32. U. S. Department of Education (1997), “Parents Guide to the Internet”, Available on: <http://www.ed.gov/pubs/parents/internet/index.html>
33. Wellman, Barry and Milena Gulia (1999), “Net surfers don’t ride alone: Virtual communities as communities”, *Communities in cyberspace*, Routledge, New York.
34. Wiggins, Richard (2000), “Al Gore and the Creation of the Internet”, *First Monday*, 5, 10, Available on: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/799/708>
35. Wu, Jingfang and Rong Chen (2013), “Metaphors Ubiquitous in Computer and Internet Terminologies”, *Journal of Arts and Humanities*, 2, 10, 64–78.
36. Woodhams, Jay M. (2014). “‘We’re the nurses’: Metaphor in the discourse of workplace socialisation”, *Language & Communication*, 34, 56–68.
37. Zawislawska, Magdalena and Marta Falkowska (2021), “Metaphors in Polish, English, Russian, and French perfumery discourse”, *Metaphor and the Social World*, 11, 1, 143–170.
38. Zeng, Huiheng, Dennis Tay and Kathleen Ahrens (2020), “A multifactorial analysis of metaphors in political discourse”, *Metaphor and the Social World*, 10, 1, 141–168.

Analysed research papers

1. E1 – Rodrigues, Luis Filipe, Carlos. J. Costa (2016), “Gamification: A framework for designing software in e-banking”, *Computers in Human Behavior*, 62(C), 620–634.
2. E2 – Peris-Lopes, Pedro, Honorio Martin (2016), “Hardware Trojans against virtual keyboards on e-banking platforms – A proof of concept”, *International Journal of Electronics and Communication*, (AEU), 76, 146–151.
3. E3 – Tekchandani, Rajkumar, Rajesh Bhatia, Maninder Singh (2017), “Code clone genealogy detection on e-health system using Hadoop. *Computers and Electrical Engineering*, 61, 15–30.
4. E4 – Janković, Stanko, Biljana Stamatović (2017), “Automated classification of web application parts from a blackbox security testing perspective”, In: Božo Krstajić (ed.), *Informacione Tehnologije – sadašnjost i budućnost*, Elektrotehnički fakultet Univerziteta Crne Gore, Podgorica, 86–89.
5. E5 – Tuponja, Boris, Goran Šuković (2017), “Applying Neat on the game 2048”, In: Božo Krstajić (ed.), *Informacione Tehnologije – sadašnjost i budućnost*, Elektrotehnički fakultet Univerziteta Crne Gore, Podgorica, 261–264.

6. **S1** – Mraković, Ivan (2017), “Kvalitativna i komparativna analiza Vodopadnog, Spiralnog i Scrum modela razvoja softvera”, In: Božo Krstajić (ed.), *Informacione Tehnologije – sadašnjost i budućnost*, Elektrotehnički fakultet Univerziteta Crne Gore, Podgorica, 197–200.
7. **S2** – Džakula, Branko (2017), “Visokotehnoški (sajber) kriminal i anatomija bezbjednosnih rizika u informaciono-komunikacionim sistemima”, In: Božo Krstajić (ed.), *Informacione Tehnologije – sadašnjost i budućnost*, Elektrotehnički fakultet Univerziteta Crne Gore, Podgorica, 201–204.
8. **S3** – Veličković, S. Zoran., Zoran N. Milivojević, Marko Z. Veličković (2017), “Insertovanje vodenog žiga skremblovanog GMSAT algoritmom u DWT-SVD domenu”, In: Božo Krstajić (ed.), *Informacione Tehnologije – sadašnjost i budućnost*, Elektrotehnički fakultet Univerziteta Crne Gore, Podgorica, 221–224.
9. **S4** – Čakić, Stevan., Aleksandar Popović (2017), “Alat Unity3D u konceptu proširene realnosti”, In: Božo Krstajić (ed.), *Informacione Tehnologije – sadašnjost i budućnost*, Elektrotehnički fakultet Univerziteta Crne Gore, Podgorica, 249–252.
10. **S5** – Šuh, T. Jelena, Snežana Lj. Stefanovski Pajović (2017), “Zaštita od DoS napada primenom Remotely Triggered Black Hole tehnike filtriranja saobraćaja”, In: Božo Krstajić (ed.), *Informacione Tehnologije – sadašnjost i budućnost*, Elektrotehnički fakultet Univerziteta Crne Gore, Podgorica, 277–280.

Весна В. Булатовић
Универзитет у Новом Саду
Факултет техничких наука

Данијела М. Прошић-Сантовац
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет, Одсек за англистику

Тања П. Каурин
Факултет за правне и пословне студије др Лазар Врратић у Новом Саду
Катедра за безбедност и криминалистику

ФИГУРАТИВНА УПОТРЕБА ЈЕЗИКА У ИНФОРМАЦИОНИМ ТЕХНОЛОГИЈАМА: СТУДИЈА ЗАСНОВАНА НА КОРПУСУ

Резиме

Нове технологије прожимају многе аспекте савременог живота и, током времена, утицале су на људску комуникацију, емоције и језик. Ова блиска интеракција између човека и компјутера огледа се у језику, у употреби рачунарских термина који се примењују на људске емоције, односе и свакодневне активности. Метафора игра важну улогу у језику информационих технологија и нашироко се користи у стварању новог речника. Овај рад истражује концептуалне метафоре како би се утврдила њихова употреба у истраживачким радовима информационих технологија, кроз описивање сличности и разлика у концептуализацији ових метафора у оквиру два језика. Циљ рада је да квантитативно и квалитативно прикаже концептуалне метафоре у вези са рачунарима и интернетом, које се могу наћи у десет одабраних истраживачких радова написаних на енглеском и српском језику. Ови изрази се пореде узимајући у обзир њихову учесталост у радовима и степен заступљености метафоричког речника у анализираним истраживачким радовима. Резултати показују да су сви аутори користили концептуалне метафоре, иако радови на српском језику садрже нешто већи број израза него радови на енглеском језику. Осим разлика и различитости, анализа такође идентификује изузетно сличну структуру мапирања у оба језика. ► *Кључне речи:* концептуалне метафоре, концептуализација, рачунар, интернет, мапирање.

Olufunke O. Fagunleka¹

National Orientation Agency, Research Department

David Olorunsogo²

Pan-Atlantic University, Institute of Humanities, English Unit

MODAL AUXILIARIES IN SELECTED NEWSPAPER EDITORIALS ON MEDICAL BRAIN DRAIN IN NIGERIA

Abstract: This paper explores the conscious deployment of modal auxiliary verbs by the media to project stances and opinions on the topical issue of medical brain drain in Nigeria. Data, which comprised a total of 12 editorials on the issue of brain drain in the Nigerian health sector, were sourced from four Nigerian newspapers (Punch, The Guardian, Daily Trust, The Sun) published between 2018-2022. The identified modal verbs were categorised based on Palmer's (1986; 1990) classification of modality: deontic, epistemic and dynamic. The modal auxiliaries are used to stir up the emotion of concern, project the duty of government and predictions about doctors' exodus attempts, and communicate the disposition of the government towards the issue. The editorials are marked with modal auxiliary verbs intended to draw the attention of the public to the responsibilities of the government and the possible outcomes of taking (or not) necessary actions to tackle the menace of medical brain drain.

Keywords: modality, newspaper editorials, brain drain, media discourse, deontic modality, epistemic modality, dynamic modality, modal auxiliary verbs.

1. Introduction

The media, through the instrument of language, have created awareness and kept the people informed about issues and happenings within and beyond relative spaces (Sunday and Fagunleka 2017; Olorunsogo and Akinade 2020). Media establishments often claim to be objective and transparent in their reportage by posturing as unbiased facilitators of public debate and non-partisan reporters of

¹ larafags2015@gmail.com

² sogodav@gmail.com

public issues (Wodak and Meyer 2001). However, these claims of neutrality and independence by the media are false, as language use or discourse and ideology are inextricably intertwined. This is because discourse is shaped by ideology, which in turn is molded and projected through discourse (Jäger 2001). Newspapers have been used not only to inform and attract public attention to social issues but also to mould people's attitudes, opinions, beliefs, thoughts and inputs in matters of social relevance.

Language is not limited to structures that are independent of contextual relevance, but is also used as means of social interaction (Halliday 1994) and a social instrument for human communication (Crystal 1985; Olorunsogo 2021). Expressing content, enacting the social world and constructing discourses become achievable through the functionality of language (Eggins 2004; Halliday and Matthiessen 2004) which are evident in newspapers. Also, in the transmission of ideologies, language plays a crucial role as the primary medium (Carter and Nash 1990, Olorunsogo and Ige 2022). For example, an issue, subject or topic is perceived by the public based on the manner in which it is presented through discourse even in newspapers.

Newspaper editorials, like other sub-genres of the newspaper discourse, are instrumental to the formation of public opinion, in influencing social debate and decision-making, and other forms of social action and setting political agenda (van Dijk 1996). Through linguistic features such as modality – a type of interpersonal function of language – media establishments make known their perspectives and stances on the validity of a proposition in a social event or national issue. One of such issues of national concern is the emigration of health workers in Nigeria and its implication on the society. While extant studies on newspaper editorials have focused on the structure of editorials (Sunday and Fagunleka 2017), style (Bakuuro and Diedong 2020), ideology (Mahmood et al. 2018; Khan et al. 2020), discourse representation (Osisanwo 2022), modality (Bonyadi 2011; Alfred 2021); studies on the deployment of modality in newspaper editorials to project stances and opinions on topical issues are limited. This study is therefore aimed at engaging newspapers editorials on medical brain drain in Nigeria with the purpose of investigating the use of modal auxiliaries in stance taking.

1.1 Medical Brain Drain in Nigeria

Medical brain drain alludes to the mass relocation of skilled and trained health experts (nurses, midwives, and doctors among others) from low pay to major league

salary nations as a result of unfavourable everyday working environments and rising enlistment exercises of rich countries (Kollar and Buyx 2013). Since oil market prices got affected in the 1980s, health-worker migration has been an issue in Nigeria (Cowell 1982). This decline in financial fortune brought about the mass departure of numerous experts and educated Nigerians, who went to seek greener pastures abroad. In the past forty years, this pattern has persisted, with the health sector being one of the most impacted areas. The number of health professionals seeking relocation increased from 656 in 2014 to 1,551 in 2018 (Punch Editorial Board 2020). The United Kingdom was a beneficiary of the migration of about 12 doctors per week from Nigeria between 2017 and 2018 (Mwiti 2018). In 2019, the Nigerian Medical Association (NMA) reported that between 10,000 and 15,000 Nigerian doctors (90 per cent of them were trained in Nigeria) worked outside the shores of the country. Also, no less than 2,000 specialists leave Nigeria yearly for Europe, South Africa, Kuwait, Saudi Arabia, United Arab Emirates, Australia, Canada, United States and United Kingdom (Punch Editorial Board 2019). The main challenges prompting medical doctors to move abroad include low work satisfaction, deduction from salary, high taxes, huge knowledge gap, poor salaries and emoluments, general insecurity, high cost of living, lack of good opportunities and basic tools, personal well-being and future of children, underfunding of the health sector and corruption (Adebayo and Akinyemi 2022; Nigeria Health Watch 2018; Ramalan and Garba 2021).

1.2 Newspaper Editorials

Newspaper editorial articles are generally regarded as a sub-genre of the large class of opinion discourse (van Dijk 1996). In a newspaper, an editorial is an article that expresses the publisher's or editor's opinion on a news or topic (Marques and Mont'Alverne 2019). It is a presentation of fact and opinion in a pleasing, logical and concise manner for the sake of interpreting significant news or influencing opinions of average readers (Elyazale 2014; Ogunwale 2008). The topics of editorials revolve around issues of national significance which may be cultural, socio-political or economic in nature. Where necessary, in a bid to proffer solutions, editorials evaluate and comment on what has already been reported as news (Marques and Mont'Alverne 2019).

The length of newspaper editorials is between 700 and 1000 words and they are located at a fixed place in the newspaper (van Dijk 1996). They are devoid of the singular personal pronoun *I* and are usually dotted with subjective markers to reflect

the opinions of the newspaper. The opinions and stances presented in an editorial do not belong to an individual, rather, they are collective views shared among and between management and editors of a media institution. The main objective of an editorial is to influence readers to see issues from the perspective of the writer, thus helping the reader to make up his mind about the events of the world (Marques and Mont'Alverne 2019). Editorials are different from other newspaper genres in the selection of lexical items, syntactic structures and modes of argumentation (van Dijk 1996). Modality, a linguistic concept helps to achieve the objective of an editorial - which is to convey a communicator's attitude or opinion about the truth of a proposition or towards a particular situation or event in a way in which the speaker's point of view can be detected in an utterance.

2. Modality: functional categorisation

The opinions and judgement of a writer or speaker on the necessity or possibility of propositions are represented through modality, which is a linguistic category that deals with meaning. (Hatzidaki 2011; Rui and Jingxia 2018). Simpson (1993: 47) defines modality as "a speaker's attitude towards, or opinion about the truth of a proposition expressed by a sentence" as well as "their attitude towards the situation or event described by a sentence". These attitudes may be expressed through modal auxiliary verbs. Modal auxiliary verbs express modality in terms of possibility, necessity, permission, obligation, volition, and ability. They give more information about functions of the main verbs that follow them. Quirk et al. (1985) identify nine modal auxiliaries as 'central'. They are: can, could, may, might, shall, should, will, would and must (Quirk et al. 1985). These central auxiliary verbs are the concern of this paper in relation to modality.

Palmer's (1986; 1990) typology of modality is adopted in this paper because it suits the evaluation and understanding of modality in the second language usage context. Though the classification naturally positions modal auxiliaries into fixed categories, in this study, the positioning is integrated in the light of context (being the functional usage of the modal auxiliary verbs). According to Palmer (1986), the subjective characteristic of an utterance is the concern of modality, and is therefore defined as the grammaticalisation of the speaker's or writer's subjective opinions or attitudes. Palmer (1990) subdivides modality into three main categories: epistemic, deontic and dynamic.

Epistemic modality (Greek episteme, meaning 'knowledge') is defined as "language as information" and is concerned with what is possible or necessary

given what is known and what the available evidence is. It has to do with the speaker's assessment of validity of the proposition in terms of "possibility" and "necessity" (Palmer 1986: 121). Judgements about the necessity and possibility of propositions is achieved through the use of epistemic modality (Palmer 1986). Epistemic modality can be said to be subjective in nature because the assessment of validity is ultimately derived from the speaker's or writer's commitment to the proposition in the act of communication (Funamoto 1999; Palmer 1990). Deontic modality (Greek *deon*, meaning 'duty') is defined as "language as action" and is equivalent to Halliday's concept 'of modulation' (Palmer 1986: 121; Halliday 1994). Deontic modality concerns what is obligatory, permissible, or necessary, based on a set of moral principles. It is dependent on some kind of authority, that is, permission granted by some authority (speaker/writer) influences the ability of the occurrence of events (Palmer 2003).

Dynamic modality according to Palmer (1990: 7) is 'concerned with the ability and volition of the subject of the sentence.' The dynamic meaning identified by Palmer covers the other subclasses of meanings (circumstantial, neutral and external necessity) that fall under the unclear boundaries tagged as non-epistemic and non-deontic (Depraetere 2015).

Alfred's (2021) investigation of modality in Nigeria's newspaper editorials on security challenges reveals that media institutions present unbiased opinions through the use of modality in editorials. However, s/he maintains that the kind of modal markers utilised are informed by the regional identities of individual institutions. Through the examination of modality in the editorials of two Nigerian newspapers (*Punch* and *Tribune*), Lawal (2015) explains that the use of modal verbs presents writers with esoteric positions of authority and confident prediction. He concludes that newspaper editorials are not subject to the ideological inclination of editors but driven by the ownership of the newspapers, hence, editors may not be sincerely committed to the propositions made in the editorials. In a comparative study of the use of modality in the editorials of an American newspaper and a Persian newspaper, Bonyadi (2011) concludes that culled editorials from the two newspapers contain more of epistemic modals that perform predictive functions. This paper contributes to the study of modality in newspaper editorials and its focus is on the occurrences of central modal verbs in selected newspaper editorials on medical brain drain in Nigeria's health sector.

3. Method

A total of 12 editorials – three from each of four selected Nigerian newspapers namely *The Guardian*, *Punch*, *The Sun* and *Daily Trust* – form the data for this study. These four selected newspapers tilted towards libertarianism, and this motivates them to challenge the government and its officials on national policies (Fagunleka 2021). These newspapers are not owned by the government; they present issues from a position that is devoid of government’s influence and control (Abubakre 2017), as a result, they have often been tagged as “anti-government”. *The Punch* has been criticised by the Federal Government for publishing ‘inciting, reckless and inflammatory’ editorials (Presidency attacks Punch Newspaper – *Premium Times*, Sept. 5, 2018).

Data was gathered from editions of the selected newspapers published between 2018 and 2022; a period when the country recorded a notable increase in the rate of emigration of health workers to seek greener pastures in foreign countries (See Adebayo and Akinyemi 2022; The Guardian Editorial Board 2022). The emigration which is on progressive increase has, according to Akinwumi et al. (2022), reached an alarming rate. While there are over 10 news reports on doctors’ emigration in each newspaper, the nature of editorials is responsible for the limited number. The selected newspapers are national newspapers and are notable for their wide readership across Nigeria. Therefore, their opinions about national issues have the tendency to influence a large number of readers. Using both quantitative and qualitative methods, a total of 141 modal verbs were identified in the editorials, and they were analysed in line with Palmer’s (1986; 1990) typology of modality (epistemic, deontic and dynamic) and in line with their functions in the data. The verbs were in turn analysed within these categories in order to discuss their functions and implications.

4. Results and Discussion

In line with Winiharti’s (2012) assertion on the contextual influence of modality, the context of usage determines the functions of the modal auxiliaries in the selected editorials. Out of a total of 141 modal verbs, *Might(not)* and *ought(not)* to have the least appearance with 0.7% each. *Should(not)* has the highest occurrence with 30.5%. *Will(not)*, *can(not)*, and *must(not)* has 24.8%, 19.9% and 7.8% respectively. These were followed by *would(not)*, *could(not)* and *may(not)* with 6.4% and 2.8% respectively. *Shall(not)* does not appear at all in the editorials. The deontic modal, *should* is the most prominent in the editorials and is used to express obligation

and necessity in the discourse. It is also used as a modal of advice and suggestion. This is followed by the epistemic modal, *will*, which is used to express prediction. *Can(not)* functions as an epistemic modal as well as a dynamic modal, and is used to depict possibility/ability/inability in the discourse. Because of the need to draw the government's attention to its responsibility of ensuring that the country is made in a way that will make doctors want to remain in the country and practice their profession, the editorials are predominantly labeled with deontic modal verbs.

Modal auxiliaries	<i>The Guardian</i> Editorials	<i>Punch</i> Editorials	<i>The Sun</i> Editorials	<i>Daily Trust</i> Editorials	Total	%
Can(not)	5	6	11	6	28	19.9
Could(not)	3	3	1	2	9	6.4
May(not)	1	1	2	0	4	2.8
Might(not)	0	0	1	0	1	0.7
Will(not)	12	3	11	9	35	24.8
Would(not)	5	4	0	0	9	6.4
Shall(not)	0	0	0	0	0	0
Should(not)	7	15	10	11	43	30.5
Must(not)	6	0	4	1	11	7.8
Ought(not) to	0	0	1	0	1	0.7
Total	39	32	41	29	141	100

Table 1: Frequency of occurrences of the modal auxiliaries in the selected editorials

Implications of deontic modality

Deontic modality expresses the obligation or necessity to perform or not to perform an action in a particular way (Kreidler 1998). The deontic modals, *should* and *must* are used to express obligation (necessity) and advice in the editorials. *Should* is the most significantly used deontic modal in the discourse. The deontic modal verbs are used to project the obligations of the government (and in some instances, the people) as touching how to act or behave in certain ways to bring an end to the trend of medical brain drain. The excerpts below show the instances of the deployment of *should* as a mild deontic modal auxiliary expressing obligation and necessity in the discourse of medical brain drain in the selected editorials.

[1] It *should* be worrisome that an old story of how so many developed and developing economies have been gaining brains from our brain drain in the health sector is still a recent discussion point by the Nigerian Medical Association

(NMA). Our leaders *should* stop lamentation, but act now to reverse this ugly trend. (*The Guardian*, 26 September 2019)

[2] Therefore, the government *should* wake up to this reality and work hard to change the depressing narrative. (*The Sun*, 10 May 2019)

[3] Aside from the fact that he is Minister of Labour and as such *should* have statistics in the country... he is also a medical doctor and has a good idea of the state of the nation's hospital (*Daily Trust*, 29 April 2019)

In excerpt [1], there is the attempt to whip up the emotion of fear in the readers. This is attributed to the state of the health sector in the nation, how both developed and developing nations have been and continue to benefit from brain gain at the nation's expense. The doctors who receive their medical training in Nigeria keep emigrating because of the impression that the grass is greener on the other side. The editorial gives the impression of a collective loss which should be a cause for concern as the development has lingered and features as a topical issue in the discussions of the Nigerian Medical Association, the umbrella body of medical doctors. Through the use of *should* the nation leaders are admonished to stop complaining about the exodus of health practitioners but to take necessary actions to change the trend and put an end to medical brain drain. In *The Sun* newspaper, which is notable for its criticism of government actions and inactions, the government is addressed like someone in a state of inertia or slumber as far as the issue of doctors' exodus is concerned. The exodus of doctors is not decreasing; this suggests that the government is indifferent. The use of *should* in [2] creates the impression that the government seems to be unaware of the gravity of the problem at hand and that there is a need for it to come to the understanding of the situation. The newspaper calls on the government to make strong efforts to change the negative situation which medical brain drain has caused. The focus in [3] is on the attitude of the Minister of Labour and Employment to the problem of doctors' exodus. He had claimed that the country has more than enough doctors. In [3], the NMA president refutes the claim and admonishes the Minister, who is responsible for labour administration, labour protection and productivity improvement in the country, on his claims and disposition to the issue of doctors' exodus, being a medical doctor himself. He condemns his seeming ignorance of the statistics of medical doctors in government hospitals and the state of the nation's hospitals. Through the use of *should*, there is the projection of a negative image of the government as the pronouncement of the Minister shows that the government seems to be in denial of the true situation of affairs in the health sector.

While it is believed by the newspapers, according to the political realities of Nigeria, that government officials are concerned with retaining political power at the expense of economic development, the modal auxiliary, *must*, expresses strong deontic modality. The use of *must* in the discourse indicates what the priorities of the Nigerian government and African leaders are expected to be, towards ending the menace of doctors' exodus or medical brain drain.

[4] And as a matter of urgency, African leaders *must* instill confidence in and show willingness to improve healthcare services by enunciating necessary health laws that are capable of increasing funding for the sector and ensuring that the funds are properly managed. (*The Guardian*, 18 May 2018)

[5] The Federal and State Governments *must* do something urgently to stem the ugly tide of doctors' exodus. (*The Sun*, 6 October 2019)

[6] Besides substantially increasing the funding of Nigeria's health care delivery system, remunerations *must* also be improved upon by government. (*Daily Trust*, 26 December 2019)

The Guardian attributes medical brain drain in Africa to an inefficient public service which is characterised by poor salaries, corruption, poor resource management and use of obsolete materials among others. The modal auxiliary, *must*, is deployed to provoke and compel African leaders to prioritise engendering the people's trust in the public service and to display a readiness to bettering health care services to solve the problem of medical brain drain. The newspaper posits that these could be achieved through the articulation of laws that would enable adequate funding for the sector and by securing judicious management of the funds. In [5], *The Sun* through the modal *must* opines that curbing the negative trend of doctors' exodus is achievable if the two foremost tiers of government would take exigent actions. The use of the modal auxiliary in [6] accentuates the necessity of increasing the salaries and emoluments of workers in the health sector in addition to a significant increase in the funds allocated to the nation's health care delivery system.

Lillian (2008) points out that individual modals may function in more than one category. The context of use of a particular modal determines its use. The deontic modal auxiliaries *should* and *ought(not) to* are naturally used to express obligation and necessity but in these instances, they are deployed in a sense to make suggestions or to give advice.

[7] The Federal Government *should* frontally address the worrisome brain drain by increasing the welfare of Nigerian doctors and other health workers. It *should* also tackle medical tourism by retaining our doctors and adequately equipping our health facilities. (*The Sun*, 10 May 2019).

[8] If the government genuinely wants an end to the debilitating brain drain syndrome in the sector, it *should* take the bull by the horns by making the environment conducive for the practitioners. (*Punch*, 14 September 2021).

[9] If the government is concerned about boosting health care, then it has to recognise the fact that the country does not have enough doctors and efforts *should* be made to get more. (*Daily Trust*, 29 April 2021).

In [7], the editor's suggestions to ending medical brain drain are related through the use of the modal *should*. It is used to provoke the Federal Government to adopt a deliberate and direct approach to ending the disturbing and alarming trend. The increasing emigration of the nation's healthcare professionals could translate to more deaths and low lifespan and expectancy for the people. The newspaper, therefore, suggests that the welfare of the health workers could be improved to retain them. *Should* is also used to implicitly perform a persuasive role on the Federal Government to address the problem of medical tourism which is inextricably linked with medical brain drain by putting in place the necessary facilities to encourage the doctors to stay back in the country. *Punch* describes medical brain drain as a 'debilitating syndrome', that is, a weakening condition that is characterised by associated symptoms in excerpt [8]. The use of this metaphor implied that medical brain drain weakens the nation's health care system and is the culmination of symptoms such as low work satisfaction, a huge knowledge gap and poor salaries and emoluments, general insecurity, high cost of living, lack of good opportunities and basic tools, underfunding of the health sector and corruption among others. The newspaper employs a conditional sentence to drive home its recommendation on the issue of medical brain drain. It states a condition that has to be fulfilled to reach a particular outcome. The use of the conditional clause, *If the government genuinely wants an end to the debilitating brain drain syndrome in the sector* suggests that the government needs a willing and sincere attitude to solve the problem of medical brain drain. The newspaper uses the modal *should* to express its opinion on the necessary course of action to bring an end to the problem. The idiomatic expression, *take the bull by the horns*, was used to broach the approach that the government should adopt to end the syndrome; a quick and impactful approach. The newspaper strongly recommends that the government should put in place a

favourable work environment for health workers. Again, a conditional clause is employed to prescribe what the attitude of the government should be towards solving the problem of medical brain drain as indicated in excerpt [9]. It not only recommends an empathetic and willing attitude towards improving health care in the country but also an acknowledgement of the shortage of doctors in the country. This is against the backdrop of the claim by government officials that the country has more than enough doctors. It further recommends the recruitment of more doctors in the country.

Implications of epistemic modality

The epistemic modals, *will(not)* and *would* are prominent in the editorials and are used to show prediction and future time. In [10] – [13], the use of the epistemic modals *will* and *would* depicts what would happen in the future if some conditions are not met. Thus the certainty of the predictions is based on the fulfilment of certain conditions.

[10] Until Nigeria places the highest premium on healthcare, the exodus of doctors *will not* stop. (*The Guardian*, 26 September 2019)

[11] With the mass exodus of doctors fleeing an increasingly hostile work and economic environment, if care is not taken, there *will* be nobody to consult at the decayed “clinics” again. (*Punch*, 14 September 2021)

[12] If Nigeria decides to graduate 3,000 doctors every year without the doctors leaving the country, it *will* take us 25 years to meet the WHO estimate of one doctor to 600 patients. (*Daily Trust*, 26 December 2019)

[13] Medical experts opine that it *will* take Nigeria about 100 years to produce the number of doctors needed by its citizens, even if no doctor leaves the country after training. (*The Sun*, 3 August 2020)

[14] No sound governance in Africa *would* be achieved without strong public services and health care delivery. (*The Guardian*, 18 May 2018)

[15] If Nigeria can improve the funding of the health sector for doctors to be able to practice their trade with self-fulfillment and satisfaction, many of the fleeing doctors *would* return and enrich the country with the knowledge they have acquired abroad. (*Punch*, 3 October 2019).

In [10] – [13], the modal auxiliary, *will*, communicates the newspapers’ predictions on the problem of medical brain drain. The choice of a high degree

predictive modal auxiliary shows that the newspapers are confident that if proposed conditions are fulfilled, doctors' exodus would be halted. The conditional clause in [10], *Until Nigeria places the highest premium on healthcare*, indicates the condition that is attached to the newspaper's prediction towards the exodus of doctors. *The Guardian* projects a negative prediction concerning the emigration of doctors as indicated by the negation of the modal auxiliary *will not*: the exodus of doctors would continue for as long as the government continues to neglect health care in the country. The nonfulfilment of the prediction is dependent on the condition that the Nigerian government makes health care a major priority. The prediction of *Punch* newspaper in [11] is a gloomy one; health care centres would be without doctors completely if the issue of doctors' exodus is not addressed by the government. The description of the nation's health care centres as *decayed 'clinics'* paints the picture of a health care system in a state of deterioration and deficiency which the government has refused to tackle.

Excerpts [12] and [13] put a spotlight on what would happen in the future if the nation fails to curb doctors' exodus. *Daily Trust* uses *will* in [12] to make the assertion that the nation would require a quarter of a century to meet the World Health Organisation's (WHO, 2006) estimate that one doctor should cater for 600 patients. The newspaper also asserts that even if the nation's medical schools turned out 3,000 doctors annually, it would still not meet the WHO's estimate if the emigration of doctors is allowed to continue. In [13], the position of *The Sun* newspaper on what would happen in the future is presented through the lens of medical experts with the prediction that the nation would require about a century to meet its requirement of doctors even in the absence of the exodus of doctors.

The Guardian in [14] makes use of the modal *would* to predict the outcome of lack of virile public services and health care delivery. It is of the opinion that the brain drain in the health sector is a consequence of inefficient public services in Africa. The implication of this is that good governance is possible if African leaders would pay attention to strengthening and making efficient public services and health care. *Punch* predicts the return of the emigrating doctors in [15] using the modal auxiliary, *would*. The newspaper speculates that funding the health sector and making work conditions conducive for the doctors such that they find job satisfaction would make many of the emigrating doctors return to improve the quality of health care in the country with their acquired skills.

Implications of dynamic modality

The modal auxiliary, *can(not)* is deployed to express ability and volition, and it is used to communicate likely or possible actions that the government could undertake to halt or sustain medical brain drain in the country in the sample editorials as indicated in excerpts [16] and [17].

[16] If Nigeria *can* improve the funding of the health sector for doctors to be able to practice their trade with self-fulfilment and satisfaction, many of the fleeing doctors would return and enrich the country with the knowledge they have acquired abroad. (*Punch*, 3 October 2019).

[17] The best way to redress this problem is for governments at both the national and sub-national levels to find the political will to change the sad narrative in the health sector. This *can* be done by substantially cutting the cost of governance and using the savings to resuscitate the health sector. (*The Sun*, 6 October 2019).

In [16], *Punch* newspaper projects the possibility that doctors who had left the country for better work conditions and salaries could return of their own volition to improve the quality of health care delivery in the country with their acquired skills on the condition that the nation increases the funding of the health sector. The modal auxiliary, *can*, shows the possibility of ending doctors' exodus. In its own view, *The Sun* in [17] postulates that the most effective way out of the problem of doctors' exodus is the willingness of the government at different levels to demonstrate commitment towards tackling the problem. Again, *can* is used to highlight the capability of the government to end medical brain drain. This is encoded in a considerable reduction in the cost of governance and the allocation of the saved funds to revamping the health sector.

5. Conclusion

The study examined the use of modal auxiliary verbs in newspaper editorials to project the stance of Nigerian newspapers on the issue of medical brain drain in Nigeria. The modal auxiliary *should* is used to stir up the emotion of concern about the disturbing trend of medical brain drain in the people. *Should*, is used to project the government as ignorant and non-chalant about the issue. It also highlights the fact that reversing the trend of medical brain drain should be the duty of the government. The deontic modal *must* is used by the newspapers to foreground the requisite actions to ending medical brain drain. The epistemic modal *will* is used by the newspapers to project predictions about doctors' exodus attempts;

it draws attention to the probable negative long-term implications of medical brain drain. *Can(not)* is deployed to communicate the disposition and volition of the government towards medical brain drain in the country. The editorials are significantly marked with deontic modals because of the need to draw the attention of the government to expedient responsibilities on its part to ensure that the country is conducive, aiding the willingness of medical practitioners to remain and practice their profession in the country. The epistemic modals deployed in the editorials are chiefly channeled towards the projected possibilities if the government addresses the issues responsible for the exodus of health workers. This is in line with Bonyadi's (2011) claim that epistemic modality in editorials are dominantly predictive. As established by Alfred (2021) the editorials in this study present unbiased stances on topical issues. Therefore, if social key actors, specifically the Nigerian government, could pay attention to newspaper editorials, they may be able to favourably address the issues of medical brain drain in Nigeria and be able to achieve the possibilities predicted in the editorials.

References

1. Abubakre, F. (2017), 'Influencing the message: the role of Media Ownership on the press coverage of the 2015 Presidential Electoral Campaign in Nigeria', *Brazilian Journalism Research*, 13(3), 60-85.
2. Adebayo, A. and Akinyemi, O. (2022), "What Are You Really Doing in This Country?": Emigration Intentions of Nigerian Doctors and Their Policy Implications for Human Resource for Health Management', *Int. Migration & Integration*, 23, 1377-1396. <https://doi.org/10.1007/s12134-021-00898-y>
3. Akinwumi, A., Solomon, O., Ajayi, P., Ogunleye, T., Ilesanmi, O. and Ajayi, A. (2022), 'Prevalence and pattern of migration intention of doctors undergoing training programmes in public tertiary hospitals in Ekiti State, Nigeria', *Human Resources Health*, 20(76), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s12960-022-00772-7>
4. Alfred, B. (2021), 'Constructing ideology through modality in newspaper editorials on security challenges in Nigeria', *Linguistik online*, 108(3), 3-18.
5. Bakuuro, J. and Diedong, A. (2020), 'A critical discourse analysis of language in Ghanaian newspaper editorials', *Athens Journal of Mass Media and Communications*, 7(1), 45-60.
6. Bonyadi, A. (2011), 'Linguistic Manifestations of Modality in Newspaper Editorials', *International Journal of Linguistics*, 3(1), 1-13. <https://doi.org/10.5296/ijl.v3i1.799>
7. Carter, R. and Nash, W. (1990), *Seeing through language: a guide to styles of English writing*. Oxford: Basil Blackwell.

8. Cowell, A. (1982), 'World oil glut cramps Nigeria's development.' *The New York Times*, 25 November. Available at: <https://www.nytimes.com/1982/11/26/business/world-oil-glut-cramps-nigeria-s-development.html> (Accessed: 15 February 2022).
9. Crystal, D. (1985), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. New York: Basil Blackwell Ltd.
10. Depraetere, I. (2015), 'Categorization principles of modal meaning categories: a critical assessment', *Anglophonia*, 19(19). <https://doi.org/10.4000/anglophonia.476>
11. Eggins, S. (2004), *An introduction to systemic functional linguistics*. 2nd edn. Manchester, Great Britain: Continuum.
12. Elyazale, N. (2014), 'Characteristics of Newspaper Editorials: "Chouftchouf" in "Almassae" Moroccan newspaper as a Case Study', *New Media and Mass Communication*, 32, 21-42.
13. Fagunleka, O. (2021), 'Linguistic representation of social actors and ideology in economic and financial crimes reports in selected Nigerian newspapers', Thesis, University of Ibadan.
14. Fatunmole, M. (2022), 'Four doctors to 10,000 population, Nigeria's highest in two decades' *International Centre for Investigative Reporting*. 17 March. Available at: <https://www.icirnigeria.org/four-doctors-to-10000-population-nigerias-highest-in-two-decades-data/> (Accessed: 12 May 2022).
15. Funamoto, H. (1999), 'A Systemic Functional Analysis of Modal Verbs and Other Related Expressions in English: Towards Semantic System Networks for Modality', Thesis, Doshisha University.
16. Halliday, M. A. K. (1994), *An Introduction to functional grammar*. London: Edward Arnold.
17. Halliday, M.A.K. and Matthiessen, C. (2004), *An introduction to functional grammar*. 3rd edn. London: Hodder Education and Hachette U.K. Company.
18. Hatzidaki, O. (2011), "Greek Men's and Women's Magazines as Codes of Gender Conduct: The Appropriation and Hybridisation of Deontic Modality." In *Living with Patriarchy – Discursive Constructions of Gendered Subjects across Public Spheres*, edited by Danijela Majstorovic and Inger Lassen, 113–144. Amsterdam: John Benjamins. 10.1075/dapsac.45.08hat
19. Jäger, S. (2001), 'Discourse and Knowledge. Theoretical and methodological aspects of a critical discourse and dispositive analysis' in R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis*, 32-62. London: Sage publications.
20. Khan, A., Rahman, G. and Iqbal, S. (2020), 'A critical discourse analysis of discursive reproduction of ideologies in Pakistani and Indian press media in the aftermath of Pulwama attack', *Global Social Sciences Review*, 5(3), 146-155. DOI: 10.31703/gssr.2020(v-iii).16
21. Kollar, E. and Buyx, A. (2013), 'Ethics and policy of medical brain drain: a review', *Swiss Medical Weekly*, 143(3845), 1-8. <https://doi.org/10.4414/smw.2013.13845>

22. Kreidler, C.W. (1998), *Introducing English Semantics*. London: Routledge.
23. Lawal, O. (2015), 'Pragmatics of truth and modality in newspaper editorials: an example of the Punch and the Tribune', *Theory and Practice in Language Studies*, 5(4), p688-693. DOI: <http://dx.doi.org/10.17507/tpls.0504.03>
24. Lillian, D. (2008), 'Modality, persuasion and manipulation in Canadian conservative discourse', *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines*, 2(1), 1-16.
25. Mahmood, T, Kausar, G. and Khan, G. (2018), 'A critical discourse analysis of the editorials of "Dawn" and "The New York Times" in the aftermath of Army Public School attack. The "Us" versus "Them" ideology', *Journal of Research in Social Sciences*, 6(2), 1-17.
26. Marques, F. and Mont'Alverne, C. (2019), 'What are newspaper editorials interested in? Understanding the idea of criteria of editorial-worthiness', *Journalism*, 1-19. DOI: 10.1177/1464884919828503
27. Mwiti, L. (2018), 'Nigeria losing about a dozen doctors to the UK every week', *Africa Check*, 30 April. Available at: <https://africacheck.org/fact-checks/spotchecks/nigeria-losing-about-dozen-doctors-uk-every-week> (Accessed: 10 January, 2022).
28. Nigeria Health Watch. (2019), *Emigration of Nigeria medical doctors: survey report*. Available at: <https://noi-polls.com/wp-content/uploads/2019/06/Emigration-of-Doctors-Press-Release-July-2018-Survey-Report.pdf> (Accessed: 10 March 2022).
29. Ogunwale, T. (2008), *Advanced editorial writing and specialised reporting*. Ibadan: Penmen's Press Services Agency.
30. Olorunsogo, D. (2021), 'Politeness strategies and pragmatic functions in doctor-patient interactions in Private Hospitals in Akure', *Ghana Journal of Linguistics*, 10(1), 353-371.
31. Olorunsogo, D. and Akinade, O. (2020), "'I'm upset with China": Evaluation of President Donald Trump's Stances on Coronavirus Pandemic', *Ibadan Journal of Peace & Development*, 10(1), 119-131.
32. Olorunsogo, D. and Ige, M. (2022), 'Other Representations in Politics: "O To Ge" Rhetoric in Nigeria's Election Campaigns', *Journal of Humanistic and Social Studies*, 13(2), 149-162.
33. Osisanwo, A. (2022), "'This Virus is a Common Threat to All Humans": Discourse Representation of COVID-19 in Selected Newspaper Editorials', *Athens Journal of Mass Media and Communications*, 8(1), 59-78.
34. Palmer, F. (1986), *Modality and the English modals*. London: Longman Group Limited.
35. Palmer, F. (1990), *Modality and the English Modals*. London and New York: Longman.
36. Palmer, F. (2003), 'Modality in English: Theoretical, descriptive and typological issues' in Facchinetti, R., Krug, M. and Palmer, F. (eds.) *Modality in Contemporary English*. New York: Mouton de Gruyter, 1-17.

37. Punch Editorial Board. (2020), 'Curbing medical brain drain during COVID-19 pandemic'. *Punch*. 30 July. Available at: <https://punchng.com/curbing-medical-brain-drain-during-covid-19-pandemic/> (Accessed: 31 July 2022).
38. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G. and Svartvik, J. (1985), *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
39. Ramalan, M. and Garba, R. (2021), 'Determinants of Nigerian medical doctors' willingness to practice in foreign countries', *Nigerian Journal of Medicine*, 30(5), 543-547.
40. Rui, Z. and Jingxia, L. (2018), 'The study on the interpersonal meanings of modality in micro-blogging English news discourse by the case of "Donald Trump's Muslim entry ban"', *Advances in Language and Literary Studies*, 9(2), 110-118.
41. Simpson, P. (1993), *Language, ideology and point of view*. London: Routledge.
42. Sunday, A. and Fagunleka, O. (2017), 'Generic structure potential analysis of feature articles in Nigerian newspapers', *Unizik Journal of Arts and Humanities*, 18(1), 108-130.
43. The Guardian Editorial Board. (2019), 'NMA and unbridled doctors' exodus', *The Guardian*, 25 September. Available at: <https://guardian.ng/opinion/nma-and-unbridled-doctors-exodus/> (Accessed: 15 January 2022).
44. van Dijk, T. (1996), 'Opinions and Ideologies in Editorials', Paper at the *4th International Symposium of Critical Discourse Analysis, Language, Social Life and Critical Thought*, Athens, 14-16 December, 1995.
45. von Stechow, K. (2006), "Modality and language". *Encyclopedia of Philosophy*. 2nd edn. Ed. D.M. Borchert. Detroit: MacMillan Reference USA. <http://mit.edu/fintel/www/modality.pdf>
46. Winharti, M. (2012), 'The difference between modal verbs in deontic and epistemic modality', *HUMANIORA*, 3(2), 532-539.
47. Wodak, R. and Meyer, M. (2001), *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage.
48. World Health Organisation. (2006), 'The world health report: 2006: working together for health', *World Health Organization*. Available at: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/43432> (Accessed: 05 January 2022).

Олуфунке Омолара Фагунлека
Државна агенција за професионалну оријентацију у Ибадану
Истраживачки одсек

Давид Олорунсого
Панатлантски универзитет у Лагосу
Институт за хуманистику

МОДАЛНИ ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ У ОДАБРАНИМ УВОДНИМ ЧЛАНЦИМА О ОДЛИВУ МОЗГОВА У ОБЛАСТИ МЕДИЦИНЕ У НИГЕРИЈИ

Резиме

Циљ овог рада јесте проучавање модалности у новинским уводним чланцима о одливу мозга у области медицине у Нигерији. Кроз лингвистичко истраживање утврђено је да је мишљење говорника или писца изражено кроз кориштење облика за изражавање модалности. Дакле, у раду се испитују ставови нигеријских гласила о овом друштвеном питању, одлив мозга у сектору здравља у држави, с циљем идентификације преовладавајућих облика за изражавање модалности те њихове функционалне импликације.

Корпус студије састоји се од 12 уводних чланака из четири нигеријска државна часописа: *Punch*, *The Guardian*, *The Sun* и *Daily Trust*. Ова четири часописа добитници су бројних награда и имају значајан број читалаца у земљи. Подаци су прикупљени из издања објављених у периоду од 2018. до 2022. године. С обзиром на то да се рад фокусира на облике за изражавање модалности, у чланцима је уочен укупно 141 такав облик. Идентификовани облици за изражавање модалности разврстани су према Палмеровом (1986; 1990) начину класификације на деонтичке, епистемичке и динамичке.

Резултати рада потврђују да употреба деонтичких облика за изражавање модалности превазилази употребу епистемичких модалних глагола у уводним чланцима нигеријских новина чија је тема одлив мозга у области медицине. Узимајући у обзир тематски фокус уводних чланака, нагласак је на деонтичким облицима за изражавање модалности којим се представљају обавезе власти да обезбиједи добро управљање и повољно привредно окружење. Деонтички облици користе се и за пројекцију потреба привредног окружења чије би испуњење умањило егзодус доктора медицине у европске земље. С друге стране, епистемички облици за изражавање модалности користе се за изражавање вјероватноће за реализацију одређених корака уколико власт преузме

одговорност да у земљи обезбиједи повољне финансијске услове за здравствене раднике.

► **Кључне ријечи:** облици за изражавање модалности, уводни чланци, одлив мозга, медијски дискурс, деонтички облици за изражавање модалности, епистемички облици за изражавање модалности, динамички облици за изражавање модалности, модални помоћни глаголи.

Preuzeto: 25. 9. 2022.
Korekcije: 11. 11. 2022.
Prihvaćeno: 18. 11. 2022.

Jelena Lj. Biljetina¹
Univerzitet u Novom Sadu
Pedagoški fakultet u Somboru
Katedra za jezik i književnost

GLAGOLI PIJENJA U ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU KAO IZVORI POJMOVNIH METAFORA I METONIMIJA

Apstrakt: Cilj ovog rada jeste ispitivanje glagola u engleskom i srpskom jeziku kojima se izražavaju različiti procesi pijenja, a kojima se takođe mogu izraziti i druge radnje, različite od pijenja. Drugim rečima, u radu se ispituju prenesena, metaforička i metonimijska značenja koja ovi glagoli ostvaruju u oba jezika kako bi se ustanovilo koji se drugi procesi mogu izraziti glagolima pijenja. Analiza u radu zasniva se na ispitivanju rečničkih definicija glagola pijenja, čime se ustanovljuju doslovna i prenesena značenja ispitivanih glagola, a potom se, na temelju teorije pojmovne metafore i metonimije, objašnjavaju mehanizmi nastanka prenesenih značenja. Analiza pokazuje da glagoli pijenja svoja prenesena značenja ostvaruju najviše u pravcu prihvatanja ili upijanja određenog entiteta, kao i da se između engleskog i srpskog jezika može uočiti visok stepen preklapanja u pogledu konceptualizacije, ali i leksikalizacije radnji i pojmova izraženih glagolima pijenja.

Ključne reči: glagoli pijenja, pojmovna metafora, engleski jezik, srpski jezik.

1. Uvod

Ovaj rad analizira glagole pijenja u engleskom i srpskom jeziku koji, pored svojih doslovnih značenja, ostvaruju i prenesena, metaforička i metonimijska značenja, kojima se izražavaju radnje različite od pijenja. Cilj rada jeste da ispita kakve je druge radnje moguće izraziti glagolima pijenja u dva jezika, kao i da ustanovi sličnosti i razlike u konceptualizaciji i leksikalizaciji tih radnji. Analiza se zasniva na postavkama kognitivne lingvistike, odnosno, preciznije, na teoriji pojmovne metafore i metonimije, kojom se na osnovu jednog pojma objašnjava drugi pojam. U konkretnom slučaju, to znači da radnje označene glagolima pijenja služe za

¹jelena.biljetina@gmail.com

razumevanje drugih radnji koje se takođe izražavaju glagolima pijenja. Polazna hipoteza u radu jeste da u prenesenim značenjima glagola pijenja u engleskom i srpskom jeziku postoji znatan stepen poklapanja, budući da se ovim glagolima izražava radnja pijenja, kao univerzalna odlika svih živih bića.

U skladu s tim, ciljevi rada su sledeći: (1) ustanoviti prenesena značenja glagola pijenja u engleskom i srpskom jeziku, (2) ustanoviti pojmovne mehanizme njihovog nastanka i (3) ustanoviti sličnosti i razlike u konceptualizaciji i leksikalizaciji prenesenih značenja u engleskom i srpskom.

2. Teorija pojmovne metafore i metonimije

Teorija pojmovne metafore razvila se unutar okvira kognitivne lingvistike, koja jeziku pristupa holistički i jezičke pojave objašnjava na osnovu odnosa čovekovih kognitivnih struktura i spoljašnjeg sveta koji ga okružuje. Osnovni princip u kognitivizmu tiče se načina na koji čovek doživljava sebe i svet koji ga okružuje: svaki pojam i entitet koji čoveka okružuje doživljava se i prelama kroz ljudsko telo i samo njemu specifičnu, inherentnu strukturu. Evans i Green (2006) navode da ono što je čoveku iskustveno dostupno proizlazi iz njegovih telesnih doživljaja i iskustava, i uvode termin *otelovljene kognitivne strukture* (engl. *embodied cognition thesis*). Preneto na jezičku ravan, to znači da semantičke strukture zapravo predstavljaju pojmovne strukture, a da konstruisanje značenja u svojoj suštini predstavlja konceptualizaciju (Evans & Green 2006: 157). Na sličan način uticaj iskustva na formiranje pojmova objašnjava i Johnson, koji takođe navodi da su pojmovne strukture utelovljene u stvarnosti, realizmu, odnosno da su iskustvene (Johnson 1987). Fauconnier i Turner takođe smatraju da su formiranje pojmova i shvatanje značenja neodvojivi (2002: 394). Naša kognicija je, prema tome, osnova ne samo za shvatanje i razumevanje sveta koji nas okružuje već i za konceptualizaciju pojmova i entiteta i njihovo dalje leksičko uobličavanje.

Teorija pojmovne metafore (engl. *Conceptual Metaphor Theory*) definisana je kao kognitivni mehanizam putem kog čovek organizuje i uobličava svoje iskustvo i na taj način razume svet oko sebe (Lakoff & Johnson 1980/2003). U svojoj suštini, pojmovna metafora odnosi se na razumevanje apstraktnih (čulima manje dostupnih) pojmova putem konkretnih pojmova, čulima otelovljenih i doživljenih. Veza između (konkretnih i apstraktnih) pojmova nastaje uspostavljanjem asocijativnih veza između čulno doživljenog, poznatog pojma (u literaturi nazvanog *izvorni domen*, engl. *source domain*) i apstraktnog, nepoznatog pojma (*ciljni domen*, engl. *target domain*), a sam proces uspostavljanja asocijativnih veza nazvan je *preslikavanjem*

(engl. *mapping*), koje se uvek odvija od izvornog ka ciljnom domenu (Lakoff & Johnson 1980/2003). Kövecses (2010) smatra da metaforički jezički izraz predstavlja manifestaciju takvog načina razmišljanja, odnosno čisto jezički izraz pojmovnog uobličavanja određenog fenomena. U literaturi se pojmovna metafora uobičajeno predstavlja formulom A JE B (engl. A IS B), odnosno CILJNI POJAM/DOMEN JE IZVORNI POJAM/DOMEN² (Filipović Kovačević 2021: 71).

Pored pojmovne metafore, kao najčešćeg pojmovnog mehanizma, u okviru ove teorije govori se i o mehanizmu *pojmovne metonimije* (engl. *conceptual metonymy*), kojom se ukazuje na mentalni pristup ciljnom domenu (Kövecses 2010: 172). Pojmovna metonimija obuhvata dva pojma, jedan, koji je konkretan, istaknut domen, nazvan *prenosnik* (engl. *vehicle entry*), i drugi, *ciljni domen* (engl. *target entity*), specifični po tome što se nalaze unutar istog pojmovnog domena (Filipović Kovačević 2021: 114). Kod mehanizma pojmovne metonimije jedan domen/entitet upotrebljava se umesto drugog (unutar istog pojmovnog domena), te je i formulacija navedena kao X (STOJI) ZA Y (engl. X (STANDS) FOR Y): prenosnik X omogućava mentalni pristup ciljnom entitetu Y, koji je teže pristupačan (Filipović Kovačević 2021: 114). Jedna ilustracija pojmovne metonimije jeste primer koji se u literaturi često navodi, a na njega upućuje Taylor: *The kettle is boiling.* (srp. *Čajnik kuva.*). Ovdje posuda (čajnik) omogućuje pristup ciljnom entitetu (vodi koja ključa u njemu) (Taylor 2003: 123). Čajnik i voda u čajniku prostorno su bliski, pa je tako putem čajnika moguće referisati na vodu koja ključa u njemu.³ Kao takve, pojmovna metafora i metonimija mogu se smatrati osnovom za nastanak jezički izražene leksičke metafore i metonimije, kao mehanizama kojima se objašnjava proces nastajanja novih značenja neke lekseme (Gortan Premk 2004, Dragičević 2010).

U pogledu ispitivanja metaforičkih značenja, glagoli nisu istraživani u većoj meri, budući da je „teško tipologizovati značenja glagola” (Dragičević 2010: 171). Newman je proučavao glagol *to drink*, kako u pogledu njegovih gramatičkih i sintaksičkih odlika (Newman & Rice 2006), tako i u pogledu njegovog semantičkog i metaforičkog potencijala (Newman 1997: 209).⁴ U srpskom jeziku, glagolima pijenja bavi se Biljetina (2019), u kontrastivnoj studiji u kojoj proučava pojedine glagole pijenja na konkretnim jezičkim uzorcima iz engleskog i srpskog jezika, kao

² U literaturi se pojmovni domen i pojmovne metafore uobičajeno navode malim verzalom; stoga će se u ovom radu slediti navedena ustaljena tipografska konvencija.

³ Postoji i specifična interakcija između metafore i metonimije, nazvana *metaftonimija* (engl. *metaphonymy*), o kojoj pišu Goossens (1990) i Radden (2003).

⁴ Treba, međutim, napomenuti da se Newman uglavnom ograničava na proučavanje glagola *to drink*, kao prototipičnog glagola pijenja i kao glagola nadređenog čitavom leksičkom polju glagola pijenja, dok ostale glagole koji se odnose na pijenje u engleskom jeziku ne analizira.

i u doktorskoj disertaciji, takođe kontrastivnog tipa, u kojoj analizira semantičke odlike doslovnih značenja većeg broja glagola pijenja kao osnovu za asocijativno povezivanje sa drugim pojmovima i domenima (Biljetina 2021). Glagoli pijenja i njihova prenesena značenja odabrani su za proučavanje u ovom radu budući da pijenje predstavlja radnju koja se obavlja svakodnevno kako bi se zadovoljio prvenstveno motiv žeđi, kao jedan od primarnih bioloških motiva. Stoga se u radu istražuje na koji se način iskustvo pijenja prelama kroz prizmu našeg tela i sa kakvim pojmovnim domenima može da uspostavi asocijativnu vezu.

Budući da se u radu ispituju prenesena, metaforička značenja unutar kognitivnolingvističkog okvira, ispitivanje se zasniva na teoriji pojmovne metafore, ali i kontrastivne analize, koja utvrđuje sličnosti i razlike u metaforičkim značenjima i pojmovnim metaforama/metonimijama koje se nalaze u njihovoj osnovi.

3. Korpus i metodologija

Korpus za istraživanje čini po pet glagola pijenja u engleskom jeziku (*to drink, to guzzle, to imbibe, to quench, to suck*), odnosno u srpskom jeziku (*piti, ispiti, lokati, napiti se, opiti se*). Za korpus su odabrani oni glagoli pijenja koji ostvaruju prenesena značenja, a čije se rečničke definicije doslovnih značenja odnose na pijenje, odnosno konzumiranje tečnosti. Definicije doslovnih, odnosno prenesenih značenja glagola ekscerpirane su iz relevantnih onlajn jednojezičnih rečnika engleskog (*The American Heritage Dictionary of the English Language (AH)*, *Cambridge English Dictionary (CD)*, *The Chambers Dictionary (ChD)*, *Longman Dictionaries of Contemporary English Online (LD)*, *Macmillan Dictionary (MM)*, *Merriam Webster (MW)*, *Oxford Learner's Dictionary (OD)*) i srpskog jezika (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika (RMS)*, *Rečnik srpskoga jezika (RSJ)*), dok su primeri konkretne jezičke upotrebe preuzeti iz navedenih rečnika, kao i iz jezičkih baza *British National Corpus (BNC)* i *Korpus savremenog srpskog jezika (KSSJ)* za engleski, odnosno srpski jezik.

Deset glagola koji ulaze u korpus ovog rada odabrani su na osnovu odrednica i definicija u analiziranim rečnicima koje pokazuju da upravo ovi glagoli pijenja ostvaruju bar jedno preneseno značenje, odnosno da su polisemni. Polazni jezik je engleski, te se ustanovljena prenesena značenja engleskih glagola analiziraju na osnovu teorije pojmovne metafore i metonimije i utvrđuju se kognitivni mehanizmi putem kojih su nastala prenesena značenja. Na isti način analiziraju se i glagoli iz srpskog dela korpusa, a potom se ustanovljena prenesena značenja i mehanizmi njihovog nastanka kontrastivno porede.

4. Analiza korpusa i diskusija

U ovom delu rada svaki od glagola pijenja uvrštenih u korpus analizira se pojedinačno. Prvo se ispituju glagoli u engleskom jeziku, a potom i glagoli u srpskom. Analiziraju se rečničke definicije kako bi se ustanovilo doslovno značenje svakog od glagola, zatim prenesena značenja koja glagoli ostvaruju, kao i pojmovni mehanizmi na osnovu kojih dolazi do uspostavljanja asocijativnih veza između doslovnog i prenesenog značenja.

4.1. Glagoli pijenja u engleskom jeziku

4.1.1. Glagol *to drink*

Glagol *to drink* nadređen je čitavom leksičkom polju glagola pijenja, a sa kognitivnističkog stanovišta predstavlja prototipičan pojam pijenja. Doslovno značenje ovog glagola zapravo se odnosi na unošenje tečnosti u usta i njeno gutanje: „take liquid into the mouth and swallow it” ((AH), (LD), (OD), (YD)). Potpuno i precizno određenje ove radnje tiče se ne samo unošenja tečnosti u usta i njenog gutanja, već i onoga što se sa tečnošću događa nakon gutanja, a to je probava. Premda popijena tečnost pri prolasku kroz digestivni trakt ne podleže promenama kojima je podložna hrana (koja se grize i žvače, ustinjava, a zatim razlaže i pretvara u kašu u crevima), ona prolazi kroz proces razlaganja unutar creva, nakon čega određeni sastojci odlaze dalje u krvotok i telesne organe.⁵

U rečnicima je kao prvo preneseno značenje navedeno ono koje se odnosi na konzumiranje alkohola. Pojedini rečnici nude vrlo jednostavne definicije, poput „to drink alcohol” (CC), dok većina ipak daje kompleksnije definicije. OD navodi da se preneseno značenje odnosi na naviku konzumiranja alkohola („consume or be in the habit of consuming alcohol”), što implicira da agens radnju pijenja alkohola obavlja redovno, a MM daje još eksplicitniju definiciju i navodi da se alkohol pije češće nego što bi trebalo: „to drink alcohol, especially regularly or too often”. Čini se da je najpotpunija definicija ponuđena u LD, prema kojoj se alkohol pije redovno ili previše („to drink alcohol, especially regularly or too much”), čime se implicitno ukazuje na štetnost (redovnog) konzumiranja (preterane količine) alkohola. Kod ovako definisanog značenja indikativna je činjenica da se, za razliku od zadovoljenja biološke potrebe za tečnošću, alkohol konzumira usled drugačijih motiva, prvenstveno zbog činjenice da pijenje alkohola kod agensa izaziva izvestan stepen intoksikacije.

⁵ Svi ovi procesi značajni su zbog toga što, kako će se kasnije tokom analize videti, predstavljaju osnovu za uspostavljanje asocijativnih veza i nastanak prenesenih značenja.

Takvo, uže određeno značenje glagola *to drink*, nastalo je metonimijskim prenosom, jer su pojmovi PITI (koji je izražen doslovnim značenjem glagola *to drink*) i PITI ALKOHOL (izražen prenesenim, metaforičkim značenjem) delovi istog domena. PITI ALKOHOL predstavlja specifično, uže određeno prototipičnog pojma PITI, budući da se odnosi na pijenje određene vrste tečnosti (alkohola), te je kod ovog značenja na snazi pojmovna metonimija PITI ZA (NEUMERENO) PITI ALKOHOL. S tim u vezi je i netranzitivna upotreba glagola *to drink* u ovom prenesenom značenju: bez eksplicitno izraženog objekta, ovaj glagol zadržava svoje značenje „piti/konzumirati alkohol u prekomernoj količini”, kako pokazuju navedeni primeri (1), (2) i (3). Takvo tumačenje značenja glagola *to drink*, upotrebljenog u svom netranzitivnom obliku, moguće je usled činjenice da pijenje (uz jedenje) predstavlja osnovni preduslov za održavanje života: rečenica *He drinks* ne može se tumačiti u smislu „On pije tečnost” (kao što ni rečenica *He eats* ne može da znači „On jede hranu”), budući da procesi pijenja (i jedenja) podrazumevaju unošenje tečnosti (hrane) u organizam, te ne postoji ljudsko biće koje ne pije (i ne jede) (Næss 2009: 36). Ono što, takođe, utiče na takvo tumačenje netranzitivne upotrebe ovog glagola jeste posledica konzumiranja alkohola, odnosno već spomenuti uticaj alkohola na svest agensa koji ga konzumira. Agens trpi posledice radnje koju vrši (te istovremeno biva pacijens). Budući da konzumiranje alkohola ostavlja vidne posledice po agensa i utiče na njegovo psihofizičko stanje dovodeći ga u stanje intoksikacije, te odlike pripisuju se glagolu *to drink* kada se koristi bez navedenog objekta. Cilj pijenja alkohola jeste da proizvede određeno stanje (intoksikaciju) kod pacijensa, i upravo se zbog toga ne navodi vrsta tečnosti koja se pije (Næss 2009: 36).⁶

(1) ...and then remembered: he *had been drinking* with his cousin Alexander Menzies of Bolfracks, the last bottle must have sent him under. (BNC)

(2) She *was drinking* and dancing till two or half past. (BNC)

(3) Should you *drink* if you're pregnant? (BNC)

Sledeće preneseno značenje glagola *to drink* jeste „apsorbovati (vlagu)”: „(of a plant or a porous substance) absorb (moisture)” (OD). Ovakvo značenje nastalo je na osnovu osobine poroznosti entiteta na koji dospe tečnost, čime ona prodire u unutrašnjost entiteta. I ovde je na snazi metonimijski mehanizam kojim se upijanje tečnosti razumeva putem pijenja: PITI ZA UPIJATI TEČNOST. Primeri kontekstualizovane upotrebe (4) i (5) ilustruju takvu pojmovnu metonimiju:

⁶ Stoga rečenica *He drinks* može da se protumači jedino na taj način da agens radnju pijenja vrši u cilju opijanja i intoksikacije organizma i da to čini učestalo, jer nijedna druga tečnost koja se pije ne ostavlja po agensa posledice kakve ostavlja alkohol.

(4) Check the water level daily and keep topped up – the tree *will drink* a lot especially in a warm room. (OD)

(5) You may need to add more water as the beans *drink it up*. (OD)

Specifičnost ovog značenja ogleda se i u tome što je agens personifikovan: neanimatni entitet upija tečnost, kao što animatni agens unosi tečnost u svoj organizam kroz usta. Još jedan aspekt radnje pijenja preslikava se na značenje „upijati, apsorbovati”, a to je izvestan stepen zadovoljstva koji agens oseća nakon pijenja tečnosti i zadovoljenja motiva žeđi i/ili pozitivnih senzacija usled pijenja tečnosti prijatnog ukusa. Analogija sa ljudskim agensom naročito se ogleda u primeru (4), u kom drvo (kao i čovek) upija (kao što čovek pije) više vode kada se nalazi u toploj prostoriji. Stoga se ovde javlja i pojmovna metafora DRVO JE ČOVEK, odnosno BILJKA JE ČOVEK. Ono što se razlikuje u odnosu na čoveka kao agensa jeste pasivnost subjekta prilikom vršenja radnje: čovek, kada mu je potrebna tečnost, sam je uzima i zadovoljava potrebu za njom, dok je u ovom prenesenom značenju subjekat pasivan i ne dobavlja tečnost (vodu) svojim delovanjem, već to radi neki drugi entitet (čovek, na primer, ako zaliva biljku, ili kiša koja pada.

Treće preneseno značenje koje ostvaruje glagol *to drink* takođe se može razumeti u smislu upijanja, ali na mentalnom planu, budući da ga rečnici definišu kao „intenzivno gledati ili slušati” („drink something in: watch or listen to something with eager pleasure or interest“ (OD)). Definicija u MW ukazuje na lokaciju radnje, a to je svest: „to receive into one’s consciousness“. Ovo metaforičko značenje odnosi se na praćenje sadržaja čulom vida i/ili sluha, a potom i njegovo prihvatanje u svest, pri čemu agens radnju vrši intenzivno i sa pažnjom. Pojmovna metafora PAŽLJIVO POSMATRATI/SLUŠATI JE PITI objašnjava nastanak takvog prenesenog značenja, ali je ona zasnovana na pojmovnoj metonimiji PITI ZA UPIJATI, gde se upijanje odvija na mentalnoj ravni. Pored toga, implikacije ovog značenja takve su da agens oseća zadovoljstvo i prijatnost, kao prilikom pijenja prijatne tečnosti, što je izraženo u oba primera upotrebe – (6) i (7):

(6) Of course, Lucy was a runner, Jay a moocher, *drinking in* the mist and the birds and the rising chill. (BNC)

(7) From the top, you will have a glorious view, and you can go for a walk, ... , *drinking in* the views.

U oba navedena primera agens je čovek, i u oba primera pažljivo posmatra i upija prirodne pojave (6) i pejzaž (7), pritom uživajući u njima. Unošenje tečnosti u usta povezuje se sa unošenjem objekatskog pojma u misaonu sferu agensa, a dodatno je u oba primera, naglašeno predlogom *in*, koji označava kretanje entiteta u cilju njegovog ulaska u drugi entitet.

4.1.2. Glagol *to guzzle*

U doslovnom značenju, glagolom *to guzzle* naglašava se način na koji se obavlja radnja pijenja: „pohlepno, brzo i željno piti” („to drink greedily or habitually“ (AD), (YD)), „to drink quickly, eagerly and usually in large amounts“ (CD)). Kako definicije pokazuju, ovaj glagol odnosi se na ponašanje koje nije prihvatljivo jer pohlepa i prevelika brzina prilikom jedenja i/ili pijenja ne spadaju u društveno prihvatljive norme.⁷

Metaforičko značenje koje ovaj glagol ostvaruje odnosi se upravo na aspekt prekomernosti. AH ga definiše kao uopšteno prekomerno konzumiranje („to consume to excess“), dok drugi rečnici specifikuju ovo značenje i određuju ga kao korišćenje goriva u prekomernoj količini („to use large amounts of petrol very quickly“ (CD)), ističući pritom da je takva prevelika potrošnja bespotrebna i rasipna („(of a vehicle) uses a lot of fuel in a way that is wasteful and unnecessary“ (CC)). Aspekti halapljivosti i prekomernosti unutar izvornog domena motivišu nastanak metaforičkog značenja, te je u njegovoj osnovi pojmovna metafora KONZUMIRATI/TROŠITI VELIKOM BRZINOM JE PITI VELIKOM BRZINOM. Primer (8) ilustruje jednu od tipičnih metaforičkih upotreba ovog glagola, a to je prekomerna potrošnja benzina, pa se osnovna metafora može specifikovati kao TROŠITI BENZIN VELIKOM BRZINOM JE PITI VELIKOM BRZINOM. Velika brzina trošenja implicira i prekomernost u pogledu trošenja, a automobil (*the car*), kao personifikovan agens, implicira čoveka. Na sličan način može se tumačiti primer (9), gde agens (*the plane*) velikom brzinom troši gorivo, poput čoveka koji velikom brzinom ispija piće, pa je i pojmovna metafora koja je na snazi ista kao u (8). Budući da (8) i (9) za agensa imaju određeni tip prevoznog sredstva, u konkretnim primerima javlja se metafora PREVOZNO SREDSTVO JE ČOVEK. Rezervoar u koji se toči gorivo asocijativno je povezan sa čovekovim želucem, u koji tečnost dospeva nakon pijenja, poput goriva koje dospeva u rezervoar. Primer (10) može se tumačiti unekoliko drugačije, budući da je agens nepoznat, a objekatski pojam glagola *to guzzle* apstraktno je prirode (*our resources*), pa je pojmovna metafora za ovakav kontekst TROŠITI RESURSE VELIKOM BRZINOM JE PITI VELIKOM BRZINOM.

(8) This car *guzzles* petrol. (OD)

⁷Definicije, međutim, nisu dovoljno precizne, budući da nijedna ne navodi da je tečnost koja se pije alkohol, dok kontekstualizovana upotreba ovog glagola pokazuje da se on gotovo bez izuzetka koristi sa alkoholnim pićima (Melissa *had guzzled* gin and tonics like they were lemonade. (CC), Taking out a beer, he popped it open and *guzzled* it down in one large gulp. (OD), Men rode alongside, chests bursting with pride – smoked cheroots and *guzzled* strong beer. (BNC)), čime se dodatno razjašnjava zbog čega radnja izražena glagolom *to guzzle* predstavlja nepoželjno ponašanje.

(9) Me, I was flying economy, but the plane, churning sideways now, *was guzzling* gas at seven gallons a mile. (BNC)

(10) The *guzzling* of our resources is even more worrying when one realizes that two-thirds of the energy produced in a power station floats straight out of the cooling towers, never to be seen again. (BNC)

(11) This novel seems, ..., to come from a man who knew nothing but was very opinionated, who checked no facts and *guzzled* rumour scraps, whose mind was uncouth... (BNC)

4.1.3. Glagol *to imbibe*

Doslovno značenje glagola *to imbibe* ograničeno je na formalni jezik, budući da konsultovani rečnici navode da pripada formalnom registru. Definiše se putem prototipičnog glagola pijenja (*to drink*), navodeći da je tečnost koja se pije alkohol: „to drink (something), especially alcoholic drinks“ (ChD), (LD), (CD), (OD), odnosno „to drink alcohol“ (YD). Ovakvim određenjem glagola *to imbibe*, prema tome, ukazuje se na njegovo najistaknutije obeležje, a to je konzumiranje alkoholnih pića.

U metaforičkom značenju, *to imbibe* je definisan u smislu prihvatanja određenih ideja, vrednosti ili tvrdnji: „to accept and be influenced by qualities, ideas, values etc.“ (LD), „to listen to ideas/arguments, accept them and believe that they are right or true“ (CC). Potonja definicija ističe ne samo aspekt prihvatanja ideja već i verovanja u njih. AH, međutim, ističe da se ideje apsorbuju, odnosno da ih agens u potpunosti unosi u sebe (svoju mentalnu sferu), kao što unosi piće ili tečnost: „to absorb or take in as if by drinking“. Uzevši u razmatranje sve navedene definicije, metaforičko značenje glagola *to imbibe* može se odrediti kao „prihvatati i usvajati ideje, vrednosti, tvrdnje“. Motivacija za nastanak takvog značenja jeste aspekt koji je univerzalan za sve glagole pijenja – ulazak tečnosti u organizam. Kod ovog glagola, međutim, tečnost koja se unosi u organizam je specifična (alkohol) jer dovodi do izmenjenog stanja svesti, što se preslikava na menjanje stavova koje agens ima nakon unošenja u svoju mentalnu sferu ideja/vrednosti/tvrdnji. Alkohol izaziva fiziološku izmenu stanja svesti, a prihvatanje ideja izaziva izmenu u dotadašnjim idejama/vrednostima, pa je pojmovna metafora koja je dovela do takvog značenja PRIHVATATI IDEJE JE PITI ALKOHOL. Primeri (12) i (13) za objekatski pojam imaju apstraktne entitete (istorija (12), odnosno humanizam (13)) koji preplavljaju svest agensa, utiču na njegove stavove, te ih on menja i usvaja nove. U primeru (14) agens je takođe apstraktan entitet – to su vizuelni prizori koje agens upija u svoju svest i koji mu očigledno pričinjavaju zadovoljstvo.

- (12) ... one feels that he has spent a lifetime *imbibing* its history. (BNC)
- (13) ... all we students pretended we sped to his lectures *to imbibe* his humanism... (BNC)
- (14) During the mid-Seventies Laura travelled around Europe a great deal, *imbibing* what she saw and able to take ideas and incorporate them into her collections. (BNC)

4.1.4. Glagol *to quench*

To quench je glagol kojim se izražava pijenje tečnosti radi zadovoljenja biološkog motiva žeđi, kako je navedeno definicijom u MM („drink something so that you no longer feel thirsty“), odnosno u CD („to drink liquid so that you stop being thirsty“).

Nekoliko je metaforičkih značenja koja ostvaruje glagol *to quench*, a prvo od njih odnosi se na gašenje i u rečnicima je definisano kao „gasiti (vatru ili požar)“: „extinguish (a fire)“ (OD), „to extinguish (a fire or light, etc.)“ (ChD), „to put out (a fire, flame, etc.), extinguish“ (CC).⁸ Ovakvo metaforičko značenje motivisano je čovekovom potrebom za utaživanjem žeđi, što se asocijativno povezuje sa potrebom za gašenjem vatre. Ugasiti vatru jednako je važno kao i utažiti žeđ, jer žeđ predstavlja signal za organizam da mu je neophodna tečnost. Vatra/požar takođe predstavlja signal da je organizam u opasnosti (usled delovanja spoljašnjih faktora), te da je neophodno zaustaviti je. Mehanizam kojim se objašnjava nastanak takvog prenesenog značenja jeste pojmovna metafora UGASITI VATRU/POŽAR JE UTOLITI ŽEĐ. U rečenicama (15), (16) i (17) svaki od objekatskih pojmova glagola *to quench* odlikava određenu vrstu vatre: u (15) to je plamen (*the flames*), u (16) svetlo (*the light*), a u (17) cigareta (*her cigarette*), koje treba ugasiti. U (15) agens koji gasi vatru nije čovek, već jaka kiša. Ovde je uočljiv još i metonimijski prenos FIZIOLOŠKA MANIFESTACIJA STANJA ZA STANJE, pre svega zbog toga što žeđ u usnoj duplji izaziva suvoću, kao što je izaziva i boravak u blizini vatre, ali i zato što nakon utaživanja žeđi čovek oseća izvesno zadovoljstvo, kao i nakon gašenja vatre.

- (15) The flames *were quenched* by heavy rain. (AH)
- (16) *Quench* the light. (BNC)
- (17) After a while Irene *quenched* her cigarette of its fire... (BNC)

Drugo metaforičko značenje glagola *to quench* je „sprečavati ili suzbijati“: „to suppress“ (AH), „to overcome; subdue, suppress“ (YD). U OD ovo je preneseno

⁸ Pojedini konsultovani rečnici ((AH), (MW), (YD)) ovakvo značenje glagola *to quench* navode kao njegovo doslovno značenje.

značenje definisano u dva pravca: jedno se odnosi na prigušivanje osećanja („stifle or suppress (a feeling)“), a drugo je definisano veoma široko i odnosi se na utišavanje („reduce to silence“). Motivaciona osnova za nastanak značenja „sprečavati/suzbijati“ jeste zadovoljenje motiva žeđi, odnosno suzbijanje žeđi koje se preslikava na suzbijanje drugog objekatskog pojma kod metaforičkog značenja, pa je pojmovna metafora koja leži u osnovi ovakvog metaforičkog značenja modifikovana pojmovna metafora iz prethodnog prenesenog značenja SPREČITI JE SPREČITI ŽEĐ. Naglasak je na sprečavanju i osujećenju radnje, kao što pokazuju kontekstualizovani primeri upotrebe (18) i (19), u kojima se zatomljuju i sprečavaju pozitivna stanja – smeh (*her laughter*) u (18), odnosno optimizam (*her optimism*) u (19).

(18) Agnes Diggory was saying, dragging at Araminta's shoulders where she sat, her laughter *quenched*, tears streaming down her face. (BNC)

(19) Theresa sighed, the cold depressing her and *quenching* her usual defiant optimism. (BNC)

Treće preneseno značenje je „zadovoljiti želju“: „to satisfy (a desire)“ (OD), (ChD) i fokusirano je na emotivno stanje agensa, odnosno na priyatnost koju agens (istovremeno i pacijens) oseća nakon zadovoljenja određene potrebe. Pojam ŽEĐ i ovde predstavlja izvorni domen za razvoj metaforičkog značenja, gde je žeđ shvaćena više kao psihološka potreba i zadovoljenje psihološkog motiva, a manje kao fiziološka potreba organizma za tečnošću, pa se stoga kao ciljni domen može odrediti ŽELJA. Pojmovni mehanizam koji je na snazi jeste pojmovna metafora ZADOVOLJITI ŽELJU/POTREBU JE UTOLITI ŽEĐ: zadovoljenje žeđi asocijativno je povezano sa zadovoljenjem želje i osećajem zadovoljstva koje agens ima nakon utaživanja žeđi, odnosno zadovoljenja potrebe. U (20) časopisi predstavljaju objekatski pojam, kao asocijacija na tečnost koju čovek pije. Agens posmatra časopise i tako zadovoljava svoju želju u psihološkoj, odnosno mentalnoj sferi. U (21) asocijativne veze između izvornog i ciljnog domena su slične: agens ima intenzivnu potrebu koju želi da zadovolji, kao što žedan čovek želi da utoli svoju žeđ.

(20) ... thus the spectator/consumer *can* only *quench* his desire by reading the magazine (BNC)

(21) He only pursued her *to quench* an aching need. (OD)

4.1.5. Glagol *to suck*

Ovaj glagol odnosi se na specifičan položaj koji usne i jezik zauzmu prilikom uvlačenja tečnosti u usnu duplju. Takvu detaljnu definiciju nudi AH: „to draw

(liquid) into the mouth by movements of the tongue and lips that create suction“. Na sličan način definisan je i u OD, u kom se navodi da usne i usna duplja stvaraju svojevrsan vakuum: „draw into the mouth by contracting the muscles of the lips and mouth to make a partial vacuum“. ⁹ Prema tome, *to suck* označava specifičan način na koji se obavlja radnja pijenja.¹⁰

Specifičan način na koji se tečnost unosi u organizam predstavlja motivacionu osnovu za nastanak prenesenog značenja koje glagol *to suck* ostvaruje, a to je „uvlačiti“: „to pull air or liquid somewhere“ (MM), odnosno „to draw up (water, oil, etc.) by the action of a pump“ (CD). Najviše je naglašen način na koji se vrši radnja: skupljene usne koje stvaraju određenu vrstu vakuuma uvlače tečnost u usta, što se preslikava na agensa koji takođe stvara određenu vrstu vakuuma i tako uvlači/usisava objekatski pojam, pa je pojmovna metafora UVLAČITI (VAKUUMOM) JE SISATI. Plastičan primer takvog metaforičkog značenja je rečenica (22), koja se odnosi na svakodnevicu, gde se ventilator asocijativno povezuje sa ljudskim bićem koje uvlači tečnost tako što stavlja usne u specifičan položaj. Rečenica (23) predstavlja donekle neobičan primer jer za objekatski pojam ima ljudsko biće – ono je to koje biva uvučeno, odnosno usisano, dok je agens neanimatne prirode – to su struje (*currents*).

(22) The fan *sucks* air in through one vent and pushes it out through the other. (MM)

(23) ... I could feel myself *being sucked* under by currents. (CD)

4.2. Glagoli pijenja u srpskom jeziku

4.2.1. Glagol *piti*

Kao i glagol *to drink* u engleskom jeziku, glagol *piti* je glagol nadređen leksičkom polju glagola pijenja u srpskom jeziku i označava prototipičnu radnju pijenja. U RSJ

⁹ U istraživanju stepena univerzalnosti pojmova JESTI i PITI Wierzbicka (2009) analizira i pojam SISATI (u engleskom jeziku izraženom glagolskom leksemom *to suck*) i navodi da on ima dvostruku interpretaciju, pri čemu obe interpretacije uključuju posudu iz koje se tečnost uzima i impliciraju da se nešto događa sa posudom, dok se samo jedno tumačenje fokusira na tečnost koja se iz suda pije i na specifičan položaj usana i usne duplje (Wierzbicka 2009: 82).

¹⁰ Značajna implikacija kod glagola *to suck*, koja nije navedena ni u jednoj definiciji, odnosi se na izvesnu vrstu zadovoljstva agensa koji vrši ovu radnju, budući da je SISATI pojam leksikalizovan ovim glagolom, a sisanje se povezuje sa iskustvenim osećanjem prijatnosti koje beba ima prilikom sisanja majčinog mleka (Wierzbicka 2009: 82).

piti je definisan kao „unositi u organizam tečnost kroz usta”. RMS daje potpuniju definiciju: „unositi kroz usta u svoj organizam kakvu tečnost i gutati je”.

Piti, kao i engleski glagol *to drink*, u prenesenom smislu odnosi se na konzumiranje alkohola u prekomernoj količini. Rečnici daju prilično široku, deskriptivnu definiciju takve radnje: „(bez dopune) imati sklonost piću, provoditi vreme pijuci žestoka pića, biti alkoholičar, opijati se” (RMS), odnosno „odavati se piću, pijančenju, biti pijanica, alkoholičar, opijati se” (RSJ). Zanimljivo je da nijedna od dve navedene definicije ne navodi eksplicitno da se alkohol konzumira u (pre)velikoj količini, već se takvo određenje dobija upotrebom leksema (*alkoholičar, pijanica*) koje označavaju one koji često i u prevelikoj količini piju alkoholna pića. Ovo preneseno značenje razvilo se iz domena PITI i nastalo je na osnovu metonimijskog prenosa PITI ZA (NEUMERENO) PITI ALKOHOL. U takvom prenesenom značenju uz glagol *piti* ne stoji objekat: kao i u engleskom jeziku, upotreba prototipičnog glagola pijenja bez sintaksički izraženog objekta označava radnju koja ističe posledice konzumiranja. Næss (2009: 36) navodi da je to jezička strategija za naglašavanje onoga što se dešava agensu, budući da fokus nije na tečnosti koja se pije, već na posledicama koje konzumirana tečnost ima po agensa, a to je izmenjeno psihofizičko stanje organizma. Kako (25) ilustruje, radnja (*pije*) nema izražen objekat, ali je iz konteksta jasno da radnja koju agens vrši ne čini dobro. Štetan efekat dodatno se pojačava priloškom odredbom koja ukazuje na učestalost vršenja radnje (*svaki dan*).

(24) (24) On *pije*, svaki dan je pijan. (RSJ)

(25) (25) Ali *je pio* prekomerno, i nije ni srednji vek dočekao. (KSSJ)

Drugo preneseno značenje glagola *piti* odnosi se na poroznost i apsorpciju: „biti porozan, upijati (vodu, vlagu i sl.)” (RSJ), što implicira da agens radnju ne vrši svesno i svojom voljom, već da ga određuje svojstvo poroznosti i apsorpcije, koje mu omogućava upijanje tečnosti. RMS nudi unekoliko detaljniju definiciju („uvlačiti u sebe, usisavati, upijati”), koja omogućava šire tumačenje, po kom je agens taj koji uvlači ili usisava u sebe objekatski pojam, s obzirom na to da usisavanje/uvlačenje predstavljaju onu vrstu radnje koja zahteva voljno delovanje agensa. Pojmovna metonimija PITI ZA UPIJATI TEČNOST u osnovi je ovog prenesenog značenja. Kontekstualizovani primeri upotrebe pokazuju da se pojam UPIJATI, koji se leksički realizuje glagolom *piti*, razvio u dva pravca, što u rečnicima nije navedeno uz definiciju ovog metaforičkog značenja glagola *piti*.

Jedan aspekt metonimijske upotrebe odnosi se na fizičko upijanje: u (26) i (27) agensi (*glina*, odnosno *zemlja*) neanimatne su prirode i imaju svojstvo poroznosti koje im omogućava da upijaju objekatski pojam (*miris jabuke, krv*), a i objekatski

pojam ima odlike gasovitog, odnosno tečnog agregatnog stanja, koje mu omogućuje da bude upijen.

(26) Ta glina je porozna i *pije* brzo miris jabuke. (RMS)

(27) ... samo što će poteći moja krv umesto krvi vašega sina, koju je zemlja trebalo *da pije* ... (KSSJ)

Drugi aspekt ovog značenja tiče se upijanja apstraktnih pojmova, poput mentalnih predstava, vizuelnih slika ili reči (28). U tom slučaju, agens je ljudsko biće, jer se upijanje odvija u mentalnoj sferi, a na pojmovnu metonimiju PITI ZA UPIJATI TEČNOST u ovom slučaju nadovezuje se pojmovna metafora PITI TEČNOST JE UPIJATI PRIČE.

(28) Ali to nije nikakvo čudo, jer je noćas *pio* mnogo raznih priča. (KSSJ)

4.2.2. Glagol *ispiti*

Glagol *ispiti*, zajedno sa glagolima *napiti se* i *opiti se*, spada u grupu perfektivnih glagola. Značenje glagola *ispiti* jeste „popiti sve do kraja, pijući isprazniti (času i sl.)” (RSJ). Ovakvom definicijom ukazuje se na komplementaran odnos istovremenog pijenja tečnosti i pražnjenja posude usled pijenja tečnosti koja se nalazi(la) unutar posude, ali je fokus na posledici radnje, a to je pražnjenje posude jer se tečnost pije u potpunosti.

Prvo preneseno značenje ovog glagola je „primiti, upiti u sebe, u svoju svest” (RSJ, RMS) i odnosi se na unošenje objekatskog pojma u mentalnu sferu agensa. To znači da je ono orijentisano ka agensu i doživljajima koje agens usled toga ima. Izvorni domen je UNOSITI/PRIMATI TEČNOST (U ORGANIZAM), što se preslikava na ciljni domen UNOSITI/PRIMATI (U SFERU AGENSA), koji ilustruje da agens prima tečnost i da ga ona u potpunosti prožima. Značajnu implikaciju pri razvijanju ovog metaforičkog značenja ima i aspekt doslovnog značenja koji navodi da se posuda prazni u potpunosti, odnosno da se pije celokupna tečnost koja se nalazi u posudi, te je kod ovog značenja važan i domen PRAZNITI POSUDU. Stoga je potpunija pojmovna metafora PRIMITI U POTPUNOSTI JE POPITI TEČNOST U POTPUNOSTI. Primer (29) ilustruje takvu pojmovnu metaforu: personifikovani agens (*zemlja*) prima u sebe objekatski pojam (*vlaga*), pri čemu agens ima takva svojstva koja mu omogućuju da „ispija”, odnosno da prihvata/upija u sebe objekat koji, sa druge strane, ima takva svojstva koja mu omogućavaju da bude „ispijen”.

(29) Zemlja je *ispila* svu vlagu. (RSJ)

Drugo metaforičko značenje je „ispariti, učiniti da iščezne (što je tekuće)” (RMS). S obzirom na to da tečnost iščezava i u potpunosti nestaje, i ovde su za razvoj metafore značajni domeni PRAZNITI SADRŽAJ POSUDE, odnosno PRAZNITI POSUDU jer predstavljaju izvorne domene za nastanak prenesenog značenja. U primeru (30) voda iz kaljuge je, kao tečni entitet, „ispijena”; isparila je usled delovanja sunčeve toplote i više je u kaljuzi nema. Motivaciona osnova za nastanak takvog prenesenog značenja jeste pražnjenje posude usled pijenja celokupne količine tečnosti. Pojmovna metafora na snazi u konkretnom primeru je ISPARITI JE ISPRAZNITI POSUDU, odnosno ISPARITI JE ISPITI.

(30) (30) Sunce *ispi* vodu kaljuža. (RMS)

Treće preneseno značenje navedeno u rečniku je „postepeno istrošiti, potkopati, uništiti” (RMS) i ono se odnosi na trošenje i (krajnje) uništavanje pacijensa, a razvijeno je na asocijativnim vezama koje se uspostavljaju, sa jedne strane, između pijenja celokupne količine tečnosti i pražnjenja posude i, sa druge strane, trošenja objekatskog pojma i njegovog uništavanja. Pojmovna metafora koja dovodi do ovog značenja je POTROŠITI/ISTROŠITI JE ISPITI i označava da se ispijanje celokupne količine tečnosti preslikava na trošenje objekatskog pojma. U (31) agens je personifikovan, to je bol koji ispija, odnosno troši snagu objekatskom pojmu (Ljudsko biće, *ona*). Personifikacijom se bol konceptualizuje kao ljudsko biće koje iz posude izvlači tečnost, a u metaforičkom značenju situacija je obrnuta: bol izvlači snagu iz ljudskog bića. Na taj način bol se shvata kao živo biće, te se javlja još i pojmovna metafora NEŽIVE STVARI SU LJUDI (INANIMATE OBJECTS ARE PEOPLE) (Kövecses 2010: 58). U (32) agens je ljudsko biće koje „ispija”, odnosno uništava, „ono najvrednije što postoji u čoveku”, a to su apstraktne moralne vrednosti, pa je na snazi modifikovana opšta pojmovna metafora MORALNO ISTROŠITI JE ISPITI. Ovde se još uočava i pojmovna metafora LJUDSKO TELO JE POSUDA (THE BODY IS A CONTAINER) (Kövecses 2010: 74): ljudsko biće (odnosno, ljudsko telo) predstavlja posudu iz koje se ispija tečnost, a u metaforičkom smislu ispijena tečnost je moral.

(31) Ona nema snage da se gura, snagu joj bol *ispio*. (RMS)

(32) ... likovi u romanu koji pokušavaju *da ispiju* ono najvrednije što postoji u čoveku. (KSSJ)

Sledeće metaforičko značenje odnosi se na izvlačenje osnovnih materija neophodnih za život: „lišiti sokova, vlažnih sastojaka, jedrine” (RMS). Kao što posuda ostaje prazna nakon ispijanja tečnosti, tako i ovde objekatski pojam ostaje bez svojih esencijalnih sastojaka. Pojmovni mehanizam je metafora POTROŠITI (JEDRINU) JE ISPITI. Rečenice koje kontekstualizuju takvo metaforičko značenje

odnose se na biljni svet, kako pokazuju (33) i (34): objekti koji su ispijeni (odnosno – istrošeni) jesu trava (33) i grozd (34). Kao što posuda ostaje prazna nakon što se tečnost u njoj ispije (istroši), tako trava ostaje bez svoje zelene boje nakon štetnog delovanja sunca (33), a grozd bez vlage i jedrine (34).

(33) Sada leži na travi kojoj *je* septembarsko sunce *ispilo* zelenilo. (KSSJ)

(34) Do kasne je zime stršio ... *ispijen* ... crni grozd. (RMS)

Preneseno značenje „lišiti snage, svežine, iscrpsti, iznuriti” (RSJ) u RMS definisano je na vrlo sličan način („lišiti snage, svežine, zdravlja, iscrpsti”) i vrlo je slično prethodno navedenom metaforičkom značenju („lišiti sokova, vlažnih sastojaka, jedrine”) s obzirom na to da se oba značenja odnose na lišavanje pacijensa njegove svežine i snage. U (35) apstraktan agens (malarija) lišava ljudsko biće njegove snage i svežine. Asocijativne veze uspostavljaju se između agensa koji ispija tečnost iz posude (i tako je prazni) sa bolešću koja ispija snagu i svežinu iz čoveka kao pacijensa. Primer (36) za agensa i pacijensa ima ljudsko biće: Sonedži, kao agens, svojim delovanjem „ispija” snagu drugom ljudskom biću i na taj način ga iscrpljuje. I ovde se javlja slika prazne posude nakon ispijanja tečnosti iz nje, što se preslikava na slabost čoveka (pacijensa) kom je ispijena sva snaga. Stoga se i kod ovog metaforičkog značenja uočava pojmovna metafora POTROŠITI JE ISPITI, a na primerima (35) i (36) može se konkretizovati kao POTROŠITI SNAGU/SVEŽINU JE ISPITI.

(35) Mnogo vas *je* malarija *ispila*. (KSSJ)

(36) Zarekao sam se da mi ovog puta Sonedži *neće ispiti* svu snagu. (KSSJ)

4.2.3. Glagol *lokati*

Glagol *lokati* označava radnju pijenja tečnosti koja se odvija na specifičan način, budući da se odnosi na pijenje tečnosti zahvatanjem jezika, što je uobičajen način na koji piju životinje.

U svom metaforičkom značenju ovaj glagol definisan je kao „piti u velikim količinama, ili halapljivo i preko mere (obično alkoholno piće)”. Ovakvom definicijom ističe se nekoliko (negativnih) aspekata: velika količina tečnosti koja se pije, neumerenost pri pijenju, kao i vrsta tečnosti koja se pije (alkohol), što ovom metaforičkom značenju daje izrazito negativnu konotaciju. Negativne implikacije dodatno su pojačane činjenicom da se u svom doslovnom značenju ovaj glagol najčešće odnosi na životinje. Čovek koji loče poredi se sa životinjom, te se tako ostvaruje pejorativna upotreba, budući da se ljudsko biće degradira poređenjem sa životinjom. Razumevanju uspostavljenih asocijativnih veza koje dovode do

metaforičkog značenja glagola *lokati* služi pojmovna metonimija koja je u osnovi ovog značenja, LOKATI ZA PITI ALKOHOL U PRETERANOJ KOLIČINI. Na nju se nadovezuje opšta pojmovna metafora PONAŠANJE ČOVEKA JE PONAŠANJE ŽIVOTINJE (HUMAN BEHAVIOUR IS ANIMAL BEHAVIOUR) (Kövecses 2010: 124), kojom se čovekovo ponašanje pri pijenju objašnjava metaforičkim prenosom sa domena ponašanja životinja prilikom pijenja. Kontekstualizovani primeri (37) i (38) pokazuju da se u prenesenom značenju glagol *lokati* često koristi uz alkohol kao objekatski pojam (*rakija* u (37), *pivo* u (38)), što dodatno pojačava negativnu konotaciju koju ovo značenje sa sobom nosi.

(37) S njim su za stolom sedeli prijatelji i braća, koji su došli da isprate vojnika, *lokali* rakiju do ručka i složno pevali. (KSSJ)

(38) ...ili ste deo zombi-ekipe koja danonoćno *loče* pivo, puši marihuanu i cereka se „blejeći” u parkiću iza zgrade (KSSJ)

Lokati ima još jedno metaforičko značenje, a to je „odronjavati, odnositi svojim tokom (o vodi)” (RMS), koje ukazuje na to da se odnošenje objekatskog pojma konceptualizuje putem zahvatanja tečnosti jezikom. Odnosenje entiteta, odnosno odronjavanje, podrazumeva prodiranje vode u (najčešće rastresit) entitet koji potom delimično ili u celini, silom kojom voda deluje, biva odvojen od celine. Takvo pojmovno shvatanje zasnovano je na pojmovnoj metafori ODNOSITI VODOM JE ZAHVATATI JEZIKOM, odnosno ODNOSITI JE LOKATI. U (39) ilustrovano je smanjenje puta, kao objekatskog pojma, do čega dolazi delovanjem vode kao agensa.

(39) Put ... je vijekovima voda *lokala*. (RMS)

4.2.4. Glagol *napiti se*

Napiti se predstavlja glagol čija se semantika fokusira na zadovoljavanje potrebe za tečnošću, a u rečnicima je definisan kao „ugasiti žeđ, popiti koliko je po volji” (RMS), odnosno „zadovoljiti potrebu za pićem (obično vodom), ugasiti žeđ (pijući)” (RSJ). Prema tome, značenje ovog glagola suštinski se odnosi na zadovoljenje biološkog motiva žeđi, ali takođe nosi implikaciju voljnog momenta u smislu unošenja upravo one količine tečnosti koja je po volji čoveku kao agensu.

U svom prvom prenesenom značenju glagol *napiti se* sužava svoje značenje i odnosi se na konzumiranje prekomerne količine alkohola, naročito na posledicu koju prekomerna količina alkohola ima po pacijensa. Pacijens je istovremeno i vršilac radnje i u organizam unosi alkohol, ali, za razliku od doslovnog značenja, unosi ga u količini koja je prekomerna i koja dovodi do određenih posledica. Takve posledice

tiču se, pre svega, izmenjenog psihološkog stanja svesti, do čega agens dovodi svojom voljom, budući da sam, svojevolejno, konzumira alkohol u prekomernoj količini. Osnova za nastanak takvog značenja jeste pojmovna metonimija *NAPITI SE ZA PITI MNOGO ALKOHOLA*, što predstavlja konkretan primer opšteg metonimijskog prenosa *POSLEDICA ZA RADNJU (RESULT FOR ACTION)* (Kövecses 2010: 154). Primer (40) pokazuje da agens unosi prekomernu količinu alkohola i usled toga trpi određene posledice (*...pa mu se pridremalo*), dok (41) ne ističe u prvi plan posledicu, već sam događaj i samu radnju konzumiranja prekomerne količine alkohola.

(40) Reče mi da je prethodnog vikenda radio nekom Rusu krov na kući, *napili se*, ostali do kasno u noć, pa mu se pridremalo. (KSSJ)

(41) U dosijeu je samo bio opisan događaj kada *se* Kertes *napio* u kafani. (KSSJ)

Drugo preneseno značenje ovog glagola odnosi se na primanje vlage u sebe i u RMS je definisano kao „upiti (vlagu, tečnost, tekućinu, natopiti se)”. Ovakvo značenje nastalo je na osnovu asocijativne veze između pijenja tečnosti i njenog dospevanja u organizam sa razlivanjem tečnosti unutar agensa, koji je istovremeno i pacijens. Dva su pojmovna mehanizma koji dovode do ovakvog prenesenog značenja. Prvi je pojmovna metonimija *ZASITITI TEČNOŠĆU ZA ZASITITI VLAGOM*, a drugi je pojmovna metonimija *PITI ZA UPIJATI TEČNOST*, jer *PITI TEČNOST* predstavlja izvorni domen kojim se objašnjava pojam *UPIJATI*. Bitna odlika ovog značenja jeste pasivnost agensa, budući da agens ne upija vlagu sopstvenom voljom, već delovanjem eksternog entiteta. Primer (42) tipičan je primer metonimijskog značenja glagola *napiti se*, gde je agens (iako neizražen) personifikovan – to je biljka/vegetacija koja upija vlagu usled kiše koja je pala ili usled zalivanja. Rečenica (43) jeste primer u kom je agens takođe personifikovan (*testo*), ali se specifičnost ogleđa u tome što u sebe ne upija vlagu, već mast. *Testo* ima svojstvo poroznosti i u sebe upija mast.

(42) Sve je onda bujno listalo i cvalo; *napilo se* vlage. (KSSJ)

(43) Ako pak mast nije dovoljno zrela, *testo se napije* masti i ne može se dobro ispržiti. (KSSJ)

Napiti se ostvaruje još jedno metaforičko značenje, navedeno samo u RSJ, a ono se odnosi na zadovoljenje i uživanje agensa: „zadovoljiti se nečim lepim, nauživati se nečega”. Definisano na takav način, ovo značenje implicira da objekatski pojam koji agens unosi u sebe (poput tečnosti koju pije) izaziva kod agensa prijetnost i uživanje. Zadovoljstvo se u ovom slučaju asocijativno povezuje sa zadovoljstvom koje agens oseća kada zadovolji biološku potrebu za tečnošću, te je stoga ovde na snazi pojmovna metafora *ZADOVOLJITI POTREBU JE ZADOVOLJITI ŽEĐ*. Konkretni

primeri upotrebe ovog glagola pokazuju da je objekatski pojam apstraktne prirode (*raj* (44), *optimizam* (45)) i da agens takav pojam unosi u svoju mentalnu sferu, čime stvara prijatne senzacije.

(44) *Napio se* raja sa mednih usana. (RSJ)

(45) *I napije se* optimizma, čak i ako su mu prethodno potonule lađe. (KSSJ)

4.2.5. Glagol *opiti se*

Vrlo sličan po svom semantičkom sastavu glagolu *napiti se* jeste glagol *opiti se*. U svom doslovnom značenju on naglašava negativne posledice konzumiranja alkohola, što je sažeto definisano u RSJ kao „napiti se alkoholnog pića, biti pijan”.

Refleksivna upotreba ovog glagola u metaforičkom smislu definisana je kao „pasti u zanos, delirijum, zaneti se u oduševljenju (nečim, nekim)” (RSJ). Ovo značenje nastalo je stvaranjem asocijativnih veza između stanja pijanstva usled unošenja alkohola i stanja zanesenosti usled unošenja određenih ideja. Objekatski pojam u metaforičkom značenju je apstraktan, ali ima isti uticaj na organizam agensa kao i alkohol, pa je u osnovi ovog značenja pojmovna metafora BITI ZANESEN JE BITI OPIJEN ALKOHOLOM. Agens radnju vrši svojom voljom i samog sebe dovodi u stanje opijenosti, kako (46) pokazuje: vršilac radnje (Napoleon) opija se počastima; drugim rečima, pada u zanos i oduševljenje usled stalnog razmišljanja o počastima koje prima.

(46) Napoleon ... nije mogao *da se ne opije* počastima.

5. Zaključak

U ovom istraživanju ispitano je deset glagola pijenja (pet glagola u engleskom i pet glagola u srpskom jeziku) koji ostvaruju prenesena značenja, odnosno putem kojih se izražavaju radnje različite od pijenja. Drugim rečima, ispitana su prenesena, metaforička i metonimijska značenja glagola pijenja u oba jezika, kao i pojmovni mehanizmi na osnovu kojih su ustanovljena prenesena značenja nastala.

Na osnovu analiziranih glagola pijenja u engleskom jeziku i prenesenih značenja koja oni ostvaruju, može se zaključiti da je u semantičkoj disperziji najproduktivniji glagol *to drink*, kao prototipičan glagol pijenja, koji se odnosi na pijenje tečnosti u najširem smislu, te pojam PITI, označen njime, predstavlja izvorni domen za razvoj metaforičkih značenja ne samo glagola *to drink* već i ostalih glagola pijenja. Prenesena značenja koja glagoli pijenja u engleskom jeziku razvijaju najčešće su nastala na osnovu neke od istaknutih ili specifičnih karakteristika za ove glagole, poput upijanja tečnosti, njenog trošenja, velike brzine kojom se pijenje odvija, ali i osećanja

prijatnosti i zadovoljstva koje agens doživljava usled pijenja. Stoga su ciljni pojmovi, koji se leksički izražavaju glagolima pijenja, pre svega pojmovi PRIHVATATI (IDEJE, STAVOVE), UPIJATI, TROŠITI VELIKOM BRZINOM, SPREČAVATI/OSUJETITI.

Analizirani glagoli u srpskom jeziku i njihova prenesena značenja pokazuju da prototipičan glagol pijenja, *piti*, pokazuje širok stepen semantičke disperzije, pre svega u smislu specifičnih faza procesa pijenja koje predstavljaju izvorni domen pri razvijanju prenesenih značenja kako glagola *piti*, tako i ostalih glagola pijenja koji ostvaruju prenesena značenja. U srpskom jeziku najčešći pojmovi na koje se glagoli pijenja odnose jesu UPIJATI, TROŠITI, ZADOVOLJAVATI POTREBU, a nastali su na osnovu određenih karakteristika i procesa pijenja, kao što su unošenje tečnosti u organizam, smanjivanje količine tečnosti koja se pije, pijenje prekomerne količine tečnosti (najčešće alkohola) i zadovoljavanje žeđi. Zanimljivo je da pojedini glagoli razvijaju višestruka metaforička značenja koja se međusobno potpuno razlikuju: na primer, glagol *napiti se* semantički se disperzuje u dva različita pravca, od kojih jedno od metaforičkih značenja ima izrazito negativnu konotaciju i odnosi se na prekomerno konzumiranje alkohola, a drugo njegovo značenje ima izrazito pozitivnu konotaciju i odnosi se na uživanje.

Pri kontrastivnom poređenju prenesenih značenja koja glagoli pijenja ostvaruju u dva jezika, može se uočiti visok stepen podudaranja. Pre svega, prototipskim glagolima pijenja, *to drink* i *piti*, izražavaju se istovetni pojmovi, PITI ALKOHOL U PREKOMERNOJ KOLIČINI i UPIJATI, pri čemu je u oba jezika pojam UPIJATI razvijen u dva pravca: jedan se odnosi na upijanje u fizičkom smislu i apsorbovanje tečnosti ili vlage od strane personifikovanog agensa (UPIJATI TEČNOST/VLAGU), a drugi na upijanje u mentalnom smislu, odnosno na prihvatanje ideja (PRIHVATATI IDEJE/STAVOVE). Potonji pojam, PRIHVATATI IDEJE/STAVOVE, u engleskom jeziku izražava se još i glagolom *to imbibe*, odnosno glagolima *ispiti* i *napiti se* u srpskom jeziku, kao i glagolom *opiti se*, kojim se izražava veći stepen prihvatanja ideja (BITI ZANESEN IDEJOM). Pojam TROŠITI takođe se izražava u oba jezika metaforičkom upotrebom glagola pijenja: u engleskom jeziku to je glagol *to guzzle*, kojim se ovaj pojam izražava unekoliko modifikovanim pojmom TROŠITI VELIKOM BRZINOM, a u srpskom to je glagol *ispiti*, kojim se pojam TROŠITI izražava na nekoliko načina, u smislu postepenog trošenja entiteta (POSTEPENO TROŠITI), trošenja moralnih normi (MORALNO (IS)TROŠITI), ali i u smislu trošenja svežine (TROŠITI SNAGU/JEDROST). Sličan pojmu TROŠITI jeste i pojam ODNOSITI, koji je u srpskom jeziku izražen glagolom *lokati*. Glagolom *to quench*, odnosno *napiti se*, izražava se i zadovoljenje određene emotivne ili psihološke potrebe (ZADOVOLJITI POTREBU/ŽELJU).

Može se zaključiti da visok stepen podudarnosti u metaforičkim značenjima glagola pijenja u engleskom i srpskom jeziku postoji prvenstveno kod onih glagola koji se podudaraju ne samo na semantičkom već i na pojmovnom nivou, te da takvo leksičko i konceptualno podudaranje predstavlja posledicu univerzalnosti radnje pijenja.

Rečnici

1. AH: *The American Heritage Dictionary of the English Language*, dostupno na: <https://ahdictionary.com/>
2. CD: *Cambridge English Dictionary*, dostupno na: <http://dictionary.cambridge.org/>
3. ChD: *The Chambers Dictionary*, dostupno na: <https://chambers.co.uk/>
4. LD: *Longman Dictionaries of Contemporary English Online*, dostupno na: <http://global.longmandictionaries.com>
5. MM: *Macmillan Dictionary*, dostupno na: <https://macmillandictionary.com/>
6. MW: *Merriam-Webster's Dictionary*, dostupno na: <http://meriam-webster.com/>
7. OD: *Oxford Learner's Dictionary Online*, dostupno na: <http://oxforddictionaries.com/>
8. RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika. I-VI. (1967)*, Novi Sad: Matica srpska, Zagreb: Matica hrvatska.
9. RSJ: *Rečnik srpskoga jezika (2011)*, Novi Sad: Matica srpska.

Jezički korpusi

1. BNC: *British National Corpus*, dostupno na: <http://bncweb.lancs.ac.uk/>
2. KSSJ: *Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu*, dostupno na: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/>

Literatura

1. Biljetina, Jelena (2019), „Pojmovni mehanizmi nastanka proširenih značenja glagola jedenja i pijenja u engleskom jeziku i njihovi ekvivalenti u srpskom”, *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Filozofski fakultet, Novi Sad, god. 9, br 9, 33–53, DOI: <https://doi.org/10.19090/zjik.2019.9.33-51>.
2. Biljetina, Jelena (2021), *Doslovna i prenesena značenja glagola jedenja i pijenja u engleskom i srpskom jeziku: kognitivnolingvistička analiza*, neobjavljena doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu u junu 2021.
3. Dragićević, Rajna (2010), *Leksikologija srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike.
4. Evans, Vyvyan, and Melanie Green (2006), *Cognitive Linguistics. An Introduction*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

5. Fauconnier, Gilles, and Mark Turner (2002), *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*, New York: Basic Books.
6. Filipović Kovačević, Sonja (2021), *Pojmovna metafora i metonimija u teoriji i praksi*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
7. Gortan-Premk, Darinka (2004), *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku. (2. izd.)*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
8. Goosens, Louis (1990), „Metaphonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action“, *Cognitive linguistics*, 1–3, 323–340.
9. Johnson, Mark (1992), *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, Chicago: The University of Chicago Press.
10. Kövecses, Zoltan (2010), *Metaphor. A Practical Introduction. 2nd edition*, Oxford: Oxford University Press.
11. Lakoff, George, and Mark Johnson (1980/2003), *Metaphors We Live By*, Chicago/London: University of Chicago Press.
12. Nass, Åshild (2009), „How transitive are EAT and DRINK verbs?“ In: John Newman (ed.), *The Linguistics of Eating and Drinking*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 27–43.
13. Newman, John (1997), „Eating and Drinking as Sources as Metaphor in English“, *Cuadernos de Filología Inglesa*, 6/2, 213–231.
14. Newman, John, and Sally Rice (2006), „Transitivity Schemas of English EAT and DRINK in the BNC“ In: Stefan Th. Gries and Anatol Stefanowitsch (eds.), *Corpora in cognitive linguistics, Vol. 2: The syntax-lexis interface*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 225–260.
15. Newman, John (ur.) (2009), *The Linguistics of Eating and Drinking*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
16. Radden, Günter (2003), „How metonymic are metaphors?“ In: Antonio Barcelona (ed.), *Metaphor and metonymy at the crossroads. A cognitive perspective*, Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 93–108.
17. Taylor, John (2003), *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory. 2nd edition*, Oxford: Oxford University Press.
18. Wierzbicka, A. (2009), „All people eat and drink: does this mean that ‘eat’ and ‘drink’ are universal human concepts?“ In: John Newman (ed.), *The Linguistics of Eating and Drinking*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 65–91.

Jelena Lj. Biljetina
University of Novi Sad
Faculty of Education in Sombor
Department of Language and Literature

VERBS OF DRINKING IN ENGLISH AND IN SERBIAN AS SOURCES OF CONCEPTUAL METAPHORS AND METONYMIES

Summary

The aim of this paper is to analyse verbs of drinking in English and in Serbian that are used to express various drinking processes, but that can also be used to express various other processes not related to drinking. In other words, the paper analyses the transferred meaning(s) that the analysed verbs express in both languages in order to identify the other processes expressed by the verbs of drinking. The corpus for the analysis was excerpted from the relevant monolingual dictionaries of English and Serbian and consists of ten verbs of drinking: five English verbs, to drink, to guzzle, to imbibe, to quench, to suck and five Serbian verbs, piti, ispiti, lokati, napiti se, opiti se. The dictionary definitions of the ten verbs were analysed in order to identify the transferred meanings of the verbs. The definitions were then subjected to conceptual analysis with the goal of identifying the conceptual mechanisms (conceptual metaphor or conceptual metonymy) that underly the transferred meanings. The identified meanings were also subjected to contrastive analysis that aimed at identifying the similarities and differences in transferred meanings among the analysed verbs and at identifying their formal correspondents or translation equivalents. The analysis shows that in both languages drinking verbs develop their transferred meanings primarily regarding the concepts of accepting or absorbing an entity and that in most cases such meanings and conceptual mechanisms underlying them show a high degree of equivalence, as the most frequent conceptual mechanism in both languages is conceptual metaphor. However, the differences are mostly observed at the semantic level.

► **Key words:** verbs of drinking, conceptual metaphor, English language, Serbian language.

Preuzeto: 7. 7. 2022.
Korekcije: 2. 10. 2022.
Prihvaćeno: 14. 10. 2022.

Jovica M. Mikić¹
Université de Banja Luka
Faculté de Philologie
Département d'études romanes

LA CONCEPTION DIDACTIQUE DES PROJETS DANS LA MÉTHODE #LA CLASSE A2*

Résumé : *Dans cet article, nous examinons la conception des projets dans la méthode de FLE pour adolescents, #La Classe A2. Après avoir établi huit critères d'analyse, nous considérons les trois aspects suivants de l'objet de la recherche : la prise de positions, de la part des auteurs, concernant le rôle des projets dans la méthode ; la distribution des rubriques destinées aux projets, ainsi que leur contenu, dans le livre de l'élève et dans le guide pédagogique ; l'élaboration détaillée de la démarche méthodologique dans le cadre d'un projet particulier. Une attention particulière portée à la conception des projets est confirmée par les éléments suivants : la référence à des documents didactiques ; la formulation des titres des unités didactiques et des leçons ; la présentation du projet sur la page d'ouverture de l'unité didactique ; les propositions pour sa réalisation par étapes dans les quatre leçons ; les conseils et explications supplémentaires dans le livre du professeur. Dans cette méthode, nous découvrons la concrétisation cohérente des principes relatifs à la perspective actionnelle, selon laquelle les activités langagières prennent leur pleine signification dans la réalisation de tâches contextualisées et authentiques. L'utilisation de cette méthode dans l'enseignement institutionnel du FLE pourrait contribuer à l'innovation du processus de formation, mais en même temps elle nécessiterait le changement partiel de l'approche communicative : la mise en question des objectifs établis, la modification de manières d'enchaîner les activités didactiques, la recherche des modalités d'évaluation pertinentes.*

Mots-clés : *projet, tâche, perspective actionnelle, méthode de FLE, unité didactique.*

¹jovica.mikic@ff.unibl.org

* Cet article est élaboré à partir de la communication présentée lors du colloque international en ligne *70 ans d'études culturelles, linguistiques et littéraires romanes à la Faculté des lettres et sciences humaines de l'Université de Sarajevo*, tenu à Sarajevo les 3 et 4 décembre 2021.

1. Introduction

En didactique des langues étrangères, il est possible d'identifier plusieurs domaines de recherche (cf. Balboni 2002 : 26–28 ; Cuq & Gruca 2003 : 71–74 ; Mackey 1972 : 19–21). Si l'on se tient à la conception de Besse, adopter un point de vue méthodologique implique la distinction de trois niveaux d'analyse : celui d'hypothèses ou du discours théorique ; celui des manuels ou des ensembles pédagogiques exemplifiant une ou plusieurs méthodes ; celui des pratiques de classe dans un contexte particulier (1985 : 13–17).

Le fondement théorique de la perspective actionnelle (désormais : PA) a commencé avec la publication du *Cadre européen commun de référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer* (désormais : CECR). Ses auteurs soulignent l'importance des tâches, en consacrant un chapitre entier à ce type d'activités didactiques. Il est pourtant judicieux de supposer que les auteurs du CECR ont suivi un parcours de recherche parallèlement à l'élaboration, dans le contexte anglo-saxon, de l'apprentissage fondé sur les tâches (Cuq 2003 : 234 ; Mezzadri 2004 : 88). De nombreuses recherches dans le domaine confirment l'intérêt permanent à la conceptualisation approfondie des tâches en général, et aux projets en tant qu'une de ses sous-catégories.

Qu'en est-il du rôle des tâches et projets dans les méthodes de FLE ? Les résultats des recherches publiés confirment un fait prévisible : la diversité. Elle relève de l'interprétation des postulats théoriques, du degré de la cohérence méthodologique, du niveau d'élaboration de la démarche didactique, de l'articulation des étapes (voir la présentation des recherches dans la partie suivante). Tout en considérant cette diversité comme un phénomène justifié la question se pose de savoir si l'on peut parler de l'évolution à propos de la conception des tâches et projets. L'objet de cette recherche se situe justement à ce niveau : dans une méthode de FLE pour adolescents publiée en 2018, *#La Classe A2* (voir le corpus), on s'intéresse à un aspect de la PA, et à un type complexe de tâches, les projets. L'objectif de notre travail est de décrire et d'interpréter la conception des projets tout aussi bien que d'en identifier les éléments innovateurs.

Le niveau des pratiques de classe, le plus important pour mettre au jour les modalités de réalisation des projets, ne fait pas partie de cette recherche et en présente une des limites. Nous signalerons quand même quelques impacts de la conception des projets sur les activités des enseignants et des apprenants.

2. Les projets : théorisation et concrétisation

La caractéristique principale de la PA est de considérer les apprenants d'une langue étrangère comme acteurs sociaux ayant à accomplir des tâches de différente nature (CECR : 15). On se pose pour objectif de préparer les apprenants « à pouvoir s'intégrer dans les pays d'Europe qu'ils sont amenés à fréquenter pour une durée assez longue » (Rosen 2009 : 6–7). Certains auteurs y constatent des ruptures par rapport à l'approche communicative (désormais AC) : dans l'AC l'apprenant doit faire semblant d'être un usager en société, alors que dans la PA on fait une distinction importante entre apprenant et usager ; dans l'AC on privilégie les tâches de communication langagière, alors que dans la PA il s'agit des tâches qui ne sont pas seulement langagières ; dans l'AC on prend un contact initial avec l'autre, alors que dans la PA on agit avec l'autre (Puren 2006 : 37). D'autres didacticiens mettent l'accent sur l'évolution de l'AC vers la PA, en signalant les caractéristiques de cette dernière : les objectifs ciblés par la formation sont de réaliser des actions collectives ; les activités par excellence sont les tâches et les projets ; les apprenants accomplissent à plusieurs un but partagé ; l'évaluation porte sur des compétences communicatives langagières, mais aussi sur des compétences générales et sociales (Rosen 2009 : 8–9).

Dans la mise en œuvre de la PA, l'apprentissage passe par « la réalisation de tâches qui ne sont pas uniquement langagières même si elles impliquent des activités langagières et sollicitent la compétence à communiquer du sujet » (CECR : 19). Dans une tâche, l'accent est mis sur le succès de son exécution et sur le sens plutôt que sur la forme (CECR : 122). De nombreux didacticiens expliquent et complètent la classification des tâches, en donnant des exemples dans de différents domaines, ou précisent les conditions qu'une activité doit satisfaire pour être considérée comme tâche (Bérard 2009 : 40–41 ; Goullier 2005 : 21 ; Mezzadri 2004 : 89 ; Robert & al. 2011 : 135–137 ; Стикић & Јовановић 2019 : 257 ; Tagliante 2005 : 37–38). Selon Nunan, le cadre pour analyser les tâches communicatives englobe les objectifs, le support, les activités, les rôles respectifs de l'enseignant et des apprenants et le dispositif (1989 : 47–95). Willis y ajoute le résultat, propose la classification des tâches et définit les phases de leur réalisation (1996 : 23–24, 149–154, 155). Les tâches les plus complexes sont nommées *tâches créatives* ou *projets* : elles sont articulées en plusieurs étapes et comprennent la réalisation de diverses sous-tâches ; les compétences organisationnelles sont importantes, parce que la mise en œuvre implique le travail par groupes et par paires ; elles ont souvent un résultat appréciable par un public plus large que les élèves ; elles peuvent être complétées par la tenue d'un journal de bord que les élèves utilisent pour faire l'évaluation de leur travail (Willis 1996 : 27, 154).

Dans la littérature on trouve aussi deux autres termes, mission et macro-tâche, qui peuvent être considérés comme synonymes du projet ; en ce sens, les sous-tâches et les micro-tâches correspondraient aux étapes intermédiaires dans la réalisation d'un projet (cf. Bagnoli *et al.* 2010 : 5, 7 ; Bérard 2009 : 43 ; Стикић & Јовановић 2019: 257). Quant à l'évaluation, elle peut se réaliser sous forme de contrôle ou d'évaluation formative critériée, ce qui permet aux protagonistes de reconnaître les raisons de leur succès ou de leur échec (Cuq 2003 : 205 ; Tagliante 2005 : 38). Le projet permet de diversifier les critères d'évaluation, comme par exemple le degré de satisfaction des apprenants quant au choix et la forme du produit final ou bien de différents aspects de collaboration (Puren 2008 : 10–11 ; Robert *et al.* 2011 : 133).

Nous présenterons brièvement quelques recherches qui portent sur les projets dans le matériel didactique. Puren (2008) analyse les projets dans trois manuels de FLE. Il identifie les caractéristiques suivantes d'un projet « abouti » : 1) dimension collective, 2) dimension éducative, 3) haut niveau d'autonomie des élèves, 4) authenticité des actions, 5) prise en charge, de la part des élèves, du travail de conception, 6) communication mise au service de l'action, 7) maintien d'une activité de « métacognition », 8) recours au critère spécifique de la réussite de l'action. De même, il constate que le modèle standard de l'unité didactique bloque les potentialités d'innovation de la PA. Mikić (2017) analyse trois manuels en appliquant les caractéristiques de Puren comme critères. Sa conclusion est que les projets présentent des points communs (par ex. on ne prévoit pas d'activités d'évaluation selon des critères spécifiques) ainsi que des différences (par ex. la dimension collective porte sur les petits groupes tout aussi bien que sur la classe entière). Dündar et Aslim Yetiş (2021) analysent deux manuels de FLE faisant usage d'un questionnaire pour les tâches et un autre pour les projets. Ils constatent qu'il y a des différences entre deux manuels et que les tâches proposées amènent rarement à la construction d'un projet.

L'objet spécifique de la présente recherche est une méthode de FLE récente au sujet de laquelle on peut supposer non seulement la présence de nouvelles solutions dans la conception des projets mais aussi un plus haut degré de cohérence méthodologique par rapport au matériel publié auparavant.

3. Méthodologie de la recherche

Comme nous l'avons déjà précisé plus haut, l'objectif de cette recherche est d'identifier les caractéristiques de la conception des projets proposés dans la méthode #LaClasse A2. Pour atteindre cet objectif, nous essayerons de répondre aux questions suivantes : 1) Quels sont les principes méthodologiques formulés par les auteurs ?,

- 2) De quelle manière les étapes sont-elles distribuées dans l'unité didactique ?,
- 3) Existe-t-il une alternance des formes du travail ?,
- 4) Dans quelle mesure les consignes de travail sont-elles pertinentes ?,
- 5) Quelles sont les caractéristiques de l'évaluation ?,
- 6) Est-ce qu'une marge d'autonomie est laissée aux élèves ?,
- 7) Est-ce que les dimensions éducative et interdisciplinaire sont prises en compte ?,
- 8) Quelle importance est attribuée aux projets dans l'intégralité de la démarche méthodologique ?

Le corpus est constitué du livre l'élève et du livre du professeur. La collecte des données consistera à y repérer toutes les parties dans lesquelles les auteurs annoncent et présentent les projets et celles où ils proposent la démarche dans leur réalisation. Après avoir transformé les questions de départ en critères, l'analyse sera décomposée en trois opérations : mettre en rapport les principes méthodologiques déclaratifs et les postulats théoriques ; examiner tous les composants du projet pour confirmer ou infirmer la satisfaction des critères ; analyser le projet *Réalisons une enquête sur les loisirs* (proposé dans l'unité 4) afin de nuancer et préciser les informations recueillies au niveau précédent.

Cette démarche devrait nous donner la possibilité de réunir, dans la conclusion, les réponses aux questions à travers lesquelles nous avons décliné l'objectif global.

4. Résultats de la recherche

À propos de tous les trois aspects de l'analyse, nous présenterons séparément les informations repérées dans le livre de l'élève et dans le livre du professeur, pour donner enfin les commentaires relatifs aux critères établis.

4.1. Les principes méthodologiques annoncés

Livre de l'élève. Dans l'avant-propos (p. 3), les auteurs soulignent que la méthode s'appuie sur les exigences du CECR, en privilégiant la PA à travers des tâches à accomplir dans les multiples contextes. Une unité didactique est composée de quatre leçons dont chacune constitue une étape pour mener à bien le projet.

Livre du professeur. Les auteurs ouvrent l'introduction (pp. 5-6) en se référant à deux articles théoriques : « D'après les articles "*La perspective actionnelle : didactique et pédagogie par l'action en interlangue*" de Paola Bagnoli, Edouardo Dotti, Rosina Praderi et Véronique Ruel et "*Évaluer dans une perspective actionnelle*" de Claire Bourignon et Christian Puren » (*Livre du professeur*, p. 5 ; en italique dans la source). L'objectif de toutes les six unités est d'accomplir des tâches non langagières ou

des projets. Ce sont « de véritables missions, déclinées en étapes (micro-tâches), basées sur des scénarios d'apprentissage-action, obéissant à des contraintes de réalisation dans un cadre d'apprentissage construit autour d'un certain nombre de tâches communicatives » (Ibid.). En s'appuyant sur des postulats du CECR, les auteurs explicitent le choix de « définir 3 tâches intermédiaires, soient 3 étapes par projets et une étape de finalisation » (Ibid.). Chacune de ces étapes fait l'objet d'une évaluation formative qui doit être validée avant de passer aux étapes suivantes, l'évaluation finale portant sur la réalisation du projet.

Commentaires. On constate la prise en compte de la terminologie et de certains postulats théoriques relatifs à la perspective actionnelle et l'apprentissage basée sur les tâches : a) les apprenants sont considérés comme des acteurs sociaux ayant à accomplir des tâches non seulement langagières ; b) on utilise les termes « mission » ou « macro-tâche » comme synonymes pour le projet, qui se déroule à travers un nombre variable de tâches intermédiaires ou d'étapes ; c) l'évaluation des activités devient partie intégrante de la réalisation du projet et de ses étapes.

4.2. Les composantes de la méthode dédiées au traitement des projets

Livre de l'élève. Dans le « Tableau des contenus » (p. 5-6), la première rubrique porte le titre « *Projet* » dont l'objectif général est de « *Créer et animer un journal en ligne pour la classe* ». Cette rubrique précède celles qui apparaissent habituellement dans les manuels. La page d'ouverture de l'unité didactique contient l'encadré « *Projet* » dans lequel les auteurs mentionnent son titre et annoncent les différentes étapes du projet. Cette composante précède graphiquement un autre encadré, dont les contenus peuvent être considérés comme les objectifs des quatre leçons et des deux parties finales de l'unité.

Chaque leçon se termine par la rubrique « *Projet* ». Dans les trois premières leçons, les étapes sont numérotées et thématiques. Les indications de réalisation portent sur la situation, la forme de travail, l'activité langagière ou non-langagière. Dans certains cas, les auteurs mettent en évidence le fait qu'il s'agit d'une tâche intermédiaire, ou bien donnent des conseils dans un encadré à part. Dans la 4e leçon, la finalisation inclut des démarches obligatoires ou facultatives : la rubrique contient une illustration évoquant les étapes dans la réalisation du projet, des conseils supplémentaires ou un pictogramme qui suggère l'activité à faire en petit groupe (voir Annexe 1).

Livre du professeur. Sur la page d'ouverture de l'unité, on trouve le tableau contenant la rubrique « *Projet* » où le nom du projet est repris ou reformulé. Au début de la « *Leçon 1* » apparaît la rubrique « *Mobilisation autour du projet* » alors que le temps indiqué pour cette activité varie entre 15 et 40 minutes. Le contenu inclut une description du produit final soit le résultat du projet, des propositions pour introduire le projet, des objectifs pédagogiques que permet le projet, le caractère spécifique du projet (voir Annexe 2).

Chaque leçon se termine par la rubrique « *Projet* » où l'on indique d'abord l'étape et le temps prévu pour sa réalisation (entre 30 et 45 minutes). Les indications pour la réalisation des tâches sont plus détaillées et complémentaires par rapport à celles qui figurent dans le livre de l'élève. Les informations fournies relèvent de plusieurs aspects : le rôle du professeur, la tâche des élèves, la référence à une activité dans le manuel, les différentes possibilités de réalisation ou les variantes, la manière d'articuler la tâche.

La rubrique « *Projet* » comprend, dans toutes les leçons, une grille d'évaluation formative qui en définit les critères et les performances attendues (voir Annexe 3). Il s'agit des descripteurs hétérogènes qui portent sur les aspects soit linguistiques soit non-linguistiques. Pour tous les descripteurs, il faut indiquer si le critère est satisfait ou non, en cochant la case correspondante.

Commentaires. Le statut privilégié des projets est mis en évidence par les éléments suivants : a) les projets représentent l'objectif principal de l'enseignement/apprentissage, ce qui est confirmé par l'emplacement des rubriques correspondantes dans le tableau des contenus dans le livre de l'élève, sur la page d'ouverture de l'unité didactique dans les deux composants de la méthode, ainsi qu'au début de la « *Leçon 1* » dans le livre du professeur ; b) l'enchaînement des étapes des projets prévoit leur incorporation dans chacune des leçons, ce qui assure la réalisation des tâches à intervalles réguliers et rapprochés ; c) les indications dans le livre du professeur démontrent que la mobilisation autour du projet, la réalisation des étapes intermédiaires et sa finalisation nécessitent un temps considérable ; d) l'accomplissement de chaque étape des projets fait l'objet d'une évaluation ciblée, ce qui accentue ultérieurement leur poids et leur statut d'objectifs primordiaux dans le processus d'apprentissage.

4.3. Un exemple de projet : *Réalisons une enquête sur les loisirs*

Livre de l'élève. Sur la page d'ouverture, les auteurs annoncent le projet en cinq phrases (49). La première reprend, en l'élaborant, le titre du projet : « *Nous allons*

faire une enquête sur les loisirs des jeunes et la présenter ». Chacune des quatre autres phrases indique ce qu'on va faire dans les étapes singulières : « *Nous allons d'abord faire une liste de toutes les activités de loisirs. Puis nous allons préparer un questionnaire sur les loisirs et nous interrogerons les autres élèves de la classe. Nous analyserons les réponses et nous les présenterons sous forme de graphiques. Puis nous rédigerons une présentation pour le journal de la classe* » (Ibid.).

Dans les leçons, chaque étape est numérotée et accompagné d'un titre : celui de la micro-tâche 1 suggère la thématique du projet (*les loisirs*, 51), les deux suivants signalent les activités à effectuer (*l'enquête ; l'analyse des résultats*, 53, 55), alors que le dernier est identique à la dénomination du projet sur la page d'ouverture (« *Réalisons une enquête sur les loisirs* », 57). Tous les quatre titres sont accompagnés du pictogramme dont la signification est expliquée dans le mode d'emploi : activité à faire en petit groupe.

Pour chaque étape, on donne des consignes de travail, indiquant les suites d'opérations concrètes que les élèves doivent effectuer pour mener à bien le projet : « *Vous voulez connaître les loisirs préférés des élèves de la classe. Vous allez donc réaliser une enquête "Qu'est-ce que vous faites pendant votre temps libre ?" ; comptez le nombre total de personnes interrogées* » ; (53, 55).

En outre du travail en petit groupe, il y a des activités qui se réalisent individuellement ou en groupe entier : « *Mettez ensuite vos listes en commun ; Chaque membre du groupe répond individuellement au questionnaire de son groupe* » (51, 53). L'interaction entre les groupes est aussi prévue à certains moments : « *Posez ensuite vos questions aux autres groupes* » (53).

Dans les trois premières étapes, on suggère aux élèves de garder le résultat du travail (« *Conservez cette liste pour la suite du projet* », 51, 53, 55), alors que dans la dernière étape ils sont censés utiliser ce matériel pour mener à terme la mission (« *Reprenez votre travail des étapes 1, 2 et 3 et finalisez votre projet* », 57). Les consignes principales sont complétées, dans les trois premières leçons, par les indications supplémentaires : il s'agit de recommandations pour améliorer la qualité du travail (« *Notez aussi les activités que vous ne pratiquez pas* », 51), ou bien d'instructions techniques concernant l'utilisation des programmes informatiques (« *lancer Word ; choisissez "Insertion graphique" ; choisissez le type de graphique que vous souhaitez réaliser ; dans le fichier Excel qui s'est ouvert, dans la première colonne, écrivez le nom des activités* », 55). Dans la leçon 4, les auteurs ajoutent des illustrations qui peuvent être interprétées comme la représentation visuelle des quatre étapes dans la réalisation du projet.

Livre du professeur. Dans la rubrique « *Mobilisation autour du projet* », les auteurs indiquent d'abord la durée de cette activité : 20 minutes (44). Présentant les caractéristiques de l'article informatif, ils mentionnent sa fonction principale, le ton qui est plutôt neutre, les éléments qui peuvent accompagner le texte écrit (photos, graphiques) et la structure qui suit un plan logique préétabli. La fonction pédagogique du projet est explicitée en répondant à la question : « *Pourquoi réaliser une enquête en classe et interpréter les résultats ?* » (44). Ce type de projet permet de susciter chez l'élève plusieurs compétences, savoirs et savoir-faire (« *analyser des données, parler de ses expériences, se singulariser dans le groupe* », *Ibid.*), ainsi que de travailler l'interdisciplinarité (« *les mathématiques et l'informatique* », *Ibid.*).

Quant à la rubrique « *Projet* », on indique que la durée de la 1ère étape est de 30 minutes, celle des deux suivantes – 40 minutes pour chacune, et celle de la finalisation – 45 minutes (45, 47, 48, 49). Le contenu des propositions méthodologiques varie d'une leçon à l'autre : pour l'étape 1, on dit brièvement ce que le professeur fait (*propose aux élèves de reprendre les éléments des réponses*) ; pour l'étape 2, en outre des activités du professeur, on fournit des exemples de questions auxquelles les élèves doivent répondre (« *Pratiquez-vous une activité sportive ?* ») ; pour l'étape 3, on indique ce que font le professeur et les élèves, mais on mentionne aussi comment les éléments de la leçon peuvent aider à réaliser la tâche (« *Le post-it de la page 55 donne la marche à suivre et les étapes pour réaliser les graphiques avec le programme Word* ») ; pour l'étape 4, les indications relatives aux activités du professeur et des élèves sont complétées de mentions des compétences engagées (« *transverse, pragmatique, linguistique* ») et de propositions des variantes dans l'enchaînement des activités (« *On pourra avant la réalisation finale du projet réaliser l'activité "Faisons le point" de la page 62* »).

Chaque étape du projet se termine par l'évaluation formative, que les auteurs annoncent de manière suivante : « *le professeur propose la grille qui définit les critères d'évaluation et des performances attendues* » (47). La nature des critères retenus dépend des tâches dans les étapes respectives. Quant aux formulations, la première grille se caractérise par l'emploi de la 1ère personne du singulier, ce qui en fait une sorte d'auto-évaluation : « *je peux identifier des loisirs* » (45). Dans les trois autres grilles, on utilise un groupe nominal pour déterminer l'aspect linguistique ou non linguistique qu'on évalue en y rajoutant les performances attendues : « *Élaboration du questionnaire : les 5 questions sont formulées avec trois options de choix ; Représentation graphique : un graphique est représenté* » (47, 48).

Commentaires. Les constats précédents peuvent être étayés par de nouvelles données : a) l'attention particulière prêtée aux projets est prouvée par la présence

d'informations, de conseils, de consignes et de propositions à propos de tous les aspects des projets (objectifs établis, thématique traitée, intérêt pédagogique des activités, articulation des étapes, critères d'évaluation) ; b) le caractère convergent de toutes les activités particulières est attesté par la suggestion de garder les résultats des trois premières étapes et de les utiliser lors de la mise au point et de la présentation du projet ; c) en confirmant les constats relatifs à la dimension temporelle, on peut ajouter que la présentation du projet est une activité où il ne faut pas faire l'économie du temps et que la finalisation du projet nécessite plus de temps que les étapes précédentes ; d) la forme des grilles, ainsi que les descripteurs qu'elles contiennent, suggèrent la fonction formative de l'évaluation dans la mesure où cette composante sert à recueillir des informations sur les points forts et les points faibles dans la réalisation du projet.

Grâce à ce niveau d'analyse on peut faire quelques inférences ultérieures : a) les consignes de travail sont suffisamment claires, précises et cohérentes dans l'ensemble, ce qui contribue dans une large mesure à effectuer les activités particulières et à mener à bien la réalisation du projet ; b) même si un pictogramme suggère la réalisation du projet en petits groupes, certaines instructions démontrent l'alternance des formes du travail, y compris les activités individuelles, la mise en commun et l'interaction entre les groupes ; c) malgré la nature assez contraignante des consignes, les élèves disposent d'une marge de liberté, identifiable soit au niveau explicite (« *vous pouvez* », « *réfléchissez* »), soit au niveau implicite (former les groupes, décider des rôles de chaque membre du groupe, formuler les questions, choisir le titre) ; d) les informations fournies dans la rubrique « *Mobilisation autour du projet* » confirment la prise en compte des aspects éducatifs et interdisciplinaires ; e) dans la même lignée, les grilles d'évaluation comportent des critères qui dépassent les compétences et activités langagières, en y ajoutant des compétences générales.

5. En guise de conclusion

Dans cette dernière partie de notre travail, nous proposons un résumé de la problématique étudiée suivi d'une mise en relief des implications didactiques et pédagogiques.

Au niveau déclaratif, les auteurs soulignent l'importance des projets dans la mise en œuvre de la PA, en citant les documents sur lesquels ils se sont appuyés. Le projet n'est pas relégué à la fin de l'unité didactique – au contraire, chaque leçon en présente une étape. Bien que la plupart des activités se déroulent au sein d'un petit groupe, on prévoit des moments du travail individuel, de la mise en commun et de l'interaction

entre les groupes. Grâce à l'ensemble cohérent des consignes, la réalisation des projets de la part des élèves se transforme en une succession d'opérations concrètes et ciblées. À la fin de chaque étape, une évaluation formative est prévue ; même si l'on ne peut pas saisir le critère du choix des descripteurs dans chaque grille particulière, il est évident qu'on y prend en considération les aspects linguistiques ainsi que ceux de nature non-linguistique. Par contre, en dépit du caractère formatif de l'évaluation, on doit constater qu'elle ne donne lieu à aucune activité de « métacognition », ou bien qu'elle n'amène pas « à l'explication et à la prise en compte du vécu subjectif des acteurs » (Puren 2008 : 10). Les élèves disposent d'une certaine liberté dans la réalisation des micro-tâches et dans la finalisation du projet. Par contre, il est difficile de répondre à la question si la démarche proposée incite les élèves à l'autonomie. La prise en compte du caractère interdisciplinaire est confirmée par certains composants dans le livre de l'élève : dénomination et présentation des projets et des tâches, consignes et conseils fournis aux élèves ; la dimension éducative n'apparaît que dans le livre du professeur sous forme de certaines formulations des objectifs du projet au début de chaque unité didactique. Quant à l'importance des projets, on peut en faire des inférences à partir de plusieurs composants de la méthode : l'ordre des rubriques dans le tableau des contenus, les titres des unités et des leçons, la présentation des projets sur la page d'ouverture de l'unité didactique, l'inclusion d'une étape dans toutes les leçons, les consignes détaillées, la description du produit final, les indications relatives à la durée de toutes les étapes, l'énumération des objectifs et des compétences développées, l'insertion d'une grille d'évaluation pour chaque étape, etc. La présence et les caractéristiques de ces éléments nous amènent à constater que : a) le projet représente l'axe autour duquel est organisée toute la démarche méthodologique prévue ; b) la conception des projets confirme l'intention des auteurs de concrétiser et exemplifier les principes de la PA.

Pourtant, l'application cohérente d'une telle démarche nécessite une disponibilité des acteurs à modifier éventuellement leurs pratiques. Les enseignants devraient interpréter de manière flexible les prescriptions des programmes officiels. Si ces derniers préconisent les principes de l'AC, les enseignants sont obligés à réfléchir sur plusieurs aspects méthodologiques : Comment formuler et hiérarchiser les objectifs d'apprentissage ? Comment sélectionner et enchaîner les activités didactiques ? Comment gérer de manière optimale la dimension temporelle ? Comment concilier l'évaluation critériée des projets et le système de notation scolaire ? Il arrive parfois qu'on modifie le style d'enseignement, influencé par la tradition pédagogique dans un contexte donné. On doit aussi mentionner les modalités d'apprentissage auxquelles les élèves sont habitués : il serait plus que souhaitable qu'ils acceptent

l'idée de devenir acteurs sociaux, même si la co-action fonctionnelle avec des francophones est loin d'être assurée, voire prévisible. Ceux qui préfèrent développer les connaissances grammaticales peuvent avoir des difficultés à saisir le sens de l'apprentissage organisé autour des projets. Cette approche exige un haut degré de motivation intrinsèque, alors que certains élèves ne travaillent que pour obtenir une note plus ou moins bonne. Mais, chercher des solutions pour les difficultés et les contraintes potentielles et réelles, n'était-ce pas toujours une condition *sine qua non* pour faire évoluer les pratiques d'enseignement/apprentissage des langues étrangères ?

Corpus

1. Bruzy Todd, Sophie et Cédric Vial (2018), *#La Classe A2 : Méthode de français*, Paris : CLE International.
2. Bruzy Todd, Sophie et Cédric Vial (2018), *#La Classe A2 : Méthode de français : Livre du professeur*, Paris : CLE International.

Bibliographie

1. Bagnoli, Paola, Eduardo Dotti, Rosina Praderi et Véronique Ruel (2010), « La perspective actionnelle : Didactique et pédagogie par l'action en Interlangue », Trabajo presentado en el 3er. Foro de Lenguas de ANEP, 8 – 10 de octubre 2010, Montevideo.
2. Balboni, Paolo (2002), *Le sfide di Babele : Insegnare le lingue nelle società complesse*, Torino : UTET.
3. Bérard, Évelyne (2009), « Les tâches dans l'enseignement du FLE : rapport à la réalité et dimension didactique », Rosen, É. (coord.). *Le français dans le monde/ Recherches et applications : La perspective actionnelle et l'approche par les tâches en classe de langue*. Paris : CLE International, 36–44.
4. Besse, Henri (1985), *Méthodes et pratiques des manuels de langue*, Paris : Crédif.
5. Conseil de l'Europe (2001), *Un cadre européen commun de référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer*, Paris: Didier.
6. Cuq, Jean-Pierre (Dir.) (2003), *Dictionnaire de didactique du français langue étrangère et seconde*, Paris: CLE International/S.E.J.E.R.
7. Cuq, Jean-Pierre et Isabelle Gruca (2003), *Cours de didactique du français langue étrangère et seconde*, Grenoble : Presses Universitaires de Grenoble.
8. Dündar, Asli Eda et Veda Aslim Yetiş (2021), « Analyse comparative de deux manuels de français langue étrangère selon les axes de la perspective actionnelle », *Humanitas*, 9 (17), 208–229.

9. Goullier, Francis (2005), *Les outils du Conseil de l'Europe en classe de langue : Cadre européen commun et Portfolio*, Paris : Didier.
10. Mackey, William Francis (1972), *Principes de didactique analytique : Analyse scientifique de l'enseignement de langues* (traduction de l'anglais : Lorne Laforge), Paris : Didier.
11. Mezzadri, Marco (2004), *Il Quadro comune europeo a disposizione della classe : Un percorso verso l'eccellenza*, Perugia : Guarra/Welland Ontario : Soleil.
12. Mikić, Jovica (2017), « Les tâches-projets dans les manuels de FLE pour débutants : caractéristiques et enjeux », *Philologia Mediana*, n° 9, 549–565.
13. Nunan, David (1989), *Designing Tasks for the Communicative Classroom*, Cambridge : Cambridge University Press.
14. Puren, Christian (2006), « De l'approche communicative à la perspective actionnelle », *Le français dans le monde*, n° 347, 37–40.
15. Puren, Christian (2008), « Formes pratiques de combinaison entre perspective actionnelle et approche communicative : analyse comparative de trois manuels », *Site personnel de Christian Puren : Mes travaux*, 2008d.
16. Robert, Jean-Pierre, Évelyne Rosen et Claus Reinhardt (2011), *Faire classe en FLE : Une approche actionnelle et pragmatique*, Paris : Hachette.
17. Rosen, Évelyne (2009), « Perspective actionnelle et approche par les tâches en classe de langue », Rosen, É. (coord.). *Le français dans le monde/ Recherches et applications : La perspective actionnelle et l'approche par les tâches en classe de langue*. Paris : CLE International, 6–14.
18. Стикић, Биљана и Иван Јовановић (2019), *Дидактика француског као страног језика и културе: Билингвални експликативни речник са детаљним индексом појмова: 1670 француских одредница, 2000 индексираних појмова*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
19. Tagliante, Christine (2005), *L'évaluation et le Cadre européen commun*, Paris : CLE International.
20. Willis, Jane (1996), *A Framework for Task-Based Learning*, Harlow : Longman.

Annexe 1. L'étape de finalisation d'un projet (*Livre de l'élève*, 57).

Réalisons une enquête sur les loisirs

PROJET

Quels sont les loisirs de vos camarades ? Vous réalisez une enquête et vous présentez les résultats dans un article informatif.

- ◆ Reprenez votre travail des étapes 1, 2 et 3 et finalisez votre projet. Vous pouvez ajouter un petit développement sur une activité originale.
- ◆ Rédigez votre article. Même s'il s'agit d'un texte court, réfléchissez au plan de votre texte avant de commencer sa rédaction. Soignez la grammaire et l'orthographe.
- ◆ Passez à la mise en page. Vous pouvez intégrer les graphiques à l'intérieur de l'article, les mettre à la fin de l'article... Mettez bien en valeur les éléments les plus importants. Ne vous contentez pas de décrire les résultats obtenus. Faites une analyse, par exemple avec des comparaisons.
- ◆ Donnez un titre à votre article.
- ◆ Publiez votre article sur le site Internet de la classe.

Annexe 2. L'explication d'un projet (*Livre du professeur*, 44).

► **Mobilisation autour du projet** 20 min

Présent dans la presse et les magazines, la principale fonction de l'article informatif est d'informer le lecteur. Le ton utilisé est neutre et ne présente ni émotion ni sentiment de son auteur. Il est souvent accompagné de photos et de données chiffrées sous la forme de graphiques. Bien que sa taille soit relativement petite, l'article informatif est structuré, ponctué de paragraphes et de connecteurs et suit un plan logique préétabli.

Pourquoi réaliser une enquête en classe et interpréter les résultats ?

Ce type de projet permet de faire appel à toutes les compétences, savoirs, savoir-faire associés et transversaux que l'on peut susciter chez un élève :

- organiser et hiérarchiser ses ressources ;
- analyser des données ;
- parler de ses expériences ;
- se singulariser dans le groupe.

Il permet aussi de travailler l'interdisciplinarité (dans ce cas concret, les mathématiques et l'informatique).

Annexe 3. L'évaluation formative d'une étape de projet (*Livre du professeur*, 47).

	😊	☹️
Elaboration du questionnaire : les 5 questions sont formulées avec trois options de choix.		
Respect de la thématique : les questions portent sur les activités de loisirs (sportives, culturelles, familiales), sur la fréquence et les raisons.		
Correction des structures morfo-syntaxiques : les questions sont correctement formulées ; le vocabulaire, l'expression de la fréquence sont acquis.		
Correction de l'expression orale : la prononciation et l'intonation sont respectées pour la bonne compréhension de l'enquête		

Jovica M. Mikić
Univerzitet u Banjoj Luci
Filološki fakultet
Katedra za romanistiku

DIDAKTIČKA KONCEPCIJA PROJEKATA UDŽBENIČKOM KOMPLETU #LA CLASSE A2

Rezime

U ovom članku ispituje se koncepcija projekata u udžbeničkom kompletu #La Classe A2, namenjenom nastavi i učenju francuskog kao stranog jezika na srednjoškolskom uzrastu. Nakon što je izdvojeno osam kriterijuma za analizu, istraživanje je obuhvatilo sledeća tri aspekta: deklarativne stavove autora o mestu i ulozi projekata u udžbeničkom kompletu; raspoređivanje rubrika posvećenih projektima, kao i sadržaj datih rubrika, u osnovnoj knjizi za učenika i u priručniku za nastavnika; detaljnu razradu didaktičko-metodološkog postupka u okviru jedne nastavne celine, to jest jednog od ukupno šest projekata. Posebna pažnja posvećena osmišljavanju projekata potvrđena je na osnovu odlika nekoliko strukturno-funkcionalnih komponenti: eksplicitno navođenje referentnih dokumenata u predgovoru; istaknuto mesto u tabelarnom pregledu sadržaja; formulisanje naslova nastavnih celina i lekcija; predstavljanje projekta na uvodnoj strani nastavne celine; dodatni saveti i objašnjenja u priručniku za nastavnika. U ovom udžbeničkom kompletu, ustanovljena je dosledna primena načela akcione perspektive, prema kojoj jezičke aktivnosti poprimaju pravi smisao tokom realizacije kontekstualizovanih i autentičnih zadataka. Upotreba udžbeničkog kompleta #La Classe A2 u institucionalnoj nastavi francuskog jezika mogla bi da unese inovacije u obrazovni proces, ali bi istovremeno iziskivala delimičnu izmenu postavki komunikativnog pristupa: preispitivanje postavljenih ci-

Jovica M. Mikić

ljeva, drugačiji način ulančavanja nastavnih aktivnosti, težnju da se iznađu najprimereniji vidovi evaluacije.

► ***Ključne reči:*** projekat, zadatak, akciona perspektiva, udžbenik francuskog jezika, nastavna celina.

Preuzeto: 23. 8. 2022.
Korekcije: 12. 11. 2022.
Prihvaćeno: 14. 11. 2022.

Olivera B. Vušović¹
Université du Monténégro
Faculté de philologie, Nikšić
Chaire de langue et de littérature françaises

UN APERÇU DES DÉFIS DE LA TRADUCTION JURIDIQUE : À LA RECHERCHE DES SOLUTIONS

Résumé : *L'objectif de cet article est d'établir un aperçu des principales particularités et difficultés que l'on trouve dans le domaine de la traduction juridique, ainsi que d'examiner des solutions possibles. Les considérations introductives portent sur la problématique de la traduction et de l'équivalence en général, ainsi que sur la double dimension de l'équivalence d'un texte juridique et la notion d'équivalent fonctionnel. Les particularités de la traduction juridique sont examinées à travers la combinaison de six éléments : la question de la norme juridique et ses conséquences sur la traduction, la non-concordance des concepts juridiques entre différentes langues, la spécificité et la diversité des langues et des cultures au sein desquelles se construit le droit, la question d'équivalence des effets juridiques, la possibilité de traduire le droit et la variété des domaines, un nouvel aspect propre notamment au droit de l'UE. Finalement, la question de la formation des traducteurs juridiques est abordée dans le contexte du choix entre les compétences en traduction et en droit, ou de préférence, de la fusion des deux.*

Mots-clés : *traduction juridique, équivalence, non-concordance des concepts, effet juridique, formation des traducteurs.*

1. Introduction

Vu l'évolution des connaissances humaines, ainsi que la multiplication et la diversification des besoins de communication, la traduction spécialisée représente aujourd'hui un champ en plein développement. Parmi de nombreux domaines spécialisés, celui du droit mérite, selon nous, une attention particulière. La complexité des enjeux de la langue du droit a donné naissance à la discipline nommée

¹oliverav@ucg.ac.me

jurilinguistique, tournée vers l'étude linguistique de cette langue de spécialité « sous ses divers aspects et dans ses diverses manifestations, afin de dégager les moyens, de définir les techniques propres à en améliorer la qualité » (Gémar 1982 : 135). Cette discipline « suscite un vif intérêt des cercles scientifiques » (Vušović 2015 : 136), notamment au Canada, pays du contexte linguistique et juridique particulièrement diversifié.

Notre intention est de jeter une nouvelle lumière sur la problématique de la traduction juridique. A cet effet, nous nous proposons de répondre à quelques questions principales. Quelles sont les spécificités de la traduction juridique par rapport à la traduction en général et par rapport à d'autres domaines spécialisés? Qui croit-on apte à effectuer cet exercice ? En matière de traduction juridique, faut-il être juriste ou pas ?

Nous nous proposons de passer en revue des positions parfois opposées et d'envisager les solutions potentielles. Tout d'abord, nous souhaitons aborder la question de *traduction* et d'*équivalence* en général, pour ensuite passer en revue les défis de la traduction juridique et la question de formation des traducteurs juridiques.

2. Traduction et équivalence

Delisle et al. définissent le terme *traduction* de façon suivante :

Opération de transfert interlinguistique qui consiste à interpréter le sens d'un texte de départ et à produire un texte d'arrivée en cherchant à établir une relation d'équivalence entre les deux, selon les paramètres inhérents à la communication et dans les limites des contraintes imposées au traducteur (1999 : 83).

La relation d'équivalence est donc au centre de la problématique de traduction. Au sujet de la possibilité d'aboutir à une telle relation, Nida et Taber (1971) notent avec réserve que « la communication n'est jamais absolue, car deux personnes ne comprennent jamais les mots d'une façon identique. À plus forte raison, on ne doit pas s'attendre à une équivalence parfaite entre deux langues » (Nida et Taber in Gémar 1998 : 2).

Parfaite, bonne ou satisfaisante, une équivalence est certainement à trouver. Or, dans le domaine de la communication spécialisée, il faut tenir compte des différences entre les sciences dites « dures » et les sciences humaines et sociales. Comme l'affirme Casas, « dans le domaine scientifique et technique, les spécialistes s'efforcent d'harmoniser leurs savoirs et étudient des réalités qui coïncident plus ou moins universellement dans toutes les communautés » (2009 : 149). Étant donné

que ces domaines s'appuient sur des faits objectifs vérifiables, « la correspondance précise est relativement facile à obtenir parce que [...] le vocabulaire est généralement univoque » (Pigeon 1982 : 273). Néanmoins, « le droit, en raison de son ancrage dans des communautés humaines distinctes, ne dispose pas de référents opératoires universels » (Pelage 2007 : 168).

A quoi peut-on donc s'attendre dans le domaine de la traduction juridique ? Gémar souligne que le but de cette dernière « est d'atteindre, sinon l'utopique identité, du moins l'équivalence des textes. Or, cette notion est toujours controversée en raison de la difficulté qu'éprouvent traductologues et linguistes à la définir avec précision » (1998 : 11).

Delisle et al. définissent l'équivalence comme une « relation d'identité établie dans le discours entre deux unités de traduction de langues différentes, dont la fonction discursive est identique ou presque identique » (1999 : 36). Dans le domaine juridique, deux dimensions de l'équivalence des textes sont à prendre en considération. En effet, « un texte juridique ainsi que sa traduction [...] sont avant tout destinés à produire des effets légaux. C'est pourquoi il est indispensable non seulement de rendre avec exactitude les formes linguistiques du texte, mais aussi – et surtout – de lui conférer toute sa portée juridique » (Casas 2009 : 139-140).

Dans une étude sur la lexicographie juridique, à propos de la quête de l'équivalence, Šarčević met en valeur l'intérêt d'une perspective fonctionnelle, à savoir d'une « recherche du concept équivalent le plus proche dans la réalité juridique de la LC (langue cible). Ceci est connu comme un équivalent fonctionnel »²(1991 : 615). Comme elle le souligne (1997), le traducteur juridique devrait chercher, dans le système cible, le concept ou l'institution qui exerce la même fonction que le concept issu du système source. A titre d'exemple, elle indique que le terme français *hypothèque* est l'équivalent fonctionnel du terme anglais *mortgage* de la *common law*.

Vu que différents systèmes, cultures et communautés humaines ne découpent pas la réalité juridique de façon identique, parfois on ne peut arriver qu'à des équivalents partiels. Selon Pigeon, « le principe même de l'équivalence fonctionnelle signifie que l'on traduit en utilisant un mot qui ne correspond pas rigoureusement au même concept juridique mais à un concept analogue » (1982 : 280) :

La recherche de l'équivalence oblige toujours à s'interroger sur la ligne de démarcation qu'il faut tracer entre celle qui est admissible à titre fonctionnel, parce qu'elle évoque avec assez de précision l'idée qu'il s'agit de rendre, et celle

² « [S]earch for the closest equivalent concept in the legal reality of the TL (target language). This is known as a functional equivalent » (traduit par mes soins).

qu'il importe de rejeter parce qu'elle trahit la pensée en prêtant à une expression apparemment équivalente [...] (Pigeon 1982 : 279-280).

Si la quête d'un équivalent fonctionnel n'aboutit pas à un résultat satisfaisant, Šarčević (1991) propose des équivalents alternatifs, parmi lesquels elle compte emprunts, équivalents littéraux, équivalents descriptifs et néologismes.

La recherche de l'équivalence semble de toute évidence être une entreprise épineuse. Toutefois, « quelle que soit la nature du texte à traduire, le principe reste le même : faire passer un message d'un texte dans un autre, de façon qu'il soit compris par la ou les personnes à qui il est destiné » (Gémar 2002 : 169). Comment cette transposition de message se déroule-t-elle dans le domaine juridique ? En quoi la particularité de la traduction juridique consiste-t-elle ? Ce sont les questions auxquelles nous allons tenter de répondre dans les lignes qui suivent.

3. Particularités et difficultés de la traduction juridique

Selon Gémar (1995 : 144), la particularité de la traduction juridique réside dans la combinaison de cinq éléments suivants : norme juridique, non-concordance des concepts, spécificité des langues et des cultures, équivalence des effets juridiques et la possibilité de traduire le droit. Nous trouvons qu'un nouvel élément mérite d'être rajouté à cette problématique : celui de la variété des domaines, notamment actuel et épineux dans le domaine du droit de l'Union européenne. Nous nous proposons de passer en revue ces six aspects dans les lignes qui suivent.

3.1. Norme juridique

Selon Herbots, « ce qui différencie la traduction juridique de la traduction tout court, c'est que d'une part le texte à traduire est une règle juridique, une décision judiciaire ou un acte juridique ayant des conséquences juridiques voulues et à atteindre » (1987 : 814). La responsabilité du traducteur se voit accrue par le caractère contraignant du texte à traduire. Les conséquences juridiques qui en proviennent ont une incidence particulière sur la langue dont ils requièrent une précision élevée. Pour Gémar, « à lui seul, cet aspect devrait suffire à distinguer le texte juridique des autres types de textes » (1995 : 143).

Dans ce contexte, nous pouvons mentionner une erreur qui risque d'apparaître lors de la traduction et qui concerne l'emploi du temps verbal. En français juridique, le caractère prescriptif établissant une règle et une norme à respecter est exprimé par l'emploi répétitif du présent de l'indicatif. Il s'avère particulièrement approprié

pour marquer les devoirs et les obligations fixés par les parties contractantes. Cornu souligne :

Cette valeur [...] est cependant insolite dans la grammaire française. [...] L'indicatif remplace l'impératif grammatical. L'indicatif vaut l'impératif. C'est une particularité de l'énoncé législatif [...] et une façon plus discrète, plus douce et plus diplomatique de commander (2005 : 268).

Or, le piège apparaît lors de la traduction de l'anglais *shall*, qui est, dans des solutions erronées, rendu par le futur de l'indicatif. Ce fait est même souligné dans le *Guide pratique commun* du Parlement européen, du Conseil et de la Commission à l'intention des personnes qui contribuent à la rédaction des textes législatifs de l'Union européenne :

Article 2.3.2.

Dans le dispositif des actes à caractère contraignant, les verbes s'emploient en français au présent de l'indicatif, la formule utilisée en anglais étant généralement "shall" suivi de l'infinitif. Pour les deux langues, le futur est à éviter dans toute la mesure du possible (Guide pratique commun 2013 : 12).

3.2. Non-concordance des concepts

Une autre difficulté à laquelle se heurtent les traducteurs est la non-concordance des concepts juridiques. Pour Sacco, « les vraies difficultés de traduction sont dues [...] au fait que le rapport entre mot et concept n'est pas le même dans toutes les langues juridiques » (1987 : 850). La difficulté réside dans le fait qu'« il y a une relation étroite entre chaque concept juridique et la langue dans laquelle il a été élaboré » (Pigeon, 1982 : 273). Ces décalages conceptuels rendent certainement la tâche du traducteur encore plus compliquée. À titre d'exemple, selon Pelage, « le mot français "vol" a deux correspondants possibles en droit pénal portugais, *roubo* et *furto*, dont le régime juridique est différent » (2007 : 173). Ndongu, de son côté, souligne :

Le traducteur doit faire montre de beaucoup de vigilance avant de choisir un équivalent à un concept car les apparences sont parfois trompeuses. Ainsi pour traduire *mandato* (terme italien) par *mandat*, il doit adjoindre une précision [...] Le *mandato* italien, terme générique, est un contrat qui permet à un tiers d'agir pour le compte d'autrui mais pas nécessairement en son nom. Mais en droit français, le *mandat* donne les pleins pouvoirs au mandataire agissant au nom du mandant. Également la traduction de *property* par *propriété* nécessite

des explications de la part du traducteur. Conformément à l'article 544 du Code civil français, la *propriété* est le droit de jouir et de disposer des choses de la manière la plus absolue, pourvu qu'on n'en fasse pas un usage prohibé par les lois ou par les règlements alors que *property* désigne tout simplement un droit de jouissance et non un droit de propriété (2013 : 34).

Nous pouvons voir que la traduction littérale est un procédé à consommer avec précaution. De nombreux concepts sont propres à une langue juridique donnée et n'ont pas forcément d'équivalent total dans une autre langue qui « découpe » la réalité juridique d'une autre façon. Pour Feldman, « c'est précisément ce qui rend toute traduction juridique intrinsèquement imparfaite et discutable » (2011 : 151). Ainsi, *primer ministro* (espagnol) deviendra-il incontestablement *premier ministre* (français), « bien qu'ils n'assument pas nécessairement les mêmes fonctions » (2011 : 151).

3.3. Spécificité des langues et des cultures

La maxime *Ubi societas, ibi jus* semble servir d'une bonne introduction au troisième élément particulier, à savoir à la spécificité et la diversité des langues et des cultures au sein desquelles se construit le droit. En effet, « le texte juridique est sans doute un des plus marqués culturellement. Il reflète la complexité d'une société, dont les institutions et le vocabulaire sont l'expression d'une culture parfois multimillénaire » (Gémar 2002 : 163).

Le problème de l'équivalence est particulièrement important en traduction juridique car le droit est étroitement lié à l'histoire et à la culture d'un pays, et, à la différence de la langue commune qui dépasse toujours les frontières politiques, le langage du droit est assez souvent limité par ces mêmes frontières. Faute d'un référent universel, l'irréductibilité d'un système juridique par rapport à un autre s'impose et la traduction n'est-elle pas ici une illusion ? (Casas 2009 : 139)

C'est justement ce manque de référents universels qui distingue le domaine juridique des sciences de la nature, telles la chimie ou la physique, qui, de leur côté, tendent à une sorte d'uniformisation à l'échelle internationale.

Cette empreinte culturelle des termes juridiques « pose des problèmes épineux aux traducteurs de textes juridiques » (Terral 2004 : 887). Afin de déterminer le type de difficulté de la traduction juridique, elle examine le rapport entre langue et système juridique et propose le schéma suivant :

	UN SYSTÈME JURIDIQUE	PLUSIEURS SYSTÈMES JURIDIQUES
UNE LANGUE	<p><i>Ex : droit français en langue française.</i></p> <p>Pas de problème de traduction.</p>	<p><i>Ex : droit français et droit belge (en version française).</i></p> <p>Différences conceptuelles ou non. Difficulté soit linguistique soit juridique. Recours au droit comparé.</p>
PLUSIEURS LANGUES	<p><i>Ex : Belgique, Suisse.</i></p> <p>Pas de différence conceptuelle. Difficulté plus linguistique que juridique.</p>	<p><i>Ex : Canada (législation fédérale)</i></p> <p>Différences conceptuelles. Difficulté juridique. Recours au droit comparé.</p>

Tableau 1 : Situations d'utilisation de la traduction juridique résultant du rapport entre système juridique et langue juridique (in Terral 2004 : 879)

Comme nous pouvons le voir dans le présent tableau, des quatre cas possibles, trois d'entre eux comportent certaines difficultés de traduction.

Premièrement, les pays où plusieurs langues officielles partagent le même système juridique (par ex. la Belgique, la Suisse) ne font pas face à des problèmes d'ordre conceptuel puisque ces langues s'appuient sur un seul système de référence. Néanmoins, « dans ces pays plurilingues, le principal problème est souvent lié à l'établissement et à la standardisation de la terminologie dans différentes langues officielles »³ (Šarčević 1997: 15).

Deuxièmement, dans le cas où une même langue recouvre plusieurs systèmes juridiques (par ex. le français en France, en Belgique, au Canada ; l'anglais en Angleterre et aux Etats-Unis), Terral souligne les difficultés d'ordre linguistique ou juridique. Quant aux divergences linguistiques, elle propose l'exemple de *Garde des sceaux* en France, qui correspondra au *Ministre de la Justice* en Belgique. La difficulté n'est donc pas de nature juridique, mais dénominative. Pour ce qui est

³ « [I]n such plurilingual countries the main problem is often establishing and standardizing the terminology in the various official languages » (traduit par mes soins).

des divergences juridiques, elle signale que « le terme "société anonyme" désigne deux notions juridiques distinctes en droit québécois et en droit français » et aussi que « le mot "corporation" a évolué de façon distincte en Angleterre et aux Etats-Unis » (2004 : 880).

Troisièmement, la pluralité des systèmes juridiques et des langues sur lesquelles ils reposent apporte encore plus de difficultés. Tel est le cas du Canada, très particulier en raison de la coexistence du bilinguisme (l'anglais et le français) et du bijuridisme (la *common law* et la tradition romano-germanique).

Le Canada possède donc deux langages juridiques qui sont, en fait, deux systèmes juridiques avec deux schémas de raisonnement différents, deux systèmes d'interprétation du droit. La *common law* en français [...] et le droit civil en anglais [...] doivent donc intégrer les deux langages juridiques dans leurs schémas de raisonnement respectifs. Ainsi au Québec, nous avons à tenir compte de quatre vocabulaires juridiques (deux systèmes juridiques dans deux langues) (Bergeron 1994 : 20).

A ce propos, nous pouvons rajouter que le problème de *multijuridisme*, joint à celui de *multilinguisme*, est également présent dans le droit de l'Union européenne. Aujourd'hui, les systèmes juridiques des Etats membres de l'UE proviennent de deux familles différentes : la tradition romano-civiliste (droits romaniste, germanique et scandinave) et celle de la *common law*. A cette complexité s'ajoute le fait que le droit européen est formulé en 24 langues officielles, ce qui rend le régime juridique et linguistique de l'Union européenne fort spécifique. De manière idéale, l'autonomie du système juridique européen implique qu'il s'appuie sur ses propres concepts. Toutefois, il n'est pas rare qu'ils soient issus des solutions existant déjà dans des systèmes juridiques nationaux. Un autre défi potentiel réside dans le fait que « les textes sont souvent rédigés en anglais ou en français par des locuteurs non natifs » (Robertson 2009 : 3)⁴, ce qui peut impliquer les apports syntaxiques et culturels des autres langues. Terral constate comme suit :

La situation de l'Union européenne est, en fait, à mi-chemin entre celle des pays multilingues ayant un même système juridique et celle des pays multilingues ayant plusieurs systèmes juridiques. En effet, de façon idéale, le droit communautaire, en tant que droit autonome devrait se fonder sur des concepts propres qui ne seraient pas issus de concepts préexistants dans les droits nationaux des Etats membres de l'Union européenne. On pourrait alors considérer que l'on

⁴ « [T]he texts are often drafted in English or French by non-native speakers » (traduit par mes soins).

a un seul système [...] exprimé en plusieurs langues [...]. Mais la réalité est – tout au moins pour le moment – très différente. En effet, en pratique, le texte communautaire est rédigé dans une langue donnée et s'inspire d'un ou plusieurs droits nationaux. [...] Cependant, le problème est surtout dû au fait que le droit communautaire est encore jeune et même s'il reçoit inévitablement l'influence des droits nationaux préexistants, il n'empêche que, progressivement s'effectue la « symbiose communautaire » [...]. C'est pourquoi le droit communautaire se bâtit, petit à petit, comme droit autonome en pratique (2004 : 882).

Cela nous amène à conclure que les langues juridiques des Etats membres de l'UE ont en fait deux dimensions :

L'une dont les signes désignent les concepts et les institutions du droit national, et l'autre dont les signes représentent les concepts et les institutions du droit de l'UE. [...] C'est précisément cette interaction entre le droit de l'UE et le droit national qui rend le choix des termes de l'UE tellement difficile (Šarčević 2015: 186).⁵

Précisons que, dans l'UE, quatre langues officielles peuvent être touchées par ce problème:

- La langue allemande pour désigner les notions des systèmes juridiques allemand, autrichien, belge et luxembourgeois ;
- La langue anglaise pour désigner les notions des systèmes juridiques [...] d'Irlande et de Malte;
- La langue française pour désigner les notions des systèmes juridiques belge, français et luxembourgeois ;
- La langue néerlandaise pour désigner les notions des systèmes juridiques belge et celui des Pays-Bas (Reichling 2012 : 136).

Pellerin-Rugliano évoque également cette problématique intralangagière, du français national vers le français communautaire, à l'exemple du terme *dépens* :

En droit civil français, les dépens récupérables se limitent aux frais obligatoires et techniques, mais ne visent pas, de manière générale, les honoraires d'avocats, qui constituent des frais irrépétibles. Devant la Cour de justice, cette notion est entendue de manière plus large, puisqu'elle recouvre à la fois les frais techniques (sommes dues aux témoins et aux experts), les honoraires des avocats ou des conseils et les frais de déplacement ou séjour de ces derniers. À la lumière de

⁵ « [O]ne with signs designating concepts and institutions of national law, and the other with signs representing concepts and institutions of EU law. [...] It is precisely this interplay of EU law with national law that makes the choice of EU terms such a difficult one » (traduit par mes soins).

cet exemple, on comprend donc que la langue communautaire française est truffée de ce qu'il convient d'appeler des faux-amis en comparaison de la langue française « nationale » et seule une véritable connaissance de la terminologie communautaire permet d'éviter ces écueils (2013 : 268).

Dans ce cas, comment répondre à ces défis intralangagiers et surmonter les difficultés terminologiques lors de la traduction ? La solution peut résider dans l'emploi de définitions ou de notes explicatives qui pourraient apporter plus de précision et caractériser certains termes avec plus de détails. Apparemment, c'est exactement le remède mis en pratique par les législateurs européens. À ce propos, Berteloot note :

Le législateur a pris l'habitude – adoptant en cela un modèle anglo-saxon – de faire figurer dans l'article premier de nombreux actes une série de définitions. Celles-ci semblent délier le législateur de toute obligation de cohérence dans les concepts juridiques à travers tout un domaine, voire à travers tout le droit communautaire (2008 : 19).

Cette solution nous semble tout à fait judicieuse en vue d'enlever les doutes conceptuels dus à la spécificité des cultures et des langues, ainsi qu'au découpage différent de la réalité juridique.

3.4. Equivalence des effets juridiques

Selon Sparer, le traducteur juridique « transfère non pas des mots, mais des effets de droit » et il a pour objectif de « produire un effet équivalent dans la langue d'arrivée » (2002 : 274). Cela nous amène au quatrième facteur envisagé par Gémard (1995) et fait ressortir la question suivante : « [L]e traducteur juridique peut-il produire un texte d'arrivée satisfaisant à la fois dans la lettre et dans l'esprit pour un destinataire d'une culture différente de celle du texte de départ ? » (Gémard 2002 : 164).

Le problème d'équivalence des effets juridiques « ne se pose pas dans les mêmes termes pour le traducteur et pour le juriste, le premier cherchant en principe à produire un *texte* équivalent et le second, une *équivalence juridique* » (Gémard 2011 : 140). L'arrivée au carrefour de la langue et du droit fait ressortir de nouveaux dilemmes. Les questions essentielles qui se posent sont les suivantes :

Peut-on, en traduction juridique, atteindre les deux objectifs à la fois, soit l'équivalence des textes dans chaque langue et dans chaque système, sans sacrifier l'un ou l'autre ? Si sacrifie il y a, doit-on, en vue de réaliser l'équivalence

fonctionnelle, sacrifier l'application de la règle de droit – et le but même de cette équivalence – ou l'expression de la règle (Beaupré 1987 : 742)? Tout le dilemme de la traduction juridique tient dans ce choix fondamental. Le traducteur doit servir deux maîtres à la fois, sans sacrifier l'un aux dépens de l'autre, avec les risques inhérents à ce genre d'exercice [...] (Gémar 1998 :13).

Comme nous pouvons le voir, l'équivalence des effets juridiques sous-entend à la fois, l'équivalence linguistique (le contenant) et l'équivalence juridique (le contenu). La première sous-entend que l'on satisfait aux critères stylistiques de rédaction, tandis que la deuxième exige que l'on produise le même effet juridique. Le résultat optimal naît de l'union équilibrée des deux éléments.

Au sujet du critère de l'équivalence juridique (fonctionnelle), Houbert (2005 : 37-39) distingue trois possibilités:

(1) Traduire le terme littéralement et fournir une explication :

« The Department of State is expected to... »

« Le Département d'Etat (le ministre américain des Affaires étrangères) devrait... »

(2) Laisser le terme tel que et rajouter une explication :

« The statements of the Attorney-General... » :

« Les déclarations de l'*Attorney-General* (le ministre américain de la Justice)... »

(3) Traduire le terme directement par équivalence, sans passer par le terme original :

« The Department of State is expected to... »

« Le ministre américain des Affaires étrangères devrait... »

Parmi les trois solutions proposées, nous préférons celles qui incluent les notes explicatives, à savoir la première et la deuxième. Il nous semble qu'elles sont en mesure de réconcilier l'équivalence linguistique et juridique de façon satisfaisante.

Au sein de l'UE, beaucoup d'attention est consacrée à la question de l'équivalence juridico-linguistique, qui fait l'objet d'une double procédure. En effet, Guggeis (in Mauro, Ruggieri 2012), chef de l'unité « Qualité » de la direction « Qualité de la législation » au sein du Conseil de l'UE, rend compte de la procédure de la vérification juridico-linguistique des actes juridiques de l'UE, effectuée par la Commission, le Parlement et le Conseil :

Au Parlement et au Conseil, elle se décompose en deux parties : une vérification verticale et unilingue dont la finalité est de garantir la qualité rédactionnelle de la version utilisée pour la négociation, le texte de base ; et une vérification

horizontale multilingue, afin de garantir la parfaite correspondance juridique et la similitude du contenu parmi [...] les versions linguistiques officielles (2012 : 119).

Comme nous pouvons le constater, dans un système complexe tel l'UE, plusieurs filtrages sont mis en place afin d'arriver à la qualité juridique, linguistique et rédactionnelle souhaitée. Il est important de préciser ici que, dans l'UE, on ne parle pas de *traductions* mais de plusieurs *versions linguistiques* d'un même texte législatif, vu que toutes les versions linguistiques doivent faire également foi. « Le concept d'authenticité multiple assure la sauvegarde des droits égaux pour toutes les langues et, par extension, l'identité nationale des États membres. Cela reflète la volonté de ne pas avoir de langue ni de culture dominante dans l'Union européenne » (Commission européenne 2010 : 55).

3.5. La possibilité de traduire le droit

Certains obstacles auxquels se heurtent les traducteurs mènent à l'idée que, parfois, le droit ne peut pas être traduit. Parmi les exemples des termes particulièrement délicats, celui de *common law* est très souvent mentionné. À ce propos, Kerby allègue :

[L]e mot *common law* n'est pas traduisible en français ; on le rend parfois par l'expression « droit coutumier » qui prête à confusion [...] On utilise parfois le vocable « droit commun » ; là encore cela pose des problèmes. Dans le système civiliste, l'expression *droit commun* désigne l'ensemble des règles générales qui régissent une institution, par opposition à des règles exceptionnelles qui peuvent aux certains cas déroger aux premières. Par exemple : le droit commun des contrats représente les règles qui s'appliquent à tous les contrats [...] (1982 : 6).

Terral indique que le terme *common law* peut être gardé, « notamment lorsque les destinataires sont des spécialistes du droit ». Elle rajoute que « la paraphrase ou le substitut descriptif » sont également des techniques de traduction qui permettent de « contourner l'obstacle – trop hâtivement qualifié "d'intraduisibilité" – posé par certaines notions juridiques » (2004 : 883). Nous partageons la position selon laquelle il est parfois judicieux de garder le terme d'origine et dans le sens inverse (français-anglais) nous pouvons rajouter l'exemple du terme français *acquis*, relatif à l'ensemble du corpus juridique de l'UE. L'anglais (qui n'est devenu la langue officielle de l'UE qu'en 1973, lors de l'adhésion de l'Irlande et du Royaume-Uni) a gardé ce terme d'origine française.

3.6. Variété des domaines

A la combinaison de ces cinq éléments qui rendent la traduction juridique particulièrement difficile, nous pouvons rajouter un sixième aspect : celui de la variété des domaines. C'est justement l'originalité du droit de l'UE qui le distingue d'autres branches du droit et complique davantage le travail des traducteurs. Rappelons que les prédécesseurs de l'UE qu'on connaît aujourd'hui étaient la *Communauté européenne du charbon et de l'acier* (CECA), la *Communauté économique européenne* (CEE) et la *Communauté européenne de l'énergie atomique* (CEEA ou Euratom), ce qui attribue au droit de l'UE une forte dimension technique.

Notre étude récente (Vušović 2019a) sur le vocabulaire du droit de l'Union européenne a fait preuve d'une importante hétérogénéité terminologique au sein d'un même acte juridique (*Accord de stabilisation et d'association entre les Communautés européennes et leurs États membres d'une part, et la République du Monténégro, d'autre part*), rassemblant les domaines très variés : industrie de l'alimentation, chimie, biologie, biochimie, économie, finances, dialogue politique, diplomatie, liberté, sécurité, circulation des personnes, transport, commerce, circulation des marchandises, industrie textile, électronique, électrotechnique et métallurgie.

Pellerin-Rugliano note également :

Les juristes-linguistes sont couramment confrontés à des textes techniques dont la dimension juridique est presque absente. Comment un spécialiste du droit de la responsabilité ou du droit des marques parviendra-t-il à surmonter les difficultés d'un texte où il est question de la nomenclature douanière des cognacs de cuisine, d'un recours en annulation portant sur le classement comme matière dangereuse de dérivés du borate ou d'observations sur le diamètre de câbles en acier ? (2013 : 278)

Afin de faire face à ces défis, les institutions de l'UE ont mis en place de nombreux outils d'aide aux traducteurs (Vušović 2019b) : bases terminologiques, mémoires de traduction, thésaurus multilingue, archives électroniques, logiciels de traduction automatique etc., destinés à faciliter le travail des traducteurs. IATE, base de données terminologiques de l'ensemble des institutions européennes, contenant « plus de 8,7 millions de termes et un demi-million d'abréviations dans toutes les langues officielles de l'UE » (Commission européenne 2013 : 9) occupe une place majeure parmi ces outils.

4. Le traducteur juridique : juriste et/ou linguiste ?

Finalement, la dernière partie de cette étude est consacrée à la question suivante : au carrefour du droit et de la linguistique, comment un traducteur se positionne-t-il ? Pour Delisle et al., un *traducteur* est le « spécialiste de la communication qui transpose d'une langue en une autre langue des documents écrits » (1999 : 83). Nous venons d'évoquer plusieurs obstacles auxquels un traducteur juridique peut se heurter lors de cette transposition. Gémar résume la responsabilité que ce dernier assume de manière suivante :

On attend de lui qu'il réussisse l'improbable synthèse de la lettre du droit porté par le texte et de l'esprit du système la régissant, tout en exprimant dans le texte d'arrivée le message du texte de départ selon les canons du langage du droit du destinataire. Dans la plus exigeante des hypothèses, afin d'atteindre ce but, le traducteur devrait réunir la compétence du juriste comparatiste et le savoir-faire du linguiste. Il lui faudrait en outre assumer la fonction d'interprète du droit pour évaluer les effets juridiques potentiels de sa traduction. Mais peut-il, doit-il aller jusque-là ? (2011 : 144)

Plusieurs auteurs (Sparer 2002, Lavoie 2003, Bélanger et al. 2004) se sont posé la question suivante : Faut-il être juriste ou traducteur pour traduire le droit ? En effet, le débat n'est pas récent et touche également aux autres domaines spécialisés. Les uns optent pour la formation en traduction, les autres penchent vers la formation en spécialité en question, tandis que certains préfèrent le juste milieu. Observons quelques-unes de ces positions, portant sur le domaine juridique.

« L'importance des connaissances juridiques dans la réalisation des traductions de textes de droit ou portant sur le droit a amené certains auteurs à considérer que seuls les juristes étaient capables d'effectuer cet exercice » (Pelage 2007 : 169). Pour Bélanger et al., « la traduction du droit doit [...] être confiée à des traducteurs qui ont une solide formation en droit et qui peuvent donc comprendre les tenants et aboutissants des textes qu'ils sont appelés à traduire » (2004 : 458). Toutefois, pour Gémar, « le fait d'être qualifié dans un domaine ne confère d'aucune manière les compétences et le savoir-faire d'un traducteur » (1995 : 155). Sparer prend la position similaire :

Lorsqu'il s'agit de traduire, la clef de la qualité est avant tout l'aptitude à la traduction. En effet, une bonne traduction ne s'improvise pas et il n'est pas évident qu'il suffirait d'être juriste ou psychologue bilingues pour pouvoir faire de la traduction de niveau professionnel dans ces domaines. La traduction, en droit comme ailleurs, doit être assise sur des compétences particulières en

matière linguistique comme en matière de communication. Un texte, juridique ou non, est avant tout un instrument de communication. Il n'est pas si clair que des juristes ou des médecins par exemple aient toujours les aptitudes à la communication qui garantiraient aux lecteurs et aux lectrices un texte d'arrivée compréhensible (2002 : 275).

Pour Pelage, il n'est pas indispensable que le traducteur juridique « soit un praticien du droit, à condition qu'il ait une vraie culture juridique impliquant la maîtrise des concepts et des formes qui soutiennent le fond, des compétences linguistiques incontestables et de la méthode » (2007 : 175).

Nous partageons la position selon laquelle la traduction, y compris la traduction spécialisée, ne s'improvise pas et qu'il s'agit principalement de la tâche des traducteurs, en acceptant entièrement que, la synergie des compétences en traduction (en premier lieu) et des connaissances spécialisées, en l'occurrence juridiques (en deuxième lieu), ait toutes les chances d'aboutir au résultat optimal.

Néanmoins, nous trouvons les pratiques opposées au sein de la Cour de justice de l'Union européenne. Depuis sa création, la Cour « a préféré ne recruter que des juristes pour assurer ses traductions » (Pellerin Rugliano 2013 : 259). Selon le règlement de procédure de la Cour :

Article 42 Service linguistique de la Cour

La Cour établit un service linguistique composé d'experts justifiant d'une culture juridique adéquate et d'une connaissance étendue de plusieurs langues officielles de l'Union.

Cela dit, « la Cour exige que l'impétrant ait achevé un cursus juridique complet, soit cinq ans d'études de droit réalisées dans la langue pour laquelle le concours est organisé » (Pellerin Rugliano 2013 : 259). La même auteure précise :

[Les candidats sélectionnés] sont tenus de réaliser un stage d'aptitude de neuf mois, qui correspond à une période d'essai. Pendant ces neuf mois, chaque texte traduit par le fonctionnaire stagiaire fait l'objet d'une relecture critique et d'une correction par un juriste-réviseur, c'est-à-dire un juriste-linguiste plus expérimenté (Pellerin Rugliano 2013 : 272).

Nous pouvons voir que la traduction des documents de la Cour de justice de l'Union européenne est confiée uniquement à des juristes. Outre la langue dans laquelle ils ont suivi leurs études de droit, ils sont censés maîtriser deux autres langues officielles de l'Union (combinaison linguistique A-B-C) et réussir les tests de traduction pour être admis.

Il se peut que le compromis puisse être trouvé dans la formation qui unit les compétences en traduction et en droit. Ainsi, plusieurs établissements d'enseignement supérieur européens proposent des études master « combinées » : Master juriste européen (Université de Tours), Master Juriste linguiste (ISIT, Paris), Master Juriste Trilingue (Université de Nantes, Faculté de droit), Master Parcours Jurilinguisme (Université de Poitiers) etc. La mise en place de ce type d'études a toutes les chances de répondre aux besoins croissants du marché des traducteurs et aux défis auxquels ils se heurtent.

7. 7. Conclusion

Comme nous pouvons conclure de tout ce qui précède, la complexe activité de traduction semble devenir encore plus difficile en cas de traduction juridique. Lors de la recherche de la double équivalence (linguistique et juridique), le traducteur doit faire face à de nombreux défis : manque de référents universels qui est propre aux sciences sociales, différences entre traditions, cultures et langues impliquant le découpage différent de la réalité juridique et la non-correspondance des concepts, caractère le plus souvent contraignant du texte à traduire augmentant la responsabilité du traducteur juridique censé posséder d'excellentes compétences en traduction ainsi que les connaissances spécialisées, etc. Plusieurs auteurs proposent différents procédés de traduction que l'on peut adopter afin de mener à bien cette tâche complexe. Toutefois, comme l'affirme Feldman dont la position nous partageons, « il n'y a pas de recette miracle, mais un ensemble de procédés qu'il faut savoir doser et combiner » (2011 : 150).

Quoi qu'il en soit, les solutions sont certes à trouver, même si l'on finit par emprunter le terme d'origine. Comme l'affirme Pelage, « s'il est vrai que la traduction des discours juridiques est difficile, elle est néanmoins possible » (2007 : 174-175). Casas défend également la possibilité de traduire le droit et affirme que « malgré toutes les divergences entre les systèmes juridiques, beaucoup de notions seraient potentiellement interchangeables » (2009 : 151).

En ce qui concerne la formation des traducteurs juridiques, la solution pourrait être trouvée dans la mise en place des masters en double formation, offrant une fusion des compétences de traducteur et de juriste. A notre connaissance, dans les pays du BCMS (Serbie, Monténégro, Bosnie-Herzégovine) visant à adhérer à l'UE, ce type d'offre universitaire n'existe pas encore. A titre d'exemple, le master en traduction au sein de l'Université du Monténégro ne propose actuellement qu'un semestre de traduction des textes juridiques. Certainement, il serait judicieux de

penser dès maintenant à la formation des traducteurs qui seraient engagés dans les institutions de l'UE et de s'inspirer de bonnes pratiques des universités européennes, en mettant en place la double formation (M1 et M2) unissant la traduction et un domaine spécialisé, en l'occurrence juridique. Devant l'expansion continue des connaissances humaines et les défis qui se multiplient constamment, la solution réside certainement dans la multidisciplinarité.

Références

1. Beupré, Michael (1987), « La traduction juridique. Introduction », *Cahiers de droit*, 28, 735-745.
2. Bélanger, Christiane, Sandra Douyon de Azevedo, Nicole Michaud et Claire Vallée (2004), « Faut-il être juriste ou traducteur pour traduire le droit? : contribution au débat », *Meta : journal des traducteurs / Meta : Translators' Journal*, 49 (2), 457-458.
3. Bergeron, Michel (1994), « La traduction juridique au Canada », In : F. Z. Belyazid, S. Belyazid, G. Cochrane, J. Cote, J. De Blois, M. Faucher, F. Jean and W. Zouali (Eds.), *Actes des 8e Journées de linguistique*, Québec: Centre international de recherche en aménagement linguistique = International Center for Research on Language Planning, 18-23.
4. Berteloot, Pascale (2008), « La standardisation dans les actes législatifs de l'Union européenne et les bases de terminologie », In : E. Chiocchetti, L. Voltmer (Eds.), *Normazione, armonizzazione e pianificazione linguistica/Normierung, Harmonisierung und Sprachplanung/Normalisation, harmonisation et planification linguistique*, Bolzano: Publications EURAC Research, 11-18.
5. Casas, Javier (2009), « Le paradoxe de la traduction juridique : équivalence des formes dans le respect des différences », In : R. Greenstein (Ed.), *Langue et culture: mariage de raison?* (Vol. 29), Paris : Publications de la Sorbonne, 139-186.
6. Commission européenne (2013), *Outils d'aide à la traduction et cycle de travail*, Luxembourg : Office des publications officielles.
7. Commission européenne (2010), *Histoire de la traduction à la Commission européenne*, Luxembourg : Office des publications officielles.
8. Cornu, Gérard (2005), *Linguistique juridique*, Paris : Montchrestien.
9. Delisle, Jean, Hannelore Lee-Jahnke and Monique C. Cormier (Eds.), (1999), *Terminologie de la traduction = Translation terminology = Terminologie der Übersetzung*, Amsterdam : John Benjamins Publishing.
10. Feldman, Fernando (2011), « Méthodologie de la traduction juridique », In: M. Cornu, M. Moreau (Eds.), *Traduction du droit et droit de la traduction*, Paris: Dalloz. 145-156.
11. Gémar, Jean-Claude (1995), *Traduire ou l'art d'interpréter*, Québec: Presses de l'Université du Québec.

12. Gémar, Jean-Claude (1998), « Les enjeux de la traduction juridique. Principes et nuances », *Traduction de textes juridiques : problèmes et méthodes, Equivalences*, 98, En ligne : <http://www.tradulex.com/Bern1998/Gemar.pdf>, consulté le 3 juillet 2022.
13. Gémar, Jean-Claude (1982), « Fonctions de la traduction juridique en milieu bilingue et langage du droit au Canada », In: J.C. Gémar (éd), *Langage du droit et traduction : essais de jurilinguistique*, Montréal : Linguatex, 121-137.
14. Gémar, Jean-Claude (2002), « Le plus et le moins-disant culturel du texte juridique. Langue, culture et équivalence », *Meta: Journal des traducteurs Meta:/Translators' Journal*, 47 (2), 163-176.
15. Gémar, Jean-Claude (2011), « Traduire le droit. Lettre, esprit et équivalence », In : M. Cornu, M. Moreau (Eds.), *Traduction du droit et droit de la traduction*, Paris : Dalloz, 129-144.
16. *Guide pratique commun du Parlement européen, du Conseil et de la Commission à l'intention des personnes qui contribuent à la rédaction des textes législatifs au sein des institutions communautaires* (2013), Luxembourg : Office des publications officielles.
17. Herbots, Jacques H. (1987), « La traduction juridique, un point de vue belge », *Les Cahiers de droit*, 28 (4), 813-844.
18. Houbert, Frédéric (2005), *Guide pratique de la traduction juridique: anglais-français*, Paris: Maison du dictionnaire.
19. Kerby, Jean (1982), « La traduction juridique, un cas d'espèce », In: J.C. Gémar (éd), *Langage du droit et traduction : essais de jurilinguistique*, Montréal : Linguatex, 3-10.
20. Lavoie, Judith (2003), « Faut-il être juriste ou traducteur pour traduire le droit? », *Meta: Journal des traducteurs Meta:/Translators' Journal*, 48 (3), 393-401.
21. Mauro, Cristina, Francesca Ruggieri (Eds.), (2012), *Droit pénal, langue et Union européenne : réflexions autour du procès pénal*, Bruxelles : Bruylant.
22. Ndongo, Jean-Jacques (2013), « Les actes uniformes de l'OHADA en traduction », *Parallèles*, 25, 30-41.
23. Nida, Eugene Albert, Charles Russel Taber (1971), *La traduction: théorie et méthode*. Londres: Alliance biblique universelle.
24. Pelage, Jacques (2007), « La traduisibilité des discours juridiques », *Babilônia. Revista Lusófona de Línguas, Culturas e Tradução*, 5, 161-175.
25. Pellerin-Rugliano, Caroline (2013), « Traducteur juriste ou juriste traducteur? Quelques aspects de la traduction à la Cour de justice de l'Union européenne », In : M. Meunier, M. Charret-Del Bove et E. Damette, *La traduction juridique : Points de vue didactiques et linguistiques*, Lyon : Université Jean Moulin Lyon 3, Publications du Centre d'Etudes Linguistiques, 258-280.
26. Pigeon, Louis-Philippe (1982), « La traduction juridique : l'équivalence fonctionnelle », In : J.C. Gémar (Ed.), *Langage du droit et traduction. Essais de jurilinguistique*, Montréal : Linguatex Collection et Conseil de la langue française, 271-281.

27. Reichling, Caroline (2012), « Terminologie juridique multilingue comparée », In: C. Mauro, F. Ruggieri, (Eds.), *Droit pénal, langue et Union européenne: réflexions autour du procès pénal*, Bruxelles: Bruylant, 129-163.
28. Robertson, Colin (2009), “LSP and EU Legal Language”, In: C. Heine, J. Engberg (Eds.), *Reconceptualizing LSP. Online proceedings of the XVII European LSP Symposium 2009. Aarhus 2010*. <http://bcom.au.dk/fileadmin/www.asb.dk/isek/robertson.pdf>, Consulté le 3 juillet 2022
29. Sacco, Rodolfo (1987), « La traduction juridique, un point de vue italien », *Les Cahiers de droit*, 28 (4), 845-859.
30. Sparer, Michel (2002), « Peut-on faire de la traduction juridique? Comment doit-on l'enseigner? », *Meta: Journal des traducteurs Meta:/Translators' Journal*, 47 (2), 266-278.
31. Šarčević, Susan (1991), “Bilingual and multilingual legal dictionaries: new standards for the future”, *Meta: Journal des traducteurs Meta:/Translators' Journal*, 36 (4), 615-626.
32. Šarčević, Susan (1997), *New approach to legal translation*, Kluwer Law International.
33. Šarčević, Susan (2015), “Basic Principles of Term Formation in the Multilingual and Multicultural Context of EU Law”, In: S. Šarčević, (Ed.), *Language and culture in EU law: multidisciplinary perspectives*, Routledge, 183-206.
34. Terral, Florence (2004), « L’empreinte culturelle des termes juridiques », *Meta : journal des traducteurs / Meta : Translators' Journal*, 49 (4), 876-890.
35. Vušović, Olivera (2015), « Langue française de spécialité juridique : rapport avec la langue générale et quelques particularités », *Filološki pregled XLII 2015* (1), 133-146.
36. Vušović, Olivera (2019a), « Vocabulaire du droit de l’Union européenne et l’adhésion du Monténégro: de l’analyse lexicométrique aux interprétations linguistiques », *Revue roumaine de linguistique*, 64, 83-98.
37. Vušović, Olivera (2019b), « Outils d’aide à la traduction de la législation de l’UE : pratiques européennes et cas du BCMS », *Folia Linguistica et Litteraria*, 29, 157-175.

Olivera B. Vušović
Univerzitet Crne Gore
Filološki fakultet, Nikšić
Studijski program za francuski jezik i književnost

PREGLED IZAZOVA PRAVNOG PREVOĐENJA: U POTRAZI ZA REŠENJIMA

Rezime

Cilj ovog rada jeste da ponudi pregled glavnih specifičnosti i poteškoća iz oblasti pravnog prevođenja, kao i da sagleda moguća rešenja. Uvodna razmatranja odnose se na pojmove prevođenja i ekvivalencije uopšte, kao i na dvostruku dimenziju ekvivalencije pravnog teksta i pojam funkcionalnog ekvivalenta. Osobnosti pravnog prevođenja sagledavaju se kroz kombinaciju šest elemenata: pitanje pravne norme i njenih posledica na prevođenje, nepodudarnost pravnih pojmova između različitih jezika, specifičnost i raznolikost jezika i kultura u okviru kojih se razvija pravo, pitanje ekvivalencije pravnih efekata, mogućnost prevođenja pravnih termina, kao i problem raznovrsnih oblasti, što je novi aspekt koji naročito karakteriše pravo Evropske unije. Naposletku, pitanje obrazovanja pravnih prevodilaca razmatra se u kontekstu izbora između prevodilačkih i pravnih kompetencija ili, po mogućnosti, fuzije jednih i drugih.

► *Ključne riječi*: pravno prevođenje, ekvivalencija, nepodudaranje pojmova, pravno dejstvo, obrazovanje prevodilaca.

AN OVERVIEW OF THE CHALLENGES OF LEGAL TRANSLATION: IN SEARCH OF SOLUTIONS

Summary

The aim of this article is to establish an overview of the main particularities and difficulties found in the field of legal translation, as well as to examine possible solutions. The introductory considerations relate to the issue of *translation* and *equivalence* in general, as well as to the double dimension of the equivalence of a legal text and the notion of *functional equivalent*. The challenges of legal translation are examined through the combination of six elements: the question of the legal norm and its consequences on translation, the non-concordance of legal concepts between different languages, the specificity and diversity of languages and cultures within which the law is elaborated, the question of equivalence of legal effects, the possibility of

Un aperçu des défis de la traduction juridique : à la recherche des solutions

translating the law and the variety of fields, a new aspect specific in particular to EU law. Finally, the question of the education of legal translators is considered in the context of the choice between translation and legal skills, or preferably, the fusion of the two.

► **Key words:** legal translation, equivalence, non-concordance of concepts, legal effect, translator education.

Preuzeto: 30. 8. 2022
Korekcije: 1. 10. 2022.
Prihvaćeno: 2. 10. 2022.

Оља Р. Милошевић¹

КУЛТУРНА БАШТИНА КАО КОНТЕКСТ ЗА РАЗВИЈАЊЕ ИНТЕРКУЛТУРАЛНОСТИ И УСВАЈАЊЕ ЈЕЗИКА

Апстракт: Овај рад бави се значајем увођења културног наслеђа земље домаћина у наставу другог или страног језика и заступа став да културно наслеђе може пружити контекст за развој интеркултуралности и језичких вештина на примеру међународног пројекта Erasmus+ VLA Culture. Представљене су две наставне јединице које се баве културом и културном баштином Србије. Оне су обрађиване у Међународној школи у Београду са две групе ученика на различитом језичком нивоу. Имплементација пројекта имала је три фазе: идентификовање и бележење материјалног и нематеријалног наслеђа земље домаћина, израда наставног материјала и извођење наставних активности. За евалуацију пројекта коришћена су запажања ученика која су прикупљена по завршетку наставних јединица: са ученицима су вођени разговори у којима су они изнели своја запажања о култури земље домаћина, проучавањем примерима културне баштине и о свом језичком развоју. Ученички писани радови такође су коришћени за анализу. Прикупљени материјал је обрађен како би се установило шта су ученици научили о културној баштини и како им је наставна јединица помогла да унапреде језичке вештине.

Кључне речи: међународне школе, усвајање језика, културно наслеђе, интеркултуралност, интеракција, материјална баштина, нематеријална баштина.

1. Увод

1.1. Међународне школе и развијање интеркултуралности

Међународне школе специфичне су образовне институције. У ове школе уписују се деца високообразованих странаца који су привремено запослени и живе у тој земљи, али и деца родитеља држављана земље домаћина који желе и могу својој деци да пруже међународно образовање. Настава се у њима не

¹ omilosevic@isb.rs

изводи на језику земље домаћина, већ углавном на енглеском, који није матерњи језик већине ученика. Ове образовне институције представљају вишејезична окружења у којима се сусрећу различите културе. С обзиром на то да ученици потичу из различитих језичких и културних средина, разумљиво је што је за међународне школе важно развијање интеркултуралности и свести ученика о значају различитих култура.

Термин „интеркултуралност” означава „однос, размену и скуп динамичних токова различитих култура [...] подразумева суочавање са проблемима који се јављају у односима између носилаца различитих култура, њихово прихватање и поштовање” (Центар за интеркултуралну комуникацију). Коурова на интеркултуралност гледа као на „процес у току кога постајемо свесни и боље разумемо своју културу и културу других” (Кургова 2013: 80). Џексон наводи да приликом контаката са страном културом појединац размишља о својој и увиђа како друге културе могу да се разликују, али да не постоје „добре и лоше” културне праксе, обичаји и навике (Jackson 2005). У срединама какве су међународне школе, сви учесници у процесу комуникације морају имати свест о томе да њихова становишта утичу на квалитет интеракције и бити спремни да размотре погледе оних који долазе из различитих културних, етничких и религијских окружења (Милошевић 2017). Развијање спремности да се прихвате другачија мишљења навешће ученике да размишљају о својим ставовима и да их мењају како би остварили бољу комуникацију са вршњацима и да, како наводи Вандел, препознају разлоге неспоразума (Wandel 2002).

До разумевања окружења, одговарајућих реакција и показивања емпатије лакше ће се доћи када ученици имају прилику да се у току наставе сусрећу са различитим културним обрасцима и уколико су усмеравани да их разматрају без претходно формираних ставова. У току размене мишљења, ствара се међукултурални простор који се дефинише као „друштвени контекст или културни домен у коме се људи из различитих културних група срећу, комуницирају и остварују сарадњу” (Secombe 2016: 269). Прилике у којима је културна размена могућа воде до интеркултуралног учења, подстичу ученике да брину о другима и на тај начин доприносе својој заједници.

За постизање размене мишљења и промовисање интеркултуралности, неопходно је владање језиком. Ученици чији се матерњи језик разликује од језика на коме се одвија настава пред собом имају двоструки задатак: они уче језик док истовремено настоје да усвоје наставне садржаје на језику којим још увек у потпуности не владају (Halliday 2004). Њихова основна потреба јесте савладати језик свакодневне комуникације како би били у контакту са

вршњацима и разумели шта се дешава у школском окружењу. Већина ученика релативно брзо усвоји свакодневни говорни језик, али то није довољно за успешну комуникацију. Недовољно владање језиком може довести до тога да се не разумеју сви делови интеракције или да промакну важни делови дискурса. Стога, припремање ученика различитог нивоа знања језика да на одговарајући начин реагују у мултикултуралним срединама постаје важан образовни циљ. У контексту усвајања језика, неопходни су „како размена знања и усаглашавање ставова између група говорника различитих језика тако и успостављање контаката између различитих култура” (Lomicka 2009: 1227). Из тог разлога, промовисање интеркултурног дијалога и оспособљавање ученика да га воде постаје један од најважнијих задатака међународних школа.

1.2. Културно наслеђе у образовању

Дефиниције културног наслеђа укључују многе аспекте стваралаштва и перцепције група људи о различитим објектима, обичајима и поступцима. Европски савет дефинише наслеђе као „групу вредности наслеђених из прошлости које људи идентификују, независно од тога коме припадају, као одраз својих вредности, веровања, знања и традиције која се непрестано развија” (Council of Europe, 2005). Аплин сматра да је културно наслеђе све оно што је вредно сачувати како за садашње тако и за будуће генерације (Aplin 2007). Овај став у складу је са чланом 7 Универзалне декларације Унеска о културној разноликости, у коме се наводи да „културно наслеђе у свим облицима треба да се сачува, да му се да значај, да се пренесе на будуће генерације у својству сведочења о искуству и људским стремљењима, како би се похрањивала креативност у свој својој разноликости и развијао прави дијалог између култура”. С обзиром на то да је ‘преношење на будуће генерације’ неизоставан аспект концепта, образовање добија важну улогу у циљу његовог очувања и промовисања.

Културно наслеђе у образовању односи се на широк спектар активности које у наставу уводе продукте материјалне културе и нематеријалне баштине како би ученици разумели историју и културу одређене заједнице (Boxtel et al. 2011). Аплин истиче да се стицање сазнања о културном наслеђу може одвијати како у оквиру у ту сврху осмишљених активности, тако и у неформалним ситуацијама. У оба случаја ученицима се експлицитно или имплицитно нуде информације о примерима културне баштине (Aplin 2007). Кроз различите активности ученици се са наслеђем упознају, разумеју га, цене и уче да разумеју људе било да они потичу из исте или из различитих култура. У образовном контексту

није неопходно да наставник буде познавалац историје или уметничких карактеристика добара. Улога наставника је да уведе креативне активности које ће навести ученике да истражују и повезују садржаје. Ученици сами идентификују културна добра² и друге културне феномене, а наставник им помаже да о њима разговарају и разумеју шта они представљају за одређену друштвену заједницу. Ивон и Кушчевић (Ivon, Kušćević 2013) гледају на учење као на културни чин и истражују како пројекти инспирисани културном баштином мотивишу ученике и доприносе развоју идентитета. Културна баштина је присутна и у настави страног језика, најчешће се уводе елементи културе земље у којој се тај језик говори. Међутим, часови страног језика представљају и прилику да се више сазна о култури своје или земље домаћина. Тако, на пример, Шимшек и Елиток (Simsek, Elitok 2012) истражују употребу драмских техника како би се ученицима нижих разреда основне школе приближила културна баштина њиховог града. Калогироу (Kalogirou et al. 2020) описује пројекат у коме се ученици који су се доселили у Енглеску и усвајају енглески језик упознају са материјалном и нематеријалном баштином града у коме живе.

Развијање веза са локалном заједницом и разумевање њене културе може бити једна од главних вредности међународног образовања (Peterson 1987). Међутим, подстицање ученика у овим образовним институцијама да уче о локалној заједници недовољно је заступљен начин да им се приближи култура. Оне углавном представљају изоловане средине са ограниченим контактима са локалном заједницом. То је разлог што се често пропуштају прилике да ученици доживе и истраже аутентичну културу земље у којој живе.

2. Пројекат

Erasmus+ VIA Culture³ јесте пројекат на коме су сарађивала три универзитета (Бристолски универзитет, Универзитет Аристотел из Солуна и Универзитет из Падове) и две школе (Катејис из Кардифа и Међународна школа у Београду) у периоду од септембра 2018. до децембра 2020. Пројекат се бавио применом културне баштине у образовању и методским приступима за увођење култур-

² По Закону о културним добрима Републике Србије, она се деле на непокретна (споменици културе, просторне културно-историјске целине, археолошка налазишта и знаменита места), покретна (уметничко-историјска дела, архивска грађа, филмска грађа, старе и ретке књиге) и добра која уживају претходну заштиту („Сл. гласник РС” бр. 71/94, 52/2011 – др. закони, 99/2011 – др. закон, и 6/2020 – др. закон).

³ VIA Culture: European Cultural Heritage for Vocabulary in Action. Erasmus+ project number 2018-1-UK01-KA201-047976.

ног наслеђа у локалном, регионалном и међународном контексту. Циљ VIA Culture пројекта био је да се установи како се локална културна баштина може укључити у наставу другог или страног језика у оквиру постојећег наставног програма и на који начин уврштавање културне баштине земље домаћина може навести ученике да разумеју културу те земље. Овај рад описује три фазе имплементације пројекта спроведеног у Међународној школи у Београду⁴ и износи резултате програма који се односе на промовисање интеркултуралности и усвајања језика кроз увођење културног наслеђа у наставу.

Међународну школу у Београду похађају ученици од првог разреда основне до завршног разреда средње школе. Настава се одвија на енглеском језику. Ученици су држављани Србије или других земаља уколико им родитељи раде у Србији. Имајући у виду да ученици долазе са различитих говорних подручја, већини ученика потребни су додатни часови енглеског језика у некој фази школовања. У школи се спроводи образовни програм за стицање међународне дипломе⁵. Овај програм даје наставни оквир, а на наставницима је да, уколико то желе, у своје предмете уведу одговарајуће аспекте локалне културе.

2.1. Учесници

VIA Culture пројекат у Међународној школи у Београду извођен је у периоду од фебруара до децембра 2019. године. У пројекту је учествовао један наставник енглеског језика и две групе ученика које су биле на различитим језичким нивоима. Ученици и њихови родитељи обавештени су о циљевима и фазама пројекта и доставили су писаним путем пристанак за учествовање.

Прва група састојала се од шесторо ученика (три дечака и три девојчице) који су похађали више разреде основне школе. Свих шест ученика потицало је из Кине и њихов матерњи језик био је кинески мандарински. Ученици су били различитог узраста: два ученика имала су 11 година (ученици 1 и 2), два ученика 12 година (ученици 3 и 4), један 13 (ученик 5) и један 14 година (ученик 6). Они су се уписали у школу на почетку академске 2019–2020. године. Према Заједничком европском референтном оквиру за живе језике, били су на нивоу А1 или А2. Иако су и раније учили енглески језик, врло су слабо њиме владали, те им је било потребно пуно помоћи приликом савладавања свих језичких вештина. Како би ученицима омогућила да брже усвајају енглески језик, школа је организована додатну наставу, која је трајала по два

⁴The International School of Belgrade.

⁵The International Baccalaureate (IB), <https://www.ibo.org/>.

сата сваког дана. У току ових часова, нагласак је био на развијању језичких вештина и обогаћивању речника.

Другу групу чинили су ученици који су имали седамнаест или осамнаест година и били на завршној години школовања. Они су похађали енглески језик у оквиру програма за стицање међународне дипломе. Курс је намењен ученицима који се, према Заједничком европском референтном оквиру за живе језике, налазе на нивоу Б2 или Ц1. У пројекту је учествовало десет ученика из ове групе. Четири ученика била су из Србије (ученици 7, 8, 9 и 10), а шест из других земаља: два ученика из Кине (ученици 11 и 12) и по један из Немачке (ученик 13), Израела (14), Украјине (ученик 15) и Италије (ученик 16).

У складу са језичким нивоом ученика ове две групе, наставник је користио различит приступ за упознавање са културним наслеђем. С обзиром на то да су ученици из прве групе били почетници, са њима су примењиване драмске активности. Ученици из друге групе били су на знатно вишем нивоу, па су у овој групи уведени књижевни текстови и разговор о материјалним и нематеријалним аспектима културе.

2.2. Прва фаза: идентификација примера културне баштине

У првој фази пројекта, ученицима је представљен концепт материјалне и нематеријалне културне баштине. Њихов први задатак био је да наведу културна добра и појаве који су од значаја за средину у којој живе. Пошто су то учинили, тражили су податке о одабраним примерима и уносили их у формулар. Сваки ученик попунио је два или три формулара у току часа у присуству наставника. Уколико је изабран историјски споменик или локалитет, навођена је његова локација, кратак опис и време настанка. У случајевима када су одабрани примери припадали нематеријалној баштини, ученици су давали опис феномена и извор података. Укупно је попуњено 38 формулара и идентификовано је 28 примера: 24 примера (85,71%) припадала су материјалној култури, док су четири (14,29%) спадала у нематеријалну културну баштину. Као материјална култура препознати су храна и пиће (девет добара – 30%), историјске грађевине и споменици (шест примера – 21,69%) и једно археолошко налазиште. Нематеријална културна баштина били су познати људи (два примера), коло и азбука. Наставник је користио ученичке одговоре приликом избора културне баштине и појава које ће бити полазна основа за креирање наставних јединица.

2.3. Друга фаза: креирање наставног материјала

У току друге фазе, наставник је, уз консултацију са ученицима, сачинио две наставне јединице. Прва је названа „Дунавска прича” и изведена је са првом групом ученика. Друга наставна јединица добила је име „Суштина Београда/ Србије” и изведена је са ученицима завршне године. Обе наставне јединице имале су двојак циљ. Први је био лингвистичке природе и односио се на развијање језичке компетенције и комуникацијских вештина. Очекивало се да ће упознавање са културном баштином Србије навести ученике да постављају питања, траже додатна објашњења, износе запажања и тако уче да се изражавају на академски начин, у складу са својим језичким нивоом. Други циљ је био пружити ученицима прилику да размишљају о култури земље у којој живе, пореде је са својом културом уколико су странци, или покушају да објасне њене специфичности уколико потичу из Србије.

Наставна јединица „Дунавска прича” састојала се од пет лекција које су обрађиване у току пет седмица (од средине новембра до краја децембра 2019). Ученици су имали часове два пута седмично и сваки час је трајао 60 минута. Лекције су се заснивале на пет историјских локација на Дунаву, са миграцијом као заједничком темом. Пратећи поднаслов објашњавао је врсту миграције која је била од значаја за одговарајући пример културне баштине. Ова тема изабрана је из неколико разлога. Сталне сеобе одувек су биле значајне у Подунављу. Оне су биле различите социјалне, политичке и економске природе и обликовале су историју и културу ове области. Имајући у виду да се свих шест ученика недавно доселило у Србију, наставник је очекивао да ће им тема миграција бити интересантна и да ће их навести да говоре о свом доласку у Београд. Проучаване су следеће локације: Београдска тврђава на Калемегдану (Сведок непрекидних миграција), Земунски контумац⁶ (На трговачком путу), Смедеревска тврђава (Миграција српске средњовековне престонице), Виминацијум – Дунавски лимес⁷ (Миграција римских легионара) и Лепенски Вир (Миграција ка реци и плодном земљишту) – археолошко налазиште из периода раног неолита. Ученици су са наставником посетили све локације осим Лепенског Вира. Ово археолошко налазиште изабрано је касније, како би се показала дијахронијска перспектива миграције групе људи у пределу Дунава.

⁶Карантин, нем. *contumaz*, лат. *contumacia* (Михајловић 1972: 298).

⁷Дунавски лимес (лат. *Limes danubiensis*) представљао је границу Римског царства дуж реке Дунав (Кораћ 2014).

Наставна јединица „Суштина Београда/Србије” резултат је рада на аспекти-ма културе које су ученици препознали као значајне за окружење у коме живе. У фази идентификовања културног наслеђа и пракси, наведено је неколико примера обичаја и навика који се могу окарактерисати као нематеријална баштина (испијање кафе, производња и конзумирање ајвара). Наставник је одлучио да им та добра приближи кроз неколико текстова из дела „Водич кроз српски менталитет” Моме Капора (Карог 2009). Текстови су били на енглеском језику. Намера је била да, кроз разговоре о понашању, вредностима и ставовима припадника земље домаћина, ученици који потичу из Србије преиспитају своје ставове, а страни ученици боље разумеју културу земље домаћина.

2.4. Трећа фаза: извођење наставе и прикупљање података

У оквиру наставне јединице „Дунавска прича”, све лекције су пратиле следећи формат: уводне активности, драмске активности и постдрамске активности. Лекције би почињале увођењем речи које су биле неопходне да се разуме сврха одређеног примера културне баштине. Драмске активности састојале су се од играња улога, пантомиме, симулације и импровизације. Ученици су добијали упутства да замисле како се налазе на неком од одабраних места и размишљају о поступцима људи који су учествовали у догађајима из његове прошлости. На тај начин пружена им је прилика да и сами постану „учесници” извесних догађаја, да размишљају о њима из различите перспективе и боље их разумеју. Постдрамске активности односиле су се на прављење постера или писање кратких одломака у вези са обрађиваном темом. Материјал који су ученици правили у овој фази часа, касније су искористили за брошуру коју су назвали „Дунавске приче”. Наставник је тај материјал користио како би проценио у којој су мери ученици усвојили вокабулар, те утврдио који су аспекти примера културне баштине означени као важни и како су приказани у ученичким текстовима.

Образовни систем у коме су се ученици раније школовали утицао је на њихов доживљај драмских активности. С обзиром на то да су навикли на предавања, и овом приликом су очекивали да наставник увек има све потребне податке и да им каже шта морају да знају. Замена улога пала им је тешко: сваки пут када је од њих тражено да сами нађу одговоре и дају мишљење, они су деловали збуњено. Нису разумели важност размене мишљења нити су били спремни да раде у групи. У почетку су на драмске активности гледали као на игру. Иако су изјавили да су интересантне, ипак су их сматрали губљењем времена и често

су тражили да уче граматику. На питање зашто не желе да играју улоге, истакли су да не воле да глуме. Међутим, постепено су почели да користе прилике да се искажу кроз драмске активности, да се слободније крећу по учионици у току драме и да кроз покрет показују како су актери прича доживљавали догађаје.

Наставна јединица „Суштина Београда/Србије” састојала се од осам часова у трајању од 60 минута, у току којих су ученици: (1) саставили листу примера културне баштине; (2) читали литерарне текстове у вези са српским менталитетом, разговарали о њима и на тај начин истраживали културу земље домаћина; (3) сузили листу примера о којима ће се додатно обавестити; (4) презентовали оно што су сазнали усменим и писаним путем; и (5) коментари-сали презентације својих вршњака, добили коментаре од њих и од наставника.

Пошто су прочитали неколико текстова из књиге „Водич кроз српски менталитет”, ученици су кроз разговор настојали да нађу сличне аспекте у другим културама. Следећи корак био је увођење поређења културе са ледником (видети Hall 1976). У складу са овом аналогijом, део ледника који је изнад површине воде представља видљиве аспекте културе. Део ледника који је испод површине представља аспекте културе који нису видљиви, али су вема битни и у вези су са видљивима. Ученици су навели видљиве и невидљиве аспекте културе и настојали су да објасне њихову повезаност. У овој фази, важну улогу имао је састав групе. Ученици странци постављали су питања. Њихова питања захтевала су од ученика из Србије да преиспитају своја знања, тако да им је овај процес пружао прилику да своје свакодневне обичаје посматрају из другог угла. По налажењу веза, добили су задатак да у групи направе нацрт за билборд који би представљао суштину Београда/Србије. Пошто су презентовали своје радове и добили коментаре од вршњака, од њих се очекивало да напишу састав у коме ће објаснити процес кроз који су прошли, као и разлоге због којих одређена слика са њиховог билборда представља суштину Београда/Србије. Наставник је касније користио њихове саставе као извор података за анализу.

Подаци који су коришћени за анализу и процену успеха програма, рада ученика и њихових новостечених перспектива потичу из неколико извора: наставникових запажања док су ученици радили на активностима, разговора који су вођени по завршетку активности и података прикупљених из ученичких радова. Наставник је бележио запажања која су се односила на интеракцију за време часа. У току разговора са ученицима, дата су упутства да кажу шта су научили и да изнесу своја размишљања о култури и о наставним активностима. Разговори су снимани, што је омогућило да се забележи интеракција између учесника. Делови снимљених разговора транскрибовани су и преведени.

3. Резултати пројекта

3.1. Развијање интеркултуралности

Кроз разговоре о културној баштини, ученици су подстицани да изнесе своја запажања о култури земље домаћина, да траже тумачења за извесне поступке, да их пореде са поступцима који су карактеристични у њиховој култури те да тако упознају културу земље у којој живе, и боље разумеју културу своје земље.

У почетку су ученици из обе групе највише пажње поклањали обичајима, праксама или усвојеним навикама на које су наилазили у Србији, а које су се разликовале од оних у њиховим срединама. О неким поступцима говорили су са одушевљењем, као на пример о опуштеном начину живота или о госто-примству.

Ученик 13: Овде су људи опуштени, са пријатељима пију кафу и причају о свему.

Ученик 8: Да, ми овде волимо да проводимо време у разговору... и бринемо о другима.

Међутим, било је и обичаја који су идентификовани као необични или чак узнемирујући, на пример, показивање наклоности у јавности.

Ученик 11: У Београду, људи се љубе на улици. У Кини се људи не љубе на јавним местима или када их гледа неко из породице.

Коментар ове ученице указује на то да различита искуства и претходно усвојени културни обрасци утичу на запажња и перцепцију културе земље домаћина. Она је у разговору поменула да јој је било чудно да се људи у Србији тапшу по рамену приликом поздрављања и додирују једни друге док разговарају, издавајући тако радњу поздрављања, која је присутна у свакој култури, али се извесни покрети у току тог чина тумаче на различит начин⁸.

Честа тема били су стереотипи, попут улоге жене у друштву. Своја запажања о месту жене у Србији ученици су поредили са ситуацијом у културном контексту из кога потичу.

Ученик 15: У Украјини жена обавља све кућне послове. Увек је тако, не знам зашто. Код вас није тако.

Ученик 11: У Кини, мушкарац даје новац жени и она све плаћа.

⁸ Видети, на пример, Окслунд (2020).

Остварена интеракција била је шaljивог типа. Ученици су препознали разноликости, износили констатације, али се нису упуштали у полемику, што показује да су били свесни културних модела и прихватили разноликост.

Приликом довођења понашања у везу са одређеним системом размишљања, развијане су и вештине критичког мишљења.

Ученик 14: Кад одем код некога, стално ме питају да ли сам гладан и шта хоћу да једем.

Ученик 9: Моја бака ме стално тера да једем, каже да није имала шта да једе кад је била мала.

Ученик 14: У ресторанима су велике порције. Да ли је то у вези са страхом од глади?

Ученик 10: Није то страх од глади. Гост мора да се послужи. А у ресторан идеш да лепо једеш.

Ови коментари забележени су у току разговора о аналогiji ледника и културе. Ученици су настојали да пронађу разлоге за извесне обичаје и доведу у везу видљиве аспекте културе (нуђење храном и велики оброци) са аспектима који нису видљиви, али утичу на понашање (страх од глади). Страни ученик понудио је тумачење зашто су у ресторанима велике порције хране, док је ученица из Србије имала различито објашњење.

Ученици су своје искуство доводили у везу и са ситуацијама из прошлости. То је посебно био случај у оквиру лекције о Смедеревској тврђави, када су ученици много времена провели разговарајући о принцези (деспотици) Јерини. Наставник је од ученика тражио да замисле да су у улози владара и чланова његове породице, да опишу притиске и проблеме које су проживљавали, и да размисле како је ситуација утицала на њих.

Ученик 2: Принцезу не воле зато што је странкиња.

Ученик 5: Са њом нико неће да разговара. Усамљена је. Ја не причам добро енглески, и ја сам усамљена.

Ученик 6: Не желим да будем као ова принцеза. Нико неће да прича са њом.

Без обзира на то што у тексту који је наставник припремио није било речи искључиво о „проклетој” Јерини, ученици су својим одговорима истакли као кључну чињеницу то да је деспотица странкиња, доводећи у везу њен положај са својим тренутним искуством. Из њихових запажања да се осећају усамљено и да немају с ким да разговарају, иако су у мултикултуралној средини, постало је јасно да то искуство утиче на обраду информација.

3.2. Усвајање језика и развијање академских вештина

У раду са ове две различите групе показало се да ниво језика није пресудан за увођење културног наслеђа. Међутим, ниво језика утицао је на начин увођења наставе, избор наставног метода и постављања циљева. У првој групи, нагласак је био на увођењу вокабулара који описује баштину и на употреби прошлог времена. У другој групи, ученици су развијали академски језик кроз изношење ставова, постављање хипотеза и разматрање различитих гледишта, што су све вештине које су ученицима потребне у даљем образовању.

Пре него што су се уписали у међународну школу, сви ученици из прве групе већ су учили језик неколико година, али су слабо владали њиме. Били су изложени традиционалној настави, која се заснивала на упознавању са граматичким правилима, и мало пажње посвећивано је развоју конверзацијских вештина. Свих шест ученика избегавало је да учествује у конверзацији, а још теже им је било да започну било какав разговор. Због ниског нивоа језика није било могуће да се у наставу уведу концепти и обраде сложеније теме. Наставник је користио много визуелних средстава, што је помогло ученицима да разумеју историју културне баштине и приче које су биле у вези с њом. Међутим, када се од ученика тражило да изнесу своја виђења, били су фрустрирани што не могу да искажу мишљење. Важан аспект пројекта био је размишљање о процесу учења. Нажалост, због ниског језичког нивоа, до тога није дошло.

У току драмских активности, наставник је водио час, али је истовремено пратио како ученици учествују у раду у групи и бележио језичке аспекте које би касније требало објаснити. Настојао је да наведе ученике да користе речи које су уведене на почетку часа, али подсећање да се користе речи утицало је на интеракцију. Разговор често није био аутентичан, ученици су изговарали реченице само да би употребили претходно уведене речи, међутим, изгледало је да су задовољни што се од њих тражи да користе „тешке речи”.

Ученик 3: Знала сам све речи на тесту. Свиђају ми се часови јер сам научила пуно нових речи.

Ученик 5: Речи су биле тешке, нисам запамтио све тешке речи. Вежбао сам код куће, али на тесту се нисам сетио. Знао сам шта војник дружи у руци, али сам заборавио реч.

С обзиром на то да су ученици из друге групе били на вишем језичком нивоу, наставна јединица имала је захтевнији циљ и за њих није био проблем да разговарају о различитим елементима културе. Приликом израде билборда који представља суштину Београда/Србије, били су разочарани што њихов

билборд нису сви разумели. Касније су истакли да им недостаје познавање језика земље домаћина и да због тога њихов крајњи производ није имао смисла за говорнике српског језика. Они су предлагали слогане чија се суштина губила у преводу.

Ученик 14: Изабрали смо реченицу „Сви путеви воде у Београд” зато што ће то разумети и људи из Србије и странци.

Ученик 15: Мислим да путници неће разумети билборд. Пуно смо текста и слика ставили.

Иако се ова запажања односе на српски језик, она показују да ученици размишљају о ритму језика, превођењу значења и визуелном елементу поруке, што свакако указује на то да им је енглески језик на високом нивоу. Истицање важности да се на прихватљив начин пренесе порука представља важну карактеристику академског општења.

4. Закључак

Упознавање са културом локалне заједнице има велики потенцијал. У мултикултуралним образовним срединама, пројекти који комбинују развијање интеркултуралности и усвајање језика пружају ученицима прилику да разумеју и цене културну разноликост (Galante 2014). Упознавање са културом и културним наслеђем једне земље кроз наставу страног језика не треба свести на листу прихватљивог и неприхватљивог понашања (Walsh-Marr 2011), већ ученицима треба приближити различите аспекте културне баштине. Приликом сачињавања наставних јединица, важно је водити рачуна о томе да активности код ученика изазову динамичан однос према наслеђу и да их истовремено наведу да у њима учествују.

У међународним школама, које су мултикултуралне средине, динамичан приступ постиже се увођењем активности које подстичу стране ученике да се информишу о локалној култури, а ученике земље домаћина да објасне порекло одређених обичаја и тако заједно истражују различите перспективе. Том приликом велику улогу игра интеракција између локалних и страних студената. Ученицима који су из земље домаћина, локално културно наслеђе је блиско, о њему имају мишљење, могу да понуде тумачења, и представљају извор информација. За ученике који привремено живе у тој средини, разговор о културном наслеђу постаје начин да сазнају више о знаменитостима и боље разумеју људе са којима живе. Разговори који неизбежно следе подстичу уче-

нике да постављају додатна питања, траже објашњења, налазе недоследности у понуђеним објашњењима и трагају за другачијим виђењима окружења.

Разумевање културе може бити тежак когнитивни задатак и знање језика ограничава дубину разговора. У оквиру пројекта, разговори о културним феноменима били су могући само у језичкој групи која се налазила на вишем језичком нивоу. На овом нивоу било је могуће увести разговоре о културним особеностима Србије и подстаћи ученике да истражују разлоге настанка одређених обичаја. Од њих се добијала лична анализа и дубинска рефлексивна, истраживали су различите концепте и кроз разговор се информисали о обичајима и културним феноменима. Међутим, иако су страни ученици разговарали о различитим аспектима културе, тешко је рећи шта су стварно сазнали од својих вршњака из Србије. Они су информације добијали углавном од другова из разреда, који никако нису репрезентативна група младих људи зато што и сами имају ограничене контакте са локалном заједницом. Стога је велико питање колико виђење ових ученика може бити меродавно.

Са ученицима на нижем језичком нивоу увођење историјских знаменитости било је врло успешно и они су упознати са значајним догађајима из прошлости Србије кроз артефакте, легенде и информације о значајним личностима. С обзиром на то да је настава извођена на часу страног језика, и с обзиром на језички ниво ученика, питање је колико су уопште могли разумети значај историјских догађаја без познавања историјског контекста. Ипак, неоспорно је да су се кроз приче и податке заинтересовали за знаменитости које су проучавали.

Навођење ученика да размишљају о различитим културама и о аспектима који сваку од њих чине јединственом јесте неизоставан елемент образовања у мултикултуралним срединама. Подједнако је важно и проналажење особина које су културама заједничке. Језички ниво може да утиче на квалитет интеракције и да ограничи теме за истраживање, али никако не мора да буде препрека за увођење културног наслеђа у наставу. У случају када се примењују одговарајуће активности и изабери одговарајући аспекти културног наслеђа, онда оно свакако може представљати оквир за језичку грађу.

Литература

1. Aplin, Graeme (2007), „Heritage as exemplar: a pedagogical role for heritage studies in values education“, *Environmentalist* (27), 375–383.
2. Boxtel, Carla van, Klein, Stephan & Snoep, Ellen (2011), *Heritage education Challenges in dealing with the past*. <http://thenhier.ca/sites/default/files/Grever-Heritage-education-Challenges-in-dealing-with-the-past-2011.pdf>, 11. 3. 2022.
3. Walsh-Marr, Jennifer (2011), „Keeping up the conversation on culture: A response to Robert Courchène and others“, *TESL Canada Journal*, 29 (1), 113–120.
4. Wandel, Reinhold (2002), „Teaching India in the EFL-Classroom: A Cultural or an Intercultural Approach?“ In Byram, M. & Grundy, P., *Context and Culture in Language Teaching and Learning*. Multilingual Matters Ltd.
5. Galante, Angelica (2014), „Developing EAL Learners’ Intercultural Sensitivity Through a Digital Literacy Project“, *TESL Canada Journal/ Revue TEDL du Canada*, 32 (1), 53–66.
6. Закон о културним добрима („Сл. гласник РС” бр. 71/94, 52/2011 – др. закони, 99/2011 – др. закон, и 6/2020 – др. закон), https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_kulturnim_dobrima.html, приступљено 15. 2. 2022.
7. Ivon, H., & Kušević, D. (2013). „School and the Cultural Heritage Environment: Pedagogical, Creative and Artistic Aspects“, *C.E.P.S Journal*. Vol 3, No 2, 29–50.
8. Интеркултуралност, <http://www.cink.rs/index.php/i/76-interkulturalnost>, приступљено 5. 1. 2022.
9. Kalogirou, K., Fernée, C. L., Stamenkovic, D., & Trimmis, K. P. (2020). „A Town of Many’: Drama and Urban Heritage Landscapes as Mediums for Second Language Acquisition and Social Inclusion“, *Global Education Review*, 7 (4), 9–28.
10. Kapor, Momo (2009), *A Guide to Serbian Mentality*. Belgrade: Dereta.
11. Council of Europe. *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society* (2005), <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680083746>, 17. 4. 2021.
12. Korać, Miomir, Golubović, Snežana, Mrdić, Nemanja, Jeremić, Gordana, Pop-Lazić, Stefan (2014), *Rimski limes u Srbiji*, Arheološki institut u Beogradu, <http://viminacium.org.rs/wp-content/uploads/files/pdf/Danube%20Limes%20in%20Serbia.pdf>, приступљено 14. 2. 2021.
13. Kourova, Alla (2013), „Connecting Classrooms: Russian Language Teaching Project at UCF“, *Russian Language Journal / Русский язык*, Vol. 63, pp. 79–90.
14. Lomicka, Lara, L. (2009), „An Intercultural Approach to Teaching and Learning French“, *The French Review*, Vol. 82, No. 6, pp. 1227–1243.
15. Mihajlović, Velimir (1972), *Grada za rečnik stranih reči u predvukovskom periodu*. Prvi tom (A–Lj). Institut za lingvistiku, Novi Sad.

16. Milosevic, O. (2017), „*The Tiger’s Wife* – Promoting Intercultural Understanding“, *CLELE Journal*, Volume 5, Issue 2, 2017, URL <http://clelejournal.org/article-2-promoting-intercultural-understanding/>, pristupljeno 17. 6. 2022.
17. Oxlund, B. (2020), „An Anthropology of the Handshake“, *Anthropology Now*, 12: 1, 39–44, DOI: 10.1080/19428200.2020.1761216.
18. Peterson, Alexander Duncan Campbell (1987), *Schools Across Frontiers*. La Salle, IL: Open Court.
19. Secombe, Margaret, J. (2016), „Core values and human values in intercultural space“, *Politeja*, 44, Jagiellonian Cultural Studies Human Values in Intercultural Space, 265–276.
20. Simsek, G., Elitok Kesici, A. (2012), „Heritage education for primary school children through drama: The Case of Aydin, Turkey“, *Proceida*, 46, 3817–3824.
21. Univerzalna deklaracija UNESCO-a o kulturnoj raznolikosti, <http://www.clubunesco-belgrade.org.rs/univerzalna-deklaracija-unesco-a-o-kulturnoj-razlikosti/>, pristupljeno 14. 11. 2021.
22. Hall, Edward T. (1976), *Beyond culture*. Garden City, N. Y.: Anchor Press.
23. Halliday, Alexander Kirkwood (2004), „Three Aspects of Children's Language Development: Learning Language, Learning through Language, Learning about Language“. In J. J. Webster (ed.), *The Language of Early Childhood*: M. A. K. Halliday, pp 308–326. New York: Continuum.
24. Jackson, Mandy (2005), „The role of the host culture as a resource for developing intercultural understanding in a Dutch international secondary school“, *Journal of Research in International Education*, 4 (2), pp. 193–209.

Olja Milošević

CULTURAL HERITAGE AS A FRAMEWORK FOR DEVELOPING INTERCULTURALISM AND LANGUAGE ACQUISITION

Summary

This paper deals with introducing the cultural heritage of the host country in second or foreign language acquisition and maintains that cultural heritage could provide a framework for developing interculturalism and language skills. It presents the international Erasmus + project and the two units that were delivered in The International School of Belgrade to the two groups of students at different language levels. The implementation of the project had three phases: identifying and recording of host country cultural assets, creation of teaching activities, and teaching the two units. After each unit was taught, the students’ observations were collected and used for the eval-

uation of the project. During the class discussions, students commented on the host country's culture, about the studied assets, and about their language development. Students also recorded their comments in writing. The data was used to establish what the students learned about cultural heritage and if the units provided a framework to develop language skills.

► **Key words:** international schools, language acquisition, cultural heritage, interaction, tangible assets, intangible assets.

References

1. Aplin, Graeme (2007), „Heritage as exemplar: a pedagogical role for heritage studies in values education“, *Environmentalist* (27), 375–383.
2. Boxtel, Carla van, Klein, Stephan, & Snoep, Ellen (2011), *Heritage education Challenges in dealing with the past*, <http://thenhier.ca/sites/default/files/Grever-Heritage-education-Challenges-in-dealing-with-the-past-2011.pdf>, 11. 3. 2022.
3. Galante, Angelica (2014), „Developing EAL Learners' Intercultural Sensitivity Through a Digital Literacy Project“, *TESL Canada Journal/ Revue TEDL du Canada*, 32 (1), 53–66.
4. Hall, Edward T. (1976), *Beyond culture*, Garden City, N. Y.: Anchor Press.
5. Halliday, Alexander Kirkwood (2004), „Three Aspects of Children's Language Development: Learning Language, Learning through Language, Learning about Language“. In J. J. Webster (ed.), *The Language of Early Childhood*: M. A. K. Halliday, pp 308–326. New York: Continuum.
6. Ivon, H., & Kušćević, D. (2013), „School and the Cultural Heritage Environment: Pedagogical, Creative and Artistic Aspects“, *C.E.P.S Journal*. Vol 3, No 2, 29–50.
7. Interkulturalnost, <http://www.cink.rs/index.php/i/76-interkulturalnost>, pristupljeno 5. 1. 2022.
8. Jackson, Mandy (2005), „The role of the host culture as a resource for developing intercultural understanding in a Dutch international secondary school“, *Journal of Research in International Education*, 4 (2), pp. 193–209.
9. Kalogirou, K., Fernée, C. L., Stamenkovic, D., & Trimmis, K. P. (2020). „A Town of Many': Drama and Urban Heritage Landscapes as Mediums for Second Language Acquisition and Social Inclusion“, *Global Education Review*, 7 (4), 9–28.
10. Kapor, Momo (2009), *A Guide to Serbian Mentality*. Belgrade: Dereta.
11. Council of Europe. *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society* (2005), <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680083746>, pristupljeno 17. 4. 2021.
12. Korać, Miomir, Golubović, Snežana, Mrđić, Nemanja, Jeremić, Gordana, Pop-Lazić, Stefan (2014), *Rimski limes u Srbiji*, Arheološki institut u Beogradu, <http://>

- viminacium.org.rs/wp-content/uploads/files/pdf/Danube%20Limes%20in%20Serbia.pdf, pristupljeno 14. 2. 2021.
13. Kourova, Alla (2013), Connecting Classrooms: Russian Language Teaching Project at UCF. *Russian Language Journal / Русский язык*, Vol. 63, pp. 79–90.
 14. Lomicka, Lara, L. (2009), An Intercultural Approach to Teaching and Learning French. *The French Review*, Vol. 82, No. 6, pp. 1227–1243.
 15. Mihajlović, Velimir (1972), *Grada za rečnik stranih reči u predvukovskom periodu*. Prvi tom (A–Lj). Institut za lingvistiku, Novi Sad.
 16. Milosevic, O. (2017), „*The Tiger’s Wife* – Promoting Intercultural Understanding“, *CLELE Journal*, Volume 5, Issue 2, 2017, URL <http://clelejournal.org/article-2-promoting-intercultural-understanding/>, pristupljeno 17. 6. 2022.
 17. Oxlund, B. (2020), „An Anthropology of the Handshake“, *Anthropology Now*, 12: 1, 39–44, DOI: 10.1080/19428200.2020.1761216.
 18. Peterson, Alexander Duncan Campbell (1987), *Schools Across Frontiers*. La Salle, IL: Open Court.
 19. Secombe, Margaret, J. (2016), „Core values and human values in intercultural space“, *Politeja*, 44, Jagiellonian Cultural Studies Human Values in Intercultural Space, 265–276.
 20. Simsek, G., Elitok Kesici, A. (2012), „Heritage education for primary school children through drama: The Case of Aydin, Turkey“, *Proceida*, 46, 3817–3824.
 21. Univerzalna deklaracija UNESCO-a o kulturnoj raznolikosti, <http://www.clubunesobelgrade.org.rs/univerzalna-deklaracija-unesco-a-o-kulturnoj-razlikosti/>, pristupljeno 14. 11. 2021.
 22. Walsh-Marr, Jennifer (2011), „Keeping up the conversation on culture: A response to Robert Courchène and others“, *TESL Canada Journal*, 29 (1), 113–120.
 23. Wandel, Reinhold (2002), „Teaching India in the EFL-Classroom: A Cultural or an Intercultural Approach?“ In Byram, M., & Grundy, P., *Context and Culture in Language Teaching and Learning*. Multilingual Matters Ltd.
 24. Zakon o kulturim dobrima („Sl. glasnik RS“ br. 71/94, 52/2011 – dr. zakoni, 99/2011 – dr. zakon, i 6/2020 – dr. zakon), https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_kulturnim_dobrima.html, pristupljeno 15. 2. 2022.

Преузето: 11. 3. 2022.
Корекције: 29. 9. 2022.
Прихваћено: 30. 9. 2022.

Марија С. Недељковић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РОМАНА *ИСПОД ТАВАНИЦЕ КОЈА СЕ ЉУСПА* ГОРАНА ПЕТРОВИЋА²³

Апстракт: *Предмет рада су језичке и стилске карактеристике романа Испод таванице која се љуспа Горана Петровића. Циљ је да се уоче: (1) лингвистичка средства којима се обликује дискурс и (2) стилске специфичности романа. Језичке карактеристике разматрају се на: (1) морфолошком и (2) лексичком плану. Сваки од наведених језичких нивоа има одређене стилистичке специфичности. Резултати анализе показали су да је на морфолошком плану важно размотрити употребу: (1) глаголских времена и њихове наративне функције (перфекта, као и презента и футура I са транспонованим, претеритарним значењем) и (2) придева (са синтаксичком функцијом атрибута и именског дела предиката), а са стилском вредношћу епитета. Специфичност романа на лексичком плану показује употреба експресивне лексике (онимске лексике, твореница, позајмљеница, девербативних именица, деминутива/хипокористика, узвика, пејоратива). Наведене језичке одлике формирале су стил приповедања Горана Петровића у роману Испод таванице која се љуспа.*

Кључне речи: *језичке карактеристике, стилске карактеристике, морфолошки план, лексички план, роман, Испод таванице која се љуспа, Горан Петровић.*

¹ marija.rakovic@filum.kg.ac.rs

² Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години број 451-03-68/2022-14/200198).

³ Рад је усмено саопштен у форми реферата на XVI међународном научном скупу *Српски језик, књижевност, уметност*, одржаном на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29–30. 10. 2021).

1. Уводне напомене

Док нас упознаје са светом игроликим, свечаним, готово већ прозирним стилем, готово ритмичном, музикалном реченицом, истичући у први план догађаје из савремене историје и њене, у исто време, и неподношљиве и симпатичне елементе, Петровић твори парадокс, језгровит и веома упечатљив, који од читалаца захтева да пажљиво, са извесним напором испрате све детаље из савремене историје и да роман прочитају у контексту те историје. Не може се одолети милом, посве заводљивом Петровићевом стилу и тежњи да се уз употребу различитих стилских и језичких средстава посегне за осликавањем историјског тренутка у коме је Петровићева паланка (град Краљево) представљена као провинција без свести, лаковерна попут детета и исто тако поводљива заједница којој је неизмерно потребно да одрасте, да се еманципује и суочи са свим што је задеси, па и са самом собом, и стоички поднесе све последице тих суочавања.

Да ли бисмо, и у којој мери, ту Петровићеву паланку могли узети као метонимијску представу данашње Србије? Ако себи поставимо то питање и са озбиљношћу потражимо одговор, можда тиме управо еманципујемо паланчане у себи... (Radosavljević 2010: 173). Управо нас Радосављевићева запитаност и утисак да је Петровићев роман метонимијска представа Србије уводе у разматрање језичко-стилских одлика романа.

Језичке карактеристике разматраће се на два нивоа: (1) морфолошком и (2) лексичком. Стилске одлике у вези су са језичким. Већ само жанровско одређење Петровићевог дела представља специфичност вредну научног проматрања. Роман *Испод таванице која се љуспа* Горан Петровић назвао је „кино-новелом”, пре свега због тога што основна тема романа јесте пројекција филма у биоскопу „Сутјеска” у Краљевоу у време Титове смрти, тј. у поподневним сатима 4. маја 1980. године (у 15 сати и 4 мин.) (Ковачевић 2013: 23). Иако жанровски *Испод таванице која се љуспа* припада кино-новели, посматраћемо је као роман, с обзиром на то да начин приповедања и разоткривања свих језичких и стилских специфичности указује на то да је у питању обимније књижевно дело.

Почев од наслова поглавља, који наговештавају радњу која следи, преко надимака, па све до назива поступака и догађаја, писац приказује период Титовог политичког режима, у коме главни јунак тежи да научи папагаја Демократију да проговори. Опис радње и ликова писац чини реалистичким, са пуно детаља, стилски ефектним речима, изразима и реченицама. Текст романа указује на поетичку адекватност и функционалност одређених стилематичних елемената, попут употребе придева у функцији епитета или експресивне лексике.

Петровићев стил писања изградио се као препознатљив, па уочавање језичких и стилских одлика представља погодан материјал за лингвистичка проучавања. Познато је да, стварајући одређено књижевно дело, писац бира и прилагођава језички израз садржају тог дела и значењу које њиме жели да постигне. С друге стране, управо одређени елементи тог језичког израза, у свом понављању и варирању у свим делима једног писца, чине његов стил (језик) и поетику препознатљивим (Žurić 2014: 143). Међутим, без обзира на то, свако ново дело једног писца указује на нове језичке и стилске елементе, који, без обзира на понављања, чине стилематичне елементе.

Видно је да Петровић „своје прозе ефектно гради на подлози историјских дешавања, али да се у њима најекспресивније и најпостојаније издваја прича о драми људске судбине у времену, о условљености и преплетености историје и приче, снова и реалности, о недостатности пуноће смисла и лепоте којима валја да врхуни трајање, као и о искушењима да се она поуздано и трајно досегне и сачува. Односно, о оним заједничким, несводиво људским поривима, својствима и вредностима по којима се сваки живот постојано распознаје и памти” (Аćимов Ђвков 2010: 177). Управо у споју историје, и савременог тренутка, у борби између реалности и снова, тежњи за променом, али и немогућношћу да се живот на било који начин унапреди, ствара се приповедање погодно за лингвистичко истраживање кроз уочавање морфолошких, лексичких и стилских карактеристика. Роман *Испод таванице која се љуспа*, као и аутор Горан Петровић, показују изражајне могућности српског језика – како се са мало говори много, како се употребом језичких игара, истанчаним стилем постижу најбољи приповедни ефекти, а читалац остаје увек будан.

2. Резултати анализе корпуса

Петровићев језик је и класичан и савремен у исти мах, једноставан, али сетан и језгровит, као да је баш творен за индивидуализацију ликова у роману *Испод таванице која се љуспа*. Једноставним, али стилски ефектним реченицама, са доминантама на морфолошком и лексичком плану, описани су догађаји и ликови који чине тежиште романа насталог као резултат послератних збивања и Титовог режима. Иако са примесама историјског, свакако и политичког, роман је и лична исповест протагониста – посебно оних који се својски труде на науче папагаја Демократију да проговори – симболички узето, као и оних који читав радни век проводе у биоскопској сали или стану – остави. И што би Видосав Стевановић рекао о, по његовом мишљењу, врховним својстви-

ма прозе – да израз треба да буде сажет, прецизан, а реченице пуне, крцате звуком, бојама, мирисима и смислом, разветлене и логичне, попут музичке фразе, самосвојне и особите (Stevanović 1984: 314–315) – управо би се све наведено могло преузети као одлике Петровићевог стила писања. Наизглед једноставан, а поетски изражајан језик доприноси лепоти прозног казивања, па језик и стил чини вредним лингвистичког проматрања.

У лингвостилистичкој анализи „постоје два релативно аутономна и нужно комплементарна плана: стилематски, који је првенствено задатак лингвистике, и стилогени, који је приоритетни задатак књижевне теорије и анализе. Стилематско истраживање, које подразумева (раз)откривање структуре стилема, нужан је предуслов истраживању стилогеноме, које треба да одреди књижевну (умјетничку) вриједност датих стилема у одређеним дискурсима” (Kovačević 2000: 323). Како се стилогени могу сматрати јединице на свим језичким нивоима, разматраћемо језичка средства која су допринела стилском обликовању Петровићевог приповедног дискурса. Ако пођемо, најпре, од поднаслова прича у оквиру романа, преко симболичких представа попут папагаја Демократије или стуба, који „на својеврстан начин симболишу друкчији и бољи свијет” (Kovačević 2013a: 31), па преко употребе придева, глаголских именица, експресивне лексике, даћемо увид у језичко-стилске карактеристике романа.

2.1. Морфосинтаксички план (морфостилеми). „Morfostilistika proučava funkcionalno-stilsku markiranost morfoloških kategorija i ekspresivne vrijednosti tih kategorija” (Katnić-Bakaršić 1999: 86). Иако, на први поглед, морфолошке доминанте у роману *Испод таванице која се љуспа* представљају стандардну употребу таквих форми у књижевноуметничком функционалном стилу, стилски ефектне морфолошке категорије односе се на употребу: (1) глаголских времена (презента, перфекта и футура I) – самостално или у саоднос; и (2) придева (са синтаксичким функцијама атрибута и именског дела предиката), а стилском функцијом епитета. С обзиром на то да роман описује историјски догађај, перспектива наратора усмерена је ка том опису. Преплићу се перфекат и презент, чиме се наратор приближава читаоцима – говори о догађају из прошлости, али га осавременује формама садашњег времена, али и будућег (футур I).

Наративна функција једна је од најчешћих функција транспоновано употребљених глаголских облика. Пошто се граматичке временске метафоре обично користе у приповедању, за њих су се у граматици ustalили називи приповедачки (наративни) презент, перфект, аорист, футур. Њихова суштина је у чињеници да се један граматички облик употребљава у окружењу које

упућује на то да је дати облик употребљен изван свог основног значења (Piper, Klajn 2013: 396). У роману *Испод таванице која се љуспа* описи догађаја, радњи и ликова дати су најчешће у форми перфекта, док је приповедачки презент употребљен како би се актуелизовао историјски тренутак. Форме футура I, тј. наративног (приповедачког) футура, употребљене су као стилски обележено средство за најаву директног говора.

2.1.1. Перфекат. Од свих морфосинтаксичких категорија, најзначајнију улогу у приповедању без сумње имају глаголски облици (Kovačević 2013b: 59). Прошло време се у роману *Испод таванице која се љуспа* најчешће изражава формама перфекта, чија је примарна функција да означи прошлу радњу, с тим да се у истим синтаксо-семантичким условима јављају презент и футур I. Међутим, без обзира на употребу презента и футура I са истом семантичком функцијом, „перфекат је универзално време за обележавање прошлости” (уп. Stevanović 1986: 605; Stanojčić, Popović 2005: 386; Tanasić i dr. 2005: 390). Када су догађаји испрличани перфектом, приповедање има мирнији тон него да су испрличани приповедачким презентом или аористом (уп. Krčić 2020: 158).

У савременом српском језику перфекат све више своју функцију преноси на друге глаголске облике, што је транспоновано и у различите функционалне стилове са употребом ове глаголске форме. Али потреба за стилским варирањем, за прецизнијим значењским нијансирањем и стварањем посебних прагматичких и стилских ефеката, својствена књижевно-уметничком стилу, условљава донекле ограничену употребу перфекта, што обично није случај када су посредни други регистри, у којима су мање-више све функције текста подређене комуникативној/информативној, која обично доминира (Veljović 2016: 47). Управо потреба за нијансирањем, баш са формама перфекта, доприноси стилски ефектно употребљеном претеритарном времену у Петровићевом приповедном дискурсу.

У роману *Испод таванице која се љуспа* перфекат се среће у свим синтаксичко-семантичким околностима у којима је у употреби и у стандардном језику – обележени су примери са перфектом у индикативу и релативу, односно ситуацијама обележавања како радњи референцијалне тако и нереперенцијалне прошлости. Иако у начелу важи чињеница да приповедање у перфекту подразумева мањи степен експресивности, неутралност и често фактографски тон, показало се да овај облик на приповедном плану свакако поседује стилогеност. „Посебни стилски ефекти до изражаја долазе, пре свега, при његовој комбинацији са другим глаголским облицима” (Veljović 2016: 47), а у Петровићевом роману са презентом, футуром I и потенцијалом. Перфекат се, и од глагола несвршеног (примери под бројем 1) и од глагола свршеног вида (какви су примери под бројем 2),

готово увек, као по правилу, јавља у „ситуацијама које искључују доживљеност и ’уживљеност’ приповедача (Ковачевић 2019: 302), а њиме се у роману износе чињенице из прошлости, као у примерима:

(1) *Лаза се годинама трудио, код куће је ручавао само недељом или о празницима. Другим данима је пре зоре одлазио у закупљени магацин крај краљевачке железничке станице, упаривао је хиљаде и хиљаде цокула са две гомиле као брда велике... [...] (7); (2) Међутим, Симоновић се никада није снашао за нешто боље. Дошао је Други светски рат, Влада је отишла, догодило се немачко стрељање у знак одмазде и бесмислено англо-америчко бомбардовање, збило се ослобођење, па опет стрељање у знак одмазде, „Уранија” је постала општенародна својина, то јест друштвено предузеће за приказивање филмова „Сутјеска”, али је Симоновић остао у стану - остави (32); (3) Трговац се звао Селим Баки Аксу. Стално је ширио руке колико може више. Раздрагано је дочекао странце, старијег господина и момчића, онако како вешти Турци и дочекују муштерије, готово да их је изљубио (64); (4) Испред сале је стајао пано, велика дрвена плоча висине човека, коју је Руди Проханса за сваки пристигли филм бојио у бело, да би исписао нови наслов и имена глумаца (69); (5) Живео је тако што су га трпели у главној шалтер-сали поште. Мувао се око пултова. Изгледао је као веома запослен. Уместо других, мање стрпљивих, чекао је у редовима да плати рачун, да преда какву молбу или захтев. Паковао је веће пошиљке „за колико можеш да даш парица”. Одевао се прилично неуредно, бријао се седмично, али његови пакети су били упаковани на нарочит, уметнички начин (78–79).*

Како се у наведеним примерима описују (приповедају) прошли догађаји и ситуације „независно од њихове временске удаљености од времена када се о томе говори” (Рипер, Клајн 2013: 397), у питању је приповедачки перфекат. То сугерише и чињеница да се наративни перфекат често комбинује са неким глаголским обликом, у нашем случају са: (1) приповедачким презентом, као у примерима: *Раздрагано је дочекао странце, старијег господина и момчића, онако како вешти Турци и дочекују муштерије, готово да их је изљубио*⁴; или *Лаза је пак рачунао: грехота је да богаљи плаћају пар када им је потребна само десна или лева цокула* или (2) наративним (временским) потенцијалом, као у примеру: *Испред сале је стајао пано, велика дрвена плоча висине човека, коју је Руди Проханса за сваки пристигли филм бојио у бело, да би исписао нови наслов и имена глумаца; Ипак, измишљали су трећи, посластичар је штедео за*

⁴Примери приповедачког презента су болдирани, а примери наративног перфекта подвучени.

пут преко океана, не би ли пронашао тог јединог који је осим њега знао где се и како пружа ова тетовирана шара (55) или *Можда Симоновић заиста није схватио шта треба да каже, шта би људи волели да чују, да је довољно само оно: тра-ла-ла...* (122).

Приповедачки презент је „врло подобан за изражавање ’уживљености’ у прошле радње, а преко те карактеристике и стварање привида преношења прошлих радњи у садашњост” (Ковачевић 2019: 305). То вешто повезивање истовремених, а намах разновремених радњи, чини Петровићево приповедање динамичним: иако приповеда о историјском тренутку, приближава га читаоцима. Без обзира на то што „приповедачки крњи перфекат динамички оживљава и тренутку говора приближава догађајност коју преноси” (Бабић 2011: 179), стиче се утисак да пуне форме перфекта, које Петровић користи, не доприносе удаљавању од догађаја и ситуација о којима се говори, већ их чине актуелним и блиским читаоцима.

Наративни (временски) потенцијал користи се „за обележавање процеса који се понављао у прошлости и у том смислу алтернира са перфектом” (Stanojević, Ašić 2006: 184). То показује и пример из нашег корпуса – Проханска је редовно, изнова, исписивао најаве филмова. Ипак, за разлику од перфекта, догађаји представљени наративним (временским) потенцијалом „не могу бити актуелни у моменту говора”, тј. у питању је „неактуализованост, која се евентуално може трансформисати у актуализованост на плану успомена у прошлости која је строго одвојена од момента говора, али се никако не може транспоновати у актуелност на плану садашњости” (Stanojević, Ašić 2006: 184).

2.1.2. Презент. Поред примера у којима се јављају заједно са наративним перфектом, форме презента јављају се и самостално, тј. у оквиру засебних синтаксичких конструкција, где представљају њихову доминанту. Наиме, презент се у роману употребљава у ситуацијама када се најављује или наводи туђ говор, где приповедач дословно преноси оно што су ликови изговорили. То је још један начин да се актуелизује историјски тренутак, али и да се карактерно маркирају ликови. Управо због тога презент је врло подобан не само за осликавање битних особина лика него и за одсликавање „општих карактеристика”, тј. за представљање неких хабитуалних или општих особина и законитости, посебно кад је то подржано и употребом неодређеног личног или пак анонимног субјекта, који готово као иманентну особину имају хабитуално значење прошле ситуације представљене приповедачким презентом (Ковачевић 2019: 301). У роману се, чак, појављује и анонимни лик – Невидљиви, што је још једна потврда неодређености употребе презента.

Говор, динамичан и свевремен, услед употребе презенте, чини да читаоци упознају читав спектар различитих, а временски и животно повезаних ликова. Колико год се трудили да оно што су доживели оставе по страни и крену другим путем, у потрази за бољим животом и променама, не успевају, већ се увек враћају свако својим судбинама, баш као разводник Симоновић изнова оделу које му је шашио кројач Красић на почетку радног века или животарењу у стану – остави.

Примери употребе презенте којим се оживљава историјски тренутак и најављује или дословно преноси говор ликова (примери под 1 и 2), па самим тим и њихове карактерне особине или хабитуалне, опште законитости, јесу:

(1) *Мада овде после сваке трагедије увек има оних који се праве да не примећују такве, све нешто трепћу, шичућавају се: – Извините, који људи са ногом? (7); Извините, Држава, да вам можда државни лепак не избија на кожу, да се нисте залепили за ту столицу и сточић?! Да пошаљем момка у фабрику по мало разређивача? Човече, народ вас чека испред канцеларије! (20); Пре подне ландарате, један другог на насја уста оговарате за различитим столовима. А сад се окупљате око флаше...; Затварам сто! [...] Хоћу да цркнем, барабо, не могу да гледам како ћердаш очевину (20);*

(2) *Сачувана копија немог нитратног филма почиње тако што Лаза Јовановић подбочно стоји испред улазних врата. Његови снови су испуњени, делује поносно, осмехнут је, учестало трепће... Ипак, како позирање траје, а Лаза није навикао да буде беспослен, он се премешта с ноге на ногу, не зна шта ће с рукама, забацује полуцилиндар, чеше се по темену... При свему, неко кучиште се мота око њега, само што га не уједе. Лаза би радо да га шућне, али је свестан да то није примерено тренутку... (12); Током читавог тог „обиласка“ газда Лаза се овде-онде среће са особљем, са кочијашем који носи кофере, са момком који прти таблу леда [...] (16);*

(3) *Још ништа не знамо ко је и где седео у сали биоскопа „Сутјеска“ (40); Као што већ рекох, не могу да се сетим наслова приказаног филма. Мада, кад боље размислим, ни то не би било од пресудне помоћи, јер не могу да докучим ни шта је од свега реченог био филм, шта историја, а шта покушај да се нешто исприча (120); Издајам само део веома дугачког реда: Петронијевић... Ресавац... Станимировић... (161).*

Примери под бројем 3 репрезентују приповедачев говор. Формом презенте приповедач комуницира са читаоцима износећи своје недоумице и проблеме. Као да одјекује вапај за оним што не може да докучи, као да се преслишава, као да грчевито настоји да ни један једини детаљ не испусти. Да све буде репрезен-

тативно, динамично, и посве живо, да делује као да се дешава у том тренутку, а не временски удаљено од њега. Облицима презента се управо то и постиже.

2.1.3. Футур I. Када је о употреби глаголских облика реч, споменућемо још облике футура I. На основу издвојених примера, стиче се утисак да је употребљен нарративни футур I. Футур I уноси живост у приповедање о прошлим догађајима (уп. Krcić 2020: 159). Све су то, суштински, прошле радње, али су описане формама футура. Приповедачки футур користи се углавном од глагола свршеног вида у приповедању о уобичајеним радњама или стањима о којима је реч, односно за предочавање поступака карактеристичних за њихове носиоце у ситуацији описаној датом реченицом (Piper, Klajn 2013: 398). Такви су следећи примери:

Остаће нејасно да ли Лаза Јовановић попут других наших људи није знао да се умери или је само по природи био тврдоглав (11); Симоновић никада неће заборавити тај дан [...] (31); И још две цигарете су биле довољне да би Чкиљац закључио: – Рећи ће у магацину да сам им ја рекао да ти дају радни мантил, комада један (34); Благајница Славица је преврнула очима, осетила је да ће ово потрајати, што значи да неће стићи у фризерски салон „Солидност”, на заказан термин стављања „трајне” код Каранфиле (121); Благајница Славица, којој је Шваба Монтажа, уз силне кафице, све оне претходне године препричавао шта ће се наћи у њеном филму – реч није прозборила (175).

За разлику од претходно наведених примера, приповедач бира форме футура I и када жели да искаже радње за које се претпостављало или се претпоставља да ће се одвити у будућности. Стилски маркирану употребу футура приповедач користи као вид посредовања између последица прошлих дешавања и наговештаја будућних. То много говори и о самом приповедачу: на пророчки начин указује на догађаје који би се могли одвити у будућности, а за читаоце су они део историјског тренутка. Наведено илустрју следећи примери:

– Хоћемо ли да обиђемо оног из седмице? – Ма, чекај, неће нам деда побећи... Стани да ти испричам... (151); Не знам да ли ћете се разочарати ако дођу у ваш град и ако препознате исте људе у неколико различитих улога. Не знам ни да ли ћете се разочарати када видите Симоновићеву тачку, то његово успињање на стубе прислоњене уз централни јарбол шатре (174).

Попут вештог приповедача, на моменте делујући свезнајуће, Петровић употребом перфекта, презента и футура описује историјски тренутак Титове владавине и судбину краљевачког биоскопа „Сутјеска”, заједно са судбином свих његових радника и посетилаца. Описи догађаја, радњи и ликова вешто су

повезани у целину: све припада историји, али се осавремењује и приближава читаоцима постајући актуелна тема данашњице.

2.2. Придеви. Морфолошки план романа *Испод таванице која се љуспа* предодређује употреба великог броја придева. Имају најчешће синтаксичку функцију конгруентног атрибута и именског дела предиката, а њихова стилска вредност одређује квалитет приповедања. „Старо је правило да се добар стил, између осталог, препознаје према томе како писци, и колико, користе придеве” (Žugić 2014: 162), па је, поред квантитета, за употребу придевских јединица, важан и квалитет, јер доприноси настанку оригиналног стила писања и лепоти приповедања. Без обзира на то што се придеви са синтаксичком функцијом атрибута не налазе у позицији дисторзије⁵ (стилски обележеној форми инверзије), као процесу осамостаљивања ове врсте речи, карактеристичнијем за поетске структуре, придеви показују висок степен стилогености с обзиром на то да врше стилску функцију епитета.

Придева са „информативном” сликовитошћу је највише у роману. Они на посебан, илустративан начин предочавају читаоцима описе радњи, догађаја и ликова. Њихова синтаксичка функција је, најчешће, конгруентни атрибут (примери 1), са стилском вредношћу епитета, понекад и више њих.

Придеве са синтаксичком функцијом атрибута поделићемо у две групе: (1) праве придеве и (2) придеве који су пореклом глаголског типа. Поред правих придева, чија је стилска функција готово увек епитет, придеви пореклом од глагола, по правилу, сажимају релативну нерестриктивну клаузу, што је одлика Петровићевог стила приповедања. Прву групу чине примери под 1, а другу примери означени бројем 2:

(1) *Па, ипак, то није било ништа у односу на завршницу – на лепљење таксених марака (9); Током читавог тог „обиласка” газда Лаза се овде-онде среће са особљем, са кочијашем који носи кофере, са момком који прти таблу леда, са куварима деликатног изгледа [...] (16); Он је чак и на нарочит начин распоредио тридесетак столица на расклапање, водећи рачуна да свако ко жели да седне има и да види нешто заиста посебно: [...] жуто теме цвета хризантеме, чуваркућа која прелива из старе плаве шерпе са црвеним туфнама, смеђи чуперак пупоља младе јеле [...] (39); [...] рибарске броднице као орахове љушчице, и на далекој пучини уздисани пароброди... (58); Како су језици моћни! Атлетски немачки [...] (58).*

⁵ О дисторзији придева у поетским структурама више у: Čarkić 1999.

(2) За расходоване цокуле није било других интересената, па их је он пазарио повољно (5); [...] са укипљеним конобарима, са стаменим собарицама... [...] (16); [...] свако ко жели да седне има и да види нешто заиста посебно: разбокорену главицу купуса [...] (39); Забрекли морски теснаци, стење које гризу валови [...] (58); [...] хрускави мађарски, брбљиви српски, умиљати бугарски, непредвидљиви турски... (58); Птичицу никада није држао у кавезу, није она снурждени кућни љубимац, то је Демократија (67).

Придеви са синтаксичком функцијом атрибута приближавају читаоцима амбијент у коме се радња одвија. Употреба описних придева доприноси сликовитости приповедања, па се лако може замислити простор, али и околности које су довеле до одређених догађаја и поступака у роману. Приповедање постаје динамичније, живописније и интересантније, док је информативност исказа адекватна. Ништа не остаје замагљено, недоречено и не чини се да је било која информација редундантна, дата тек колико да се попуне странице романа.

За разлику од придева у функцији атрибута, придеви са синтаксичком функцијом именског дела предиката (примери 3) имају нешто другачију улогу у приповедању. Наиме, док претходно описани придеви дочаравају простор и радњу, придеви са синтаксичком функцијом именског дела предиката доприносе разоткривању ликова – како њихових физичких, тако и психичких особина. Наведено илуструју следећи придеви:

(3) Први, нешто старији Гаги, био је неписмен, па му је други увек читао шта то ситно пише на „титлу”, да, тамо доле... (47); Ту се налазио Врежинац. Био је тих, једва приметан, како би Гогољ на почетку Мртвих душа описа Чичикова: „...господин ни леп ни ружан, ни сувише дебео ни сувише мршав, не би се могло рећи да је стар, а не може се казати ни да је сувише млад” (52); Како су језици моћни! (58); Спрва суздржан, а онда, како би Франц и Руди низали филмску бурлеску за бурлеском, смех је био све грленији, на крају и сасвим необуздан (59); То је била та Невајда Елодија. Иначе веома лепа и веома мршава (77); Сматрало се да је несрећан и зато што није био баш најбистрији (79); Судаћи по сликама са венчања са Ђирићевом – био је још лепши (164); Једно време Ђирићева је била очајна, осећала се као потопљена фрегата [...] (164).

За карактеризацију ликова значајни су употребљени придеви. Поред тога што њихов физички изглед указује, делом, и на психичка стања и особине, придеви са синтаксичком функцијом именског дела предиката доприносе да читаоци замисле како су изгледали ликови, као и на који начин су физичке

особине предодређивале њихову судбину. За разлику од придева са синтаксичком функцијом атрибута, који се јављају само у форми позитива (*деликатан, нарочит*), придеви са синтаксичком функцијом именског дела предиката јављају се и у формама компаратива (*грленији, лепши, старији*) и суперлатива (*најбистрији*). Са стилском функцијом епитета, придеви су допринели занимљивом приповедању, као и веома сликовитом исказу, без трунке неверице да све није управо онако како је написано.

3. Стилематичност лексике

Поред наведених лингвостилистичких особина романа *Испод таванице која се љуспа*, као доминантна се може издвојити употреба *стилематичне лексике*. Под стилематичном подразумевамо стилски маркирану лексику, лексику што се може подвести под стилеме као минималне јединице стилског појачања. Да би нека лексема била препозната као стилематична, она мора „изневерити” или своју основну (општеупотребну) форму или своје основно (узуално) значење (Ковачевић 2013б: 244). У Петровићевом роману стилематичност није особина само једног типа лексике, него такав статус имају различите категорије лексике. У првом реду ту је онимска лексика, деминутиви/хипокористици, позајмљенице (преузете у свом изворном облику, без транскрибовања на српски језик), узвици и глаголске именице.

Све наведене категорије, услед стилске маркираности, сврставамо под поглавље које заједнички именујемо **експресивна (емоционално, афективно обојена) лексика**. На лексичком плану разматраћемо: (1) творенице (глаголске, деминутивне/хипокористичне/ пејоративне), (2) позајмљенице (посебну стилску маркираност показују лексеме које нису транскрибоване на српски језик), (3) онимску лексику и (4) узвике.

Експресивна лексика⁶ језичка је доминанта у роману. За обележавање експресивних лексема, ако оне чак то и нису (већ су дате са својим основним значењем), писац користи интерпункцијски знак – знаке навода. Тим поступком онеобичава лексику у роману. Тако лексеме добијају ново значење, тј. од основне добијају експресивну функцију.

Пре него што укажемо на специфична Петровићева онеобичавања лексема, указаћемо на неколике експресиве. То су: *зверке*, *пуфнуо је облачић прашине*, *узврлопише*, *провирише*, *зинуле цокуле*, *уфитиљиво бркове*, *метнуо*, *таксене марке*, *пућити*, *тромбољити*, *спаруших се*, *чекните*, *фриз*, *кочоперно*, *чвакне*, *сркуће*,

⁶ О експресивној лексичкој детаљности видети у: Ristić 2004.

глође, цокће, фуфица; Стани мало, прикане! Шта је ово!? Фушеррај! (11); Хоћу да цркнем, барабо, не могу да гледам како ћердаш очевину (20); Немаш појма, све нешто пицаниши! (49); Знате ли како је профанка спора? (81); – Па, где си ти, побегуљо моја? (106); – Швабо, замлато! (115); Његови најташи тврде да га је управо то сатрло (126).

Из наведених примера видимо да се писац определио да уместо *пријатељ* каже *прикан*, или уместо *трошити очевину* каже *ћердати*, или уместо *професорка* каже *профанка*. Такви пишчеви избори доприносе томе да се језички израз стилски обогати, да буде динамичан, а самим тим и занимљив читаоцима. Иронично-сатиричним тоном, донекле и комичним, писац остварује контакт са ликовима, али и читаоцима, износи свој став према поступцима и догађајима с обзиром на то да „најједноставнији начин да се успостави одређена типологија свесног комичног, тј. тзв. *интелектуалних видова комичног*, јесте да се узме у обзир однос аутора према предмету о коме говори” (Nikolić, Veljović 2019: 409). Управо тако писац ствара своје виђење ствари, али оставља простора да читаоци заузму свој став – било да прихватају његово виђење или да га сматрају оштрим, па и сатиричним.

Други вид експресивне лексике у роману исказан је употребом знакова навода, чиме се постиже ироничност, могло би се рећи – одређени „квазисемантички ефекат”, али се у највећој мери онобичавају неекспресивне лексеме. Таквих је знатан број. Уочавамо их у примерима: *Имао је пећку звану „краљича пећи”* (32); *... а чарапа, веша и кошуља, тога је имао колико хоћеш, да се „дуксузира”, да пет дана не мора ништа да опере...* (32); *Просто му је било жао што не може да иступи, приђе и боље „скрозира” како је изведен поруб* (33); *Бодо биоскопску карту није плаћао, стари Симоновић му је допуштао да уђе „на име”, а и он је то већ сматрао неприкосновеном привилегијом* (44); – *један трапез: „флајка” влаховца, у праињавом шимширу поред зграде СУП-а [...] (45); [...] при чему је ова ракија била мека, односно мање јака, такорећи „спортска варијанта”* (45); *Ту није имао простор да се „размахне”* (47); *У кварту Фанар, па у делу града између Бешикташа и Румели Хисара, чак и у главној улици Пери, трговци су „испод руке” нудили „живу робу” [...] (64); *Није ни сањао где може да „удоми класику”* (76); *(Само је Чекањац, током њихових биоскопских „пловиби”, кришом сакупио чак двадесет два)* (86); *Диџан је као такав имао и све бенефиције, укључујући и део „теренске дневнице” после сваке Цацине „тактичке вежбе”* (89); *Испијајући преслађене кафице, „убадајући жељнице” и заједно преврћући окрњене шољице* (91); *О чему сведоче „Листа отписаних средстава”* (92); *Његомир је**

трупкао ногама. Као да „басује” (114); *А споменути господин Ђорђевић је пред крај живота „малчице проклизао”* (132).

За „меку” ракију, писац каже да је то „спортска варијанта”, за крађу да је то посао „испод руке”, а за особу која је нестабилног душевног стања каже да је „малчице проклизала”. Видимо да ове лексеме имају готово суфемистичку функцију – њима писац настоји да ублажи негативно конотиране радње или ствари. Таквим лексемама прикрива и деловања особа женског пола која се косе да моралним кодексима. И тако, час реално, иронично, сатирично, а час ублажено, онеобичено, готово суфемистички писац боји лексику. Овакав вид онеобичавања лексике, употребом интерпункцијских знакова, при чему она постаје експресивна, чини специфичним Петровићев стил приповедања и доприноси запитаности – шта је од свега реченог реалност, а шта фикција, односно „квазиисторија”.

3.1. Творенице. Творене лексеме у српском језику као готово сталну особину носе ноту експресивности, па их разматрамо на лексичком плану. Творенице ћемо класификовати на основу: (1) врсте речи од којих су настале – стилски најдоминантније су девербативне именице, али има и деадјективних именица (*новајлија*), као и оних које творбом нису промениле врсту речи (остале су именице – *стомаклија*) и (2) значења – хипокористичко/деминутивно/пејоративно.

3.1.1. Девербативне именице. Девербативна именица представља стандардно средство за кондензовање реченичног значења у савременом српском језику. Процес језичке кондензације карактеристичан је за савремене европске језике, па и за савремени српски језик (Filipović 2016: 33). Специфичну особину Петровићевог стила писања чини употреба глаголских именица. Без обзира на то што су најчешће део административног функционалног стила, у коме се третирају као једна од доминантних језичких особина, девербативне именице у роману *Испод таванице која се љуспа* доприносе концизности, економичности исказа, при чему не долази до смањења живописности и динамичности, већ се постиже посебан стилски ефекат, који се огледа у следећим примерима, твореним додавањем суфикса *-ње* на глаголску основу:

Бљуцкање и мљацкање заспалог Бода; шушкање омотима, праскање надуваних балона жвака, грицкање семенки сунцокрета и пљуцкање љуспица на све стране, што су чинили мангупчићи [...] (108); Ђућорење заљубљених и посебно отегнуто грцање Бирићеве [...] (109); Шкрипутање расушених столица... Ђуспање старог малтера са некада лепе итрикатуре на таваници биоскопа... (109); Одлучите се! Уби нас промаја од тог вашег творизања!

(112); Али, као што је већ познато, није била ни реткост да због кафе, и још више због очијукања са благајницом Славицом, напусти свој собичак (112); Мада је чуо звукове, некога ко је наредио да га сместе у собу број седам, па је чуо шапутања доктора, ситно цангркање ампула са инјекцијама, крупније звецкање инструмената, оштро парање траке фластера, касније [...] (151).

Мање фреквентни примери девербативних именица настали су додавањем суфикса *-ниција* (*завитланиција*) или *-лица* (*чекалица*). Али, и њиховом употребом постиже се кондензовање реченичног значења, тј. номинализација исказа.

Све наведене девербативне именице као да одзвањају у уху, као да сваки звекет, свако очијукање, цвркутање и шкрипу чујемо јасно, без икаквих шума и сметњи, чиме се потврђује музикалност Петровићевог језика, о чему је раније у раду било речи. Као да су сви описани тонови додатно дочарали приповедање чинећи га живим. Као да се све одвија пред нама, а не да припада историји. Иако нису у питању чисте ономатопеје, употребу девербативних именица бисмо функционално могли повезати с њима, што на стилском плану доприноси динамичности и актуелности приповедања.

3.1.2. Деминутиви/хипокористици/пејоративи. Општепознато је да су деминутивне (умањеничке) творенице основне форме изражавања хипокористичности (Ковачевић 2013: 248). У роману су уочени следећи деминутиви: *птичица*, *мангупчић*, *фуфуца*, *живинче*, *пивце*, *жељице*, *тачкица*, *значица*, *створењеце*, *капљица*, *вуница*, *гранчица*, *дрвце*, *словца*, *облачак*, *казанче*, *плећкица*. Наведени примери творени су великим бројем деминутивних суфикса: *-ица*, *-ић*, *-чић*, *-це*, *-ак*.

Приликом проучавања лексике неког писца, деминутиви се могу уврстити у експресивну лексичку због њихове стилске и естетске улоге, јер писац, бирајући деминутиве, има намеру да оствари одређени стилски ефекат (Стојановић 2012: 204). Употреба деминутива⁷ код Петровића има циљ да представи квантитативна својства – да се омаловаже носиоци какве особине, па носе дозу ироније, чак и пејоративно значење, тј. депрецијативно или значење погрдности (уп. Ковачевић 2013б: 252) – (*мангупчић* – не исказује довољно особина да би био *мангуп*), *фуфуца* (негативна конотација) или да се не да на значају каквој ствари (*пивце*, *жељице*, *створењеце*). Деминутивне именице, по правилу, искључују спојивост са придевима којима се означава мала величина или слаб интензитет, али се у стилски маркираном контексту ови спојеви јављају [...] (Стојановић 2012: 205), као у примеру бедно мала значица (141), а све са циљем да се деградира, у потпуности, оно о чему се говори.

⁷ О деминутивима видети у: Јовановић 2010.

3.2. Онимска лексика. Посебно стилски употребљене језичке јединице јесу оне које творе имена, тачније надимке, и презимена ликова, а једним именом чине онимску лексику (уп. Ковачевић 2013б: 245). Готово сваки лик има надимак (који га додатно описује, тј. карактерно маркира), што именовањима даје посебан стилски ефекат.

Уколико почнемо са навођењем имена ликова од почетка до краја, то су све занимљивија имена, тачније – надимци, који карактерно маркирају ликове. Неки од њих су: Св. Р. Малишић звани Држава – *Презиме је онако, звучи скромно, али надимак је моћан, да не може бити моћнији* (9); семенкари Милкинац Баба Гам и Далипи Веби, доктор Миле Марковић Гроф, димничар Мушмула, Крле Абрихтер, птичица звана Демократија, Елодија Невајда, Тршутка, Фазан, Цаца Капетанка, Цицан, Чекањац, Шваба Монтажа, Божо Цугер, Мадам Пипи, Невидљиви, Ђоро. Поједини надимци, видимо, не могу се семантички назрети, тј. ликови који их носе крију свој идентитет (Елодија Невајда, Невидљиви, Ђоро), док остале предодређује занимање: Милкинац Баба Гам и Далипи Веби, Цаца Капетанка, Шваба Монтажа, Божо Цугер, Мадам Пипи. Надимци су пажљиво осмишљени – да буду звучни, па се теже памте, да опишу карактерну особину лика, али и да буду занимљиви читаоцима, па се могу сматрати правим индивидуализмима писца.

3.3. Позајмљенице. Широки спектар лексема преузетих из других језика указује на свестраност писца, као и на тежњу да се што сликовитије прикажу ликови, тј. њихови поступци и особине, као и да се укаже на различито порекло самих ликова – и оно што су „покупили” из земаља у којима су привремено боравили. Како би се приближили свету који ће их, у једном тренутку, можда посетити, Краљевчани настоје, својски се труде, да се прикажу у што бољем светлу, да звуче „модерно”, па користе лексеме страног порекла. Тако ће, на дају се, привући туристе да их посете и у њихов живот унесу какву промену. Гостима се препоручује и „страна кујна” (14), што указује на то да су странци добродошли у њихов град, као и да им се на разне начине гледа угодити и боравак учинити пријатним.

Ако стилски погледамо, Петровић употребом речи страног порекла обликује свој приповедни дискурс – именује ствари у оригиналу, не прилагођава их српском језику. Писац мисли како речи страног порекла не доводе до неразумевања текста, већ да управо таква лексика даје лепоту и оригиналност синтаксичким конструкцијама, а самим тим и стилу писања, који делује интернационално. То потврђују и читаве синтаксичке конструкције дате на страном језику, као што су: *AVE, CAESAR, MORITORI TE SALUTANT* (74);

Honóres *mutant mores, ser raro in malióres!* (109); или називи часописа, књига, новински наслови, називи марки или тржних центара: у француском часопису 'Tout-Cinéma' (33); Ух, страни језици су тежи него домаћи – говорио је, када његов другар уморан дође са посла, увек учећи у лежећем положају, држећи књигу 'Gramatica italiana', или ону 'Lo Zingarelli' – 'Vocabolario della lingua italiana', мада је у обе скривао стрипове, 'Il gatto Garfield' [...] (131); Ипак, Драган никада није научио више од стотинак речи, никад није одмакао даље од садашњег времена, од простих бројева и личне заменице 'io' (131); „Оверили” су га једне ноћи, сурово, моторном тестером „Stihl” [...] (155); Тако је писало унутра, у чланку опремљеном десетинама колор фотографија „BALCAN DREAMS BY TRSHUTKA” (162); И још поуздано знам да је сала биоскопа „Сутјеска”, почетком деведесетих година, будући смештена у самом центру града, промењеног назива: „CITY-CENTER”, давана под закуп (176). У последња два примера дословно се преносе лексеме из енглеског језика, што потврђује и присуство чистих англицизама, без транскрибовања на српски језик. Писац дословно преноси страну лексику и у приповедање уноси ноту савремености и модерности, што наведени примери и показују.

3.4. Узвици. Стилски маркиран поступак у Петровићевом роману јесте и употреба узвика. Таквим поступком постиже се ономатопејски ефекат, као и размишљања и поступци ликова, какав је пример: [...] *Држава би вртео главом и значајно понављао: „Ц-ц-ц”, док би странка трнула* (9), којим се илуструје начин размишљања Малшића Државе када треба да донесе какву одлуку, најчешће неповољну по странку.

Остали уочени примери репрезентују звукове: (1) настанак музичких тонова – *Како није имао одговарајуће музичко образовање, ти записи су били описне природе: Трукуту-трукуту... ксс-ксс... тутула-тутула... псс-псс!* (78); смех када му време није (када луда Деса, у најтужнијим моментима филма, стане грохотом да се смеје) – *Зато се и смејем, хо-хо-хо... Да ми буде, хе-хе-хе, лакше...* (96); (2) безначајност Симоновићевог говор-оправдања – *Можда Симоновић заиста није схватио шта треба да каже, шта би људи волели да чују, да је довољно само оно: тра-ла-ла...* (122); и (3) последње откуцаје срца Рудија Прохансе – *Тљ-тљ-тљ-тљ...* (наслов поглавља) (150); *Господин Руди Проханса је још неко време чуо самостално шуштање, као када филмска ролна истекне, па крај целулоидне траке ландара и производи ритмично: – Тљ-тљ-тљ-тљ...* (152).

Стилска вредност употребљених узвика, са емоционалном обојеношћу, чини Петровићев стил приповедања занимљивим савременим читаоцима. Иако сетан, меланхоличан, безизлазан тон преовладава, наведени узвици

указују на живост и могућност доживљености прошлих радњи у тренутку када о њима читамо. Дати примери показују како се узвицима могу и те како пренети различити звукови којима се дочаравају најпре душевно стање и поступци јунака, али и њихово нестајање.

4. Закључак

Разматрање језичких и стилских карактеристика романа *Испод таванице која се љупа* доприноси лингвостилистичком разоткривању приповедног стила Горана Петровића. У раду смо разматрали онеобичења на два лингвистичка нивоа: морфолошком и лексичком, а сваки се преплиће са стилским одликама приповедања. За лингвистичко истраживање значајна су била истицања: (1) глаголских облика (перфекта, презента и футура I), са наративном функцијом, (2) употребе придева и (3) експресивне лексике (њеним разматрањем са стилематичног, етимолошког и творбеног аспекта). Лексика страног порекла јавља се и без транскрибовања, па је Петровићев стил репрезент модерних приповедних токова. Посебност употребе глаголских облика огледа се у транспонованој употреби презента и футура I за означавање прошлих догађаја и радњи. Стилску специфичност чини и употреба придева глаголског типа, којим се, по правилу, сажимају релативне нерестриктивне клаузе, а да се притом не изгуби лепота приповедања и да не дође до неразумевања исказа. Без обзира на такву врсту кондензовања реченичне структуре, што се постиже и честом употребом девербативних именица, исказ је информативан, чист, звучан и мами читаоце да роман читају у једном даху.

Посебну експресивност носе деминутиви и онимска лексика. Деминутиви су на граници хипокористичности и пејоративности, а све са циљем што занимљивијег и доследнијег приказивања карактерних црта протагониста приче. Честа употреба узвика ономапојејског карактера служи да на што сликовитији начин укаже на психичка стања, живот и нестајање свих оних који су имали везе са биоскопом „Сутјеска”, Демократијом и провинцијом – градом Краљевом.

С обзиром на то да су у раду обухваћене морфолошке и лексичке одлике романа, предлог за будућа истраживања био би разматрање синтаксичких конструкција у роману *Испод таванице која се љупа* савременог писца Горана Петровића. Синтаксичко разматрање Петровићевог романа употпунило би спроведену лингвостилистичку анализу и показало да се једноставним, а живим, музикалним стилем писања постижу највећи приповедни ефекти. Горан Петровић својим стилем и забавља и подучава како ваља користити изражајне могућности српског језика.

Извор

1. Петровић, Горан (2010), *Испод таванице која се љупа*, Београд: Новости.

Литература

1. Аћимов Ивков, Милета (2010), „Трајање и прича”, *Polja – časopis za književnost i teoriju*, Novi Sad, LV, 466, [175]–177.
2. Бабић, Миланка (2011), „Језичко-стилске карактеристике збирке прича 'Смрт не боли' Моме Капора”, *Наука и политика*, зборник радова, Филолошке науке, Филозофски факултет, Пале, 5, 177–188.
3. Вељовић, Бојана (2016), „Глаголска времена за казивање прошлих радњи у роману 'Бестјелесна' Бранка Брђанина Бајовића”, *Наслеђе*, 35, Крагујевац, 45–66.
4. Журић, Јелена (2014), „Језичко-стилске карактеристике романа 'Ода мањем злу' Воје Чолановића”, *Књижевна историја*, Цетиње, 46, 152, 141–176.
5. Јовановић, Владан (2010), *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
6. Катњић-Бакрашић, Марина (1999), *Lingvistička stilistika*, Budapest: Research suport scheme.
7. Ковачевић, Милош (2000), *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
8. Ковачевић, Милош (2013а), „Двозначно (не)оглашавање демократије у роману Горана Петровића 'Испод таванице која се љупа'”, *Српски језик, књижевност, уметност*, зборник радова, I, *Вишезначност у језику*, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, I, 23–34.
9. Ковачевић, Милош (2013б), *Српски писци у озрачју стилистике*, Београд: „Филип Вишњић”.
10. Ковачевић, Милош (2019), *Стилске доминанте српских прозних писаца*, Андрићград: Андрићев институт.
11. Крцић, Ненад (2020), „Стилске вредности глаголских облика у настави српског језика”, *Књижевност и језик*, LXVII, Београд, 157–173.
12. Николић, Милка (2011), „Осамостаљивање синтаксичких поредбених конструкција у ратном роману 'Топ је био врео' Владимира Кеџмановића”, *Наука и политика*, зборник радова, Филолошке науке, Филозофски факултет, Пале, 5, [263]–272.
13. Николић, Милка, Вељовић Бојана (2019), „Језичко-стилске одлике збирке 'Обад' Љубивоја Ршумовића (пословице као стилистичка доминанта)”, *Књижевно дело Љубивоја Ршумовића*, Педагошки факултет, Ужице, 407–420.
14. Пипер, Предраг, и др. (2005), *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.

15. Пипер, Предраг, Клајн, Иван (2013), *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
16. Радосављевић, Иван (2010), „Анатомија паланке”, *Београдски књижевни часопис*, Београд, 6, 20/21, 170–173.
17. Ристић, Стана (2004), *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
18. Станојевић, Веран, Ашић, Тијана (2006), *Семантика и прагматика глаголских времена у француском језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
19. Станојчић, Живојин, Поповић, Љубомир (2005), *Граматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
20. Стевановић, Видосав (1984), „После десет година”, у: *Рефуз мртвак, изабрана проза Видосава Стевановића*, књ. 1, Београд, Крагујевац: Српска књижевна задруга, Светлост, 309–319.
21. Стевановић, Михаило (1986), *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*, Београд: Научна књига.
22. Стојановић, Милица (2012), „О стилској вредности именичких деминутива у Андрићевим приповеткама”, *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу*, Филолошки факултет Бања Лука, VI, 203–209.
23. Филиповић, Весна (2016), „Девербативне именице са каузалним значењем у публицистичком и књижевноуметничком функционалном стилу”, *Наш језик*, књ. 47, св. 3/4, Београд: Институт за српски језик САНУ, 33–47.
24. Чаркић, Милосав (1999), „Неки стилистичко-семантички аспекти дисторзије придева у поетским структурама”, *Наш језик*, књ. 33, св. 1/2, Београд: Институт за српскохрватски језик, 138–148.

Marija S. Nedeljković
University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts

LINGUO-STYLISTIC CHARACTERISTICS OF THE NOVEL *UNDER THE PEELING CEILING* BY GORAN PETROVIĆ

Summary

The subject of the paper is the linguistic and stylistic features of the novel *Under the Peeling Ceiling* by Goran Petrović. The aim is to learn: (1) linguistic means used to shape discourse and (2) stylistic specificities of the novel. Linguistic features are considered on: (1) morphological and (2) lexical level. Each of the mentioned language levels has certain stylistic specificities. The results of the analysis showed that, on the morphological level, it is important to consider the use of: (1) verb tenses and their narrative functions (perfect, as well as present and future and with a transposed, preterite meaning) and (2) adjectives (with the syntactic function of attribute and noun part of the predicate), and with the squeeze value of the epithet. The specificity of the novel on the lexical level is shown by the use of expressive lexis (onymic lexis, creations, loanwords, deverbative nouns, diminutives/hypocoristics, exclamations, pejoratives). The aforementioned language features formed the style of Goran Petrović's narration in the novel *Under the peeling ceiling*.

► **Key words:** linguistic features, stylistic features, morphological plan, lexical plan, novel, *Under the peeling ceiling*, Goran Petrović.

Primary Source

1. Petrović, Goran (2010), *Ispod tavanice koja se ljuspa*, Beograd: Novosti.

References

1. Aćimov Ivkov, Mileta (2010), „Trajanje i priča”, *Polja – časopis za književnost i teoriju*, Novi Sad, LV, 466, [175]–177.
2. Babić, Milanka (2011), „Jezičko-stilske karakteristike zbirke priča 'Smrt ne boli' Mome Kapora”, *Nauka i politika*, zbornik radova, Filološke nauke, Filozofski fakultet, Pale, 5, 177–188.
3. Čarkić, Milosav (1999), „Neki stilističko-semantički aspekti distorzije prideva u poetskim strukturama”, *Naš jezik*, knj. 33, sv. 1/2, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 138–148.

4. Filipović, Vesna (2016), „Deverbativne imenice sa kauzalnim značenjem u publicističkom i književnoumetničkom funkcionalnom stilu”, *Naš jezik*, knj. 47, sv. 3/4, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 33–47.
5. Jovanović, Vladan (2010), *Deminutivne i augmentativne imenice u srpskom jeziku*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
6. Katnić-Bakrašić, Marina (1999), *Lingvistička stilistika*, Budapest: Research support scheme.
7. Kovačević, Miloš (2000), *Stilistika i gramatika stilskih figura*, Kragujevac: Kantakuzin.
8. Kovačević, Miloš (2013a), „Dvoznačno (ne)oglašavanje demokratije u romanu Gorana Petrovića 'Испод таванице која се љуспа'”, *Srpski jezik, književnost, umetnost*, zbornik radova, I, *Višeznačnost u jeziku*, Filološko-umetnički fakultet, Kragujevac, I, 23–34.
9. Kovačević, Miloš (2013b), *Srpski pisci u ozračju stilistike*, Beograd: „Filip Višnjić”.
10. Kovačević, Miloš (2019), *Stilske dominante srpskih prozних pisaca*, Andrićgrad: Andrićev institut.
11. Krcić, Nenad (2020), „Stilske vrednosti glagolskih oblika u nastavi srpskog jezika”, *Književnost i jezik*, LXVII, Beograd, 157–173.
12. Nikolić, Milka (2011), „Osamostaljivanje sintaksičkih poredbenih konstrukcija u ratnom romanu 'Top je bio vreo' Vladimira Kecmanovića”, *Nauka i politika*, zbornik radova, Filološke nauke, Filozofski fakultet, Pale, 5, [263]–272.
13. Nikolić, Milka, Veljović Bojana (2019), „Језичко-stilske odlike zbirke 'Obad' Ljubivoja Ršumovića (poslovice kao stilistička dominanta)”, *Književno delo Ljubivoja Ršumovića*, Pedagoški fakultet, Užice, 407–420.
14. Piper, Predrag i dr. (2005), *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*, Beograd, Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska.
15. Piper, Predrag, Klajn, Ivan (2013), *Normativna gramatika srpskog jezika*, Novi Sad: Matica srpska.
16. Radosavljević, Ivan (2010), „Anatomija palanke”, *Beogradski književni časopis*, Beograd, 6, 20/21, 170–173.
17. Ristić, Stana (2004), *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku (teorijske osnove i normativno-kulturološki aspekti)*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
18. Stanojčić, Živojin, Popović, Ljubomir (2005), *Gramatika srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
19. Stanojević, Veran, Ašić, Tijana (2006), *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
20. Stevanović, Mihailo (1986), *Savremeni srpskohrvatski jezik II. Sintaksa*, Beograd: Naučna knjiga.
21. Stevanović, Vidosav (1984), „Posle deset godina”, u: *Refuz mrtvak, izabrana proza Vidosava Stevanovića*, knj. 1, Beograd, Kragujevac: Srpska književna zadruga, Svetlost, 309–319.

Марија С. Недељковић

22. Stojanović, Milica (2012), „O stilskoj vrednosti imeničkih deminutiva u Andrićevim pripovetkama”, *Filolog – časopis za jezik, književnost i kulturu*, Filološki fakultet Banja Luka, VI, 203–209.
23. Veljović, Bojana (2016), „Glagolska vremena za kazivanje prošlih radnji u romanu 'Bestjelesna' Branka Brđanina Bajovića”, *Nasleđe*, 35, Kragujevac, 45–66.
24. Žurić, Jelena (2014), „Jezičko-stilske karakteristike romana 'Oda manjem zlu' Voje Čolanovića”, *Književna istorija*, Cetinje, 46, 152, 141–176.

Преузето: 30. 9. 2022.
Корекције: 17. 11. 2022.
Прихваћено: 21. 11. 2022.

Сања Р. Милићевић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за русистику

ОБРАЗОВНА ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ У ДОМЕНУ НАСТАВЕ СТРАНИХ ЈЕЗИКА

Апстракт: У раду се анализира заступљеност наставе страних језика у образовном систему Републике Српске. Будући да основно образовање представља први и обавезни образовни степен у којем се сусреће настава страних језика, приликом анализе испитује се повезаност образовне језичке политике на овом степену образовања са друштвеним процесима и међународном позицијом страних језика који се изучавају у Републици Српској. Доступни подаци упоређују се са ранг-листом глобалног утицаја свјетских језика и анализирају се сличности и разлике у исходима учења по завршетку основног образовања. Указује се на основне проблеме образовне језичке политике у Републици Српској, који се односе на наставу страних језика, а међу којима се као кључни издвајају проблеми системског прикупљања и анализе података из ове области.

Кључне ријечи: настава страних језика, језичка политика, основно образовање, страни језици, образовни систем.

0. Увод

Проблеми језичких образовних политика и језичке политике уопште посљедњих деценија представљају веома важан фактор у друштвеним процесима готово свих европских земаља. Питања односа према језику у оквиру образовних, а самим тим и државних система, у земаљама Европе уређена су различитим нормативним актима који имају неједнак друштвени престиж, о чему је већ доста писано (в. Spolsky 2009; Gricenko, Kirilina 2014; Alpatov 2014; Filipović 2014).

¹ sanja.milicevic@ffl.unibl.org

Иако легислативни оквири државне језичке политике могу бити у већој или мањој мјери видљиви у функционисању државних система, њихов утицај на језичко образовање неминован је чак и у оним земљама у којима ти оквири нису јасно дефинисани. Како наводи В. Алпатов, чак и онда када власт не предузима никакве посебне мјере за ширење или потискивање неких језика, оно се ипак спроводи посредством образовне политике или средстава јавног информисања (2013: 8).

Питање наставе страних језика ослања се како на општу (државну) језичку политику тако и на општу образовну политику. У литератури је већ истицано да „једно од значајнијих питања у којима се рефлектује општа образовна политика јесте и оно које се тиче статуса, односно понуде и избора страних језика у школама” (Durbaba 2014: 51).²

У овом раду покушаћемо да, путем анализе заступљености страних језика у образовном систему Републике Српске и нормативних аката којима је ова област уређена, одредимо основне карактеристике образовне језичке политике у домену наставе страних језика у Републици Српској. Будући да основно образовање представља први и обавезни образовни степен у којем се сусреће настава страних језика те да у средњем образовању њено присуство може бити условљено различитим факторима, као што су одабир профилног занимања или наставни план, анализа ће бити усмјерена само на заступљеност страних језика у основним школама и корелацију између језичке образовне политике и друштвених процеса.

1. Језичка политика и друштвени процеси

Језичка политика се као појам јавља у другој половини 20. вијека и у својим зачецима била је првенствено усмјерена на стандардизацију и описивање постојећих језика. У новије вријеме, она се окреће новим питањима „усљед пораста утицаја невладиних и надвладиних међународних организација и са јачањем концепта људских и језичких људских права, теорија и пракси језичке политике и планирања” (Filipović 2014: 19). Наведене околности одредиле су не само предмет језичке политике него и сферу међусобних утицаја ове дисциплине и различитих друштвених фактора, као што су геополитика, религија,

²У погледу становишта са којих се може прилазити наведеном проблему, издвајају се сљедећи приступи: (а) као аспекту образовне политике уопште, а посебно (б) као аспекту језичке образовне политике, (в) као легислативном питању (анализом актуелних закона и подзаконских аката који регулишу ову област) и, коначно, (г) као предмету научног проучавања (Durbaba 2014: 51).

психологија и слично. Тако, поједини руски истраживачи истичу да теоретска база језичке политике данас захтијева обнову која би у обзир узела процесе изазване глобализацијом и новим геополитичким условима (Gricenko, Kirilina 2014: 95; Glumova 2018: 31).

Условљеност језичке политике глобалним друштвеним процесима и геополитичким околностима на најбољи начин илуструје Семјуел Хантингтон ставом да је „током цијеле историје распоdjела језика у свијету одражавала распоdjелу власти у свијету” (2014: 122).³ Да се поменута распоdjела односи и на позицију језика у образовању потврђује и оцјена Б. Сполског о томе да „језичка политика коју усвоји образовни систем несумњиво представља једну од најмоћнијих сила у менаџменту језика” (2009: 90). Свијест о важности оваквих процеса може постати покретачка снага озбиљне језичке политике једне државе исто као што недовољно посвећивање пажње или чак потпуно игнорисање наведених друштвених кретања, са друге стране, може оставити озбиљне негативне посљедице по образовни систем, као и по језички идентитет народа.

Један од чинилаца који могу јасно илустровати утицај глобалних друштвених процеса на језичку политику јесте позиција страних језика у образовном систему, будући да би њихово присуство и заступљеност, по правилу, требало да буду одраз друштвених потреба и међународне позиције сваког од тих језика.

2. Језичка политика Републике Српске у домену страних језика

Поред несумњиво најважнијих задатака образовне језичке политике, који се тичу очувања матерњег језика и јачања његове улоге у заједници, велики значај имају и они задаци који се тичу домена наставе страних језика. Језичка образовна политика, како је већ истакнуто, нуди одговоре на питања да ли ће и у којој мјери поједини страни језици бити присутни у образовном систему (Filipović 2014: 24; Durbaba 2014: 51).

У основном образовању Републике Српске присутна је настава два страна језика, који су у Наставном плану дефинисани као први и други страни језик. Закон о основном образовању и васпитању Републике Српске, као ни други нормативни акти Министарства просвјете и културе Републике Српске, не одређује начин избора првог страног језика. Међутим, будући да је у Наставном

³ Природно, ова појава највише долази до изражаја када је ријеч о ширењу такозваних великих језика, код којих међународно ширење, којим се јача економски, идеолошки и културни утицај, представља политички фактор, односно средство тзв. меке моћи (в. Crystal 2003; Nye 2004; Alpatov 2014).

плану за основно васпитање и образовање (НП 2021) и Закону о основном образовању и васпитању (ЗООВ, чл. 106), наведено да се први страни језик изучава већ од прве тријаде основног образовања, а да је Наставним програмом (НПЕ 2021) за прву тријаду основног образовања обухваћен само енглески језик, очигледно је да статус првог страног језика у свим основним школама има управо енглески језик.

Избор другог страног језика дефинисан је чланом 40. Закона о основном образовању и васпитању Републике Српске, и то на следећи начин:

- (1) Први и други страни језик изучавају се у складу са наставним планом и програмом.
- (2) Одлуку о другом страном језику у школи доноси школски одбор на приједлог наставничког вијећа, уз претходно прибављену сагласност Министарства најкасније до краја јуна текуће године за наредну школску годину.
- (3) Школа је дужна да, прије упућивања захтјева Министарству, спроведе анкету међу ученицима који ће од септембра похађати наставу шестог разреда и њиховим родитељима, те на основу резултата спроведене анкете, већине захтјева родитеља, друштвених потреба и кадровских могућности затражи сагласност за увођење одређеног другог страног језика.
- (4) Активности из ст. 2. и 3. овог члана спровode се ако школа први пут уводи други страни језик (ЗООВ, чл. 40).

Наведене одредбе Закона јасно указују на то да је избор другог страног језика у искључивој надлежности школе,⁴ као и на то да је, поред анкете, изучавање страног језика често условљено кадровским могућностима. Управо кадрoвске могућности као чинилац у одабиру страног језика могу бити нарочито проблематичне у ситуацијама када је у школи запослен само један наставник другог страног језика, због чега тај језик постаје једини изборни предмет, који на тај начин добија статус обавезног предмета.

У основном образовању Републике Српске статус другог страног језика имају њемачки, руски, француски и италијански језик. Према подацима које нам је за потребе овог истраживања уступило Министарство просвјете и културе Републике Српске, а који се односе на школску 2021/2022. годину, заступљеност ових језика у школама показује изразиту неравномјерност: ње-

⁴ На постојање сличног проблема указује истраживање О. Дурбабе, спроведено у појединим дијеловима Србије: „Избор страног језика у ингеренцији је школе, што значи да практично не постоји ниједна инстанца која би се бавила равномерном расподелом страних језика у оквиру мањих географских и административних целина као што су општине, па чак и одређени (или на неки начин повезани) делови округа, а у којима постоје и делују школске управе” (2014: 66).

мачки језик изучава се у 137 основних школа, руски језик у 47, француски у 15 и италијански језик у осам основних школа.⁵

Други страни језик	Број школа у којима се изучава	Процент
Њемачки језик	137	73,26%
Руски језик	47	25,13%
Француски језик	15	8,02%
Италијански језик	8	4,28%

Табела 1: Преглед заступљености страних језика у основним школама у Републици Српској

Доминацију њемачког језика могуће је објаснити друштвеним и економским потребама, као и све активнијим контактима са њемачким говорним подручјем. Ипак, узимајући у обзир да је овај језик присутан у чак 73,26% основних школа, поставља се питање да ли би тенденција раста његове заступљености могла довести до потпуног потискивања свих осталих страних језика из образовног система. Иако је сасвим разумљиво да друштвене потребе треба да буду стратешки оријентир језичке политике у домену наставе страних језика (Glumova 2018: 31), под њима не треба подразумевати само економске већ и потребе за упознавањем са културним, научним и другим достигнућима одређеног говорног подручја.⁶ На примјер, истраживање гло-

⁵ За потпунији увид у заступљеност појединих језика у образовном систему неопходно би било прикупити податке о броју ученика који изучавају сваки од наведених језика, узимајући у обзир варијације у броју ученика у школама. Као илустрација може послужити примјер руског језика, за који је анализа заступљености спроведена у Републичком педагошком заводу за потребе округлог стола „Руски језик у образовном систему Републике Српске: стање и изазови”, одржаног у октобру 2021. године на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Наиме, иако се руски језик изучава у 25% основних школа у Републици Српској, проценат ученика који уче руски језик износи свега 19% због чињенице да је овај језик заступљен у регијама са мањим бројем ученика: Бирач, Херцеговина и Сарајевско-романијска регија. Проблематична је и неравномјерност у заступљености по регијама будући да је наведено истраживање показало да у Приједорској регији руски језик изучава 5,10% ученика, док у регији Бирач овај језик учи чак 75,38% основаца.

Иако смо током овог истраживања затражили податке о броју ученика који изучавају остале стране језике, добили смо информацију да такве анализе до сада нису спровођене и да не постоји прецизна статистика о броју ученика који уче поједине стране језике.

⁶ У литератури је запажено да приликом разраде језичке политике треба узимати у обзир чињеницу да страни језик поставља идеолошки вектор концептуализације процеса и појава и на тај начин постаје катализатор културних и вриједносних трансформација (Gricenko, Kirilina 2014:

балне конкурентности свјетских језика, које је у 2020. години спроведено на Институту за руски језик „А. С. Пушкин” у Москви, показало је да се међу 12 водећих свјетских језика, поред енглеског, налазе три језика која се изучавају у школском систему Републике Српске: француски, руски и њемачки⁷. Притом, њихов редослијед на ранг-листи конкурентности у потпуној је супротности са заступљеношћу у нашем образовном систему. Тако, у индексу глобалне конкурентности француски заузима треће, руски пето, а њемачки језик осмо мјесто (GK-Indeks 2020: 18).

Када је ријеч о заступљености часова страног језика у наставном процесу, Наставним планом и наставним програмима предвиђено је да се и први и други страни језик изучавају у једнаком броју часова, односно у фонду од два часа седмично. Иако учење првог страног језика започиње већ у првој тријади основношколског образовања те ученици енглески језик изучавају двије године дуже у односу на други страни језик, наставни програми не предвиђају значајне разлике у очекиваним исходима учења по завршетку деветог разреда основне школе.

Исходи учења страних језика на крају 9. разреда основне школе	
Енглески језик	Ученици деветог разреда основне школе ће моћи/знати/умјети да савладају, у говорној и писаној комуникацији, програмске садржаје дате у Наставном плану и програму, развијајући и унапређујући истовремено све језичке вјештине. Ученици треба да активно учествују у разговору (уз одређену помоћ наставника). Ученици треба да разумију изоловане реченице и често кориштене ријечи из подручја од непосредног личног интереса; да могу комуницирати у једноставним и уобичајеним ситуацијама о познатим темама и активностима; да могу једноставно описати аспекте свог образовања, непосредну околину и садржаје у оквиру задовољавања својих потреба. (НПЕ 2021)

100). Овакав методолошки приступ разради језичке политике неопходан је, прије свега, у контексту утицаја глобалног енглеског језика на српски језик, али истовремено представља значајно полазиште за систематичнији приступ образовној политици у домену осталих страних језика који су присутни у образовном систему.

⁷Истраживање је обухватило шест параметара: број говорника, број међународних организација у којима се језик користи, број научних публикација, број средстава јавног информисања, број корисника интернета и број сајтова на интернету (в. GK-Indeks 2020).

<p>Руски језик</p>	<p>Ученици деветог разреда основне школе ће моћи да савладају, у говорној и писаној комуникацији, програмске садржаје дате у Наставном плану и програму, развијајући и унапређујући истовремено све језичке вјештине. Ученици треба да препознају гласове, нагласак, ритам, интонацију руског језика и стекну навиклу слушања текстова на овом језику, да учествују у разговору и повезано говоре, да препознају смисао текста који садржи познате информације, као и да примијене основна правописна правила у састављању кратких (вођених или самосталних) текстова. Ученици треба да разумију и користе познате свакодневне изразе и једноставне фразе које се односе на испуњавање конкретних потреба. Могу да представе себе и друге особе, и да одговарају на питања о себи и другима, и о особама које познају, тј. стварима које посједују. Могу да воде разговор под условом да саговорник говори полако и разговоријетно и да је спреман да помогне, те да повежу наставне садржаје са властитим животним искуством (одговоре на питања о професији, науци, технологији, различитим истраживањима, медијима и њиховом значају и утицају на живот младих, о значају савремене науке и технологије у модерном друштву, о путовањима, омиљеним дестинацијама, о свом будућем занимању, начину избора занимања, о најтраженијим занимањима данашњице и сл.) (НПР 2021)</p>
<p>Њемачки језик</p>	<p>Ученици деветог разреда владају, у говорној и писаној комуникацији, програмским садржајима датим у Наставном плану и програму, развијајући и унапређујући истовремено све језичке вјештине. Ученици активно учествују у разговору (уз одређену помоћ наставника), започињу и воде једноставан разговор, сналазе се у једноставном рутинском говору, преносе и разумију идеје и информације о познатим темама у предвидивим свакодневним ситуацијама. У стању су да разумију питања, упутства, саопштења, те да издвоје битне информације. У монолошком излагању, једноставним ријечима могу изразити како се осјећају, описати свакодневне аспекте свог окружења, описати једноставне активности, свакодневне радње, изнесе своје планове, и једноставним дескриптивним реченицама говоре о предметима и стварима које посједују. Укратко, ученици су у стању да се једноставним реченицама изразе о свим темама предвиђеним наставним програмом. (НПЊ 2021)</p>

Француски језик	Ученици деветог разреда основне школе треба да савладају, у говорној и писаној комуникацији, програмске садржаје дате у Наставном плану и програму, развијајући и унапређујући истовремено све језичке вјештине. Ученици треба да активно учествују у разговору (уз одређену помоћ наставника). Ученици треба да разумеју изоловане реченице и често кориштене ријечи из подручја од непосредног личног интереса, могу комуницирати у једноставним и уобичајеним ситуацијама о познатим темама и активностима и једноставно описати аспекте свог образовања, непосредну околину и садржаје у оквиру задовољавања својих потреба. (НПФ 2021)
Италијански језик	Ученици деветог разреда основне школе треба да савладају, у говорној и писаној комуникацији, програмске садржаје дате у Наставном плану и програму, развијајући и унапређујући истовремено све језичке вјештине. Ученици треба да активно учествују у разговору (уз одређену помоћ наставника). Ученици треба да разумеју и користе познате свакодневне изразе и једноставне фразе које се односе на испуњавање конкретних потреба. Могу да воде разговор под условом да саговорник говори полако и разговоријетно и да је спреман да помогне. (НПИ 2021)

Табела 2: Преглед исхода учења страних језика према наставним програмима за основно васпитање и образовање Републике Српске

Иако би се готово потпуна истовјетност исхода учења свих страних језика могла објаснити усклађеношћу са појединим међународним документима који уређују ову област (в. CEFR, internet; EJP 2003), непостојање напреднијих компетенција енглеског језика (предвиђени ниво знања за све језике је А2) и поред знатно дужег периода учења, као и неравномјерна заступљеност различитих језика у основним школама, указују на одсуство планског осмишљавања језичког образовања на овом степену образовања.

3. Закључак

Настава страних језика као средство оспособљавања за међукултурну комуникацију у савременим околностима од изузетног је значаја за све етапе образовања. Када је ријеч о Републици Српској, као основни проблеми образовне језичке политике у домену наставе страних језика могу се издвојити следећи:

3.1. Непрецизна дистинкција између првог и другог страног језика у погледу избора, фонда часова и исхода учења. Поред тога што Закон о основном образовању и васпитању Републике Српске не предвиђа начин избора првог страног језика, настава енглеског језика се, упркос увођењу већ од трећег разреда основне школе, изводи у једнаком броју часова као и настава другог страног језика, а исходи учења, као и очекивани ниво познавања језика, на крају основног образовања су уједначени.

3.2. Потпуна доминација њемачког језика. Без обзира на начело вишејезичности, које подржавају и потенцирају европске институције, потискивање појединих страних језика у корист оних доминантнијих појављује се као посљедица недовољно дефинисаних правила избора другог страног језика, али и двају других проблема, које наводимо у наставку.

3.3. Непостојање одговарајућих инстанци надлежних за равномјерну расподјелу страних језика на нивоу школа, општина и регија. Будући да се избор другог страног језика налази у надлежности школа, заступљеност различитих језика често је условљена спољашњим факторима, као што су законом дефинисане кадровске могућности, али и традиција изучавања одређеног језика и други чиниоци, који често не корелирају са глобалним статусом страних језика.

3.4. Непостојање евиденције и статистике о броју ученика који уче појединачне стране језике. Иако је велика неусклађеност у заступљености страних језика очигледна на основу податка да се њемачки језик учи у 73,26% школа, док су други страни језици заступљени у процентима који се крећу између 4% и 25%, из анализе података о броју ученика који уче руски језик јасно је да је овај параметар знатно релевантнији у оцјени постојећег стања. Због тога се недостатак овакве евиденције може сматрати једним од коријена проблема образовне језичке политике када је ријеч о настави страних језика.

Прикупљени подаци, као и непостојање или недоступност појединих података, указују на потребу за прецизнијим и темељнијим осмишљавањем јасне образовне језичке политике у домену наставе страних језика, приликом којег је потребно узети у обзир искуства земаља са јасном лингвополитичком стратегијом, као и услове глобализације и постојеће свјетске ранг-листе утицајних језика, али је истовремено неопходно консултовање експерата који би разрадили одговарајућу научну аргументацију као темељ даљег планирања. Да

би се то постигло, кључно је, за почетак, осмислити одговарајући механизам систематског прикупљања података који би омогућили потпунији увид у стање у овој области.

Извори

1. ЗООВ: Закон о основном образовању и васпитању Републике Српске, Службени гласник Републике Српске бр. 44/17.
2. НП 2021: Наставни план и програм за основно васпитање и образовање, Службени гласник Републике Српске бр. 79.
3. НПЕ 2021: Наставни програм за наставни предмет Енглески језик за IX разред основне школе, Службени гласник Републике Српске бр. 79. Прилог бр. 19.
4. НПИ 2021: Наставни програм за наставни предмет Италијански језик за IX разред основне школе, Службени гласник Републике Српске бр. 79. Прилог бр. 35.
5. НПЊ 2021: Наставни програм за наставни предмет Њемачки језик за IX разред основне школе, Службени гласник Републике Српске бр. 79. Прилог бр. 23.
6. НПР 2021: Наставни програм за наставни предмет Руски језик за IX разред основне школе, Службени гласник Републике Српске бр. 79. Прилог бр. 31.
7. НПФ 2021: Наставни програм за наставни предмет Француски језик за IX разред основне школе, Службени гласник Републике Српске бр. 79. Прилог бр. 27.

Литература

1. Алпатов, Владимир (2013), „Језикова политика в современном мире”, *Научный диалог*, № 5(17), Филология, 8–28.
2. Алпатов, Владимир (2014), „Језикова политика в России и мире”, *Језикова политика и језиковые конфликты в современном мире*, Москва: Институт языкознания РАН, 11–24.
3. ГК-Индекс (2020): *Индекс положения русского языка в мире; индекс глобальной конкурентоспособности (ГК-Индекс), индекс устойчивости в странах постсоветского пространства*. Сост. А. Л. Арефьев, Д. А. Горбатова и др. под ред. М. А. Осадчего, Москва: Государственный институт русского языка им. А. С. Пушкина.
4. Глумова, Елена (2018), „Језикова политика Российской Федерации в области обучения иностранным языкам”, *Језикова политика и лингвистическая безопасность*, Нижний Новгород: НГЛУ, 30–37.
5. Гриценко, Елена, Алла Кирилина (2014), „Језикова политика в условиях глобализации”, *Језикова политика и језиковые конфликты в современном мире*, Москва: Институт языкознания РАН, 95–114.

6. Дурбаба, Оливера (2014), „Аспекти језичког планирања на нивоу локалне заједнице: приказ једне студије случаја”, *Језици у образовању и језичке образовне политике*, Београд: Филолошки факултет.
7. ЕЈП (2003), Литл, Д., Перклова, Р. *Европски језички портфолио за наставнике и менторе*, Министарство просвете и науке, Подгорица (преводилац: Соња Шпадијер).
8. CEFR (2001), *Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching, assessment*, Council of Europe. Modern languages division, Strasbourg. <https://rm.coe.int/1680459f97> (приступљено 24. 11. 2022).
9. Crystal, David (2003), *English as a global language*, Second edition, New York: Cambridge University Press.
10. Nye, Joseph (2004), *Soft Power. The Means to Success in World Politics*, N.Y.: Public Affairs.
11. Spolsky, Bernard (2009), *Language management*, New York: Cambridge University Press.
12. Филиповић, Јелена (2014), „Теоријски концепти и специфичности језичке образовне политике”, *Језици у образовању и језичке образовне политике*, Београд: Филолошки факултет.
13. Хантингтон, Самуел (2014), *Столкновение цивилизаций*, http://tower-libertas.ru/wp-content/uploads/2014/01/Hantington_S._Stolknovenie_Civilizaciyi.a6.pdf (приступљено 15. 4. 2022).

Sanja R. Milićević
University of Banja Luka
Faculty of Philology
Department of Russian Studies

LANGUAGE EDUCATION POLICY AND FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

Summary

This paper analyses foreign language teaching in the education system of the Republic of Srpska relative to the percent distribution of frequency of individual languages. With primary education being the first and obligatory level of education at which foreign languages are taught, the paper examines the connection between language education policy at the primary education level, social processes and the international position of foreign languages studied in the Republic of Srpska. Available data are compared with the rankings of world languages in terms of their global influence. Similarities and differences between learning outcomes for individual foreign languages

after completing primary education are also analysed. The paper points to the basic problems of the language education policy in the Republic of Srpska in relation to foreign language teaching, and recommends systematic collection and analysis of relevant data as the first step in dealing with the issues discussed.

► **Keywords:** foreign language teaching, language policy, primary education, foreign languages, education system.

Primary sources

1. ZOOV: Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br. 44/17.
2. NP 2021: Nastavni plan i program za osnovno vaspitanje i obrazovanje, Službeni glasnik Republike Srpske br. 79.
3. NPE 2021: Nastavni program za nastavni predmet Engleski jezik za IX razred osnovne škole, Službeni glasnik Republike Srpske br. 79. Prilog br. 19.
4. NPI 2021: Nastavni program za nastavni predmet Italijanski jezik za IX razred osnovne škole, Službeni glasnik Republike Srpske br. 79. Prilog br. 35.
5. NPNj 2021: Nastavni program za nastavni predmet Njemački jezik za IX razred osnovne škole, Službeni glasnik Republike Srpske br. 79. Prilog br. 23.
6. NPR 2021: Nastavni program za nastavni predmet Ruski jezik za IX razred osnovne škole, Službeni glasnik Republike Srpske br. 79. Prilog br. 31.
7. NPF 2021: Nastavni program za nastavni predmet Francuski jezik za IX razred osnovne škole, Službeni glasnik Republike Srpske br. 79. Prilog br. 27.

References

1. Alpatov, Vladimir (2013), „Yazykovaya politika v sovremennom mire“. Nauchnyy dialog. № 5(17). Filologiya, 8–28.
2. Alpatov, Vladimir (2014), „Yazykovaya politika v Rossii i mire“. Yazykovaya politika i yazykovyye konflikty v sovremennom mire. Moskva: Institut yazykoznanija RAN, 11–24.
3. CEFR (2001), *Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching, assessment*, Council of Europe. Modern languages division, Strasbourg. <https://rm.coe.int/1680459f97> (24. 11. 2022).
4. Crystal, David (2003), *English as a global language*, Second edition, New York: Cambridge University Press.
5. Durbaba, Olivera (2014), „Aspekti jezičkog planiranja na nivou lokalne zajednice: prikaz jedne studije slučaja“. *Jeziци u obrazovanju i jezičke obrazovne politike*, Beograd: Filološki fakultet.

6. EJP (2003), Lidl, D., Perklova, R. *Evropski jezički portfolio za nastavnike i mentore*, Podgorica: Ministarstvo prosvete i nauke.
7. Filipović, Jelena (2014), „Teorijski koncepti i specifičnosti jezičke obrazovne politike”, *Jezici u obrazovanju i jezičke obrazovne politike*, Beograd: Filološki fakultet.
8. GK-Indeks (2020), *Indeks polozheniya russkogo yazyka v mire; indeks globalnoy konkurentosposobnosti (GK-Indeks). Indeks ustoychivosti v stranakh postsovetskogo prostranstva*. Sost. A. L. Arefyev. D. A. Gorbatova i dr. pod red. M. A. Osadchego. Moskva: Gosudarstvennyy institut russkogo yazyka im. A. S. Pushkina.
9. Glumova, Elena (2018), „Yazykovaya politika Rossiyskoy Federatsii v oblasti obucheniya inostrannym yazykam“. *Yazykovaya politika i lingvisticheskaya bezopasnost*. Nizhniy Novgorod: NGLU, 30–37.
10. Gricenko, Elena, Alla Kirilina (2014), „Yazykovaya politika v usloviyakh globalizatsii“. *Yazykovaya politika i yazykovyye konflikty v sovremennom mire*. Moskva: Institut yazykoznaniya RAN, 95–114.
11. Hantington, Samuel (2014), *Stolknoveniye tsivilizatsiy*, http://tower-libertas.ru/wp-content/uploads/2014/01/Hantington_S._Stolknovenie_Civilizaciyi.a6.pdf (15. 4. 2022).
12. Nye, Joseph (2004), *Soft Power. The Means to Success in World Politics*, N.Y.: Public Affairs.
13. Spolsky, Bernard (2009), *Language management*, New York: Cambridge University Press.

Преузето: 30. 9. 2022.
Корекције: 29. 11. 2022.
Прихваћено: 9. 12. 2022.

КЪИЖЕВНОСТ

Mirna Radin Sabadoš¹
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of English

THE ART OF NOISE AND THE ART OF SILENCE – DON DELILLO'S DEAFENING SOUNDSCAPES

Abstract: In his Millennial novels (those published after 2000), DeLillo explores different aspects of the human perception of identity and the world we live in. His latest novel, Silence, challenges the conventions which are understood to represent the basis of our understanding of reality – the data, its collection and recording and how it is used to configure the dimension of time. The novel opens as a routine mix of chatter, or noise, and silence as its negative counterpart representing the time passing. However, as the novel unfolds, this seemingly objective view from the outside, delves into personal experiences of the protagonists creating certain soundscapes alternating between the noise and silence, depending more and more on sensory perception rather than on rational processing. With its skeletal structure and utmost reduction of narrative elements, the novel Silence approaches the idea of silence in a similar manner to composer John Cage in his work 4.33 (1952), who researched the idea in the medium of music, an art which like literature relies on rigorous formal features. Silence, for Don DeLillo as well as for Cage is not equal to the lack of content; in contrast, it represents the alternative aspect of sound and/or noise. The silence, as much as the sound, before all, marks our perception of the lapse of time.

Keywords: The Silence (novel), soundscapes, poetics, Don DeLillo, sound in literature, John Cage (composer), 4.33.

¹ mirna.radin.sabados@ff.uns.ac.rs

1. Introduction

It was always at the edges of our perception. Power out, technology slipping away, one aspect, then another. We've seen it happening repeatedly, this country and elsewhere, storms and wildfires and evacuations, typhoons, tornadoes, drought, dense fog, foul air. Landslides, tsunamis, disappearing rivers, houses collapsing, entire buildings crumbling, skies blotted out by pollution. I'm sorry and I'll try to shut up. But remaining fresh in every memory, virus, plague, the march through airport terminals, the face masks, the city streets emptied out. (DeLillo 2020: 45)

The novel *Silence* (2020) is Don DeLillo's latest glimpse into a portion of a single day, which might unfold perhaps some time in the near future, when the failure of technology is bound to shed a new light on what we perceive as our world and our place in it. It begins *in medias res* with a seemingly uninteresting and ordinary experience bordering on boredom: an intercontinental flight between Paris and Newark on an imaginary 2022 "Super Bowl Sunday". The timeframe should be considered as symbolic of American popular culture, and yet at the same time it seems to be chosen as a time marker without real significance as are most of the narrated events taking place aboard the flight.

The setting opens the novel as a debate on the substance of contemporary as a mix of chatter or noise and silence(s). Noise being understood as originating from both physical sounds and from the flow of data, and silence observed not as a lack of content, but rather as its negative counterpart. Both noise and silence are here significant as markers of time passing – they are introduced as elements of narrative structure representing the characters' understanding of the experience of time. Although the phenomenon of noise is long present in DeLillo's writing, it is necessary to point out that *Silence* does not constitute a dialogue only with the novel *White Noise*, but rather contributes to the wider context of his "Millennial novels", published after the year 2000, addressing the issues related to contemporary culture already touched upon in DeLillo's earlier writings. In addition to these conversations, the novel *Silence* offers direct references to *Cosmopolis* (2003) and *Body Artist* (2001), in being a single day novel imbued in the sensory perceptions of the protagonist, as well as in limiting and narrowing down the boundaries of existence of an individual by diverting attention to the body as a source of our consciousness. All the novels deliberately tone down the intrusions from the

surroundings in order to expose a very private inner universe of just a few characters. For Eric Packer in *Cosmopolis* the probing of the boundaries of the self, manifests as his last day on Earth marked by claustrophobia, signalled by the motif of a shark in a tank at the opening of the novel. The motif re-emerges in the novel *Zero K* as a woman’s body in the tank waiting for eternity in a loop of self-referential thoughts, while the novel *Body Artist* examines the nature of memory not as a collection of data acquired from the world outside the body, but rather as sensory perception and body movement. The reading proposed here suggests that in the musings about the perceptions of the contemporary, *Silence* is, as are *Cosmopolis* and *Body Artist*, an elaboration of the phenomena of (techno)cultures produced by a networked society. It explores the position of an individual in the world constructed as sequences of intervals bound by binary extremes operating between the all-encompassing networked society and the fragility of a human, whose ephemeral nature is often mistaken for insignificance, crudely leading to a conclusion that “[t]he world is everything, the individual is nothing. Do we all understand that?” (DeLillo 2020: 67). In a broader context, *Silence* creates a dialogue with the XX century ideas of existentialism and minimalism focused on the universal in individual experiences. This assumption may serve as a guide to the reading of this and similar works, despite its skeletal structure and deliberate reductionist approach to writing, in order to venture beyond daily newspaper reviewers’ dismissals recognising it as superficial provocation. To establish the frame for understanding the art of *Silence*, it appears pertinent to explore the approaches to the idea of silence in a medium which similarly to literature depends on the strict formal structural conventions but focuses on sound as the primary sensory input. For example, one of the famous musical works of the XX century which links the idea of silence to human understanding of the flow of time is 4.33, by John Cage, first performed in the 1950s. The ideas of the composer that the experience of sound and silence is fundamental to the bodily experience of time and therefore the perception of humanity, are very close to the position DeLillo takes examining the relationship of noise and silence as a literary take on the perception of the relationship of the world and an individual. The approach to silence as noise’s equal counterpart in establishing the grounds for the experience of the real is the common point of origin for DeLillo and Cage, which will be further addressed since it is one of the most important constitutive elements for the topic at hand.

2. The crisis of the datasphere

The existentialist and minimalist dimension of the novel is projected onto its form, that Justin Taylor (2021) makes a point to describe as bare-bone, skeletal, even rudimentary. However, the effect of introducing silence as a form of crisis of data, is perhaps most significant in the process of characterisation. The two characters with whom *Silence* opens, are introduced aboard an airplane through the data streams they consciously and willingly participate in – Jim appears to be focused on the numeric values representing the idea of the objective palpable raw technical data flow describing the flight as an event: temperature, altitude, speed, time elapsed. In contrast, Tessa is completely submerged into the subjectivity of her experiences and the need to structure a narrative from the noise of data to create unique records as memories, as if she cannot accept as her own any of the data processed by another consciousness, even if it touches upon the daily routines and general reference – she creates personal handwritten notes as a record of their trip, rejecting the validity of the official descriptions of the places they visited contained in the brochures and printed materials they picked up during the visit: “I need to see it in my handwriting, perhaps twenty years from now, if I’m still alive” (DeLillo 2020:8). DeLillo’s omniscient narrator casually surfaces to make a point – the conversation of the couple is “a function of some automated process” (8) arising from the airline travel, reduced to the minimum, most of it is just a part of the process of waiting for the flight to be over, so they can, upon the arrival indulge themselves watching the Superbowl with their friends. As Sadie Barker comments, this juxtaposition of the “passive willingness to be inundated by the screen” (Barker 2021:95) and “yearning to find and make meaning through records” (95) symbolically points as she concludes, not only to the problem within the data generated reality, but rather to “the crisis of the datasphere itself” (95). It opens a debate as to whether the blackout is the cause or the effect of the everyday sunken in “precarity, disorientation and chaos to come” (95) and whether the silence is the invisible but omnipresent counterpart to the predefined mesmerising noise, the technological hum of the consumer culture; something we choose to ignore or exclude that reads as a disaster once it forces its way to the surface of our perception. Therefore, we may observe the novel as less of an insight into the specific situation, than a commentary on the crisis which functions as a catalyst and a path towards an understanding of the deeper layers of human existence. These layers, even if we assume their presence, DeLillo positions as either inaccessible or willingly unrecognisable. The couple’s automated actions point to human faith in data as the basis of our reality – “Saying

the words and numbers, speaking, detailing, allowed these indicators to live a while, officially noted, or voluntarily noted—the audible scan, he thought, of where and when.” (DeLillo 2020: 9). On the one hand they represent the desire for certainty; a belief in the predictability of events that we can decipher from the current data as a consequence of the meticulous recording of the past data. Data exists as noise and it is the normalised manner of perception of time: past, present and the (predictable) future. DeLillo challenges this routine by exposing the concept of reality as a mix of noise, which may signify, but also may be static, futile and irrelevant, and the stretches devoid of noise, an empty time, becoming iconic in characters’ staring at the blank screen – the signifying silence. The novelty of the situation in which the characters find themselves in, is the difficulty to discern meaningful moments since both noise and silence can bear meaning or can be irrelevant. *Silence* introduces a layer of the aural as an experience of noise or the lack of it and as a dimension of the narrative. By reducing the signifying dimension of the elements to a minimum, this short fiction forces the reader to focus attention on the construction of its sonic landscapes as alternating waves of noise and silence stretching in time. DeLillo thus transforms the predictability of our reality into a crisis of the datasphere that forces unusual sensory experiences onto his characters.

3. “Everything we do is music”² – *Silence* against silence

Emulating the experience of the audience in the performance of 4.33, DeLillo invokes what John Cage foregrounded as the individualised existential, bodily, and cultural experience of reality as an experience of time materialised in (predictable) soundscapes of the contemporary. This establishes the intermedial and cultural context for the reading of *Silence*. 4.33 is considered by its author to be a piece of music, composed with respect to formal conventions in three movements of different length each consisting entirely of silence. Being in a sense a formal piece framing silence as the negative of sound, the composition became somewhat of “an icon in postwar culture, like Warhol’s soup cans” (Pritchett 2009: 166) and is considered to be a “compelling dramatic gesture” (166). It is often performed across genres, and the performance involved understanding of the conventions as well as a flare for drama on the part of the performers – at its first staging the virtuoso pianist sat at the instrument, in an emphatical gesture opened the keyboard lid and sat in silence for thirty seconds of the first movement. He reopened it and sat motionless for the entire two minutes and twenty-three seconds of the

² A statement by John Cage, A video of the performance of John Cage’s 4’33 by William Marx

second movement. Finally, he closed and reopened the lid for the last time, sitting silently for one minute and forty seconds. He then closed the lid and walked off stage. That was the entire piece. Pritchett emphasises that the drama is captivating because of the sheer simplicity of the concept. It could be interpreted as a simple provocation of the audience, but, on closer inspection, we may discover layers of meaning. Although we may confirm that the composer does not produce any audible content, nor does the performer produce any conventional materialisation of the content, the audience is there to witness the act of sitting and deliberately being quiet. What produces questions beyond the provocation is the context: the setting of a Western concert hall, with its historical and artistic significance that lends meaning to the proceedings. Similarly to the challenge that reading the first part of the novel *Silence* poses for the audience, getting through the endless waiting for a predictable situation to draw to a predictable ending, sitting quietly for any length of time in anticipation of an event that does not take place is not something that people in Western cultures generally accept, particularly not if the conventions of the proposed activity are well established and somewhat rigid, such is the concert hall setting. It brings about the references to absurdist theatre and Beckett, creating tensions in an uncomfortable situation that is beyond our control opening the possibilities for any number of responses from rejection to becoming intrigued.

Similarly to DeLillo, John Cage was first inspired by the antithesis of silence: noise. Inspired by the Futurists, he experimented with percussion instruments with an intention to extend the concept of music by including the sounds he believed to be representative of industrial culture commonly described as noise. DeLillo's novel from 1985 *White Noise* establishes the ground zero for this time-wave by exploring the incessant hum of the predominantly analogue mediated environments prior to the advent of virtual networks. The idea behind Cage's creation was in the approach to the structuring of music using the lengths of time – thus the composer is “not only faced with the field of sound, but also with the entire field of time” (Cage quoted in Pritchett 2009:168). Its conclusion is that sound and silence represent equal counterparts which allow for the musical structure to be interpreted as a sequence of durations, or time lengths. Cage explained it as the common denominator for both sound and silence since it is the fundamental aspect through which silence can only be heard. The fascination with time as perhaps the only reliable dimension of human existence in the world that is increasingly becoming virtual and ephemeral is long established in DeLillo's novels, those of the 2000s as well as the earlier ones, for example *Underworld* and *Ratner's Star*. *Silence* in that respect represents the world distilled to its minimum – blocks of time, that can either contain noise or silence.

The sequences of numbers describing the flight against the trauma of the crash landing which remains non-linear and embodied – the cut forehead, the woman running, the people in the van driving in silence. It is the idea which coincides with Cage’s understanding of music as intervals of time which either contain sound or are devoid of it. As a manifestation of the expectations we as audience bring into the reading of a text or a performance of any kind, it appears that the existence of the message is never questioned if it is communicated by the data flow, even if it is perceived as noise. That makes it the more important to question the audience’s expected reaction to silence and if silence communicates with the audience at all? Some of the interpretations of Cage’s work involved the focus on the “ambient sound we hear during the piece” (Pritchett 2009: 174), which is also on the surface structure of DeLillo’s novel, and opens the access to the layer of noise and grounds as a convention of narrative structure, and as a way to order the experience. On the other hand, both works demonstrate the concept of silence, and the asking of the question if silence really exists (174) from the point of view of the artist, rather than from the audience. The work in front of the audience is not a reference to any experience of the artist but needs to become a raw experience lacking an explanation or processing. As Pritchett emphasises, it is “a tribute to the experience of silence, a reminder of its existence and its importance for all of us” but also a warning that it cannot be “presented to us by someone else” or “communicated from one person to another”, or even created on purpose in order to be experienced. It is an individual and private experience that cannot be shared and which we all need to face alone, “taking notice when it happens”. Although they may differ on the assumption what exactly constitutes this experience, works like *4.33* and *Silence* “can remind us that it is up to us to turn our minds towards the silence, to recognise it as we encounter it, even if only for a moment” (Pritchett 2009: 177). With respect to the literary experience, it is perhaps most important to examine how noise and silence have been understood as alternative aspects which create original soundscapes emulating the worlds within and those without in the stories about time(s). It is perhaps best reflected in the presence and absence of linearity in the formal structure of the novel *Silence*. The novel is formally divided into two parts where the first part unfolds conventionally as a sequence of six orderly chapters structured as an alternation of sections narrated in the third person by an omniscient narrator and dialogue spoken by the characters. In contrast, the second part is a jumble of notes, sometimes only a sentence or a fragment of a sentence, recording characters’ responses to the new circumstances, often unpleasant and disturbing, that the reader has to notice as it happens and then process individually.

4. Noise and its counterpart

America's difference is established first through sound... it is the new noisy world of motor traffic, radio, gramophone and the talkies (Mansell 2020: 161).

Noise is a component of everyday soundscapes, as it is the unwanted or unpredictable component in the process of communication. It opens the discussion on the aspects of literature perceived as communication. It focuses on the issues of meaning negotiation, the information overload and the 'spillage', something that has a potential to become a meaning-making component because it will spill over the brim of the conventionally determined channel. James Mansell points out that "the noisiness of noise resides neither entirely in the sonic object, nor entirely in cultural meaning, but rather in what might be called the sonic encounter between hearer and heard, an encounter contingent on place and time" (Mansell 2020: 159). Noise, especially in modernist literature is often a negative notion associated with technology, motor traffic, and consumerist exchange done without much thought or consideration which results in a certain 'easy' culture. DeLillo's approach to noise in *White Noise* is similar, exposing it not as a collection of discernible sounds but rather as a fused constant hum. Contextualising Mansell's discussion of noise and its role and position, that the greatest value of the link between the sound and the written word is in our ability as readers to hear through the ears of the writer, *White Noise* links the sound or the humming with the aural dimension of a particular time and place. Exercising power to suggest the meanings of the sounds and of the absences of sounds in time – "...writers use the printed word to 'convey and even reproduce' sounds in a way that captures both the acoustic properties of sound as well as its meaning to those who heard it" (Mansell 2020: 155), and they are also "involved in the social dynamics of noise precisely because noise must be created and 'dramatised' as such" (158). The turn toward this interpretation of sensory bodily perceptions in DeLillo, we encounter both in *Body Artist* (2001) and in *Cosmopolis* (2003). The moment when sound becomes socially active, Mansell labels the *sonic encounter*, and claims it to be both a bodily and a cultural experience. This is the meeting point between DeLillo and John Cage. This encounter is the moment when the sound/silence initiates formation of a community, grounded in the sharing of the aural experience which makes them more real (159). The concept of sonic landscapes and silence especially explains the sensual, bodily dimension of experiencing temporal dimension of reality through sound. DeLillo uses the concept of the time loop in *Cosmopolis* deconstructing it through the

broken sequence of sensory perceptions of the protagonist Eric Packer. In his novel *Mao II*, published in 1991, DeLillo deconstructs the idea of community and the power of the collective, challenging the idea of an individual in a complex social organism relying on compulsory sharing. Contrastingly, *Cosmopolis* exposes an individual within a vast and infinitely intricate network contemplating on the assumption that the virtual data chatter is paramount for our understanding of who we are. It builds the entire narrative around the perspective of the protagonist as a “single node” in the network refracting all the inputs through his senses. This single day novel follows the protagonist’s slow movement in physical space inside a long white limousine. It functions as a certain kind of an insulation pod, a barrier against the outer world and its interferences, allowing the protagonist an illusion that he, by controlling the sequences of noise(s) and silences, controls the world around him. Gradually it becomes a record of Eric Packer’s last day on Earth as a palimpsest of “single lives in momentary touch” (DeLillo 2016: 237) overlapping with “movements and counter-movements of contemporary culture” (Morrison 2003) - the data flow trapped in a loop of time. Eric Packer personifies the belief that data is the foundation of our world. In fact, data is presented as a dynamic aspect of the life process: “the eloquence of alphabets and numeric systems, now fully realised in electronic form, in the zero-oneness of the world, the digital imperative that defined every breath of the planet’s living billions” (DeLillo 2003: 24). His understanding of the world around him as an incessant data chatter points to his perception of immortality, a new cultural belief that life can be extended in the stream of information – “People will not die. Isn’t this the creed of the new culture? People will be absorbed in streams of information” (DeLillo 2003: 104). Packer rejects bodily experience of time as fundamental to humans:

[He] always wanted to become quantum dust, transcending his body mass, the soft tissue over the bones, the muscle and fat. The idea was to live outside the given limits, in a chip, on a disk, as data, in a whirl, in radiant spin, a consciousness saved from void. The technology was imminent or not. It was semi-mythical. It was the natural next step” (DeLillo 2003: 206)

However, the story ends with the data stream stalled and Packer “alive in original space” (DeLillo 2003: 209). He is locked out of the data flow, in a time loop waiting for the shot to be fired, while his future stays frozen in the glass of his watch (206). As the noise becomes silence, he acknowledges the pain that “interfered with his immortality” (207) and realises that “the things that made him who he was could hardly be identified, much less converted to data” (207). On the one hand, Eric

desires technology as the extension of self, he depends on the persistence of noise in connectedness. On the other, DeLillo challenges the reader – can we exist in silence, outside the chatter? Would we be more, or less real? Does Eric really have a role in the networks of data flow and what is it that makes him real? Eventually, he understands that there are portions of him that are untranslatable, untransferable, unique and with his death, would become irrevocably lost:

He'd come to know himself, untranslatably, through his pain. He felt so tired now. His hard-gotten grip on the world, material things, great things, his memories true and false, the vague malaise of winter twilights, untransferable, the pale nights when his identity flattens for lack of sleep, the small wart he feels on his thigh every time he showers, all him, and how the soap he uses, the smell and feel of the concave bar make him who he is because he names the fragrance, amandine, and the hang of his cock, untransferable, and his strangely achy knee, the click in his knee when he bends it, all him, and so much else that's not convertible to some high sublime, the technology of mind-without-end. (DeLillo 2003: 207)

As if the pain awakened the silenced aspects of his being and altered his own perception of self, Eric's previous musings on the idea of becoming immortal by uploading his consciousness into the network at this point appear naïve and childish. By diverting the focus of the protagonist from the seemingly eternal abstract models of the world materialised in the flow of numbers (signifying the value of money) to the concrete and ephemeral experiences of the body, DeLillo emphasises the limits of human physical existence symbolised in temporality and marked by the fear of death as fundamental for establishing one's subjectivity.

The overwhelming fear that the novel *White Noise* (1985) presents as existential dread, originates from the clash of belief and doubt, and transforms into a dissimilar experience in DeLillo's 21st century novels. The conflict evolves into a question of who we are and how our place evolves within the deafening silence in *Zero K* (2016):

...humans are claimed to already exist as “unfleshed” consciousness worshipping data: Haven't you felt it? The loss of autonomy. The sense of being virtualised. The devices you use, the ones you carry everywhere, room to room, minute to minute, inescapably. Do you ever feel unfleshed? All the coded impulses you depend on to guide you. All the sensors in the room that are watching you, listening to you, tracking your habits, measuring your capabilities. All the linked data designed to incorporate you into the megadata. Is there something that makes you uneasy? (DeLillo 2016: 239)

Similar to the message of DeLillo’s earlier novel *Body Artist*, this forces us to realise once more that in order to comprehend who we are, we need to consider ourselves in a situation when “we are not rehearsing who we are” (DeLillo 2002: 110), which hints that how we perceive ourselves is always under pressure of expectations created by the flow of data that creates our world and it can be in collision with some other aspects of selfhood that is silenced by the outside noise. To remember who she is and to recover from trauma, the protagonist of the *Body Artist* retreats to isolation; she becomes a node sunken in silence and disconnected from the networks so she may re-compose her identity. It brings into focus understanding of physical properties of sound and their link to humans’ experience of themselves by introducing Mr. Tuttle as a virtual figure created as a projection of voice, fragments of language and memory.

Anna Snaith opens a discussion on the sonic component of a literary text in a collection of essays *Sound in Literature* (2020), by offering a factual explanation of the physical nature of sound: it is a mechanical wave made of molecules travelling through a medium. It has immersive properties in the sense that animate beings experience the sound waves on the point of contact with their bodies. The contact initiates physiological processes – the chain of vibrations is transformed into an electrical signal transmitted along the auditory nerve to the brain. On the level of metaphor, this process could explain the effect of immersion into a different culture – it conceptualises a “world of moving and colliding objects and their radiating impact” (Snaith 2020: 2). On the surface level, sound as vibration “is the ground of existence” (2). Snaith further explains that the experiments with typography, punctuation or internal monologue are just some of the ways in which writers play with or reject the conventions of vocal representation, thus engaging with a politics of voice. “Sound can be both a weapon of warfare and a means of bonding individuals and communities to each other, to a place or to a past encounter” (Snaith 2020:2). Elaborating on the cultural experience of sound using Virginia Woolf’s 1927 essay, ‘Poetry, Fiction and the Future’, Helen Groth concludes that “the literary soundscape... is not divorced from the social or natural sound world in which it is created and consumed, it is of it, in it, and contributes to its construction” (Groth 2020: 135). She explains that the sound cannot be separated nor excluded from the process of writing or reading since it too participates in the production of the work of art and structures its relationship to “other texts, objects, people, and institutions in relations of dependency, involvement, and interaction” (135). Groth points out that “the letters, words, lines take shape on the page in radically different ways depending on the sound world in which they are embedded” (136)

which is demonstrated in almost all DeLillo's works, resulting in a particular literary *soundscape* either as a representation, mediation or a manner of registering sound in literature. However, it is not to be understood as merely a "descriptive mimetic repertoire" (137) to be arranged accordingly in order to represent an accurate record of the particular sonic environment. Woolf claimed that the form and definition of the work of literature is constantly being influenced by the layer of sounds produced by the environment, or the world, at a particular moment in time. Groth points out that Woolf's radically altered sonic environment included new forms that reflected changes in the world and the perception of it: the atomisation of lives, desensitisation by the consumption of violence through the news of the world and the powerless position of individuals and the changed perception of the environment. It was reflected in the soundscapes and was the product of the alteration of the material environment (138). In *Body Artist*, the sonic aspect is instead used as a reflection on the change taking place within an individual, in response to trauma. It points to the process of becoming. In *Silence* DeLillo seems to adopt Woolf's position even though almost a century apart. He focuses on the screen symbolically perceived as a point of access to the reality of experience and offers the flipped perspective on what constitutes the experience – once the reality stops being mediated it does not disappear. In support of this interpretation, we may refer to Groth's insight on Emily Thompson from *The Soundscape of Modernity* (2002) explaining the soundscape as both a physical environment and a cultural construction of that world that incorporates technological and aesthetic *ways of listening*. Similar to the ideas of John Cage, it introduces the idea of the predetermined listener in specific social circumstances and with specific relationship to their environment, which influences their perception of aural information (138). This is the key concept for the novel *Silence*. It is immersed in mediated culture which prioritises the visual over the auditory, which transfers the modernism inspired idea of the ways of listening to the idea of convergence of data inputs as fundamental for the bodily and cultural experience:

'But you're happy about the screen. You like your screen.'

'It helps me hide from the noise.'

Everything predetermined, a long flight, what we think and say, our immersion in a single sustained overtone, the engine roar, how we accept the need to accommodate it, keep it tolerable even if it isn't. (DeLillo 2020:11)

DeLillo additionally grounds the convergence in the narrator's consciousness which corresponds to Thompson's idea of "a listener's relationship to their

environment, and the social circumstances that dictate who gets to hear what” (Groth 2020: 138). The notion of noise/silence projects itself as a futurist prediction that Steven Connor claims to be the introduction of “a new kind of human subjectivity” (Connor 1997: 208) as described by F.T. Marinetti, the founder of futurism. This kind of subject is perceived as an unstable modern self, the kind of self that is not a passive receptor or perceptor (or reflector), but the self *intercepted* by experiences, events or phenomena and continuously being “traversed, dissolved and remade” (208) introduced in *Body Artist*, which the novel *Silence* presents from another angle.

5. The Art of *Silence*

In his evaluation of the latest product in Don DeLillo’s long sequence of novels, Justin Taylor (2021) begins by creating a context of similarities reflecting on the claims that there are “echoes of earlier novels all over the place” (173). It is evident that many motifs appear as reverberations of those already highlighted or even exploited earlier: topics of war and football in *End Zone*, an airplane as a setting in *Players*, mediated environments, a fear of death and the media noise of *White Noise* intersect with the idea of a universe connected in *Underworld*. On the other hand, there is the thematic compatibility with the narrative universe of the novels of the 21st century, which would appear to support the thesis that the entire DeLillo’s opus appears to be revolving around a limited or even restrictive scope of cultural issues. However, this conclusion would be entirely superficial since the treatment of the topic despite the familiarity of the leitmotifs is far from repetitive. Taylor describes it as “skeletal spareness” (173) of DeLillo’s writing, which brings about the conundrum for readers and critics alike – is there a layer of substance beyond the obvious collage of the recognisable ready-mades? Observing the series of reviews by the renowned contributors which covers a long span of time and most of DeLillo’s works, Taylor notes that it is the critics commentaries that are rather repetitive, denouncing them for declaring scepticism of DeLillo’s creative potential:

To get stuck on the question of repetition is to make possibly the least interesting and certainly the least fruitful observation that can be made about DeLillo’s complex, challenging, shatteringly original body of work. (Taylor 2021: 174)

Taylor here particularly criticises the literary reviews of Michiko Kakutani, denouncing her intention to remain on the surface as if determined to limit the perception only to confirming the already established interpretations. On the other hand, there are the opposing views which focus on the larger images created in

DeLillo's mosaics. For example, Zoran Paunović points out that "...the twenty-first century will be remembered by the fulfilment of almost all the dark prophecies of DeLillo's novels: the world becoming a landfill of physical and digital waste squeezing the life out of the mindless children of consumer society permanently searching for Eden hidden beyond a screen" (Paunović 2020). *Silence* is one of the pieces of this puzzle created as a note on how the events might unfold once our experience is reduced to a blackout blocking the digital universe. As screens go blank, data compiling becomes obsolete. The blackout affects the routine of both parties of characters whose narratives initially run parallel, creating "zones of calamity" (Barker 2021: 97). On one end of the narrative, the flight ends instead in a series of boring automated activities, in a crash landing, and Tess and Jim become survivors, now very much aware of the physical aspect of their existence. In order to emphasise that, the narrative focuses on the cut on Jim's head, on their intercourse in a toilet and the exchange of a mutual gaze: "This look summed up the day and their survival and the depth of their connection" (DeLillo 2020: 28). On the other end, the protagonists contemplate on the football game which perhaps still unfolds somewhere, without screens to transmit it. Against the convention, the narrative does not shift the focus toward an attempt to pinpoint the source of the problem. DeLillo deliberately disregards the causes and closely examines only the effects. "The glitch has the capacity to devastate" (Barker 2021: 97) in lowering the shields of networked society upon which our culture so profoundly depends. Therefore, the "crisis" DeLillo brings into spotlight is not the consequence of any incident but rather the logical outcome of the mechanisms that operated in the background. As Barker posits "Amidst the slow recension of privacy and information, the commodification of viewership and technological socialisation, the glitch does not cause but rather performs transformations already underway" (2021: 98). Therefore, the story of *Silence* is not structured as a chain of events in a causal relationship, but rather in a Pinteresque manner; through setting, characters, the use of time and language. In response to the blackout, the party of three in the apartment in New York experiences the duality of silence affecting physical aspects – the dominating sensory discomfort results from the conflict of the visual input of the persistently blank screen, still diverting the focus of attention, and the soundscape generated by the auditory simulation of game reporting performed by Max. He even adjusts his voice so to emulate both the reporter and the commercial breaks intonation – it emphasises repetitiveness of the reported event as well as its petrified structure potentially questioning the authenticity of any mediated transmission, but also invokes the character of Mr Tuttle from *Body Artist*, creating a

dialogue with predictability of memory. At the same time, the scene is a testimonial to the power of the medium in contemporary culture to condition our behaviour - although she participates in a conversation with Martin, Max’s wife Diana follows his little show unconsciously checking the screen, to make sure if it was still blank.

This performance invokes the idea of silence as expressed by Harold Pinter, the paraphrase of which is also the underlining idea in the composition of John Cage:

There are two silences. One when no word is spoken. The other when perhaps a torrent of language is being employed. This speech is speaking of a language locked beneath it. That is its continual reference. The speech we hear is an indication of that which we don’t hear. It is a necessary avoidance, a violent, sly, anguished or mocking smoke screen which keeps the other in its place. When true silence falls we are still left with echo but are nearer nakedness. One way of looking at speech is to say that it is a constant stratagem to cover nakedness. (Pinter quoted in Taylor 2021: 163-164)

Is the chatter produced by Max noise, or is it this other type of silence? Was the content produced by the screens when they operated the same type of silence, a pointer to what we don’t hear? As the “true silence” falls, Diana contemplates on the state of the world without power, focusing the readers’ attention on her, as an individual, a singularity in a world now without others, without traffic, disconnected from people in their homes in front of millions of blank screens. Barker emphasises that it is the “endoskeleton of the world” (2021: 99) which becomes exposed by the unspecified glitch. DeLillo points to it adhering to the elements of form – the “algorithmic dialogue” (Barker 2021: 100) as symbolic of the need to establish meaning through an exchange with technology; the broken connections before the incident projected in the awkwardness of addressing one’s neighbours. As Tess and Jim join the party moving through space with only their bodies, walking and climbing the stairs, the atmosphere in the apartment resonates with motifs from Sartre’s *No Exit*. The end of the world as we know it in *Silence* becomes an experiment:

From the one blank screen in this apartment to the situation that surrounds us. What is happening? Who is doing this to us? Have our minds been digitally remastered? Are we an experiment that happens to be falling apart, a scheme set in motion by forces outside our reckoning? (DeLillo 2020: 46)

The second part of the book rests on protagonists’ monologues repeatedly explicating the crisis, meticulously recording the effects as layers of our world are being stripped one by one. “Seemingly all screens have emptied out, everywhere. What remains for us to see, hear, feel?” (DeLillo 2020: 41) – now the company of

five protagonists ponders on the topics that make up their contemporaneity: from satellite tracking data to bioweapons and cryptocurrencies. A series of dramatic monologues diverts readers' attention to the consciousness of each of the characters and their personal experience of the moment reflected in their present sensations and in their memories of the past building up a "cloud of collective consciousness". DeLillo depends on the concept of time to hold it together, the past, the present and the potential for a future, where he asks again the questions that have been asked before. "The onward moments, the flowing moments. People have to keep telling themselves that they're still alive." (DeLillo 2020: 57) On the other hand, Diane believes that her thoughts require silencing in order for her to experience "The physics of time. Absolute time. Time's arrow. Time and space" (59).

6. Coda

Silence is in many senses a coda of DeLillo's Millennial Novels – as Taylor boldly claims, it is a work confirming DeLillo's intention never to conform to convention, or his refusal to play it safe: it is a strange conceit, a blend of unlikely pairs, "a work of surpassing strangeness, a play in prose, at once hushed and cacophonous, built out of blankness and oriented voidward, concerned with grand catastrophe yet scrupulously free of spectacle" (Taylor 2021: 180). As it is clear that "DeLillo has burned away everything inessential" (180), and much more, at the same time it invites to ask why that is the case. What is "the impulse dictating the logic" (DeLillo 2020: 13)? On the one hand, it is coming from the field engendering his novels after 2000 – straining the challenge of the crisis of the datasphere to its limits, it makes us question the validity of data collection and its transmission, the principles believed to be the foundations of our sense of reality. Foregrounding sensory aspects of human experience, DeLillo portrays the world as intervals of silence and noise offering each an equal position in the equation. Thus, *Silence* converses with the XX century literary and artistic traditions, confirming that the music within literature "functions as a ...referential structure with links to epistemologies and thought processes beyond language" (Bushnell 2013: 148). The sound, or the lack of it, becomes a metaphor for cognitive processes and subject positions that represent an alternative thinking, acting and being in the world (148) and in the novel this creates a dialogue with the traditions of Modernism, as well as with those of the theatre of the absurd. The process reconfigures the perception of our own place in a world of soundscapes turned inwards, balancing between maintaining continuity and demonstrating change. It maps the field outside the

comfort zone of its characters and the readers alike. Confronting the art of Noise with his art of Silence, DeLillo's short and skeletal note of the novel constitutes an ultimate provocation of the contemporary.

References

1. Barker, Sadie (2021), "Static, Glitch, Lull: Don DeLillo's *The Silence*", in: *Moveable Type*, doi: 10.14324/111.1755-4527.123.
2. Bushnell, Cameron Fae (2013), *Postcolonial readings of music in world literature: turning empire on its ear*, London: Routledge.
3. Connor, Steven (1997), "The Modern Auditory I", in: Roy Porter (Ed.) *Rewriting the self histories from the Renaissance to the present*, London: Routledge. 203–223.
4. Cage, John (1961), "The Future of Music: Credo," in *Silence*, Middletown, Conn.: Wesleyan University Press.
5. DeLillo, Don (2003), *Cosmopolis*, New York: Scribner.
6. DeLillo, Don (2002), *The Body Artist*, New York: Scribner.
7. DeLillo, Don (2020), *The Silence*, New York: Scribner.
8. DeLillo, Don (2016), *Zero K*, New York: Scribner.
9. Groth, Helen (2020), "Literary Soundscapes", in: Anna Snaith (Ed.), *Sound and Literature*, Cambridge University Press. 135–153. doi: 10.1017/9781108855532.007.
10. Mansell, James G. (2020), "Noise", in: Anna Snaith (Ed.), *Sound and Literature*, Cambridge University Press. 154–169. doi: 10.1017/9781108855532.008.
11. Morrison, Blake (2003), "Future Tense", *The Guardian*, London, 17.5.2003.
12. Paunović, Zoran (2020), "Tišina", Afterword, back matter to the Serbian translation of *The Silence*, Beograd: Geopoetika.
13. Pritchett, James (2009), "What silence taught John Cage: The story of 4' 33" - The piano in my life", in: *John Cage and Experimental Art: The Anarchy of Silence*, Barcelona: Museu d'Art Contemporani de Barcelona. 166–177.
14. Snaith, Anna (2020), "Introduction", in: Anna Snaith (Ed.), *Sound and Literature*, Cambridge University Press. 1–34. doi: 10.1017/9781108855532.001.
15. Taylor, Justin (2021), "Almost Nothing Left of Nowhere: On Don DeLillo's *The Silence*", in: *Sewanee Review*, 129. 1. 159–182. doi: 10.1353/sew.2021.0006.

УМЕТНОСТ БУКЕ И УМЕТНОСТ МУКА: ЗАГЛУШУЈУЋИ ЗВУЧНИ ПЕЈЗАЖИ ДОНА ДЕЛИЛА

Резиме

У романима објављеним након 2000. године, Дон Делило истражује различите аспекте идентитета савременог човека и преиспитује људско разумевање света и нашег места у њему. Његов најновији роман, *Тишина*, представља провокацију како увреженом схватању елемената од којих се састоји наша стварност, тако и конвенцијама које чине основне принципе структурирања тих елемената у систем који прихватамо као слику те стварности. Окосницу романа чини разоткривање механизма доживљавања времена кроз сакупљање и организовање података супротстављено индивидуалној чулној перцепцији. Роман започиње илустрацијом поступка у коме низови података о лету авиона симболички представљају објективни простор и време, да би се услед недефинисаног „поремећаја у систему” наратија окренула ка индивидуалном доживљају стварности и трагању за значењем које се поима, пре свега, кроз чулне подражаје реализоване као звучни пејзаж настао алтернацијом буке података и муклог трајања у „тишини”. У ширем контексту, роман *Тишина* успоставља дијалог са идејама егзистенцијализма и минимализма, постављајући појединца у средиште пажње, тиме наглашавајући да и његова читања морају надилазити приступ који би овај роман приказао као површну провокацију. Управо захваљујући структури која је тек скелет и редуковању наративних елемената, роман *Тишина* приступа идеји тишине на сличан начин на који то чини композитор Џон Кејџ у делу 4.33 (1952), истражујући га кроз медијум музике, који, као и књижевност, подразумева ригорозно поштовање форме. Тишина за Делила, као и за Кејџа, није изједначена са празнином, већ представља другу страну звука или буке, коју, као и звук, пре свега, обележава трајање. С друге стране, роман *Тишина* преиспитује људску потребу да успостави значење структурирајући буку података у форму коначног записа. Делило доводи у питање циљ бележења низова података, њихово закључавање у структуре једнозначних интерпретација које се потом дистрибуирају посредством екрана и постају извор стварности пре него њен пасивни одраз. У тој структури

тишина је невидљиви, али свеприсутни пандан буци, технолошком шуму потрошачке културе, нешто што смо научени да искључимо или не примећујемо. Стога, Делило подацима претпоставља аспекте чулног искуства појединца, сликајући низове интимних стварности сачињене искључиво од интервала буке и тишине, редукујући све друге елементе на минимум. Роман *Тишина*, из перспективе друге деценије 21. века, тако ступа у дијалог са књижевном традицијом 20. века, пре свега са модернизмом и са позориштем апсурда, остављајући одшкринута врата перцепције, усмеравајући читаочеву пажњу на унутрашње звучне пејзаже као слике које одражавају јединство континуитета и промене.

► **Кључне речи:** *Тишина* (роман), звучни пејзаж, поезика, Дон Делило, звук у књижевности.

Preuzeto: 15. 9. 2022.
Korekcije: 17. 10. 2022.
Prihvaćeno: 20. 10. 2022.

Nikica N. Mihaljević¹
Università degli Studi di Spalato
Facoltà di Lettere e Filosofia
Dipartimento di Italianistica

NUOVE TENDENZE NELLA LETTERATURA ITALIANA: DALL'ECOLOGIA LETTERARIA ALLA LETTERATURA DELLA MIGRAZIONE

Abstract: Nel presente articolo si cerca di dimostrare che un possibile percorso per insegnare la letteratura oggi, nel nuovo millennio, in un'epoca in cui gli studi letterari suscitano sempre meno interesse tra le nuove generazioni, possa essere trovato attraverso il suo rapporto con altre scienze, come, ad esempio, l'ecologia. Dagli anni '70 del '900, quando nasce l'ecologia letteraria, in un testo letterario si cerca di analizzare, principalmente, il rapporto tra l'individuo e la natura. Partendo dal fatto che nella natura vi sono rapporti equilibrati, l'obiettivo degli ecocritici è cercare di superare l'ordine gerarchico, imposto attraverso il secolare centralismo, nelle società. Il risultato di quest'ordine sono gli emarginati e gli oppressi, vittime dell'imposizione del concetto di società verticale che sottintende il predominio di alcuni membri su altri.

Con l'analisi si cerca di dimostrare che in alcuni testi letterari contemporanei si possono trovare esempi del tentativo di emarginazione di alcuni protagonisti: ad esempio, nella letteratura della migrazione in Italia, dove i protagonisti-immigrati frequentemente vengono discriminati. Secondo gli ecocritici, per poter vivere in una società sostenibile, è necessario superare questi meccanismi discriminatori. Perciò con questo intervento cerchiamo di individuare alcuni esempi letterari, nei quali, attraverso l'autobiografismo testimoniale, questo predominio viene rifiutato dai protagonisti che trovano il modo di integrarsi nella nuova società e di superare l'emarginazione e la discriminazione. Nell'analisi ci si concentra su alcuni testi di due scrittrici contemporanee in Italia: Igiaba Scego e Laila Wadia.

Parole chiave: letteratura della migrazione, emarginazione, discriminazione, ordine gerarchico, ecocritica.

1. Introduzione

Prima di individuare l'obiettivo principale degli studi ecocritici, vediamo alcune definizioni di ecocritica. Serenella Iovino la definisce, servendosi delle parole di Lawrence Buell, come “un'indagine delle relazioni tra letteratura e natura «nello spirito di un impegno per un agire ambientale»” (Iovino 2006: 15), la quale ha lo scopo di permettere “di acquisire e di trasmettere una coscienza critica del rapporto tra essere umano e ambiente” (Iovino 2006: 14). Serpil Oppermann, invece, spiega che l'ecocritica è “il nuovo movimento critico che cerca di collegare la critica e la teoria letteraria con le questioni ecologiche” e “che studia i rapporti tra letteratura ed ecologia applicando i concetti ecologici alla letteratura”² (Oppermann 1999: 1). Oppermann ci ricorda che proprio l'ecocritica tende a richiamare l'attenzione della letteratura sulle questioni legate alla crisi ambientale, prendendo in considerazione sia la natura sia lo spazio urbano (1999: 2).

Per gli ecocritici, il punto di partenza è racchiuso nella tesi che l'ideale dei rapporti equilibrati possa essere trovato soltanto nella natura. Preoccupati per la crisi globale, gli ecocritici vorrebbero applicare le leggi che fino ad oggi hanno caratterizzato soltanto la natura, anche alla società umana, allo scopo di tentare di risolvere la crisi che scuote la società contemporanea, proprio partendo dall'ipotesi che anche questo insieme di individui è, come la natura, caratterizzato dalle dinamiche evolutive che influenzano la vita dell'individuo. Dato che la società è, per definizione, caratterizzata dal condizionamento reciproco tra società e singolo individuo, per garantire e tutelare la riproduzione e la sopravvivenza, e visto che la stessa forma di reciprocità esiste anche tra la natura e l'individuo, nella loro proposta, per una soluzione della crisi globale, gli ecocritici partono dal modello di equilibrio su cui si fondano le leggi della natura. Si deduce che l'obiettivo principale degli ecocritici è promuovere gli stessi rapporti equilibrati che esistono nella natura anche nella società umana per liberarla dai rapporti gerarchici che la caratterizzano da secoli. Ciò significa che la società umana è, tradizionalmente, caratterizzata dal dualismo costante tra i membri che predominano e i membri che sono dominati. Il problema principale legato alla presenza dei sopraccitati dualismi è che tali rapporti gerarchici mettono a rischio la sopravvivenza della società e dell'ambiente. Risulta chiaro, quindi, che nell'epoca postmoderna nella società predomina una visione dualistica e piramidale del rapporto tra uomo e natura, cioè una visione antropocentrica (la quale pone l'umanesimo in contrapposizione all'ecocentrismo) nei confronti del rapporto con l'ambiente. Questi dualismi portano alla discriminazione e all'

² Traduzione in italiano di Nikica Mihaljević.

oppressione, in quanto, nonostante i tentativi di un'interdipendenza tra i membri, la società postmoderna continua ad essere caratterizzata dai rapporti gerarchici che non possono che distanziare i membri e suddividerli in quelli 'dominanti' e 'dominati'.³

Uno dei concetti base dell'ecologia letteraria è la 'cittadinanza ecologica', la quale sottintende un modello di vita che dovrebbe incoraggiare, secondo Andrew Light, studioso dell'ecocritica, tutti i cittadini a contribuire e prendere parte ai "progetti di conservazione ambientale, a cominciare da quelli relativi alla tutela e al recupero di spazi appartenenti alla comunità" (Iovino 1999: 55). Gli ecocritici sottolineano, inoltre, l'importanza di un 'vicinato globale', che sottintende un "sistema di cooperazione sovranazionale, fondato sull' «etica civile globale»" (Iovino 1999: 57), i cui principi fondamentali sono l'equità e la giustizia, e la quale è finalizzata a ridurre le disparità tra tutti i membri di tutte le società. Si può concludere che, nel senso ampio del termine, l'ecologia letteraria tende verso l'equità sociale e la sostenibilità ecologica.

Secondo le tesi dell'ecologia letteraria, tra l'uomo e la natura c'è un rapporto di azione reciproca, il che significa che "le opere letterarie possono avere la funzione di indirizzare questa reciprocità secondo valori" e, di conseguenza, portare l'uomo verso un' "«evoluzione consapevole»" (Iovino 1999: 62). Inoltre, l'ecologia letteraria sprona il lettore a capire l'interdipendenza tra tutti i membri di una società, e ciò è importante soprattutto per capire che, come Iovino mette in rilievo, "le differenze esistono solo in vista di un principio di neutralizzazione dell'alterità" (1999: 63).

³ Riguardo alla problematica dominante nella società contemporanea, nelle tesi di Arjun Appadurai troviamo delle osservazioni interessanti le quali possono avere attinenza anche con il discorso che esponiamo in questo intervento. Secondo Appadurai, il problema centrale delle interazioni globali di oggi è la tensione tra omogeneizzazione culturale ed eterogeneizzazione culturale. Nel tentativo di evidenziarne le interdipendenze, l'antropologo statunitense rileva che frequentemente l'argomento dell'omogeneizzazione si inserisce in un discorso sull'americanizzazione, e molto spesso i due argomenti sono strettamente collegati. Tuttavia, sostiene Appadurai, ciò che questi argomenti non prendono in considerazione è che appena queste nuove 'tendenze' vengono portate in nuove società, esse tendono rapidamente a indigenizzarsi, in un modo o nell'altro. Di conseguenza, la paura dell'americanizzazione può essere altrettanto importante quanto la paura dell'assimilazione culturale. Pertanto, secondo l'autore, la nuova economia globale va intesa come un ordine complesso, sovrapposto e disgiuntivo, la quale non può più essere intesa nei termini dei modelli esistenti centro-periferia, di consumatori e di produttori o di eccedenze e di disavanzi, ma la sua complessità ha a che fare proprio con le disgiunture tra l'economia, la cultura e la politica. (Cfr. Appadurai 1990). Nell'analisi dell'economia contemporanea e dei problemi che la riguardano, da parte di Appadurai, troviamo, quindi, i concetti di gerarchia e di interdipendenza, i quali assumono quasi la stessa importanza nell'ecologia ed ecologia letteraria. Allo stesso modo, adoperando la metodologia dell'ecocritica, possiamo osservare la società odierna, attraverso questi due concetti, contrastanti, ma della stessa importanza.

In questo senso, possiamo concludere, citando sempre Iovino, che “l'*ecocriticism* è un'analisi etico-culturale dell'opera letteraria, volta a evidenziare i rispecchiamenti reciproci della natura e le sue elaborazioni, nell'idea che l'interpretazione possa ricostruire il «mondo» di questo rispecchiamento, e ricavarne, così, indicazioni di valore” (Iovino 1999: 64).

Partendo dalle tesi di Vandana Shiva e Martha Nussbaum, Iovino rileva che al femminile sono frequentemente associate le “dinamiche di sfruttamento sociale che si innestano su realtà storiche ed economiche [...]” (1999: 74). Queste dinamiche sono strettamente legate al sistema coloniale che basa la sua forza sulla possibilità dello sfruttamento sociale e ambientale e che ha come conseguenza l'esistenza di membri deboli della società, emarginati e costretti a subire il predominio dei membri più forti. I meccanismi descritti, per poter sopravvivere, devono garantire il potere e la supremazia alle classi dominanti; perciò, nella società postmoderna, quello che, in primo luogo viene imposto, è ancora e ad ogni costo l'interesse della classe «dominante».

Il dualismo, quindi, continua a predominare nella società prendendo il posto dell'interdipendenza tra i suoi differenti membri, nonostante il fatto che soltanto nel rapporto reciproco tutti i membri di una società possano vivere in una comunità equilibrata. Iovino ci ricorda che il dualismo sta in contrapposizione all'interdipendenza, al posto della quale stabilisce la gerarchia (1999: 75). Il risultato delle gerarchie sono vari dualismi, come colonizzatore / colonizzato, residente / immigrato, civile / primitivo, maschile / femminile, soggetto / oggetto, padrone / servo, ecc. nonché la presenza continua di un 'polo forte' e un 'polo debole'.

È facile intuire che gli esempi di dualismo si possono trovare nella scrittura femminile e nella letteratura della migrazione, in quanto vi troviamo frequentemente rappresentate le problematiche sociali di discriminazione e dato che, per quanto riguarda i personaggi dei testi di queste scritture, sono quasi di regola classificabili o all'interno di un polo 'forte' o di un polo 'debole'. Tuttavia, questo tipo di letteratura può anche offrire l'esempio di come questa dualità possa essere superata: per riacquistare l'equilibrio tra i diversi membri di una società, possono essere utilizzati esempi dagli studi in ecocritica come punto di partenza. Lo scopo di questo intervento è, quindi, partendo dalla metodologia dell'ecocritica, individuare alcuni esempi letterari dall'opera di due scrittrici in cui sono presenti i tentativi di superare i dualismi nella società e i casi nei quali è evidente l'equilibrio sociale riconquistato. Riguardo a ciò, gli esempi più significativi li troviamo nelle opere della scrittrice italo-somala Igiaba Scego e della scrittrice indiana, residente in Italia, Laila Wadia, delle quali in questa sede esaminiamo alcuni racconti.

2. La “dismatria”⁴: il mondo di Igiaba Scego

Il dualismo nella società è, come già detto, particolarmente visibile nella letteratura della migrazione dove di solito sono presenti gerarchie fisse: vi è un personaggio che si differenzia da altri membri della società, in cui immigra, e, sia per i pregiudizi, sia per la tendenza allo sfruttamento e al predominio di altri personaggi, viene emarginato. Ciononostante, ci sono degli esempi di personaggi che cercano di ostacolare questi tentativi e di integrarsi nella nuova società, oppure cercano di convivere in pace tra le due identità, quella d'origine e quella nuova, acquisita attraverso la residenza in un altro paese. Paola Ellero fa l'analisi della letteratura migrante in Italia e la definisce in un modo particolarmente interessante: “una letteratura del doppio, non solo perché scritta a quattro mani, ma anche perché si colloca in bilico tra rifiuto/accettazione della cultura d'appartenenza e/o della società ospitante, della volontà di integrarsi e al tempo stesso di differenziarsi da quest'ultima” (2010: 2). In più, rileva un altro suo aspetto particolare:

[d]al punto di vista linguistico, si può dire che questi primi scrittori abbiano preso in affitto la lingua italiana, attraverso le forme di una co-autorialità, che risulta interessante perché sottolinea ancora di più il senso della duplicità, del sentirsi vivere nelle «terre di mezzo», dell' aver perso un'identità d'origine senza averne acquisita una nuova. Si tratta di una letteratura di passaggio; ma è il primo, importante passo: da portatori di bisogni e problema sociale, i migranti cominciano ad essere portatori di risorse creative (2010: 2).

⁴In questo modo Simone Di Brango spiega il significato della “dismatria”: “Il concetto di *dismatria* richiamato nel titolo del racconto deriva da quello di *matria*, che la scrittrice Tiziana Colusso, nella prefazione alla seconda edizione del volume *La quarta sponda. Scrittrici in viaggio dall'Africa coloniale all'Italia di oggi* di Daniele Comberiati – nel quale si può leggere un'intervista rilasciata all'autore da Scego –, ha definito come un completamento del significato dell'idea di *patria*. Colusso, infatti, ha chiarito che l'elaborazione della nozione di *matria* serve a rivendicare il ruolo e la specificità delle donne (corporale, intellettuale, sociale, ecc.) nella costruzione di una comunità nazionale e nella valorizzazione del senso di appartenenza ad essa e, soprattutto, ha notato che per le scrittrici come Scego, sospese tra la cultura italiana e quella delle ex colonie, il dominio esemplare di tale rivendicazione è naturalmente la letteratura. Tuttavia, alla *matria*, intesa come la traccia e il risultato del legame peculiare delle donne con un paese, Scego ha aggiunto la *dismatria*, che, invece, in assonanza con il termine ‘espatrio’, coglie la difficoltà delle donne di identificarsi con la nazione d'origine e, al tempo stesso, con quella in cui sono immigrate. In effetti, la famiglia descritta nel testo di Scego, composta di cinque donne e un bambino, lasciò la Somalia nel 1969 a causa della guerra civile e ora si trova a Roma. Dalla prospettiva di una delle cinque donne, la voce narrante del racconto, Scego ha rappresentato il doppio vincolo di questo nucleo familiare con la Somalia e l'Italia, il quale è simboleggiato dalle valigie e da un armadio”.

Simone Di Brango, «*Dismatria*» di Igiaba Scego. <http://www.dudemag.it/index.php/blog/dispenser/dudeario/4310-%C2%ABdismatria%C2%BB-di-igiaba-scego> (consultato il 25 agosto 2022)

Ellero mette in evidenza anche “il peso che la scrittura femminile occupa nella letteratura migrante: le autrici rappresentano infatti, fino dagli esordi, più del 40% della produzione totale, percentuale molto maggiore rispetto alla presenza femminile nella letteratura italiana contemporanea” (2010: 4).

Il motivo per cui le voci femminili della letteratura della migrazione in Italia rappresentano all'incirca la metà di tutta la produzione degli autori migranti Daniela Golfetto lo trova soprattutto in ragioni

[...] di tipo storico: per quanto riguarda i paesi di provenienza e i flussi migratori, sono state le donne ad emigrare per prime verso l'Italia creando comunità a maggioranza femminile. Ma vi è anche una motivazione psicologica: la maggior parte delle scrittrici proviene da paesi con forte cultura e forte tradizione patriarcale; l'emigrazione per loro è stata un trauma, soprattutto per quante provenivano da paesi arabi e da una cultura patriarcale islamica che non permetteva di esprimersi liberalmente. (2010: 1-2)

Tutte queste osservazioni focalizzano l'importanza delle donne scrittrici e migranti, sottolineando in primo luogo la «duplicità» che le segna in modo indiscutibile e la quale si nota anche nelle loro opere. Di conseguenza, Golfetto mette in rilievo che per queste autrici

[s]i tratta di un doppio, improvviso cambiamento: queste donne hanno lasciato la propria terra d'origine e sono state costrette ad un mutamento di stile di vita, da soggetti passivi sono diventati attivi, costrette a lavorare in una società in cui non si può farne a meno, e ad una nuova presa di coscienza, alla formazione di una nuova identità, più forte e complessa [...] (2010: 2).

Tuttavia, la seguente osservazione di Golfetto si presenta come fondamentale in questo contesto:

[l]e tematiche denotano una certa lontananza dalla letteratura di testimonianza e dall' autobiografismo sofferto dai primi autori migranti, e benché sussistano problematiche come il razzismo e l'integrazione, la cosa fondamentale per loro è la ricerca di un'identità di donna e immigrata in una società maschilista e razzista; grazie a questa loro alterità riescono a distaccarsi e a analizzare il mondo circostante con uno sguardo più maturo disilluso rispetto agli scrittori della migrazione (2010: 2).

Proprio nell'opera di Igiaba Scego⁵, scrittrice nata in Italia da genitori somali, troviamo la sopraccitata problematica in primo piano: vi sono focalizzati personaggi

⁵ Riguardo ad uno dei romanzi di Scego, *Rhoda*, Daniela Golfetto sottolinea che “[n]el suo romanzo «Rhoda» [...] Igiaba Scego, ad esempio, analizza il rapporto complesso con l'Italia, paese coloniz-

che, trovandosi in una nuova società, diversa dal paese d'origine dei loro genitori, sono alla ricerca della propria identità, e, mentre si trovano presi tra i due poli, tra l'identità ereditata dai genitori e del paese d'origine e l'identità del paese in cui sono nati e cresciuti, danno esempi di come tuttavia è possibile convivere. Loro saranno l'esempio dell'integrazione riuscita e metteranno in rilievo il fatto che, quando si tutelano i meccanismi sociali, si tutelano quelli discriminatori, i quali includono sempre un 'polo forte' e un 'polo debole', ma, allo stesso tempo, mostreranno che questi dualismi si possono superare per il benessere di tutti i membri della società. Non meno importante è che Golfetto ricorda che nel caso di Igiaba Scego, come anche nel caso di altre scrittrici provenienti dalle ex-colonie italiane,

[s]i tratta di un vero sottogenere della letteratura femminile della migrazione, con caratteristiche peculiari e ben definite. Queste scrittrici rappresentano il retaggio, senza rancore, di ciò che la cultura italiana ha lasciato nei loro paesi, nell'immaginario collettivo e nello stile di vita, della colonizzazione italiana subita per lo più dai loro genitori o dai loro nonni, di cui loro portano traccia. In generale nei testi delle autrici delle ex-colonie sono rintracciabili i traumi che ha lasciato dietro di sé il colonialismo italiano: le autrici meticce rappresentano una testimonianza del colonialismo da parte dei colonizzati, e fanno luce su un periodo storico ancora poco conosciuto; tramite loro impariamo qualcosa sul nostro presente e sul nostro passato, e attraverso il loro racconto comprendiamo il forte rapporto che tuttora lega i paesi delle ex-colonie con l'Italia. (2010: 2).

Eppure, gli eventi che contraddistinguono la vita di Igiaba Scego confermano che la coesistenza pacifica delle due identità, alla fine, è possibile. Essendo i suoi genitori stati costretti a espatriare, Igiaba si trova a vivere in Italia dove, nonostante il colore della pelle e le abitudini che la differenziavano dai compagni di classe e dagli amici, e nonostante il peso del passato che richiama sempre alla memoria il paese colonizzatore, Scego riesce a costruirsi una vita come una qualsiasi residente di Roma, sentendosi tanto italiana quanto somala, nonostante la co-presenza di due culture e due lingue sin dall'inizio della sua vita. A tal riguardo, è interessante rilevare come la protagonista del racconto «*Dismatria*» nota che “[a] Roma la gente corre sempre, a Mogadiscio la gente non corre mai. Io sono una via di mezzo

zatore, luogo dei sogni e delle speranze deluse; questo è illustrato attraverso la storia di tre donne somale, divise fra il legame nostalgico con la propria terra e cultura e la sofferenza e voluta integrazione, fino a sentirsi a cavallo fra due mondi, in una sorta di doppia dis-appartenenza”. (Ibid.) Quindi, nell'opera di Igiaba Scego si può seguire un viaggio, il percorso della consapevolezza che oramai ci si trova tra le due culture e non ci si può permettere di perdersi nel varco tra le due, ma bisogna trovare il modo per far convivere queste due culture in un modo pacifico ed equilibrato. E proprio questo sarà descritto nella novella «*Dismatria*».

tra Roma e Mogadiscio: cammino a passo sostenuto” (Scego 2013: 3). In questo racconto la voce narrante incarna alcuni elementi della vita di Scego. Ciononostante, nell'analisi della problematica identitaria, bisogna sempre tenere a mente che con le sue opere Scego rispecchia la situazione sociale post coloniale, dato che la scrittrice proviene da un paese che nel passato è stato una colonia italiana, ma anche mettendo in discussione la complessità della situazione post coloniale la quale non può che essere analizzata partendo proprio dai dualismi sociali.

Uno dei racconti in cui Scego affronta il tema del significato delle «frontiere nazionali» e dei confini in generale nell'analisi della complessità identitaria è proprio «*Dismatria*». Nella formazione dell'identità, in questo racconto si cerca di attraversare le barriere di una nazione esaminando l'atteggiamento dei membri della famiglia della voce narrante davanti a un oggetto, la valigia⁶. Con lo scambio dei ruoli tra il soggetto e l'oggetto, ovvero tra i protagonisti e le valigie, gli oggetti non sono più le valigie ma i protagonisti, i quali si fanno trascinare, nello spostamento da un paese all'altro, nella ricerca di un'identità alla quale non si arriva mai, diventando così essi stessi l'oggetto della trasformazione. Volendo essere sempre pronti a spostarsi e a trasferirsi in un altro paese, i membri della famiglia vivono con pochi mobili affinché il trasloco, in ogni momento, possa essere facile. È evidente che un eventuale trasferimento simboleggia l'apertura nei confronti dell'Altro, in quanto si cerca di raccontare questo spostamento come il meno traumatico possibile. La valigia, così, diventa il simbolo della continua ricerca di uno spazio in cui stabilirsi per sempre, di un'unica identità, un oggetto che sostituisce una casa ma allo stesso tempo è antitetico a essa, in quanto la prima è legata al movimento e alla dislocazione mentre la seconda è fissa e stabile. Quindi, risulta ovvio che una valigia, per definizione, è legata allo spostamento, e che, perdendo la possibilità di «muoversi», perde anche la sua funzione principale. L'antitesi tra la dinamicità e la staticità, temi caratteristici della società post coloniale, permette a Scego di sfidare i protagonisti e di metterli davanti alla domanda sulla possibilità di avere, tuttavia, nella società contemporanea, un'identità che non sia né problematica né polimorfa. Scego contrappone l'atteggiamento dei genitori a quello della protagonista, la quale odia le valigie, visto che non le danno la possibilità di stabilirsi in un luogo e di definirlo una residenza non temporanea: “Anch'io naturalmente avevo delle valigie. Ma le odiavo. Le trattavo male. Le cambiavo spesso. È che le valigie mi esasperano.

⁶Della particolarità e complessità della simbologia delle valigie e della sua importanza nel contesto del transito, cambiamento, permanenza, presenza ed esistenza stessa nelle opere di Scego mi sono occupata parzialmente anche nella monografia Mihaljević, Nikica – Carić, Sonja (2018), “*The centre cannot hold*”: *Quattro scrittrici migranti interpretano i malanni moderni*, Split: Filozofski fakultet u Splitu.

Avrei voluto un solido e robusto armadio. Avrei voluto tenere le mie cose meno in disordine. Avrei voluto sicurezza” (Scego 2013: 3). La valigia diventa il simbolo dell'insicurezza nella vita, dell'incertezza, del cambiamento, dello spostamento, dell'identità non del tutto definita della protagonista, che non può essere mai fissa e del tutto circoscritta ma, invece, è mutevole e fugace, nonostante questo significhi che essa causa sentimenti di disorientamento e di sconforto nella protagonista.

In contrapposizione alla valigia della voce narrante sono descritte le valigie della madre. Il fatto che lei ne possieda più di una rimanda alla sua apertura verso la poliedricità percepita come un valore, in quanto legata alla fluidità e all'ambiguità, i veri «valori» della contemporaneità:

Lei ne aveva addirittura cinque e andava fiera di tutte e cinque. Quattro erano per i vestiti e cianfrusaglie varie, la quinta era un mistero. In tanti anni – a marzo saranno trenta, ahimè – non mi ha mai lasciata avvicinare a quella valigia misteriosa. Quanto sarei curiosa di vederne il contenuto! Darei non so cosa! (Scego 2013: 7)

La valigia di cui la madre è fiera e che tiene nascosta agli altri simboleggia una parte della sua identità che vuole tenere soltanto per sé stessa, che vuole mantenere segreta, ma che, allo stesso tempo, segna una zona di frontiera tra la madre e la figlia separandole e allontanandole, in forte contrasto con quello di cui la figlia ha imprescindibilmente bisogno: l'ordine degli armadi in contrasto con il disordine delle valigie che, in realtà, è il disordine della vita migrante: “Invece a casa mia la parola armadio era tabù. Come del resto erano tabù la parola casa, la parola sicurezza, la parola radice, la parola stabilità. [...] La verità è che tutte quelle valigie nascondevano la nostra angoscia, la nostra paura” (Scego 2013: 7). La valigia diventa l'atto del taglio del cordone ombelicale, che, comunque, va fatto, ovvero, la presenza di questo oggetto conferma il bisogno di distaccarsi dalla figura materna, cosa che, tuttavia, non sempre si è disposti né capaci di fare. La valigia rappresenta la «negazione» della patria, è il «sostituto» della patria e dell'identità nazionale. Inoltre, la valigia è il simbolo delle persone che migrano, della loro ricerca di una stabilità che nella società di oggi è solo immaginaria. E non solo, la valigia sempre vicina ai protagonisti significa la garanzia della fuga, della possibilità di abbandonare ciò di cui non si è soddisfatti. La protagonista principale auspica esattamente l'opposto, un luogo sicuro in cui mettere le radici e costruirsi un'identità, nonostante non sia chiaro, alla voce narrante, quale dei due paesi, quello di origine o quello in cui si sono trasferiti, debba rappresentare la sua vera patria:

Eravamo in continua attesa di un ritorno alla madrepatria che probabilmente non ci sarebbe mai stato. Il nostro incubo si chiamava *dismatria*. Qualcuno a volte ci correggeva e ci diceva: «In italiano si dice espatriare, espatrio [...]». Scuotevamo la testa, un sogghigno amaro, e ribadivamo il *dismatria* appena pronunciato. Eravamo dei *dismatriati*, qualcuno – forse per sempre – aveva tagliato il cordone ombelicale che ci legava alla nostra *matria*, alla Somalia (Scego 2013: 8).

Di conseguenza, per la maggioranza dei membri di questa famiglia, la vita si trasforma in un eterno sogno del ritorno in Somalia, in una continua attesa, “come gli ebrei che vivono nell’attesa del Messia” (2013: 8) e questa attesa diventa reale subentrando al posto della vita che diventa illusoria. Il racconto, quindi, rivela l’identità del migratore, che a volte non viene considerata fino in fondo, e che racchiude tutta la sofferenza di chi è costretto a lasciare il proprio paese, e la cui identità, proprio con questa partenza, inizia a disperdersi:

Nel cuore portavamo il tormento degli esuli. In cuor nostro sapevamo che non saremmo più tornati nella nostra Somalia, perché di fatto non esisteva più la nostra Somalia. [...] La Somalia, quella sognata, quella vagheggiata, quella desiderata, sopravviveva solo nei nostri sogni ad occhi aperti, nelle chiacchiere notturne delle donne, nell’odore del cibo delle feste, nei profumi esotici dei nostri capelli. (2013: 8)

Il sogno che tiene in vita gli immigrati, il sogno di ritrovare il paese perduto, rischia di infrangersi nel momento in cui si accetta la verità della nuova realtà nella quale ci si è costretti a integrare: “La sicurezza, la stabilità, diventare sedentari, diventare italiani... tutto avrebbe infranto il nostro bel sogno. Mentivamo apertamente a noi stessi [...]” (2013: 9). Il problema nasce quando un membro della famiglia, in questo caso la voce narrante, si stanca di questo sogno, di cui si è consapevoli che non è null’altro che la menzogna in cui si vive chiusi, così come è una menzogna la ricerca di un’identità fissa e ben definita: “Io però mi ero stufata. [...] Volevo un armadio, anche piccolo. Una casa, anche piccola. Una vita, anche breve. [...] volevo solo una ridicola realtà. [...] A volte desideravo io stessa essere un armadio” (2013: 9). Dunque, la voce narrante non si scaglia contro il sogno dei genitori ma contro l’incertezza e l’instabilità dell’identità la quale comunque non può che essere, nella società di oggi, fluttuante. Tuttavia, nel tentativo di staccarsi dall’ossessione della patria perduta, la protagonista cerca di allontanarsi dal preconcetto sull’identità fissa e immobile, proprio in quanto diventa cosciente che soltanto accettando un’identità mutevole potrà riuscire a trovare un equilibrio sia nel nuovo paese sia con se stessa:

Dovevo parlare, lo sentivo. [...] Che avevo una vita fuori da lì e che la mia vita fuori era libera da valigie. E che presto me ne sarei andata. Che avrei comprato una casa. E ci avrei messo dentro un armadio. E che mi sentivo italiana. E che sentirsi italiani non significava tradire la Somalia (2013: 13).

Riconoscere che si può essere somali e italiani allo stesso tempo e conviverci in pace, significa tuttavia tradire la propria famiglia, aver rotto “il patto con dei *dismatriati*” (Scego 2013: 14). Cionondimeno, questa rivelazione contribuirà al fatto che la protagonista riuscirà a chiarirsi con la madre, e a rendere viva la sua voglia di mettere radici, nonostante mettere le radici non significhi avere un'identità chiara e precisa. Non solo, estirpando la possibilità di avere radici nella società contemporanea, la protagonista sfida anche il rapporto madre-figlia; vale a dire, questo rapporto non viene più percepito in modo gerarchico, in cui una madre educa i figli e li cresce insegnando loro certi valori, ma anche la madre stessa, nel frattempo, diventa simile alla figlia in quanto perde la capacità di riconoscersi, nella costruzione della propria identità, in una sola nazione e, di conseguenza, abbandona il sogno della patria, creandosi una nuova patria, pur essendo anche questa caratterizzata dall'instabilità, e, in quanto tale, sostituibile con qualsiasi altra. Perciò la voce narrante sprona altri membri della famiglia ad aprire le proprie valigie; l'atto simbolico di aprire e di svuotare le valigie significa uscire da quel sogno di ritorno che non è più possibile, ovvero abbandonare la concezione nazionalistica dell'identità e rivedere anche il concetto delle frontiere dell'identità nazionale. A questo punto bisogna rilevare che la sorpresa più grande nel racconto si ottiene con la descrizione della madre della protagonista che, in una delle valigie il cui contenuto non voleva scoprire prima, rivela di nascondere degli oggetti legati a Roma: “Un pacco di spaghetti, foto di monumenti di Roma, [...] un parmigiano di plastica, un souvenir pacchiano della lupa che allatta i gemelli, un po' di terra in un sacchetto, una bottiglia piena di acqua, una pietra...” (2013: 15). Dalla citazione capiamo che i ruoli tra la madre e la figlia nel frattempo si sono scambiati, in quanto la figlia diventa cosciente prima della madre che l'unica identità che è possibile avere nella società contemporanea è quella «mobile». Così la madre e la figlia si scambiano i ruoli e ci fanno capire che la stabilità può essere trovata soltanto nell'interdipendenza, in cui un membro dipende dall'altro proprio perché impara da lui e dalle sue diversità. Si rovescia, con questa tecnica narrativa, il «ruolo» della patria e del paese di accoglienza, nonché si capovolge il «ruolo» della madre e della figlia. Inoltre, il ritrovamento di “un'altra *matria*”, ovvero la ricostruzione del legame tra la donna e il paese e la valorizzazione di questo rapporto, allo stesso tempo rafforzerà il legame tra la figlia e la madre e contribuirà a caratterizzare

il concetto di maternità come ugualmente mutevole come la nozione di patria. Oltre a ciò, nel racconto viene messo in rilievo il fatto che, nonostante la continua ricerca delle radici da parte degli immigrati, in loro è comunque viva la volontà di trasformare l'Italia in una nuova patria. Proprio in questo elemento narrativo troviamo il tentativo di superare i dualismi ai quali abbiamo accennato prima: soltanto rendendo fluidi tutti gli elementi che caratterizzano la società di oggi, si creano le basi per sconfiggere i dualismi, o meglio, essi scompaiono perché non sono più individuabili dai membri come invece lo sono nella società tradizionale. Anna Proto-Pisani nota questo fatto mettendo in rilievo che

I racconti *Dismatria* e *Salsicce* smontano la concezione nazionalistica dell'identità, delineando una rappresentazione dell'identità delle seconde generazioni come possibilità di scelta e come combinazione di possibilità, fra diverse varianti, condotta con grande ironia nei confronti degli aspetti deteriori sia della cultura italiana che somala, arrivando talvolta al paradosso [...] (2010: 445).

Descrivendo tutte le forme di vita come mutabili, flessibili e fluttuanti, e azzerando il concetto di patria percepito come ristretto a un gruppo di persone, Scego delinea una società orizzontale, in quanto nessuna identità descritta nella sua opera si può del tutto incasellare in una delle categorie che a causa dei dualismi sociali vengono distinte e classificate in categorie separate.

3. Le «ricette» per la ricerca identitaria di Laila Wadia

Nel «mondo» vivace e colorato di Laila Wadia, nata a Bombay e residente a Trieste da più di trent'anni, troviamo un altro approccio alla ricerca identitaria e diversi esempi di tentativi di superare i dualismi, i quali causano quasi sempre le gerarchie tra vari membri della società. Lo scopo dei sopraccitati tentativi è poter vivere perfettamente in equilibrio l'un con l'altro, nonostante le differenze e i dualismi sociali presenti nella società contemporanea. Uno dei racconti più significativi di Wadia, pubblicato nella stessa raccolta *Pecore nere* come il racconto «*Dismatria*» di Scego, è *Curry di pollo*, in cui, come in altre sue opere, la scrittrice parla del mondo degli immigrati i quali non si illudono più di poter tornare nel paese di origine, ma concentrano tutte le loro energie sull'integrazione nel paese di accoglienza.

“A volte vorrei essere orfana. È una cosa terribile da dire, lo so. Non sono un'ingrata, forse mi sono espressa male. Voglio un bene da matti ai miei, lo giuro. È solo che vorrei che fossero... diversi. Normali, cioè” (Wadia 2013: 26). Inizia così il racconto di Wadia, mettendo in primo piano il bisogno di sradicarsi, di

perdere ogni dato anagrafico, per partire da zero, senza radici. In questo modo si differenzia la voce narrante dai propri genitori, o meglio dal loro modo di fare e di vivere legato ancora alle abitudini del paese di origine. Nella descrizione dei genitori della protagonista troviamo incarnato il bisogno di appartenenza e la voglia di definirsi attraverso i riferimenti etnici, culturali, nazionali, e, non meno importante, di genere. In loro rimane un legame così forte con la tradizione perché soltanto attraverso questa illusione riescono a vivere la realtà. Paola Ellero nota diverse contraddizioni in quest'opera di Wadia:

È la contraddizione lacerante tra la cultura d'origine, imposta dai genitori arretrati ed estranei [...] e quella d'approdo, solo sognata e mai veramente fatta propria. Questa contraddizione viene espressa nel racconto attraverso il tema del cibo, rappresentato come metafora dei costi necessari e delle difficoltà da affrontare per trasformare i piatti di un'unica tradizione ormai stanca e aprirsi alla varietà sorprendente dei sapori proposti dalle altre culture, alla ricerca di equilibri tutti da inventare, [...] (2010: 4).

È facile percepire dal racconto di Wadia che la scrittrice vuole sottolineare le ragioni per le quali per gli immigrati è ugualmente importante conservare le abitudini del paese di origine e contemporaneamente mostrare che tutto ciò che contraddistingue la vita umana è sottoposto al cambiamento, anche la stessa identità etnica. Perciò, il bisogno di mettere in evidenza i costumi del proprio popolo e di portare avanti le sue tradizioni è meno accentuato nei testi di questa scrittrice, nei quali si pone di più l'attenzione sul paese di accoglienza e sulla pacifica convivenza con gli altri membri della nuova società, mentre ci si concentra di meno sulla tutela della propria tradizione.

Diverse volte nel racconto si possono notare delle critiche dirette da parte della voce narrante ai genitori, con le quali sottolinea quanto sia insostenibile il loro attaccamento a un mondo che non esiste più:

I miei sono dei Flintstones indiani che pensano di vivere ancora in una capanna di fango nell'oscuro villaggio di Mirapur, nell'India centrale, con le loro due mucche e le tre capre. Invece, da più di vent'anni abitano qui nel centro di Milano. Ma per loro non è cambiato niente. Dentro di loro vivono ancora circondati dalla puzza dello sterco di vacca, [...]. Per loro una casa con l'acqua corrente, un gabinetto interno e il frigorifero sembrano non fare alcuna differenza, anzi. Quasi quasi rimpiangono il fatto di non dover più andare al pozzo a prendere l'acqua (Wadia 2013: 26).

Il mondo che esiste ancora solo nella mente dei genitori della voce narrante ha le radici in una società che si basa sulle gerarchie, in cui si distinguono i piatti tipici di un paese dall'altro e i costumi di un paese dall'altro, creando nient'altro che delle gerarchie; in questo modo, continuando a simulare di essere rimasti nel paese d'origine, i genitori della protagonista rifiutano del tutto la società nuova, ma soprattutto respingono la possibilità che l'identità, sia quella individuale, sia quella nazionale, venga messa in dubbio. Questo elemento della letteratura della migrazione non è nuovo, ma è inedita la denuncia aperta di un tale atteggiamento da parte di altri personaggi.

La voce narrante percepisce nell'atteggiamento dei genitori il rimpianto dei vecchi tempi e delle vecchie abitudini, celato sotto il rammarico per esser stati costretti ad espatriare. Fino alla cosiddetta seconda generazione degli scrittori migranti questa denuncia caratterizzava i residenti del paese di accoglienza, i quali notavano la nostalgia negli immigrati che li portava a distanziarsi dagli altri membri della società. Ora, invece, sono i figli degli immigrati che la notano, e si rifiutano di condividerla: "Mio padre, invece, [...]. Sebbene parli un italiano comprensibile, ragiona ancora come un contadino indiano. A volte la loro ostinata nostalgia mi fa impazzire" (Wadia 2013: 26). Anzi, i figli sono coscienti che l'identità nella società contemporanea è diventata talmente fluida che le somiglianze, anche all'interno della stessa famiglia, non sono più né importanti né ravvisabili e che l'identità è un elemento transitorio e mutevole, e inoltre, che proprio il rifiuto dell'identità fissa può garantire a loro la possibilità di crearsi un'altra vita.

Quindi, dall'inizio del racconto è chiaro che vi saranno descritti due mondi diversi, quello dei genitori e quello della voce narrante, i quali rimandano alla presenza dei dualismi sociali vecchio / nuovo, dominatore / dominato, residente / immigrato, maschile / femminile. Questi dualismi rimangono gli elementi centrali dell'opera, in quanto vi è presente, da una parte, un forte bisogno di superarli, per poter vivere in pace con gli altri, e, dall'altra, l'impossibilità di accettare le nuove caratteristiche della società contemporanea. L'atteggiamento della voce narrante davanti al mondo che la circonda viene criticato e ostacolato in continuazione da parte dei genitori: "«Ora, se non ti metti l'olio in testa, farò il curry di pollo per Samantha e questo suo amico Makku a cena stasera», minaccia. «Marco, si chiama Marco»" (Wadia 2013: 27). Il curry di pollo, tipico piatto indiano, rappresenta la metafora del rifiuto da parte della madre di diventare come la figlia, ovvero di abbandonare i vecchi concetti identitari. La cena con il curry di pollo conferma la distanza della madre e la sua diversità dal mondo occidentale, a differenza della figlia che sente profondamente il bisogno di sentirsi occidentale e, in primo luogo, italiana:

Non ribadirò il fatto che sono nata e cresciuta in Italia, che in Italia nessuno si sogna di far sposare una figlia di sedici anni, [...]. Non mi agolerò che non voglio mettermi il vestito indiano come fa la mamma. [...] Che non voglio mettermi il puntino sulla fronte come fa la mamma. [...] Che non voglio portare i sandali infradito. [...] Quest'estate c'era un tale sfoggio di tuniche e pantaloni indiani, borse di iuta con foto di Bollywood, foulard di chiffon ricamati con le perline – pareva che tutti volessero essere indiani. Io, però, no. (Wadia 2013: 30)

Il legame con la terra d'origine diventa nella percezione della protagonista, superfluo, come lo sono tutti gli attaccamenti alle generalità etniche e nazionali che hanno perso il loro significato in una società multiethnica. Perciò, quando a casa della protagonista sta per arrivare il fidanzato di lei, presentato come il fidanzato dell'amica, la società italiana viene messa a confronto con quella indiana allo scopo di dimostrare che le due società non sono così distanti, mentre la preoccupazione più grande è concentrata sul dualismo residente / immigrato, per rilevare che la tradizione che porta avanti questi dualismi è temuta di più dalla protagonista. Ciò sarà dimostrato proprio attraverso la figura del fidanzato della voce narrante, che in maniera del tutto naturale affronta i dualismi. Quindi, la cena rappresenta il «momento sociale» in cui ci si aspetta di trovare l'apertura nei confronti dell'altro e il superamento delle differenze. La coppia di fidanzati, infatti, raffigura una cultura nuova, una cultura sostenibile, contrapposta ad alcuni membri della società⁷, ovvero, in primo luogo, alle loro rispettive famiglie, che cercano di ostacolare l'unione dei due ragazzi, mostrando che, anche se non coscientemente, non accettano un mondo più equo, il quale, invece, cancellerebbe le tensioni tra tutti i membri della società.

Con lo scopo di annullare le differenze, in quanto considerate non più esistenti, la protagonista vuole convincere la madre a non preparare un tipico piatto indiano, come il curry di pollo, affinché si possano superare le differenze, in primo luogo visibili nei piatti tipici di un'etnia e nei suoi caratteri culturali e linguistici:

«Allora faccio *pakora* di spinaci e poi un bel curry di pollo stasera per Samantha e Makku», dice, [...]. «Ti prego, mamma, mi hai promesso che non farai il curry di pollo o altre cose indiane. E ti prego di sforzarti di parlare in un italiano corretto. [...] Sai, Marco non è mai stato in una casa indiana prima».

⁷ Nel testo viene accentuato come entrambe le famiglie, se sapessero dell'unione tra i due, la ostacolerebbero. Perciò, tutte e due le famiglie sono descritte come legate ai modelli tradizionalistici, i quali appoggiano le gerarchie: «Quando gliel'ho detto, Marco ha confessato che se i suoi sapessero che ha una ragazza extracomunitaria diventerebbero neri dalla rabbia. Votano Lega e pensano che Bossi sia fin troppo «tollerante». Ho colto la palla al volo e ho detto che anche i miei non farebbero salti di gioia se sapessero che la loro figlia ha una relazione con uno di qui, e che non votano affatto, anche se mio padre ha la tessera della cgil». (Wadia 2013: 31).

«Mai stato in una casa indiana prima?». Mio padre sgrana gli occhi come se fosse la cosa più innaturale e blasfema di questo mondo. [...] Incrocio le dita e spero che non riesca a far cambiare menu a mia madre durante la mia assenza. [...] (Wadia 2013: 31).

Dalla citazione risulta che il bisogno della protagonista di distaccarsi da ciò che rappresenta il suo paese di origine è talmente forte quanto il bisogno di integrarsi nel nuovo paese; anzi, la sua vera preoccupazione è di non riuscire a far convivere pacificamente le due culture, cogliendo i lati positivi di ognuna di esse e fondendole in un'unica unità. Il curry di pollo, una volta servito, metterebbe in rilievo le differenze e aumenterebbe le distanze tra lei e gli altri, e sottolineerebbe inoltre le gerarchie presenti nella società. Il percorso che la protagonista deve fare, questo lo scopriamo grazie alla lettura condotta con la metodologia dell'ecocritica, consiste nel fatto di far capire agli altri che le differenze vanno percepite non come svantaggi ma come vantaggi, e non devono essere rifiutate. Se no, si iniziano inevitabilmente a stabilire le gerarchie tra i membri di un gruppo sociale. La cena alla presenza del fidanzato, insieme con tutta la famiglia, permetterà ai suoi membri di capire questo fatto, indirizzando anche gli altri verso una vita in cui le due culture convivono in pace.

Conseguentemente, avendo la madre acconsentito a preparare la pasta agli ospiti italiani, iniziamo a notare dei cambiamenti nel suo atteggiamento: primo, si rivela la disponibilità a preparare una ricetta che non fa parte della propria cultura, secondo, vi si scopre l'apertura nei confronti dell'altro accettando un piatto tipico della cultura del paese di accoglienza, anche se non si tratta di un percorso semplice e veloce, quello di apertura nei confronti dell'altro: «Mamma pure è nervosa. [...] non ha mai cucinato la pasta per degli italiani prima d'oggi. [...] la sa fare bene la pasta, ma da come aggiusta e riaggiusta il sale della salsa e il drappo del suo sari arancione capisco che è agitata almeno quanto me» (Wadia 2013: 32). Per superare la tensione, le prime battute che si scambiano sono proprio quelle che riguardano gli «argomenti che non conoscono colore o razza o estrazione sociale» (2013: 33). È interessante notare che, per diminuire la quantità delle differenze tra le culture, colui che fa il primo passo è proprio colui che ha il ruolo di mediare tra le due culture, «difendendo» i residenti ma aprendosi, allo stesso tempo, agli immigrati, ovverossia il fidanzato italiano della protagonista: ««No, no, mi piace il curry, Signor Kumar».[...] «[...] l'ho mangiato sulla pizza una volta: pizza con funghi, panna e curry»» (2013: 34). Conseguentemente, l'interesse che il ragazzo mostra nei confronti della tradizione indiana e la disponibilità nei confronti dell'altro scatenano anche nel padre della voce narrante la stessa reazione: ««Devo far

provare a questo giovanotto la sublimazione dei sensi. Devo fargli dimenticare gli orrori della pizza al curry o del risotto al curry in busta.» (2013: 34). L'apertura, quindi, nei confronti dell'altro mondo parte da colui che è nativo del paese in cui gli altri sono immigrati e sprona, allo stesso tempo, anche gli immigrati a voler condividere, ovvero a voler avvicinare il proprio mondo agli altri. Inoltre, la tensione che all'inizio esisteva, scompare, perché tutti, anche il membro più chiuso, il padre della voce narrante, si rendono conto che le differenze servono per scambiarsi informazioni e conoscenze, e non per allontanare le persone. Alla fine, il lettore ha la sensazione che i protagonisti di questo racconto vogliano accettare i consigli della protagonista del racconto di Ingy Mubiayi: "Provate a volare come le foglie degli alberi, ad allontanarvi da quel pezzetto di terra che vi ha generati. Provate a nutrire e a nutrirvi d'altro [...]. L'altro siamo noi. Siamo uguali, siamo uomini e donne che vogliono amare e vivere in pace" (Mubiayi 2013: 52).

4. Conclusione

Se leggiamo i due racconti usando la metodologia dell'ecocritica, è visibile il tentativo di trovare una strategia di sopravvivenza da parte di coloro che si trovano, a causa della «società verticale», tra i cosiddetti membri «deboli». Il tentativo avviene in un mondo che spesso si presenta ostile e brutale a chi non vi è nato, costringendo il membro «debole» a fare una specie di violenza a sé stesso staccandosi dal paese di origine. Anzi, questo individuo si ostacola ad accettare la cultura e le abitudini del paese di accoglienza proprio perché così crede di perdere una parte di sé stesso. Tuttavia, il personaggio-immigrato non sente soltanto il dolore per il fatto che deve lasciare, e spesso pure dimenticare, la propria patria, ma anche per il fatto che, nel paese che lo accoglie deve ricostruirsi da capo. Ovviamente, in questo processo gli immigrati diventano i membri «deboli» di una società, in cui, chi vi risiede da sempre, si considera «proprietario» di quella società per la quale ogni «intruso» viene considerato come un eventuale pericolo. Di conseguenza, i membri già residenti in quella società diventano il «polo forte», il quale difende il proprio spazio non solo dagli «intrusi» stessi, ma anche dalle abitudini che questi continuano a mantenere. Ciononostante, gli immigrati si rifiutano di accettare questo dualismo e le disparità che ne sono la conseguenza, confermando che, come esseri umani, attraverso la cultura inevitabilmente siamo legati alla natura e spronati a seguire le sue leggi.⁸ Proprio nei racconti di Scego e di Wadia viene dimostrato

⁸ Riguardo all'importanza e all'influenza della natura e dell'ecosistema al benessere umano, mediato dalla cultura, si consiglia di vedere il saggio Russell, Roly et al., (2013), *Humans and Nature: How*

come i protagonisti sentono bisogno di diventare non cittadini di un determinato paese ma «cittadini della terra», a prescindere dalla particolarità del paese in cui mettono le radici, superando il concetto di nazione, che nella società contemporanea viene considerato superfluo. In tal modo rifiutano e superano i dualismi sociali e contrastano il sistema tradizionalmente imposto nella società, negando l'esistenza di un'identità etnica o nazionale. Si può concludere che questi due racconti mostrano a pieno la dualità insita nell'identità di un immigrato, essendo costretto ad affrontare una nuova identità espatriando, ma essendo, allo stesso tempo, cosciente che soltanto vivendo il vicinato in cui si trova con collaborazione e con un'etica di interdipendenza che superi le frontiere dei singoli paesi, può spianare la strada per un'equità sociale, nella quale le due identità, quella d'origine e quella acquisita nel paese dove si stabilisce la nuova residenza, convivono in pace, «nutrendosi» una dell'altra nonché utilizzando le differenze tra le due identità come vantaggi. In tal modo, si ha un esempio di come evitare la formazione delle gerarchie sociali e di come scongiurare lo sviluppo di una «società verticale».

Riferimenti bibliografici

1. Buell, Lawrence (2005), *The Future of Environmental Criticism. Environmental Crisis and Literary Imagination*, Malden&Oxford&Victoria: Wiley-Blackwell Manifestos.
2. Garrad, Greg (2004), *Ecocriticism*, London New York: Routledge.
3. Iovino, Serenella (2006), *Ecologia letteraria. Una strategia di sopravvivenza*, Milano: Edizioni ambiente.
4. Mihaljević, Nikica (2012), *Some ecological issues in a few Luigi Pirandello's short stories*, in «Mediterranean Journal of Social Sciences», vol. 3, X: 285-291.
5. Mihaljević, Nikica (2015), *L'integrazione degli immigrati in Italia è possibile o no? Una lettura dell'opera letteraria di Laila Wadia*, in Nikodinovska, Radica (a cura di), *Parallelismi linguistici, letterari e culturali*, Skopje: Univerzitet Sv. Ćirila i Metoda u Skopju, Filološki fakultet „Blaže Koneski“, pp. 675-683.
6. Mihaljević, Nikica – Carić, Sonja (2018), *“The centre cannot hold”: Quattro scrittrici migranti interpretano i malanni moderni*, Split: Filozofski fakultet u Splitu.
7. Mubiayi, Ingy (2013), *Nascita*, in Muin Masrim, Ingy Mubiayi, Zhu Qifeng, Igiaba Scego, *Amori bicolori*, e-book, Roma-Bari: Contromano, pp. 48-69.

Knowing and Experiencing Nature Affect Well-being, in «Annual Review of Environment and Resources», 38 (1), pp. 473–502, internet, accessibile al: <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-012312-110838> (visitato il 3 novembre 2022). In questo articolo gli autori spiegano dettagliatamente, ricapitolando i risultati di ecologia culturale, ecologia politica e antropologia culturale, il concetto di benessere che si può sperimentare come conseguenza del contatto umano con la natura, proprio in seguito all'interfacciarsi della cultura con le condizioni ambientali.

8. Scego, Igiaba (2005), «*Dismatria*», in Gabriella Kuruvilla, Ingy Mubiayi, Igiaba Scego, Laila Wadia, *Pecore nere*, Roma-Bari: Laterza, (edizione elettronica 2013), pp. 3-15.
9. Wadia, Laila (2005), *Curry di pollo*, in Gabriella Kuruvilla, Ingy Mubiayi, Igiaba Scego, Laila Wadia, *Pecore nere*, Roma-Bari: Laterza, (edizione elettronica 2013), pp. 26-35.

Sitografia

1. Appadurai, Arjun (1990), *Disjuncture and Difference in Global Cultural Economy*, «Theory, Culture & Society», 7, 295, internet, accessibile al: https://www.arjunappadurai.org/articles/Appadurai_Disjuncture_and_Difference_in_the_Global_Cultural_Economy.pdf (visitato il 3 novembre 2022).
2. Ellero, Paola (2010), *Letteratura migrante in Italia*, «Lingua Nostra, e Oltre», 3, 3-5, internet, accessibile al: http://www.maldura.unipd.it/masters/italianoL2/Lingua_nostra_e_oltre/LNO3_26luglio2010/Ellero_4_12.pdf (visitato il 31 agosto 2022).
3. Golfetto, Daniela (2010), *Scrittura migrante, scrittura creativa. La voce femminile della letteratura migrante in Italia*. (estratto, senza adattamenti formali, dalla tesina di fine Master (a.a. 2008-2009), «Lingua Nostra, e Oltre», 3, 1-3, internet, accessibile al: http://www.maldura.unipd.it/masters/italianoL2/Lingua_nostra_e_oltre/LNO3_26luglio2010/Gofetto_69_71.pdf (visitato il 2 settembre 2022).
4. Proto-Pisani, Anna (2010), *Igiaba Scego, scrittrice postcoloniale in Italia*, «*Italies*», 14, internet, accessibile al: <https://journals.openedition.org/italies/4042#text> (visitato il 19 settembre 2022), 427-449.
5. Howarth, William, *Some Principles of Ecocriticism*, internet, accessibile al: http://go-dl.eve-files.com/media/0912/Some_Principles.pdf (visitato il 20 aprile 2014).
6. Simone Di Brango, «*Dismatria*» di Igiaba Scego, internet, accessibile al: <http://www.dudemag.it/index.php/blog/dispenser/dudeario/4310-%C2%ABdismatria%C2%BB-di-igiaba-scego> (visitato il 25 agosto 2022).
7. Oppermann, Serpil, "Ecocriticism: Natural World in the Literary Viewfinder", internet, accessibile al: https://www.asle.org/wp-content/uploads/ASLE_Primer_Oppermann.pdf (visitato il 31 agosto 2022)).
8. Russell, Roly et al. (2013), *Humans and Nature: How Knowing and Experiencing Nature Affect Well-being*, in «Annual Review of Environment and Resources», 38 (1), 473-502, internet, accessibile al: <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-012312-110838> (visitato il 3 novembre 2022).

Nikica N. Mihaljević
University of Split
Faculty of Humanities and Social Sciences
Department of Italian Language and Literature

NEW TRENDS IN ITALIAN LITERATURE: FROM ECOCRITICISM TO MIGRANT LITERATURE

Summary

In the present article the aim is to demonstrate that one of the ways to teach literature today, in the new millennium, when literary studies do not encourage interest among the new generations, could be through its relationship with other sciences, for example, with ecology. Since the 1970's, when ecocriticism was created, in a literary text the idea is to try to analyse the relationship between the individual and nature. Starting from the fact that in nature there are balanced relations, the ecocriticism is trying to overcome the hierarchical order imposed in the society by the secular centralism. The result of this order are the members that are marginalised and oppressed, the victims of the imposition of the concept of the vertical society which implies the dominance of some members over others.

In the analysis the aim is to show that there are some contemporary literary texts that witness the attempt of exclusion of some characters, such as, for example, in the migrant literature in Italy, where the characters-immigrants are frequently discriminated. According to ecocriticism, in order to achieve a sustainable society, it is necessary to overcome these discriminatory mechanism. Therefore, with this paper we try to find some literary examples in which, by the means of the autobiographical testimony, this attempt of dominance is rejected by the characters and they eventually find the way to integrate into the new society as well as to overcome exclusion and discrimination. In the analysis we examine some of these examples that we find in the literary work of the two contemporary authoresses in Italy: Igiaba Scego, and Laila Wadia.

► **Key words:** migrant literature, marginalisation, discrimination, hierarchy, ecocriticism.

Preuzeto: 8. 9. 2022.
Prihvaćeno: 29. 10. 2022.

Наталија Билик¹

Кијевски национални универзитет „Тарас Шевченко”

Институт за филологију

Катедра за славистику

МУЗИЧКА ЕКФРАЗА У СРПСКОМ РОМАНУ

С КРАЈА XX И ПОЧЕТКА XXI ВЕКА

(СТВАРАЛАЧКО ИСКУСТВО А. ГАТАЛИЦЕ, М. ПАВИЋА, Г. ПЕТРОВИЋА И Г. ЂИРЈАНИЋ)

Апстракт: *Продуктиван правац стратегија компаратистике тренутно се препознаје у разноликим односима различитих медија. У савременој развојној фази, према генерализованој типологији ових односа, једним од најплоднијих и најефикаснијих сматра се екфраза, феномен специфичног посредовања једног медија у поетици другог. Начин остваривања екфразе прихвата се као опис стваралачког процеса или дела било које врсте уметности у књижевном тексту. Преовлађујућа одредница екфразе јесте њена повезаност са стваралачким делом или процесом, иако се претпоставља да екфраза обухвата и уметничке варијанте са тачном имитацијом релевантне жанровски конвенционалне поетике. У одређивању универзалних принципа организације ефикасним се чине понајпре научни потенцијали покренути у семиотичкој концепцији Ј. Лотмана, а пре свега теорија суперпонирања и пресека различитих уметничких знаковних система и семантичких простора способних да генеришу нови смисао. Емпиријски је план екфразе сликовито и убедљиво актуелизован у романима познатих српских писаца А. Гаталице, М. Павића, Г. Петровића и Г. Ђирјанић. Иновативно стваралачко искуство уметника сведочи о посебној префињености, садржајности, прецизности обликовања, разноврсности значењског потенцијала, у чему се манифестације поетике синкретизма уметности приближавају организационим компонентама поетике романа.*

Кључне речи: *музичка екфраза, поетика, семантика, А. Гаталица, М. Павић, Г. Петровић, Г. Ђирјанић.*

У савременом развоју компаратистике појављују се нови правци, мотивисани богаћењем књижевноуметничког искуства. Продуктиван смер стратегија компаратистике тренутно се препознаје у проучавању књижевних остварења разноликих односа различитих медија, које је издвојио канадски филозоф, филолог и теоретичар медија М. Маклуан. Његове су идеје поставиле темеље не само за математичка већ и за хуманистичка истраживања функционисања свих могућих материјалних и нематеријалних појава као медијских система (McLuhan 1994).

Питању интеракције књижевности са разним медијима посвећене су бројне савремене академске научне дискусије: уз учешће сарадника Универзитета у Лозани, Швајцарске академије хуманистичких наука (*Ėkfrazys...* 2002), а такође и низа представника савремене украјинске књижевне компаратистике (*Shostyu...* 2013) и др. Као резултат ових разматрања оцртан је жанровски *распон медијских посредовања у књижевности и уопштене су њихове осавремењене дефиниције*. Једним од најпопуларнијих типова таквог посредовања према генерализованој типологији сматра се *екфрази* као варијанта индиректног, (речима обликованог) кроз књижевну поетику посредованог присуства једног медија у изражајном пољу другог (Bovsuniv's'ka 2013: 13). Значајна уметничка ефикасност у овом случају препознаје се у кодираном садржају са акцентом на знаковно-семантичкој подударности у интеракцији књижевности и других врста уметности, оствареној у облику екфрастичког *описа*.

Дефинисање споменутог облика (иначе функционалног плана екфразе) из опсежне перспективе интердискурсивности, према типологији В. Т. Мичела (Mitchell 1995: 88), врши се у оквиру *начина репрезентације* различитих врста уметности у књижевности. У овом оквиру аксиоматски се признаје актуелност категорије такозване „насловне стране екфразе”, изведене „давањем гласа” *уметничком делу или његовим дефиницијским цртама*. Према закључцима Р. Бобрика, у овом појмовном формату предлаже се да се управо начин остваривања екфразе, а према томе и сама екфрази, прихвата као *опис појава, дела* било које врсте уметности *или стваралачког процеса*, реализован осликовањем (другачијим од аналошког оличења) у књижевном тексту (Bobrik 2013: 76). Детаљизован садржај дефиниције екфразе доприноси тачнијем издвајању њеног семантичког резултата.

У идентификацији се, као и у аналитичком тумачењу овог материјала, из перспективе Мичелове теорије (Mitchell 1995), полазним сматра организациони принцип. По њему се уметничка појава изражена екфразом позива на симболички лик и у овој корелацији остварује своје значење и стиче додатне

конотације, које су условљене овим значењем. Концептуалну фазу анализе, према Мичелу, одређује критеријум односа „изглед (слика)/текст”, који преузима потпуни евентуални комплекс односа могућих и прихватљивих за феномен вербално-сликовне репрезентације. У овом случају, његовом доминантном одредницом сматра се веза или корелација са стваралачким делом, процесом или елементом поетике иако се (уз конкретни ауторски преседан) допушта ширење екфразе на уметничке варијанте са прецизном актуелизацијом одговарајућих компоненти конвенционалне поетике жанра. Р. Бобрик настоји да семантизацију овог феномена приближи категорији интерпретације, уколико колико свако вербално представљање уметности чини ту њену интерпретацију, идентичну вербалној слици са семантичке тачке гледишта (Bobrik 2013: 70–74). Издвојена концепција појмовне и методолошке *основе* екфразе омогућује да се у њеној функционалности разуме репрезентативни облик испуњен садржајем, којим се мотивише и одређује херменеутички фактор постојања самог екфрастичког описа.

Током двадесетог века, у компаратистичком дискурсу продуковало се и синтетизовало значајно методолошко искуство којим се подржава и јача остваривање низа кључних *самосвојних* аспеката феномена екфразе: незаобилазним полиметодолошким приступом истакао се посебан потенцијал синтезе инструментаријума наука о књижевности и уметности. Захваљујући овом потенцијалу, могуће је аналитичко проматрање поетолошких резултата теоријских захтева да објекат екфразе у књижевном делу буде изједначен или подударан са објектом насталим помоћу изражајних средстава других видова стваралаштва. Како напомиње П. Бобрик, ова ситуација универзализује разговор о екфрази, усмеравајући га према вези са Лесинговим проглашењем пуног суверенитета разних уметности (Bobrik 2013: 68). У одређивању *универзалних заједничких принципа* организације такве суверености, позиционираних у статусу локалних варијанти различитих дискурсивних пракси у њиховој интеракцији на књижевноуметничком терену, чине се ефикасним понајпре научни потенцијали покренути у оквиру семиотичке концепције Ј. Лотмана, а пре свега теорија *пресека различитих уметничких знаковних система и њихових семантичких простора* способних да генеришу нови смисао (Lotman 2000: 27). Кад је о екфрази реч, Лотманова теза обезбеђује препознавање оне перспективе из које сва испољавања неке посебне уметничке вишедимензионалности у поетици текста, све њене репрезентативне црте осликане помоћу вербалних средстава чувају информације о гносеолошком смислу актуелизованих примарних жанровских квалитета.

Треба истаћи да се иманентном природом и од ње изведеним општим цртама и принципима реализације уметничког текста и одговарајућих компоненти постике других врста уметности омогућује њихова синкретизација. Њена завршна функционална фаза састоји се у оспособљавању да постигне *еписте-молошки ниво*, где се потенцира извлачење предвиђеног и могућег смисла из описане уметничке појаве и, преко ње, из самог описа. У расправама о поступку такве семантичке интерпретације предложена је њена генерализована верзија. Она, према Т. Бовсунивској, садржи неколико фаза фокусираних на изворном (стварном), затим условном (симболичком) значењу и на семантици, који се на крају разматрају у посебном смисаоном комплексу (Bovsuniv'ska 2013: 14).

Систематизован у наведеном теоријском (дефиницијском те појмовном) и методолошком оквиру, вишеструки феномен екфразе већ годинама задржава посебну актуелност.

Уметничка остварења ове појаве присутна су и у баштини српског романа на размеђу XX и XXI века. Овај дискурс делује као посебно поље за екфрастичке импровизације, повољно за њих, како наглашава А. Јерков (Jerkov 1992), према постојећем националном искуству и специфичним жанровским обележјима, посебно када је у питању друга половина XX века и почетак новог миленијума: време политичких турбуленција и тектонских друштвених промена те интелектуалних достигнућа, којима се мотивишу различита трагања за законитостима живота и размишљања о њима, делимично оријентисана жељом да се нађе ослонац у неизбежним емоционалним немирима проузрокованим савременом реалношћу.

Са компаратистичком концепцијом екфразе очигледно корелира схватање начела и сврхе окретања музичким појавама код српских књижевника, о чему сведочи наслеђе српске прозе, на пример, романа А. Гаталице, М. Павића, Г. Петровића, Г. Ђирјанић и других, као и суштинска спремност савремених српских писаца за експерименте интердискурсивног типа, која, поред осталог, проистиче и из славистичких истраживања, на пример, из радова Д. Ајдачића (Ajdačić 2017), Н. Бјелановић (Bjelanović 2022), С. Брун (Bruhn 2000), А. Гејмеја (Heymey 2017), А. Јеркова (Jerkov 1992), С. Маценке (Matsenka 2017), А. Татаренко (Tatarenko 2017) и др.

С обзиром на актуелност наведеног аспекта компаратистике, циљ истраживања састоји се у томе да се издвоје црте музичких екфраза и да се одреде формалне и семантичке доминанте поетике ових описа значајне за репрезентацију панораме српског романа на размеђу векова.

Истраживање се заснива на описном, поредбено-типолошком методу, у комбинацији са приступима културсемиотичке и структурно-семантичке анализе.

Изразит опис музике примећује се у фрагменту романа А. Гаталице „Линије живота” (1993). Описно испољавање музичког материјала усредсређује се на композиторско рађање мелодије. Управо се у њему осликава:

„Jedan ton, pa zatim tišina. Jan Kšiževski uzaludno je pokušavao da zvcima ispuni prazninu koja se opasno širila u njemu, ali nova melodija, koju je s mukom stvaraо, još je progovarala neskladom. U тој muzici nije bilo ni jasnog ritma, niti jasne poruke. Nekoliko usahljih tonova kolebljivo je zabeležio, ali tako ispisani oni su delovali još bleđe; nezainteresovani i pospali [...] Zastao je osluškujući komešanje тишине. Na trenutak pričinio bi mu se glas oboe koja jeca negde visoko ili fagota što tromo maršira, ali ti zvuci došaptani тишином velikom su brzinom promicali kraj njega i čim bi mu se pričiniло da ih чује, oni bi se nestvarni utopili u more bez talasa, u [...] okean njegove nerođene treće simfonije. Jedan ton, pa zatim тишина... [...] Vratio se klaviru i sred praznine iskidanih zvukova, posustalih krhotina nove simfonije, najednom se setio one omamljive večeri kada je prvi put odjeknula njegova, tada jedina, simfoniја [...] Kako su te večeri zanosno svirali muzičari [...] temu su počinjale две oboe, dok su prve violine [...] davale pratnju na prvi удар u taktu, kao da broje patnje te nežne, pomirljive melodije koja se poput paučine plete nad partitуром. U jednom trenutku prekinuli bi je klarineti u oktavama, ali se она uvek brzo oporavljala. Već su violončela uzela tonove i njihovoj nežnoj melanholiji dodavala patinu tmine i naslućivanje sukoba u idućem stavu... Pramenovi nečujnih zvukova povezali su se u celinu, uzeli su ga u naručje i počeli nešto nežno da mu šapuću [...] Jan Kšiževski već je zaspao i tada je počeo [...] neku drugu muziku [...] U njoj kao da nije bilo ritma, ni harmonije. Melodija je bila isprekidana – fragmentacija do najsitnijih delova. [...] Та melodijska linija se lomila, skraćivala, delila, prekidala. Jedan motiv, u nekom paklenom hodу, trčao je bezglavo sa jednog na drugi instrument. U delima snenog Jana klasična simetriја bila je napuštena; orkestraciја beše prozračna, akordi lagani, instrumenti nastupaju unisono, zvučne boje se slažu jedna do druge... [...] Činilo mu se da je konačno uspeo da komponuje valcer za tu svoju – treću simfoniју. Tema je bila baš она koju najviše voli [...]. Počinjale su je violine i bila je sasvim jednostavna, ali jasna, zvonka i neisprekidana: četvrtina s tačkom, zatim brza triola nadole, ponovo istа nota i triola naviše. Stalna smena triola i četvrtina s tačkom, uz pratnju fagota i horni, ovoga puta na svaki zadnji удар u taktu, jasno su potcrtavali ritam valcera. Ponovio je temu nekoliko puta

*Музичка екфраза у српском роману с краја XX и почетка XXI века
(Стваралачко искуство А. Гаталице, М. Павића, Г. Петровића и Г. Ђирјанић)*

[...] svaki put u glavi zvučao mu je drugi instrument, novi grozdovi nota koji nose temu, i svaki put melodija mu se činila sve lepša. [...] Nedugo zatim silina potne oluje srušila se na njegovu glavu Kao da se sva muzika treskom obrušila uz zaglušnu buku: glava mu je postala peron odakle su polazili i gde su dolazili muzički vozovi [...] baroka, klasicizma i romantizma [...] orkestar je zasvirao: dugi monolog flaute, kratak prekid harfe i klarineta, zatim snena tema koju svira rog da bi je ponovo prepustio flauti” (Gatalica 1993: 25–34).

У одломку треба посебно истаћи наглашавање основних изражајних средстава језика музике која се одликују могућношћу да обухвате и разоткрију посебну емотивну дубину (*Éntsyklopedyčeskyu...* 1985: 178): ради се о тоналитету и тишини, интонацијама и паузама. У њиховом узајамном смењивању мора се препознати разноликост и пуноћа спектра осећаја, упоредива са љубављу према животу у свим његовим нијансама. Ову семантику ојачава осврт на особености ломљења мелодиозне линије, такта, темпа и ритма, сабраних у скице озбиљне симфоније и лаког радосног животољубивог валцера, а такође сећање на познате (*Éntsyklopedyčeskyu...* 1985: 128–130) особине низа музичких инструмената: нежне флауте и харфе, осетљиве виолине, тужнога фагота, одважнога кларинета и свечаног рога. На тај се начин у издвојеној компоненти поетике осликавања изражајности музике запажа њена комбинација, дефинитивно предодређена за бележење сврхе музике (*Éntsyklopedyčeskyu...* 1985: 177), а то је један животни идеал, који осмишља и осећа јунак-композитор. Преко особености и рељефа описане музичке реалности и материје, у семантичкој суштини овог идеала уочава се прецизирање трагања за лепотом и субјективне одговорности према тој филигранској звучној префињености која, пре него што улепша постојећи свет, треба да обухвати и очува, да не замути и открије искреност и духовно искуство једног уметника. Равнотежа естетичке и етичке амплитуде у семантици описа музичког материјала очигледно чини укупни смисаони биланс на нивоу идеје *хуманизације лепоте у уметности*.

Значајне екфрастичке импровизације примећују се такође у сложеној, вишесмерној организацији поетике форме романа М. Павића, која се разматра у истраживањима А. Татаренко (Tatarenko 2010), у којима је признање ове вишестраности доведено на ниво традиције научних погледа. Живописна компактна музичка екфраза појављује се у роману „Друго тело” (2006). Изразита компонента мора се препознати у (одговарајућој правилима екфразе) постици, која одиграва једну од кључних улога у систему дела. У питању је опис мелодије, метафорично вредноване као „провлачена кроз лабиринт” (Pavić 2006: 113), пажљиво забележене у рукописима и раније неизвођене песме Захарија Ор-

фелина: тада јунака „пробудила [...] је музика. Из суседне просторије чуло се чембало, а затим се огласио и женски алт врео попут пића, куваног на црном шећеру” (Pavić 2006: 52). Ослоњен на значења пријављених музичких црта, експликативни део описа усмерава његов семантички ток према ефикасном оцртавању у уметничкој реалности посебне перспективе тих прилика и околности, чије су изразите црте изванредност, неочекиваност и емотивна густина.

У наставку текста, у концентрисању контекстуалног плана, наставља се музичка екфраза у нешто другачијем фактурно-садржајном правцу. А то је музичко извођење: „Из суседне одаје чуо се опет чембало, али то није свирала Ана, то се могло одмах познати по страховитој, готово механичкој хитрини прстију [...] Музика је почела да дише” (Pavić 2006: 60). Из мелодиозног садржаја овог компактнoг фрагмента следи да су од појава стварности романа у преференцији и оне појаве семантички акцензоване делимичном скривеношћу, али и виталношћу, иманентном животном снагом.

Осим тога, запажамо и следећи опис постојања мелодије:

„Osobi koja je svirala više su ležale durske nego molske zone [...]. Ritam malo pomeren na neočekivana mesta i na granici dopuštenog. U Lajpcigu se to zvalo *rubatto*: prvu notu u taktu nepoznati je malo zadržavao tako da je kompozicija delovala kao da je pisana u tročetvrtinskom, a ne četiričetvrtinskom taktu. Zatim naiđe jedan *presto* [...] na nekim tonovima čulo se nešto kao umor, kao da su ta mesta na klavijaturi čembala plašila prste svirača. [...] Češće na dirci *re* i nešto ređe na dirci *fa*, ali samo na tenorskoj oktavi klavijature” (Pavić 2006: 75–76).

Устаљени смисао поменуте тенорске октаве у комбинацији са класичним (*Éntsyklopedyčeskyu...* 1985: 202–203) значењем молске зоне, а такође алтерације, дужине и динамичких тонова у акцензованој ноти „ре”, прослеђује семантици екфразе свест о успорености и лакоћи лишеној притиска проузрокованог појачаним динамизмом и убрзаним ритмом.

Поред тога, садржај издвојених музичких екфраза, иако су посвећене сродним, али различитим процесима музичког остварења, очигледно чини смисаону целину интегрисану припадношћу садржајном простору једног инструмента: чембала. На референтном нивоу, концепција његове харизматичности предвиђа истицање разноликости његових могућности. Од ње, наравно, потиче укупна, за наведену екфразу, семантика извођачког плурализма, ослобађања од суштинских ограничења и, у крајњој линији, омогућавања слободе изражавања познате као један од темељних постулата савременог поимања хуманости. У опису особености музичке артикулације наглашени су лаки ри-

там и рубато, који према одредници (*Éntsyklopedycheskyu...* 1985: 62) углађују оштрину остварења, а исто тако су подвучени и благи тонови, који усмеравају семантички ток у правцу скицирања брзе и радосне суштине музичке грађе, испуњене, дакле, смислом животног оптимизма. На семантичком врхунцу комплекса описа музике, уз прецизно детаљизовање личног схватања оптимала мелодије и дијапозона њеног извођења, мора се издвојити она стрпљива толерантна пажња према субјекту музичког стварања којој је разлог и предуслов, пре свега, *хуманост и филантропија*.

Пажњу привлачи и необична музичка екфраза у роману Горана Петровића „Атлас описан небом” (1993). Опис је посвећен процесу и квалитету певања. Као посебан екфрастички модус, ова се постика у простору романа усредсређује на Татјану, становницу једне симболичне куће. У уметничкој стварности, јунакиња не говори, него све могућности гласа реализује у значајном, озбиљном и емотивном певушењу.

„Нико никада није опазио реч на њеним уснама [...] Говорила је дужином и начином гледања, спокојем или немиром руку, положајем тела [...] Говорила је, с времена на време – песмом. Наиме, Ђутљива Татјана би покоји пут певала. Речи тих песама биле су на неком страном језику, и мада нисмо разумели ни слова, чинило нам се да на свету нема и никада није било бољег начина споразумевања. Татјана је певала тако да винске чаше нису могле да издрже густину њеног гласа [...] Мислима су расла крила од најживописнијих пера. [...] И све тако... Татјана је певала величанствено [...] забацила је главу и пустила глас. Гледала је пут неба, на округлом лицу јој је блистао осмех [...] а из њеног крупног тела рађала се песма [...] знали смо да се звезде окупљају изнад наше куће [...] због Татјанине песме [...] Астрономска опсерваторија из Београда је недавно забележила запрепашћујући феномен – када Ђутљива Татјана пева, свих 88 сазвежђа се окупи на нашем небу. [...] Реч је о процесу познатом у области теорије музике – захваљујући композицији коју прати, слушалац има утисак да се у њему догађа космос. Стога велики број светских ауторитета сматра: како је могуће да се у једном човеку, захваљујући музици, окупи васиона, тако је вероватно да се на једном небу, из истих разлога, сакупе сва сазвежђа [...] и сада [...] назире нова, веома важна нит између човека и звезда” (Петровић 2008: 68–70).

У екфрази се уместо технике акцентује значај певања, који је у овом роману обележен стварањем општег добра. И за ову је семантизацију битна музичка структура описаног певања: то је једногласно извођење које у својим интона-

цијама садржи смисаону суштину читавог процеса. У садржају екфраземе та је суштина усмерена на оваплоћење симболичне везе између човека и звезде, као његове свакидашње маште и заштите, тако да буде сигуран и срећан у животу и у свом локалном простору. Осим тога, у семантизацији се мора истаћи споредна улога те везе, у којој се види како човеков унутрашњи свет, захваљујући надахнућу и стваралаштву, може да постане савршенији, племенитији.

На дискретној удаљености чује се и засебна нота ове екфразе: екфразема, обликована прецизнијим експликативним испољавањем певања. „Татјанин глас беше сличан планинском потоку што лети испред самог себе, одскаче с камена на камен, диже се увис, нагло пада, пршти и носи хиљаде семенки светлости, од којих, негде у даљини – ниче разнобојни сноп дуге” (Петровић 2008: 164). Овај опис обогаћен је метафоричким бележењем изражајних квалитета певачког гласа, тако да је очигледнија испуњеност певања семантиком среће и животне енергије.

У роману се, такође, издаваја и други опис музике и извођења. Екфрастичка суштина видљива је у инстанцама постике организованим осликавањем способности једног од јунака да свира на музичком инструменту:

„Са пажњом слушамо веселе или тужне композиције, које Богомил на кларинету изводи (бар се нама чини) тако да коров празнине сигурно намах вене [...] те мелодије снажно потресају или благо уљуљују. Али, све нас увек погађа начин свирања на инструменту [...] После сваких неколико тонова кларинетисти удахну ваздух како би могли да наставе. [...] Када Богомил свира, описани шум није баш нечујан. Он личи на удисај очајника. Као нека огромна жртва коју треба нужно приложити да би се музика наставила [...] тако Богомил својим кларинетом улепшава земаљски простор [...] ноћу овај важан посао наставља и по улицама Предграђа. Корача од раскрснице до раскрснице и свира баш као да је растумачио најстарији нотни запис, запис толико стар да се не зна да ли је настао у доба мита или у доба историје. Да је на правом путу, потврђује небо – кишом благосиља његов труд. Под сочним капима музика зри, мелодије бујају” (Петровић 2008: 96–97).

Није случајно да у наглашеној позицији постике екфразе фигурира кларинет, чија је извођачка фактура подређена постизању емотивног успона, снаге светла у музичкој материји (*Ėntsyklopedycheskyy...* 1985: 141–142). Иста се позитивна семантика преко садржаја описане појаве репродукује и у самом Петровићевом опису, очигледно надопуњена нијансом бескрајне радости и животворне наде. А управо такав смисаони спектар инструмента кореспон-

дира са другим стваралачким искуством, које је у украјинском песништву подстакао један од његових најугледнијих представника, Павло Тичина, својим лирским постизовањем „сунчаних кларинета” (Тучупа 2019). Према Г. Клочеку (Klochek 1986), виталност и радост светла, његова животна снага, испуњавају смисао музичке реалије, чија се интензивна симболична значењска потенцираност чак изједначила са димензионираним појмом „кларинетизам” (Kovaliv 2007: 483), уведеним за прецизирање хармоније светлоритма у овом аспекту Тичинине поетике. И наведени појмовни преседан може да постане универзална термилошка могућност за обележавање аналогних појава поетике у другим националним књижевноуметничким дискурсима, а да се, пре свега, примени у анализи изражајног садржаја музичке екфразе у роману Г. Петровића.

Овај опис праћен је експликативном примедбом: „Ипак, било би веома погрешно поистоветити музикалност са лепотом. Складне црте лица неке особе нису и гаранција њене музикалности. Често је и управо обрнуто. Без музикалности (коју тако добро осећамо, али тешко описујемо) лепота би била само самосвојна особина одређена сумњивим законитостима естетике” (Petrović 2008: 145).

У интегралном проматрању, описни комплекс, који је посвећен музици, према очекиваној логичкој трајекторији, у семантичком збиру садржи преовлађивање тежње према лепом, али и у већој мери према *поверљивости и саосећајности као остварењу хуманости*.

Поетика обојена екфрастичким цртама приметна је и у роману Гордане Ђирјанић „Кућа у Пуерту” (2003). Опис садржи музички наступ сународника главне јунакиње, пијанисте Дејана Синадиновића и свирача из оркестра Београдске филхармоније на концерту који је она посетила током бомбардовања српске престонице и сачувала у својим дирљивим сећањима. Према опису, то је био:

„Mocartov klavirski koncert u ce-molu i *Patetična* simfonija Čajkovskog. [...] Zvuci su [...] ulazili kroz kožu poput svetlosti kroz staklo, ne gubeći unutra nijedno svoje svojstvo. Podizali su [...], nosili, uzburkavali, milovali, i ispunivši me tako pretvarali u zvuke i mene samu. Potresne partije su ubrzavale damaranje krvi, da bi je romantične utišale i pretvarale u miro koje se razlivalo svud po telu. Stapanje s muzikom odigravalo se postepeno i neusiljeno, u vidu neprimetnog prelaženja jave u san, a opet, pretvorena u zvuke to nisam prestala da budem ja. Nisam imala utisak gubljenja nego neslućenog usložnjavanja [...] da bi me u jednom trenutku zablesnula misao: muzika, izvođači, publika i ja u njoj, tvo-

rimo nevidljivo ali jedinstveno telo. U svetlu tog otkrića pijanista mi se učinio prozračan, goovo bestelesan [...]. U takvom, povišenom stanju, dočekali smo simfoniju koja je počela da se razvija tužno, pa nervozno, kroz preplet mnoštva zvukova. U Mocartovom koncertu orkestar je bio potpora klaviru [...] da bi se neku arabesku [...] markirali fagoti, pa viole, pa violine... Nizale su se u dvorani jedva podnošljive smene raspoloženja: treperenja u egzaltaciju, ljupkosti u očajanje. Udaraljke, žičani instrumenti i duvački, predavali su se igri zvukova koja je sad delovala kao nežno zajedništvo, sad kao strašna borba. Nakon lepršavosti središnjih stavova, dramatično Finale zateklo me je potpuno nepripremljenu. Nezaštićenu. [...] Zaglušujući zvuci koji su sugerisali borbu za život, pobudili su korozivnu misao o stvarnosti izvan koncertne dvorane, nepobitnoj i isto tako napregnutoj kao što je bila muzika [...]. Svaki forte kojim je gruvao ceo orkestar [...] izobličavao se u prasak s neba i podizala sam glavu da vidim kako krov koncertne dvorane leti, rasprskava se u paramparčad. Prizor se ponavljao, u ritmu simfonije, sve do trenutka jednog krešenda kada se snažni preplet užasa i lepote raspleo u fatalnu ravnodušnost” (Ćirjanić 2012: 320–322).

У анализи наведене екфразе треба, пре свега, приметити актуелизовање двају светски познатих музичких дела у референтном статусу: клавирског концерта у це-молу и Патетичне симфоније, незаобилазних композиторских генија Моцарта и Чајковског. Из композиција и њихових значења, устаљених у културноисторијском дискурсу, потичу читави смисаони мотиви обухватаљиви за низ комбинација различитих семантичких интонација. Традиционално се (Wiley 2009) у вези са поменутиим делом Чајковског понајпре издаваја наглашавање посебне лествице осећања: од туге све до одушевљавајуће радости, које су уједињене мотивом узвишеног усхићења отаџбином и феноменом човека. Са овим је мотивом у консонанси семантичка звучност Моцартовог дела у његовом устаљеном тумачењу (Eisen 2006) као квинтесенције светле инспирисане љубави према природи и животу са његовим контрастима, уопштене тражењем лепоте завичаја, препуне радости и добра. Издвојена смисаона октава резонира и у екфрази, где се управо ојачава (осликаним у опису) интензивним, напетим субјективним емотивним одјецима, који су мотивисани музичким материјалом и одговарају његовој фактури те садржајности његове поетике. Поменути музички инструменти, поготово клавир, фагот, виола и виолина, својим (познатим према дефиницији) суштинским особеностима музичких квалитета (*Éntsyklopedycheskyu...* 1985: 273–275) упућују на активност у екфрази семантике сочне, строге и свечане, тужне и напете, а опет светле, меке и нежне интонације у осећањима која одговарају

дубоким и промишљеним рефлексјама о животу. Осим тога, наведена екфраза обилује субјективним емотивним аналозима мелодиозних и тоналних изражајних могућности музике, које су (у својој тежњи према сећањима на отаџбину) семантички сразмерне садржајности динамизма, који је у овом случају напрегнут, узбуђен, али и позитивно конотован. Према томе, у овом фрагменту екфрастичког описа музике наслућује се потенцијал за смисаоно оваплоћење егзистенцијалног покрета јунакиње повезаног са квалитативним нијансама (снажном експресијом, немиром и светлошћу) доживљавања туге и љубави, које се на нивоу целине романа усмеравају према завичају и пуноћи живота.

Дакле, уметнички преседани романа А. Гаталице, М. Павића, Г. Петровића и Г. Ђирјанића испољавају изразито живописно искуство музичке екфразе у српском роману на размеђу векова. Ово искуство издваја се посебном филиграношћу и прецизношћу форме, вишесмерношћу и обухватношћу семантичког потенцијала, који приближавају поетику синкретизма различитих врста уметности организационим компонентама поетолошке грађе у структури дела. Формалне и семантичке доминанте поетике представљених екфраза музичких појава катализују семантизацију усмерену на испољавање дубине људске духовности, на њено оваплоћење кроз племенитост, потрагу за лепим, који, у крајњој линији, настоје да обоје људски свет, да унесу у њега радост и наду. Ове црте обележавају *смисаоне обресе хуманизације* међу одликама ефрастичког садржаја у панорами српске романескне баштине краја XX и почетка XXI века.

Литература

1. Ајдачић, Дејан (2017), „Мадоне италијанске ренесансе у делима Милоша Црњанског и Милете Продановића”, Ајдачић, Дејан. *Србистички мозаик: Књижевност*. Београд: Алма.
2. Бјелановић, Недељка В. (2022), „Двогласје екфразе. Фигура љубави – екфрастични облици у стваралаштву Светислава Мандића”. *Филолог*, 2022, XIII, 25.
3. Бобрик, Роман (2013), „Дејак спостереження над взаємозв'язками літератури й живопису”. *Екфразис: вербальні образи мистецтва: монографія*, Київ: ВПЦ „Київський університет”.
4. Бовсунівська, Тетяна (2013), „Синкретизм мистецтва і становлення теорії екфразису”. *Екфразис: вербальні образи мистецтва: монографія*, Київ: ВПЦ „Київський університет”.
5. Геймей, Анджей (2017), „Літературна партитура як предмет досліджень інтердисциплінарної компаративістики”, *Музична фактура літературного тексту: інтермедіальні студії*, Львів: Априорі.

6. Клочек, Григорій (1986), „*Душа моя сонця настріяла...*“: *Поетика „Сонячних кларнетів“ Павла Тичини*, Київ: Дніпро.
7. Ковалів, Юрій (2007), *Літературознавча енциклопедія*, Т.1, Київ: ВЦ „Академія”.
8. Лотман, Юрій (2000), *Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования*, Санкт-Петербург: Искусство-СПб.
9. Маценка, Світлана (2017), *Метамистецтво: словник досвіду термінотворення на межі літератури й музики*, Львів: Априорі.
10. Петровић, Горан (2008), *Атлас описан небом*, Београд: Народна књига – Алфа.
11. Татаренко, Алла (2017), „Будівничі музики і ді-джеї: функція музики у формуванні поетики постмодернізму та постпостмодернізму (на матеріалі сербської літератури)“, *Музична фактура літературного тексту: інтермедіальні студії*, Львів: Априорі.
12. Тичина, Павло (2019), *Сонячні кларнети. 1914–1920*. Вінниця : Твори.
13. Шостий Міжнародний міждисциплінарний теоретичний симпозиум „Література в колі медій: інтермедіальне поле художніх практик, рецептивні стратегії, синтез мистецтв”, травень 2013 (2013), Київ: Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.
14. *Экфразис в русской литературе. Труды Лозаннского симпозиума* (2002), Москва: МИК.
15. *Энциклопедический словарь юного музыканта* (1985), Москва: Педагогика.
16. Bruhn, Siglind (2000), *Musical Ekphrasis: Composers Responding to Poetry and Painting*. New York: Pendragon press.
17. Ćirjanić, Gordana (2012), *Kuća u Puerti*, Beograd: Evro-Giunti.
18. Eisen, Cliff; Keefe, Simon P. (2006), *The Cambridge Mozart Encyclopedia*. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Jerkov, Aleksandar (1992), *Nova tekstualnost: ogledi o srpskoj prozi postmodernog doba*, Podgorica: Oktoih; Nikšić: Unireks; Beograd: Prosveta.
20. McLuhan, M. (1994), *Understanding Media: The Extensions of Man*. London – New York: MIT Press.
21. Mitchell, William Thomas (1995), *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*, Chicago: University of Chicago Press.
22. Pavić, Milorad (2006), *Drugo telo*, Beograd: Dereta.
23. Wiley, Roland John (2009), *The Master Musicians: Tchaikovsky*. Oxford and New York: Oxford University Press.

Natalia Bilyk
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Institute of Philology
Department of Slavonic Studies

**MUSICAL EKPHRASIS IN THE SERBIAN NOVEL OF THE
LATE 20TH - EARLY 21ST CENTURY (THE EXPERIENCE OF
A. GATALICA, M. PAVIĆ, G. PETROVIĆ, G. ĆIRJANIĆ)**

Summary

The multifaceted interrelationships of the various media are now considered to be a particular productive area of comparative strategy. The generalised typology among the types of intermedia at the present stage is considered to be the most fruitful and effective, in particular, ekphrasis and intermedia – a particular manifestation of intermedia, the phenomenon of specific expressive mediation of one media in the figurative field of another. Intermediate format, developed by the interaction of different sign systems and the content encoded by them, mainly – literature and other arts with emphasis on the sign and semantic correspondence of comparisons, has significant artistic effectiveness. A way to realise the ekphrasis of the reception as a description of the case is any kind of art in the literary text. At the same time, the preferred determinant of ekphrasis as a description of a work of art in a literary text is suggested to be its relation to a specific work of authorship, although it also assumes the spread of the ekphrasis to similar or non-existent but genre conventional art variants with a pre-eminent inheritance of the corresponding art. In determining the universal common principles of organising such sovereignty of sign systems, positioned in the status of local variants of different discursive practices in the process of their syncretic interaction in the literary dimension, effective for illuminating the raised issue are primarily the tendencies of the extracurricular direction of literary criticism, initiated by Lotman's semiotic concept, initiated by the first concept, the imposition and intersection of semantic spaces capable of generating new meaning. The empirical plan of ekphrasis is vividly and convincingly actualised in the novels of famous Serbian writers A. Gatalica, M. Pavić, G. Petrović, G. Ćirjanić. Innovative creative experience of artists testifies to a special sophistication, content, accuracy of design and diversity and comprehensibility of meaningful potential, which brings the manifestations of the poetics of syncretism of arts to the organisational components of the poetics of novels in general.

► **Key words:** musical ekphrasis, poetics, semantics, A. Gatalica, M. Pavić, G. Petrović, G. Ćirjanić.

References

1. Ajdačić, Dejan (2017), „Madone italijanske renesanse u delima Miloša Crnjanskog i Milete Prodanovića”, Ajdačić, Dejan. *Srbistički mozaik. Književnost*. Beograd: Alma.
2. Bjelanović, Nedeljka V. (2022), „Dvoglasje ekfrazе. Figura ljubavi – ekfrastični oblici u stvaralaštvu Svetislava Mandića”. *Filolog*, 2022, XIII, 25.
3. Bobryk, Roman (2013), „Deyaki sposterezheniya nad vzayemozv"yazkamy literatury y zhyvopysu“. *Ekfrazys: verbal'ni obrazy mystetstva: monohrafiya*, Kyiv: VPTS „Kyiv's'kyu universytet“.
4. Bovsuniv's'ka, Tetyana (2013), „Synkretyzm mystetstv i stanovlennya teorii ekfrazysu“. *Ekfrazys: verbal'ni obrazy mystetstva: monohrafiya*, Kyiv: VPTS „Kyiv's'kyu universytet“.
5. Bruhn, Siglind (2000), *Musical Ekphrasis: Composers Responding to Poetry and Painting*. New York: Pendragon press.
6. Ćirjanić, Gordana (2012), *Kuća u Puertu*, Beograd: Evro-Giunti.
7. Eisen, Cliff; Keefe, Simon P. (2006), *The Cambridge Mozart Encyclopedia*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. *Ėkfrazys v russkoy lyterature. Trudy Lozanskoho sympozyuma* (2002), Moskva: MyK.
9. *Ėntsyklopedycheskyy slovar' yunoho muzykanta* (1985), Moskva: Pedahohyka.
10. Heymey, Andzhey (2017), „Literaturna partytura yak predmet doslidzhen' interdystsyplinaranoi komparatyvistyky“, *Muzychna faktura literaturnoho tekstu: intermedial'ni studiyi*, L'viv: Apriori.
11. Jerkov, Aleksandar (1992), *Nova tekstualnost: ogledi o srpskoj prozi postmodernog doba*, Podgorica: Oktoih; Nikšić: Unireks; Beograd: Prosveta.
12. Klochek, Hryhoriy (1986), „Dusha moya sontsya namriyala...“: *Poetyka „Sonyachnykh klarnetiv“ Pavla Tychyny*, Kyiv: Dnipro.
13. Kovaliv, Yuriy (2007), *Literaturoznavcha entsyklopediya*, T.1, Kyiv: VTS „Akademiya“.
14. Lotman, Yuryy (2000), *Semyosfera. Kul'tura y vzryv. Vnutry myslyashchykh myrov. Stat'y. Yssledovaniya*, Sankt-Peterburh: Yskusstvo-Spb.
15. Matsenka, Svitlana (2017), *Metamystetstvo: slovnyk dosvidu terminotvorenniya na mezhi literatury y muzyky*, L'viv: Apriori.
16. McLuhan, M. (1994), *Understanding Media: The Extensions of Man*. London – New York: MIT Press.
17. Mitchell, William Thomas (1995), *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*, Chicago: University of Chicago Press.
18. Pavić, Milorad (2006), *Drugo telo*, Beograd: Dereta.
19. Petrović, Goran (2008), *Atlas opisan nebom*, Beograd: Narodna knjiga – Alfa.
20. *Shostyy Mizhnarodnyy mizhdystsyplinarnyy teoretychnyy sympozium „Literatura v koli mediy: intermediyne pole khudozhnykh praktyk, retseptivni stratehiyi, sintez mystetstv“; traven' 2013* (2013), Kyiv: Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy.

*Музичка екфраза у српском роману с краја XX и почетка XXI века
(стваралачко искуство А. Гаталице, М. Павића, Г. Петровића и Г. Ђурђанић)*

21. Tatarenko, Alla (2017), „Budivnychi muzyky i di-dzheyi: funktsiya muzyky u formuvanni poetyky postmodernizmu ta postpostmodernizmu (na materialy serbs'koyi literatury)“. *Muzychna faktura literaturnoho tekstu: intermedial'ni studiyi*, L'viv: Apriori.
22. Tychyna, Pavlo (2019), *Sonyashni klarnety. 1914–1920*. Vinnytsya: Tvory.
23. Wiley, Roland John (2009), *The Master Musicians: Tchaikovsky*. Oxford and New York: Oxford University Press.

Преузето: 25. 9. 2022.
Корекције: 18. 11. 2022.
Прихваћено: 21. 11. 2022.

Ana P. Mužar¹
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of English Language, Literature and Culture

THE COFFER DAMS AND THE MAKING OF CIVILISED CULTURE REVISITED

Abstract: Through the analysis of Kamala Markandaya's The Coffe Dams and drawing on the groundbreaking works of the leading postcolonial theorists such as Bhabha, Fanon, Said and Young, this paper explores the East-West power relations in the postcolonial period that has brought about Western technological imperialism perpetuating the dynamics of Orientalism. The aim of this paper is to show how the Eastern stereotyped image is reinforced in the mechanised tech world, emphasising the fact that the binary oppositions such as nature/culture and civilised/uncivilised have survived colonialism spanning into the postcolonial tech age. Like its precursor, the neo-colonial project came to be justified by the need to bring civilisation to the Eastern world, but this time, by means of technological transformation and modernisation. This paper discloses that the Other remains the Other in the postcolonial Western mind because technology, as a new form of power, has sharpened the distinction between Western superiority and Eastern inferiority. Moreover, it is evident that the means may change but the desire to claim, control and curb the land of the Other still remains, as well as the price that has to be paid – that of dehumanisation and mechanisation of human beings.

Keywords: postcolonial East-West power relations, dehumanisation, technological imperialism, binary oppositions.

1. Introduction

Many Indian authors have delved into the issue of the East-West power relations during colonialism. Kamala Markandaya revisits this topic from a postcolonial perspective, tackling the issue of the East-West encounter in the New Age, strongly

¹The author is a PhD student at the Faculty of Philology in Belgrade. E-mail: ana.muzar@hotmail.com

marked by materialism, industrialism and technological development. The colonial discourse draws heavily on the conceptions of the Orient concocted by the Occident since, as Said explains (1979: 1-2), “the Orient has helped to define Europe (or the West) as its contrasting image, idea, personality, experience”. Said (1979: 3) elaborates further saying that “European culture gained in strength and identity by setting itself off against the Orient as a sort of surrogate and even underground self”. In other words, the proponents of colonialism and imperialism supported the idea of Western superiority over Eastern backwardness. Through her work *The Coffey Dams*, Markandaya clearly shows that the postcolonial discourse as well abounds in the Western conceptions of the Orient which has remained “one of...[the] most recurring images of the Other” (Said 1979: 1) – i.e., of the underground self. The West presented the East in a certain stereotyped way during colonialism, which could not be easily altered in the postcolonial era. Similar misconceptions, if not the same, have pervaded both the Western and the Westernised postcolonial mind. Thus, it is important to note that all those misconceptions sprouted from “[the] unchallenged [Western] centrality”, “according to a detailed logic governed not simply by empirical reality but by a battery of desires, repressions, investments, and projections”, as well as generalisations easily transmuted into “immutable law[s]” (Said 1979: 8, 86). After all, collective abstractions and generalisations facilitated and made way for human depredation and the violent transformation of Eastern society. Patently, it is easier to exert violence over the subjects stripped of humanity and reduced to mere objects of an allegedly benevolent, either social or tech revolution.

The plot of *The Coffey Dams* revolves around the construction of a dam in the tribal area of the South Indian highlands, in the post-independence era, by a group of British engineers led by Howard Clinton and his partner Mackendrick. The successful completion of the Great Dam project requires joining forces with Indian contractors led by Krishnan, as well as tribal people – the most skilful technician of which is undoubtedly Bashiam – and resolving racial and cultural conflicts steeped in history. For fear of the advancing monsoons, the Indian and tribal labourers are pressured into working around the clock at breakneck speed by Clinton and other British contractors such as Rawlings who are insensitive to the Eastern sorrows, which consequently leads to even greater animosity between the East and the West. Slaving away at the construction site causes a terrible strain on all the workers whose lives are put in danger. When the first rains fall and the level of the river rises threatening the successful completion of the Great Dam project, both British and Indian camps are practically driven to breaking point. What remains to be seen, when the trials come, is whether bringing modernity to the hills and plains of the tribal region takes precedence over saving human lives.

2. The traces of colonialism

Undoubtedly, Orientalism – explained by Said (1979: 3) as “a Western style for dominating, restructuring and having authority over the Orient” – and colonial practices did not vanish into thin air the moment the colonised territories gained independence but continued to shape the Orient above all ideologically and scientifically in the postcolonial period. Along with technological restructuring and dominance, Western materialistic values have had a profound influence on the postcolonial Eastern society portrayed in Markandaya’s *The Coffey Dams*. The Great Dam project may be considered another Western cultural enterprise maintaining the relationship of power and hegemony between the Occident and the Orient to a certain degree. Nonetheless, Said (1979: 12) underlines the fact that [there is] “an uneven exchange [of] various kinds of power...[not only] power political, [but also] power intellectual, power cultural, power moral”. It is precisely this relationship of technological and industrial domination that perpetuates the dynamics of Orientalism since the notion of hegemony seems to be identified with the industrial West, as Said notes (1979: 7). Consequently, what the new postcolonial age has brought about is intellectual or – in this very case – technological imperialism representing “a salutary reminder of the persistent ‘neo-colonial’ relations within the ‘new’ world order and the multinational division of labour” (Bhabha, 2004: 9). Intellectual imperialism, Alatas elucidates (2000: 33), implies that the West is regarded highly developed in technological and industrial terms, while the East, seen as unskilled and inept, heavily depends on Western expertise. Said (1979: 19, 26) agrees as well that Orientalism exploits the idea of Western intellectual authority over the Orient whose stereotyped image is reinforced in the new tech age. At one point in the novel, Krishnan, an Indian technician, mentions that “he knew even before they began that he was going to be overruled [by the Western contractors], not tyrannically but logically and with cogent reason” (TCD: 21). Indubitably, racism and ethnocentrism sowed the seeds of this form of intellectual dominance inasmuch as the non-Western world had long been considered inferior by the colonisers primarily in culture, religion, morality and intellect, Alatas states (2000: 33-34). In the postcolonial period, much emphasis is placed on technological inferiority, as evidenced by Markandaya’s *The Coffey Dams*. The intellectual relations between the Western contractors and the Eastern workers in the novel are mostly expressed by means of technology. Nevertheless, Markandaya clearly shows that the Indians in the novel are deemed not only technologically but also racially inferior, thus employing literature as a means of unveiling the ulterior backdrop of imperialism and the remnants of still pervasive imperial thought.

2.1 Dehumanisation loading again

Along with racism, imperialism and stereotypes, technology as well gives rise to dehumanising ideologies that have a bearing on the life of both the (ex-) colonised and the (former) colonisers. “[Being] woefully devoid of human interest”, technology is not able to bridge the gap between the East and the West, Aithal maintains (1987: 56). This is precisely another reason why the East is still considered inferior by the West in the postcolonial period. This line of thinking has remained unaltered, only the means of superiority have changed, technology being the new God. Therefore, one cannot but resign oneself to the fact that the postcolonial division of the world is seen through the prism of technology. Nonetheless, it is technology that has ultimately contributed to Western dehumanisation. To put it another way, materialism and mechanism of Occidental culture have made the postcolonial West dehumanised. When talking about the land of the Other, even Helen herself, although being a Western contractor’s wife, confesses to the fact that “its density, the rampant furious growth affected her in a way that the ordered charm of a *restrained* civilisation would never do” (TCD: 29, my italics). Being quite lifeless, the restrained Western civilisation is not only dehumanised, but also dehumanising at the same time. Who is a man and who is a machine? – that is the question looming on the horizon. Or better to say, what is man in the new tech age? A machine, an object? On the other hand, unlike the restrained Western civilisation, the river – representing the land of the Other – has a life of its own. The machines and the men of the new tech age try to suffocate the river, their sound and fury overshadowing its heart-beat; but in the end it is the colonisers of the new tech age who are at the mercy of nature. The heart of the river always beats, whether softly or loudly, whereas the sound and the fury of the colonisers slowly die out at the advance of monsoons – seen by Jani (2010: 82) as “the resistance of the land...to capitalist modernity“. Just as the river is the embodiment of the East, the machine is the embodiment of the West. Geetha (1991: 173) rightly observes that “...Markandaya uses the machine as a metaphor...to bring out the dangers of dehumanisation involved in a commitment to civilised culture”.

2.2 The new age colonisers: technological imperialism in place

The way the Westerners perceive the river – as something to be forced into coercion and “harnessed to the requirements of machinery” (TCD: 30) – generally corresponds to the way they perceive both the Indian technicians and the tribesmen.

The river is compared to an animal, just like the Other, while the land is called “tiger country” (TCD: 25). The river i.e., the Other shrinks before the Western machinery, that is why it “dwindle[s] to its proper proportions” during the day (TCD: 31). The use of the adjective *proper* clearly shows the (former) colonisers’ attitude towards the Other; be it men or nature, the Other is supposed to be caged, curbed and forced into compliance. The Western contractors do not want to listen to the Other, they want the (ex-) colonised to remain silent, voiceless – just as the East has always been – subjected to the Western sound and fury or, in Markandaya’s words, the clutter and clamour (TCD: 30). Not only do the cofferdams literally represent the means for harnessing the river, but also, metaphorically speaking, for exerting control and demonstrating power over the East. Thus, being the embodiment of the East, the roar of the river stands for the shriek of the Other. Apart from the cofferdams, the flags erected on the river banks are yet another symbol of Western control. Although “the flags [bear] no emblems of empire” (TCD: 32) i.e., although the East is no longer under the official control of the West as the Western colony, the remnants of colonialism are still present in the novel, as well as the colonial practices and viewpoints spanning the colonial and the postcolonial age. Markandaya is wise to argue that the Westerners, “afraid of the rape of their minds” (TCD: 38), frantically stick to the age-old entrenched beliefs and stereotypes, displaying “a childish obstinacy that [has] no real foundation” (TCD: 39). What’s more, the author herself openly uses the terms *colony* and *colonisers* (TCD: 36) as all the characters in the novel feel that some kind of hierarchy quite resembling the one established during the colonial times is still in place. In need of a cheap workforce, the Western contractors have no choice but to employ the local workers, simultaneously preserving the old state of play taking every matter into their hands and re-establishing the sense of superiority; whereas the locals, used to being inferior and compliant, just assume the same position perpetuating the old master-slave dynamics. “[Having] lived through and been soured by imperial insolence” (TCD: 37), Krishnan – one of the living remnants of colonialism himself – cannot but perceive the Western contractors as the new age colonisers, thus misconstruing an occasional act of British kindness as condescension and striving for “the wind of change that [is] blowing across the continents, making all men equal” (ibid.). Nonetheless, the West seems to be in no need of those “corrective draughts” (ibid.), recoiling from any further contact with the East that is still, as Fanon says (2008: 3), “[sealed] in [its] blackness” in the Western postcolonial mind. Consequently, the West is supposed to keep the East on track and lead by example, whereas the East is to follow in the (former) colonisers’ footsteps so as not

to slide away. This is the reason why, according to Jani (2010: 65), Krishnan sees the postcolonial period “only as the continuing denial of the promise of national liberation“. Moreover, the name of the construction site *Clinton's Lines* evokes the memories of ‘glorious’ colonial times marked by the Western rule over the Orient, which clearly indicates that not all ties with colonialism are cut. Being in charge of the tribal land as a Western contractor rekindles those lingering memories of the colonial past, helping Clinton summon back the feeling of supremacy deeply ingrained in the Western mind. Thus, Clinton's desire to undertake the Great Dam project may be interpreted as the (former) coloniser’s attempt at taking control of the Indian subcontinent once again, though this time by technological means. The means may change but the desire to claim, control and curb the land of the Other still remains, as well as the desire to come into possession of the natural resources of the Orient and make use of their financial and commercial potential.

3. The inevitability of mechanisation and objectification

As above-mentioned, the postcolonial power structures depicted in the novel *The Coffe Dams* closely resemble those of colonialism, with the power dynamics remaining almost unchanged. Namely, the Westerners dominate while the Other is the one being dominated. The Westerners encroach on the land of the Other – not just the construction site but also the tribesmen’s hearth and home – assuming absolute authority over the Great Dam project, while the Indian workers are ruthlessly exploited and utilised just like machines. In Said’s words (1979: 36), “their blood...[is] put at the disposal of...[the] Western power”, which is exactly what happens in the novel when many Indian lives are lost due to machine malfunctions. Furthermore, as Said suggests (1979: 35), Orientalism presupposes that “a subject [non-European] race [is] dominated by a [superior European] race that knows... what is good for [the Other] better than [the Other] could possibly know [himself]”. Similarly, the Western contractors act as if they knew the Eastern terrain and the weather conditions better than the locals and thus they ignore the sound advice of the tribesmen rendering it unsolicited. Additionally, the Great Dam project is supposed to improve the standard of living of the (ex-) colonised and offer them prospects for a better future just as the colonial project was supposed to “[bring] [the colonised] out of the wretchedness of their decline and [turn] them into rehabilitated residents of productive colonies” (ibid.). In both cases, establishing productive colonies or a higher standard of living comes at a certain cost – that of dehumanisation and mechanisation of human beings. Like its precursor, the

neo-colonial project – disguised also as a well-meaning one – came to be justified by the need to bring civilisation to the Eastern world, but this time by means of technology, transforming and modernising the tribal land.

Interestingly enough, when Cromer, among other authors, talks about the West (Said, 1979: 44), the Empire is equated with a machine, which makes it dehumanised in a way. Likewise, Clinton and Rawlings, the representatives of the Empire in the novel, leave the reader with the same impression of being dehumanised. The explanation lies in their “human detachment whose sign is the absence of sympathy covered by professional knowledge”, Said carefully observes (1979: 104). The fact that Clinton does not perceive the locals as human beings but only as a means to an end i.e., the construction aid can be partly explained by his fixation on his vision of the Great Dam project. This neo-colonial project, concerned with “the human coin of future centuries” (TCD: 9), is supposed to harness the wilderness of the South Indian highlands, which would in turn curb the wild nature of the local inhabitants as well. In that sense, the phrase *the human coin* may not only refer to the human creation of an imposing watertight structure but also to the creation of humans – those of the new tech age. Admittedly, the very phrase *the human coin* used in the latter sense gives the impression that human beings are about to be objectified and depersonalised. To Clinton’s mind, they surely are since “he never knew... whether Mackendrick’s efficient recruiting organisation replaced one dark wave of humanity by another. They all looked the same to him” (TCD: 12). Even Helen’s remark that Clinton should “think of them as human beings...and get beyond their skins” (TCD: 12) indicates that the locals are dehumanised in her husband’s eyes. Besides, Clinton is indifferent to the fact that the locals had no choice but to move houses forgetting completely about that little episode – as he calls it – which confirms that their lives are insignificant for Clinton since they “just got up and went, like animals” (TCD: 27). From the Western point of view, it was the Other who occupied the site the Westerners needed and not vice versa, even though the Western contractors were the ones who had encroached upon the tribal land in the first place, unscrupulously claiming the possession of it for the sake of technological advancement. When talking about the locals who allegedly occupied the coveted construction site, while in fact living on that land from time immemorial, what immediately crosses Clinton’s mind is how many huts had to be disassembled and not how many people had to be relocated – or better to say – uprooted. This line of thinking suggests that objects take precedence over human beings in the Western postcolonial mind, namely for the sake of technological progress – the process which turns out to be quite dehumanising. As Helen reveals, “a whole

community...had been persuaded to move” (TCD: 29). But persuasion, a word not intended to sound coercive, is just another name for intellectual imperialism, just an understatement – “the brand of this century” (ibid.), its coerciveness being disguised by contracts, negotiations, mutual agreement and cooperation.

As previously mentioned, the Empire concurrently appears to be dehumanised i.e., reduced to a mere machine and dehumanising due to perceiving the Easterners as mere objects of colonisation deprived of individuality and basic human essence. However, the question that arises is whether the working of the Empire i.e., the imperial machine is truly harmonious in *The Coffey Dams*, as Cromer would argue (Said, 1979: 104). Consequently, another issue looming on the horizon, pertaining to the novel, is whether the Empire is *at all* a highly functioning machine that has improved the locals’ lives or rather contributed to their even greater suffering and the feeling of dislocation and unhomeliness. In other words, do the local interests of the Other in *The Coffey Dams* match the central interests of the Empire representatives? Is the loss of the local Indians greater than their gain as they witness “the precipitate birth of a town in the jungle” (TCD: 8)? At one point, Clinton seems to be immersed in his thoughts musing about the unjustified Western colonial rule over India. His feeling of uneasiness due to the contractors’ encroachment upon the Indian land may imply that he is aware of the injustice done, at least subconsciously if nothing else. However, despite feeling “as if a bit of England had strayed on to soil where it had no business to be” (TCD: 11), Clinton does nothing to rectify the unjust state of play but perpetuates it since the Great Dam project allows the contractors to “carry their Englishness into the jungle with them” (TCD: 11), just as the colonial project once did. The following lines are illustrative of the way the (ex-)colonised are treated by the (former) colonisers in the postcolonial period, disclosing the awareness of the (ex-)colonised of the unjust treatment which they received during the colonial times and which they still receive in the postcolonial age (TCD: 19):

[They] brush us off like flies, [Krishnan] thought, hurt and insult like splinters under [their] skin, despise us because they are experts and we are just beginning. Beginners, he repeated bitterly, barred from knowledge and power...and the memory of those neglectful years lay in deep accusing pools in his mind. But it’s over now, he said to himself. Our day is coming. The day when they will listen to us.

And:

Bashiam understood what Clinton had meant him to understand: that there was a place for him and another for Clinton, and that his position was not

only far below in the power scale, but that the towering and voracious terms of modern commitment diminished him to insignificance.

Obviously, the predefined social roles stemming from the colonial past have outlived the postcolonial present, resulting in “a discursive past-in-the-present” (Bhabha, 2004: 186). Indisputably, the hierarchical relationship between the centre and the periphery has remained unchanged. Apart from that, men seem insignificant in comparison with technology. Bashiam is just “a faceless cog in complex machinery” (TCD: 91), a part of the mechanism, objectified, completely anonymous, whose existence itself is given little significance outside the collective frame. It is only when Clinton felt personally involved with Bashiam due to his close relationship with Helen that he perceived him as a man for the very first time.

4. Binary oppositions strike again

During colonialism, it was not the knowledge of the Other that gave imperial power, but rather the appropriation of the truth and the creation of the narrative on the subject race in dire need of the higher Western power or – as Said would say (1979: 1) – “the European invention of the Orient”. However, in spite of being deemed “culturally, intellectually, spiritually *outside* Europe and European civilisation”, the Orient had “a special role to play *inside* Europe” (Said, 1979: 71). Namely, the very essence of Easternness was misused as the Western justification of the colonial project. On the other hand, postcolonialism has seen the rise of technology, the knowledge of which gives neo-colonial power – a technocrat being the new coloniser. Just as the colonial rule was justified by Orientalism, the neo-colonial rule seems to be justified by intellectual imperialism. Yet, the East-West dichotomy is still defined in terms of binary oppositions inasmuch as the Eastern irrationality, incompetence and ignorance are juxtaposed with the Western rationality, skill and expertise. Markandaya’s novel *The Coffer Dams* is replete with the above-mentioned binaries, disclosing that the Other is still “contained and represented by dominating [Western] frameworks” (Said, 1979: 40) i.e., reduced to a mere Western projection or – in Bhabha’s words (2004: 119) – “imprisoned in the circle of interpretation”. Clinton’s i.e., the (former) coloniser’s stance towards the Eastern colonies is blatantly obvious – he thought of them as inept as he “encountered a chaotic mediaevalism that offended what was most vulnerable in him, his sense of order and efficiency” (TCD: 7). Drawing parallels between mediaeval and colonial times implies that Clinton saw the former colonies as belonging to a lower degree of civilisation. The way Clinton behaved towards

the natives during the colonial times resembles his postcolonial treatment of the (ex-)colonised. “...In his youth and wrath, he had grimly promised alarmed local populations to drag them kicking into the twentieth century by the seat of their pants if need be” (TCD: 8). To the (former) coloniser’s mind, the local populations “limping behind in the modern race” (TCD: 18) needed to be civilised i.e., dragged into the twentieth century which symbolically stands for a higher degree of civilisation, especially due to all the technological advances that have been made. And they still do so as to keep pace with the new tech age. Accordingly, Young (2005: 88) is wise to note that “...civilisation [has] constantly been deployed as the defining characteristic of Western modernity”. Besides, Clinton’s remark that “civilisation, *such as* India could offer, [is] not too far away [from the tribal land]” (TCD: 13, my italics) also suggests that the (former) colonisers still regard the East as less civilised than the West – “[confined] to a secondary racial, cultural, ontological status” (Said, 1994: 59). Additionally, while musing about Helen, Clinton confesses to not being jealous of the tribesmen inasmuch as a romantic relationship between a British woman and an Easterner is inconceivable to him; however, he cannot say the same for the British technicians since “civilised men [are] another matter” (TCD: 25). Nevertheless, it is only later that Clinton feels a pang of jealousy because of Helen’s close relationship with the tribesmen, especially Bashiam, spitefully saying that “[the] tribe[s] outstanding characteristic [is] the severe retardation of its civilisation” (TCD: 35). The phrase *its civilisation* clearly shows that Clinton wants to differentiate between Western civilisation and the civilisation of the Other. Evidently, the dichotomy between civilised and uncivilised men has survived colonialism spanning into the postcolonial tech age. Interestingly enough, the opening sentence of the novel reads: “It was a man’s town” (TCD: 7). Thus, it may be possible that the author uses the word *man* throughout the novel on purpose, placing special emphasis on it, so as to highlight the fact that the ‘uncivilised’ locals are not mere objects of the Great Western project of any kind, be it a colonial or a postcolonial one, but living, breathing human beings – dehumanised only in the Western mind. Other Western contractors as well, such as Rawlings and Mackendrick, overtly express contempt and derision towards the Indian workers, putting emphasis on their lack of technical skill, ineptness and overall inferiority, convinced that the bungalows the Indians had built would fall down since “not one...was entirely free of faults. Walls bulged, roofs leaked, doors warped and rattled in their frames” (TCD: 14). Moreover, “[those] ailing structures seemed to [Mackendrick] a poor return for his *humanity*... [as] he had deliberately relaxed his vigilance in shame and atonement of his earlier unjustified strictures”

(*ibid.*, my italics). The author's sarcasm mocking the concept of humanity makes the reader question the nature of basic human values. Undoubtedly, Bhabha (2004: 59) is wise to argue that "the very nature of humanity becomes estranged in the colonial condition" and it surely does in the neo-colonial one as well. However, one of the Western contractors confessed to the fact that the situation at home was not always a far cry from what they had encountered at the tribal land, which proves that common sense gave way to the age-old misconceptions and stereotypes from which partiality and bigotry ensued.

Not only do the Western contractors in the novel exploit nature, but also cheap Indian labour, perceiving the unskilled labourers as depersonalised objects, the components of the Great Dam mechanism. After all, in the eyes of the West, an Easterner is "*first* an Oriental, *second* a human being" (Said 1979: 102) – such line of thought being dangerously dehumanising. As Said further explicates (1979: 108, my italics), a Westerner "believes it [is] his human prerogative not only to manage the nonwhite world [and its resources] but also to own [them]" just because "he, unlike the Oriental, is a *true* human being". This is exactly what happens in *The Coffey Dams*. The Westerners want to curb Indian nature that is considered a mere Western subject, just like the Indians, seen as a less worthy backward race deprived of human essence. Bhabha (2004: 177) underlines the fact that "dualities in which the colonial space is traditionally divided [are] nature/culture [and] chaos/civility". Indubitably, such dualities are ubiquitous in the postcolonial period, as evidenced by Markandaya's *The Coffey Dams*, insofar as the Great Dam project is set up with a view to taming wild Indian nature perceived as chaos and thus simultaneously the wild nature of the tribal people cut off from the civilised culture. Nonetheless, it is important to note that the Western contractors lack some basic knowledge about the ways of nature – which may jeopardise the overall project – despite being more educated, skilful and better equipped than the Indian labourers. Clinging to racial stereotypes, Rawlings thinks of Krishnan as inexperienced and ignorant in every respect, even when it comes to his own land, the very country where he was born and bred, derisively saying "what the hell does [Krishnan] think we're building, a cow-shed?" (TCD: 19). However, relying on statistics rather than the knowledge of the natives will prove to be potentially hazardous as the Western contractors realise that the Great Dam project is at stake. For the people called backward, the Indians are quite advanced, having in mind the fact that it was them, not the Westerners, who were able to take a broader picture into account foreshadowing the calamity that would ensue. Unlike the Easterners who are capable of foreseeing and adjusting to the changing circumstances, the Westerners appear

inflexible and narrow-minded, unwilling to introduce changes into their “minutely planned, intricately dove-tailored construction project” (TCD: 18) with too tight a schedule and dehumanising working conditions. “They made their plans, seduced by statistics” (TCD: 23) believing that “no modern project could advance if one had first to allay every tribal anxiety” (TCD: 24); but [Bashiam] had seen what a cyclone could do, had cowered before the storms that swept down the hills to burst in the valleys, knew what mincemeat a rogue monsoon could make in one night of the most careful design” (TCD: 23).

5. Deculturation and double colonisation

Moreover, apart from being dehumanised by the West, the East also takes part in its own dehumanisation by accepting and striving for the postcolonial Western values, primarily the materialistic ones, just as the West does. Young (2005: 4) explains this shift of focus by pinpointing the fact that the East-West encounter leads to “deculturation of the less powerful society and its transformation towards the norms of the West”. The tribal chief himself witnesses how the locals “are becoming as money-mad as...foreigners” moaning for “[the] rubbish they buy from the camp-shop...tin cans and cardboard boots, and scented pigs’ grease to plaster on their hair” (TCD: 72). It is evident that the locals go against their own nature trading their old way of life for money, something transient, devoid of real meaning and value. By saying that “a peace full of moaning” (TCD: 73) will ensue, the tribal chief implies that there will be no peace since “the man-eater will have its flesh” (ibid.). Undoubtedly, the Great Dam has changed their lives forever, their minds have been bent, their vision distorted and there is no turning back. They have been westernised, uprooted, derailed and lost their path along the way. Metaphorically speaking, the birds arousing Helen’s curiosity throughout the novel may represent the Indians, while the crafty bird-catchers may stand for the British, their sweet voice promising better life conditions tempting the Other to step into the mechanised tech world. Consequently, the Indians get caged just as those poor birds – trapped in the material mechanised net. As for Bashiam, machines are a sort of perfection, otherwise unreachable for him. His love of machines has to do with his desire to overcome the constraints of racial stereotypes, “put away his badge of tribal backwardness and take on a responsible role” (TCD: 97), a role not marred by the colonial past and the colonial legacy. However, even the Indian technicians assume some characteristics of the (former) colonisers since they are also condescending to the tribesmen, calling Bashiam *jungly wallah* – a man of the jungle – or even

more disparagingly – *the civilised jungly wallah*. The question that arises is whether power structures are a necessary evil “turn[ing] the agent of history into a stranger, a double-agent living between the lines” (Bhabha, 1992: 143) performing the role of both the colonised and the coloniser. Just as the Western contractors regard the (ex-)colonised as less civilised, the Indian technicians consider the tribesmen to be inferior. In a western-like manner, the ‘more civilised’ Indians look down on the tribesmen, which practically makes them subjected to some sort of double colonisation. Nonetheless, despite being offended by Helen's belief that he “could be familiar with any aspect of the half-savage hill people's life” (TCD: 43), Krishnan calls the tribesmen *our people* placing no emphasis on the distinction between the two groups, for the sake of pinpointing the injustice done to all Easterners turned into the subaltern in their own country and deprived of their rightful position in their own society. Krishnan becomes conscious of the fact that uniting with the ‘savages’ he himself despises – just as other Indians – is needed in order to make room for the long-awaited wind of change and power shift, rendering all men equal.

6. Conclusion

To conclude, one cannot but notice a sort of triple dehumanisation at play in the new tech world. Namely, an Oriental – still not being quite human – needs to be (neo)-colonised and (neo)-civilised. Even technology is given higher overriding power, taking priority over the Indian workers in the novel who are dehumanised and deemed less worthy than technology, which – strangely enough – makes technology more human than the living, breathing Indians. Nevertheless, it is the very technology that has led to dehumanisation of the Western world. Moreover, the East also contributes to its own dehumanisation by holding onto the postcolonial Western views and showing little regard for the tribal people. However paradoxical it may seem, a dehumaniser becomes dehumanised, while inhuman turns human and vice versa. To put it in a nutshell, the Other remains the Other in the postcolonial Western mind because technology, as a new form of power, has sharpened the distinction between Western superiority and Eastern inferiority, which lies at the heart of Orientalism. Such polarisation seems to be inevitable insofar as not only colonial but also postcolonial thought draws on hostile binary oppositions. The extent to which such polarisation has a bearing on the way we conceive reality is crucial because, as Said explains (1979: 46), “the sense of Western power over the Orient is taken for granted as having the status of scientific truth”. It is evident that the preconceived notions, not easily challenged by empirical evidence, have shaped

the way the East is perceived through the Western lens. Even though for Helen “history... still [lies] largely between the covers of a book” (TCD: 43), it seems almost impossible to escape the historical implications still relevant, long after the last chapter of that book should have been closed since everything still seems steeped in that very history drawing overtly, as well as covertly, on the vestiges of colonialism. The blasting, in Helen’s words, did not begin the moment the Western contractors erected the construction site. It could well be heard all along throughout the colonial period, occasionally muffled or masked though, extending into the tech age, which made it burst both literally with the advancement of technology and all the machinery usurping the land and metaphorically with the awakening of the Other. The colonial past is to blame for Indian integrity “[being] eaten... away during the centuries when [the British] were the rulers and the Indians the ruled” (TCD: 71), Krishnan states conveying the feelings and thoughts of the Other; adding that there is “no place for [amiable weaklings] in the power game that the world [is] playing. Strength: one [speaks] only from strength” (TCD: 51). Thus, the Other has no choice but to (re)gain strength and assume the position of power, enabling the wind of change, so as to finally be heard and reclaim its identity with no strings attached to the colonial legacy.

Sources

1. Markandaya, K. (1969), *The Coffe Dams*. Delhi: Hind Pocket Books.

References

1. Aithal, S. K. (1987), Indo-British Encounter in Kamala Markandaya’s Novels. *Journal of South Asian Literature*, 22(2), 49–59. <http://www.jstor.org/stable/40872961>
2. Alatas, S. H. (2000), Intellectual Imperialism: Definition, Traits, and Problems. *Southeast Asian Journal of Social Science*, 28(1), 23–45. <http://www.jstor.org/stable/24492998>
3. Bhabha, H. (1992), The World and the Home. *Social Text*, 31/32, 141–153. <https://doi.org/10.2307/466222>
4. Bhabha, H. K. (2004), *The Location of Culture*. London and New York: Routledge Classics. (Original work published 1994)
5. Fanon, F. (2008), *Black Skin, White Masks* (C. L. Markmann, Trans.). London: Pluto Press. (Original work published 1952)
6. Geetha, P. (1991), Images and Archetypes in Kamala Markandaya’s Novels: A Study in Cultural Ambivalence. *The Journal of Commonwealth Literature*, 26(1), 169–178. <https://doi.org/10.1177/002198949102600113>

7. Jani, P. (2010), *Decentering Rushdie: Cosmopolitanism and the Indian Novel in English*. Ohio State University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv16qk377>
8. Said, E. W. (1979), *Orientalism*. New York: Vintage Books. (Original work published 1978)
9. Said, E. W. (1994), *Culture and Imperialism*. New York: Vintage Books. (Original work published 1993)
10. Young, R. J. C. (2005), *Colonial desire: Hybridity in theory, culture and race*. London and New York: Routledge. (Original work published 1995)

Ana P. Mužar

Univerzitet u Beogradu

Filološki fakultet

Katedra za engleski jezik, književnost i kulturu

POVRATAK DINAMICI ORIJENTALIZMA U DELU KAMALE MARKANDAJE *THE COFFER DAMS*

Rezime

Kroz analizu dela Kamale Markandaje *The Coffe Dams* i oslanjajući se na tumačenja vodećih teoretičara postkolonijalizma, kao što su Baba, Fanon, Said i Jang, ovaj rad istražuje odnos moći Istoka i Zapada u postkolonijalnom periodu tehnološkog imperijalizma Zapada, koji održava dinamiku orijentalizma. Cilj ovog rada je da pokaže kako je stereotipna slika Istoka potvrđena u mehanizovanom tehnološkom svetu, naglašavajući činjenicu da su binarne opozicije kao što su priroda/kultura i civilizovan/necivilizovan nadživele kolonijalizam, opstajući i u postkolonijalnom tehnološkom dobu. Poput kolonijalnog, i neokolonijalni projekat je takođe opravdavan potrebom da se uvede civilizacija u istočni svet, ali ovog puta tehnološkom transformacijom i modernizacijom. Ovaj rad ukazuje na to da mesto Drugog ostaje nepromenjeno u postkolonijalnom zapadnjačkom umu zato što je tehnologija, kao novi oblik moći, izoštrila razliku između superiornosti Zapada i inferiornosti Istoka. Osim toga, očigledno je da se načini potčinjavanja mogu promeniti, ali je želja da se prisvoji, kontroliše i ukroti zemlja Drugog i dalje prisutna, kao i cena koja se mora platiti – dehumanizacija i mehanizacija ljudskih bića.

► **Ključne reči:** postkolonijalni odnos moći Istoka i Zapada, dehumanizacija, tehnološki imperijalizam, binarne opozicije.

Preuzeto: 28. 9. 2022.
Korekcije: 7. 11. 2022.
Prihvaćeno: 9. 11. 2022.

Nataša V. Ninčetiović¹
University of Priština in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy
Department of English Language and Literature

AN ECOCRITICAL READING OF THOMAS HARDY'S *JUDE THE OBSCURE*

Abstract: Jude the Obscure (1895) is traditionally interpreted as Thomas Hardy's bleakest and most pessimistic novel. From the perspective of ecocriticism, it may be viewed as the author's endeavour to challenge the dominant anthropocentric attitude of the nineteenth century. Relying on Darwin's theory of the common origin of species, Hardy believed that people should recognise their connectedness and dependence on the whole living world. The novel implies that man should abandon his self-centeredness and embrace other perspectives. This, however, does not mean that Hardy does not see people as valuable and important. In a world where religion loses its power we should rely on other people. The implication of Jude the Obscure is that the way we treat each other is linked to the way we treat nature. Hardy's pessimism is the consequence of his realisation that ideas of Darwin were manipulated and (mal)adjusted to society. The character of Jude Fawley is doomed to tragedy due to his hypersensitivity, which is incorrectly perceived as a flaw in the society which promotes autonomy and separateness instead of connectedness and mutual dependence.

Key words: *ecology, anthropocentrism, Hardy, social Darwinism, biophilia.*

1. Bioethics as opposed to anthropocentrism

Ecocriticism is an interdisciplinary movement which is “concerned with the relationships between literature and environment or how man's relationships with his physical environment are reflected in literature” (Tošić 2006: 44). The hypothesis of this paper is that Thomas Hardy's literary oeuvre is permeated with ecological thinking. This article is attempting to demonstrate that Hardy's fiction, most notably his last novel, *Jude the Obscure*, aims at redefining man's position

¹ natasa.nincetovic@pr.ac.rs

in the world he belongs to, pointing at the relationship of man with both the natural and the social environment. Hardy's endeavour is to represent the "nature of the relationship between man, the community and the environment" (Birch 1981: 158). This novel contains an implicit critique of anthropocentrism, which became the dominant belief of Western society during the course of the nineteenth century. Although the ultimate goal of anthropocentrism is care and respect for humankind and non-human living organisms, it puts an emphasis on man and his needs. As David Pepper suggests, anthropocentrism defines "human value as the source of all value" (1996: 19). Moreover, this belief propounds that man is separate from nature and views nature as a set of resources to be exploited by men. One of the principal postulates of anthropocentrism is that culture is more powerful than nature due to its power to transform/cultivate nature. On the other hand, ecology, similarly to Hardy's fiction, advocates the position that nature has an intrinsic value regardless of its use value, that nothing exists in isolation, and that everything is connected and dependent. As Timothy Morton (2010) asserts: "Ecology is profoundly about coexistence. Existence is always coexistence. No man is an island" (6). Similarly, Richard Kerridge (2001) maintains that the aim of ecological studies is to point out that the species and non-living forms live in interconnectedness and interdependence – not in isolation (131). According to Hardy, the only way to find meaning is by connecting to other people and other species. Only interconnectedness of humans to other humans and all other forms of life will lead to a meaningful life. Hardy, who lived in an era when ecology was in the process of formation, was deeply aware of man's responsibility to the human race and other species: "What are my books but a long plea against 'man's inhumanity to man' – to woman – and to the lower animals" (qtd. in Millgate 2004: 379).

As Morton explains, ecological thinking has a huge scope. It is not only concerned with the potential threat of the degradation of nature. Ecological thinking, according to him, "includes all the ways we imagine how to live together" (2010: 4). This kind of thinking is present in Hardy's last novel, *Jude the Obscure*, in which he attempts to redefine man's place in the world. He implies that we should not view ourselves as separate from nature. Man is an intimate part of nature, but he should not forget that non-human organisms are equally important and deserve equal care and respect. However, "human beings need each other as much as they need an environment" (Morton 2010: 4). *Jude the Obscure* may be interpreted as a plea against selfish and aggressive behaviour, both towards people and non-human entities. Aggressive and exploitative attitudes exist not only towards the environment, but also towards people who are perceived as weak and sensitive.

Pepper makes a distinction between “shallow” and “deep” ecology. He induces that although anthropocentrism may be ecologically sound, it has to be rejected due to its human centeredness (1996: 23). On the other hand, deep ecologists² take the position that all living and non-living forms are of equal importance and deserve respect and care. As Pepper propounds, there is an idea of bioethics in deep ecology. Bioethics stems from the belief that nature has an intrinsic value, that it does not acquire its value from its relation to humankind (15). Although Hardy lived a long time before the notions of deep ecology and bioethics came into use, it may be argued that his last novel reflects some important ecological concerns. Obviously, he did not view man as superior to nature. For him, man should not put himself in the centre of the world. He is an intimate part of nature – therefore, he has to live in rhythm with nature.

In the view of deep ecologists, a metaphor for nature is an organism (Pepper 1996: 35). This way of understanding nature is similar to Erich Fromm's concept of biophilia. Fromm defines biophilia as a total orientation towards life, growth and development. Biophilous entities are those who tend to integrate with other entities, to live in harmony and fusion (Fromm 2010: 35). What we have in *Jude the Obscure* is a biophilous representation of nature. Nature is represented as a living organism that is teeming with vitality and abundance. Therefore, Wessex is not just a background in Hardy's novels – it is much more than just a landscape:

Every inch of ground had been the site first or last of energy, gaiety, horse-play, bickerings, weariness. Groups of gleaners had squatted in the sun on every square yard. Love-matches that had populated the adjoining hamlet had been made up there between reaping and carrying. Under the hedge which divided the field from a distant plantation girls had given themselves to lovers who would not turn their heads to look at them by the next harvest, and in that ancient cornfield many a man had made love-promises to a woman at whose voice he had trembled by the next seed-time after fulfilling them in the church adjoining. (Hardy 2002: 8–9)

A biophilous creature tends to “influence by love, reason, by his example, not by force” (Fromm 2010: 37). Jude Fawley, just like other Hardy's characters, acts in accordance with bioethics. He endeavours to live in rhythm with nature and

²As Pepper explains, deep ecologists view nature as possessing an intrinsic value. Therefore, in contrast with shallow ecologists, who see nature as valuable due to its benefits for humans, deep ecologists understand that nature is a “self-regulating organism” that we must respect and take care of. One of the main postulates of deep ecology is that it would be possible for nature to exist without humans, but not vice versa (Pepper 1996: 15, 35).

in harmony with people. Similarly to Tess, he longs for intensity of experience. Although they occasionally experience moments of intensity, their long-term “aspiration to fullness is frustrated” (Levine 2017: 38). This frustration is the consequence of his society’s negative influence on his bioethics. Fromm explains that there are a number of factors which may positively or negatively influence a biophilous person. According to him, it is extremely significant that a biophilous person is surrounded with people who love life and who stimulate the person to view the world with affection and warmth (2010: 40–41). As the novel implies, Jude does not have stimulating surroundings. From early childhood, he is looked after by an aunt who does not show any feelings for him. He is expected to do things mechanically, not taking care of creatures he may hurt, which is diametrically opposed to bioethics. As Cohn suggests, Jude’s social environment treats his hypersensitivity as a flaw. As an extremely sensitive person, Jude is very much affected by the opinion of people he gets in contact with. Over time, he adopts the view that oversensitivity is a fault, which “tends to collapse Jude’s intensity of care into unintended indifference” (Cohn 2010: 519).

Although most of Hardy’s characters encounter enormous obstacles and are forced to give up their aspirations, this is an essential part of their maturation. During their fierce struggle to realise their dreams, Hardy’s characters come to a revelation that they are small, insignificant parts of a vast system called the cosmos. Such a realisation calls into question anthropocentric attitudes. Hardy’s intent is to remind us that we are not the centre of the universe, that there is nothing unimportant in our environment, and that everything matters and everything is connected. However, though Hardy attaches great importance to nature, he views humans as valuable too. As Levine argues, this is supported by the fact that the author, well-known as an animal lover, “fought for the right of vivisection and gave priority to human life over animal life” (2017: 43). Paradoxically, Hardy conceptualised humans as both insignificant parts of the vast cosmos and worthy of respect. His way to show appreciation of humans, according to Gillian Beer, is “by adopting the single life span as his scale”. His novels tend to end before or when the protagonist dies, which is Hardy’s way to pay respect to the hero (Beer 2000: 223).

2. Jude’s social environment

In view of ecocriticism, there is nothing fixed and stable in the world we live in –everything is in progress and in a continuous process of creation. There is a similar tendency in Hardy’s literary oeuvre. As Kerridge (2001) notices, Hardy

does not “allow anything, place or person, to stabilise in meaning” (139). He sees a character as a singular being which has particular thoughts and sensations. However, Hardy suggests that the environment shapes an individual. It is important to note that the environment is not only natural in Hardy's fiction. Social environment is also important since it exerts a great influence on an individual. His characters are depicted as bold and strong-minded. Nevertheless, in moments of despair and disappointment, his characters partially internalise the negative self-image that society imposes on them. As Kerridge explains, Hardy implies that each public event has private consequences, so that an individual is at the same time a separate consciousness and a product of his/her social environment (2001: 133).

Hardy was acquainted with Charles Darwin's theory of evolution. The emergence of this theory implied that the whole world needed to be understood in a different way. For Hardy, Darwin's hypothesis that people and animals have common origin has serious implications. It means that people should not conceive themselves as superior to animals, but as beings connected with and responsible for the whole planet. Herbert Spencer, one of the key scholars who influenced Hardy, was propagating the attitude that the survival of the fittest was the law that ruled not only in nature, but also in society. Spencer wrote about the adjusting of the law of survival to society. He is best known for his doctrine of social Darwinism. Spencer coined the phrase “survival of the fittest”. His doctrine introduced the attitude that competition and rivalry that prevail in nature are also desirable in society. In Spencer's view, society benefits from the endeavours of businessmen to do their best and win the rivals. Desired perfection was equated with the ability of adaptation (qtd. in Zhang 2010: 77). Still, Thomas Henry Huxley, another influence on Hardy, warned that scholars should not use the words “best” and “fittest” as synonyms. “The only good guaranteed by evolution is the survival of whatever makes for survival”, which suggests that the courses of conduct that include what is “best” and “fittest” might be diametrically opposed (qtd. in Ebbatson 1982: 39). Hardy implied that due to such an interpretation, nature and society were perceived as cruel and stood for the places where the weak were the prey of the strong. In *Jude the Obscure*, his last and most pessimistic novel, “Cruelty is the law pervading all nature and society; and we can't get out of it if we would” (Hardy 2002: 307). The world is depicted as a hostile, pitiless place. Most of the characters are either attempting to set traps for others or to get out of the traps that someone made for them (Fischler 1981: 264).

Hardy classified his opus in 1896 into three categories: Novels of Character and Environment, Romances and Fantasies, and Novels of Ingenuity. According to

this classification, his last novel falls into the first group, along with Hardy's most celebrated novels (Bate 1999: 550). These novels explore the relationship between the character and the natural and the social environment. Natural and social laws are perceived as hostile to people, especially to the most energetic and talented ones. However, tragedy is the consequence not only of the severity and inflexibility of the laws and customs, but also of the protagonist's poverty and the weakness of his character. The tragic destiny of Jude Fawley symbolises failed dreams of an intelligent and kind man due to his humble background. As the novel implies, higher education was open only to rich people. Jude, who was of humble origin, could not enter a university based on his knowledge alone. Moreover, Jude's great flaw was his excessive kindness. His sensitivity and kindness were considered as a fault in the culture that put an emphasis on aggressive and selfish individualism. Jude is weak because he cannot hurt anyone/anything. In contrast to him, most of the characters are portrayed as self-centered, manipulative and deceptive. Those are the qualities that are desired in a society which values adaptability the most. From the very beginning of the novel Jude is represented as hypersensitive, which is his greatest fault:

. . . he was a boy who could not himself bear to hurt anything. . . . He could scarcely bear to see trees cut down or lopped, from a fancy that it hurt them; and late pruning, when the sap was up, and the tree bled profusely, had been a positive grief to him in his infancy. This weakness of character, as it may be called, suggested that he was the sort of man who was born to ache a good deal before the fall of the curtain upon his unnecessary life should signify that all was well with him again. He carefully picked his way on tiptoe among the earthworms, without killing a single one. (Hardy 2002: 11)

Jude's hypersensitivity is perceived as a flaw in society that viewed human nature as dualistic. Namely, the development of science and technology in XIX century led to excessive emphasis on the rational part of human nature. Characteristics that were regarded as positive included competitiveness, aggressiveness, analyticity (most often associated with men), whereas features such as responsiveness, sensitivity, intuitiveness, and cooperation (usually associated with women) were considered negative. The character of Jude Fawley does not comply with these gender stereotypes. His behaviour is responsive and sensitive, similarly to the character of Sue Bridehead. Both of them are perceived as weak, unable to cope in an environment that is harsh and rigid. The implication of the novel is that only radical change of attitudes in each individual will lead to change of ethics in the

society. A desired path is from the ethics of justice and rights towards the ethics of care.³ According to Hardy, a conception of self as separated from others is the cause of men's recklessness and cruelty both towards his fellow people and towards the non-human entities.

3. Concern for animals in *Jude the Obscure*

Hardy often compares Jude to animals. Although the author was not an animal rights activist, his care for animals is well-known and recognised by critics. Laurence Estanove (2016) interprets Hardy's attention to animals, herbs and the cosmos as his implicit criticism of anthropocentrism. This critic concludes that Hardy's shifting focus to other parts of the universe suggests that man should "relinquish his self-centeredness and embrace other perspectives" (6). Hardy often uses the word "creature"⁴ to denote both people and animals. Jude himself identifies with animals that are often abused and victimised by people, such as birds, pigs, horses, rabbits. Indeed, distinctions between man and animal are blurred and vague. For example, both Jude and Sue are compared to birds: Jude identifies with crows because he feels unwanted, whereas Sue symbolises a bird due to her "flighty", inconsistent behaviour. Arabella is compared to a nightingale, but generally she is envisioned as a symbol of a predatory animal. When the narrator depicts her as a "complete and substantial female animal – no more, no less" (Hardy 2002: 33), he underlines her ability to "hunt down" Jude, to set a trap for him.⁵ The novel indicates that the law of the stronger is present both in nature and in society. Therefore, Jude sympathises with weak animals who become the prey of stronger animals and humans. As Elisha Cohn (2010) suggests, Hardy's sympathy for animals springs from altruism. The revelation that all organic creatures have the same ancestors is an indicator that the

³Feminist Carol Gilligan in her influential book *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development* made a distinction between the ethics of justice and the ethics of care. The first is usually associated with men, who are brought up and taught to consider themselves as autonomous beings, separate from others. On the other hand, according to Gilligan, women tend to make their choices taking care of others and their feelings and needs (1985: 275). However, such an explanation of moral maturation is questioned in *Jude the Obscure*. In this novel Jude and Sue act in accordance with the ethics of care, whereas Arabella takes into consideration only herself and her own needs and goals.

⁴This word is used in *Tess of the D'Urbervilles* to depict Tess' brothers and sisters. Hardy implies that the position of Tess and her siblings is not far away from the position of exploited animals. Children of weak and poor parents are more susceptible to suffering, similarly to animals that become the prey of stronger animals and man.

⁵Whereas characters are animalised, animals seem to possess feelings and therefore tend to be humanised. For example, Jude discerns the feelings of rage and despair in the shrieks of the pig Arabella and he is preparing to butcher.

scope of altruism should be extended to include not only humans, but the whole environment. The implication of Hardy's fiction is that people should use their power to "prevent the suffering of animals" (494, 499).

Animals appear frequently in *Jude the Obscure*. In Fischler's (1981) opinion, animals in this novel symbolise either "scarcely noticed witnesses of human activity ... or provide a symbolic extension of the character" (252). Jude, who is sensitive from early childhood, compares himself with the birds he is supposed to drive out of the field:

They seemed, like himself, to be living in a world which did not want them. Why should he frighten them away? They took upon them more and more the aspect of gentle friends and pensioners – the only friends he could claim as being in the least degree interested in him, for his aunt had often told him that she was not. (Hardy 2002: 9)

Jude often demonstrates sympathy and kindness to animals, but other characters are not represented as sympathetic and careful, with the exception of Sue Bridehead. There is a memorable scene when Jude and Arabella are forced to slaughter a pig themselves since the butcher failed to come. Jude is desperate and angry with himself that he has to kill the animal he used to feed and take care of. On the other hand, Arabella does not see anything stressful and problematic in the pig-slaughter. Although Jude lived with her out of a sense of duty, he is disgusted with her complete lack of compassion for the poor animal. Soon after this event the couple separates. This scene was very much discussed after the publication of the novel. Although Hardy's intention was to represent the exploitation of animals, some critics found the scene too explicit and horrible. However, despite some severe attacks, Hardy offered the scene to the Victorian Society for the Protection of Animals, which published it in the Society's periodical. The Society obviously understood Hardy's intention far better than critics: "though described in that particular place for the purely artistic reason of bringing out A.'s [Arabella's] character, it might serve a humane end in showing people the cruelty that goes on unheeded under the barbarous *régime* we call civilisation" (Hardy 1980: 94).

In another scene Jude cannot fall asleep because he hears the shrieks of a rabbit whose leg got pinned by a trap. Jude and Sue (another sensitive and sympathetic character) force themselves to find the rabbit and shorten its torments. There is a similar scene in *Tess of the D'Urbervilles*. Tess meets a group of wounded pheasants. She is astonished by the sight of these birds who were hunted and killed for sport. The scene indicates the severe exploitation of animals and the parallels between the suffering of animals and the suffering of Tess. She chooses to wring the pheasants'

necks in order to alleviate their pain. After a while Tess herself is hanged and sacrificed, but her death may also be viewed as an ending to a life of troubles and torments.

One of the most significant implications of Hardy's fiction from the aspect of ecocriticism is that despite man's claim that his activity is what mostly shapes the environment (Miller 2020: 150), he rarely uses this activity to take care of those weaker and less powerful than he is. As Danlami and Bertin (2021) propound, "we need environmentally oriented literature more than ever" (29). The aim of this research is to demonstrate that *Jude the Obscure* is a novel with a noticeable ecological impulse, a novel that suggests that man is only an integral part of the ecosystem that is not more important than other parts, in the first place animals.

As Fischler (1981) notes, there is an analogy between birds and two major female characters in *Jude the Obscure*. He depicts Arabella and Sue as fickle, as coquettes who "from the start flirt and flit" (255). He compares Arabella to a nightingale, a colloquial symbol of a whore (1981: 255). Sue is similar to birds both in appearance and behaviour. Her pattern of behaviour recalls a bird's – she loves her freedom best, but after a period of aimless wandering, she is eager to find a refuge (256). Fischler finds so many parallels between Sue and birds that he even calls her a bird-bride (255). Although the narrator compares female characters with animals, this is not done with the purpose of representing them in a positive light. It is important to note that Hardy's view of animals and nature is not at all simplistic and idealistic. Life in rural communities is presented realistically. Animals, just like people, are not always innocent and peaceful. There is brutality both among animals and humans. As Cohn correctly notes, Hardy is well aware that "evolution makes struggle and suffering universal" (2010: 494). In Hardy's view, the main cause of suffering and hostility among people is the adaptation of the law of the stronger that exists among animals. George Levine correctly notes that ideas of Charles Darwin were manipulated and abused by a number of theorists who call themselves Darwinists (2017: 34). Namely, although Darwin recognised that humans and animals were closely related, he indicated that the crucial distinction between them is man's consciousness. Man is provided with the ability to notice the relentlessness of the struggle for survival among animals, and it is exactly this ability which obliges humankind to express mercy, which is non-existent in the animal world.

4. Conclusion

In his last novel Hardy deals with the question of what it means to be human: “I think it turns out to be a novel which makes for humanity – more than any other I have written” (Hardy 1980: 94). Hardy, along with George Eliot, was one of the representatives of meliorism – a theory which advocates the position that each individual should make an effort to be the best version of himself, which will lead to the progress of the whole society. The moral perspective of these authors implies a shift from egoism to altruism. This shift for Hardy has two important implications. The first is that man has to consider himself as an integral part of his natural and social environment. The second implication is that, as a result of Darwin’s discovery that all humans and non-human entities share a common origin, altruism should include not only humans, but the whole living world. In order to inspire his readers to reconsider the question of what it means to be human, Hardy underlines numerous acts of inhumanity. Doing so, he does not only emphasise the problematic treatment of animals, which results in acts of cruelty and exploitation. As Adrian Tait (2016) notes, Hardy compares and connects “the sufferings of non-humans to the sufferings of humans” (par. 19).

The implication of *Jude the Obscure* is that the law of the stronger and more powerful rules both in nature and in society. Such a situation is the consequence of the manipulation and maladjustment of Darwin’s ideas by social Darwinism. This maladjustment is evident in the application of the law of the stronger to the social environment. People and animals can be divided into weak and strong. Weak animals become the prey of strong animals and man, whereas weak men become the prey of the strong/powerful ones. Nature and society are perceived as ruthless, hostile places. Hardy suggests that the ethics of justice greatly contributes to such a perception since this ethics assumes that man conceptualises other people as rivals, not as his fellows. The author argues for a wholly different ethics – the ethics of care (bioethics). According to Hardy, people should use their ability to change the environment so as to take care of all living forms. Being a rational being does not mean that man is the ruthless master of the world, but that we as the human race have a great responsibility to the world we depend on.

Jude the Obscure is arguably Hardy’s most serious and mature novel. Hardy implies that man should redefine his concept of the world and his place in it. Despite the opinion of many critics that his vision was bleak and pessimistic, the ecocritical dimension of his novels implies that he was a passionate observer of the whole living world whose vision was large and far ahead of his time. The novel implies that man

should not forget that he is an integral part of the nature that surrounds him, but that other parts of nature are equally important and deserve respect and care. As Jude's acts directed towards alleviating the pain of animals indicate, animals and the whole natural world are not a set of resources to be exploited by people. People should realise their mutual interconnectedness and interdependence, and strive to live in rhythm with nature. Although Hardy's pessimism is often emphasised as a distinctive feature of his fiction, this research has attempted to demonstrate that he also was a passionate observer of the natural world, in love with life, which is often represented as hard, but contains some moments of intense experience.

Bibliography

1. Bate, Jonathan (1999), "Culture and Environment: From Austen to Hardy", *New Literary History*, Vol. 30, No. 3, 541–560, <https://www.jstor.org/stable/20057554>.
2. Beer, Gillian (2000), *Darwin's Plots: Evolutionary Narrative in Darwin, George Eliot and Nineteenth-Century Fiction*, Cambridge: Cambridge UP.
3. Birch, Brian (1981), "Wessex, Hardy and the Nature Novelists", *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 6, No. 3, 348–358, doi:10.2307/622293.
4. Cohn, Elisha (2010), "'No Insignificant Creature': Thomas Hardy's Ethical Turn", *Nineteenth-Century Literature*, Vol. 64, No. 4, 494–520, <https://www.jstor.org/stable/10.1525/ncl.2010.64.4.494>.
5. Danlami, Amadou and Louis Bertin Amougou (2021), "Ecofeminist Colourings in the Works of Chinua Achebe and Thomas Hardy", *European Journal of English Language and Literature Studies*, Vol. 9, No. 1, 24–31.
6. Ebbatson, Roger (1982), *The Evolutionary Self: Hardy, Forster and Lawrence*, Brighton: The Harvester Press Limited.
7. Estanove, Laurence (2016), "Hardy's Humanity: 'A Strange Respect for the Individual, an Extraordinary Respect'", *Fathom*, Vol. 4, 1–15, doi: 10.4000/fathom.690.
8. Fischler, Alexander (1981), "An Affinity for Birds: Kindness in Hardy's 'Jude the Obscure'", *Studies in the Novel*, Vol. 13, No. 3, 250–265, <https://www.jstor.org/stable/29532105>.
9. Fromm, Erich (2010), *The Heart of the Man: Its Genius for Good and Evil*, New York: AMHF Books.
10. Gilligan, Carol (1985), "In a Different Voice: Women's Conception of Self and Morality", *Future of Difference*, ed. Hester Einsenstein and Alice Jardine, New York: Barnard College UP, 274–317.
11. Hardy, Thomas (1980), *The Collected Letters of Thomas Hardy: Volume Two 1893–1901*, ed. Richard Little Purdy and Michael Millgate, Oxford: Clarendon P.
12. Hardy, Thomas (2002), *Jude the Obscure*, ed. Patricia Ingham, Oxford: Oxford UP.

13. Kerridge, Richard (2001), "Ecological Hardy", *Beyond Nature Writing: Expanding the Boundaries of Ecocriticism*, ed. Karla Armbruster and Kathleen R. Wallace, Charlottesville: Virginia UP, 126–142.
14. Levine, George (2017), Hardy and Darwin: An Enchanting Hardy, *Reading Thomas Hardy*, ed. George Levine, Cambridge: Cambridge UP, 26–46, <https://doi.org/10.1017/9781316823293.003>.
15. Miller, John MacNeill (2020), "Mischaracterizing the Environment: Hardy, Darwin and the Art of Ecological Writing", *Texas Studies in Literature and Language*, Vol. 62, No. 2, 149–177, <https://muse.jhu.edu/article/754597>.
16. Millgate, Michael (2004), *Thomas Hardy: A Biography Revisited*, Oxford: Oxford UP.
17. Morton, Timothy (2010), *The Ecological Thought*, Cambridge, Massachusetts and London: Harvard UP.
18. Pepper, David (1996), *Modern Environmentalism: An Introduction*, London: Routledge.
19. Tait, Adrian (2016), "'A Merciful Man': Hardy and the Thinking of (In)humanity", *Fathom*, Vol. 4, doi.org/10.4000/fathom.619.
20. Tošić, Jelica (2006), "Ecocriticism – Interdisciplinary Studies of Literature and Environment", *Facta Universitatis*, Vol. 3, No. 1, 43–50. <http://facta.junis.ni.ac.rs/walep/walep2006/walep2006-06.pdf>
21. Zhang, Chengping (2010), *Moments of Vision: Thomas Hardy, Literature and Ethics* (unpublished doctoral dissertation), Hong Kong: Hong Kong UP.

Наташа В. Нинчевоић

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

Филозофски факултет

Катедра за енглески језик и књижевност

ЕКОКРИТИЧКО ТУМАЧЕЊЕ ХАРДИЈЕВОГ РОМАНА

НЕЗНАНИ ЦУД

Резиме

Незнани Цуд (1895) традиционално се тумачи као Хардијев најсуморнији и најпесимистичнији роман. Из перспективе екокритике, овај роман може се посматрати као настојање аутора да доведе у питање доминантно антропоцентрично уверење у 19. веку. Ослањајући се на Дарвинову теорију о заједничком пореклу врста, Харди је веровао да би људи требало да препознају своју повезаност и зависност од читавог живог света. Роман имплицира да би човек требало да одбаци уверење да је центар света и да уместо тога приграли друге перспективе. Ово, међутим, не значи да Харди не посматра људе као вредне и значајне.

У свету у којем религија губи моћ, док у природи влада закон јачег, морамо се ослонити једни на друге. Импликација *Незнаног Цуда* је да је начин на који се односимо једни према другима повезан са начином на који се односимо према природи. Хардијев песимизам последица је спознаје да су постеволуционисти манипулисали Дарвиновим идејама и (лоше) их прилагодили друштву. Лик Цуда Фолеја осуђен је на трагичан крај због своје преосетљивости, која се нетачно перципира као мана у друштву коју промовише аутономију и издвојеност уместо повезаности и међусобне зависности.

► **Кључне речи:** екологија, антропоцентризам, Харди, социјални дарвинизам, биофилија.

Preuzeto: 29. 9. 2022.
Korekcije: 20. 10. 2022.
Prihvaćeno: 27. 10. 2022.

Татјана З. Ристић¹

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за општу књижевност и теорију књижевности

ЕКФРАЗА У КИТСОВОЈ „ОДИ ГРЧКОЈ УРНИ“

Апстракт: *У раду се анализира поема „Ода грчкој урни“ Џона Китса: њен жанровски и дискурзивни контекст, однос према (мета)естетици античке Грчке, и, нарочито, њена екфрастичка обележја. Анализа има за циљ да у самој екфрастичкој поезији нађе основу изворних и модерних теорија екфразе, и даље да истицањем наративне природе „Оде“ проблематизује инсистирање на одређењу екфразе као „описа“. Улазећи у дијалог са најзначајнијим читањима песме (на првом месту Бруксовим и Шницеровим), текст настоји да преиспита општа места у књижевној критици у погледу ове поеме и понуди ново читање „Оде грчкој урни“.*

Кључне речи: *екфраза, Џон Китс, „Ода грчкој урни“, просторне уметности.*

1. Увод

Звучи прилично парадоксално то што „традиционално“ разумевање екфразе данас подразумева „опис уметничког дела“ (Jakobi 2007: 157). Класична употреба ове речи везана је за дидактички жанр *Progymasmata*, чији бисмо назив могли превести као „припремна вежба“, „увежбавање“: у питању су збирке беседничких вежби античких ретора које су настајале на старогрчком језику у периоду од првог до петог века нове ере. У најстаријој од њих, Теон, чије ће схватање потоњи аутори углавном преузети, види екфразу као опис који свој предмет успева да „живописно“ предочи, управо изнесе „пред очи“ реципијента (Webb 2009: 197), при чему су кључне речи *enárgeia* („живописност“, „јасноћа“) и *hup'ópsin* („пред очи“). Оно што је суштински важно у античком дефинисању екфразе јесте њен ефекат на реципијенте, за разлику од модерног, које екфразу одређује ограничавајући њен предмет искључиво на просторне уметности.

¹ Ауторка је докторанткиња на Филолошком факултету у Београду. Имејл-адреса: tanja1326d@gmail.com

Прву истински модерну дефиницију екфразе срећемо у тексту Леа Шпицера о „Оди грчкој урни“ из 1955. године, и она гласи овако:

[О]на [„Ода грчкој урни“] припада жанру познатом окциденталној књижевности од Хомера и Теокрита до парнасоваца и Рилкеа као екфрази, поетском опису сликарског или скулптуралног уметничког дела, а опис подразумева, речима Теофила Готјеа,² „*une transposition d'art*“, репродукцију, кроз медијум речи, чулно перцептибилних *objets d'art* („*ut pictura poësis*“).³ (Spitzer 1962: 72, наш превод)

Шпицер овим потпуно разводи екфразу од њеног реторичког контекста и први проширује жанр на дела каснијих песника – Китса, Рилкеа и парнасоваца. Сама Китсова песма од овог момента постаје, поред Хомеровог описа Ахиловог штита и *Слика* Филострата Старијег, екфрази *par excellence*. Брукс сматра да је она, заправо, парабла о поезији, али и о уметности уопште (Brooks 1960: 140).

У овом раду екфразу разумевамо као „књижевно евоцирање просторних уметности“ (Јакови 2009: 61). Наведена дефиниција изабрана је због утиска да је у њој свака реч промишљено одабрана у жељи да се супротстави тенденцијама које екфразу ограничавају унутар одређених категорија. Реч „евоцирање“ је пресудна јер је, с једне стране, избегнута алузија на мимезис какву имају „приказ/репрезентација“, а са друге, није употребљена реч „опис“, која је најчешће коришћена у дефинисању овог појма и која искључује екфразу из наратије. Књижевни текст (*књижевно евоцирање*), сопственим *књижевним* средствима (у које наратија спада једнако колико и дескрипција) *евоцира*, односно доводи у свест, „пред *унутрашње* око“, дела *просторних уметности*.

Наслови слика, скулптура и грађевина сами су по себи својеврсне екфразе зато што вербализују просторно уметничко дело. Иако то није случај са свим екфрастичким песмама, када је у питању „Ода грчкој урни“, наслов песме функционише као метакфрази, јер готово да је скројен по истакнутој дефиницији: ода књижевно евоцира просторну уметност – грчку урну. Самим тим, и пре почетка читања песме указано је на њену екфрастичку природу. Прва реч, „ода“, упућује на ре-презентујућу природу екфразе, јер је она нужно део медијума који подразумева језичко подређивање предмета, уметничког дела

² Шпицер је познат по сакривању својих извора, па тако и овде Уисмансову идеју приписује Готјеу (Webb 1999: 17).

³ „it belongs to the genre, known to Occidental literature from Homer and Theocritus to the Parnassians and Rilke, of the *ekphrasis*, the poetic description of a pictorial or sculptural work of art, which description implies, in the words of Théophile Gautier, 'une transposition d'art', the reproduction, through the medium of words, of sensuously perceptible *objets d'art* ('ut pictura poësis').“

које се ре-презентује, самом начину изражавања. Речју „грчка” указује се на мноштво хеленских импликација у песми, од којих ће неке бити расветљене у овом тексту. Напоследку, „урна” означава екфрастичка обележја песме.

Нарочита пажња посвећена је, дакле, старогрчким постолошким обрасцима на које се Китс ослања, као и хеленским филозофским премисама које се могу уочити у поеми. Овај фокус одабран је имајући у виду то да се Китс неретко сматра романтичарем у чијем је делу најприсутнији хеленски утицај, који је свакако наслеђен од енглеског неокласицизма XVIII века, књижевног правца којем се романтизам директно супротставља. Поред тога, неокласицизам је и епоха која велича сликовност, док романтизам претежно одликује „естетско иконоборство” (*aesthetic iconoclasm*, Mitchell 1994: 115). У том смислу се Китсова „Ода грчкој урни” одупрла доминантним тенденцијама романтизма, те се песник, ако употребимо Ејбрамсову терминологију (Abrams 1953), ухватио огледала уместо лампе.

Анализа која следи, иако редом прати текст песме, подељена је у три поглавља: у првом се предмет поеме изнет у првој строфи сагледава истовремено као урна и као песма о урни коју лирски субјекат саставља; у другом се наредне две строфе доводе у везу са питагорејском и платонистичком мишљу; а у трећем се остатак Китсове идиле чита кроз призму њених кључних мотива.

2. Урна и песма: двоструки уметнички предмет

Китс драматизује стварање два уметничка дела: с једне стране, читањем песме присуствујемо настајању стварне песме, а са друге, стварању замишљене урне, што за последицу има извесну тензију између песме, оног што постаје, и урне, оног што јесте (Kennedy 1996: 92). Основно питање сваког испитивања екфразе у модерном смислу речи могло би бити: „Који и какав је евоцирани уметнички предмет?” Зато на почетку морамо уочити двојаку природу Китсовог уметничког предмета: урна је скулптурално дело чија уметничка вредност зависи од њеног облика, али се на њој налази фриз са приказом који је, самим тим, ближи сликарском начину представљања. Сам облик урне ни у једном тренутку песме није јасно дефинисан, иако се помиње („What leaf-fring'd legend haunts about thy shape”)⁴ и обраћа му се („O Attic shape!”)⁵. Снажнији акценат

⁴ Каква повест лишћем обавија [твој облик]

Наводи енглеског текста и превода преузети су из *Поезија енглеског романтизма*, прир. и прев. Драган Пурешкић, Београд: Плато, 2010, 180–183. У заградама поред стихова повремено додајемо/предлажемо сопствени превод, који првенствено настоји да остане веран семантичком слоју оригинала на који се у анализи позивамо.

⁵ Грчка вазо! [Атички обличје!]

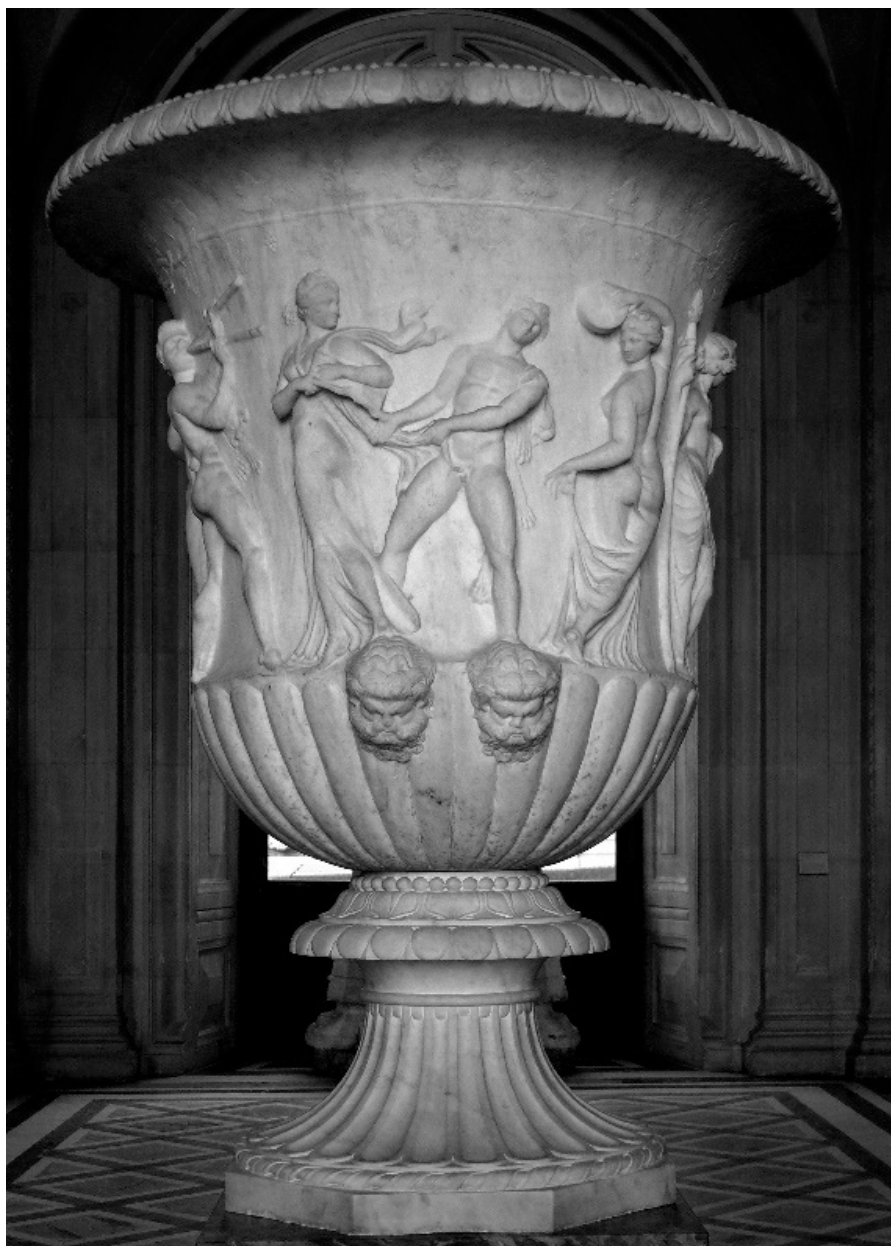
стављен је на приказ сцена на урни. Једино што закључујемо о самој урни јесте да је начињена од мермера, а да је приказ дат у облику фриза:

O Attic shape! Fair attitude! with brede
od marble men and maidens overwrought⁶

Урна на себи има „плетеницу од мермерних мушкараца и девојака узбуђених”. *Brede* је архаични израз за *braid*, односно плетеницу, што сугерише испреплетаност фигура у линији каква се обично среће на фризу, а ти људи су од мермера, те се закључује да је и сама урна мермерна. Одсуство говора о самом облику урне може се објаснити првим наведеним стихом, који започиње апострофом урне као скулптуралног предмета, а долази до персонификације обраћањем „лепо држање!”. Тежња ка персонификацији подразумева помак са неживог на живо, који даље имплицира ход од материјалног ка духовном и од објективног ка субјективном. Људска форма је у овој песми погодна за Китсов начин евоцирања уметничког предмета, што може противречити уобичајеним тумачењима која урну виде као тиху, пасивну, објективиковану, јер Китсова употреба живописности (*enargeia*) не само да доноси слику „пред очи” већ је својим метафорама (урна је „нетакнута невеста”, „посвојче”, „хроничарка”) оживљава у људски облик.

Иако се не говори о самом облику урне, он је, ипак, нужно имплицитно присутан у свести реципијента и има своју формалну аналогију у тексту. Тај облик је сферичан, а Платон је писао о умећу скулптора да прави вртену грнчарију на точку који се не врти ни унапред ни уназад, а истовремено се окреће у оба правца, чиме скулпторово дело представља мимезис кретања небеских сфера (Blackstone 1959: 330). Урна симболише овакав кружни ток, али је то уједно и кружна смена, јер иако приказује живот младих, она је испуњена остацима преминуле особе. А као што је живот те особе пролазан, уједно је постао и вечан кроз уметнички предмет у којем је постхумно садржан. Стога можемо разликовати више видова кретања у песми, а основна разлика јесте између кретања самог облика урне, које је кретање у мировању, и кретања приповести приказане на фризу, које је заустављено у једној тачки свога тока (Blackstone 1959: 339).

⁶ Грчка вазо, са складношћу правом, [Атички обличе! Лепо држање! са плетеницом]
С девојом врелом и мушкарцем хладним [од мермерних мушкараца и девојака узбуђених]

Слика 1: Боргезе ваза, Лувр

Сферични облик урне и циркуларност фриза пренети су на композицију песме, јер до обраћања самој урни долази искључиво у првој и последњој строфи, чиме се прави својеврстан круг, а утиску затварања круга доприноси и употреба сличних епитета у ове две строфе. Шпицер сматра да је за екфразу још од антике типично приказивање циркуларних предмета, нпр. штитова, те претпоставља да је Китс покушао вербално да имитира конструктивни принцип уметничких предмета који су уобичајено евоцирани (Spitzer 1962: 73). Отуда можемо тврдити да је у погледу форме и језика „Ода грчкој урни“ условљена својом хеленском темом. Ово је интересантно повезати са нечим што антички реторичари говоре о екфрази. Теон каже, што ће и Псеудо-Хермоген поновити, да језик треба да одговара предмету приказивања, тако да, ако је предмет *цветан*, стил писања такође треба да буде *цветан*⁷ (Webb 2009: 198). Афтоније иде корак даље када тврди да треба у потпуности опонашати (*apomimeisthai*) приказани предмет (Webb 2009: 202). Китс „у потпуности опонаша“ и на језичком и на формалном плану. Пасторална слика приказана на урни евоцира се кроз употребу „цветних“ атрибута, нпр. у следећим стиховима:

Sylvan historian, who canst thus express
A flowery tale more sweetly than our rhyme;
 What *leaf-frindg'd* legend haunts about thy shape⁸

Урна је *шумски* повесничар који прича *цветну* причу, легенду исписану *листастих ресама*. Овај опис подстакао је Ијана Џека да претпостави да је урна коју је Китс описао могла бити Боргезе ваза, римска ваза од мермера из првог века пре нове ере која се данас налази у Лувру. Она у врху има декорацију начињену од лишћа, а сцене приказане на њој одговарају екфрастичком опису из прве три строфе (Jack 1967: 218; слика 1). Циљ овог рада свакако није проналажење стварног уметничког предмета који Китс приказује, али је интересантно што језик којим се песник служи може и у томе помоћи. Оно што је за ову анализу битно јесте да је употреба наведених атрибута у складу са предметом саме песме. Међутим, можда је и важније истаћи да Афтонијево „опонашање у потпуности“ хеленског предмета Китс преноси на формални план. Док се до „Оде славују“ служио триметром, од „Оде грчкој урни“ почиње

⁷ У античким теоријама беседништва, атрибут „цветан“ постаје технички термин у свом метафоричком значењу, коме одговара смисао „китњаст/накићен/украшен“. У случају Китсове оде, међутим, актуализује се управо дословно значење, те га зато и остављамо у тексту.

⁸ Хроничарко шуме [*шумска*], која сине
Цветном причом што најслађе дира;
 Каква повест [*листастих реса*] лишћем обавија” (наш курзив)

да користи пентаметар, који је ближи класичним лирским метрима (Sheats 2004: 93). Његов језик, такође, постаје знатно архаичнији, што одговара архаичности уметничког предмета који евоцира.

Оно што, даље, повезује ову Китсову оду са њеном хеленском темом јесте то што је она ближа пиндаровској парадигми, јер је пре окренута објекту, него што је закупаена својим субјектом, какав је случај са романтичарским одама. Лингвистички гледано, „Ода грчкој урни” потпуно је објективна, односно синтаксички имперсонална, јер се ни на једном месту у песми не јавља *ја*. Она је најимперсоналнија међу Китсовим одама, за шта индикација постоји већ у самом наслову. Док су све остале оде „оде посвећене некоме/нечему” (*ode to*), ово је „ода о” (*ode on*).⁹ Као што Шприцер примећује, без обзира на то што је насловљена као коментар о урни, песма је, међутим, презентована у форми „оде некоме/нечему”, која би задовољила чак и једног Лесинга (Spitzer 1962: 89). Лирско *ја* је, самим тим, недвосмислено присутно у врло емотивном дискурсу, упућеном, између осталог, и самој урни.

Фриз приказује три сцене: у првој строфи девојка се јури у дивљој екстази, у другој и трећој осликан је чин удварања, а у четвртој церемонија жртвовања. Структуру од три сцене има и екфраза пехара унутар Теокритове „Прве идила”, што још једном Китса ближи старогрчком поетолошком контексту.¹⁰ Ова идила може се повезати и са Китсовом поетиком негативне способности јер, ако се језик слике у првој сцени Теокритове песме прочита као алегоријска аутопоетичка објава, он исказује императив имперсоналности (Pilipović 2005: 144–145), а то је суштинска одлика и Китсове поетичке идеје. Теокритова идила, такође, слично као Китсова ода, сучељава амбивалентност између природе и умећа, а обе, додатно, тематизују ерос.

Прва сцена „Оде грчкој урни” изгледа овако:

Thou still unravish'd bride of quietness,
Thou foster-child of silence and slow time,
Sylvan historian, who canst thus express
A flowery tale more sweetly than our rhyme;
What leaf-frindg'd legend haunts about thy shape
Of deities or mortals, or of both,
In Tempe or the dales of Arcady?

⁹ Овај предлог може сугерисати и просторно-временску природу екфразе: песма је, с једне стране, просторни опис фриза *на* урни, а са друге она говори у темпоралном медијуму *о* урни (Kennedy 1996: 96–97).

¹⁰ Уп. Kelley 2004: 172–174.

What men or gods are these? What maidens loth?

What mad pursuit? What struggle to escape?

What pipes and timbrels? What wild extasy?¹¹

Ово је једна од ретких Китсових ода која започиње класичном апострофом. Слична је (прото)екфразицама у *Сликама* Филострата Старијег у том погледу што се све време неке обраћа, а њена публика су неретко и ликови присутни у самом евоцираном уметничком предмету. Само се апострофе у првој и последњој строфи односе директно на урну („нетакнута невесто тишине”, „ти посвојче спорости и мира”, „хроничарко шуме”, „атичка формо! дивно држање!” [*Attic shape! Fair attitude!*], „неми облику” [*silent form*], „хладна пасторало” [*cold Pastoral*]). Лирски субјект се од друге строфе обраћа предметима и ликовима приказаним на урни („ви свирале меке” [*ye soft pipes*], „младости у гају”, „ти што љубиш”, „срећне, срећне крошње”, „бодри свирче”, „тајанствени попе”), а апострофом „граде” лирски субјект на тренутак излази из екфразе урне у сопствену имагинацију која је њоме подстакнута. Овим желимо да скренемо пажњу на слојевито *ми* „Оде грчкој урни”, које је у неким моментима и интернализвана публика унутар самог уметничког предмета. Овакав однос према предмету врло је близак античкој живописности (*enárgeia*), тј. *животности* оног што је евоцирано. Суштина Китсове екфразе, дакле, налази се у ефекту који она изазива у посматрачу.

Оно што је специфично за ову екфразу јесте то што је дата кроз питања, те од самог почетка инсистира на субјективности посматрања и на полисемичности уметничког предмета. Значење слика на урни није објективно садржано у њима, већ зависи од интерпретације реципијента, а пошто је песник-посматрач код Китса готово неиндивидуалан, он не нуди своје јединствено „читање”, већ само отвара могућности за разумевање приказаних слика. Постављање питања на које урна није у могућности да да прецизне одговоре често се, међутим, види и као одлика њене немости. Она, ипак, покушава да исприча причу и управо је због те тенденције евоцирана у метафорички антропоморфној фор-

¹¹ Нетакнута невесто тишине,
 Ти посвојче спорости и мира,
 Хроничарко шуме, која сине
 Цветном причом што најслађе дира;
 Каква повест лишћем обавија,
 Ту кроз Темпе, аркадијске доље,
 Те облике богова ил' људи?
 Ко су они? Ко даме зле воље?
 Ко ту јури? Ко то кога вија?
 Ко то свира? У заносу људи?

ми која је малочас истакнута. Већ је у овим апострофама наглашен контраст између причања и непричања: урна је с једне стране „невеста тишине”, а са друге „хроничарка шуме” – тако да истовремено као невеста прикрива, а као повесничарка открива. Она прича причу која нема праволинијски ток, већ је циркуларна, али истовремено као урна сведочи о праволинијском одвијању човековог живота.

Урна, ипак, није обична повесничарка, већ *шумска* повесничарка, те открива „повест” у форми вечито непроменљиве лепоте природе (Spitzer 1962: 75). Она је, такође, повесничарка која прича цветне *приче*, које се никако не могу схватити као повест у формалном смислу. У том контексту Брукс овакву повест назива „историјом без фуснота” – она не прилаже фактичке податке, већ се о њима лирски субјект пита: „*ко* су они?”. Она једино нуди одговор на питање шта ти људи или богови чине јер, иако не знамо где се радња приказа дешава и ко је врши, знамо да је дошло до прогоњења девојака које се боре да побегну (Brooks 1960: 142–143). Трагање за легендом (у оригиналу стоји реч *legend*, која је првобитно значила „оно што треба да буде прочитано”, *legendum*), ипак, сведочи о наративној тенденцији песме, ма колико тај наратив неодређен био, као и о потреби да се вази да глас (Heffernan 2009: 54). Једино што може помоћи у дешифровању наратива јесте дионизијски призив у овим стиховима: помињање музичких инструмената карактеристичних за Диониса, као и употреба синтагме „дивља екстаза” асоцирају на бахантску свечаност, а познато је да се за бића која су у вези са Дионисом, на пример Силена, често везује мотив прогоњења нимфи. Тако кроз метафорику можемо доћи до алузивних „фуснота” ове „историје”.

3. Звук и ерос: хеленски филозофски контекст

Без обзира на сва њена комуникативна ограничења, урна, међутим, своју причу прича „слађе” од Китсових рима. На овом месту враћамо се читавом контексту односа звука који се чује и оног који се не чује, нарочито чињеници да „слад” тог који се не чује омогућава реципијенту да употребом сопствене имагинације дође до њега. У овом случају се исти принцип преноси на значење – вербални означитељ има мањи спектар могућих означених од визуелног, те ће екфраза увек бити само једно могуће разумевање уметничког предмета, док су у њему самом похрањена небројена друга која ће се пробудити у контакту уметничког предмета са свешћу другог реципијента. Чак и код Китса,

који поставља питања уместо да наметне своје виђење урне, рецепција је увек ограничена тачком гледања.

Другу сцену на урни припрема последњи стих прве, увођењем мотива музичких инструмената, али, за разлику од атмосфере маничке јурњаве у првој сцени, сада долази до смираја, до удварања:

Heard melodies are sweet, but those unheard
Are sweeter; therefore, ye soft pipes, play on;
Not to the sensual ear, but, more endear'd,
Pipe to the spirit ditties of no tone:
Fair youth beneath the trees, thou canst not leave
Thy song, nor ever can those trees be bare;
Bold lover, never, never canst thou kiss,
Though winning near the goal – yet, do not grieve;
She cannot fade, though thou hast not thy bliss,
For ever wilt thou love, and she be fair!
Ah, happy, happy boughts! that cannot shed
Your leaves, nor ever bid the Spring adieu;
And, happy, melodist, unwearied,
For ever piping songs for ever new;
More happy love! More happy, happy love!
For ever warm and still to be enjoy'd,
For ever panting, and for ever young;
All breathing human passion far above
That leaves a heart high-sorrowful and cloy'd,
A burning forehead, and a parching tongue.¹²

¹²Звук је чујан сладак, ал' још слађи
Нечујан је; па засвирај стога
Не чудноме уху, већ пут нађи
До духовног, без тона је свога:
Младости у гају, што дугујеш
С песмом увек бићеш зеленом;
Ти што љубиш, љубиш ал' замало,
Због тога никад немој да тугујеш;
Мада ти се сада није дало,
Волећеш је вечно, с краси њеном.
Срећне, срећне крошње! С ваших грана
Лист никада опасти не може;
Бодри свирче, ком је туга страна,
Песме ти се нове стално множе;
Срећне, срећне, још љубави срећне!

Шпицер у идеји о постојању нечујних мелодија, које су слађе од оних које чујемо, проналази питагорејско учење о хармонији сфера, позивајући се, између осталог, и на Китсове стихове из *Ендимиона* у којима се каже да је тишина музика светих сфера (Spitzer 1962: 77–78). Музика сфера је хармонични, божански звук који настаје услед кретања небеских тела кроз етер, а смртни ум није у стању да га чује док не постане надахнут, *entheo*, тако да она за њега представља само тишину, музику тишине. У овој тачки се питагорејска идеја о симетрији шири на сферу духовности. Архита, на пример, каже да је људска музика, као мимема музике сфера, у функцији утискивања печата који сведочи о божанском пореклу људске душе (Gilbert–Kun 1969: 15). Отуда није случајно што ће се Платон у причању мита о Еру, који говори о томе шта бива са душама после смрти, управо у приказивању вретена Нужности позвати на питагорејску идеју како о метемпсихози, тако и о хармонији сфера (*Држава* 616c).

Потребно је да се истакне врло јасна веза између питагорејско-платонистичке и Китсове мисли. Али пре Платона, ваљало би уочити и везу са Хераклитовим фрагментом који Глисон сматра прототекстом ових стихова. Преводи овог фрагмента су различити, али је најчешћи тај да је скривена, невидљива хармонија боља од несакривене, видљиве хармоније.¹³ Глисон у својој верзији превода користи реч (*in*)*apparent*, што истовремено означава (не)видљиво и (не)очигледно (Gleason 1991: 78). Једна од могућих интерпретација јесте да је, као и код питагорејаца, чулност пренета на духовни ниво, а ову мисао, такође, можемо повезати са Платоновом филозофијом (Gleason 1991: 79). Прихватљиво је, међутим, и тумачење које више вреднује невидуелне осете, попут звука, наспрам визуелних. Било да мисао схватимо као дихотомију између естетског и ноетског, или визуелног и невидуелног, јасно је да она има знатне импликације за разматрање проблематике екфразе.

И питагорејску и Хераклитову идеју можемо повезати са чињеницом да је античка мисао била склона да ноетско претпостави естетском. То доминира Платоновом онтологијом, коју можемо назвати обрнуто екфрастичном због тежње да се од идеје, нечулног, долази до слике, чулног. У „Оди грчкој урни” можемо уочити поделу на божански и људски свет. У претходним стиховима, божански свет окарактерисан је духовним звуком без тона, док су за људски

Увек топле, која обећава,
Неуморне и заувек свеже,
Што од страсти дели се несрећне,
Која срце тугом испуњава,
Док од ватре телу све је теже.

¹³ „54. (47.) Невидљива хармонија јача је од видљиве” (Dils 1983: 154).

свет везане чулне мелодије. Једна од премиса Платонове теорије јесте да су „слике“, идеје рефлектоване у чулној форми, ограничене зато што више нису самој себи једнаке – њихов облик зависи од перспективе посматрача. Тако можемо разликовати идејну и чулну форму ентитета, у Китсовом случају – звука. Берк ово назива „мистичким оксимороном“, јер је „апсолутни звук“, „суштина звука“ безвучна баш као што је првобитни покретач непокретан, или као што начело сласти превазилази сласт (Berк 1973: 349–350). Звук у идејној, духовној форми, „слађи“ је од звука у људском свету, у чулном облику. Позивајући се на романтичарску теорију имагинације, међутим, можемо доћи и до донекле опречног закључка, ближег Лесингу. Баш зато што идеја није чулно ограничена, она оставља више простора имагинацији реципијента, те њена вредност ултимативно није објективна. Стога се нуди следећа интерпретација: мелодије које чујемо су слатке, али оне замисливе су још слађе. Ако ово схватимо као метаестетски одломак, он је нужно и метаекфрастички, јер се оно што се односи на звук може пренети и на приказивање слике. Екфразом дело просторне уметности није дато у својој чулној форми и управо је због тога „слађе“ – ближе ноетском, духовном и подложније имагинацији.

Платонова филозофија се, даље, може повезати са Китсовом поетиком негативне способности. Песник, који је у Китсовој поетици биће без идентитета (Kucich 2004: 193), у Платоновој филозофији надахнут је богом, *éntheos*. До тога долази у две фазе: прва је *ekstasis*, напуштање свести, за којом следи *enthousiasmos*, улажење бога у тело. У *Ијону* се песник сврстава уз рапсода зато што је и за једног и за другог карактеристична *mania* (*Ијон* 534а–е), стање ослобођено од разума, а то је нешто што и Китс наглашава за шекспировску негативну способност (Kucich 2004: 193). Платонов филозофски систем, међутим, често је амбивалентан. Док је у *Ијону* *mania* приказана као карактеристика која песнике чини мање вредним од филозофа, у *Федру* она је одлика како песника, тако и љубавника (*Федар* 265b), а љубавник и филозоф се у Платоновој филозофији увек прожимају. Критика чак Китсове стихове у којима се урна игра нашим умом, тачније, у којима нас задиркује да изађемо из стања размишљања (*tease us out of thought*), види као илустрацију платонистичке филозофске *mania*-е (Kabitolou 1992: 116).

Платон појмом *mania*, дакле, повезује песника, пророка, баханта и љубавника, а у Китсовој песми долази до обраћања и љубавнику и свештенику, што, имајући Платоново повезивање у свести, можемо схватити и као метапоетички исказ. Еротолошка тематика у „Оди грчкој урни“ доминантна је, уз екфрастичко приказивање, у односу на остале теме. Она доприноси и дуалности између

божанског и људског, вечног и пролазног, које песма изнова истиче. Љубав је, према Платоновој *Гозби*, рађање у лепоти, а рађање, плод чулне љубави, божанска је ствар управо зато што смртном човеку пружа удео у бесмртности (*Гозба* 205с–е). Поред трудноће у телу, међутим, постоји и она у души (*Гозба* 208с–209). Платон у својој еротологији прави, још једном, ход од чулног и телесног ка ноетском и спиритуалном, прелазећи од љубави према лепоти појединачног тела на тело као такво, па затим прави корак ка љубави према лепоти појединачне душе и душе као такве, да би стигао до љубави према лепоти науке и знања као таквог. То је интересантно повезати са Берковим читањем реченице коју изговара урна у Китсовој песми. Он сматра да „истину” можемо заменити „науком”, а „лепоту” „поезијом”, те би стихови могли да гласе и „Поезија је наука, наука – поезија” (Berk 1973: 347). У том смислу, прелазак са чулности љубави између младих на крај песме који истиче истину, сазнање, можемо пратити Платоновим еротолошким ходом од љубавника ка филозофу.

Музика је, дакле, у другој строфи, за разлику од прве, у којој је екстатична, постала нежна, што одговара атмосфери нове сцене која је у контрасту са претходном. Урна као да прича две „приче” које стоје на супротним симболичким „половима”, што још једном може бити доказ њене сферичности (Blackstone 1959: 338). Увођењем мотива музике код Китса се долази до врло комплексне синестезије. Синестезија подразумева игру два или више чула, али код Китса чула бивају апстрахована до тачке духовности, нематеријалности. Тако приказ урне наговештава да лирски субјект чује музику која се не може чути, као што и сама екфраза тежи да омогући реципијентима да виде слику која заправо не постоји. На исти начин урна прича причу коју суштински не може да исприча – дело визуелне уметности *евоцира* књижевни принцип, али никада не може директно да га подражава.

Потом се прелази на приказ љубавника који певају, а они скоро да нису представљени као ликови у простору, јер су, филостратовски, призвани у живот као слушаоци лирског субјекта. Хефернан каже да се замишљеним слушаоцима лирски субјект обраћа језиком темпоралности који се парадоксално и непрестано потврђује порицањем, јер се све време испреда прича о непроменљивости (Heffernan 2009: 55). Због природе просторног уметничког дела, љубавници, иако оживљени апострофом, остају залеђени у приказу. Једина ствар која се мења јесте свест протореципијента, односно лирског *ја*, о слици – нежна и, како следећа строфа показује, радосна сцена тренутка уочи пољупца бива нарушена свешћу да мора заувек остати ограничена управо на тај тренутак. Отуда лирски субјект љубавнику-слушаоцу поручује да, иако „никада, никада”

неће пољубити своју драгу, не треба да брине, јер ће је нужно, као приказ на једном уметничком делу, заувек волети. Увођењем мотива бриге се, ипак, нарушава „плодни тренутак“ овог уметничког дела пошто лирски субјект руши илузију да оно може имати прогресивни наратив, што одједном читав приказ чини тужним, иако он то објективно не би требало да буде. Истовремено, спречавање жаљења које је лирски субјект сам увео у приказ илуструје начин на који Китсов језик побуђује ишчекивање промене, иако наводно слави лепоту и радост непроменљивости (Hefernan 2009: 56). На овом месту уплив субјективне свести која приказује објекат уметности одређује, дакле, његову даљу рецепцију и удаљује га од „објективне истине“ (имагинарног) оригинала.

Као што је постојао велики контраст између прве и друге строфе, он постоји и између друге и треће. Док другом строфом доминирају глаголи у облику негације и завршетак јој је разочарање, у трећој строфи долази до експлозије епитета „срећан“. У свом цикличном маниру, Китс се, међутим, враћа осећају нелагоде, јер „сва дишућа људска страст“ с краја треће строфе асоцира антички ерос који је принципијелно неутажив, те приказана љубав не остаје неутажива само као последица своје замрзнутости у делу просторне уметности већ и на суштинском нивоу.

Утисак залеђености донекле је пак нарушен у овој строфи инсистирањем на томе да свирач свира вечито *нове* песме.¹⁴ Новина тих песама подразумева сусрет са различитим рецепијентима, од којих ће сваки мелодију свирача актуализовати на другачији начин. И ово можемо схватити метаекфрастички јер је на исти начин и „прича“ на урни заувек нова. Брукс, међутим, нуди опречно виђење. Из истог разлога из ког се љубавник не умара од љубави, свирач се не умара од свирања: ни љубав ни песма нису конзумиране. Заувек су нове зато што не могу бити довршене нити подељене са неким (Brooks 1960: 145). Бруксово тумачење се од нашег разилази у још једној тачки јер у последњим стиховима он уочава нарушавање илузије живота ликова. То што је приказана љубав изнад „све дишуће људске страсти“ он види као доказ да она није *људска* страст (Brooks 1960: 146). То се може схватити и као алузија на божанску природу ове љубави, али у Бруксовом случају илуструје идеју да је лепота приказана на урни вечна, тј. бесмртна (без-смрти), зато што је заправо бжеживотна (без-живота) (Brooks 1960: 144).

¹⁴ Ово можемо повезати са одликом Теокритове имплицитне аутопоетике, јер он у својој екфрази пехар, као метафоричку представу буколикe, описује као нов, иако је он истовремено и стар (Pilirović 2005: 144), а на исти начин супротност између старог и новог проналазимо и у Китсовој песми.

4. Смрт и идила; лепота и истина

Иако се смрт у песми не помиње експлицитно, она је имплицирана у последњем приказу на фризу урне, у четвртој строфи:

Who are these coming to the sacrifice?
To what green altar, O mysterious priest,
Leads't thou that heifer lowing at the skies,
And all her silken flanks with garlands drest?
What little town by river or sea shore,
Or mountain-built with peaceful citadel,
Is emptied of its folk, this pious morn?
And, little town, thy streets for evermore
Will silent be; and not a soul to tell
Why thou art desolate; can e'er return.¹⁵

Са ероса, који доминира првим строфама, у четвртој се прелази на танатос – сцену жртвовања. Берк чак сматра да ова сцена сведочи о призору који стоји иза урне, односно о призору на основу којег је и дошло до тога да неко у њој сада почива, те урна на себи носи сцену из које је потекла (Berk 1973: 361).

¹⁵ На поворку жртвену ти личе!
Ком олтару, тајанствени попе,
Јуницу ту водиш, која риче,
Док се сапи под венцима топе?
Какав градић поред мора то је
Или у планини, ил' крај реке,
Празан тако док свечано свиће?
Вечно, граде, улице ће твоје
Тихе бити; чак ни душе неке
Да исприча зашто тако биће.

Слика 2: Фрагмент са јужног фриза Парthenона

Само прва четири стиха, заправо, предочавају сцену на урни, док се у остатку строфе више не евоцирају прикази са фриза, већ лирски субјект самостално замишља напуштени град чије је становништво отишло како би присуствовало сцени жртвовања. Ијан Џек покушава да пронађе моделе за Китсову вазу, али, када су прва четири стиха ове строфе у питању, чини се вероватнијим да је Китс био еклектичан у својој инспирацији (Jack 1967: 217), те да није преузимао само мотиве са постојећих античких ваза и урни, ако их је уопште преузимао, већ да је имао и друге моделе. Јуница која риче, наиме, сасвим је вероватно инспирисана фрагментом јужног фриза Парthenона (Jack 1967: 219; слика 2), који припада Елгиновим мраморима, са којима се Китс сусрео, о чему сведочи и његов сонет „On Seeing the Elgin Marbles”. Због тога Кенеди сматра да „нетакнутост” младе из прве апострофе у песми може да се схвати и као покушај враћања уметничког извора у нетакнуто стање – поновно спајање фрагмената у целовито уметничко дело (Kennedy 1996: 101). Иако говори о једном уметничком делу, због његове имагинарне природе која, можда, представља композицију више стварних модела, можемо о Китсовој урни говорити као о ономе што Тамар Јакоби назива екфрастичким моделом – екфразом у којој текст евоцира више дела просторне уметности (Jakobi 2007: 160).

Слика 3: Клод Лорен, „Поглед на Делфе”, 1672.

Оно што је пак из ове перспективе занимљивије јесте то да остатак строфе, који уобичајено не сматрамо екфразом зато што не представља сцену на урни, такође можемо схватити као екфрастичан ако се спектар евоцираних модела прошири ван антике и ван скулптуре. Џек тврди да атмосфера читаве строфе највише дугује сликама Клода Лорена и носталгији њихових религиозних поворки (Jack 1967: 219). На пример, „Какав градић [...] то је [...] у планини [са мирном црквом]” готово да илуструје Лоренову слику „Поглед на Делфе” (слика 3), на којој видимо поворку која води јуницу ка граду у подножју планине на чијем се врху налази сакрално здање. Можемо, дакле, говорити о „овде” и „тамо” ове песме – о сценама на урни и сценама које су настале као њихова последица, а које Китс призива. Драган Стојановић сматра да Клод ради сличну ствар у својим сликама кроз приказе неба, њиховог „тамо”: сцене се отварају према даљини и продужавају се у њу, до најудаљенијих брежуљака, који се шире у велико небо. Приступачна и неизмерна даљина богати „овде” слике и посматрачу нуди ширину бића-које-гледа (Stojanović 1991: 48–49). Код Китса биће-које-гледа представља основну одлику његовог лирског субјекта, а

у овом контексту престаје да гледа само физичким оком, већ се „тамо“ које он види шири и на призоре перципиране унутрашњим оком, односно на имагинацију. Оно што, даље, повезује Китсову песму и Клодово сликарство јесте идила каквом је схвата Стојановић. Идила је, по његовом мишљењу, упитомљени свет (Стојановић 1991: 15) и предео се приказује као идилична срећа онда када је будном, расејаном оку омогућено да сагледа бујност других бића која доноси мир погледу посматрача. Тада се свет отвара у својој лепоти (Стојановић 1991: 14). Ово може звучати проблематично услед приказивања насиља на фризу урне. Стојановић, ипак, каже да идила може пркосити драматици „фабуле“ слика јер се она првенствено налази у *ликовном* устројству (Стојановић 1991: 18, 103). Семантика теме слике и семантика саме слике, дакле, не морају се нужно подударати. Идила је, потом, стање идиличног „застоја“ (Стојановић 1991: 75), што одговара замрзнутости слика у Китсовој *Оди*. Идили, напослетку, није страном ни присуство смрти, што знамо још из Вергилијеве „Десете еклоге“, у којој смрт објављује да је чак и у Аркадији.

Иако Китсов мали град може имати свој сликовни модел, он је свакако унутар песме замишљени град, без обзира на то што лирски субјект почиње да га третира као стваран, да га оживљава кроз апострофу, мада га, захваљујући опису у форми питања, уистину не конкретизује. Као што је брига пренета на љубавника настала уплитањем свести лирског субјекта, тако настаје и овај град – они су последица рецепције уметничког дела која превазилази само уметничко дело јер у њему нису садржани. Једини начин да реципијент дође до слике града јесте кроз читање оде, а не кроз посматрање уметничког дела. У том контексту је стих „чак ни душе неке / Да исприча зашто тако биће [нема]“ парадоксалан, с обзиром на то да је сваки реципијент песме, као и лирски субјект, у стању да одговори зашто је тај град празан (Brooks 1960: 148). Једини ентитет који није у могућности да одговори на то питање јесте сама урна јер то није елемент њене „цветне приче“. Напослетку, замишљени град добија квалитете мелодија које не могу да се чују – његова вредност почива у имагинацији реципијената, а не у стварној, физичкој форми (Brooks 1960: 149).

Последња строфа не представља приказ сцене на урни, већ се враћа на посматрање урне у целини:

O Attic shape! Fair attitude! with brede
Of marble men and maidens overwrought,
With forest branches and the trodden weed;
Thou, silent form, dost tease us out of thought
As doth eternity: Cold Pastoral!

When old age shall this generation waste,
Thou shalt remain, in midst of other woe
Than ours, a friend to man, to whom thou say'st,
'Beauty is truth, truth beauty' – that is all
We know on earth, and all ye need to know.¹⁶

Шпицер сматра да на крају четврте строфе ескалира утисак о историји као пустоши (Spitzer 1962: 81), због чега је лирском субјекту потребно да се окрене са „приче” на естетске квалитете урне – с једне стране на њен облик, а са друге на фриз. Иако је археолошка порука урне мртва, њена естетска порука је жива (Spitzer 1962: 82). Урна се игра нашим умом, јер она на крају не жели да буде хроничарка, да пошаље рационалну, историјску поруку, већ естетску.

Грчке урне обично су садржавале натпис у форми епиграма, а чест мотив у њима била је управо лепота. Чак је форма последњег дистиха иста као форма у којој је на енглески преведен Симонидов епитаф за триста палих Спартанаца код Термопила. Обраћање *ти* у песми налази се, такође, у истом делу дистиха у ком се у грчком пентаметру обично изражавају добре жеље пролазнику (Spitzer 1962: 91–93). Најважнија разлика између Симонидовог и њему сличних епитафа у форми епиграма и Китсова последња два стиха јесте у томе што епиграми посвећени реалним личностима успешно одговарају на историјско питање *ко?*, док је код Китса порука строго естетске природе, „историја без фуснота”, односно историја лепоте. „Истина” се не налази у сфери фактичког, већ у лепоти прича и облика.

Хефернан уочава да је начин урниног обраћања реципијентима екфрастичан – њена реченица у првом свом делу садржи глагол, док га у другом изоставља, напуштајући литерарни принцип наратије и приближавајући се сликарском принципу дескрипције. Самим тим, на крају песме Китсов језик поприма ефекат просторних уметности (Heffernan 2009: 57), те и у том погледу „опонаша у потпуности”.

¹⁶ Грчка ваза, са складношћу правом,
С девојком врелом и мушкарцем хладним,
С грањем шумским, угаженом травом;
Тиха нам се с умом играш јадним
Ко и вечност: приказане ледно!
Временом ће старост с миром лећи,
Ти остаћеш испод овог неба,
Друже људи, којима ћеш рећи:
„Лепота и истина су једно!”
И то вам је све што знати треба.

У литератури постоји непресушан број тумачења стихова које изговара урна, а ми истичемо једно, поткрепљено Китсовим писмима, и допуњујемо га Ничеовом филозофијом, која, слично као у Китсовом случају, представља спој античког и модерног естетског схватања. У писму послатом Бенџамину Бејлију 22. новембра 1817. године песник пише да оно што имагинација прихвата као Лепоту, мора бити Истина (Kennedy 1996: 85). Кенеди претпоставља да је то Китсов одговор на Бејлијеву идеју да је лепота у вези са разумом, јер акценат није стављен на концепт лепоте и истине, већ на имагинацију (Kennedy 1996: 89). Док Китс у писму *расправља* о моћи имагинације, у „Оди грчкој урни“ он је *демонстрира* (Kennedy 1996: 93). У том контексту, лепота, као нешто што није реципирано кроз разум (како бар Китс имплицира у својим *Писмима*), већ кроз имагинацију, једина је права истина на овом свету и једино је што је човеку потребно. „Овај свет је истинит само као естетски феномен који је реализован у имагинацији посматрача” – тако би Китс могао преформулисати Ничеову идеју да су „само као *естетски феномен* постојање и свет *заувек оправдани*” (Ниџе 1983: 58). Последњи стихови „Оде грчкој урни” тиме би помирили сукоб који Ниче истиче између објективног епичара, који је као пластичар удубљен у чисто посматрање слике, и субјективног лиричара, који ствара слику Пра-Једног у облику музике.

5. Закључак

Приказано тумачење „Оде” сугерише нешто и о фундаменталном квалитету завршне поруке урне: конституишући особену онтологију истинитог као лепог и лепог као истинитог, „Ода” естетизује овој страни свет и ближи га статусу уметничког дела. Овим текстом настојало се показати да је Китсову песму истовремено могуће читати из перспективе реторичких и модерних поимања екфраза, јер се она у потпуности уклапа у антички концепт живописности (*enárgeia*), а до модерног одређења појма дошло се управо кроз њену анализу у есеју Леа Шпицера, што ју је поставило за парадигму књижевног евоцирања просторне уметности. Овакво читање „Оде грчкој урни” имало је за циљ да укаже на комплексан однос екфраза према мимези, односно њену ре-презентујућу природу, неодвојивост урнине „приче” (нарације) од њеног физичког изгледа (описа), али и суштинску условљеност објекта екфраза субјектом који је вербално реализује. Напослетку, имајући у виду контекст античке филозофије и постологије, песма се открила као метаестетска јер је проговорила о односу чулности и натчулности. Иако је у питању изузетно полисемична песма, те је

свако тумачење нужно ограничава унутар затвореног система могућих значења, екфрастички приказ „Оде” тежио је првенствено да покаже да књижевно евоцирање дела просторне уметности може функционисати на многим нивоима, те да ограниченост унутар одређених категорија у које екфразу обично сврставамо оспорава и сама екфрастичка поезија.

Извори

1. Purešić, Dragan (prii. i prev.) (2010), *Poezija engleskog romantizma*, Beograd: Plato.

Литература

1. Abrams, Meyer Howard (1953), *The mirror and the lamp: romantic theory and the critical tradition*, New York: W. W. Norton & Company.
2. Berk, Kenet (1973), „Simbolička akcija u jednoj Kitsovoj pesmi”, *Nova kritika*, prii. Jovan Hristić, Beograd: Prosveta, 347–366.
3. Blackstone, Bernard (1959), *The Consecrated Urn: an Interpretation of Keats in Terms of Growth and Form*, London, New York, Toronto: Longmans, Green and Co.
4. Brooks, Cleanth (1960), „Keats's Silvan Hystorian: History Without Footnotes”, *The Well Wrought Urn*, London: Dobson Books Ltd, 139–152.
5. Webb, Ruth (2009), *Ekphrasis, Imagination and Persuasion in Ancient Rhetorical Theory and Practice*, Ashgate: Ashgate Publishing.
6. Gilbert, Katarina Everet, i Kun, Helmut (1969), *Istorija estetike*, Beograd: Kultura.
7. Gleason, John B. (1991), „A Greek Echo in Keats's 'Ode on a Grecian Urn'”, *The Review of English Studies*, 42, 78–80.
8. Dils, Herman (1983), *Predsokratovci: fragmenti*, prev. Zdeslav Dukat, Zagreb: Naprijed.
9. Jakobi, Tamar (2007), „Ekfrastički model: oblici i funkcije.” *Ulaznica*, 204–205, 157–171.
10. Jakobi, Tamar (2009), „Slikovni modeli i pripovedna ekfrazna”, *Polja*, 457, 61–102.
11. Jack, Ian (1967), *Keats and the Mirror of Art*, Oxford: Clarendon Press.
12. Kabitoglou, E. Douka (1992), „Adapting Philosophy to Literature: The Case of John Keats”, *Studies in Philology*, 89, 115–136.
13. Kelley, Theresa M. (2004), „Keats and 'Ekphrasis'”, *The Cambridge Companion to John Keats*, ed. Susan J. Wolfson, Cambridge: Cambridge University Press, 170–185.
14. Kennedy, Thomas C. (1996), „Platonism in Keats's 'Ode on a Grecian Urn'”, *Philological Quarterly*, 75, 85–107.
15. Kucich, Greg (2004), „Keats and English Poetry”, *The Cambridge Companion to John Keats*, ed. Susan J. Wolfson, Cambridge: Cambridge University Press, 186–202.

16. Mitchell, W. J. T. (1994), *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*, Chicago: The University of Chicago Press.
17. Niče, Fridrih (1983), *Rođenje tragedije*, Beograd: BIGZ.
18. Pilipović, Jelena (2005), *Orfejev vek*, Beograd: Filološki fakultet; Pančevo: Mali Nemo.
19. Platon (2002), *Dela*, prev. Miloš Đurić, Beograd: Dereta.
20. Platon (1976), *Država*, prev. Albin Vilhar i Branko Pavlović, Beograd: BIGZ.
21. Spitzer, Leo (1962), „The ‘Ode on a Grecian Urn’, or Content vs. Metagrammar“, *Essays on English and American Literature*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 67–97.
22. Stojanović, Dragan (1991), *O idili i sreći: beliotropno lutanje kroz slikarstvo Kloda Lorena*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
23. Sheats, Paul D. (2004), „Keats and the Ode“, *The Cambridge Companion to John Keats*, ed. Susan J. Wolfson, Cambridge: Cambridge University Press, 86–101.
24. Hefernan, Džejms, A. V (2009), „Ekфраза i prikaz“, *Polja*, 457, 46–60.

Tatjana Z. Ristić
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Comparative Literature and Literary Theory

EKPHRASIS IN KEATS'S "ODE ON A GRECIAN URN"

Summary

In order to fully question the issue of ekphrasis in John Keats's "Ode on a Grecian Urn", this paper begins by giving a brief historical and theoretical framework of ekphrasis, and then analyses a concrete ekphrasis in Keats's poem. Historically speaking, the meaning of ekphrasis made a large shift in modern times compared to the original. Ancient *Progymnasmata* do not narrow the term based on subject matter, but rather define it using the category of vividness, *enárgeia*, and only later through the examinations of ancient ekphrasis of works of spatial arts, in literary texts as well as in rhetorical ones, ekphrasis becomes narrowed to a literary evocation of works of spatial arts. This happens in Spitzer's analysis of the poem in the second half of the twentieth century, thus proving "Ode on the Grecian Urn" to be a crucial text in rethinking the term. This paper tends to reconcile the original and modern theories of ekphrasis through the poem itself. In a theoretical context, ekphrasis's share in narration and description, and its discursive features are shown, opening the debate on the common linkage of ekphrasis to description, and alienation from narration. Choosing to address

ekphrasis from the perspective of the ekphrastic poetry itself rather than a theoretical point of view, the paper shows how the urn cannot solely be seen as “silent” since it strives to tell a legend, a narrative, which is contained in the urn as an aesthetic object and work of sculptural art. This text does not tend to discover the real models for the ekphrasis, but it does offer some sculptural works and paintings which could have inspired Keats. The text is more inclined toward unveiling the discursive context which could have influenced the poet: the (meta)aesthetics of ancient Greece, derived both from poetry and philosophy. The most important objective of the paper is to offer a new reading of the poem through a critical dialogue with the most accepted readings of the “Ode”, primarily those of Spitzer and Brooks, and through questioning of common places in literary criticism of the poem.

► *Key words*: ekphrasis, John Keats, “Ode on a Grecian Urn”, spatial arts.

Primary Sources

1. Purešić, Dragan (priř. i prev.) (2010), *Poezija engleskog romantizma*, Beograd: Plato.

References

1. Abrams, Meyer Howard (1953), *The mirror and the lamp: romantic theory and the critical tradition*, New York: W. W. Norton & Company.
2. Berk, Kenet (1973), „Simbolička akcija u jednoj Kitsovoj pesmi“, *Nova kritika*, priř. Jovan Hristić, Beograd: Prosveta, 347–366.
3. Blackstone, Bernard (1959), *The Consecrated Urn: an Interpretation of Keats in Terms of Growth and Form*. London, New York, Toronto: Longmans, Green and Co.
4. Brooks, Cleanth (1960), „Keats's Silvan Hystorian: History Without Footnotes“, *The Well Wrought Urn*, London: Dobson Books Ltd, 139–152.
5. Dils, Herman (1983), *Predsokratovci: fragmenti*, prev. Zdeslav Dukat, Zagreb: Naprijed.
6. Gilbert, Katarina Everet, i Kun, Helmut (1969), *Istorija estetike*, Beograd: Kultura.
7. Gleason, John B. (1991), „A Greek Echo in Keats's 'Ode on a Grecian Urn'“, *The Review of English Studies*, 42, 78–80.
8. Hefernan, Džejsms, A. V (2009), „Ekfrazna i prikaz“, *Polja*, 457, 46–60.
9. Jakobi, Tamar (2007), „Ekfrastički model: oblici i funkcije“, *Ulaznica*, 204–205, 157–171.
10. Jakobi, Tamar (2009), „Slikovni modeli i pripovedna ekfrazna“, *Polja*, 457, 61–102.
11. Jack, Ian (1967), *Keats and the Mirror of Art*, Oxford: Clarendon Press.
12. Kabitoglou, E. Douka (1992), „Adapting Philosophy to Literature: The Case of John Keats“, *Studies in Philology*, 89, 115–136.

13. Kelley, Theresa M. (2004) „Keats and ‘Ekphrasis’“, *The Cambridge Companion to John Keats*, ed. Susan J. Wolfson, Cambridge: Cambridge University Press, 170–185.
14. Kennedy, Thomas C. (1996), „Platonism in Keats’s ‘Ode on a Grecian Urn’“, *Philological Quarterly*, 75, 85–107.
15. Kucich, Greg (2004), „Keats and English Poetry“, *The Cambridge Companion to John Keats*, ed. Susan J. Wolfson, Cambridge: Cambridge University Press, 186–202.
16. Mitchell, W. J. T. (1994), *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*, Chicago: The University of Chicago Press.
17. Niče, Fridrih (1983), *Rođenje tragedije*, Beograd: BIGZ.
18. Pilipović, Jelena (2005), *Orfejev vek*, Beograd: Filološki fakultet; Pančevo: Mali Nemo.
19. Platon (2002), *Dela*, prev. Miloš Đurić, Beograd: Dereta.
20. Platon (1976), *Država*, prev. Albin Vilhar i Branko Pavlović, Beograd: BIGZ.
21. Sheats, Paul D. (2004), „Keats and the Ode“, *The Cambridge Companion to John Keats*, ed. Susan J. Wolfson, Cambridge: Cambridge University Press, 86–101.
22. Spitzer, Leo (1962), „The ‘Ode on a Grecian Urn’, or Content vs. Metagrammar“, *Essays on English and American Literature*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 67–97.
23. Stojanović, Dragan (1991), *O idili i sreći: heliotropno lutanje kroz slikarstvo Kloda Lorena*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
24. Webb, Ruth (2009), *Ekphrasis, Imagination and Persuasion in Ancient Rhetorical Theory and Practice*, Ashgate: Ashgate Publishing.

Преузето: 10. 7. 2022.
Корекције: 23. 9. 2022.
Прихваћено: 29. 9. 2022.

Simone Pettine¹
Università degli Studi “G. d’Annunzio” di Chieti-Pescara
Dipartimento di Lingue, Letterature e Culture Moderne

«FUI SOLDATO. QUESTA PAROLA ESPRIME TUTTO». ANTIMILITARISMO E NEVROSI IN *UNA NOBILE FOLLIA* DI IGINIO UGO TARCHETTI

Abstract: *Obiettivo del presente saggio è l’analisi del romanzo Una nobile follia di Iginio Ugo Tarchetti, pubblicato per la prima volta in appendice alla rivista «Il Sole» tra il 1866 e il 1867. La critica si è già occupata in alcune occasioni dell’opera in questione, proponendone sempre una lettura antimilitaristica. Lo stesso Tarchetti, del resto, ideò il volume mosso da un’aperta e violenta polemica nei confronti dell’istituzione militare nel suo complesso (dalla leva obbligatoria agli eserciti permanenti, passando per la vita di caserma); tanto che Roberto Carnero, in anni recenti, ha considerato Una nobile follia un libro volto a demistificare ogni guerra e forma di violenza, al di là delle specifiche motivazioni storiche. La prospettiva adottata in questa sede è però inedita: senza prescindere dalle motivazioni ideologiche di Tarchetti, si tenterà di individuarne la riconferma e resa letteraria nella patologia del protagonista, Vincenzo D. La nevrosi di quest’ultimo viene infatti descritta come perfetta risultante della vita del soldato: Tarchetti descrive abilmente i vari stadi della malattia mentale, dovuta a condizioni storico-sociali sia esterne che interne; il tema della follia troverà poi spazio ancora più ampio, di lì a qualche anno, nel romanzo più famoso dell’autore, Fosca. Gli strumenti adottati nell’analisi sono quelli propri della critica testuale e del close reading.*

Key words: Tarchetti; *Una nobile follia*; antimilitarismo; leva militare; nevrosi; follia; letteratura italiana

Iginio Ugo Tarchetti non è certo un autore sconosciuto alla critica letteraria italiana. Personaggio di grande rilievo nella letteratura nazionale del secondo

¹The author is a PhD student at Università degli Studi “G. d’Annunzio” di Chieti-Pescara Dipartimento di Lingue, Letterature e Culture Moderne. E-mail: simone.pettine@unich.it

«Fui soldato. Questa parola esprime tutto».
Antimilitarismo e nevrosi in Una nobile follia di Iginio Ugo Tarchetti

Ottocento – e specificamente di un movimento rivoluzionario e di rottura quale fu la Scapigliatura – viene solitamente ricordato per i suoi racconti fantastici di respiro europeo, e soprattutto per il romanzo *Fosca* (1869). Più sporadiche, anche se non assenti, le analisi dedicate a un'altra opera, *Una nobile follia*, apparsa prima a puntate tra il 1866 e il 1867 sulla rivista «Il Sole» e poi in volume nel 1869; forse perché si tratta sì ancora una volta di un romanzo, ma questa volta composto sulla base di chiare motivazioni ideologiche. L'obiettivo, tutt'altro che velato, è la polemica contro il potere costituito, specificamente contro il rinnovato istituto militare del nuovo stato italiano. *Una nobile follia*, quindi, è sempre stato letto come testo dalle tematiche politico-sociali, perfettamente radicato nel contesto storico degli anni in cui ha visto la luce; e si è sempre trattato di un'interpretazione corretta.

Ciò che si tenterà in questa sede non è pertanto uno stravolgimento delle sue tematiche, ma un significativo cambio di prospettiva, che si crede possa corroborare la ricezione del suo significato, illuminandone aspetti rimasti in secondo piano. Con *Una nobile follia*, infatti, Tarchetti non propone semplicemente la storia di un artista costretto a diventare soldato a causa di un sistema insensato, ma la vicenda di un uomo che – proprio a causa del sistema militare statale – finisce con l'impazzire. Vincenzo D. da sano diventa malato, subisce la “follia di guerra”, e l'autore dedica amplissime sezioni del romanzo alla descrizione dell'insorgere, dello svilupparsi e del culminare della nevrosi. È difficile possa trattarsi semplicemente del gusto personale dello scrittore: evidentemente egli crede che proprio mediante la rappresentazione della follia sia possibile rappresentare l'assurdità del sistema militare, e dunque convincere il lettore delle bontà delle posizioni antimilitaristiche. Si tenterà dunque di insistere su questo preciso aspetto tematico e sul suo rapporto con i significati più profondi del testo, cercando così di suggerire una lettura storico-critica ancora più pregnante dello stesso.

Publicando il romanzo *Una nobile follia*, apparso prima a puntate tra il 1866 e il 1867 sulla rivista «Il Sole» e poi in volume nel 1869, Iginio Ugo Tarchetti compie un atto di ribellismo destinato a suscitare scalpore tra le classi abbienti e le gerarchie militari della società italiana postunitaria: lo dimostrano le numerose recensioni pubblicate, nel giro di pochi mesi, sui principali periodici nazionali (Ghidetti 1967a: 22). La sua si chiarifica subito come un'invettiva completa e violenta innanzitutto contro l'organizzazione dell'esercito permanente del recentissimo Stato italiano, poi contro la guerra in generale. È il primo dei due aspetti, tuttavia, a costituire un affronto all'autorità regia, poco preoccupata della presenza di sporadici pacifisti tra la popolazione.

Vanno notate anche la temerarietà e la singolarità di un'operazione di questo tipo. Il contesto culturale e letterario dell'Italia del secondo Ottocento è ancora dominato dalla celebrazione del soldato e della vita militare, di piena eredità risorgimentale. Sarebbe sufficiente ricordare, in proposito, alcuni dei testi di Edmondo De Amicis, quali *La piccola vedetta lombarda* e *Il tamburino sordo* all'interno del romanzo *Cuore* (1886); e poi i *Bozzetti della vita militare*, pubblicati del resto proprio nel 1868, in risposta a *Una nobile follia* di Tarchetti. D'altro canto, un piccolo numero di intellettuali si schiera comunque, in forma più moderata, su posizioni critiche nei confronti della violenza, della guerra, della leva militare e degli eserciti statali; non a caso si tratta quasi sempre di personalità vicine agli ambienti della Scapigliatura. Meritano menzione almeno due pubblicazioni periodiche, la *Cronaca Grigia* di Cletto Arrighi e il *Gazzettino Rosa* di Felice Cavallotti e Achille Bizzoni, oltre a opuscoli come quello pensato e dato alle stampe da Salvatore Farina nel 1866, *Tutti militi! Pensieri sull'abolizione degli eserciti permanenti*.

È anche opportuno ricordare come il Regno di Sardegna fosse stato la prima compagine statale a ereditare il servizio militare obbligatorio: la riforma promossa dal generale Alfonso La Marmora con la legge del 20 marzo 1854 recuperava così l'eredità del Regno d'Italia napoleonico; all'indomani dell'Unità risaliva l'estensione dell'obbligo, graduale e progressiva, all'intero territorio nazionale. Il 25 giugno del 1862, infine, Agostino Petitti Bagliani di Roreto annunciava che la coscrizione da quel momento in poi avrebbe riguardato tutte le province, complice la silenziosità, in proposito, dello Statuto Albertino sulla questione.

Quando Ugo Tarchetti matura il progetto dei *Drammi della vita militare* – i quali resteranno poi interrotti al primo volume – ha già maturato esperienza nel servizio di leva. Ghidetti riferisce, in proposito, che «una volta terminato il liceo, entrò nel commissariato militare ed iniziò la sua breve quanto fortunosa carriera nell'esercito» (Ghidetti 1967b: 64). Si tratta, con tutta probabilità, del periodo compreso tra gli anni 1860 e 1861: è certo, comunque, che al conseguimento dell'Unità Tarchetti «si trovava a Foggia con il proprio reggimento ivi dislocato per la repressione del brigantaggio» (Ghidetti 1967b: 64). Addetto al commissariato militare, l'autore nel giro di pochi mesi viene trasferito, nell'ordine, a Lecce, a Taranto, infine a Salerno. Dissapori e punizioni con il comando, negli anni successivi, si fanno via via sempre più frequenti, fino alle dimissioni rassegnate nel 1865, dovute forse anche allo scandalo sollevato dalla relazione avuta a Parma con «una certa Carolina (o Angiolina) parente di un suo superiore» (Ghidetti 1967b: 64).

Pochi anni di condivisione con la vita dei soldati sono sufficienti a Tarchetti per chiarificare la propria idea della leva militare, degli eserciti permanenti e del loro

«Fui soldato. Questa parola esprime tutto».
Antimilitarismo e nevrosi in Una nobile follia di Iginio Ugo Tarchetti

utilizzo sconsiderato da parte degli stati europei, ivi compreso naturalmente il Regno d'Italia. L'avversione appare da subito completa e intransigente, nonché condivisa da altri amici del circolo scapigliato come lo stesso Cleto Arrighi, al secolo Carlo Righetti: quest'ultimo, ufficiale dei dragoni lombardi durante la prima guerra di indipendenza, si era dimesso subito dopo la battaglia di Novara del 1849 (Carnero 2004: XV). Ed è sempre la suddetta avversione che porta Tarchetti a maturare l'ipotesi di trasferirsi all'estero: «la mia avversione agli eserciti era giunta a tal punto da farmi pensare sul serio ad uscire dall'Italia e a domiciliarmi in Svizzera per non trovarmi più a contatto di soldati» (Tarchetti 2004a: 5).

Sceglie invece di restare e di sfidare apertamente l'opinione pubblica con la sua contronarrazione, opponendo la sua esperienza personale, ritenuta incontestabile, all'euforia acritica della popolazione per il mantenimento stabile dell'esercito italiano. Ancora nel 1869, in effetti, al momento di redigere la *Prefazione* di un'opera che verrà poi considerata «forse quella più ricca di aspetti paradossali» (Di Giulio 1997: 205), nutre assoluta fiducia nell'efficacia della sua testimonianza autobiografica:

A coloro – e saranno pochi – che tenteranno di combatterlo, risponderò con dei nomi, con delle date, con delle statistiche. Io non sono un uomo che dice: il soldato soffre, ma un uomo che dice: ho veduto che il soldato soffre. Io ho vissuto nella caserma, dirò quali sieno quelle lacrime e quei dolori che vi sono nella caserma: ecco tutto. L'eloquenza dei fatti e delle cifre è incontestabile. (Tarchetti 2004a: 7)

L'istituto della leva militare sarebbe rimasto in vigore ancora per più di un secolo, ma la critica contemporanea concorda in effetti con Tarchetti, elogiandone complessivamente il romanzo. Scrive ad esempio Francesco Dell'Onaro:

Quattro o sei volumi, scritti come questo, o se vogliamo un po' meglio, ma immaginati e sentiti con altrettanta vivacità di pensieri e d'affetti, e soprattutto con altrettanto istinto del vero; quattro o sei di questi drammi della vita militare, diffusi nelle caserme e nel popolo, basterebbero a risvegliare la coscienza delle moltitudini per modo, che l'Italia sarebbe guarita in poco tempo da questo cancro che divora la vita, gli averi, e qualche cosa di più prezioso, la libertà. (Tarchetti 2004a: 4)

Così pure il Farina, il quale riporta almeno due aneddoti interessanti: in molte caserme italiane, nei mesi immediatamente successivi alla pubblicazione, l'opera di Tarchetti viene pubblicamente bruciata per dare l'esempio ai soldati, i quali poi però, anche se esclusivamente in assenza dei superiori, mostravano di apprezzare

l'autore; sempre in forma privata, persino il già citato Edmondo De Amicis avrebbe mostrato apprezzamenti per *Una nobile follia*, salvo poi condannarlo in via ufficiale sul giornale militare da lui diretto (Ghidetti 1964: 85-90; Mariani 1961).

La diffusione delle tesi antimilitaristiche non era riuscita con la più pratica affissione di un programma in varie caserme italiane: «i numerosi programmi che aveva sparso nell'esercito a questo scopo mi vennero respinti, e parecchi furono lacerati nei caffè da ufficiali che vestivano una ricca uniforme, e riscuotevano un lauto assegnamento sulle casse dello Stato» (Tarchetti 2004a: 3). Assai di più giova invece la pubblicazione del primo romanzo dei *Drammi della vita militare*; primo e ultimo, in virtù di una seconda e ovvia opposizione presto esercitata dalle gerarchie militari: «la pubblicazione dell'intera opera diventava quasi impossibile, mi limitai a dare alla luce questo primo romanzo» (Tarchetti 2004a: 3).

Le finalità del libro appaiono sin troppo chiare, come è chiaro che lo stesso rientri nell'attività di pubblicista a sfondo politico e sociale di Tarchetti: anche in *Una nobile follia* sono quindi evidenti sia la funzionalità dimostrativa del racconto che la pretestualità dei personaggi di cui parla Maria Luisa Patruno (1977: 1215). Meritano però nuova attenzione le modalità, contenutistiche e narrative, scelte dall'autore per avallare letterariamente le proprie tesi. Se la guerra, la vita di caserma e la violenza rappresentano una follia, allora il protagonista della vicenda, Vincenzo D., il quale ne ha fatto esperienza contro la propria volontà, deve necessariamente essere un folle. Gli eventi raccontati non risulterebbero credibili, se la psiche dell'antieroe non ne fosse risultata annientata, permanentemente offesa; la nevrosi è la premessa narratologica alla stesura del romanzo, la strategia tematica più adatta, secondo Tarchetti, per mettere in luce la più ampia follia generale, quella di propugnare le tesi militaristiche.

Vero è che Vincenzo si contraddistingue, sin dall'infanzia, come figura eccezionale dal punto di vista delle sofferenze, sorta di calamita per le sventure. Orfano di entrambi i genitori, vissuto in orfanotrofio fino all'età adulta, perderà a causa della leva militare obbligatoria l'unica donna che lo abbia mai amato, la futura sposa Margherita, la cui malattia si aggrava anche a causa del dolore segnato dalla separazione da Vincenzo. La follia, però, si configura come diretta conseguenza del rapporto con lo Stato, in grado di imporre all'uomo dapprima la terribile vita di caserma, poi la partecipazione alla guerra di Crimea (1853 – 1856), infine l'assassinio, benché involontario, di un soldato nemico. Questi singoli eventi si accompagnano alla privazione di tutto ciò che di positivo il giovane aveva intanto guadagnato nella sua vita: l'amore disinteressato e filantropico verso i suoi simili, gli ottimi, promettenti risultati in campo artistico (prima nell'intaglio, poi nella pittura), la speranza di formare una famiglia e di raggiungere la paternità.

«Fui soldato. Questa parola esprime tutto».
Antimilitarismo e nevrosi in Una nobile follia di Iginio Ugo Tarchetti

Qualche conferma della nevrosi di Vincenzo D., prima di concentrarsi su singoli passaggi testuali, è riscontrabile anche in sede critica. Ghidetti ha ad esempio osservato che il protagonista «è in grado di formulare a malapena un pensiero spezzato, affannoso, dominato, com'è da un'idea fissa e ossessionante» (Ghidetti 1967a: 25); il personaggio viene inoltre rappresentato come:

l'esagitato banditore del verbo antimilitarista, colui che, omicida per una tragica fatalità, sarà condannato a portarsi dietro tutta la vita le conseguenze del gesto quasi involontario che ha determinato la sua follia. [...] Si dissolve nei propri gesti inconsulti, nelle proprie manie bizzarre, nelle visioni improvvise collegate fra loro dal filo sottile e tenace di un destino negativo e doloroso e che si concretizzano in immagini e simboli di morte. (Ghidetti 1967a: 29)

Dello stesso parere Roberto Carnero, al quale lo stato mentale di Vincenzo appare non solo tutt'altro che casuale, ma persino emblematico: la sua pazzia rappresenta «la fragilità psicologica del soldato» in generale, «la sua intima dissociazione psichica» (2004: XIII).

L'originalità della posizione tarchettiana è evidente. Da una parte l'autore è un precursore nella scelta dell'antimilitarismo, perché «l'idea del rifiuto delle armi come mezzo per risolvere i conflitti tra popoli e tra Stati, una "obiezione di coscienza" come scelta radicale e decisiva, è acquisizione piuttosto recente» (Carnero 2004: VI); dall'altra, al di là della scelta ideologica, sembra seriamente interessato alle conseguenze che determinati stili di vita e imposizioni, legati all'ambito militare e bellico, presentano sulla psiche del singolo individuo. Tarchetti è consapevole che la guerra presenta dei costi, non solo in termini di risorse materiali, di territori interessati e di effettivi coinvolti, ma anche nei contraccolpi psicologici degli individui chiamati a prendervi parte. La guerra ha da sempre causato forme di follia, reazioni nevrotiche, l'insorgere di un certo tipo di sintomatologie spesso riassunte con l'etichetta «malattia mentale», certo di comodo e assai restrittiva. Lo studio delle psicopatologie di guerra, tuttavia, ha avuto seriamente inizio solo dopo il primo conflitto mondiale, con la formulazione della «teoria dello shell-shock» (Myers 1915; Fribourg-Blanc 2010); anche dal punto di vista di questi interessi Tarchetti è dunque considerabile almeno in parte un precursore.

Piani narrativi e focalizzazioni di *Una nobile follia* si presentano in modo molto intricato: il giovane Tarchetti è dopotutto ancora alle sue prime esperienze con una forma narrativa impegnativa come quella romanzesca. Il vero protagonista è in effetti Ugo, il quale incontra dopo molti anni l'amico Vincenzo, che a sua volta gli narra la triste disavventura del suo omonimo Vincenzo D. Di volta in volta la voce

narrante viene a coincidere con il nuovo personaggio appena introdotto, ma quella preminente appartiene comunque a Vincenzo D., il quale racconta la sua intera esistenza fino alla scelta estrema del suicidio. Tutti gli altri personaggi, dettaglio non trascurabile, sono convinti al tempo stesso della sua bontà d'animo e della sua evidente pazzia. Prima di cedere la parola al soldato, il narratore ci informa che «quell'uomo fu creduto pazzo, visse e morì da pazzo» (Tarchetti 2004b: 16). Il giudizio viene riconfermato da Vincenzo D. stesso. Di ritorno dalla guerra (e dalla diserzione) non sa darsi pace di un ennesimo dolore, la morte di Margherita: «fui malato otto mesi, guarii, ma era pazzo. Era pazzo! Ecco la terribile condanna che gli uomini hanno pronunciata contro di me» (Tarchetti 2004b: 143).

Bisogna però fare attenzione a non confondere la nevrosi come reazione metaforica di un'anima eletta e sensibile alla società crudele, insensata e violenta nella quale si trova a vivere. Certo anche questo fattore concorre alla nevrosi di Vincenzo, ma in primo luogo la sua psiche è stata piegata dalla leva militare obbligatoria, con gli eventi annessi. Eloquente, in proposito, la descrizione dell'attacco di isteria che precede l'intera narrazione, quando alla vista di una semplice sfilata militare per le vie cittadine Vincenzo non riesce a trattenersi e manifesta chiari segni di squilibrio:

Parvemi che il suo volto si scolorisse e i suoi occhi assumessero un'espressione strana e indecisa.

«Eccoli, laggiù...» continuò egli con suono di voce appena intelligibile
«guardateli, guardateli...»

«Li vedo» io dissi.

«E così, che ne dite? Marciano in fila... vestono una livrea... portano al fianco una lama di ferro... hanno delle lastre di metallo da cui fanno uscire dei suoni... maneggiano un'asta di legno con un tubo da cui esce una palla che uccide... Sì, sì, vi dico che quella palla uccide... per il cielo! essa uccide... io l'ho provato..., tratteneteli, fermateli, essi vanno a distruggere degli altri uomini...

(Tarchetti 2004b: 25)

La reazione appare al lettore – nonché all'amico appena conosciuto, l'omonimo Vincenzo – chiaramente esagerata, perché nulla è ancora noto circa le vicende di Vincenzo D.; egli, cioè, non ha ancora avuto modo di spiegare l'esistenza di «una terribile rimembranza, una rimembranza di sangue che s'interpone fra me e la mia ragione, e mi rende spesso demente» (Tarchetti 2004b: 27). Da questo momento, tuttavia, comincia la narrazione più estesa del romanzo, la stessa che fornisce le singole tappe dello sprofondare del protagonista nella nevrosi, attraverso varie forme, via via sempre più gravi e intense, della dissociazione mentale.

«Fui soldato. Questa parola esprime tutto».
Antimilitarismo e nevrosi in Una nobile follia di Iginio Ugo Tarchetti

Il primo momento fondamentale coincide con la leva obbligatoria e con la convocazione forzata alla vita di caserma. Essere chiamati a prestare servizio militare, nel caso di Vincenzo D. nel settimo reggimento di fanteria dell'esercito piemontese, equivale a una vera e propria condanna: «fui soldato. Questa parola esprime tutto. Affetti, memorie, doveri, aspirazioni, diritti, indipendenza, dignità conculcata – *assoldato*, tenuto a *soldo*, venduto» (Tarchetti 2004b: 71). Per diventare non degli ottimi ma almeno dei buoni soldati, spiega il narratore (ma la voce dell'autore, in molti passaggi, è evidente), bisogna innanzitutto perdere la propria umanità. A questo scopo è stata istituita la permanenza fissa, lunga otto anni, nelle caserme dell'esercito, dove i nuovi arrivati non ricevono solo una formazione tecnica alla disciplina militare, ma l'iniziazione a un vero e proprio culto dominato dalla sopraffazione dei più deboli, dal vizio, dalla corruzione, dalla violenza, più in generale dalla sottomissione dell'istanza morale.

Nelle caserme «la fede si estingue, la speranza di estingue [...] l'avvenire sparisce, non si prega più, non si pensa più, non si spera più nulla dal cielo – la prima trasformazione è ottenuta – l'uomo morale è ucciso» (Tarchetti 2004b: 76). Al processo di degradazione dei sentimenti e delle aspirazioni si accompagna la certezza che tutto quanto è stato lasciato fuori della caserma sia ormai irrimediabilmente perduto: mogli, figli, parenti ora in difficoltà economica, anche l'antica professione non saranno probabilmente lì ad attendere il coscritto dopo un così lungo periodo di tempo. Questa consapevolezza, unita al clima di insensata violenza e di generale apatia della caserma, generano nei presenti e in Vincenzo D. non solo un primo stato di nevrosi mentale, ma anche una «regressione infantile [...] un finto idillio, che testimonia semmai la fragilità psicologica del soldato, la sua intima dissociazione psichica» (Carnero 2004: XII-XIII).

Dopo un primo periodo di ostinata e disperata resistenza, segnata anche da punizioni fisiche, il protagonista deve ammettere la sua sconfitta:

«Io fui una di quelle vittime; io ho lottato due anni senza gemere e senza prostrarmi: ho potuto ritirarmi dalla pugna quando meno la speranza me lo faceva credere possibile, ma ohimè, io aveva già tutto perduto: gioie, amore, avvenire, famiglia, fede, amicizia e la ragione con essi». (Tarchetti 2004b: 85)

L'esito non stupisce, dal momento che il narratore aveva già avvisato il lettore circa l'impossibilità di qualsivoglia sopravvivenza, fisica o morale, alla caserma: «quegli infelici [i soldati] sono perduti per sempre, essi impazziscono o muoiono» (Tarchetti 2004b: 79). Vincenzo D. inizia a impazzire, ma il destino ha predisposto per lui esperienze ancora più traumatiche lungo il percorso, al termine delle quali la

segregazione volontaria dal mondo degli uomini e poi il suicidio rappresenteranno davvero una liberazione.

Il secondo evento che conduce Vincenzo D. alla pazzia è storico: il 16 agosto 1853 prende parte alla Battaglia della Cernaia, quando, nel più ampio contesto della Guerra di Crimea, le truppe franco-piemontesi affrontano quelle russe nei pressi dell'omonimo fiume. Al di là delle azioni individuali del protagonista, l'assistere alla distruzione totale operata dalla guerra ha un impatto devastante sulla sua psiche, tanto più che Tarchetti rappresenta quel «climax di ferocia, di morte e di orrore» (Carnero 2004: IX) come completamente insensato, privo di qualsivoglia eroismo o volontà celebrativa.

Il conflitto spietato dell'uomo contro l'uomo non può essere giustificato, l'assassinio di migliaia di esseri umani per mano dei propri simili è dovuto semplicemente alla sete di potere di pochi uomini che reggono le fila dello Stato per mezzo degli eserciti, gli stessi che si guardano bene dal partecipare in prima persona agli scontri: «forse per la prima volta nella storia della letteratura», osserva Carnero, «la guerra viene dipinta come un completo nonsenso» (2004: VIII).

Dopo aver narrato stragi e distruzioni, non senza un insistente ricorso a dettagli macabri e truculenti, Vincenzo D. si sofferma sull'evento fondamentale per la comprensione della sua vicenda umana e del romanzo. L'uomo incontra un giovane polacco sopravvissuto alla rotta dell'esercito russo e, per mero istinto di difesa e a causa di un inconsapevole automatismo, reagisce al fuoco nemico uccidendolo. Viene così meno la promessa fatta a se stesso prima di partire, quella di non ferire nessun essere vivente, semmai di offrirsi spontaneamente ai propri carnefici; per di più il protagonista scopre con sgomento che il giovane polacco condivideva un destino quasi del tutto identico al suo. L'uomo morente confessa di essere stato costretto ad arruolarsi nell'esercito russo contro la propria volontà, di aver dovuto sacrificare i propri affetti e la morale alla vita militare. Il suo perdono non ha altro esito che quello di prostrare definitivamente la psiche di Vincenzo:

«Nobile cuore» egli disse «io lo vedo, voi pure siete buono, voi pure foste condannato ad uccidere degli uomini che non vi odiavano; io morirò, lo sento, ma voi non ascrivetevi a colpa la mia morte, poiché vi fu imposto di uccidermi. Ricordatevi qualche volta di me. Io sono nativo del paese di Plok nella Polonia, mi chiamo Arturo K***, e studiava lettere all'università di Varsavia, quando per sospetto di principi ostili al governo fui condannato a quindici anni di servizio militare e incorporato nella cavalleria polacca. Mia madre si chiamava Caterina, ebbe cinquanta colpi di bastone, e morì di dolore e di vergogna or fanno sei

«Fui soldato. Questa parola esprime tutto».
Antimilitarismo e nevrosi in Una nobile follia di Iginio Ugo Tarchetti

mesi. Se la vittoria vi condurrà nel nostro paese, cercate a Plok di mio padre, e raccontategli il mio fine». (Tarchetti 2004b: 129)

Metaforicamente, e in un parallelismo evidente, Vincenzo ha ucciso se stesso: l'essersi macchiato personalmente di omicidio spalanca definitivamente le porte alla nevrosi. La diserzione e il rifiuto della vita militare non bastano, perché è ormai incapace di recuperare il suo posto nella società civile. La sua vita è ora scandita dall'alternarsi di stati di confusione e di lucidità, nonché da una generale alienazione:

I miei grandi dolori mi si affacciano in questa guisa, muti, confusi, invisibili, acuti come la lucida punta di un pugnale di cui non si discerne né il resto della lama, né la mano che lo brandisce: paurosi come un occhio vigile, fisso, lampeggiante nell'oscurità che ci nasconde la persona che ci guarda... Oh se io potessi dissipare quelle tenebre, contemplare in tutta la loro nudità le mie sventure! – tenebre e luce, notte, sprazzi, e baleni, ecco la mia intelligenza, ecco la sofferente intelligenza del pazzo. (Tarchetti 2004b: 139-140)

La malattia mentale, del resto, è confermata da alcune osservazioni medico-fisiologiche molto puntuali: «aveva rossori e pallori subitanei, la fronte lucida e asciutta, i capelli sempre scomposti e crespi per mancanza di umori, come avviene nelle costituzioni febbrili e nervose [...] la sua intelligenza deperiva» (Tarchetti 2004b: 173-174). Il passare del tempo conduce solo al peggioramento di queste condizioni:

Quelle lotte alteravano sempre più la sua salute; i periodi delle sue allucinazioni diventavano più frequenti; passava talora dei giorni intieri delirando e mormorando parole strane e sconnesse, nelle quali non mi era dato afferrare il senso di un'idea qualunque. Negl'intervalli di lucidità ridiventava affettuoso ed espansivo, e si raccoglieva in silenzio e piangeva, forse per l'esatto concetto che poteva formarsi in quegli istanti del suo stato. (Tarchetti 2004b: 176)

Sintomo evidente della pazzia del protagonista sono inoltre le frequenti allucinazioni di tipo persecutorio di cui è vittima: Vincenzo D. è infatti convinto che il fantasma di Arturo, il giovane da lui ucciso, sia tornato dal regno dei morti per chiedergli conto dell'assassinio. Non si tratta di fenomeni occasionali né di uno sconfinamento nel genere fantastico, poiché:

quelle immagini non mi abbandonavano più; di giorno, di notte, nella luce, nell'ombra, nella veglia, nel sogno, io vedeva la larva di una vita uccisa da me, la larva di una vita morta per me... Quelle visioni erano dappertutto. Spesso nelle notti d'inverno passava delle lunghe ore seduto presso il focolare, immobile, muto, smarrito in astrazioni profonde, e vedeva un tizzo, un ramo, un carbone

animarsi, prendere delle forme, assumere dei profili, mutarli, finché vi discerneva l'immagine di Arturo che mi guardava sogghignando e spariva; rivolgeva ratto lo sguardo, e lo rivedeva al mio fianco; lo vedeva negli angoli, nelle oscurità, negli arredi tutti della mia stanza; la notte lo risognava, ne sentiva la voce; lo scrosciare dei mobili mi faceva trasalire atterrito, l'eco del mio respiro mi cagionava delle allucinazioni tremende...

(Tarchetti 2004b: 146)

Poche pagine più avanti, inoltre, si legge: «spesso nelle notti aveva dei sogni spaventosi [...] lo trovai in uno stato di esaltamento terribile. “Vedete” mi diceva egli “è lui che ritorna, è Arturo, guardatelo, guardatelo; sono tante notti che viene, e non mi ha ancora perdonato”» (Tarchetti 2004b: 177).

Da questa ricostruzione del progressivo insorgere della nevrosi come forma della follia di guerra in Vincenzo D., emerge con chiarezza come Tarchetti non stia indulgendo sul fascino della malattia e sugli stati abnormi della coscienza, come pure è accaduto nel movimento scapigliato, per semplice fascinazione o gusto personale. La nevrosi dell'individuo sconfitto non solo preannuncia un sentire già primonovecentesco, ma si fa portatrice dell'antimilitarismo tarchettiano, di un duro messaggio di critica sociale, di «una forma di anarchismo radicale che rifiutava categoricamente la coscrizione obbligatoria e l'istituzione militare» (Bani 2016). L'istituto militare, in ogni sua manifestazione, rappresenta una condanna non solo alla vita del singolo, ma alla stessa collettività; la leva militare obbligatoria e la formazione degli eserciti permanenti, in Italia come all'estero, hanno il solo obiettivo di sottrarre gli esseri umani alla vita attiva e condotta in armonia con i propri simili, per trasformarli in esseri meschini e violenti, in veri e propri assassini. Una condanna senza appello, che sin dall'inizio rinuncia a proporre alternative alle leggi statali. La contronarrazione di Tarchetti, infatti, non rilancia su alcun aspetto dell'istituzione criticata: la sua è un'invettiva particolare che muove da un assunto di carattere generale, ovvero dalla negazione di ogni forma di violenza dell'uomo su altri uomini.

Ecco allora come la follia diventa “nobile”. Vincenzo D. è pazzo perché crede nella possibilità di un'umanità migliore, in rapporti tra gli stati moderni capaci di prescindere dalla logica bellica. È quindi un nevrotico nobilitato, merita rispetto, solidarietà e compassione – puntualmente negate – perché rappresenta il risultato dello scontro tra un individuo positivo e il mondo corrotto. È infine una “nobile follia” quella di un individuo, uno soltanto, tanto ardito da opporsi all'intera gerarchia militare, sistema riconosciuto valido e degno di rispetto a tutti i livelli della società, in grado di schiacciare il singolo senza il minimo sforzo.

«Fui soldato. Questa parola esprime tutto».
Antimilitarismo e nevrosi in Una nobile follia di Iginio Ugo Tarchetti

In uno dei suoi rarissimi momenti di lucidità, Vincenzo appunta questa considerazione sul suo diario, con la quale si vuole concludere e dove sembra che il protagonista diventi in modo scoperto il diretto portavoce dell'antimilitarismo tarchettiano: «la vita è un giuoco di scacchi; la società è lo scacchiere, e noi siamo le pedine. Egli è un giuoco cotesto che è pieno di pericoli. Io vi avverto, o miei buoni amici, guardate di non farvi mangiare» (Tarchetti 2004b: 159). Nella nevrosi si riassume allora questo tentativo di Vincenzo D., disperato e sin dall'inizio comprensibilmente fallimentare, di non farsi mangiare. L'istantanea sulla scacchiera, però, resta a disposizione come monito per i posteri.

Bibliografia

1. Bani, Luca (2016), “‘Un’istituzione che io mi proponevo di abbattere’. La rappresentazione del soldato e della vita militare in *Una nobile follia* di Iginio Ugo Tarchetti”, *Italies* 20, accessibile in: <http://journals.openedition.org/italies/5624>; DOI <https://doi.org/10.4000/italies.5624> (visitato il 30 gennaio 2022)
2. Carnero, Roberto (2004), “Introduzione”, in Tarchetti, Iginio Ugo, *Una nobile follia*, Milano: Mondadori.
3. Di Giulio, Cinzia (1997), “La disgregazione dell'eroe in *Una nobile follia* di I. U. Tarchetti”, *Italian Culture* 15: 205-212.
4. Fribourg-Blanc, Noël (2010), *Le fondateur de la psychiatrie militaire le médecin général André Fribourg-Blanc (1888-1963)*, Paris: Christian.
5. Ghidetti, Enrico (1964), “Una nobile follia. Ragioni antimilitaristiche della cultura scapigliata”, *La rassegna della letteratura italiana* 1: 85-110.
6. Ghidetti, Enrico (1967a), “Introduzione”, in Tarchetti, Iginio Ugo, *Tutte le opere. Vol I*, Bologna: Cappelli Editore.
7. Ghidetti, Enrico (1967b), “Nota bibliografica”, in Tarchetti, Iginio Ugo, *Tutte le opere. Vol I*, Bologna: Cappelli Editore.
8. Mariani, Gaetano (1961), *Alle origini della Scapigliatura*, Torino: Società editrice internazionale.
9. Myers, Charles Samuel (1915), “Contribution to the Study of Shell Shock”, *The Lancet* 185: 316-330.
10. Patrino, Maria Luisa (1977), “I romanzi di Iginio Ugo Tarchetti”, *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa* 7: 1215-1259.
11. Tarchetti, Iginio Ugo (2004a), “Prefazione”, *Una nobile follia*, Milano: Mondadori.
12. Tarchetti, Iginio Ugo (2004b), *Una nobile follia*, Milano: Mondadori.

Симоне Петине
Универзитет „Г. д'Анунцио” у Кјетију-Пескари
Одсек за модерне језике, књижевности и културе

„БЕЈАХ ВОЈНИК. ОВА РЕЧ ИЗРАЖАВА СВЕ.“
АНТИМИЛИТАРИЗАМ И НЕУРОЗА У ДЕЛУ *ЈЕДНА
ПЛЕМЕНИТА ЛУДОСТ (UNA NOBILE FOLLIA)* ИЂИНИЈА
УГА ТАРКЕТИЈА

Резиме

Намера овог чланка је да се анализира роман *Una nobile follia (Једна племенита лудост)* Иђинија Уга Таркетија, који је први пут објављен као додатак часопису *Il Sole (Сунце)* 1866–1867. Критичари су се горенаведеним делом већ бавили у неколико прилика, увек предлажући антимилитаристичко тумачење. Сам Таркети, уосталом, осмислио је књигу подстакнут отвореном и насилном полемиком против војне институције у целини (од обавезне регрутације до сталне војске, узимајући у обзир и живот у касарни); Роберто Карнеро се стога последњих година односи на роман *Una nobile follia* као на књигу која има за циљ да демистификује све ратове и облике насиља, мимо конкретних историјских разлога. У овом раду, међутим, усвојена је једна нова перспектива: не занемарујући Таркетијеве идеолошке мотиве, покушаћемо да идентификујемо потврду и књижевни израз тих мотива управо у патологији главног јунака, Винченца Д. Неуроza овог лика је, у ствари, описана као савршена последица живота војника: Таркети вешто описује различите стадијуме душевне болести, проузроковане спољашњим и унутрашњим историјским и друштвеним условима; тема лудила наћи ће још више простора, неколико година касније, у ауторовом најпознатијем роману *Fosca (Фоска)*. Методологија која је усвојена у овој анализи јесте текстуална критика и *close reading*.

► *Кључне речи:* Таркети, *Једна племенита лудост*, антимилитаризам, војни рок, неуроza, лудост, италијанска књижевност.

Preuzeto: 24. 2. 2022.
Korekcije: 28. 9. 2022.
Prihvaćeno: 3. 10. 2022.

Жељко М. Шарић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филозофски факултет
Катедра за филозофију

ДЕНИ ДЕ РУЖМОН И ЗАПАДНО СХВАТАЊЕ ЉУБАВИ

Апстракт: У овом раду анализирају се кључни домети до којих је дошао швајцарски аутор Дени де Ружмон у свом славном дјелу Љубав и Запад. Критички читамо Де Ружмонову мисао да љубав – страст, као основна нит водила мита о Тристану и Изолди, и даље суверено влада несвјесним бићем савременог човјека дајући му једнострану визију представе о љубави. Пратећи његову аргументацију, преиспитујемо везе између дворске и витешке љубави, катарског кривовјерја и трубадурске љубавне поезије. Дени де Ружмон насупрот еросу, који распламсава страст која се стрпоиштава у таму смрти, поставља агапе, тј. хришћанску љубав према ближњем. Пропитујемо да ли Де Ружмоново разрјешење проблема љубави успоставом милосрдне љубави као неопходног моралног избора може бити задовољавајући одговор за савременог човјека.

Кључне ријечи: *Дени де Ружмон, ерос, агапе, трубадури, дворска љубав, брак, прелуб.*

1. Увод

На почетку, могли бисмо поставити питање: Да ли је љубав универзални феномен повезан са свим људима, или она има суштинско и посебно мјесто само у западном свијету? Ипак, да ли нас само постављање оваквог питања води у неку врсту културне или чак расистичке предрасуде, у тврдњу да постоје емоције (ако можемо рећи да је љубав емоција²) које су специфично везане за

¹ zeljko.saric@ff.unibl.org

² Многи се филозофи не би сложили са тврдњом да љубав можемо назвати емоцијом. Узмимо за примјер Макса Шелера (Max Scheler), који у свом раду тврди да љубав није емоција, већ тежња за вриједношћу. „Тако смо стигли до суштинске одредбе која каже да је љубав тенденција, па последично и чин чији је циљ да сваку ствар води у правцу њој својствене вредносне савршености; када нема препрека на том путу, љубав то заиста и чини. Суштина љубави је активност изграђивања и *надграђивања* унутар света и света самог.” (Seler 2011: 94)

западног човјека? Та тврђа супротставља се еволуционистичкој идеји која изводи доказе да је савремени човјек, тј. *homo sapiens* једна врста живих бића која нема битних разлика у фундаменталном испољавању свог бића. Швајцарски филозоф и писац Дени де Ружмон (Denis de Rougemont), у свом славном дјелу *Љубав и Запад*, тврди да је схватање и разумијевање љубави код западног човјека дубоко прожето заједничком прошлошћу, која досеже до трубадурске традиције и феномена витешке љубави. Ту није крај, већ сами почетак приче; Де Ружмон излаже теорију да неки славни митови, као што је мит о Тристану и Изолди, носе дубоку симболику и кључ разумијевања западног схватања љубави.

Једна од темељних хипотеза које Де Ружмон износи у овом дјелу јесте она о повезаности љубави и страсти, те, с друге стране, о постојању трајног сукоба између брака и љубави. На први поглед, Дени де Ружмон као да не доноси ништа ново у историји идеја: страст и љубав су одувijek, за већину људи, а поготово за романописце, били чврсто повезани – нема праве љубави без страсти, без снажно усмјерене жеље према другој особи. Међутим, Ружмон истиче да се у цијелој нашој култури страст велича као обећање „животнијег” живота, снаге која преображава – силног блаженства. Ипак, иста та култура обично превиђа дубоко и стварно значење ријечи „страст”, а то је страдање. Зашто се преплићу и узајамно прожимају љубав и страдање? Дени де Ружмон одговара тако што каже да сретна љубав нема своје приповијести.

2. Љубав – страст наспрам брака

Основни проблем кризе брака, по Де Ружмону, огледа се у чињеници да у модерном друштву егзистирају два морала: грађански морал, наслијеђен од правовјерног црквеног морала, који се залаже за смјерну брачну заједницу, и који је изгубио религиозну компоненту, и страствени или романескни морал, инспирисан књижевношћу, умјетношћу, музиком и филмом (De Rougemont 1974: 273). „Цијела западњачка младеж одгаја се на идеји о браку, али је у *исто вријеме* обузета романтичним угођајем својих књига, представа и тисућу свакодневних алузија, којих скривени смисао отприлике гласи: страст је врхунско искушење које сваки човјек једног дана треба упознати; живот је потпун тек за оне који су ‘кроз то прошли’” (*ibid.*: 273), пише Ружмон закључујући да се брак и страст међусобно искључују. Поред тога, криза институције брака долази и од тога што су неке вриједности које су чувале окове брака попустиле или нестале.

Свети окови брака у нашој прошлости подразумијевали су живописне и дојмљиве ритуале приликом ступања у брак, попут привидне отмице, прошње,

откупа младе, који су том чину давали светост. Међутим, како Де Ружмон наглашава, такви ритуални обичаји су поступно нестајали тако да је чак и мираз изгубио свој некадашњи значај (*ibid.*: 274). Ни друштвени окови немају више своју снагу. „Питање друштвеног положаја крви, обитељских интереса, па чак и новца, управо прелазе у други план у демократским земљама, те стога особни проблеми све више одређују узајамни избор супружника. Одатле велик број растава.” (*Ibid.*: 275) Вјерски окови брака још више застрашују савременог појединца јер се односе на „вријеме и вјечност”, не узимајући у обзир индивидуалне промјене карактера, темперамента, међусобних осјећаја који знатно могу нарушити брачну хармонију.

Кризу брака генерише и новонастала вриједност која је интензивно закупила свијест савременог западног човјека, а то је потреба за остварењем личне среће. Као прво, имамо проблем са дефинисањем шта је срећа: да ли је она ишта друго него промјенљив субјективни осјећај? Друго, ако у брак улазимо са надом да ћемо у њему остварити или имати тако несталан и варљив моменат који зовемо срећом, улазимо у хазардерску игру готово без икаквих адута. Напосе, ако брачни однос заснивамо на потајној нади да ће се досадне рутине заједничког живота зачинити прижељкиваном романсом са стране, dostatно рушимо институцију брака. „Сан о могућној страсти дјелује као стална разонода која анестезира побуне досаде. Није им непознато да је страст несрећа – али слуте да би та несрећа била љепша, ‘живља’ од нормалног живота, узбудљивија од његове ‘ситне среће’...” (*ibid.*: 277). Савремени човјек, под утицајем књижевности, филма, медија, није могао остати имун на вирус страсти. Проживљавање љубавне страсти обећавало је трансценденцију у којој ћемо накратко изгубити себе, а истовремено ћемо се истински спознати. „Од поезије до сладуњавих прича, страст је увијек *пустоловина*. То је нешто што ће измијенити мој живот, непредвиђено га обогатити узбудљивим опасностима, радостима све до жешћим и ласкавијим.” (*Ibid.*: 278)

2.1. Тристан и Изолда – умјетничко дјело или мит?

Да би своју хипотезу потврдио, Де Ружмон узима за предмет своје анализе чувено средњовјековно дјело *Тристан и Изолда*. Није познат изворни аутор овог дјела, односно мита, а нама је доступно чак пет његових обрада. Оно што је занимљиво у Де Ружмоновом приступу јесте да *Тристану и Изолди* не приступа као умјетничком дјелу, већ искључиво као миту. Да бисмо разумјели ту специфичну разлику између мита и умјетничког дјела, вратимо се самом Де Ружмону:

Опћенито би се могло рећи да је мит приповијест, једноставна и дојмљива симболичка бајка што сажима безброј више или мање истовјетних ситуација. Мит омогућује да једним погледом обухватимо становиту врсту непромјенљивих односа и да их издвојимо из гомиле свакодневних привидности. (...) Он се појављује као посве анониман израз заједничких истина, или точније – свеопћих. (*Ibid.*: 17)

Разлог због којег мит снажније влада над нашим осјећањима и понашањем јесте тај што, по Де Ружмону, према умјетничком дјелу имамо однос, уживамо у њему, дивимо му се или га критикујемо, али ипак имамо дистанцу према њему. Напротив, мит представља истину једног обрасца понашања који је дубоко укоријењен у култури једног народа, оваје речено, западног човјека. А Де Ружмон нам објашњава да се посветио анализи дјела *Тристан и Изолда* јер је то једна од најпознатијих приповијести о прељуби. Иако настанак овог мита коинцидира и има дубоку везу са трубадурским пјесништвом и витешком љубављу, који су већ одавно ишчезли из нашег свијета, Де Ружмон каже да митови још увијек врше принуду на нашу психу, владајући нашим сновима (*ibid.*: 18). Која је још истина мита прикривена узбудљивом авантуром и заводљивом причом, преносећи се с човјека на човјека? Де Ружмон нас опомиње да се у миту крије тајна коју не желимо освијестити, да страствена љубав изискује страдање оних који јој се потпуно препуштају, и да ми уживамо у тој страсти истовремено прижељкујући несрећу коју разум осућује (*ibid.*: 19). „Нејасноћ мита нам, дакле, омогућује да прихватимо његов скривени садржај и да га уживамо у машти, а да тога ипак нисмо толико свјесни да би дошло до противљења.” (*Ibid.*: 19) Стрaст, као идеал којем опсесивно теже појединци превиђајући њезину злокобну нарав, покретач је дјеловања овог мита. Такође, мит дјелује тамо гдје се стрaст фатално призива као лијепа пропаст, а не само пропаст, примјећује Де Ружмон (*ibid.*: 21).

Жан Пол Сартр (Jean Paul Sartre) пише да га је остављала незадовољним Бедијеова (Joseph Bédier) и Вагнерова (Richard Wagner) прича о *Тристану и Изолди*, у којој је узрок страствене опијености једног другог био љубавни напатак. Он је прилично хладнокрвно читао најдирљивије дијелове те трагичне келтске саге јер није могао заборавити поријекло те љубави. Оно што недостаје у тој чувеној љубавној трагедији, према Сартру, јесте слобода љубавника. За Сартра је слободан чин *conditio sine qua non* љубави. Сартр пише:

(...) онај који жели да буде вољен не жели поробљавање вољеног бића. Он није склон да постане предмет једне снажне и механичке страсти. Он не

жели посједовати један аутоматизам и ако желимо да га понизимо, довољно је да му представимо страст вољене као резултат психолошког детерминизма: љубавник ће се тада осјетити обезвријеђен у својој љубави и у својем бићу. Ако су Тристан и Изолда лудо заљубљени због љубавног напитка, тада су мање интересантни. (Sartre 1984: 368)

Због чега се Де Ружмон не би сложио са Сартром? Зато што је испијање љубавног напитка у миту о Тристану и Изолди само алегорија упада љубавне страсти која овладава нашим духом. „Мит живи од самог живота оних који вјерују да је љубав усуд, да се руши на немоћна и очарана човјека да би га прогутала чистим огњем” (De Rougemont 1974: 45), каже Де Ружмон и истиче да ћемо се страсти моћи дивити само онолико колико је успијемо ослободити сваке видљиве везе с људском одговорношћу.

2.2. Принцип витешке љубави

Реј Танахил пише да је од седмог до дванаестог вијека у цркви трајала расправа о томе шта је брак. „Да ли је то морални уговор оснажен самим обредом или се морао потврдити полним односом? Коначна пресуда гласила је да *nuptias non concubitus sed concensus facit* – ‘брак чини пристанак, а не сношај.’” (Tanahil 1981: 142) Тиме је, према Танахилу, брак давао право упуштања у сексуалне односе, али то није била и дужност. Брак у 12. вијеку за племиће и великаше био је најчешће само плод економских прорачунатости и користољубља, како би припојили земљу за коју су очекивали да ће је добити миражом. У исто вријеме, брак је од стране цркве проглашен светињом, што је значило да се не смије раскинути ни у ком случају. У људској историји сматрало се како је изостајање породе сасвим довољан разлог да муж отпусти жену и пронађе другу, са којом ће имати дјецу.³ Тако је проглашење брака светом тајном заиста помогло у положају жене у хришћанском браку. Ипак, често се дешавало да се брак раскине и жена отјера од куће ако не би дошло до очекиване економске добити, а проналажени су различити изговори.⁴ Да суштина институције брака

³ „Брак је у свим земљама антике био у првом реду заједница у сврху рађања потомства. То је био његов крајњи смисао и циљ, и ако брак у појединачним случајевима није постизавао ту сврху, он се могао и морао разврћи. Најважнији разлог развода брака није био прељуб, него неплодност.” (Mogus 1961: 94)

⁴ Дени де Ружмон пише да су се великаши позивали на „откривени” инцест, тј. како су они у сродству са супругом у четвртном или петом кољену, најчешће без икаквих доказа, како би им црква омогућила раскидање брака (De Rougemont 1974: 31).

у то вријеме није била битно различита ни на истоку, тј. код православних хришћана, извјештава нас Ив Левин.

Главни циљеви брака међу православним Словенима били су више економске и политичке, него моралне и религиозне природе. Брак је представљао главни део клановске и породичне структуре која је доминирала словенским друштвом. Са сваким савезом финансијски извори су се уједињавали, а политичке активности координирале. Породични интереси су имали предност над индивидуалним склоностима. Уговорени бракови били су правило, а политички мотивисани разводи прихватљиви. (Levin 2022: 114–115)

Насупрот таквој брачној лицемјерности, у том истом времену постоји витешка љубав, као симбол посвећености и вјерности обожаваној жени. Да бисмо потпуније објаснили појам витешке љубави, потребно је да поближе осмотримо схватање витешког идеала. Према Јохану Хојзинги, витешки идеал дубоко у себи носио је аскетске црте, јер некад, за вријеме крсташких ратова, у једној особи имали смо и витеза и монаха. Међутим, након тог доба, витез је представљао принцип слободног и пустоловног духа, ничим неспутаног, ни имањем, ни породицом, нити икаквим вазалством, осим етичким начелима праведности, слободе и пожртвованости (Huizinga 1964: 74).

Повезаност витешког идеала с великим вредностама религиозне свијести, с милосрђем, праведношћу, вјерношћу, није, дакле, умјетна или површна. Па ипак, та повезаност није оно што витештво чини лијепим обликом живота категзохен. До тога не би витештво могли уздићи ни његови непосредни коријени мушке борбености да љубав према жени није био онај жарки пламен који је оном комплексу осјећаја и идеје дао животну топлину. (*Ibid.*: 74)

У средњовјековном друштву стално изнова ниче и буја романтични мит о витезу и дами његове жеље, представљајући трансформацију еротске страсти у моралну позицију оданости, вјерности и самопожртвованости. Та позиција подстиче јунака да се намирно излаже опасности, да показује храброст и снагу, да пати и пролијева крв, а у крајњем случају и да погине како би спасио и заштитио своју обожавану дјеву⁵ (*ibid.*: 75). Хојзинга напомиње да се трагови тог витешког идеала и данас проналазе посвуда у савременом свијету, у филмовима и романима, али и у разним облицима опхођења између мушкарца и жене.

⁵ Брајсон и Мовсесијан проблематизују трансформацију еротске жеље у идеал оданости обожаваној дами, истичући да тај феномен служи идеолошкој сврси – како би се снажни и необуздани полни нагон свео на служење и послушност (Bryson and Movsesian 2017: 135).

За витешку љубав важан је појам *cortesia*, који значи понизност, искреност, поштовање и вјерност. „У XIV веку Данте је сажео век и по *cortesije* када од Беатриче прижељкује само њен поздрав, односно кретњу која представља тело утолико што одражава душу. Данте се заљубљује у осмех – *disiato riso* – узорне жене која је за њега ‘циљ и савршенство љубави’”, пише Хосе Ортега и Гасет (José Ortega y Gasset 2006: 167). Ипак, како пише Де Ружмон, та витешка вјерност садржи једну необичну особину: она је против брака, али је такође против „задовољења” љубави (De Rougemont 1974: 32). Витешка љубав је изванбрачна љубав, јер брак, према Де Ружмону, значи спајање два тијела, а овдје се ради о стремљењу ка натприродном сједињењу двије душе. Роман о *Тристану и Изолди* примјер је те витешке љубави, не баш еклатантан, јер приказује чин конзумирања⁶ те забрањене љубави, што је било супротно витешком идеалу.

2.3. Љубав према љубави

Анализирајући Бедијеову верзију романа *Тристан и Изолда*, Де Ружмон доноси необичан закључак да оба љубавника више воле саму љубав него што стварно воле једно друго онакве какви јесу, тако да је и романескно раздвајање љубавника у служби одржавања те страсти.

Тристан много више воли осјећај да је вољен него што љуби Модрооку Изолду. Ни Изолда не чини ништа да би задржала Тристана крај себе: довољан јој је сан о страсти. Потребни су једно другоме да изгарају, али ниједно од њих нема потребу за другим онаквим какав он јест, ниједно од њих не жели присуство другог, већ прије његову одсутност. (*Ibid.*: 39)

Де Ружмон на овом мјесту у роману примјећује један давнашњи, али и савремени феномен или проблем љубави, а то је да стварно стапање⁷ с љубавником не доноси очекивано блаженство и срећу, већ неспокој и незадовољство; да је љубав увијек осјенчена шареним и златним бојама док је очекујемо и прижељкујемо, а да је брак, као плод љубави, често извор мучнине и фрустрације.

Однос брака и (не)љубави извор је многих романа, филмова и драма; неки аутори, попут Де Ружмона, Ериха Фрома (Erich Fromm), Карен Хорнај (Karen

⁶ Конзумирање тјелесне љубави у браку, по црквеним законима, потпуно је онемогућавало престанак брачне обавезе, тако да се чин конзумације између Тристана и Изолде, како сматра Адамс, може разумјети као стварање нераскидиве везе, тј. потврда њиховог тајног брака (Adams 2005: 146).

⁷ Написали смо ријеч *стапање* како бисмо у једној ријечи сајели цјелокупан љубавни однос који се остварује и наставља да траје у времену.

Ногнеу), проницљиво су покушали потражити узрок проблема. Погрешно би било претпоставити да је брак „лоше мјесто” за љубав због тога што су се у прошлости људи вјенчавали за супружника којег су им уговорили родитељи или су ступали у брак само ради економских интереса. Можда би то био могућ одговор кад бисмо размишљали о браку у прошлости, али већ дуже од једног вијека бракови се најчешће склапају из љубави. Међутим, љубавни односи у браку су и даље веома крхки, нестални и често се заврше разводом.

Мари-Луиз Шварц-Шилинг (Marie-Luise Schwarz-Schilling) истиче да је у раној историји људског рода, у родовској заједници, постојао обичај да се сексуални однос упражњава са странцем, непознатим, и да му је функција била задовољство и репродукција, а не заснивање брачне заједнице.

Патријархални феудализам радикално је одбацио овај образац. Формирање пара сада је служило заснивању нове заједнице која се звала породица, узимању жене у власништво и њезином подређивању, те династијским и материјалним интересима. Циљ брака није био секс, него потомство. (Schwarz-Schilling 2013: 246)

Шварц-Шилингова примјећује да су се у феудализму пожуда и задовољство и даље жељели и упражњавали, али не са брачним партнерима, већ са странцима. По њеним ријечима, почетак двадесетог вијека донио је многа људска и политичка права за жене, па и промјене у заснивању брака; брак из љубави све чешће био је образац који се поштовао; међутим, није разријешио проблем опадања сексуалне страсти у браку. За Шварц-Шилингову, постоје многи фактори нестабилности брака.

Овдје истичемо само један разлог, а то је дискрепанција између ограниченог трајања тјелесне пожуде и права на вјечну припадност партнеру. Пјесници су одувјек знали да су љубав и пожуда пролазни. Њихове пјесме држе се ужитка са странкињом, никада са трајном партнерком – осим ако је умрла. (*Ibid.*: 248)

Проблем стабилности брака у савременом друштву, по Шварц-Шилинговој, скоро је нерјешив; жудња за нечим новим и непознатим пали пожуду, еротску страст код људи; ипак, они би ту пожуду требало да задовоље у брачном односу, са познатим партнером на којег су се навикли. „Ако Ромео и Јулија живе скупа, једно другоме престају да буду ‘страни’, а престаје и жудња”, напомиње Шварц-Шилингова (*ibid.*: 248).

Њемачки филозоф, социолог и психотерапеут Ерих Фром сматрао је да је један од битних фактора распадања љубави у браку посједнички менталитет

супружника.⁸ Супруг, свечаним ритуалом озваничења брачне заједнице двоје људи, почиње да посматра супругу као своје власништво; нешто што је освојио и чију љубав се више не мора трудити да задобије. Наравно, такав немаран однос према брачном партнеру најчешће доноси антипатију, фрустрацију и презир. И тада, једино свјетло на излазу из тог мрачног тунела јесте нова жена (или нови мушкарац), нова жеља за испуњењем и сретним животом, што омогућује прељуб, раскид и нови брак. Али, према Фромму, човјек само поново улази у нови круг заљубљености, усхићења, среће, па поново досаде, неразумијевања, мржње и прекида.

Анализирајући брачну ситуацију у САД након Другог свјетског рата, Де Ружмон примјећује да је тамо медијски простор оптерећен појмом *романсе*, тог назива за љубав специфичног за америчко друштво, у којем, с друге стране, по свјетским критеријумима има највише развода. „*Романца* се храни запрекама, кратким узбуђењима и одвајањима; брак је напротив привикавање, свакодневна блискост. *Романца* захтијева ‘љубав на далек’ попут трубадура; брак, љубав ‘блиског.’” (De Rougemont 1974: 289) Природно је, како сматра Де Ружмон, да се, ако је брак заснован на романси, чим она испари, супружник запита зашто је у том браку. А још је природније да се првом приликом заљуби у другу особу, митски вјерујући да ће нова фатална љубав донијети нову срећу и трајну заљубљеност (*ibid.*: 289).

2.4. Љубав према смрти

Милост је мртва! О мени је
оувек милост мртва била!
Она је могла да је слије,
а’ не хте! Где се милост свила?
Ах! како зла је премда млада,
кад јадник овај самохрани
њезином вољом мре пун јада
трпећи пред њом удес рани.

⁸Фромм је сматрао да је љубав у савременом друштву редукована на тржишну размјену, разумијевајући појединца као „пакет” особина које имају тржишну вриједност, попут образовања, статуса, личног изгледа, потенцијала за успјех, добрих веза и др. Подразумијева се да појединац покушава да оствари што повољнију размјену, односно да упозна особу која ће имати сличну или вишу цијену на тржишту. (Fromm 1986: 115)

Ал' Дама не хте другачије,
залуд су молбе, речи сила!
Но неће гледат оног чије
све заклетве је погазила!
Напуштам љубав и дух пада:
у смрти зборим злој драгани,
и крећем, јер је она рада,
бедан, у прогон, крај незнани.⁹

Према Сајмону Гонту (Simon Gaunt), ово је једна од најчувенијих трубадурских пјесама Бернара де Вентандура, из 12. вијека, која говори о патњи за вољеном дамом, и о спремности да се умре, као дару мучеништва љубави. Бернар де Вентандур, како истиче Гонт, у 29 од 44 сачуване поеме уткао је смрт у љубавно усхићење, па је тиме постао прототип пјесника који пјева о љубави у сјени смрти. Гонт пише да Де Вентандур „сигнализује своју потпуну покорност својој дами, (и) заузимајући позу молитве, нуди јој себе као 'дар'. Чињеница да овдје упорно евоцира своју смрт имплицира да он не дарује само своју личност, већ и свој живот, а тиме и своју смрт.” (Gaunt 2006: 23). Гонт пише да у оквиру Деридине (Jacques Derrida) филозофије представљање смрти као „дара смрти”¹⁰ можемо тумачити као „законску” обавезу и за дароваоца и за примаоца дара. А тај „закон” морално обавезује лијепу даму да попусти пред љубавним жељама заљубљеног витеза – пјесника јер он за њу дарује оно највредније што има – свој живот (*ibid.*: 25).

Српски филозоф Драган Проле пише да су трубадури направили значајан помак у интелектуалном и друштвеном животу Европе јер су динамику љубави видјели као суштинску за конституисање сопства. „Лишен љубави, живот је тек тужно бесмислено лутање достојно сажаљења. Ако нам основна трубадурска интуиција казује да је љубав највећа, онда не чуди да је она за коначну посљедицу имала увјерење да вриједи умријети за оно што животу подарује смисао.” (Prole 2020: 375) Проле још напомиње да је у трубадурском духу постајање субјектом путем умјетности блиско постајању субјектом кроз љубав. Заправо, како казује Проле, у трубадурском хабитусу на дјелу је једна необична дијалектика „према којој је снага у слабости, испуњење у чежњи, а срећа у жељи” (*ibid.*: 378).

⁹ Дио пјесме *Љубавно очајање* Бернара де Вентандура (крај 12. вијека) у преводу Коље Мићевића (Mićević 1991: 44).

¹⁰ „За Дериду, 'дар смрти' је оно што појединцу омогућује да буде истински одговоран и стога оно што омогућује субјекту да се дефинише као појединац.” (Gaunt 2006: 25)

У роману *Тристан и Изолда*, љубавници стално наилазе на препреке које их спречавају да задовоље своју страст и буду заједно. Према Де Ружмону, те препреке, што су теже, то више појачавају љубавну страст двоје заљубљених. На почетку, препреке дјелују као да су ту због приповједачевог креативног смисла за заплет и подизања узбуђења читаоца; међутим, Де Ружмон у тим препрекама препознаје један од суштинских разлога за рађање љубави.

Први је заиста запрека. Символизиран је конкретним постојањем *муџа*, којег куртоазна љубав¹¹ не подноси. (...) Постојање муџа, запрека прељубу, то је први повод привидно најлакше замислив, најсходнији свакодневном искуству. (De Rougemont 1974: 41)

пише Де Ружмон додајући да, када не би било муџа, љубавници би се једино могли вјенчати. Додуше, шта би то онда било: госпођа Тристан? – пита се Де Ружмон. Да ли би се ватра љубавне страсти угасила тим чином, за којим привидно чезну љубавници, па су нам потребне препреке које одржавају пламен жудње и буру страсти? Најважнија препрека налази се на крају путешствија љубавника, препрека коју су они стално несвјесно призивали.

„Љубав према љубави самој прикривала је много страшнију страст, дубоко непризнатљиву жељу (...) Не знајући, љубавници су против воље увијек жељели само смрт.” (*Ibid.*: 43)¹² Страсно жељети оно што нас озлеђује и својом побједом уништава јесте тајна коју западно друштво није хтјело прихватити, и коју је непрестано потискивало, пише Де Ружмон (*ibid.*: 47).

¹¹ Дворска или „куртоазна” љубав била је начин изражавања витешког, племенитог дивљења спрам вољене особе у средњем вијеку. Представља наизглед противрјечни доживљај између еротске љубави и духовности, који је у исто вријеме забрањен и морално прихватљив, страствен и пијетозан, људски и трансценденталан. Ортега и Гасет није сигуран колико је куртоазна љубав представљала стварна осјећања, а колико се радило о метафоричној фикцији. „Сами трубадури то кажу: реч је о једном *Fehneru*; о једном претварању или ‘куртоазном лагању’, о једној дворској игри.” (Ortega у Gaset 2006: 169.) Да је дворска љубав искључиво књижевни феномен сматра и Робертсон, наглашавајући да су главна дјела о дворској љубави попут *Љубав* Андреаса Капелануса, *Ланселот* Кретијена де Троа и *Роман о ружки* писана на духовит и сатиричан начин. Како пише Робертсон, оно што се у тим дјелима сатирички описује није „дворска љубав”, већ идолопоклоничка страст (Robertson 1969: 3). Сара Кеј такође тврди да се појам дворске љубави скоро не појављује у средњовјековним текстовима и да он више одражава модерне критичке претпоставке. Ипак, Кеј је заслужна за фино осјенчивање разлика у схватањима дворске љубави, витешке љубави и *fin' amor* (Kay 2000: 84).

¹² У том Де Ружмоновом препознавању дијалектичког односа страствене жеље и порива за сопственом смрти не можемо пренебрегнути сличност с појмовима *ерос* и *танатос* код Зигмунда Фројда (Sigmund Freud), иако сам Де Ружмон то не наводи.

Зашто причу о немогућој љубави волимо више од било које друге? Зато што волимо опеку и *свијест* о оном што у нама гори. Дубоку везу патње и сазнања. (*ibid.*: 48)

Де Ружмон нам открива једну дотад непрепознату истину: да нас снажно узбуђује само љубавна прича у којој назиремо несрећу. Спознаја кроз бол је оно чему одајемо почаст у европском пјесништву, а то је тајна мита о Тристану и Изолди. Међутим, спознавање кроз бол јесте, по Ружмону, сам чин и смјелост највидовитијих мистичара. Тако он доводи у везу главну потку мита о Тристану и Изолди са хришћанским мистицизмом.

Потрага за везом овог келтског мита са врло различитим религијским заједницама и праксама у Де Ружмоновој изведби, по нама, ипак је само индиректна и партикуларна тако да ћемо показати само ону нит која нама дјелује најувјерљивије.¹³ Једна Де Ружмонова констатација је веома битна: „Љубав-страст појавила се на Западу као отпор кршћанству (посебно његову начелу о браку) у душама у којима је још живјело природно или наслијеђено многобоштво.” (*Ibid.*: 72) Поред те чињенице коју Де Ружмон износи, он такође поставља једно истраживачко питање: Како то да се баш тада, у 12. вијеку, у феудалном друштву југа Француске појавило посве сингуларно трубадурско пјесништво које уздиже даму на пиједестал, иако је стварни положај жене у тој заједници био поприлично лош и заснован на подређености мушкарцу? У исто то вријеме, тј. у 12. вијеку, и то баш у подручјима јужне Француске, гдје је највише дошла до изражаја трубадурска поезија, раширило се катарско кривовјерје.

Катарска јерес је, према Де Ружмону, била једна врста неоманихејизма и сачувала је далеку везу са гностицизмом, а манихејизам и гноза¹⁴ биле су дуа-

¹³ Тешко је представити све Де Ружмонове алузије и повезнице трубадурске и витешке љубави са арапском средњовјековном мистиком, катарским кривовјерјем, правовјерним свјетковинама у част обожавања дјеве Марије и свим оним што је доводило до преображаја положаја жене у тадашњем средњовјековном друштву. Де Ружмон чак истиче једну занимљиву коинциденцију или везу: „У дванаестом столећу устаљује се у Еуропи темељита промјена у игри шаха, поријеклом из Индије. Умјесто четири краља који доминирају у првобитном начину игре, долази Дама (краљица), која је јача од свих фигура, изузев краља, а овоме је стварно дјеловање сведено на најмању моћ, иако у игри остаје неповредив до краја.” (De Rougemont 1974: 110) Овим примјером из шаховске игре Де Ружмон алудира на то да је дошло и до значајне промјене у положају жене у друштву 12. вијека. Ипак, сматрамо да ова Де Ружмонова претпоставка није утемељена на историјским изворима.

¹⁴ Појам *гностици* знатно касније добио је егзотични карактер, док је за вријеме раног хришћанства тај појам означавао човјека – посједника духовног знања: „гнозе” или истинског знања. „... знали су више од осталих хришћана о учењима која је Исус испрва поверио најужем кругу својих ученика” (Braun, 2012: 173). Један од најчувенијих гностичара ране цркве, Валентин, у

листичке религије, тј. вјеровале су у вјечну борбу свјетлости и мрака, односно добра и зла. Чини се да је главна повезница Катара или „чистих”, како су их називали, са опјеваном витешком љубављу био њихов аскетски живот. Приликом иницијацијског посвећивања, припадници ове јереси заклињали су се „да никада неће лагати, клети, ни убити ни јести никакве животиње, напoкон, *да ће се уздржавати од сваког односа са својом женом ако су ожењени*” (De Rougemont 1974: 77). У тој чедности катарских сљедбеника Де Ружмон је видио повезницу са трубадурском поезијом и витешком љубављу прожетом идеализацијом, обожавањем, пожртвованошћу и оданошћу према посебној дјеви, а истовремено са потиснутом и затајеном сексуалношћу. „Вољети чистом страшћу без тјелесних додира (...) то је највећа врлина и прави пут к обоготворењу,” пише де Ружмон истичући да је то средишњи мотив катарског кривовјерја и мита о Тристану (*ibid.*: 133). Према Де Ружмону, мит о Тристану и Изолди је у својој суштини, унутрашњој структури и многим кључним мјестима у радњи заснован на неоманихејском катарском учењу.

Ову Де Ружмонову хипотезу међу осталима критиковао је Џозеф Кембел (Joseph Campbell), амерички истраживач и писац. Кембел признаје просторно-временски утицај манихејске јереси и трубадура, износећи претпоставку да је сасвим могуће и да су поједине даме, којима су трубадури посветили своје пјесме, биле припаднице те јереси. Ипак, по гледишту Кембела, главна тачка раздвајања катарске јереси и поезије трубадура јесте у томе да су катари учили да је наша материјална природа зла и грешна, а трубадури су славили природу и путена задовољства: „док је, према гностичком манихејском гледишту, природа покварена и привлачност чула треба да се одбаци, у поезији трубадура, у причи о Тристану и, прије свега, у Готфридовом дјелу, природа у свом најплеменитијем тренутку – остварењу љубави – сама је себи циљ и слава; а чула, оплемењена и истанчана љубазношћу и умјетношћу, умјереношћу, оданошћу и храброшћу, водичи су за ово остварење” (Campbell 1991: 176). Ако би култура дворске љубави требало да се одреди према својој јереси, Кембел сматра да је она више пелагијска него манихејска јер Пелагије није прухватио учење о наследном гријеху Адама и Еве нити да нам је потребна божја милост, већ да је људска природа сама собом пуна милости и благодати, тако да јој је потребно само буђење и сазријевање (*ibid.*: 176).

свом учењу заговарао је сексуално уздржавање као потврду да је вјерник већ у овом животу овладао својим духом и одустао од тјелесних страсти. Гностици су вјеровали да је све материјално дио палог свијета, оног који ће отпасти када се душа утопи у божанство.

2.5. Ерос и агапе

Де Ружмон истиче да је ерос потпуна жеља, жеља која се не може испунити на овом свијету; то је бескрајни премашај, човјеков успон према свом богу. По њему, то је жеља за сједињењем, за утапањем у свемоћном бићу и по томе има сличности са мистицизмом на Истоку. „Створ је Еросу био тек илузорни повод, прилика да се распламса; било је потребно одмах га се отрести, јер је циљ био све то јаче пламсати и умријети! Засебно биће било је увијек само недостатак и застрањење јединственог Бића.” (De Rougemont 1974: 65) С друге стране, агапе признаје отцијељеност, односно непремостиву препреку између човјека и Бога; у питању је љубав према ближњем онаквом какав је заиста у стварности, несавршен, са својим манама и страховима. И агапе је повезана са хришћанском религиозношћу, са божјом поруком да волимо другог као саме себе. „Фундаментална опрека у животу јесте супротност између поганске и кршћанске љубави, између *ерос* и *агапе*: између љубави која нас шаље у будућност и љубави која нас обавезује овдје и сада”, пише хрватски филозоф Марио Копић (Корић 2013: 49). Де Ружмон појашњава да нас је ерос уздизао до бескрајности, док нас хришћанска љубав преображава у садашњости; агапе је позитивно дјеловање у свијету; она је послушност Богу који нам говори да волимо своје ближње (De Rougemont 1974: 65). „Симбол љубави више није бескрајна *страст* у потрази за свјетлошћу, већ *брак* Криста и Цркве.” (Ibid.: 66)

„*Бити заљубљен* не значи нужно и *љубити*. Бити заљубљен је одређено стање; вољети је чин. Стање подносимо, на чин се одлучујемо.” (Корић 2013: 51), пише Копић наглашавајући суштинску разлику између заљубљености и љубави. Хришћански брак, по мишљењу Копића, носи обавезу која се не може реализовати несталношћу чувственог стања; брак тражи од појединца одговорност над нашим свјесним чиновима којим ћемо вољети супружника, бити поуздани и вјерни, и посвећени подизању дјете. Копић истиче колико су различита значења ријечи *вољети* у свијету ероса и у свијету агапеа.

„Кршћанска ‘несебична љубав’ је потврда бића на дјелу. (...) *Ерос*, а не *агапе*, слави наш нагон смрти и жели га идеализирати. *Агапе* не зна уништавати, еросу се освећује спасавајући га.” (Корић 2013: 52)

Вољети треба на земљи, каже Ружмон.

Клајв Стејплс Луис (Clive Staples Lewis), британски писац, филозоф и лаички теолог, објашњава да је *агапе* или милосрдна љубав у ствари *натприродна љубав*, зато што је она дар добијен божјом милошћу, који се по својој суштини супротставља природној љубави. Природна љубав, која, по Луису, у себи

укључује еротску љубав, једноставна је и лако објашњива; неко има привлачан физички изглед, па уз то има и допадљив карактер, и „природно” је да нас та особа може привући стварајући у нама снажне емоције. Али та иста особа која нам је постала супружник може, како наводи Луис, тешко обољети и изгубити све своје привлачне особине. „Замислите да сте човјек који је оболио, и то убрзо након вјенчања, од неизлечиве болести која вас неће убити још много година; бескористан сте, немоћан, страшан, одвратан, овисан о жениној плаћи, осиромашујете док сте се надали да ћете се богатити, чак вам је и интелект ослабио и спадају вас изљеви неконтролирана бијеса, пуни сте неизбјежних захтјева. И још замислите да су брига и сажаљење ваше супруге неисцрпни” (Lewis 2012: 163) пише Луис, наглашавајући да би такав човјек који би то могао мирно подносити, без огорчености примати све, а не давати ништа, чинио нешто што љубав – потреба у свом природном стању не би могла постићи. Оно што овај примјер показује је, по Луису, нешто универзално; а то је да сви ми примамо милосрдну љубав. „У свима нама има нечега што се не може наравно вољети. (...) Само се љупке може наравно вољети.” (*Ibid.*: 164) Луис напомиње да се нама може опраштати, може се са нама саосјећати, може нас се упркос томе вољети, али милосрдном љубављу. Сви ми који имамо добре родитеље, браћу, сестре, супружнике и дјецу, а имамо неку веома лошу навику, негативну особину, и упркос томе смо вољени, треба да знамо, по ријечима Луиса, да смо вољени милосрдном љубављу; не зато што смо ми драги већ зато што у нашим ближњима пребива љубав којом смо љубљени (*ibid.*: 164).

Задатак сваког хришћанина, по Луису, јесте преобразити природну љубав у милосрдну љубав на такав начин да природне љубави остану оно што су биле (*ibid.*: 165). Иако је на тај подвиг позван сваки хришћанин, то уопште није лак задатак. „Потпуна и сигурна преобразба наравне љубави у модус милосрдне љубави тако је тежак посао да ниједан пали човјек можда никада није био ни близу тога да га обави савршено.” (*Ibid.*: 166)

2.6. Љубав и вјерност

На сличном фону налази се и Де Ружмон, чије дјело *Љубав и Запад* није похвала љубави – страсти, већ анализа која покушава одгонетнути како наши несвјесни пориви и несавладиве жеље почивају на дубоким наслагама митских предања. Де Ружмон тврди да модерни човјек урушава смисао брачне заједнице јер он, као и Тристан, не може да воли оно што има, већ жуди за оним далеким и страним. „Изгубио је (‘супруг’, прим. аут.) једину нужност: смисао за вјер-

ност. А вјерност је одлучно прихватање бића у себи, ограниченог и стварног, којег одабиремо не као повод узношењу, или као ‘предмет контемплације’, него као неупоредиви самостални живот који захтијева дјелатну љубав.” (De Rougemont 1974: 282–283)

Да ли се из до сада написаног може стећи мишљење да је хришћански мислилац Де Ружмон горљиви противник страсти, као нечег што нас води смрти, а не животу? Вјероватно не, јер Де Ружмон проницљиво и веома интуитивно сагледава модерни брак и савременог човјека ухваћеног у мрежу љубави – страсти. Он види проблем и не жели филистарски скренути поглед надајући се да ће тиме проблем нестати. А проблем пребива у самој структури брака западног човјека. Ипак, Де Ружмонова критика брака као институције није ту само да би се аутор ослободио негативних импулса, него има и функцију методског средства. Де Ружмон има намјеру да проказивањем „истине брака” извуче тло под ногама наивцима и романтицима који мисле да страсна заљубљеност, подупрта освајањем вољене жене, јамчи дуг и срећан брак. Де Ружмон разумије да је одлука за брак у стварности најобичније клађење, у којем, у најбољем случају, можемо знати улазне уносе, али је скоро немогуће предвидјети исходе које ће они проузроковати.

Да ли овако виђен проблем брака значи да ће љубав – страст у сваком случају бити та која ће разрушити брачни идеал трајне љубавне заједнице, да ли је она та која ће неминовно бар једног супружника истргнути из окриља брака? Де Ружмонова терапијска пропедутика брака гласила би отприлике овако: Младе брачне парове требало би на вријеме упозорити да су сви њихови прорачуни (о томе каква их романтична будућност чека са супружником) веома произвољни и непоуздани и да стабилност брачне заједнице требају засновати на одлуци да се остане заједно ма шта их снашло (*ibid.*: 304). Чврстину брачног односа, према Де Ружмону, треба градити на завјету датом брачном партнеру, не препуштајући се промјенљивој и ћудљивој страсти; на агапе, а не на еросу.

Вјерност је у савременом друштву показана као кукавички живот, као затомањени живот затворен за обиље могућности и изазова; та ријеч као да је у опречности са могућом срећом за којом жудимо, сматра Де Ружмон. Иако се чини да је вриједност апсурдност, Де Ружмон подвлачи да је потврђивање вјерности једно значајно дјело потребно за изградњу личности. Де Ружмон вјерује да треба рећи „не” опијајућој страсти – иако сва сјајност и блиставост свијета тражи од нас „да”; треба рећи „не” због обећања, због вјерности, али и због вјере и обећања Богу (*ibid.*: 307–308). Ако бисмо жељели, могли бисмо овдје упутити критику швајцарском филозофу сличну критици која је упућена схватању Платоновог ероса. Та критика истицала је да Платонова узвисујућа

љубав користи другу личност као средство да се уздигне до небеских висина на којима ће видјети вјечне идеје. У сличном маниру, критика коју упућујемо Де Ружмону јесте да он потцјењује другога, не исказује довољно емпатију за његову позицију повријеђености, његов бол због издаје, а првенствено се фокусира на одржање обећања које изграђује нашу личност и обећања Богу. У том смислу, могли бисмо тврдити да је вјерност коју проповиједа Де Ружмон обиљежена егоистичним карактером, јер бригу за себе надређује бризи за другога. Ипак, да бисмо били у потпуности поштени према аутору дјела *Љубав и Запад*, на-вешћемо и његове ријечи које не превиђају осјећања другог.

Задовољити се да не преваримо своју жену доказ је биједи, а не љубави. Вјерност хоће много више: она хоће добро вољеном бићу, и када ради за то добро, она пред собом ствара ближњег. Тако се заобилазним путем, преко другог, ја веже са својом личности – изван своје властите среће. (*Ibid.*: 309)

У завршним разматрањима у књизи *Љубав и Запад*, Де Ружмон покушава да позиционира вјерност као основну потку брака и као најјаче средство одбране од заводљиве музике љубави – страсти. Постојаном вјерношћу муж напушта фантазмагоричне идеје о донжуанском „удару грома”, којем се смртни човјек не може одупријети, и о Тристановој страсти, која га дозива као неодољива пјесма сирена, већ сагледава своју жену као непоновљиву личност са сопственом јединственом вриједношћу. Њега тада не може очарати љупки гест било које жене, нити га може фасцинирати привлачан изглед неке странкиње, јер је навиком вјерности одређеној жени постао имун на илузије обећавајуће страсти (*ibid.*: 313).

3. Закључак

Након разматрања мита о Тристану и Изолди, као кључног топоса рађања и запосједања љубави – страсти животом западног човјека, надаље, критиком институције брака као мјеста подјела, неслагања и поробљавања појединца, Де Ружмон необичним преокретом, кроз ватрено прочишћење потпомогнуто хришћанским етичким нормама, враћа повлаштenu вриједносну позицију браку, као једином мјесту љубавне страсти и моногамне заједнице, истовремено осуђујући људску заблудјелост и опчињеност страстеном љубављу. Методски поступак, који Де Ружмон слиједи, јесте да прво изведе и објасни сву пуноћу и богатство осјећаја Тристанове страсти како би тиме открио и њено јанусовско лице неодољивог стремљења ка тами ноћи и потпуном поништењу човјека. Дакако да је тако велики преокрет помало збунио и вјероватно разоружао

критичку ноту читаоца. Ипак, ми морамо примијетити да враћање брачне заједнице на морални пиједестал јесте дјеловао као чин *deus ex machina*, који, осим својег ефектног поентирања, није аргументовано разријешао све љубавне брачне проблеме.

Није довољно само указати на то да је љубавна страст једино легитимна и етички оправдана у брачној заједници, потребно је много више од тога. Потребно би било одговорити на биолошке аргументе да мушка јединка, ради еволуцијске предности, током свог дугог плодног живота има инстинктивну потребу да оплоди што више женки, па тиме страст коју осјећа према странкињи није толико у власти разума колико у служби нагонских сила.¹⁵ Могли бисмо наводити и друге аргументе, који говоре о „неприродности” брака и моногамије, тиме оправдавајући прелуб и љубавну страст изван брака, али то нам није циљ; желимо истакнути да се изазовом постизања брачне врлине и склада Де Ружмон није хтио бавити, остављајући тај проблем психолозима и психотерапеутима. Наравно, овдје бисмо се могли позвати на познату Маркову једанаесту тезу о Фојербаху, у којој наводи: „Филозофи су свијет само различито интерпретирали; ради се о томе да га се измијени”, па примијетити да је овдје тај „филозоф” сам Де Ружмон, који указује на проблем, али и на рјешење; само што алате, поступке и све оне мале и велике кораке ка испуњењу тог циља препушта некоме другом. Да ли је то филозофски „исправно”, тешко је рећи, али потребно је да истакнемо да постоји један празан простор или јаз између етичких норми и њихових испуњења које појединац треба да премости. Можда је овдје само на дјелу дугогодишњи сукоб између идеализма и материјализма, између идеала и грубе стварности. А груба стварност враћа нас на почетак круга, на мит о Тристану и Изолди, као архетипски образац љубави – страсти, која, и након више стотина година, опчињава ум савременог човјека, тјерајући га да, у потрази за испуњењем и пустиловином, напушта благодат и идилу брачне заједнице.

Дени де Ружмон показао нам је из историјске перспективе два пола феномена љубави, али се, као хришћански филозоф, определио за агапе, милосрдну љубав, вјерујући у Бога, спасење и вјечност. За оне који не слиједу Де Ружмонов поглед на свијет остаје задатак да у проучавању феномена љубави буде присутан мит о Тристану и Изолди, као тренутак истине о нашој људској, а не божанској природи.

¹⁵ Неки би приговорили овој тези, истичући да је човјек културно и цивилизовано биће које се већ одавно одвојило од заједничких животињских предака, култивишући свој живот како не би био нагонски и импулсиван. Наравно, на тај приговор могло би се одговорити да, ако ствари тако стоје, зашто онда свуда по свијету имамо толико насиља, злочина и ратова?

Литература

1. Adams, Tracy (2005), *Violent Passions. Managing Love in the Old French Verse Romance*, New York: Palgrave Macmillan.
2. Браун, Питер (2012), *Тело и друштво*, Београд: Клио.
3. Bryson, Michael, and Movsesian, Arpi (2017), *Love and its Critics. From the Song of Songs to Shakespeare and Milton's Eden*, Cambridge: Open Book Publishers.
4. Campbell, Joseph (1991), *The Masks of God, Vol. 4: Creative Mythology*, New York: Penguin Compass.
5. De Rougemont, Denis (1974), *Ljubav i Zapad*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
6. Fromm, Erich (1986), *Zdravo društvo*, Zagreb – Beograd: Naprijed – Nolit.
7. Gaunt, Simon (2006), *Love and Death in Medieval French and Occitan Courtly Literature: Martyrs to Love*, New York: Oxford University Press.
8. Huizinga, Johan (1964), *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb: Matica hrvatska.
9. Kay Sarah (2000), „Courts, clerks, and courtly love“, in Roberta L. Krueger (ed.), *The Cambridge Companion to medieval romance*, Cambridge University Press.
10. Копић, Марио (2013), „Erotologija Denis de Rougemonta“, *Zeničke sveske – časopis za društvenu fenomenologiju i kulturnu dijalogiku*, Bosansko narodno pozorište, 18, 48–53.
11. Левин, Ив (2022), *Сексуалност и друштво код православних Словена од X до XVIII века*, Лозница: Карпос.
12. Lewis, C. S. (2012), *Četiri ljubavi*, Split: Verbum.
13. Мићевић, Коља, ур. (1991), *Четири годишња доба француске поезије: пролеће. Трубадури, трувери, средњи век*, Бања Лука: Нови глас / Змијац.
14. Morus (1961), *Historija seksualnosti*, Zagreb: Zora/Naprijed.
15. Ортега и Гасет, Хосе (2006), *О љубави*, Београд, Моно и Мањана.
16. Prole, Dragan (2020), „Šta je to trubadurska radost?“, *Filozofska istraživanja*, Hrvatsko filozofsko društvo, 40, 2, 369–380.
17. Robertson, D. W. (1969), „The Concept of Courtly Love as an Impediment to the Understanding of Medieval Texts“, Newman, Francis X. (ed.), *The Meaning of Courtly Love*, New York: State University of New York Press.
18. Сартр, Жан-Пол (1984), *Биће и ништавило. Оглед из феноменолошке онтологије II*, Београд: Нолит.
19. Schwarz-Schilling, Marie-Luise (2013), *Brak*, Sarajevo: KULT/V.
20. Шелер, Макс (2011), *Есеј из феноменолошке антропологије*, Београд: Федон.
21. Танахил, Реј (1981), *Човек и секс*, Београд: Југославија.

Željko M. Šarić
University of Banja Luka
Faculty of Philosophy
Department of Philosophy

DENIS DE ROUGEMONT AND THE WESTERN CONCEPTION OF LOVE

Summary

This paper analyses the key areas reached by the Swiss author Denis de Rougemont in his famous work *Love in the Western World*. We critically read de Rougemont's thought that love-passion, as the basic guiding thread of the myth of Tristan and Isolde, still sovereignly rules the unconscious being of modern man, giving him a one-sided vision of the play about love. Following his argumentation, we examine the connections between courtly and chivalrous love, Cathar heresy and troubadour love poetry. Denis de Rougemont contrasts eros, which ignites passion that descends into the darkness of death, with agape, i.e. the Christian love for one's neighbour. We question whether de Rougemont's solution to the problem of love by establishing merciful love as a necessary moral choice can be a satisfactory answer for modern man.

► **Key words:** Denis de Rougemont, eros, agape, troubadours, Courtly Love, marriage, adultery.

References

1. Adams, Tracy (2005), *Violent Passions. Managing Love in the Old French Verse Romance*, New York: Palgrave Macmillan.
2. Braun, Piter (2012), *Telo i društvo*, Beograd: Clio.
3. Bryson, Michael, and Movsesian, Arpi (2017), *Love and its Critics. From the Song of Songs to Shakespeare and Milton's Eden*, Cambridge: Open Book Publishers.
4. Campbell, Joseph (1991), *The Masks of God, Vol. 4: Creative Mythology*, New York: Penguin Compass.
5. De Rougemont, Denis (1974), *Ljubav i Zapad*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
6. Fromm, Erich (1986), *Zdravo društvo*, Zagreb – Beograd: Naprijed – Nolit.
7. Gaunt, Simon (2006), *Love and Death in Medieval French and Occitan Courtly Literature: Martyrs to Love*, New York: Oxford University Press.
8. Huizinga, Johan (1964), *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb: Matica hrvatska.

9. Kay Sarah (2000), „Courts, clerks, and courtly love“, in Roberta L. Krueger (ed.), *The Cambridge Companion to medieval romance*, Cambridge University Press.
10. Kopic, Mario (2013), „Erotologija Denis de Rougemonta“, *Zeničke sveske - časopis za društvenu fenomenologiju i kulturnu dijalogiku*, Bosansko narodno pozorište, 18, 48–53.
11. Levin, Iv (2022), *Seksualnost i društvo kod pravoslavnih Slovena od X do XVIII veka*, Loznica: Karpos.
12. Lewis, C. S. (2012), *Četiri ljubavi*, Split: Verbum.
13. Mićević, Kolja, ur. (1991), *Četiri godišnja doba francuske poezije: proleće. Trubaduri, truveri, srednji vek*, Banja Luka: Novi glas / Zmijac.
14. Morus (1961), *Historija seksualnosti*, Zagreb: Zora/Naprijed.
15. Ortega i Gaset, Hose (2006), *O ljubavi*, Beograd, Mono i Manjana.
16. Prole, Dragan (2020), „Šta je to trubadurska radost?“, *Filozofska istraživanja*, Hrvatsko filozofsko društvo, 40, 2, 369–380.
17. Robertson, D. W. (1969), „The Concept of Courtly Love as an Impediment to the Understanding of Medieval Texts“, Newman, Francis X. (ed.), *The Meaning of Courtly Love*, New York: State University of New York Press.
18. Sartr, Žan-Pol (1984), *Biće i ništavilo. Ogled iz fenomenološke ontologije II*, Beograd: Nolit.
19. Schwarz-Schilling, Marie-Luise (2013), *Brak*, Sarajevo: KULT/B.
20. Šeler, Maks (2011), *Esej iz fenomenološke antropologije*, Beograd: Fedon.
21. Tanahil, Rej (1981), *Čovek i seks*, Beograd: Jugoslavija.

Преузето: 30. 9. 2022.
Корекције: 20. 11. 2022.
Прихваћено: 22. 11. 2022.

Страхиња Р. Степанов¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

ЛИНГВИСТИКА И ПРОУЧАВАЊЕ ДИСКУРСА ДИГИТАЛНИХ МЕДИЈА – ТЕОРИЈА И ЕМПИРИЈА

Јасмина Ђорђевић (2022), *Digital Media Discourse in Linguistic Research* [*Дискурс дигиталних медија у лингвистичким истраживањима*]. Ниш: Филозофски факултет. (дигитално издање)

Књига професорке из Центра за стране језике при Филозофском факултету у Нишу Јасмине Ђорђевић *Digital Media Discourse in Linguistic Research* [*Дискурс дигиталних медија у лингвистичким истраживањима*], на преко 250 страница рукописног текста, представља добро осмишљену и исто тако написану научну студију, која се бави – у светским оквирима хуманистичких дисциплина, а међу њима, дакако, и лингвистике – растућом и све популарнијом облашћу што превазилази оквире сада већ „класичне” дискурсне анализе, успостављајући везе с комплементарним друштвеним наукама – (дигиталном) комуникологијом и журналистиком, политикологијом, социопсихологијом, свакако „наддисциплинарном” семиотиком, тако формирајући један сасвим модеран и у нашој академској заједници ипак ређе заступљен интердисциплинарни и трансдисциплинарни приступ истраживањима чију основу чине питања језичког феномена и деловања.

У овој студији ауторка је показала неколико ствари: умешност у испитивању и осветљавању различитих аспеката разних дискурских форми, познавање бројних теоријских проседеа и вештину у њиховој примени на емпиријском материјалу, способност да компликоване (и стручнијој публици мање познате) теоријске приступе јасно представи, објасни и укаже на даље истраживачке перспективе које се могу отворити ако се добро упозна дата литература.

Монографија *Дискурс дигиталних медија у лингвистичким истраживањима* подељена је у две велике целине (Part I и Part II), које су, унутар себе, прецизно

¹ strahinja.stepanov@ff.uns.ac.rs

парцелисане и разубуђене сходно оним феноменима који се детаљније пропитују у датим сегментима. Први део књиге – који садржи два поглавља – можемо читати као својерстан глосар односно лексикон кључних појмова унутар области именоване као *digital media discourse*, тј. *дискурс дигиталних медија*. Тако се на самом почетку упознајемо с историјом овог појма, као и разлозима због којих овај термин ауторка (у актуелном тренутку) сматра прецизнијим од његове „претече” – *computer-mediated discourse (communication)* – који је у лингвистичка истраживања нових медија увела америчка научница Сузан Херинг. Напросто, већ сама чињеница да се производи дискурс који се јавља (тј. који је остварен) у дигиталним медијима, а није више ограничен само на компјутер него су на диспозицији друга (модернија) технолошка средства: паметни телефони, таблети, чак и паметни сатови, оправдава увођење термина *digital media discourse* (којим се, уосталом, насловљава и ова монографија). Како смо рекли, у првом делу књиге, унутар поглавља о дигиталности у медијима и дискурсу, наилазимо на енциклопедијски списак кључних појмова, детаљно објашњених, који су релевантни за даљи ток излагања. На дизајнерско-графичком плану, сваки од ових појмова-потпоглавља (као, уосталом, и централна поглавља у књизи) уведен је хештегом (#), без белина, па се на тај начин и визуелно, графостилски, подупире предметно-тематска експликација и анализа о којој је реч. А који су то појмови? Следимо редослед из монографије: *дигитални медији, дигитална интерактивност и стварање група, мултимодалност, хештегови, хиперлинкови и хипертекстови, укљученост/ангажовање корисника, клик као мерна јединица, кликбејт (=клик-мамац), те кориснички обликован (генерисан) садржај*. Централни појам међу њима је, свакако, *дигитални медији* [digital media], који супсумира сва комуникациона средства што делују и оперишу помоћу различитих енкодираних формата података који су машински читљиви [machine-readable data / computer-readable data], при чему се ови дигитални медији стварају, конзумирају, дистрибуирају, модификују, слушају, чувају итд. на одговарајућим дигиталним електронским направама. Овај и сви остали поменути појмови служе као врста нужних концептуалних оператора за оно што ауторка намерава да изведе: да представи дискурсне типове дигиталних медија и подвргне их анализи. У другом поглављу I дела монографије управо се говори о тим дискурсним типовима (дигиталних медија). Полази се од појма дискурса и дијалектичког схватања његове природе (у ферклафовској, критичкодискурсној, традицији) – према коме дискурси не само да рефлектују или репрезентују друштвене ентитете и односе него их и конституишу и конструишу, другим речима, дискурси јесу суштински друштвена пракса, тј.

процес у који су текстови – оно како ми језиком делујемо и како се уопште језиком користимо – „угнежђени”, с чиме је у сагласју виђење дискурса дигиталних медија у специфичном дигиталном контексту. Па шта је онда уопште дискурс дигиталних медија? Ауторка каже (превод наш): то је „језик исказан у одређеном контексту (друштвеном, политичком, културном, економском итд.) и реализован помоћу бинарног кода ради остваривања друштвено подстакнуте онлајн или офлајн комуникације”. Будући да више није реч само о једном, вербалном коду који служи за формулисање поруке, не чуди што се прво пажња усмерава ка концепту мултимодалности (тј. ка мултимодалном тексту и дискурсу). Мултимодални текст одређује се као творевина која комбинује и интегрише различите семиотичке ресурсе ради стварања значења (поруке), што ауторка лепо показује на кратком примеру интернетског мема, где се комбинује текст са сликом (трима сликама-кадровима), и где се смисао не би могао разумети уколико не бисмо узели и социо-културну компоненту у обзир. Другим речима, показује се да је и мултимодалност у дискурсу културно специфична. У наставку поглавља, а имајући у виду да се у монографији ради о дискурсу дигиталних медија, ауторка износи своје тумачење следећих релевантних појмова: *медијски дискурс* (који укључује вести, информације и репортаже што се помоћу новина, часописа, друштвених медија, интернета, ТВ и радија преносе јавности), *вести*, данас веома актуелне *лажне вести* (измишљотина и дезинформација – *фејкњуз*), *дипфејк* (злонамерно компјутерски обрађен и измењен видео-снимак неке, обично јавне, особе на којем она изгледа, говори или ради као да је нека друга особа), *дигиталне платформе*, *наслови и лидови*, *друштвени медији*, *блогови*, *поткасти*, *влогови*, *сценарији*, *видео-игре*, *мемови* и *гифови*, *коментари* (испод вести), *говор мржње*.

У другом делу монографије – сачињеном из девет поглавља – предочени су теоријски приступи дискурсу дигиталних медија и прикладне, илустративне студије случаја, у којима је доказан експликативни значај и могућност примене представљених теоријских проседеа. Прва теорија с којом нас др Јасмина Ђорђевић детаљније упознаје јесте *теорија уоквиравања* [framing theory]. Уводећи читаоца у интрикатности ове теорије – позивањем на обимну и ваљано ишчитану, тј. критички промишљену литературу (што Ј. Ђорђевић иначе чини и у другим поглављима своје монографије) – ауторка, полазећи од Гофмана до рецентни(ји)х аутора (Ентман, Семетко и Валкенбург и др.), предочава њен значај за испитивање дискурса дигиталних медија. Након тога следи анализа наслова и лидова с позиције теорије уоквиравања. Тако се даље нижу „близински парови” унутар поглавља: теорија коју прати саодносна сту-

дија случаја. Као наредна излаже се *теорија о ономе шта је вредно објављивања* [theory of newsworthiness], почев од Галтуна преко Ејлдерсове до Беднерекове и Каплеове, да би се потом та теорија применила на материјал сачињен од 77 новинских чланака објављених у онлајн издању *Политике*. Остајући и даље у сфери анализе вести, Ј. Ђорђевић представља још једну теорију – посвећену *дискурсивним стратегијама* [discursive strategies]. Ослањајући се понајвише на учења Рајзигла и Водакове (делом и Ван Дејка), ауторка ће анализирати наслове и лидове према пет издвојених дискурсивних стратегија – референци и номинацији, предикацији, аргументацији, перспективизацији, те интензификацији и ублажавању – лепо демонстрирајући како се стратегије користе ради подршке одређеним чињеницама, оправдавању деловања, интензификовању значења, грађењу аргументационе структуре базиране на одређеним топосима итд. Након овога – доминантно језичког сегмента – следи поглавље посвећено мултимодалној дискурсној анализи. Иако се расправља о неколико различитих (премда у значајној мери комплементарних) мултимодалних приступа, Јасмина Ђорђевић одлучује се за комбинацију Кресовог и Бејтемановог приступа. Оно што ће уследити, након теоријског увода, јесте једна веома оригинална анализа комерцијалних огласа, тј. реклама. Куриозитет је, а чини се тиме и још већи *suspense*, да се до анализиране рекламе не може више доћи (чак ни претрагом по интернетским беспућима), па ауторка препричава ТВ-рекламу (емитовану пре десетак година на малим екранима) за прашак (за праће рубља), која јој се очито толико урезала у памћење и оставила утисак, да је и после деценије изузетно живо сећање на њу. Дакле, детаљно је анализирана свака секвенца ТВ-рекламе, уз коришћење и Keleidographic Builder-а, и показано је како системска мултимодална анализа дискурса може допринети разумевању поруке и ишчитавању онога што је довело до креирања једне такве рекламе. Осмо поглавље посвећено је Теуну ван Дејку и његовој социокогнитивној теорији дискурса, док су у деветом изложене поставке критичких дискурсивних студија друштвених медија [social media critical discourse studies]. Овај приступ Јасмина Ђорђевић примениће на материјалу с Фејсбука (прецизније, на *Политикиној* страници на овој платформи). Последња теорија с којом се сусрећемо у овој монографији јесте тзв. спирала ћутања [spiral of silence]. Теорија спирале ћутања долази с политиколошког и комуниколошког поља (осмислила ју је немачка политиколошкиња Елизабет Ноел-Нојман). Према овој теорији, појединац има страх од изолације, што произлази из идеје да социјална група (или друштво) може да изољује, занемари или искључи чланове због њиховог мишљења, па овај страх од изолације утиче на то да појединац „утишава” или потпуно „ћуткује” свој глас уместо да га јавно изнесе. Јасмина

Ђорђевић примењује ову теорију на коментаре које читаоци остављају испод вести, а те се вести тичу случајева сексуалног злостављања. У пилот-студији, спроведеној на српско-енглеском узорку, ауторка уочава колико је – у посматраним коментарима – (пре)мало емпатије и разумевања за жртве сексуалног злостављања, а колико много оптуживања и додатног вербалног злостављања (извргавању руглу) ових жртава. Све то доводи, потпуно у складу с теоријским претпоставкама, до „самоућукивања” жртава злостављања (и ућукивања оних који су солидарни са жртавама), огољујући језиву емоционалну пустош и несолидарност коју доминантни друштвени (барем према ономе што је садржај тих коментара) образац намеће, перпетуирајући злочин и неправду према, пре свега, женама – жртвама сексуалног насиља. Иза ових поглавља следи закључни део и богата литература, којом се и завршава монографија.

Након свега изложеног – вратимо се на сам почетак и подсетимо се шта је у предговору монографије ауторка написала. Речено је да би монографија *Дискурс дигиталних медија у лингвистичким истраживањима* требало да пружи увид о односу између дискурса као манифестације језика у дигиталним медијима и истраживачких могућности које нуди лингвистика (у сарадњи са социолингвистиком, медијским студијама, критичким студијама итд.). Да ли је планирано остварено? Можемо јасно рећи: Да! Објашњени су основни концепти у вези с дигиталним медијима и дискурсом дигиталних медија, предочене су различите теорије које објашњавају детектоване феномене употребе језика и других семиотичких кодова у дигиталним медијима. У студијама случаја показано је – на узоран начин – како се те теорије могу применити при испитивању дискурса дигиталних медија. Све ово написано је прецизним језиком и јасним стилем, који омогућава праћење изведене анализе.

Напоследку, као неко ко је искусио, бартовски речено, и ужитак и задовољство при ишчитавању текста *Дискурс дигиталних медија у лингвистичким истраживањима*, и као неко ко се у својим истраживањима бави сличним питањима, ослањајући се на исте и сличне теоријске проседе, могу да закључим како је студија, која се ове године нашла пред заинтересованим читаоцима/истраживачима проистекла из преданог и систематичног вишегодишњег рада, да спроведена истраживања (тзв. студије случаја) показују како се ова врста дискурса може анализирати са различитих теоријских позиција, али и како се резултати таквог истраживања могу повезати са другим друштвеним дисциплинама (критичке студије, политикологија, комуникологија, маркетинг и сл.), осветљавајући природу – све популарнијег и доминантнијег, свеprisутног – дискурса дигиталних медија.

На самоме крају, будући да ипак долазим с поља српске филологије (србистичке лингвистике), изрекао бих и једну жељу: очито је због чега је књига написана на енглеском језику, и јасно је да је енглески – када су у питању оваква (и не само оваква!) истраживања – *lingua franca* академске (дискурсноаналитичке) заједнице, али сматрам да би заиста било корисно када би се књига превела на српски језик и објавила, јер би то ипак омогућило да се у нашој земљи (и, уопште, на простору некадашњег заједничког језика) још већи број студената, докторанада и научника упозна с овим садржајем и можда усмери ка даљем истраживању неких овде поменутих дискурсних феномена.

Слађана Цукут¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

СИСТЕМАТИЧНА БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА О ОБЈАВЉЕНОЈ ДИЈАЛЕКАТСКОЈ ГРАЂИ

Бранкица Марковић (2020), *Ка индексирању дијалекатских текстова публикованих у Републици Србији*, Српски дијалектолошки зборник LXVII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 413–528. стр.

У LXVII броју *Српског дијалектолошког зборника* за 2020. годину, у издању Српске академије наука и уметности и Института за српски језик САНУ, објављена је библиографија радова „Ка индексирању дијалекатских текстова публикованих у Републици Србији” ауторке Бранкице Марковић. Библиографија на 116 страница даје преглед и основни опис радова у којима су публиковани акценговани дијалекатски текстови, од издавања првих радова и монографија чији су предмет народни говори, тј. од почетка XX вијека (1905), па све до 2017. године, а који су објављени у Републици Србији.

Ауторка радове сврстава у три групе – на оне у којима није дат опис грађе, на оне у којима је то учињено у одређеном, мањем или већем обиму, те на оне у којима су дијалекатски текстови приложени као дио монографија или рјечника. Унутар ове класификације радови су изложени хронолошки.

Најмање је публикованих радова који доносе дијалекатске текстове из прве групе, тј. оних уз које није дат опис грађе – таквих је само 35 и наведени су од 416. до 426. странице, а публиковани су од 1938. до 2017. године. О овим радовима, тј. о њиховом садржају ауторка даје различите податке. Најприје оне који се тичу самог истраживања: нпр. да ли су текстови забиљежени у оквиру неког пројекта, или приликом израде магистарских и докторских теза, да ли их је биљежило више истраживача, када је истраживање спроведено, у којем је пункту забиљежен текст, ко су информатори и јесу ли аутентични представници одређеног идиома, те колико их је учествовало у разговору или

¹ sladjana.cukut@ff.unibl.org

цијелом истраживању, колико је трајао разговор са информаторима; а затим и о садржају самих текстова: која им је тематика, имају ли наслове који указују на тематику, који текстови представљају пословице, загонетке, опис обичаја, анегдоте, предања, народне или митолошке приче, клетве, изреке, шале, и сл.

Ових 35 радова обухватају текстове из различитих крајева штокавске територије: од Баната и Срема преко Шумадије до источне и јужне Србије и Копаоника; затим из сјеверне и западне Босне, Лике, Барање и Славоније, али их је ипак највише из пиротског краја.

Од 427. до 464. странице представљене су 104 публикације са дијалекатским текстовима, објављиване од 1926. до 2017. године, које доносе обимнији или краћи опис сакупљене дијалектолошке грађе, уз основне податке о мјесту и времену истраживања, узрасту информатора и сл. Уз сваку публикацију ауторка даје различите напомене, нпр., о томе који језички ниво је описан и у којој мјери, уколико тај податак не стоји у самом наслову, а понекад то поткрепљује и цитатима из радова који упућују на мјесто сакупљања грађе, тему рада и основне закључке, идентификацију говора и њихово сврставање у одговарајуће дијалекте и поддијалекте, податке о изоглосама уколико је истраживање довело до њиховог дефинисања, о конфесији становништва чији је говор испитиван, о миграционим токовима, историјском контексту и географском положају испитиване територије и сл. Поред дијалектолошких радова који се тичу различитих нивоа језичке организације, који су најбројнији у овој групи, понеки радови баве се лексиком или ономастиком неког краја, што сазнајемо већ из наслова, а само неколико радова доноси и етнографске детаље. С обзиром на бројност радова који су обухваћени овим дијелом библиографије, очекивано је да доносе грађу са готово читаве штокавске, али и из појединих дијелова чакавске и кајкавске територије.

Посљедња група радова према класификацији ауторке ове библиографије (464–485) представља преглед свих дијалектолошких монографија и рјечника објављених од 1905. до 2017. године, претежно у *Српском дијалектолошком зборнику*, јер сви они доносе и дијалекатске текстове. Уз потпуне библиографске податке, за сваки рад наведен је број страница на којима се налазе дијалекатски текстови, као и пунктови у којима су забиљежени. Дати су и подаци о томе јесу ли текстови народне приче или пјесме уколико се не ради о казивањима информатора или њиховим међусобним разговорима. Ауторка нас обавјештава и о томе јесу ли дијалекатски текстови у неким радовима подијељени према зонама или типовима којима припадају описани говори. Монографије и рјечници представљени у овом дијелу библиографије односе се на штокавске говоре.

Библиографија радова „Ка индексирању дијалекатских текстова публикованих у Републици Србији” на нешто више од стотину страница доноси податке о публикацијама које садрже краће или дуже акцентоване дијалекатске текстове, објављиваним током цијелог XX и на почетку XXI вијека. Оваква библиографија значајна је за све истраживаче народних говора, али и научнике који се баве другим лингвистичким дисциплинама, јер представља једну прегледну библиографију, прије свега, дијалектолошких радова у којима су дати дијалекатски текстови, од прилога који представљају необрађену грађу, преко обимнијих радова који доносе њен краћи или дужи опис, до монографија и рјечника са цјеловитим приступом једном говору. Значајно је и то што, након подјеле према садржају и обиму радова, ауторка даје класификацију имајући у виду припадност говора одговарајућим дијалектима (485–502), а затим и спискове прегледаних извора те кориштене литературе (502–508). Посебну вриједност за истраживаче има регистар пунктова из којих постоји објављена дијалекатска грађа (508–526), класификованих према нарјечјима и дијалектима, будући да такав прилог нисмо имали у српској дијалектологији, као и регистар аутора радова (526–528).

Горан Б. Милашин¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

ОДНОС ФОРМЕ И ЗНАЧЕЊА ЈЕЗИЧКИХ ИЗРАЗА У СВЈЕТЛУ САВРЕМЕНИХ ЛИНГВИСТИЧКИХ ПРАВАЦА

Алановић, Миливој (2020), *Записи из српске синтаксе: узајамне везе форме и значења*, Нови Сад: Филозофски факултет.

Књигу проф. др Миливоја Алановића *Записи из српске синтаксе: узајамне везе форме и значења* сачињава шеснаест раније објављених синтаксичко-семантичких радова, насталих од 2007. до 2019. године. Према ријечима самог аутора, неки од њих, углавном они који су написани релативно давно, значајно су дорађени за ову прилику како би се изнесене опсервације ускладиле са савременим стајалиштима у науци о језику.

Текстови су распоређени у четири главне цјелине: *Ка јединству лексикограматике* (17–105), *Значењски ресурси реченичних чланова* (107–243), *Падежне форме и њихови значењски ресурси* (245–286) и *Значењске везе међу реченичним члановима* (287–331). На почетку књиге налази се *Предговор* (7–16), а иза поменутих основних дијелова дати су списак коришћене литературе (333–347) и резиме на енглеском језику (349–350).

Прво поглавље, *Ка јединству лексикограматике*, започиње текстом *Интерфејс лексике и граматике: узрок слабљења граница међу језичким категоријама* (19–41). У њему се указује на појаве које се налазе на размеђу лексике и граматике, а тичу се језичке способности да се неке типичне граматичке категорије изразе лексичким или лексичко-граматичким средствима, попут персоналности, дијатезе, транзитивности, предикативности итд. У фокусу истраживања су компензаторне могућности лексичког система, а полази се од чињенице да одговарајућа лексичка селекција може надомјестити ограничења неких граматичких образаца. Анализирани примјери показали су да „лексика и граматика стоје у нераскидивој вези, те да су лексичке и граматичке варијације не само

результат потребе да се неки садржај формулише већ и когнитивно-комуникативних фактора који регулишу улогу и циљеве учесника у комуникацији” (40–41). С обзиром на то да постоје велика одступања у семантичком профилу граматичких јединица, што за посљедицу има промјену њиховог значења, али и смисла цијеле реченице, аутор с правом тврди да је приликом реченичне анализе потребно укључити бар три перспективе: конституентску, функционалну и комуникативну. На тај начин избјегава се једностраност у приступу језичким чињеницама, али се и сврсисходно користе тековине савремених лингвистичких праваца.

Оглед *Форма значења и значење форме: проблем интерпретације значења реченице и њених чланова* (42–58) посвећен је, како аутор каже, не тако ријетким и неубичајеним одступањима у значењу главних реченичних чланова. Она су у основи мотивисана слабљењем лексичког потенцијала личног глагола, који јесте структурно језгро реченице, али његова нелексичка употреба захтијева помјерање семантичког језгра реченице (или предикативности) на неку другу позицију у њој. С тим у вези, у раду се испитују неки типични примјери у којима субјекат не означава носиоца процеса, односно вршиоца радње, објекат не означава трпиоца радње, а адвербијал ситуациону околност. Уочене значењске варијације анализираних реченичних чланова потврдиле су тезу да веза форме и значења није увијек ни стабилна ни предвидива. Семантичку блискост или чак идентичност различитих реченичних модела у језику регулише лексички избор, „што учвршћује ставове да је број ових модела у језику ограничен, али и да су њихове значењске могућности готово неограничене” (58).

У тексту *О комплементарности синтаксичких и семантичких јединица реченице* (59–90) промовишу се тврдње о постојању два реда аутономних језичких јединица, које фигурирају на два различита нивоа језичке структуре – синтаксичком и семантичком, а међу њима, ако се пође од семантичког профила синтаксичких и функционалне дистрибуције семантичких јединица, постоји висок степен комплементарности. Посветивши знатну пажњу тзв. функционално-семантичкој колизији, аутор је показао да се комплементарност синтаксичког и семантичког језичког плана не темељи само на идеалној спојивости њихових елементарних јединица већ и на различитим комбинаторичким могућностима, условљеним како лексичком селекцијом тако и промјеном перспективе. И овим истраживањем потврђена је чврста веза између синтаксе, семантике и прагматике.

Прво поглавље књиге затвара текст *Утицај лексичке селекције на значењску структуру конструкције* (91–105). У њему се полази од два типа непрелазних и

два типа прелазних реченичних конструкција чија се пропозициона структура изводи из остварене лексичке селекције, а не граматичког значења конструкције. Иако се не може порећи да је значење конструкције мотивисано самим конструкционим обрасцем, овдје М. Алановић указује на два феномена: (а) функционалну употребу ријечи – и финитног глагола и лексичких јединица на позицији глаголских аргумената (*ући у разговор, м(ј)есто сусрета слависта*), те (б) појављивање пропозиционог предиката и његових аргумената на зависним синтагматским позицијама (*тема разговора учесника*). Његов је закључак да се најважнији принципи који слиједу анализираних реченичних конструкција могу свести на структурну схематичност, с једне стране, те полисемичност и метафоричност, с друге.

Наредна глава књиге, *Значењски ресурси реченичних чланова*, садржи шест текстова. Први од њих је *Оглед о значењу граматичког субјекта* (109–120), чији је основни задатак да употпуни знања о семантичком потенцијалу субјекта. Како би то постигао, аутор се осврнуо на чињеницу да се субјектом означава лице ангажовано у ситуацији, било као вршилац радње, било као њен објекат, на шта је релативно често и указивано у литератури, а потом је у истраживачки фокус ставио лексичко-граматичке услове чије задовољење омогућује мања или већа одступања од типичног значењског профила граматичког субјекта, односно значења која се могу оцијенити као потпуно несвојствена овој граматичкој категорији – сирконстантно, предикаторско и класификаторско, те значења аспектуалности и модалности. У основи стратегије да се овако разнородна значења припишу субјекту препознао је комуникативну потребу да се у окриље граматичке теме смјесте различити елементи сцене или ситуације, али и изразе различити начини поимања дате сцене и односа у њој.

У тексту *Објекат – од форме ка значењу, и обратно* (121–139) испитује се значењски потенцијал објекта. Најприје се дефинишу граматички статус овог реченичног члана и критеријуми његове класификације, а затим се детаљно објашњавају способност објекта да изрази необјекатска значења, нпр. вршиоца радње, те чињеница да се пацијенс не појављује само у границама директног објекта, који може дати податак и о адресату. Аутор је, заправо, желио да испита у чему се огледа међузависност структурних и семантичких ликова објекта, што нужно подразумеива и разликовање граматичког и семантичког објекта. Посљедњи дио текста посвећен је конфликту форме и значења, тј. феномену функционално-семантичке колизије на основним граматичким позицијама у реченици. И овим истраживањем, на примјеру једне конституентске јединице – објекта, те одговарајућег значења – семантичког објекта, аутор је указао на

истовремено садејство различитих категорија: формалнограматичких, семантичких и комуникативно-прагматичких.

У трећем тексту овог поглавља, *Адвербијали – у светлу синтаксичких, семантичких и валенцијских критеријума класификације* (140–164), М. Алановић адвербијале посматра са становишта теорије валентности, што му омогућава да ову синтаксичку категорију опише другачије од аутора који су се њоме бавили прије њега. Након разматрања синтаксичких и семантичких одлика адвербијала, прелази на њихов валенцијски статус, и то тако што испитује поузданост критеријума испуствости, на основу којег се адвербијали, али и не само они, разврставају у двије валенцијске класе – допуне и додатке/одредбе. Закључује да је обиљежје формалне специфичности кључно за разумијевање синтагматских односа успостављених на релацији главна ријеч – зависна ријеч, те да се управо на основу овог обиљежја може прецизније спровести валенцијска класификација зависних синтаксичких јединица. У жељи да овим огледом укаже на могуће класификационе путеве којима би се избјегле недосљедности и превазишли апсурди у синтаксичким методологијама, аутор је реafirмисао и Белићев став о двије форме – падежној и прилошкој. Традиционалну подјелу на допуне и додатке (који би се, према његовом мишљењу, могли означити новим, необиљеженим терминима *комплементи*, односно *суплементи*) употпунио је увођењем треће категорије, а то су *адјункти* – прелазна класа коју карактеришу синтаксичка обавезност и одсуство формалне специфичности.

Текст *Конструкциона стабилност (транс)адвербијала* (165–184) представља својеврстан наставак претходног. У њему се проблематизује однос између адвербијала и трансадвербијала, које М. Алановић дефинише као адвербијалне форме без стварног адвербијалног значења. Губитак основног конструкционог значења у непосредној је вези с потребом да се овим формама изрази неко централно значење, актантно или предикаторско. Стога аутор провјерава значењске ресурсе ове језичке категорије, и то у погледу могућности да обезбиједи значењски профил читаве конструкције, те тиме себи осигурају и стабилно мјесто и стабилну форму у њој. Анализа значењске централности ових периферних граматичких јединица „на особит начин показује да је у комуникацији у центру увек значење и да је најважније произвести одговарајуће значење, макар и атипичним језичким средствима” (184).

У тексту *Начела структурне и семантичке организације глаголских перифраза* (185–202) указује се на принципе структурне организације и из ње проистекле семантичке односе унутар глаголских перифраза у српском језику. Анализом је обухваћен само један тип ових граматичких конфигурација –

најтипичније глаголске перифразе које конституишу глаголи *дати* или *добити*. Ове глаголске лексеме аутор је изабрао јер се ради о комплементарним семантичким јединицама у односу регуларне конверзије, па је желио утврдити да ли се такав однос одражава и у глаголским фразама које се помоћу њих формирају. Показало се да иста структурна схема служи за изражавање различитих пропозиционих садржаја, а њихови су регулатори углавном именице које допуњују управни глагол.

Оглед *Функционална употреба речи: глаголи између лексичке и граматичке службе* (203–243), посљедњи у другом поглављу, наглашава потребу да се прави разлика између лексичке, граматичке и функционалне употребе ријечи. Послије представљања истраживачког проблема и дефинисања функционалних ријечи, аутор је на одабраним примјерима анализирао граматичку и семантичку позицију функционалних глагола у глаголским перифразама како би утврдио оквирни инвентар и размотрио значењске ресурсе функционалних глагола. Из тога је извео два важна закључка: (а) функционални глаголи нису синсемантичне ријечи, (б) глаголске перифразе су јединице синтаксичког подсистема језика. Посебна вриједност овог истраживања јесте то што је у њему доказана оправданост издвајања функционалних ријечи као прелазне категорије. Истовремено, постављени су чврсти темељи и дате смјернице за даље проучавање њиховог инвентара, значењских реализација и колокационог потенцијала у српском језику.

Треће поглавље књиге, *Падежне форме и њихови значењски ресурси*, започиње текстом *Грамматички оквири падежне идентификације агенса* (247–264), посвећеним главним граматичким обрасцима у којима се појављују падежне форме са значењем агенса. Узимајући у обзир лексичкосемантичка обиљежја допуна и додатака/одредаба, као и глагола који структурирају одређени реченични модел, аутор је систематизовао своје опсервације и резултате истраживања према граматичким службама анализираних језичких јединица, издвојивши посебно падежне форме с коагентивним значењем. Основни закључак јесте да се практично на сваку позицију у реченици, са изузетком глаголског предиката, може под одговарајућим условима увести податак о агенсу, што зависи од конкретног реченичног обрасца, али и од различитих мисаоних механизма који су одговорни за обликовање реченице.

У тексту *Један специфичан семантички тип аблативног генитива* (265–274) М. Алановић разматра значењске специфичности аблативног генитива, с посебним освртом на његову улогу у конструкцијама с каузативним глаголима типа *защитити, одвратити, одговорити* и сл. Уз те глаголе, како показује ово

истраживање, аблативни генитив је непосредни експонент пропозиције којом се износи посљедична ситуација. На отклањању њених ефеката непосредно је ангажован агенс-каузатор, именован граматичким субјектом. Учинак дјеловања каузатора односи се на лице чије је име на позицији директног објекта. Оно има двоструку улогу у догађају – најприје улогу објекта каузације, а потом и субагенса, будући да је ангажовано у обје корелативне ситуације – и узрочној и посљедичној. Овим огледом аутор је настојао показати да се наспрам једног граматикализационог обрасца могу наћи различита значења, која је ипак могуће довести у логичку или концептуалну везу. С друге стране, специфичности на значењском нивоу, условљене семантиком управног глагола, одражавају се на специфичну семантичку валентност допуна и њихову алтернативност.

Посљедњи текст у овом поглављу, *Субјекатски локатив и локатив семантичког субјекта: сличности и разлике, предности и недостаци у класификацији* (275–286), посвећен је једном периферном значењу локатива – субјекатском. Оно је аутору послужило да изведе неке општије закључке о обради падежних значења у србистици, тј. да укаже на методолошку недосљедност и недостатност актуелних граматичких описа падежа са субјекатским значењем, али и на мањкавости трансформационог метода као кључног теста за утврђивање пропозиционе структуре реченице те функције и значења њених чланова. У својим коментарима он се доминантно ослања на резултате падежне и функционалне граматике, јер је и у једној и у другој полазна тачка у анализи идентификација реченичне пропозиционе структуре.

Четврто поглавље, *Значењске везе међу реченичним члановима*, отвара текст *Грамматика синтаксичке кореференцијалности* (289–303). У њему се аутор бави проблемом језичких механизма којима се успоставља синтаксичка кореференција унутар реченице. Анализа је показала да од структурне позиције примарног синтаксичког домена, његовог формалног лика или пак значењских обиљежја зависи конкретан језички механизам којим се сигнализира да су двије форме, не нужно различите, повезане истим значењем, односно истом семантичком улогом, за шта је непосредно одговорна једнака пропозициона функција коју остварују.

Оглед *Комуникативни и прагматички регулатори синтаксичке кореференцијалности* (304–316) такође је посвећен синтаксички кореферентним структурама, али се у њему разматрају случајеви чија је интерпретација могућа једино након идентификације реченичног фокуса. Док семантички кореферентне структуре функционишу као истореферентне јединице међу којима не постоји функционална условљеност, синтаксички кореферентне струк-

туре почивају на принципу различите референције, уз остваривање исте семантичке улоге и базне синтаксичке функције у координираним реченичним структурама. Међутим, када у реченици постоје двије јединице које се могу појавити као примарни синтаксички домен, зависна кореферентна јединица синтаксичко-семантичку везу успоставља само са оном фокализованом, као у примјерима *Осим њега, и Ана је дала књигу Марку* и *Осим свеске, Ана је дала Марку и књигу*, чиме се потврђује да у основи ове језичке појаве такође леже комуникативни и прагматички чиниоци.

Последњи текст у овом поглављу, уједно и у монографији, под насловом *Принципи синтаксичке кореференцијалности осим-структура у српском језику* (317–331), бави се утврђивањем кореференцијалног домена *осим-структура* у српском језику. Аутору је приликом анализе од посебне важности било идентификовање граматичких образаца у којима се језичке јединице јављају, а потом и критеријума за диференцирање значења изузимања и додавања, која су дио семантичког потенцијала лексеме *осим*. Предмет проучавања биле су конструкције и структуре чији је саставни елемент приједлог *осим*, и то због различитих образаца граматикализације у којима се он појављује, али и због његове енантосемичности. Закључено је да постоје три модела *осим-структура*: (а) рекцијски (*осим* + генитив), (б) аналитички (*осим* + прилог / прилошка реченица / (приједлошко-)падежна конструкција) и (в) реченични, с везником *осим што*.

Књига *Записи из српске синтаксе: узајамне везе форме и значења*, чији је садржај овдје укратко изложен, представља дјело које ће, без сумње, захваљујући својој информативности и чврстини аргументације, имати значајно мјесто у науци о (српском) језику. Као производ ауторових вишегодишњих истраживања везе између граматичких образаца и њима изражених значења, она ни у ком случају није зборник насумично одабраних радова, већ монографија која има јасну мисао водиљу – идеју да синтаксичку семантику није могуће до краја сагледати ако се у обзир не узму значења лексичких јединица, што је сажето и у синтагми из наслова првог поглавља – *јединство лексикограматике*. Фундаментално истраживачко начело да лексика и граматика чине континуум, засновано на чињеници да лексичке јединице неријетко, саме за себе или удружене, носе различита граматичка обиљежја или пак податке о лицу, прелазности и непрелазности, стању, перспективи, модалности итд., М. Алановић потврдио је откривањем и описивањем прелазних случајева међу граматичким категоријама, оних „чије се границе премошћују одговарајућим избором и распоредом лексичких јединица” (7). Иако су анализе вршене на

материјалу српског језика, многи закључци могу се уопштити, што говори о општелингвистичким дометима књиге.

Варирање семантичко-граматичких улога језичких јединица којима је поклоњена пажња условило је и избор теоријских и методолошких основа спроведених истраживања. Будући да се одлучио за еклектички приступ, тј. примјену најплодотворнијих достигнућа различитих лингвистичких праваца, превасходно депенденцијалне, конструкционе, когнитивне и функционалне граматике, аутор се и у овој књизи показао као истраживач који према предмету анализе одређује истраживачке поступке и методе, држећи се принципа да се неки проблем може сагледати у цијелости једино „применом, или променом, различитих истраживачких перспектива, које треба да нам дају одговор на питање о саставу какве структуре и хијерархијским односима унутар ње, затим о категоријалном или општем значењу дате граматичке форме, онда о законитостима мишљења које изражава и, на крају, о месту унутар система сродних комуникативних јединица које заузима” (7–8). Чини се како је овим указано на смјер у ком треба да се креће савремена наука о језику, па се и због тога важност ове монографије може посматрати не само у србистичким него и у ширим, општелингвистичким оквирима.

М. Алановић показао је изузетну обавијештеност о темама и проблемима којима се овдје бавио. Као ослонац му је послужила најбоља србистичка традиција, коју карактерише и исцрпна обрада корпуса, с тим да је он резултате својих претходника спојио са тековинама савремених лингвистичких усмјерења, те тако успио остварити основни задатак – да језичке појаве које су га заинтригирале опише и објасни из више углова. Допринос ове монографије огледа се, прије свега, у освјетљавању природе лексичких и граматичких варијација јер је то тема која је, бар у српској лингвистици, била недовољно обрађена. На обиљу примјера аутор је доказао тезу да су лексика и граматика у нераскидивој вези, односно да је постојање алтернатива у језику производ тежње говорника „да његов исказ не представља само пуки отисак стварности већ буде и пример субјективног поимања и доживљаја односа у његовом унутрашњем и спољашњем свету” (14–15). Из својих анализа извео је закључак да полисемја и метафоризација граматичких израза показују колико је адекватна лексичка селекција одговорна за значењску интерпретацију реченице, али и њених појединачних дијелова. Осим тога, утврдио је да су веома важни комуникативно-прагматички фактори, који, између осталог, обезбјеђују адекватан распоред информација у реченици и убјеђивачку моћ говорнику, првенствено захваљујући сликовитости представа.

Горан Б. Милашин

Истражујући релације форме и значења примјеном адекватне методологије, аутор је понудио добра, оригинална рјешења, али је уједно отворио простор и за даља језичка проучавања. Стога се оправдано може очекивати да ће лингвисти, као и сви они које занима језик, у овој монографији пронаћи нешто интелектуално изазовно, корисно и инспиративно.

Душан Р. Стефановић¹
Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет

КА РАЗВИЈАЊУ ЛИТЕРАРНЕ ОНОМАСТИКЕ: СВЕТ ОНИМА У ПОЕЗИЈИ РАДОМИРА АНДРИЋА

Јашовић, Голуб (2021), *Оними у поезији Радомира Андрића*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.

У издању Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици 2021. године објављена је монографија Голуба Јашовића под називом *Оними у поезији Радомира Андрића*. Ово је још једна у низу стручних монографија Голуба Јашовића којом овог пута осветљава читав један лексички слој у поезији Радомира Андрића.

Монографију обима 210 страна чини неколико целина. Након уводног текста о животу и делу Радомира Андрића, аутор кроз седам поглавља обрађује ониме у поезији наведеног писца. Уз то, посебан део монографије чини Речник ономастичких јединица, у којем су, азбучним редом, смештене све ономастичке категорије забележене у песничком опусу Радомира Андрића. Рецензије ове монографије потписује четворо еминентних србистичких стручњака, и то: Славица Јовановић (Пожаревачка гимназија), проф. др Љубисав Ђирић (Филозофски факултет у Нишу), проф. др Јордана Марковић (Филозофски факултет у Нишу) и проф. др Станислав Станковић (Филозофски факултет у Косовској Митровици).

Уводни део монографије, насловљен *Радомир Андрић – књижевник и песник* (стр. 7–11), јесте краћи приказ биографије и библиографије овог песника. Аутор наводи списак свих песничких збирки Радомира Андрића, уз издавања свих награда и заслуга које красе његов књижевни рад. Посебно истиче активност овог песника у Удружењу књижевника Србије, чији је био председник у два мандата.

¹ dusan.stefanovic@pr.ac.rs

Поглавље који носи назив *Систем имена у песмама Радомира Андрића* (стр. 11–17) започиње анализом и систематизацијом антропонима, који су свакако најбројнија ономастичка категорија у анализираним збиркама поезије Радомира Андрића. Од антропонима, издваја презимена, лична имена и личне надимке, с тим да је регистровано и неколико породичних надимака. Што се тиче презимена, регистрован је знатно већи број презимена домаћег у односу на презимена страног порекла, а као напомену Голуб Јашовић истиче то да су ретки стихови у којима се јавља само презиме, већ се издвајају конструкције мушко лично име + презиме, женско лично име + презиме, атрибутив + презиме, лично име и/или презиме + одредба за место, итд. Као значајна категорија онима у поезији Радомира Андрића јављају се и лична имена. Употреба личних имена, како наводи Јашовић, слична је употреби презимена, „што значи да се ни лична имена, без обзира на то да ли су мушка или женска, не употребљавају често сама, напротив, ретко се користе само имена без накнадних атрибута, атрибутива или одредби другог типа” (Јашовић, 2021, стр. 11). Још једна категорија антропонима која се јавља у поезији Радомира Андрића јесу и лични надимци, чији су носиоци и мушкарци и жене. Поред тога што су надимци различите структуре и мотивације, важно је истаћи то да је регистровано знатно више мушких него женских личних надимака, с тим да су регистровани и прави надимци (*Бели, Дис, Пчелар, Баба, Црвенкапа* итд.), али и неправи (*Блажени, Кренивук, Сабеседник* итд.). У свим збиркама поезије Радомира Андрића регистрована су само два породична надимка, и то *Злоторубовићи* и *Радомиров*.

Друга целина књиге, названа *Етноними и Етници* (стр. 18–19) тиче се управо ових ономастичких категорија. Аутор чак износи и проценте забележених етнонима и етника у односу на укупну грађу. Регистровано је свега четрнаест етнонима, што чини 1,30%, и само три етника, што је 0,27% од укупне грађе. Интересантно је то да је забележено знатно више етнонима народа који су изумрли (*Авари, Дачани, Келти, Словени* итд.) од народа који данас настањују простор широм света (*Грци, Румуни, Срби, Французи* итд.).

Теоними, библијска имена и други сродни оними мотивисани хришћанским (календарским) именима (стр. 20–24) наслов је трећег поглавља ове монографије. Аутор издваја хремотониме као најфреквентније лексеме ове врсте, а уз то још и теониме и библијска имена. Ониме *Бог* и *Господ* издваја као најфреквентније у Андрићевој поезији. У посебну групу сврстани су називи хришћанских празника, три једночлана онима: *Богојављење, Благовести, Божић*, и називи српских слава који су употребљени онако како се употребљавају и у српским

говорима и у српском стандардном језику. Регистрована су по три једночлана: *Ђурђевдан*, *Ивањдан* и *Митровдан*, и три двочлана имена: *Свети Ђорђе*, *Свети Јован* и *Свети Никола*. Закључак је да теоними представљају значајан лексички слој у поетској структури текстова Радомира Андрића.

Четврто поглавље у монографији носи наслов *Значења и структура топонима* (стр. 25–29). Издвојена су имена насељених места, месна имена, крајевна имена, хидронимија и оронимија. Топонимија свакако представља значајан лексички слој у поезији Радомира Андрића, те аутор издваја имена којима се именују села, градови и друга места у којима живе људи; уз то, већина ојконима су имена места која су саставни део нашег колективног ономастикона.

Аутор у засебном поглављу, које носи наслов *Хрематонимија* (стр. 30–34), анализира управо ову ономастичку категорију. Посебно поглавље посвећено је хрематонимима, зато што је њихов број неочекиван, будући да је грађа ексцерпирана из лирских текстова. Забележено је 132 онима ове врсте. Регистровани хрематоними класификовани су у неколико категорија, и то: 1) називи установа: *Академија*, *Национална библиотека*, *Радио Београд*; 2) наслови књига, поглавља у књигама, имена слика, икона, фресака: *Алиса у земљи чуда*, *Никитин рукопис*, *Осмогласник*, *Слово љубве*; 3) имена предузећа, кафана, хотела: *Верона* (хотел), *Стара механа*, *Три шешира*; 4) имена манастира и цркава: *Богородица Авешишка*, *Каленић*, *Манасија*; 5) занимања: *Главни чистач свињаца*; 6) имена грађевина и тврђава: *Голубачка тврђава*, *Лазарева кула*, *Феликс Ромулијана*; 7) хришћанска вера: *Св. Тројица*, *Творчево срце*, *Христос васкрсе*; 8) ходоними: *Трг небеског мира*, *Трг револуције*; 9) догађаји: *Сабор трубача у Гучи*.

Последње поглавље монографије, *Речник имена* (стр. 35–181), уједно и најобимније, јесте део у коме су речнички уазбучени сви ексцерпирани оними наведени у контексту у ком су и употребљени. Укупно је издвојено и уазбучено 1.076 примера, што је јасан показатељ фреквентности ономастичких категорија у песничком опусу Радомира Андрића.

Монографија *Оними у поезији Радомира Андрића* доприноси даљем изучавању језика савремених писаца и развијању литерарне ономастике као лингвистичке поддисциплине, а свакако ће заузети своје место у богатој српској ономастичкој литератури, с тим да ће служити и као пример будућим истраживачима.

Бојана Б. Вучен¹

О КЊИЖЕВНИМ ДЈЕЛИМА ПРЕДРАГА СТЕПАНОВИЋА

Станаревић, Рада (2022), *Романи и приче Предрага Степановића*, Нови Сад: Академска књига.

Академска књига из Новог Сада објавила је 2022. године књигу Раде Станаревић *Романи и приче Предрага Степановића*. Ауторка у „Предговору” (7–8) истиче да се са Степановићевим писањем упознала кроз одломке које је он објављивао у *Невену*, културном додатку савремених српских новина из Мађарске. Она је успоставила и директну комуникацију са писцем. То јој је веома значило како би сазнала детаље које сама није могла докучити и као подстрек да прикаже његове романи и приче, бринући да чињенице буду тачне и релевантне.

Књига има „Предговор” и пет цјелина: „Први роман: *Преполовљени*“; „Љубавне приче“; „Стварносна проза“; „Епистоларна прича *Големи јади једног унијата*“ и „Биографија Предрага Степановића”. Свака цјелина која се односи на саму прозу Предрага Степановића написана је поступно, тако да текст садржи увод или општи преглед, анализу и закључак.

У првом дијелу своје књиге (11–27) Рада Станаревић упознаје нас са првим романом Предрага Степановића – *Преполовљени*. Најприје ауторка наводи претходна истраживања о овоме роману, истичући да је ово и први савремени српски роман у Мађарској (1982). О роману су писали Петар Милошевић, Мома Димић и Славица Зељковић. Рада Станаревић приступа дјелу Предрага Степановића обрађујући тему несрећне љубави, полифону структуру и интертекстуалне везе. Од ауторке сазнајемо да је роман *Преполовљени* најприје објављен у наставцима у *Народним новинама*, а десет година касније књига је штампана у Будимпешти. Затим сазнајемо да је писац у радњу уткао мјесто гдје је студирао – Печуј симболично постаје старо панонско мјесто Н., пријатеље из прошлости – као фиктивни ликови добијају друга имена: Милорад Јанковић, Драган, Ана, Војин и Љиља; и да је Степановићево дјело „истински омаж великом руском писцу” (14) Тургењеву.

Степановић се приликом обликовања радње и карактера угледао на начин који је Тургеев користио у романима *Рудин* и *Дим*, као и у приповијести *Фауст*. Типичан приказ за Тургеева јесте затворен круг актера у уском простору, понављање догађаја из прошлости, поновни сусрет ликова након више година, а догађај у садашњости траје кратко. (17) Тако се у роману *Преполовљени* након дужег периода сусрећу петоро блиских пријатеља да прославе петогодишњицу дипломе. Ауторка истиче како се већ од наслова наслућује да су сви они остали ускраћени у нечему. Поступно нас упознаје са поглављима романа.

Четврто поглавље романа је „најзамршеније по структури, саздано тако да прво ваља проћи кроз неколико интертекстуалних капија” (20) да би се дошло до врхунца радње. У овоме поглављу има више литерарних цитата: ријечи Милована Данојлића, стихови Дисове пјесме *Утопљене душе*, цитати Гетеа и Фауста, али и Тургеева и његове приповијетке *Фауст*.

У соби гдје су окупљени ликови проговара паук, а Рада Станаревић примјећује да је Степановић на овоме мјесту свог романа, у пауковој ноћи, удружио Гетеа и Тургеева. То ауторка сматра врхунцем радње у роману. Тематска сродност између дјела ова три писца огледа се у несрећној љубави. У роману се укршта садашњи тренутак радње са догађајима и сјећањима из прошлости, због тога се уочава полифонијски карактер. Преломни догађај била је Анина трудноћа у вријеме студија, што је подударно са Гетевим мотивом чедоморства у *Фаусту*. Да је роман *Преполовљени* богат интертекстуалним везама Рада Станаревић доказује наводећи и Тургеевљев одломак из приповијетке *Фауст* који је Степановић уткао у свој текст. Код Тургеева нема блудних приказа, али се они уочавају на завршетку романа *Преполовљени*. Слично је као у Гетеовој сцени Валпургине ноћи.

Други дио књиге Раде Станаревић „Љубавне приче” (31–52) представља пет приповједака Предрага Степановића са љубавном тематиком из његових збирки *Малоградске и друге приче* (1984) и *Усудне речи* (2008). Најприје нам ауторка дочарава тзв. ранке, односно приповијетке *Неповрат* и *Побијте плаве канаринце*, које уз раније представљени роман чине рана пишчева дјела. Читацима ће ове приповијетке приближити поредба их са романом, јер у овим књижевним дјелима Рада Станаревић уочава аутобиографске црте. Ауторка надаље истиче да су дјела *Неповрат* и *Преполовљени* повезана заједничком причом о несрећној љубави. У роману је то однос између Ане и Драгана, у коме се Ана налази у трагичном положају, а у приповијести *Неповрат* ријеч је о младићу Шандору, који преко распушта у приморском градићу заволи удовицу Дину. Рада истиче „исте тамне сјене које падају над Дину и Шандора, да и у

роману наслеђујемо смрт, упркос томе што је писац ту нигдје не спомиње” (35). Приповијетка *Неповрат* је „прожета мистичним, ирационалним заносом, те је стога, од почетка до краја, испричана у првом лицу” (34).

Љубавни однос постоји и у приповиједи *Побијте плаве канаринце*. Ауторка поново налази аутобиографски моменат у доласку младића у велики град да студира. Види сличност између тог младића Петра и главног лика романа *Преоловљени*, Милорада Јанковића: „по нарави и склоности аутодеструкцији” (37), по пијанчењу и блудничењу у ноћи. За разлику од Милорада, Петар није упућен на науку колико на тијело жена и жељу да задовољи младалачку сексуалност. Међутим, његови љубавни односи, баш као у осталим раним дјелима Предрага Степановића, завршавају се несрећно по њега.

У причама *Лудачка романа* и *Архетипски кримић* ауторка учова више од аутобиографског, иако оне припадају циклусу „малоградских” прича, по томе што се збивају у пишчевом родном Мохачу и имају аутобиографског приповједача (38). Раду Станаревић лик Циганчице и дешавања *Лудачке романа* подсјећају на Борино Врање и Коштану. Степановићева Циганчица је помамном игром уз пјесму изазивала лађаре на Дунаву. На крају је доживјела трагичну судбину, постала Луда Мара, коју су дјеца генерацијама исмијавала. Станаревић нам открива да је писац овај лик изградио на основу приче из дјетињства и жене коју је виђао кад год би дошао у Мохач. У причи је писац приказао још неколико луда, а ауторка посебно истиче лик Колесара: „путем контраста између оштрог ума и лудачког облика у којем се он појављује, Степановић нам скреће пажњу на ову личност, како би нас преко ње у исти мах увукао у готово натприродну, да не кажем, метафизичку сферу приче” (41).

Поводом приче *Архетипски кримић* ауторка нам говори о архетиповима који се у њој преплићу: „летећа змија-змај, ватрена жена урокљивих очију, и ружна вјештица која се бави црном магијом” (44). Станаревић наглашава да црну магију у књижевном дјелу Степановића не треба тумачити научним методама. Ту не помажу Шопенхауер или Јунг јер „философија и психологија су једно, а умјетност друго. Умјетност има своју посебну магију коју не би требало разбијати научним тумачењем, нити јој се супротстављати фактима из стварног живота” (45). Иако је Степановић причу чуо од Тихомира, он јој даје сасвим другачији крај.

У закључку овог поглавља (52–54) ауторка још једном напомиње да је Тихомир Болманац једна од стварних личности које је писац унио у своје *Малоградске и друге приче*, као и да је сам Степановић у интервјуу истицао да његова почетна дјела имају зрнца стварности, али да је он шездесетих и седамдесетих писао имагинативну прозу. Има ту још записа нефикционалног карактера,

аутор их је назвао *Расположења*, „док би се са књижевнотеоријског становишта они најбољи могли означити као мемоарска проза” (45): *Мирис детињства*, *Зле очи*. Први запис Рада Станаревић види као драгоцен за интертекстуална тумачења романа *Преполовљени*, јер писац говори о својој љубави према руском писцу Тургееву, а други запис открива гдје је Степановић читао о злим, урокљивим очима. Од Степановићевих ликова моћних погледа, ауторка истиче безимену жену из приче *Побијте плаве канаринце*, и Марику Варгину у *Архетипском кримићу*, коју је мајка зачала са змајем. Рада Станаревић нас подсећа на змаја у народној традицији и предању, и на пјесму о Милошу Обилићу у којој је његова мајка затрудњела од змаја, па је он обдарен двоструком снагом.

Ауторка није дознала гдје је грађу за причу *Усудне речи* пронашао Предраг Степановић, али он је тој породичној причи дао „безвремени и вишезначни симболични статус” (51). У његовом писању ауторка истиче лијепе ријечи које надилазе најстрашнију животну трагедију, а које су прожете љубављу: „Такве ријечи непознатог језика похрањене у скривеним дубинама душе упамтила је у причи ћерка, још од самог рођења, па када их је као одрасла дјевојка поново чула и препознала, она је судбински пошла за својим изабраником” (51).

Трећи дио књиге, „Стварносна проза”, Рада Станаревић започиње „Општим прегледом” (57–61). Ријеч је о књижевном и научном раду Предрага Степановића током шездесетих и седамдесетих година, када се у српској књижевности појављује проза новог стила. Сазнајемо да је Степановић написао докторску тезу о дијалектима Срба и Хрвата у Мађарској, да је о тој теми излагао на научним скуповима, те да је 2000. године написао студију *Говори Срба у Мађарској*. На све то нас упућује ауторка књиге како бисмо „схватили зашто Степановићеви литерарни јунаци из Мохача говоре ијекавицом, док се Срби у околини Будимпеште (...) одликују екавицом” (58). У поменутој студији писац је изнио историјске чињенице. Такође, Станаревић нам објашњава да „у токовима стварносне прозе налазимо Степановића не само као лингвисту него и као књижевног критичара”. Писао је рецензије о југословенској књижевности од друге половине шездесетих до 1990. године. Писао је и о ауторима стварносне прозе: Моми Димићу, Драгославу Михаиловићу, Новаку Килибарди. Прво је писао на мађарском, па је текстове објављивао и на српском језику.

Ауторка наводи публикације у којима је објављивао. Као најважније истиче хронолошки преглед писаца новостилистичке прозе који је Степановић пружио 1985. у раду *Уметничко обликовање усменог казивања у савременој српској прози*. Станаревић објашњава да се овај писац понајвише бавио књижевним дјелима Моме Димића и Милована Данојлића.

Укратко нам ауторка по супротности пореди два писца исповједне прозе, Данојлића и Степановића. Данојлићева романескна сјећања на дјетињство су мрачна, Степановићева су ведра; Степановићево казивање је слатко, овог другог – горко. Рада Станаревић посебно истиче да Предраг Степановић урања кроз своја дјела у „љепоту приче и причања” (62). Увијек је трагао за причом, налазио информаторе.

Ауторка нам представља аутобиографску прозу овог писца: *Афганистан, Пакистан; Разбибриге*, причу коју је чуо од народног приповједача Тихомира Болманца; приповијетке *Чобанска посла* и *Сретан чојек*. Према Ради Станаревић, „најаутобиографскија коју је написао, јер је ту и наратор и тумач, али истовремено и главни учесник у празничним догађајима” (67), јесте *Божихња прича*. Писац се у тој причи јавља као дјечак и као етнолог и лингвиста из данашњице. Ту опет примјећујемо оно што ауторка више пута наглашава кроз своју књигу о Степановићевом књижевном раду: „увијек изнова осјећамо ту лијепу, живу његову ријеч, како у књижевним тако, ево, и у научном тексту” (67). У *Божихњој причи* појављују се и два важна лика у животу писца Предрага Степановића – Милан Панић и Тихомир Болманец. Рада Станаревић нам објашњава да су они у родбинској вези.

Засебан дио „Стварносне прозе” јесте говор о роману *Живети у Мохачу*. Ауторка нам је представила роман по његовим цјелинама. Изашао је 2006. године, а занимљиво је што је основна грађа за овај роман пронађена још осамдесетих година, када је писац снимео магнетофоном свог информатора Тихомира Болманца. Станаревић објашњава да је „информатор” Степановићев термин који је из „научно-лингвистичког контекста пребацио у умјетничку фикцију” (69–70). Писца су очаравале приче рођака Тихомира, званог Ђука. Он је у наведеном роману главни лик и главни приповједач. Други наратор је сам писац. Тетак Ђука ће уз ракију испричати окупљеним сродницима поријекло породице Болманец, а роман је прожет и документарним материјалом. Ову атмосферу Рада Станаревић истиче као различиту у односу на ону која влада у Данојлићевом роману *Ослободиоци и издајници*.

Даље нам ауторка приликом анализе овог романа жели указати на оправданост поднаслова „роман погранични”. Као најдирљивију причу износи ону о Ђукином школовању – због интимне атмосфере причања и сусрета писца и Тихомира, читалац се саживљава са описаним догађајима (76). Предраг Степановић вјерно је унио и насљеђе усмене књижевности у свој роман *Живот у Мохачу*, и то преко „ситног, скоро непримјетног детаља, преко једне архаичне ријечи” (84) – ријечи *катана*.

Послије приказа овог романа, Рада Станаревић пажњу посвећује причи *Сретан чојек*, која је објављена у збирци *Усудне ријечи* (2008). Ова прича нема аутобиографски призвук и доноси још једну лозу – лозу Панића. Станаревић види Милана Панића као најраскошнијег лика у прози Предрага Степановића, а роман *Живети у Мохачу* и причу *Сретан чојек* као најбоља остварења овог писца у стварносној прози, која су и повезана садржинским и аутобиографским сличностима.

Рада Станаревић се у овом дијелу књиге дотакла и језика којим говоре Степановићеви ликови. Ријеч је о барањском дијалекту, који ће се, захваљујући овом писцу, „трајно сачувати у нашем укупном књижевно-културном наслеђу” (92). По томе се додирују роман *Петријин венац* Драгослава Михаиловића и прича П. Степановића. Ове писце Рада повезује и по романима *Чизмаши* и *Живети у Мохачу* јер имају двослојну структуру.

Ауторка је мишљења да недовољно цијенимо билингвалне писце у нашој књижевности, „олако их сврставајући у писце дијаспоре” (94). У закључку треће цјелине свога писања истиче да Степановићева стварносна проза, својим језиком и приповиједањем, „надилази вријеме о којем говори и вријеме у којем је настала” (95).

Четврти дио у књизи Раде Станаревић посвећен је јединој епистоларној причи у опусу Предрага Степановића, *Големим јадима једног унијата* (2004). Приповијетка тематизује унијаћење Срба у Печују почетком 18. вијека. Ауторка нам детаљно објашњава документарну грађу на основу које је та прича написана (101–105). То су документа из печујског архива, написана на латинском језику, која је др Владислав Пандуровић објавио 1936. године. Подсјећа нас на Матавујево приповиједање и указује на то у чему се Степановић разликује у приповиједању и начину обликовања свога литерарног дјела у односу на Симу Матавуља и документарно Пандуровићево дјело.

Приповијетка је написана као писмо унијата упућено печујским властима, како би се побуњени Срби осудили и казнили. Документарни материјал писац је превео на српски са мађарског. Ликови су историјске личности.

Оно што Рада Станаревић у своме тумачењу још истиче јесте да је ова приповијетка Предрага Степановића „изврстан примјер пародије у савременој српској књижевности”, јер прича се претвара да је на страни унијата, па се оно „вриједно уздиже на тај начин што се привидно оцрњује, а оно што је у стварности хтјело да се узвиси, бива литерарним средствима разобличено” (110). Ауторка закључује да је Степановићево изокренуто приказивање главног лика „у сагласју са одрђењем пародије у Вилпертовом рјечнику књижевних

термина” (120). Такође, по епистоларној форми прича је сродна анонимној збирци фиктивних писама њемачких хуманиста против конвертита Пфедеркорна из 16. вијека, коју познајемо под насловом *Epistolae obscurum virorum* (*Писма мрачних људи*). Будући да су се у исто вријеме јавила и похвална писма *Epistolae clarum virorum* (*Писма часних људи*), у корист Пфедеркорновог противника, хебрејисте Ројхлина, и Рада Станаревић је у својој књизи одабрала нека од пријатељских писама „наших стварних а часних аутора” (121), која је добио Степановић. Дала је факсимил (112–119) једног Данојлићевог писма, два Моме Димића, писма Предрага Чудића и, на крају, факсимил свечаног писма издавача Слободана Машића.

Пети, последњи дио књиге *Романи и приче Предрага Степановића* јесте простор за „Биографију Предрага Станаревића” (125–131).

Кроз ову књигу ауторка Рада Станаревић читаоце детаљно упознаје са животом, књижевним и научним радом писца чије приповијетке треба да буду дио антологија српске савремене љубавне прозе. Приказујући његову прозу, открива богате интертекстуалне везе, аутобиографске црте, документарну грађу, усмену књижевну традицију уткану у приповиједање. Рада Станаревић указала нам је на то да је Предраг Степановић вриједан лингвиста, дијалектолог, књижевни критичар, теоретичар и историчар књижевности.

Данијела Д. Јелић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

У ОЗРАЧЈУ КЊИГЕ – О ПРВОМ БРОЈУ ЧАСОПИСА *ВЕРЗАЛ*

Шмуља, Вања (уредник) (2021), *Верзал – часопис за културну баштину и науку о књижи*, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске и Филолошки факултет у Бањој Луци, година I, број 1.

Први број *Верзала – часописа за културну баштину и науку о књижи*, чији је издавач Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, а суиздавач Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци, објављен је у јануару 2022. године. У истраживачком фокусу је – како читамо у уводној ријечи – културна баштина, у првом реду књига „као културно добро”. Будући да културна баштина подразумијева разнородне предмете проучавања, мултидисциплинарни истраживачки приступ је незаобилазни дио уређивачке концепције часописа, која је, узгред речено, врло пажљиво осмишљена. Оно што читалац запажа већ при првом листању – поред беспријекорних дизајнерских и техничких рјешења – несумњиво јесу посвећеност и труд Уредништва, а управо ту посвећеност и труд, заједно с текстовима прилога, *шмичтавамо* на свакој страници ове значајне научне публикације, за коју ће се, стиче се утисак, тек чути. Заиста су ријетки научни часописи чије је прво издање – када је ријеч о самој концепцији, садржају и техничким одликама – заокружено и цјеловито у мјери у којој је то постигнуто првим бројем *Верзала*.

Часопис је подијељен у пет помно конципираних и распоређених рубрика, на укупно 265 страна, које у већини случајева садрже и пратеће илустрације, табеле, графиконе и мапе. *Библиосфера*, *Искораци*, *Портрет*, *Из манастирских ризница* и *На хоризонту* називи су рубрика које читаоца поступно воде кроз мозаик текстова посвећених различитим аспектима књиге и културне баштине. Прва рубрика, *Библиосфера*, посвећена је – што наговјештава и сам наслов – библиолошким темама и истраживањима. Поменути цјелину отвара

¹ danijela.jelic@fil.unibl.org

„Појмовник анатомије књиге”, који је осмишљен с циљем да „најширем кругу читалаца” из броја у број приближава по један апспект сложеног феномена књиге. Наведени појмовник потписује Вања Шмуља, главна и одговорна уредница часописа *Верзал*, која се, рекло би се симболично, у првом броју часописа опредјељује за то да читаоцима представи дефиницију самог појма „књига”. Поред овог појмовника, у *Библиосферу* је у првом броју уврштено још укупно седам научних прилога. По редослиједу објављивања, на првом мјесту налази се чланак „Библиолошке науке” француског библиолога Роберта Естивалса, некадашњег професора на Универзитету у Бордоу, који у тексту промишља значај и допринос природе и класификације библиолошких студија у контексту развоја специјализоване библиографије и библиологије. Чланак је објављен на француском језику, и један је у низу радова у часопису који су објављени на страним језицима. Милена Цветкова, ванредни професор на Универзитету у Софији, у раду на енглеском језику под називом „Библиолошки коријени друштвених мрежа и наставе на даљину”, бави се доприносом Пола Отлеа – пионира у домену библиотекарске и информационе науке – на пољу развоја филозофије савремених друштвених мрежа и образовања на даљину. Пол Отле је, према резултатима истраживања ауторке чланка, још давне 1908. поставио темељ и дао свој допринос ономе што данас називамо учењем на даљину. Жарко Војновић, библиограф савјетник у Народној библиотеци Србије, у чланку под називом „Српски поглед на српску националну библиографију (коначно)” средиште свог истраживања усмјерава на теоријске и практичне аспекте рада на српској ретроспективној библиографији, освјетљавајући њене почетке, основне одлике и пропусте. „Култ књиге у Кини” рад је Јелене Вујићић, вишег асистента на Универзитету у Источном Сарајеву, која истражује значај образовања и позицију књиге у преломним догађајима кинеске историје. Александра Павловић, библиотекар савјетник у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић”, у чланку „’Отворено’ снабдевање научним документима. Искуство Универзитетске библиотеке ’Светозар Марковић’ у Београду” представља нова постигнућа у области међубiblioteчке позајмице и снабдевања научним документима, с посебним освртом на важност отворених приступа информацијама и документима. Чланак Јасмине Тутуновић Трифунов, вишег кустоса историчара, насловљен „Специјална библиотека Музеја жртва геноцида. Место образовања о страдању деце у ратовима”, бави се улогом и значајем поменуте библиотеке у оквиру пројеката институција, појединаца и организација који се баве страдањем цивила, у првом реду дјецe, током Првог и Другог свјетског рата, али и у рату који је вођен у посљедњој деценији 20.

вијека на простору бивше Југославије. Ана Сергејевна Купријанова, библиограф у Централној градској јавној библиотеци „В. В. Мајаковски” у Санкт Петербургу, радом „Музика Србије и Црне Горе у Фонду раритетних нота и књига ЦГЈБ ’В. В. Мајаковски””, објављеном на руском језику, затвара рубрику *Библиосфера* представљањем нотних записа који свједоче о музичким спонама између Србије, Русије и Црне Горе. Поменуће везе откривају се, између осталог, у сачуваним ауторским дјелима чији је настанак инспирисан музичким мотивима из Србије и Црне Горе.

Рубрика *Искораџи* намијењена је, као што је самим насловом сугерисано, проучавањима у другим научним областима. У првом броју *Верзала* у овој рубрици објављена су четири прилога. Рубрику отвара Волфганг Рохрбах, редовни члан Европске академије наука и умјетности у Бечу, и то чланком „Функције осигурања хришћанских православних манастира средњег вијека”, којим указује на повезнице између развоја индустрије осигурања у Југоисточној Европи и хришћанских православних манастира средњег вијека. Душан Иванић, професор емеритус на Универзитету у Београду, у научној полемици под називом „О једном дјелу и његовом аутору (’Србије плачевно пакипоробштеније’, Венеција, 1815)” проблематизује питање ауторства дјела из наслова, и то на подлози, како сам наводи, „поузданих налаза” Богдана Љ. Поповића и „погрешних атрибуција” у фототипском издању из 2009. године. Милутин Тадић (редовни професор на Универзитету у Београду) и Видомир Обрадовић (доцент на Универзитету у Бањој Луци) потписују чланак „Оријентација најстаријих српских манастирских цркава у Републици Српској, Федерацији БиХ и Републици Хрватској”, у којем анализирају географске оријентације двадесет најзначајнијих манастирских цркава на поменути просторима. Посриједи је истраживање чији су резултати драгоцјени и за друге научне дисциплине будући да, између осталог, доприносе лакшем одређивању времена заснивања самих објеката који су били предмет истраживања. У чланку „Семантичка и структурална анализа презимена возућких Срба” ауторка Дуња Илић, професорица ЈУ Гимназија Бања Лука, доноси лингвистичку анализу презимена у говору возућких Срба.

Портрет, трећа по реду рубрика, осмишљена је као простор за представљање свјетских и домаћих библиотека, али и домаћих и страних умјетника и/или културних радника. Станиша Војиновић (проучавалац историје српске књижевности, националне културне историје и библиографије) у чланку „Три теме о попу Павлу Карано-Твртковићу у светлу нових извора”, иначе првом у овој рубрици, представља нова сазнања о значају лика и дјела попа Павла

Карано-Твртковића и његове улоге у научном, културном и револуционарним раду, посебно оном који се односи на просторе БиХ. Душко Певуља, редовни професор на Универзитету у Бањој Луци, у чланку „Књижевно дјело Петра Кочића у интерпретативним огледањима. Један поглед на рецепцију” бави се главним токовима рецепције књижевних дјела Петра Кочића, али и њиховом књижевноисторијском позицијом. О животу и раду Милоша Мишковића, угледног српског и југословенског географа и универзитетског професора из БиХ, пише Јелена В. Јањић, библиограф савјетник у Народној и универзитетској библиотеци Републике Српске, у чланку под насловом „Професор др Милош Мишковић (1932–2020). Живот и дјело”. „Литература и документ (О прози Јована Шевића)” гласи наслов другог по реду прилога професора емеритуса Душана Иванића у чијем су средишту документарно-књижевни текстови Јована Шевића, по струци професора југословенске књижевности. Његове приповједачко-мемоарске збирке представљају својеврсно свједочанство о историјским турбуленцијама друге половине 20. вијека. Вања Шмуља (документалиста савјетник у Народној и универзитетској библиотеци Републике Српске) и Споменка Кузмановић (библиотекар савјетник у истоименој библиотеци те члан Уредништва часописа *Верзал*) потписују коауторски прилог „Народна и универзитетска библиотека Републике Српске на темељима српске читаонице”. У раду је, између осталог, представљена развојна путања саме библиотеке – од тренутка оснивања српске читаонице па до данас. Јелена Ахти, библиотекар у ЦГЈБ „В. В. Мајаковски” у Санкт Петербургу, ауторка је прилога на руском језику „Мајаковка – петербуршки бренд. 150 година традиција и иновација”, у којем се бави историјатом и значајем једне од најстаријих библиотека у Санкт Петербургу (чија је прошлост у тијесној вези с историјом града у којем је смјештена). „Колекција накита за врат из Збирке накита Етнолошког одјељења Музеја Републике Српске” наслов је прилога Данијеле Ђукановић, музејског савјетника у Музеју Републике Српске, која је овим путем читаоцима приближила једну од набројнијих колекција накита поменутог одјељења. „Tolle, lege – О писмима једне несрећне жене којој је читање значило живот” пише Ранко Поповић, дописни члан Академије наука и умјетности Републике Српске и редовни професор Универзитета у Бањој Луци. Поменути прилог затвара рубрику *Портрет*, пружајући осврт на поједине детаље из преписке Аријадне Ефрон (кћерке Сергеја Ефрона и пјесникиње Марине Цветајеве) са пјесником Борисом Пастернаком.

Претпосљедња рубрика у часопису – *Из манастирских ризница* – предвиђена је за представљање књига, умјетничких дјела и предмета који се чувају у

манастирима и црквама, али и личности чији су животи на неки начин били повезани с поменутиим предметима или објектима. У првом броју *Верзала* у ову рубрику уврштен је један прилог – „Псалтир с последовањем (Горажде, 1521)” – који је припремила Катарина Мано Зиси, археограф савјетник у Народној библиотеци Србије (у пензији). Прилог садржи опис издања, назива књиге, као и њеног садржаја. Псалтир је штампан у чувеној Горажданској штампарији, по заповијести Божидара Горажданина, њеног оснивача.

На хоризонту, пета и уједно посљедња рубрика часописа, резервисана је за приказе научних публикација (с тежиштем на публикацијама објављеним у региону). У првом броју *Верзала* представљене су три монографије. Први приказ, под насловом „Један поглед на библиологију данас”, потписује Ана Правуљац (доцент на Универзитету у Бањој Луци), а посвећен је монографији *Che cos'è la bibliologia* Андреа де Пасквалеа, професора библиологије на Универзитету Сапијенца у Риму и директора римске Националне централне библиотеке. У представљеној монографији разматра се, у првом реду, развој библиологије као дисциплине. Радивој Додеровић, библиотекар савјетник у Библиотеци Матице српске, аутор је приказа „Награда 'Стојан Новаковић' за 2020. годину”, у којем доноси осврт на монографију *Српске манастирске библиотеке до краја XVIII века* Жарка Војновића, добитника поменуте награде за 2020. годину. У тексту „Вриједан прилог историји српске периодике” Маријана Митрић, виши асистент на Универзитету у Источном Сарајеву, представила је монографију *Српска периодика у Босни и Херцеговини до 1918. године*, чији је аутор Бојана Ласица, ванредни професор библиотекарства на истоименом универзитету. Ауторка монографије истражује развојну линију српске периодике у БиХ до 1918. године.

У рубрику *На хоризонту* укључене су и препоруке за 18 нових издања објављених у Републици Српској, која припадају областима проучавања заступљеним у часопису. На посљедњој страници публикације смјештена је најавна едиције превода под називом *Библиолошке теме*. Едицију је покренула Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, истовремено када и часопис *Верзал*, а у њеном склопу објављен је и први превод – *Шта је библиологија*. Ријеч је о раније помињаној монографији Андреа де Пасквалеа, професора на Катедри за библиологију Универзитета Сапијенца у Риму.

Судећи по саставу Редакције часописа, као и избору сарадника и рецензента, можемо закључити да се и о овим уређивачким сегментима и те како водило рачуна, што је чињеница која нарочито добија на тежини ако се има у виду да није нимало једноставно обезбиједити квалитетне радове и сарад-

Данијела Д. Јелић

нике за часопис који је у настајању и који тек изграђује свој углед и позицију у научном свијету. На концу, још нешто се чини битним: иако је, прије свега, намијењен научној јавности, треба ипак поменути да часопис својим садржајем не потискује на маргине ширу читалачку публику. Напротив, динамика рубрика и концепција самог часописа, као и одабир предмета истраживања и тема, привући ће и заинтересовати, вјерујемо, и многе читаоце који не припадају наизглед повлаштену научном кругу.

Даница Д. Трифуњагић¹

БРАТЕ ИЛИ *CHAVAL*: ШТА ЗНАМО О ОМЛАДИНСКОМ ГОВОРУ?

Маричић Месаровић, Сања (2019). *Апелативи у говорном језику младих у Србији и Шпанији*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Монографија Сање Маричић Месаровић *Апелативи у говорном језику младих у Србији и Шпанији* представља измењену верзију докторске дисертације *Интрагрупни идентификациони маркери за ословљавање и именовање у (ин)директној комуникацији шпанске и српске омладине*, одбрањене 2015. на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Предмет истраживања јесу жаргонске речи и изрази у Србији и Шпанији у омладинском говору, а као корпус послужило је 16 српских и исто толико шпанских филмова насталих у периоду од 2000. године наовамо, у којима су протагонисти представници омладине у свакодневним животним ситуацијама. Према интеракције у филму нису директни изводи из свакодневног говора, ауторка тврди да филмски дискурс показује одлике аутентичног говора (Маричић Месаровић 2019: 15), те да је стога погодан за анализу. Како савремене тенденције у оквиру хуманистичких наука теже интердисциплинарности, корпус који је Маричић Месаровић одабрала чини се изузетно актуелним, а, ништа мање важно, и интересантим, узевши у обзир популарност великог броја уврштених филмова.

Анализа корпуса конципирана је у 15 поглавља, укључујући уводна и закључна разматрања, након чега следи исцрпан преглед литературе, те шпанског и српског корпуса. Монографија одаје утисак прегледности, јер су сегменти анализе јасно одељени и спроведени засебно на узорцима поменутих корпуса, након чега ауторка даје и компаративан преглед резултата, што чини јасним њен закључак да социолошки фактори условљавају избор етикета за ословљавање (Маричић Месаровић 2019: 127). Осим тога, студија садржи и табеларне приказе анализираних корпуса, у којима су прегледно представљени изводи из корпуса, као и њихова учесталост у говору омладине, а све у односу на мушке и женске говорнике. Овакав концепт омогућава читаоцу лакше

¹ danica.trifunagic@gmail.com

кретање кроз монографију, као и фокусирање на ужу тематику у оквиру једног или оба језика.

Поглавље „Уводна разматрања” разјашњава најпре недоумице око одабира корпуса, а затим поставља теоријске и методолошке оквире у којима ће се одвијати анализа. Разматра се проучавање језика у свакодневној интеракцији у оквирима урбане дијалектологије и социолингвистике, а потом се уочава постојање различитих врста говора које настају такозваним социјалним раслојавањем језика, а које „рефлектују разлике између појединих друштвених група” (Маричић Месаровић 2019: 11). Корпус за који се ауторка определила представља пример говора који не припада стандарду, али је део свакодневице велике групе људи. Наводи и да су род и узраст најважније варијабле код оваквих врста говора, због чега се и њена анализа, осим према шпанском и српском делу корпуса, дели и према роду говорника, као и према роду онога коме је конкретан говор упућен. Ауторка посебну пажњу поклања досадашњим проучавањима чина обраћања и ословљавања, односно вокативу и његовој прагматичкој функцији. Циљ истраживања је да се истражи који се апелативи употребљавају, која је њихова функција и на какве интерперсоналне односе указују (Маричић Месаровић 2019: 12).

Један од параметара истраживања интерперсоналних односа јесте и степен увредљивости, односно да ли су изрази позитивно, негативно или неутрално конотирани, те које су увреде карактеристичне за женски, а које за мушки дискурс. Ауторка уводи класификацију апелатива као увреда и антиувреда, од којих прве могу бити веома претеће и претеће, а друге слабо и нимало претеће (Маричић Месаровић 2019: 13). Док увреде могу да доведу до прекида комуникације, антиувреде представљају симбол групне припадности и веома су карактеристичне за омладински говор.

Надаље ауторка разматра жаргон и омладински говор, којима је заједничко да се разликују од стандардног, те да се често користе „с циљем да се учине неразумљивим онима који нису припадници одређене групе” (према: Маричић Месаровић 2019: 19). Примећује се да су предмет жаргонских израза у великом броју случајева женске особе, различите мањине (националне и друге), као и одређена занимања. Одлика која се издваја у омладинском говору јесте и употреба апелатива и апелативних вокатива као антиувреда, за коју се разлог налази у фатичкој функцији језика, а последично и у фатичкој заједници, која развија социјалну присност специфичном употребом језика, те се у том смислу дефинише припадност одређеној групи.

Од трећег поглавља („Апелативи у комуникацији припадника шпанске омладине”) поступно се анализира корпус према претходно задатим теоријским и методолошким оквирима. Ауторка најпре пише о мушким говорницима у међусобној комуникацији, о броју апелатива у употреби, те о оним најчесталијим (*tío* и *cabrón*). Потом се анализирају апелативи и апелативни вокативи којима мушки говорници етикетирају припаднице женског рода, те се изнова бележи њихова учесталост, а затим се и групишу према значењу изречених апелатива и апелативних вокатива (изглед, животиње, увредљиви итд.). У наставку се анализирају исте категорије код младих женских говорника, а као најчесталији издвајају се апелативи *tía*, *hija*, *hija de puta*. Узевши у обзир да се овакви изводи бележе из поглавља у поглавље, они представљају и значајан статистички податак.

Четврто поглавље анализира исте категорије, али у корпусу на српском језику. Добро познати апелативи и апелативни вокативи јесу и најчешћи (*брат*, *пичка*, *ортак*, *риба*, *мала*, *кучка* итд.), те иако се у првом делу рада наводи да се неки изрази данашњем читаоцу могу чинити застарелим, показује се да су многи од њих задржали своју актуелност и да су и данас у употреби, преваходно у омладинском и колоквијалном говору. Ауторка на основу изнетих података закључује да су мушки говорници према броју и разноликости увреда „далеко креативнији” у српском језику, док је у шпанском језику ситуација између мушких и женских говорника подједнака.

У петом поглављу прелази се на следећу тему погодну за анализу, коју је ауторка разматрала у уводним поглављима – говорни чин увреде и вулгарности као одлику омладинског говора. Мешавина теорије и примера у оквиру овог и наредних поглавља чини да оваква тема постаје интересантна и читаоцу који се не бави социолингвистиком или сродним истраживањима. Ближе теоријско одређење увреде и њених функција (које не морају бити увредљиве или негативне) доводи до већ поменуте поделе, а уводи се и термин „антиучтив говорни чин”, који указује на то да његовом употребом не долази до конфликта. Ауторка наглашава да у српском и шпанском језику постоји занемарљив број истраживања о говорном чину увреде (Маричић Месаровић 2019: 38). Наредна поглавља баве се анализом увредљивих апелатива у комуникацији шпанске, а потом српске омладине, при чему се табеларно наводе примери, у односу на степен претње, као и у односу на род говорника и оних којима су овакви изрази упућени. Наведени примери из шпанског језика веома су распрострањени и чини се да би и говорницима српског језика могли бити познати. Ову анализу следе антиувредљиви апелативи и апелативни вокативи,

поново на примерима прво шпанског, па српског језика. Ауторка најпре прегледно издваја примере, те их потом анализира. Нарочито се корисним показују и фусноте у којима се објашњавају ситуације у којима су коришћени поменути апелативи и апелативни вокативи. За жаргон контекст представља један од најважнијих фактора, те је немогуће ослонити се само на лингвистику; у обзир се мора узети и социјално окружење. Намеће се закључак да млади говорници не употребљавају увреде у њиховом изворном значењу (Маричић Месаровић 2019: 97).

Анализа дискурсниh маркера у комуникацији српске и шпанске омладине представља трећу велику целину овог истраживања. Разматрају се семантички испражњене лексеме (попут: *brate, sine, човече*), те полифункционалност дискурсниh маркера и функција интензификатора у говорним чиновима. Последњи део истраживања спроведен је најпре на српском, а затим на шпанском корпусу. Бавећи се још једним круцијалним и карактеристичним аспектом омладинског говора, он употпуњује претходне две теме и заокружује читаву монографију.

Нека од закључних разматрања, у истоименом поглављу, потврђују да проучавање жаргона није искључиво лингвистичко већ и психолошко и социолошко питање, те да резултати оваквиh истраживања могу бити примењени у неколико дисциплина. Анализа Маричић Месаровић представља допринос записивању „тренутне језичке слике света” (Маричић Месаровић 2019: 143), која, иако се мења великом брзином, представља доказ о константи контракултуре коју омладина креира као својеврстан протест у односу на старије генерације. Велика присутност у медијима и књижевности такође је потврда да су оваква истраживања актуелна и неопходна у савременој социолингвистици.

Осим представљениh сазнања о социолингвистичким одликама омладинског говора на одабраним примерима, вредност ове монографије може се изнаћи и у самом корпусу, који је представљен изузетно детаљно у последњим поглављима. Корпус може послужити наредним истраживањима ауторке, али и истраживачима који би могли сопственим погледима на тему унеколико и допунити досад спроведено истраживање. Анализа Сање Маричић Месаровић читаоцу недвосмислено ставља до знања да је поље истраживања омладинског говора увек променљиво, али, пре свега, неопходно и плодносно, те поручује да би се овом темом требало неизоставно исцрпније позабавити.

БИОГРАФИЈЕ АУТОРА

Амер Ахмед, доцент на Одсеку за енглески језик и књижевност Универзитета Дофар у Салалаху, у Оману. Његова истраживања баве се додирним тачкама лингвистичких система, педагогијом и методологијом усвајања страног језика, те диглосијом у арапском језику. Предаје енглески као страни језик, те држи предавања у области лингвистике у Канади и Оману. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3663-2598>

Биљана М. Бабић, доцент на Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Основна област њеног научно-истраживачког рада јесте српски језик као страни/други. Поред низа научних радова, објавила је *Научимо српски 1 и 2 – Речник глагола* (2011) и научну монографију *Унутарјезичке грешке у настави српског језика као страног* (2021).

Наталија Билик, доцент Катедре за славистику Института филологије Кијевског националног универзитета „Тарас Шевченко”. На Катедри ради од 2003. године. Године 2005. добила је диплому кандидата филолошких наука (тема дисертације *Иво Андрић и Украјина: контакти, рецепција, типологија*). Године 2007. стекла је диплому доцента и ради на научним истраживањима чија је проблематика усредсређена на историју српске књижевности. Докторску дисертацију успјешно је одбранила 2019. године.

Јелена Љ. Биљетина наставник је страног језика (енглески језик) на Педагошком факултету у Сомбору од 2005. године. Основне и мастер студије завршила је на Катедри за англистику Филозофског факултета у Новом Саду. Области њеног научног интересовања јесу лексикологија, семантика и когнитивна семантика.

Весна В. Булатовић наставник је енглеског језика на Факултету техничких наука Универзитета у Новом Саду, гдје предаје енглески језик струке на основним академским студијама. Основне академске студије завршила је на Филозофском факултету у Никшићу, Универзитет Црне Горе, а мастер студије на Филозофском факултету у Београду. На Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, у марту 2022. године, одбранила је докторску дисертацију под насловом *Анализа жанра асинхроних дискусионих форума у настави енглеског језика струке*. Поља њеног истраживачког интересовања јесу примијењена лингвистика, енглески језик струке, метадискурс и употреба технологије у настави језика струке. Аутор је бројних радова у научним часописима и збор-

ницама радова, и учествовала је на многим научним скуповима у земљи и иностранству.

Бојана Б. Вучен (1995), професор српског језика и књижевности. Дипломирала је 2020. године на Филолошком факултету у Бањој Луци. Основну и средњу школу завршила је у Козарској Дубици, гдје живи.

Оливера Б. Вушовић запослена је на Филолошком факултету Универзитета Црне Горе. Изабрана је у академско звање за област Романистика – француски језик. Као стипендиста Владе Републике Француске, научни степен доктора наука стекла је 2016. на Универзитету у Стразбуру, одбравивши докторску дисертацију *La langue du droit de l'Union européenne: étude linguistique comparée et traduction en français et en BCMS*. Похађала је преко 20 семинара и учествовала у међународним пројектима TEMPUS (*Quality in Research*, Univerzitet Pariz 8, 2014) и Erasmus+ (Тренинг мобилности, Универзитет у Ници, 2018. и 2019). Члан је ужег пројектног тима Жан Моне модула „Мултидисциплинарне студије о миграцијама и интеграцијама кроз интеркултурални дијалог”, Erasmus+ пројекта Филолошког факултета, који је одобрен од стране Извршне агенције за образовање, аудио-визуелну умјетност и културу Европске комисије (2022–2024). У оквиру поменутог модула, креирала је курс „Језички и преводилачки аспекти европских интеграција” за студенте мастер студија друштвених и хуманистичких наука Универзитета Црне Горе. Учествовала је на међународним конференцијама и објављивала радове у међународним часописима (укључујући и базе Clarivate Analytics – Social Sciences Citation Index и Scopus). Њен истраживачки рад тиче се области језика (правне) струке, лексикометрије, терминологије, превођења, лексичке семантике и анализе дискурса.

Екатерина И. Јакушкина, доцент Филолошког факултета Московског државног универзитета „М. В. Ломоносов”. Рођена је 1977. у Москви. Године 1999. завршила је Филолошки факултет Московског универзитета, смјер Српскохрватски језик и књижевност. Године 2002. завршила је докторске (постдипломске) студије на истом факултету, на Катедри за словенску филологију, и 2003. одбранила кандидатску тезу *Српскохрватска етичка лексика у етнолингвистичком аспекту* (ментор акад. Светлана Толстој). Од 2002. до 2005. године радила је у Институту за славистику Руске академије наука као научни сарадник у Одсјеку за словенску лингвистику. Сарађивала је на пројекту „Општесловенски лингвистички атлас”. На Катедри за словенску филологију

ради од 2005. године. Прво је радила у функцији предавача, а од 2013. ради у функцији доцента. Године 2021. одбранила је хабилитацију на тему *Српска и хрватска лексика: семантика и географија*. Предаје Историју и дијалектологију српског језика, Граматику српског језика и низ изборних предмета. Објавила је више од 100 научних радова и три монографије. Област њених интересовања јесте словенска етнолингвистика и лингвогеографија, те словенска упоредна и дијалекатска лексикологија. Редовно учествује у теренским истраживањима и на научним конференцијама. Организатор је конференције Научно-практична школа србистике, која се до сада три пута одржала у Москви. Добитник је захвалница од Филолошког факултета у Београду.

Данијела Д. Јелић, виши асистент на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Основни студиј, Одсек за српски језик и књижевност, завршила је на Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци, а магистарски рад одбранила је на Филолошком факултету у Бањој Луци. Била је ангажована, на приједлог матичног факултета, као лектор за српски језик на Катедри за славистику Пловдивског универзитета „Пајсиј Хиландарски” у Бугарској.

Тања П. Каурин, доцент на Катедри за безбедност и криминалистику Факултета за правне и пословне студије „Др Лазар Вркатић” у Новом Саду. Поред матичног факултета, ангажована је на Високој школи струковних студија за информационе технологије у Београду, Факултету за менаџмент у Бару и као консултант у Европској агенцији за форензику. Дипломирала је на Електронском факултету у Нишу, смјер Аутоматика и електроника, на тему *Хексагонална систоличка поља за множење матрица*. Заинтригирана мултидисциплинарношћу ИТ области, наставила је образовање у сфери управљачких информационих система. У магистарском раду бавила се улогом информационих технологија (CRM) у банкарском сектору. Одбранила је докторску тезу под називом *Информационе технологије у оквиру стратегије управљања односом са корисницима (CRM) у универзитетском образовању*, што ју је директно одвело до детекције проблема у сектору ИТ безбједности. Поља њеног истраживачког интересовања јесу високотехнолошки криминал, дигитална форензика и ИТ у образовању са фокусом на безбједносне аспекте. Коаутор је двије монографије (*Safety culture of the young*, 2017; *Savremeni izazovi međunarodne bezbednosti*, 2017), шест уџбеника и три приручника. Објавила је и бројне радове у научним часописима и зборницима радова, те излагала на многим научним скуповима у земљи и иностранству.

Ирина Ленчук, доцент на Одсјеку за енглески језик и књижевност Универзитета Дофар у Салалаху, у Оману. Њена истраживања укључују међујезичку прагматику, анализу разговора, педагогију и методологију предавања и учења страног језика. Предаје енглески као страни језик, те држи предавања из лингвистике и примијењене лингвистике у Канади и Оману. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9248-5636>

Јовица М. Микић (Смедерево, 1960) доцент је на Студијском програму за француски језик и књижевност са латинским језиком на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Основне студије француског и италијанског језика завршио је на Филолошком факултету у Београду, магистарске студије на Филозофском факултету у Новом Саду, а докторску тезу под називом *Корелација уџбеника и програма у настави страних језика у основним школама Србије* одбранио је 2014. године. Теме којима се бави у оквиру дидактике страних језика јесу: израда, употреба и процјена уџбеника, двојезична настава, употреба матерњег језика у настави страног језика, формулисање и разумијевање налога, улога рјечника у настави страних језика. Објавио је преводе стручне и дјечје литературе са француског и италијанског језика.

Горан Б. Милашин, виши асистент на Катедри за србистику Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци. Студент је докторских студија на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду (студијски програм Језик и књижевност – модул Језик). Учествовао је на бројним научним конференцијама у земљи и иностранству, и аутор је више радова, углавном из области стилистике и творбе ријечи српског језика. Члан је Комисије за стилистику и Комисије за творбу ријечи при Међународном комитету слависта.

Сања Р. Милићевић (Мостар, 1991), асистент на Катедри за русистику Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци. Студент докторских студија на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву. Области интересовања: лингвокултурологија, контрастивна лингвистика, фразеологија, социалингвистика.

Оља Р. Милошевић, доктор филолошких наука, предаје енглески језик и књижевност у Међународној школи у Београду. Бави се истраживачким радом у области примијењене лингвистике, а главне сфере њеног интересовања јесу усвајање језика и очување матерњег језика. Неки од њених објављених

радова јесу: Exploring Representations of Women in a Foreign Language Class. *Babylonia*, vol. 3, 68–73 (2021); Promoting critical thinking in the EFL classroom. In Mavridi, S., Xerri, D. (Eds.). *English for 21st Century Skills*, Express Publishing (2020); Teaching Adolescent Students: Challenges and Opportunities. In Savić, V., Cekić-Jovanović, O. (Eds.) (2020). *Professional competences for teaching in the 21st century*, Jagodina: Faculty of Education (2020); Impact of Formative Assessment on the Confidence of Young Learners in the Second Language Classroom, *Metodički vidici* (2019); The importance of mother tongue maintenance in international schools, *Nastava i vaspitanje*, 68–2, 251–263 (2019); Integration of senior citizen through a language course – a case study. *Social politics in Serbia at the crossroads of centuries: international thematic collection of papers* (2019); *The Tiger's Wife* – Promoting Intercultural Understanding, *CLELE Journal*, Volume 5, Issue 2, <http://clelejournal.org/article-2-promoting-intercultural-understanding/> (2017).

Никица Н. Михаљевић запослена је као ванредни професор на Филозофском факултету у Сплиту. Аутор је седам књига и преко педесет научних чланака. Учествовала је на 55 научних конференција у земљи и иностранству. Главни је уредник научног часописа категоризације а1 у Хрватској *Зборник радова Филозофског факултета у Сплиту*. Носилац је неколико колегија из области италијанске књижевности на преддипломском и дипломском студију при Одсјеку за талијански језик и књижевност те на последидипломском докторском студију Филозофског факултета у Сплиту. Била је гостујући предавач на више универзитета у иностранству (у Италији, Француској, Холандији, Шпанији, Словенији итд.). Члан је више међународних научних и струковних удружења (*Associazione Internazionale dei Professori d'Italiano*, *Associazione Internazionale per gli Studi di Lingua e Letteratura Italiana*, *American Association of Teachers of Italian*, *Association for Literary Urban Studies*, *Dante Alighieri*, *Italia Nostra*, *Хрватско филолошко друштво*, *Хрватска удруга за знанствено комуникацију*, *European Association of Science Editors*, *The European Consortium of Humanities Institutes and Centres*, *Digital Research Infrastructure for the Arts and the Humanities – Croatia*, *CrossRef*). Сарађује с Хрватском закладом за знаност, као чланица панела за вредновање знанствених пројеката из области филологије и филозофије, те с Националним центром за вањско вредновање, у евалуацији уџбеника за основне и средње школе и надзору провођења државне матуре.

Ана П. Мужар, рођена 1997. у Крушевцу, Република Србија, студент је докторских академских студија на Филолошком факултету Универзитета у

Београду од академске 2021/2022. године. Прву годину докторских студија завршила је освојивши 60 ЕСПБ са просјечном оцјеном 10,00 у оквиру модула Култура. Основне и мастер академске студије завршила је на истом факултету, на Одсеку за енглески језик, књижевност и културу, са просјечном оцјеном 9,81, као носилац стипендије Фонда за младе таленте. Од академске 2022/2023. ангажована је као сарадник ван радног односа на Филолошком факултету Универзитета у Београду на предмету Енглески као изборни језик. Ужа област њеног интересовања обухвата прожимање студија британске културе и књижевности, као и проучавање историје, културног идентитета и културног наслеђа Шкотске, Ирске и Велса. Током основних академских студија, у оквиру предмета Савремени енглески језик Г-6, спровела је истраживање о фреквентности и преференцијама када је ријеч о употреби британског и америчког изговора, док се на мастер студијама истраживачки рад превасходно базирао на изучавању фолклорног наслеђа Шкотске. Такође, учествовала је на два интердисциплинарна скупа младих научника у области друштвених и хуманистичких наука.

Марија С. Недељковић, истраживач-сарадник у Центру за научноистраживачки рад Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу, рођена је 1993. године у Краљеву, Република Србија. Основне и мастер студије србистике завршила је на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. На истом факултету 2017. године уписује докторске студије, смјер Српски језик и књижевност (модул Језик). Од половине 2018. до краја 2020. године била је члан пројекта *Динамика структура савременог српског језика 1780*¹⁴, кординатор Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, руководилац др Милош Ковачевић, редовни професор. Тренутно је ангажована као сарадник за реализацију часова вежбања на Катедри за српски језик Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу, на следећим предметима: Функционална писменост и језичка култура, Српски језик (фонетика, морфологија) и Академско писање. Тема докторске дисертације *Синтаксички минимум у настави српског као страног језика* прихваћена је у мају 2021. године, ментор Јелена Петковић, ванредни професор. Уже области интересовања: савремени српски језик, синтакса српског језика, стилистика српског језика, методика наставе српског као страног језика и методика наставе српског језика и књижевности.

Наташа В. Нинчеговић (Прокупље, 1988) асистент је на Филозофском факултету Универзитета у Приштини. На Катедри за енглески језик и књижевност Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици дипломирала је 2011. године. Мастер рад одбранила је 2014. на Филолошком факултету Универзитета у Београду, смјер Језик, књижевност, култура, а исте године уписала је докторске студије на истом факултету, модул Књижевност. Дана 13. маја 2022. године одбранила је докторску дисертацију под називом *Потчињени положај жена у викторијанском друштву: Меги Таливер, Теса Д'Урбервил и Беки Шарп*. На Филозофском факултету ради од 2013, када је изабрана у звање сарадника у настави. Године 2015. изабрана је у звање асистента. Ауторка је неколико научних радова.

Александар М. Новаковић рођен је 14. марта 1990. године у Крушевцу. Након завршене основне и средње школе, 2009. године, уписује ОАС србистике на Филозофском факултету у Нишу. Годину дана након завршетка основних студија, завршава и мастер академске студије српског језика. Докторске академске студије завршио је 2021. године. Тренутно ради као доцент на Филозофском факултету у Нишу.

Давид Олорунсого запослен је као спољни сарадник на Институту за хуманистику на Панатлантском универзитету, гдје предаје Комуникацију на енглеском језику. Кандидат је на докторским студијама на Одсеку на енглески језик, Универзитет у Ибадану. Његова истраживања укључују области прагматике, анализе дискурса и културолошких студија. Објављивао је радове у локалним и међународним часописима. Његови академски чланци објављивани су у: *Ghana Journal of Linguistics*, *Journal of English Scholars' Association of Nigeria*, *Lingual: Journal of Language and Culture* и *Ibadan Journal of Peace and Development*.

Олуфунке Омолара Фагунлеса виши је истраживач у Државној агенцији за професионалну оријентацију, Дирекција државе Ојо. Дипломирала је енглески језик на Универзитету Лагос у Нигерији. Осим тога, посједује и мастер диплому из енглеског језика, као и индустријских и радних односа из области социологије, те диплому докторских студија из енглеског језика са Универзитета Ибадан, Нигерија. Предаје енглески језик у различитим средњим школама у Ибадану и испитивач је за Савјет за испитивање Западне Африке. Њене области интересовања јесу примијењена лингвистика и медијске студије.

Симоне Петине тренутно је студент докторских студија на Универзитету „Г. д'Анунцио” у Кјетију-Пескари у области језика, књижевности и култура у контакту (Одсек за језике, књижевности и модерне културе) и стручњак у области италијанске књижевности. Главне области његовог истраживања су реализам и веризам, као и њихов однос са фантастичним наративом. Осим тога, заинтересован је за италијанску књижевност 19. и 20. вијека. Објавио је монографију посвећену Ђованију Верги (*Un viaggio nel quale si riposa per sempre. La morte in Verga*, Solfanelli, 2021), као и есеје о Салватореу ди Ђакому, Ђезару Павезеу, Марију Тобину и Франческу Биамонтију. Учествовао је и у бројним конференцијама на државном и међународном нивоу (Мексико Сити, Вроцлав, Турска, Витербо, Вашингтон).

Данијела М. Прошић-Сантовац, ванредни професор на Одсеку за англистику и управник Центра за језике Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. На истом факултету завршила је основне и магистарске студије, а 2012. године одбранила је и докторску дисертацију под насловом *Енглеске народне приче и песме за децу: Увид у начин живота у прошлости*. Поља њеног истраживачког интересовања јесу примијењена лингвистика, методика наставе и књижевност за дјецу и младе. Аутор је двије монографије (*Home and school use of Mother Goose*, 2009; *The Magical Art: Appropriation, reception and interpretation of fairy tale*, 2019), а и коуредник треће (са Shelagh Rixon, *Integrating assessment into early language learning and teaching*, 2019). Објавила је и бројне радове у научним часописима и зборницима радова, те учествовала са излагањем на многим научним скуповима у земљи и иностранству.

Мирна Радин Сабадош запослена је на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду у звању ванредног професора. Предаје на Одсеку за англистику на предметима основних студија Увод у студије англофоне књижевности, Реторика текстуалне културе и Савремени британски роман, а у оквиру програма мастер студија на предмету Мултимодални текст. Докторирала је 2009. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду са тезом *Слике постмодерног простора у прози Дона Делила*. Фокус њених истраживања јесу преплитања студија књижевности, језика и културе, нарочито на корпусу постмодерног британског и америчког романа, али и савремених аудио-визуелних форми и популарне културе. Аутор је двије монографске студије и већег броја научних чланака.

Татјана З. Ристић (1990), мастер професор језика и књижевности, а тренутно студенткиња докторских студија. Дипломирала је 2014. године на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета Универзитета у Београду. На истој катедри 2016. године завршила је мастер академске студије одбравивши мастер рад под насловом *Екфразија – од књижевноисторијског и теоријског одређења појма до Китсове „Оде грчкој урни“*. Од 2016. године похађа докторске академске студије на студијском програму Језик, књижевност, култура, модул Књижевност, на Филолошком факултету Универзитета у Београду, и пише дисертацију *Метаекфразија као транскултурални и трансмедиијални феномен у антици и потоњим епохама* под менторством Јелене Пилиповић. Била је стипендиста Фонда за младе таленте за академску 2012/2013. и 2014/2015. годину. Добитница је више награда за књижевно и филмско стваралаштво. Пише научне радове, учествује на конференцијама и организује догађаје у области културе. Живи и ради у Панчеву. Области интересовања: енглеска књижевност, постколонијална књижевност, естетика, теорија и историја умјетности, теорија и историја видео-игара.

Страхиња Р. Степанов (Нови Сад, 1982) ванредни је професор на Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду (Студијски програм Српска филологија). У периоду 2006–2010. био је размјенски лектор српског језика на Карл-Франценс Универзитету у Грацу (Аустрија). Наставно-научним ангажманом везан је за проучавање дискурсно-текстуалних и (лингво)стилистичких тема на пољу српске филологије. Радове објављује у релевантним часописима, зборницима и монографским студијама, уз континуирано учешће на научним скуповима у земљи и иностранству. Сарадник је на националним и међународним лингвистичким пројекатима. Члан је Комисије за стилистику Међународног комитета слависта.

Душан Р. Стефановић запослен је на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици као лектор за српски језик. Академске 2018/2019. године уписује докторске академске студије на Филозофском факултету у Косовској Митровици на Студијском програму за језик и књижевност, а своје интересовање према ономастици усмјерио је још током мастер академских студија, успјешно одбравивши мастер рад под насловом *Лични надимци у селима са леве долине стране Јужне Мораве пред уласком у Сталаћку клисуру*. Децембра 2017. године, након двогодишњег ангажовања као редовни сарадник, постављен је на мјесто главног уредника

студентског часописа *Др Филстуд*, чији је издавач Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. Такође, волонтерски обавља послове лектора у *Студентском дневном листу*, е-часопису Департмана за новинарство Филозофског факултета у Нишу. Учесник је великог броја научних скупова, а своје научно интересовање усмјерава ка ономастици.

Јелена М. Стошић рођена је 1984. године у Београду. Основну и средњу школу завршила је у Бору. Основне академске студије српског језика и књижевности уписује 2004. године на Филозофском факултету у Нишу. Докторске академске студије завршила је на Филолошком факултету у Београду. Ради као доцент на Департману за србистику Филозофског факултета у Нишу. Сарадник је на неколико истраживачких пројеката и аутор преко 30 научних радова.

Даница Д. Трифуњагић (1992), рођена у Зрењанину, доктор је филолошких наука. Основне и мастер студије завршила је на Филозофском факултету у Новом Саду, на којем је одбранила докторску дисертацију под насловом *Имагинарна Европа у српској документарно-уметничкој прози у 18. и првој половини 19. века*. Пише есеје и књижевну критику.

Ана В. Халас Поповић ванредни је професор на Одсеку за англистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. На поменутом факултету завршила је основне и мастер студије, а 2014. године одбранила је и докторску дисертацију под насловом *Полисемија у речницима енглеског и српског језика: теоријско-методолошки и практични аспекти обраде*. Поља њеног истраживачког интересовања јесу: лексикологија (семантика и прагматика), контрастивна лексикологија (енглески – српски, и српски – енглески), лексикографија (теоријска и примјењена, једнојезична и двојезична), когнитивна лингвистика и примјењена лингвистика. Досад је објавила двије монографије и више од тридесет радова у научним часописима и зборницима радова, те учествовала са излагањем на више од двадесет научних скупова у земљи и иностранству. У својим досадашњим радовима најчешће се бавила анализом различитих аспеката лексикографске праксе енглеског и српског језика, као и предлагањем модела примјене принципа когнитивне лингвистике, односно, прецизније, теорије прототипа у циљу осавремењавања и унапређења постојеће праксе у једнојезичним општим и педагошким рјечницима.

Слађана М. Цукут (1984) доцент је на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, гдје је ангажована на предметима из савременог српског језика. Области интересовања: дијалектологија, фонетика и акцентологија српског језика.

Жељко М. Шарић, виши асистент на Студијском програму Филозофија Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци. Области истраживања су му егзистенцијална филозофија, филозофска антропологија и филозофски постхуманизам. Завршио је едукацију из трансакционе анализе и похађао различите психотерапијске радионице. Приредио је зборник *Критичка теорија друштва*. Сертификовани је тренер *Филозофије за дјецу*. Организатор је и координатор манифестација попут *Фил(м)овизије* и *Сократовог кафеа*.

УПУТСТВА ЗА АУТОРЕ

Часопис *Филолог* је научни, рецензирани часопис из области науке о језику, књижевности и културе који има за циљ промовисање савремених теоријских и интердисциплинарних приступа. Оснивач и издавач часописа је Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци. Часопис излази у континуитету од 2010. године.

Објављујемо чланке на стандардним језицима оних филологија које се проучавају на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, дакле на српском, руском, енглеском, њемачком, француском и италијанском језику. Рад на неком другом словенском или свјетском језику може се објавити у договору са Редакцијом, по посебној процедури. При томе су појам и именовање српског језика неповредиве категорије и не могу се употребљавати у појмовним конструкцијама или скраћеницама које би одражавале неко друго или другачије именовање овог језика.

Објављујемо чланке који се баве разматрањем савремених теоријских приступа проучавању књижевности, језика и културе, значајем и потребом метатеорије у хуманистичким наукама, примјеном савремених теоријских приступа у анализи текстова и културних појава, интердисциплинарним приступом у изучавању лингвистичких, књижевних и културолошких студија, односом књижевности и језика с другим дисциплинама, приказом најсавременијих теоријских књига из области књижевности, лингвистике и културолошких студија итд.

Да би се обезбиједио што већи степен научности, часопис *Филолог* сваки чланак шаље на рецензију прије коначног објављивања. Након иницијалне евалуације, уредништво ће установити да ли поднесени рукопис испуњава основне научне критеријуме. Уколико испуњава, чланак ће бити упућен на рецензију и прегледаће га два експерта из уже научне области. Чланак ће бити штампан у актуелном броју часописа *Филолог* уколико се оба рецензента усагласе да прилог задовољава високе научне критеријуме. Уколико добије позитивне рецензије тек након дораде, прилог може бити објављен у једном од наредних бројева *Филолога*.

Чланци се рецензирају по принципу узајамне анонимности аутора и рецензента. Рок за израду рецензије је мјесец дана. Коначна одлука о прихватању или одбијању рукописа биће упућена аутору заједно са рецензентским сугестијама, образложењем и напоменама.

Часопис *Филолог* излази два пута годишње, у јуну и у децембру.

Часопис *Филолог* омогућава тренутни отворен приступ цјелокупном садржају у складу с увјерењем како јавна доступност истраживачких спознаја потиче већу размјену знања и идеја. Часопис омогућава читаоцима да читају, преузимају, умножавају, дистрибуишу, штампају, претражују или повезују текстове објављених чланака, тј. да их користе у било које законите сврхе. У складу с Будимпештанском иницијативом, чији смо потписници, једино ограничење репродукције и дистрибуције чланака јесте у домену ауторских права, будући да је неопходно да аутор контролише интегритет свога рада, те да буде прописно наведен и цитиран.

Редакција *Филолога* посвећена је одржавању највиших етичких принципа и спречавању злоупотреба при публиковању овог часописа. Чланци који нису у складу са овим стандардима неће бити објављени у часопису *Филолог*.

Сви радови се упућују на провјеру путем антиплагијатског софтвера, који обезбјеђује Универзитет у Бањој Луци. Плагирање научних резултата, фабриковање и фалсификовање истраживачких података, покушаји објављивања већ објављених радова и томе слично, етички су неприхватљиви поступци и биће одбачени у складу с академским кодексом понашања и издавачком политиком часописа *Филолог*.

Уредништво спречава сваки потенцијални сукоб интереса и дискриминацију по било којој основи. У случају притужбе етичког карактера или притужбе о сукобу интереса, уредници поступају у складу са постојећом политиком и процедуром.

Аутори потписаном изјавом преузимају одговорност која се тиче оригиналности и аутентичности достављених радова. Рукописи које шаљу за објављивање у *Филологу* не смију бити објављени, прихваћени за објављивање или у текућем рецензијском процесу у неком другом часопису или публикацији. Рукописи могу да садрже рад који је претходно усмено саопштен на научном скупу или конференцији. У том случају је неопходно дати и јасну напомену о томе. Аутори у истој изјави преузимају одговорност која се тиче коректног цитирања и адекватног реферисања на литературу и изворе. Рукописи које шаљу за објављивање у *Филологу* не смију садржавати плагиране научне резултате, фабриковане и фалсификоване истраживачке податке нити друге етички неприхватљиве поступке или злоупотребе.

Непосредно након подношења рукописа, а прије покретања рецензијске процедуре, аутори потписују изјаву. Аутори потписују изјаву да су сагласни са политиком отвореног приступа коју подржавају уредништво и издавач часописи-

са *Филолог*, односно да су сагласни са биљешком о ауторским правима, која је наведена у сљедећем пасусу. То значи да, задржавајући ауторска права, уступају право првог публиковања часопису *Филолог*, а у складу са лиценцом CC-BY-NC дају сагласност за отворен приступ и располагање садржајем објављеним на сајту, под условом да се ради о некомерцијалном коришћењу садржаја и под условом да се при томе неизоставно назначе ауторство и мјесто првог публиковања. Остале ауторске одговорности наведене су у тексту обрасца изјаве.

Аутори који објављују у овом часопису пристају на сљедеће услове: аутори задржавају ауторска права и пружају часопису право првог објављивања рада у складу с лиценцом CC-BY-NC, која омогућава другима да дијеле рад уз услов навођења ауторства и изворног објављивања у овом часопису; аутори могу израдити посебне, уговорне аранжмане за неексклузивну дистрибуцију рада објављеног у часопису (нпр. постављање у институционални репозиторијум или објављивање у књизи), уз навођење да је рад изворно објављен у овом часопису.

Рецензенти вреднују и оцјењују пристигле рукописе искључиво на основу садржаја, у складу с највишим етичким стандардима и академским кодексом понашања, објективно, квалификовано и компетентно, научно аргументовано и стручно утемељено, а без дискриминације по било којој основи. Својим сугестијама унапређују квалитет рецензираних рукописа. Рецензентима уредништво обезбјеђује анонимност, а рецензенти су дужни да чувају повјерљивост свих информација у вези с рукописом као и да уредницима пријаве повреду ауторских права, плагирање и сличне етички неприхватљиве поступке или злоупотребе уочене у рукопису који рецензирају. Рецензент који сам сматра да је некомпетентан или неквалификован, да неће моћи обезбиједити правремену рецензију или да је у било каквом сукобу интереса, обавјештава уредништво о томе и бива изузет из рецензентског процеса.

Часопис *Филолог*, без икаквих рестрикција, омогућава ауторима да задрже ауторска права и права објављивања.

Часопис *Филолог* омогућава ауторима да сами архивирају препринт или постпринт верзије својих чланака, на непрофитним серверима или на сопственим веб-сајтовима, уз напомену о извору и издавачу. Аутори могу користити и публиковану верзију (PDF).

Часопис *Филолог* не наплаћује ауторима обраду нити публикацију чланака.

Часопис *Филолог* обезбјеђује ауторима по један бесплатан примјерак броја у којем су објавили рад.

УПУТСТВА ЗА ТЕХНИЧКУ ПРИПРЕМУ И ПРИЈАВУ РУКОПИСА ЗА РЕЦЕНЗИЈСКУ ПРОЦЕДУРУ

Рукописи се пријављују путем налога на интернет сајту, путем имејла или поштанским путем.

Сваки аутор може да креира сопствени налог, према упутствима за регистрацију корисника која су дата на сајту <https://filolog.rs.ba>. Након регистрације, аутори могу поднијети рукопис, пратећи поступак пријаве прилога. Ауторе који креирају налог и рукопис шаљу на овај начин, молимо да попуне сва поља, унесу тражене метаподатке и сл.

Рукописи се, такође, могу слати на имејл-адресу filolog@ff.unibl.org или на поштанску адресу: Редакција часописа *Филолог*, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Булевар војводе Петра Бојовића 1а, 78000 Бања Лука, Република Српска, Босна и Херцеговина.

Приликом слања рукописа, аутори морају доставити и потписану изјаву, академску биографију, метаподатке као и романизовану верзију библиографије. Образац ауторске изјаве може се преузети на самом сајту. Академска биографија се доставља у краткој форми, до 200 ријечи, у трећем лицу. У првој реченици бионаратива наводи се актуелна функција, наставно односно научно звање и титула. Метаподаци се попуњавају на језику рада и на енглеском језику. Уколико је рад на енглеском језику, метаподаци се дају само на језику рада.

Кроз цијелу процедуру, од пријаве до штампања рукописа, ауторе води секретар Редакције, у складу с политиком отворене и континуиране комуникације у часопису *Филолог*.

Неопходно је да се аутори придржавају следећих техничких упутстава за припрему текста за рецензијску процедуру и штампу у часопису *Филолог*:

Текст оригиналног научног рада не смије имати мање од 30.000, ни више од 50.000 карактера, укључујући и размаке. Текст приказа односно научне критике не смије имати мање од 10.000, ни више од 20.000 карактера, укључујући и размаке.

Текстови морају бити достављени у Microsoft Word документу, писани фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом 1.5.

У горњем лијевом углу наводи се име и презиме, те научна афилијација аутора. Обавезно је коришћење средњег иницијала, тј. првог слова очевога или мајчиног имена.

За презиме аутора везује се подножна напомена, а она мора да садржи имејл адресу аутора. Уколико је рад коауторски, ово се односи само на првог аутора.

Научну афилијацију наводе само аутори који су стално запослени на универзитету, институту или некој другој научноистраживачкој установи. Научна афилијација наводи се према принципу организационе хијерархије институције, нпр. Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за славистику. Научну афилијацију могу користити и студенти мастер или докторских студија. Као аутори, они у том случају наводе назив институције у чијем је окриљу обављено студијско истраживање, односно писање научног рада. Ако је аутора више, научна афилијација се наводи за сваког аутора.

Неопходно је да аутори доставе и верзију документа с текстом научног рада која ће бити спремна за рецензијску процедуру. Та верзија не смије да садржи име и презиме аутора, афилијацију, имејл адресу као ни друге елементе који би нарушили принцип анонимности. Како би обострана анонимност рецензијског процеса била додатно осигурана, ауторима научних радова препоручујемо техничка упутства која су дата на интернет сајту *Филолога*, у рубрици *Пријаве прилога*.

Уколико су у раду коришћени специфични фонтови или други елементи који захтијевају додатну техничку подршку, неопходно је послати и ПДФ верзију текста те специфичне фонтове који су коришћени у раду.

Испод афилијације, у централном дијелу документа, везалом и подељано, наводе се наслов и евентуални поднаслов дјела.

Испод наслова наводи се апстракт, на језику којим је писан и рад (100–250 ријечи). Након апстракта наводе се кључне ријечи (5–10 ријечи). Апстракт и кључне ријечи такође се пишу фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом 1.5, и то косим словима (курзивом). Уколико се у самом тексту апстракта или кључних ријечи већ налазе ријечи истакнуте косим словима (попут, рецимо, назива дјелâ), онда се те ријечи, за разлику од остатка текста апстракта и кључних ријечи, пишу нормалним словима.

Након кључних ријечи долази текст рада. Неопходно је да оригинални научни рад има структуру IMRAD (Introduction, Methods, Results, and Discussion), а пожељно да се увод, поглавља, потпоглавља и закључак нумеришу и насловљавају.

Цитате који су дужи од двије реченице потребно је издвојити из основног текста, и то поштујући сљедећа техничка упутства: фонт Times New Roman, величине слова 11, проред 1.5 и увучена лијева маргина за 0.5. Овако издвојене цитате није потребно стављати под наводнике.

Након текста рада наводи се библиографија цитираних текстова (дакле, искључиво текстова који су цитирани у раду или на које се аутори радова

директно позивају). У библиографији се одвојено дају извори и литература. Латиничне и ћириличне библиографске јединице не дају се одвојено, него према упутствима која су наведена нешто ниже.

Рад написан на српском језику мора на свом крају имати резиме и кључне ријечи на енглеском језику. Радови написани на руском, њемачком, француском или италијанском језику морају на свом крају имати резиме и кључне ријечи на српском и на енглеском језику. Уколико је рад написан на енглеском, резиме и кључне ријечи се дају на српском језику. Резиме је информативни приказ чланка и оквирно не прелази 500 ријечи.

У складу с препорукама Министарства за научно-технолошки развој, високо образовање и информационо друштво Републике Српске као и у складу с *Правилником о публикавању научних публикација (Службени гласник Републике Српске, број 77/17, члан 60 и 61)*, цитирана литература треба да је највећим дијелом из врхунских међународних и републичких научних часописа (преко 80%), а удио цитираних радова на свјетским језицима треба да је преко 50%. Радови који не испуњавају најмање један од поменутих критеријума неће бити прихваћени за рецензијску процедуру.

Библиографске јединице у часопису *Филолог* од првога броја цитирају се по принципу парентеза, а у складу с упутством *Harvard Manual Style*. Полазећи од овога правилника, о којем се аутори детаљније могу информисати на интернету, наводимо примјере цитирања најчешћих библиографских јединица. У случају било каквих недоумица, препоручујемо ауторима да се обрате уредништву часописа.

Подаци о цитираним књигама дају се у парентезама у продужетку цитираног текста, и то на тај начин што се у загради, латиничним писмом, да презиме цитираног аутора, година издања и двотачком се одвоји број странице.

Примјер:

Крила потврђују став изнет у српској историји књижевности о поетском роману као „најзначајнијој тековини послератног модернизма и читаве наше модерне литературе” (Deretić 1983: 496).

Уколико се име аутора већ помиње у тексту, наводе се само година издања цитиране публикације као и број стране на коју се рефериремо:

Примјер:

Како пише Ј. Деретић, писци у периоду између 1919. и 1923. године стављају акценат на морфологију књижевног дела и његове конструктивне захтеве (1983: 496).

У библиографији:

Деретић, Јован (1983), *Историја српске књижевности*, Београд: Нолит.

Ако је ријеч о цитирању научног чланка из часописа, зборника или неке друге сличне публикације, парентезе се дају по истом принципу, док се у библиографији наслов цитираног текста даје под наводницима, назив публикације у италику, иза чега долазе подаци о публикацији (издавач, година издажења, број свеска и сл.), док се пагинација наводи на крају.

Примјер:

Кончаревић, Ксенија (2016), „О појмовно-категоријалном апарату теолингвистике”, *Србистика данас*, зборник научних радова, Филолошки факултет Бања Лука, I, 1, 7–27.

Николић, Марина (2016), „Категорија степена и категорија оцене у српском језику – сличности и разлике”, *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу*, Филолошки факултет Бања Лука, VII, 14, 11–18.

Приликом цитирања са интернета парентезе се дају на сљедећи начин:

У том тексту анализирају се сличности и разлике између категорије степена и категорије оцене у српском језику (Nikolić, internet).

У библиографији, тамо гдје је могуће, препоручујемо навођење DOI стринга. Гдје то није могуће, наводи се URL. Ако се наводи DOI, није неопходно наводити датум посљедњег приступа.

Примјер:

Николић, Марина (2016), „Категорија степена и категорија оцене у српском језику – сличности и разлике”, DOI: 10.21618/fl1614011n.

Уколико има више аутора, критеријум навођења је презиме првог аутора.

Примјер:

Лична заменица *I* релативно је једнозначна у аргументативном писању у поређењу са другим личним заменицама (Biber et al. 1999: 329).

У библиографији се наводе сва имена, али се само име првог аутора пише у инверзији:

Biber, Douglas, Stig Johansson, Geoffrey Leech, Susan Conrad and Edward Finegan (1999), *The Longman Grammar of Spoken and Written English*, London: Longman.

У радовима на српском језику критеријум редослиједа навођења библиографске јединице је прво слово (првог) презимена (првог) аутора цитираног рада, и то према фонетском, а не према етимолошком принципу. Нпр. латинична библиографска јединица с презименом *Chomsky* наводи се као библиографска јединица на Ч, и то према српском азбучном, односно абецедном редослиједу. Истовремено, у парентезама у тексту, презиме се даје у изворном облику, нпр. Chomsky 2000: 152.

У тексту рада писаног на српском језику цитати се наводе оним писмом којим је писана цитирана литература. Уколико је цитирана литература на српском језику писана латиницом, и уколико нема појмова или имена наведених у етимолошком облику (нпр. *Čomski*, а не *Chomsky*), цитат се може пресловити ћириличним писмом.

За потребе индексирања часописа у међународним базама објављује се и романизована верзија цитиране литературе. Из истог разлога парентезе морају бити дате латиницом. Уз библиографске јединице у обје верзије цитиране литературе и извора пишу се редни бројеви, а наводе се азбучним (српска верзија) и алфабетским (романизована верзија) редослиједом. Цитирану литературу на српском треба, као и остатак текста, писати фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом 1.5. Романизована верзија цитиране литературе пише се фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом Single. Проред Single употребљава се и у тексту резимеа на крају рада.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The *Philologist*, founded by the Faculty of Philology, Banja Luka, is an open access, peer-reviewed journal promoting contemporary theoretical and interdisciplinary approaches from the fields of language, literature, and culture, with an international editorial board. The journal has been published in continuity since 2010.

We publish articles in the respective languages/philological areas studied at the Faculty of Philology (Serbian, Russian, English, German, French, and Italian). With regard to other Slavic or world languages, an article may be published following a special procedure and upon agreement with the Editorial Board. In addition, it is essential that the notion and name of the Serbian language be understood as inviolable categories that cannot be used in constructions and abbreviations that would reflect any designation or connotation other than stated.

We encourage the submission of papers that deal with the study of contemporary theoretical approaches to literature, language and culture, of significance and necessity of metatheory in the humanities, with the application of contemporary theoretical approaches in the analysis of texts and cultural phenomena, with the interdisciplinary approach in linguistic, literary and cultural studies, and with the study of language and literature in relation to other disciplines.

In order to provide the highest level of scholarliness possible, every paper submitted to the *Philologist* journal is reviewed before its final version is published.

In order to maintain the necessary level of academic atmosphere around the journal, every article is sent to two anonymous reviewers, whose unanimous opinion on the article meeting high academic standards is requested prior to publishing.

After the initial evaluation, the Editorial Board will determine whether the article submitted meets basic scholarly criteria. If it does, the paper is forwarded to two experts from the field for a double-blind peer review. The paper is published if both reviewers confirm it meets the aforementioned criteria.

The deadline for reviews is one month.

The final decision on the acceptance or refusal of the paper will be sent to the author along with the reviewers' suggestions, comments, and remarks.

The *Philologist* journal is published biannually, in June and in December.

The *Philologist* journal enables instantaneous open access to its whole content in accordance with a belief that public accessibility of research findings prompts

a wider exchange of knowledge and ideas. The journal makes its contents open for its readership to read, download, copy, distribute, print, or link to full texts of the published articles, crawl them for indexing, pass them as data to software, or use them for any other lawful purpose. As one of the signatories of the Budapest Open Access Initiative, we only put a constraint on distribution and reproduction concerning the domain of copyright, since it is necessary for the author to be given control over the integrity of their work and the right to be properly acknowledged and cited.

The Editorial Board of the journal is committed to maintaining the highest ethical principles and to preventing malpractice over the course of its publication. Articles that do not comply with these standards will not be published in the journal.

All papers submitted will be checked for plagiarism with the software provided by the University of Banja Luka. Plagiarism, fabrication, and falsification of scholarly results, as well as publication of already published papers/articles and other forms of academic misconduct are ethically unacceptable acts that will be discharged in accordance with the principles stated above. The Editorial Board shall prevent any possible conflict of interest or discrimination on any grounds. In addition, the editors must insure the confidentiality of all information concerning the papers submitted prior to publication. In case of a complaint regarding an ethical issue or conflict of interest, the editors shall act upon the existing policies and procedures.

The author takes responsibility regarding the originality and authenticity of the article by signing a statement. The papers sent to the Editorial Board must not be published, accepted for publication, or undergo a reviewing process in another journal or periodical, but may contain a piece of text that was previously used (orally), at a conference or another academic event. In case of the latter, this piece of information must be clearly provided. Furthermore, in the said statement, the author takes responsibility for the correct use of bibliography and sources throughout the article. Finally, the papers sent to the *Philologist* must not contain plagiarised, fabricated, or falsified research data or display any ethically unacceptable action or procedure.

Immediately after the paper submission, and prior to the commencement of the reviewing procedure, the author must sign a statement, which will be sent to them either by the Editorial Board Secretary or the Editor-in-chief. The author will state that they agree with the open access policy, which is supported by the

Editorial Board and the Publisher of the *Philologist*, that is, that they agree with the Copyright Notice. It means that, by keeping the copyright, they cede the first publication rights to the Journal, and, according to the CC-BY-NC license, they agree with the open access policy and usage of the contents published on the website providing that the usage of the contents is non-commercial and the author(s) and the origin of the first publication are mandatorily labelled. At the same time, the author should state that they will follow the guidelines listed in the Publication Ethics and Malpractice Statement. The author should also point out any potential conflict of interest. Other responsibilities of the author are listed in the body of text on the statement form.

The reviewer evaluates the papers submitted solely on the basis of their contents, in an objective, qualified and competent manner, avoiding discrimination on any account and taking into consideration the highest ethical standards and codes of conduct, improving the quality of the article through their remarks. The Editorial Board guarantees them anonymity, and the reviewer, in turn, is obliged to provide confidentiality of all the information concerning the article, and to report any violation of copyright, plagiarism, and other ethically unacceptable procedures or instances of malpractice in the article reviewed. The reviewer who feels incompetent or unqualified regarding the article in question, who thinks he/she will not be able to provide a prompt review, or that he/she may be involved in a conflict of interest, shall inform the Editorial Board. Hence, said reviewer will be exempted from the reviewing process.

Philologist allows the author(s) to hold the copyright and to retain their publishing rights without any restrictions.

Philologist allows the author(s) to self-archive preprint and/or postprint versions of their papers on a non-profit server or on the author's personal website with an acknowledgement of the publication source. Using the published version in PDF is permitted.

Philologist does not ask for article processing charges (APCs), article submission charges or publication fees.

Philologist will provide a free author's copy of the volume in which their paper was published.

INSTRUCTIONS FOR TECHNICAL PREPARATIONS AND REGISTRATION OF THE PAPER FOR THE REVIEWING PROCEDURE

Papers are registered through an account on the website, by email, or by snail mail.

Each author can create their own account by following the instructions for user registration provided on <https://filolog.rs.ba>. Upon registration, the author can submit the paper by following the steps describing the procedure. The author that decides to submit his/her paper in this way is then asked to fill in all the fields and provide all necessary metadata.

In addition, papers can be sent to the following email address: filolog@ff.unibl.org or snail mail address: Redakcija casopisa *Filolog*, Univerzitet u Banjoj Luci, Filoloski fakultet, Bulevar vojvode Petra Bojovica 1a, 78 000 Banja Luka, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina.

In the course of submitting the paper, the author must provide a signed copy of the Author's Statement, an academic biography, metadata, as well as a Latin version bibliography. The Author's Statement form can be downloaded from the website. An academic biography is delivered in a short form, up to 200 words, in third person singular. The first sentence of the bio narrative should state the author's current function, that is, the academic title and position. The metadata is provided both in the language used in the paper and in English. If the paper is written in English, the metadata is provided only in English.

The author is guided by the Secretary of the Editorial Board through the entire process, from registration to publication, in accordance with the open and continual communication policy of the *Philologist* journal.

It is necessary that the author should comply with the following technical instructions for the preparation of the paper for the reviewing process and publication:

The text of the original scientific/scholarly paper must be kept within the 30,000-50,000 character range with spaces. The text of a review must be kept within the 10,000-20,000 character range with spaces.

Texts must be submitted in a Microsoft Word document, Times New Roman style, font size 12, and line spacing 1.5.

The full name of the author, as well as their scientific affiliation, is provided in the upper left corner. The author must state their middle name (if any).

A footnote is attached to the surname of the author, containing his/her email address. If the paper is co-authored, this note refers only to the first author.

Only the author fully employed at a university, an institute, or any other scientific research institution states any scientific affiliation. It is stated in accordance with the principle of organisational hierarchy of the institution (e.g. University of Belgrade, Faculty of Philology, Department of Slavic Studies). In addition, it can be used by master's or doctoral studies students. In which case, they must state the name of the institution at which the research was conducted. If there is more than one author, the scientific affiliation is stated for each author separately.

Furthermore, it is necessary that the author should submit the version of the document ready for the reviewing procedure. That version must not contain any element that would compromise the principle of anonymity. In order for mutual anonymity to be maintained throughout this process, we recommend that the author should consult the technical instructions provided on the website of the *Philologist*, on the *Register of the paper* menu.

If there are specific fonts or other elements that require an additional technical support used throughout the paper, it is necessary to send a PDF version of the text, along with the aforementioned specific fonts or elements.

The title and possible subtitle of the paper are stated in the central part of the document, below the affiliation, in bolded capital letters. The abstract is provided below the title, in the language of the paper (100-250 words), which is followed by key words (5-10 words). Both the abstract and key words are written in Times New Roman style, font size 12, line spacing 1.5, and in italics. In case there are already some italicised words in the said elements of the paper (such as the title of a literary piece), they are written in standard print form.

Following the key words is the main body of the text. It is essential that an original scientific paper retain the IMRAD structure (Introduction, Methods, Results, and Discussion), and it is preferable that the sections of the text be numbered and entitled.

Citations longer than two sentences must be singled out from the main body of the text, in accordance with the following technical instructions: Times New

Roman style, font size 11, line spacing 1.5, with the left margin indented for 0.5. Such citations require no quotation marks.

The bibliography of works cited follows the main body of the text (**only the texts cited in the paper or the texts authors directly refer to**). In terms of bibliography, sources and literature are provided separately. With reference to Latin and Cyrillic bibliographic units, they are not provided separately but according to the instructions stated further in this text.

The paper written in Serbian must provide a summary and key words in English at the end. Papers written in Russian, German, French, or Italian respectively must include a summary and key words in both Serbian and English. If the paper is written in English, a summary and key words are provided in Serbian. A summary is an informative account of the paper and it should not exceed 500 words.

In accordance with the recommendations of the Ministry for Scientific and Technological Development, Higher Education, and Information Society of the Republic of Srpska, as well as in accordance with the *Rulebook on Publishing Scientific Publications (Official Gazette of the Republic of Srpska, issue 77/17, Articles 60 and 61)*, the works cited should mainly originate from renowned international and national journals (80%), with the share of papers written in world languages exceeding 50%. Papers that do not meet at least one of the aforementioned criteria will not undergo the reviewing process.

Ever since the first issue of the *Philologist*, citations are provided in parenthesis, according to the *Harvard Manual Style*. Taking this manual as a blueprint, on which detailed information can be found on the Internet, we provide examples of the most common types of citation. In case of any doubt, we invite the author to consult the Editorial Board.

The data on the work cited is provided in parenthesis following the stretch of text quoted, in the form of the last name of the author cited, in Latin orthography, along with the year of publication, followed by the pagination separated by a colon.